

„VABA SÕNA“

1914. a

201 pa

b) Loodusteadus:
Michelson, K.: Looduse imed I. 77

c) Ajalugu:
A — n, J.: Wilhelm Blos, Prantsuse revolutsioon 205

d) Kirjandusteadus:
L i n d e, Bernhard: Friedebert Tuglas, Juhan Liiv 111

IV. Bibliografia.

Toimetusele saadetud kirjandus. 48, 112, 144, 176, 207, 303

V. Mõndasugust.

Juhan L i i v i kapital 79
Trükivead 80, 208, 256

Kaaneilustus.

Konrad M ä g i joonistatud nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10. jaoks.
Aleksander T a s s a joonistatud nr. 11, 12 jaoks.

Vinjetid:

Aleksandre J a k i m t s c h e n k o joonistatud lhk. 67, 192, 242
Kristjan R a u d i joonistatud lhk. 3, 35, 49, 66, 70, 81, 103, 113, 135, 145, 164, 177,
209, 257, 281.
Aleksander T a s s a joonistatud lhk. 337.

Kaasanne:

Juhan L i i v i pilt (N. Triiki joonistuse reproduktsioon).

Zuhau Liu

Toimetuse poolt.

Meil Eestis on kaunike hulk eriteaduslisi ajakirju, kuid puudub üleüldisema ja mitmekesisema sisuga ajakiri. Tarvidust niisuguse ajakirja järele on juba ammugi tuntud. Ühelt ja teiselt poolt on katseid tehtud sellele tarvidusele vastata, kuid need katsed ei ole õnnestanud, põhjustel, mis siin puudutamata jäägu. „Vabas Sõnas“ esineb uus katse rahvalik-teaduslise politika, teaduste, kirjanduse ja kunsti ajakirjaga Eesti ajakirjanduses läbi lüüa.

„Vaba Sõna“ tahab oma sisu rahvalik-teaduslikkuse ja mitmekesisuse pääle iseäralist rõhku panna. Need, kes tema ümber kogunenud, on oma ülesandeks teinud „Vaba Sõna“ kaudu laiemaid rahvahulkasid, iseäranis töölisi, kõigi praeguse kulturi probleemidega ja uute vooludega teaduses, kirjanduses ja kunstis tutvustada, nende huvisid ja mõtteid kitsast ja umbsest igapäevase elu ringist kaugemate ja kõrgemate huvide piirkonda juhtida. Töölised, kelle ajalooliseks ülesandeks on praegust ühiselukorda uueks muuta, jõuavad ainult siis võimsalt ja tagajärjerikkalt oma ajaloolist ülesannet täita, kui nad praeguse aja kulturi probleemsid tundma õpivad, teaduse ja kunsti teadmistega varustatult oma vastastega võitlusesse astuvad. Teadmine on jõud, tunnistas juba Ferdinand Lassalle. See tõde ei ole vananenud, vaid aja jooksul enam lugupidamist võitnud.

Eesti töölised on ärkamas, nad on ära tunnud, missugused ahelad neid köidavad, ja nad on ühes teiste rahvaste töölistega võitlusesse astunud enda vabastamise eest, kogu inimesesoo vabastamise eest kapitalismuse ahelatest. Eesti tööliste liikumine edeneb kõigi tōkete ja takistuste pääle vaatamata, mis tööliste liikumisele tehakse. Ta on küll alles oma algusel, tal puudub veel suurem ulatus, hoog ja jõud, kuid kiire majandusline edenemine, iseäranis tööstuse edenemine, laseb oletada, et ka Eesti tööliste liikumine lähemas tulevikus suureks kasvab, hoogu võtab ja mõju hakkab avaldama kõigi nähtuste pääle Eesti avalikus elus. Selles liikumises-võitluses läheb ka Eesti tööliste teadmise jõudu hädasti tarvis.

Mitte ainult tarvidus ühe üleüldise ja mitmekesise ajakirja järele ja kiiret täitmist nõudev ülesanne laiemaid rahvahulkasid kul-

turi probleemidega, teaduse, kirjanduse ja kunsti küsimustega tutvustada, ei sunni meid „Vaba Sõnaga“ lugejate ette astuma, vaid ka see teadmine, et aeg on kõiki jõudusid koguda, kel tööliste erakonna tuleviku idealid on, ja neile võimalust luua kõiki küsimusi, iseäranis tööliste liikumisega ühendatud küsimusi, oma ilmavaate seisukohalt sügavamalt ja teaduslikumalt selgitada, kui see ajalehe veergudel võimaiik on. Klassivõitluse laienemisega ja sotsialistlike idealide juurdunemisega tööraha keskel omandab sotsialistlike mõtte ja tegevuse selgitamine Eestis kasvava tähtsuse. Võitlus sotsialistlike idealide eest ei või igal pool ühesugust kuju kanda, vaid ta peab kohalikkude iseäraliste olude järele painduma. Ei või mitte võitluse kava täies kujus ja muutumatult teistelt maadelt laenata, vaid peab teda enne olude kohaselt muutma. On palju küsimusi, mis Eesti olude iseäralduses sotsialistliselt seisukohalt veel kaalumata.

Eesti politika ja ajakirjanduse olusid silmas pidades, ei leia meie võimalikuks ega tarvilikuks oma ajakirja „Vaba Sõna“ ühe erakondlike voolu sihis toimetada, vaid avame ta veerud kõigile, kel meiega ühised tuleviku idealid on. Meie avaldame „Vabas Sõnas“ ka teiste ilmavaadete alustel põhjenevaid kirjutusi, kui nad meil neid ülesandeid aitavad täita, mis me omale seadnud. Me kutsume teisi koos töötama selles lootuses, et „Vaba Sõna“ praeguse aja tarvidusi ja ülesandeid õieti on tabanud. „Vaba Sõna“ veergudel koos töötades katsume üksteisest õieti aru saada, omavahelistes vaielustes asjalikule alusele jääda, vastaste mõtete juure ilma ettevõetud arvamisteta ja kahtlustusteta asuda. Olgu „Vaba Sõna“ üheks ühiseks sammuks võitluses ühiste tuleviku idealide eest.

Eesti kodanlike koorekihi tõusutusad.

„Oleviku mõistmiseks on mineviku tundma-õppimist vaja.“

I. Ajaloolik autasu.

Uus Estonia on sündmus — ajaloolik sündmus, sündmus, mis ajalooliselt kõneleb. Muidugi sellele, kes ajaloo keelt oskab. Tähtis koht sai enesele mälestusemärgi, mis asjaolude kohane on. Saatuse tahtmisel tõusis siia see mälestusemärk ja mitte herra Weizenbergi byzantinismuse brongis . . .

„Mis mälestusemärk Uus Estonia on?“ küsitakse.

Ma mõtlen Vene turu pääle, kus Mahtra mehed viiekümne aasta eest peksupinkidel aelesid, mehed, kes julged olid uskuma, et päike ka neile paistma, mullapind ka neile toitu andma ja elu ka neile olemise lõbuks peaks olema. Sest nad uskusid, et ka nemad inimesed on, jah, neil oli see julgus. Kaugele nende ihad ei ulatanud. Ainult vähe soovisid nad enestele kergitust, sest nad olid kuidagi kuulda saanud, nagu oleks vägev ja hää keiser

nad targa seaduse läbi vabaks teinud. Selle pääle toetades arvasid nad enestel õiguse olevat, enestele vähe talupojalikku elu kergitust nõuda. Kaugemale nende elumõnu iha ei ulatanud.

Aga võim feodalismuse teenistuses surus selle iha veriselt maha. Kes keppide alt eluga pääsesid, olid sandid, ja „ässitajad“ saadeti pääle selle Siberisse.

Mahtra meeste iha oli terve rahva iha: kergitust ihkas kogu rahvas. Et seda iha üle kogu maa lämmatada, sellepärast anti üle kogu maa teada, missugust karistust Mahtra mehed olid saanud. Suured trükitud aruandelehed anti välja ning saadeti laiali. Neid pidid lugeda-oskajad külades ette lugema. Vene turu kole-dused pidid kõigile tuttavaks saama, Mahtra ohvrite veri ja surmahäda pidid tummalt igaühe rinda tabama ja hoiatama nõud-miste eest, mis pärisherra tahtmise vastu käisid.

See oli feodalismuse viimane sellesarnane vihalöök, ja Mahtra meeste veri sai sümboliliseks hirmumärgiks. Tallinna Vene turg on seega ajaloolik koht, ja mitte ainult Mahtrale, vaid kogu Eestile.

Ainult mõni sada sammu sellest kohast eemal seisab nüüd Uus Estonia — Eesti kodanlise klassi uus kunstitempel — kõigi niisuguste ruumidega ja sisseseadega, nagu seltskond, kes ennast näidata ja esitada võib, praegusel ajal tarvitab. See on kogu lin-nas praegu kõige uhkem maja. Ja — mis niisama tähtis on — Uue Estonia ehitajad on ka Tallinna raekoja herrad . . .

Poolsada aastat on seitsaadik mööda, kui Mahtra mehed Vene turul ohvrialtaril värisesid. Tallinna raekoda oli selle juures kõige paremal korral tuim päältvaataja

Uue Estonia ehitajad ja Tallinna raekoja herrad on — Mahtra meeste järeltulijad. Vene turult Uue Estoniani — see on Eesti rahva edu poole aastasaja jooksul. Need on nagu kaks versta-posti: üks nii madalas kuristikus põhjas, teine kõrgel mäe rinnal — peaaegu heledal päikesepaistel. Ja nagu vaenlaste vihaks vaatab Uus Estonia just oma pääsissekäigu toredusega Vene turu poole . . . Ma arvan, keegi ei mõtelnud siin meelevalduslise mälestusekaju ehitamise pääle. Aga säääl ta on: nagu ajaloolik edu Eesti kodanlise klassi löi, nõnda ka mälestusemärgi . . . Kui Mahtra kannatajad hauast näha võiksid, mis nende pojad on võinud, rõõmupisar niisutaks nende palet. Ainult kaks põlve oli tarvis, et majanduslisest kuristikust kõrgesse üles jõuda. Ja majanduslise tõusuga tõusis pind ka sotsiaalselt.

Kõrgem võim, kes Vene turul isade peksmise juures „korda“ pidas, oli poegade juures mälestusesamba avamisel — p i d u v õ õ r a k s ! (Kui muutlikud on ajad!) Mõisnikkude esitus, mis Vene turul muidugi paradevormis kohal oli, puudus Estonias. Aga — ka siin oli ajalugu vägev küllalt oma satiraga: junkrute ajakirjanduse junkur-toimetused olid avamisel esitatud! Ja nad avaldasid nüüd oma rõõmu Eesti rahva edenemise üle . . . s. o. nad „tegid täbara asja juure lahke näo“. — Ja, ajalugu on kare!

Mahtra meeste kannatuste kättemaksmises on ta juba kaugele jõudnud — kahtlemata maksab ta ka veel mõndagi kätte . . .

Nagu ehitajad, nõnda mõtlesid ka frakkides piduperemehed, mundris „ülema võimu kandjad“, löttis ja stolas vaimulikud vaevalt selle pääle, et nad ajaloo etenduse — statistid olid.

Ja, kõik frakkides herrad ja proudad oma tuhandeliste seelikutega — ainult ajaloo statistid!

Muidugi ei ole asja nõnda mõista, et piduperemehed oma wõõraid statistideks oleks pidanud. Esivanemate vermeid ei tulnud neil sel puhul meelegi. Neil oli asjaga hoopis teine siht. Nad tahtsid näidata ja ütelda: „Ka meie oleme mehed — frakid seljas! Kõlbame Teie klubi liigeteks.“

* * *

Ma tahtsin eelolevate ridadega ütelda, et ajaloolist edenemist ka kõige valjumad suurauad kinni ei suuda pidada. Mahtra meeste hirmus peksmine oli meie maa feodalismuse viimane niisugune katse uut aega, mis juba üle Maarjamaa raja sisse oli astunud, toore väevõimuga tagasi kruvida. See oli muidugi asjata katse.

Meie teame kõik, et need katsed sellega mitte ei lõppenud. Ka pärast seda on selle eest kõigiti hoolet kantud, et edu kinni hoida. Politiliselt, majandusliselt ja kulturaliselt on Eesti rahvast kõige täielikumaks peetud abinõudega alati ja ikka madalas maa külles kinni hoida katsutud. Tagurlised võimud ja tagurlised maa kõrge-mad klassid olid sellepoolest ikka ühes nõus. Politiliselt ei ole Eesti rahval üleriiklistes ega ka „maa“ valitsemise asjus mõju olnud — kui me selle maha arvame, et duuma valimiseseaduse põhjal nüüd ka paar eestlast Tauria palees istuvad. Kellel oleks see teadmata, et see valimiseseadus junkruseisusele täieliku ülevõimu kätte ulatab! — Mitte tagurliste võimude ega maa tagurliste ülemklasside agaruse puuduse süü ei ole see, kui neil mitte korda ei ole läinud, täielikku orja-aja pimedust maal valitseda lasta. Mis neil iganes võimalik oli, seda nad tegid. Politiliselt vaenelaps, majandusliselt maaomanikkude lõas, kulturaliselt kiriku ja politsei niitide otsas — see on Eesti rahva üleüldine saatus ja seisukord. Ja see kolmekülgne surve on nõnda asjakohane olnud, et rahva suured hulgad ja isegi need, kes endid rahva juhtideks peavad, selles arvamises on, nagu elaksime meie poliitiliselt, majandusliselt ja kulturaliselt n o r m a l-oludes! Isegi n. n. edumeelsed on nende teede ja sihtide kohta, mis meile kolmekülgse surve sunnil ette on määratud, arvamises, et need mitte põhjusemõttelikult halvad ei ole, vaid et need ainult vähe kohendada tahavad. Ja võib ütelda, et tagurlus selles mõttes oma töö tagajärgedega täielikult rahul võib olla.

Et ainult ühe külje pääle näidata, nimetame kirikut. Kas on keegi viimastel aastatel meie kodanlisest ajakirjandusest seda mõtet leidnud, et kirik õieti poliitiline organisatsioon on, kelle poolt tagurlus ootab, et ta orja-alanduse ja sulasevaimu suurendami-

ses midagi tegemata ei jätaks? Kas on keegi sellest sõna lausunud, et kirik rahva vaimu pimestab? Ei! Eesti kodanlus on kirikuga ammugi leppinud. Ta ei ihalda muud kui et ta „oma mehi“ kantslite pääle saaks, et need teda säält toetaksid — varandusliselt ja vaimliselt. Sest ka Eesti kodanlus tarvitab rahva suurte hulkade poolt sulasevaimu ja orja-alandust . . .

Meie uhkustame sagedasti lugeda-oskamisega. Aga ka see võib teatavatel tingimistel tagurluse sõjariistaks saada: lugeda-oskajate inimeste kätte oli näit. kasulik neid trahviaruaandeid saata, mis pääle Mahtra meeste materdamist üle maa laiali saadeti. Rahvas oskas neid lugeda ja „kirjatäht“ avaldas oma mõju . . . Ja — kas katekismuse lugeda-oskamine ei ole tagurlusele kasuks? Põrguvalu hirmu kasvatamine edendab suurepäraliselt orja-alandust. See on „ülematel seisustel“ ikka selge olnud. Ja — mida oli ja on „maarahval“ pääle usuliste traktatide ja mitmesuguste Siioni kannelde lugeda? Paraku on kasvatus nii mõjunud, et muud ei ihaldatagi! Ja meie edumeelsusel ei ole selle vastu midagi ütelda, sest nende eneste vennad ja sugulased on ju selle ameti mehed!

Mis kiriku pitsarit kandis, pääsis vabalt rahva sekka; mis „vaba“ värvi kandis, see jäi tsensuri värava taha. Kõige peenemad nuuskniinad pandi ametisse, et midagi „kardetavat“ rahva sekka ei pääseks. Leiti, et saksad mitte küllalt hoolsad ei ole nuuskimises. Keele raskuste pärast andsid sakslased-tsensorid Eesti lehed vahest oma teenijate „läbi vaadata“. Otsiti ja leiti Eesti „paremate poegade“ seast tarku mehi, kes punast pulka p a r e m i n i tarvitada oskasid. Ja nad oskasid ning oskavad seda ametit hästi! — Kool? Et see rahvast tarkusega „ära ei rikuks“, selle eest olid junkrute eest kirikuherrad valvel. Need olid vaprad rahvale võimalikult ohtralt „seda Jummal Sanna“ vaimuroaks andmas. Pärast seati võõras keel õpekeeleks — „vaimuroa“ piinakammer muudeti võõrakeele piinakambriks . . . „Maarahvas“ pidi selleks jääma, mis ta oli, ta ei tohtinud oma nina maa küllest kõrgemale tõsta, sest kardeti, et ta oma häd töölooma-omadused võiks kaotada . . .

II. „V a b a d u s a n t i!“

Aga sääl on Uus Estonia. See on tunnistus, et politsei ja tsensor ometi kusagil praod unarule jätsid, kust paharett maarahva orjaonni sisse on pääsenud! Olgugi et frakkides orjapojad Uue Estonia avamisel oma ajaloo statistide osa alandlikult küürutades etendasid, maja olemine kõneleb sellest, et seda tarvili-kuks peeti. Politsei ja tsensori selja taga pidi seltskond inimesi võrsunud olema, kelle kulturalised vajadused katekismusest ja Siioni kandlest üle ulatavad. Nad tarvitavad teatrit ja kontserdisaali. Sellepärast on nende taga enam, kui pääliskaudselt vaadates näib. Nad on tunnistajad vägevast edujõust, mis ajaloolise

paratamatusega mõjub, mis ennast mitte punasest pliiatsist ega politseimehe mõõgast heidutada ei lase.

See tõeasi sunnib meid peatades küsima: Milles seisavad Eesti rahva edasiviivad jõud, mida laadi on need jõud ja missugune ulatus võiks neil olla? Missugust vilja on need jõud siamaale andnud, missugust tohime tulevikus oodata?

Meie ülirahvuslased kostavad pääküsimise sellega ära, kuna nad ütlevad, rahva iseäranis suur t ö ö k u s olla edu põhi. Kuid „töökas“ oli ju eestlane ka orjuse ajal. Siis ei kandnud töökuse aga mitte sellesarnast vilja, vaevalt ulatas töökuse vili nälja kustutamiseks. Alles pääle „vabastamist“ näib töökuse vilja kandma hakkavat. Vabastamine ise ei olnud aga mitte eestlase töökuse vili. Seda ei ütle ka ülirahvuslased mitte. Sest vabadus „anti armust“.

Muidugi on rahvas töökas. Aga sellega ei ole midagi ära üteldud. Sest laiska rahvast ei olegi olemas. Kõik rahvad toidavad endid ise oma tööga ja pääle selle veel arvamata palju neid, kes mitte „ei künna ega külva“. Lijati sörgime meie ju kulturaliselt teiste rahvaste sabas. Sellepärast on asjata sõnade tegemine, Eesti töökusega kiidelda. Ta ei ole suurem ega vähem kui teistel rahvastel niisamasugustes tingimistes. Rahva edene-mist tuleb teistsuguste argumentidega põhjendada.

Talupoegade vabastamine oli majanduslise revolutsiooni paratamata tagajärg. Kapitalism astus majanduses feodalismuse asemele — raha astus natural-ainete asemele. S. o.: talupoja orjusetöö asemele, mis ligikaudu suure Prantsuse revolutsionini väldanud oli, astus r a h a t ö ö. Talupoja ning mõisniku vahekord andis sel ajal ühiskonnale t a i s e l o o m u l i k u k u j u, mida feodalistlikeks ühiskonnaks nimetatakse. Kapitalistlikes ühiskonnas on sellevastu v a h e k o r d k a p i t a l i j a v a b a t ö ö l i s e v a h e l i s e l o o m u l i k. —

See majandusline revolutsion tähendas uut varade valmistamise viisi. Sellega ühenduses seisis uus ühiskonna korraldus, sotsialne revolutsion. Uus varade, ehk tarbeainete valmistamise viis tingis teistsugust vahekorda üksikute isikute ja ühiskonna liikide vahel.

Möödaläinud aastasaja esimesel poolel leidsid ka meiemaa junkrud endid uute majandusliste nõudmiste keskelt. Nad leidsid, et neil palju raha tarvis läks ja et neil selle saamiseks kasulik oli oma majapidamist muuta. Täisverd vanameelsete mõisnikudena olid nad talupoegade vabastamise vastu. Aga ometi valgustas uue aja küünal nende roidunud aju nõndapalju, et nad sellest kahjust aru saama hakkasid, mis teo-orjus neile sünnitas. Tööjõud läks raisku, raha ei tulnud sisse. Kes aga oma väljasid palgatöolistega harima hakkasid ja oma talupoegadele t e o r e n d i asemel r a h a r e n d i pääle panid, said raha esiteks mõisa majapidamisest ja teiseks talupoegadelt. See lihtne asi sai viimaks

ka kõige tõntsimal Balti mõisnikul selgeks ja nad lasksid oma talupojad „vabaks“.

Mida tähendas see „vabadus“?

Esiotsa ei midagi muud kui et talupoeg osalt ehk täitsa mõisale tehtud teo-orjusest vabaks sai. Nagu teada, tarvitas talupoeg oma terve tööjõu selleks ära, et oma ja mõisa väljal põllutööd teha. „Õiguse nimel“ oli ta sunnitud kogu oma tööjõudu mõisale andma. Aga siis oleks mõisa herra teda toitma pidanud. Seda herra ei tahtnud. Sellepärast oli talupojal osa külamaast tarvitada. Ja mõis pidi ta oma orjusetööst nõnda kauaks vabaks laskma, et ta ka oma maa ära võis harida. „Vabaks“ saades pidi talupoeg oma maa harimiseks niisama palju aega ja tööd kulutama, nagu enne. Sest ta ise ja ta pere tahtsid pärast nõndasama süüa, nagu enne. Aga mõisas ei pruukinud ta enam nõndapalju tööl käia. Herra vähendas ta tegu. Aga selle eest pidi ta nüüd r a h a r e n t i maksma hakkama. Õigusliselt muutus asi nii, et mõisnik ütles: „Maa, mille varal sa elad, on minu. Et ma oma maa sinu kätte tarvitada jätan, selle eest pead sa mulle nii ja nii palju tööd tegema. Aga et ma kõike sinu tööjõudu enam ei tarvita, sellepärast pead sa oma vaba aja mujal rahaks tegema ja raha minule tooma. Et ma sinu järele aga enam valvata ei saa, kas sa ka tõesti kõik raha minu kätte tood, sellepärast määran ma summa kindlaks.“

Maaharimine edenes pikkamööda. Aastakümned ei olnud talupojal muud rahasaamise võimalust, kui seda ühel ehk teisel viisil tööga teenida. Osalt peab ta seda tänapäevani tööga teenima.

Selleks, et tööga raha teenida, oli muidugi teatavaid eeltinimisi tarvis. Sada aastat varemini ei võinud sellest juttugi olla, et talupoeg oma tööga oleks võinud raha teenida. Aga nüüd oli kapital juba oma profidikodade ehitamisega tublisti algust teinud. Aastasaja keskel käisid juba Narva vabrikud täie hooga; Sindi, Voltveti, Taali, Kärkla, Järvakandi ja mitmed teised uuemad vabrikud avasid aegamööda oma ukсед ja ootasid käsa, kes endid tööle pakuksid. Junkrud ise hakkasid uusi viina- ja õllevabrikuid asutama. Raudteede ehitusega tõusis metsaproductide tarvitamine — metsatöö ja metsavedu pakkus talupoegadele siin ja sääl soovitavat „rahatööd“, just nagu kapital ikka enam vaba käsa tarvitama hakkas. Pärnus kohendati sadamat. Suurte muulide ehitamiseks tarvitati hulka kiva, hagu jne. Selle juures oli talupoegadel palju tööd. — Tallinna ehitati raudtee, varsti järgnes Tapa-Tartu harutee. Ühtlasi tõusis linnades ehitusetööstus kõrgemale, sest kapitalismuse edenemisega hakkasid linnad kasvama. Lühidalt: Maarjamaa omandas enesele kapitalistlike näo — feodalismus pidi taganema.

Aga sellejuures hoidis ja hoiab junkruseisus küünte ja hammastega oma aegunud eesõigustest kinni. Tagurluse abiga on need temal ka kõik alles. Ka talupoegade vabastamist oleksime tänapäevani oodata võinud, kui mitte junkru majanduslised kasud

teda seda tegema ei oleks sundinud. Aeg oli muutunud ja junkur pidi oma talupoja kurnamise viisi ka muutma. Uus kurnamise viis oletas aga paratamata teatavat vabadust. Ilma selleta ei oleks talupoeg oma jõude-aega mitte rahaks võinud teha. Talupoeg pidi junkru alalise valvuse alt lahti pääsema.

Sellega kaotas aga junkur ka talupoja varanduslise seisukorra oma silmast. Alalise renditõstmise abil katsus ta küll kõik oma kätte saada, mis talupojal iganes hinge taga oli. Aga täielikult ja iga üksiku juures ei läinud see ometi mitte korda. Majanduslised ja isiklised iseäraldused toetasid Eesti kodanlise klassi tekkimist.

Elukutse-vabadus andis paljudele võimaluse majandusliselt „oma jalgade pääle“ tõusta. Linnade väravad said eestlastele lahti ja talupoegi hakkas igast ilmakaarest linnadesse voolama. Kõrtsimeestena — maal ja linnades — pani hulk talupoegi rahakotile põhja alla. Ja sagedasti olid need mehed targad küllalt, et „kuradi templis“ kogutud rahaga „jumala templi teenijaid“ koolitada. Me pruugime ainult ümber vaadata, paremalt ja pahemalt poolt leiame „auväärilisi vaimulikku“, kelle isad kõrtsileti taga selle raha teenisid, millega pojad jumalateadust „tudeerisid“. Isad said aru, et pojal kirikumõisas hoopis soem pesa on, kui isal kõrtsis. Kõrtsis kogutud kapital töötas kirikust paremat profiiti saada. Ja Uue Estonia frakimeeste hulgas on mõnedki kõrtsimeeste pojad.

III. T e e o n o k k a l i n e .

Eesti kodanlise klassi tekkimine on siis loomulik nähtus. Paratamata ilmus see kapitalistlise majandusega. Sest majandusline revolutsion tõukas ka vanad ühiskonna vahekorrad ümber ja tõi uued asemele.

Aga kodanlise klassi elu- ja edutingimised ei ole igal pool ühesugused. Ja meie juures on nad koguni täbarad. Maa on vaene, suurtööstuse sündimiseks puuduvad loomulikud eeltingimised, kauplemine ei või sellepärast üle keskmise liini tõusta, maa-omanduse olud ei lase talupoega mitte naljalt hädadest üle tõusta. Tagurlus takistab kultura edu, sest et siin Eesti, s. o. r a h v u s l i s e kultuuraga tegemist on. — On ju Eesti rahvas väike ja kultura teele alles tõusmas, ta peab ise enesele täieliku kultura-aparadi muretsema. See ei oleks ka vabade olude juures ühemiljoni rahval kerge. Maa herrasrahva ülemad klassid kardavad uut, tõusvat rahvuslist kulturat ja oma vastupanekus leiavad nad riigivõimu poolt tuge, kellel lipukirjaks ümberrahvus-tamine on. Tagurlised võimud seisvad siis ühendatud jõul eestlaste vastu.

Eesti kodanluse tekkimine ja edenemine on küll loomulik nähtus, mida ka kõige suurem tagurlus ära hoida ei võinud. Aga tingimised, mille all ta sündis ja edenes, olid ja on peazegu ebanormalsed. Politiliselt ja majandusliselt lõas olles pidid isad seda raha koguma, mis poegi väljapaistvamale kohale pidi upitama.

Hariduse pääle vaadates kasvas meie praegune kodanluse ülem kiht — „koor“ — hämaruses üles. Vanadest põlvedest päritav hää eeskuj, perekondade traditsion puudus täitsa. Sulasemeel oli siin uhkuse asemel koduvõõraks ja mehisuse aset täitis selja tagant luuramine ja silma ees põlve kaapamine. Herraste ees ikka müts kaenlas, omasuguse vastu hoolimata jäme. See oli meie kodanlise koorekihi lapsepõlve õhkkond. Ja see ei suutnud „kanget sugu“ kasvatada. Koolis oli „talupojapoeg“ enamasti herraslaste tõugata, ja ülikoolis olid nad targu rahul, kui herrasrahva kuldne noorsugu neid torkama ei läinud. Päälegi tuli õppimisega üle-pää-kaela rutata, et „amet kätte“ ja „leiba teenima“ saaks, sest isa rahakott oli väike. Ülikooli selja taha jättes ootab leivamure ukse ees, kõik kohad „määrimata“, tuge ei kusagil, ole ise vägi-mees ja vaata, kuidas edasi saad.

Mis ootab meie kodanlist koorekihti elusse astudes? Selleks jäädes, mis nad on, puudub neil iga kõrgema karriere võimalus. Eesti riigiametnikka, kohtunikka, kooli- ja teadusemehi, sõjaväejuhatajaid, diplomatisid jne. maailm ei tunne. Mis suurte rahvaste kodanlisel koorekihil kättesaadavad asjad on, sellest ei või eestlase juures juttugi olla. Ja igapäevases kodanlises elus tuleb eestlasel jalamaid tugeva Saksa kodanlise kihi liigetega võistlusesse astuda. Olgugi et see kiht kõhenemas ja ajalooliselt kahtlemata surmale varisemas on, praegu tähendab ta eestlasel kulturatugevat vastast, keda raske on võita.

Eestlane pidi enesele sellepärast alles ise uued abinõud soetama, mis ta olemist vähegi kindlustada võiksid. Ma mõtlen Eesti pankade pääle. Ja siin on ka ajujõu keskkoh, mis Eesti kodanluse kibedat võitlust meie linnaraekodade pärast arusaadavaks teeb. Tartu „Hypotheegi-Selts“ kuulub siia liiki, nagu ka kogu maa kirikumõisad. Et meie kodanline ajakirjandus kirikuga hääs kokkukõlas elab, tuleb sellest, et — kiriku mõisad meie kodanlusele hääd päävarju ning jalgealust pakuvad.

Võitlus raekodade võimu pärast sakstega on kodanluse koorekihile nõndasama tähtis — vast ehk tähtsamgi; igatahes on aga raekojad eestlastele tähtsamad kui sakslastele.

Saksa kodanlus on ajalooliselt ja kõigi asjaolude toetusel meelsuse poolest tagurline. Selle juures on ta tuntud ja lugupeetud kulturaline element. Temale tuleb see suureks kasuks, et ta killukene suurest Saksa kulturarahvast on. Niisugusena on ta Vene tagurliste võimude poolt tervitatud element. Ja Saksa intelligentsil on kogu Vene ilm avatud. Temale on kõik karrierivõimalused lahti — ka siis, kui ta Vene keelt mitte hästi ei peaks kõnelema. Temale antakse see andeks. Eestlase seisukord sakslasega võrreldes on hoopis halvem. Ainult arukorral pääseb ta „kõrgematesse regionidesse“ sisse ja peab sääl siis ikka alamate astetega leppima. Eestlase rahvus ei ole mitte soovituseks, vaid takistuseks. Sellepärast peidetakse niisugustel kohtadel Eesti rahvusemantel hoolega ära.

Linna omavalitsused on aga niisugused asutused, kus Eesti koorekiht oma rahvust mitte täitsa salata ei pruugi, olgugi et seadus Vene ametikeele päale surub. Ja nad pakuvad õige laialiselt jalgealust tuge. Terve hulk koorekihi liikmeid võib nende ümber tööd ja leiba saada.

Loomuliste tingimistega oleksid raekojad eestlastel ka kättesaadavad. Sest arvu poolest kaaluvad eestlased saksad ammugi üle. Aga tagurline linnaseadus ja valitsuse abi on saksu siingi kinnitanud — pääle Tallinna, Võru ja Valga. Viimased kolm linna näitavad, et eestlased praegusegi linnaseadusega võita võivad.

Praegu teatavad ajalehed, valitsus tahta Vene linnaseadust tagasi revideerida — Preisi linnaseaduse sarnaseks teha, kus kolmeklassi valimiseeadus maksmas on. See avitaks meie sureva Saksa kodanluse valitsust muidugi pikendada, aga ainult pikendada, muud mitte. Ja nad tervitaksid seda nagu taeva saatust. Aga siin jääb asi vist Vene liberalismuse otsustada, kui valitsus mitte praegust duumat selleks ei tarvita, et seda tagurlist seadust ruttu teoks teha. Aga võib ka olla, et Vene liberalismus isegi juba kapitalile suuremat küünarnukuvabadust soovib ja demokraatliku põhjuse mõtte ainult programmi-ehteks jätab. Siis on ta muidugi valitsusega ühes nõus.

Meie kodanline koorekiht oleks praegu küll maksva seaduse tagasi-„parandamise“ vastu. Sest suurkapitali võimu suurendamine oleks meil ainult sakste mõju suurendamine. Aga ka seaduse tõsise parandamise vastu oleksid nad, sest see annaks — tööliste ka sõnaõiguse, mis herrasmeestele enam kui vastumeelt oleks. Seda, et meie oma kodanlisest ajakirjandusest linnaseaduse laiendamisest midagi ei kuule, võime tööliste kartusega seletada. Meie kodanlus on praeguse seadusega rahul. Ta kaebab ainult, et saksad seda rikuvad ja et ülem võim rikkumist sallib . . .

Sakslase ja eestlase vahel seisab aga riigivõim, nagu mõõgaga Keerub paradisi väraval. Sellest võimust oleneb palju ära. Me teame, kuidas kuberner viimaste Tallinna valimiste aegu linna üle öö suurlinnade liiki „tõstis“ ja sellega Eesti valijate hulka sakste hääksmeeleks vähendas. See ei avitanud — eestlasi oli siiski rohkem. — Nõndasama on teada, et kuberner mitmed linnaameti liigete valimised kinnitamata on jätnud, jah, isegi ühe valitud linnavoliniku praakis ta välja ja — paari aasta eest keelas ta ühel linnavolinikul — Helsingi sõidu ära! Ta võib kogu valimisetöö tühjaks teha, kuj valimised temale ei meeldi. Tallinna raekoda ei olnud kubeneri võimu kohta mitte kahevahel, kui ta ilma vähemagi protestita kubeneri poolt nimetatud linnanõunikuga paari aasta eest vastu võttis. Ja me saame aru, mispärast Eesti koorekiht igal sündsäl ja sündmata juhtumisel püüab sõnakuulelikkust ja allaheitlikkust üles näidata. Eestlane tarvitab oma Saksa vastase vastu tuge. Ja seda tuge loodab ta võimu esitajate poolt alandlikult, sagedasti sulaseliku lipitsemise läbi

saada võivat. See on väga selle orja-alanduse laadi, mis Eesti talupoeg pärisherra vastu näitab — põlvi kaabates ja mütsi pääst võttes: orjuseaja pruuk — raekodadesse edasi pärandatud.

Sellepärast on Eesti koorekiht ikka rõõmu täis, kui mõni sakstevaenuline ametnik kuberneriks saab. Herra Dr. Rosenth ja Th. Jacobson vabisesid rõõmu pärast, kui vürst Schachovskoi kuberneriks nimetati, ja herra Kõrv hakkas sel ajal „Valguses“ hundiratast lööma. Loodetakse, et niisuguse mehe abil hõlpus on Saksa ülevõimu murda.

Ka kuberner Bellegarde üteldi niisugune „hää mees“ olevat. Herra cand. jur. K. Pätsil läks tsensor Truusmanni eestkostmisel korda Pika Hermanni all mõndagi asja „joonde ajada“. Isegi Ed. Wildel läks sel teel korda Mahtra „sõja“ aktidesse vaadata.

Tõepoolest oli ka väga tähtis, et eestlaste võit Tallinnas kuberner Bellegarde aegu tabas. Mõni teine oleks võidule hädaohtlikuks võinud saada. Teadagi, et võidusaajad endid ega kubeneri ei võinud unustada: linnapääks sai herra Hiatsintov — venelane. Sellega pidi kindel olema, et „Vene asi“ eestlaste võidu läbi ei kannataks. Hiatsintov pidi nagu vahiks olema, et eestlased rahvuslises uhkuses üleemeelseks ei läheks... Pärast, nagu teada, anti kubernerile raha määramisega Peter I. mälestusemärgi ehitamiseks märku, et eestlased üsna mõistlikud ja trued riigimõtte poolehoidjad mehed on, ja teisel linna-ameti valimise kinnitusel ei olnud mingit takistust.

„Häda ajab härja kaevu!“ ütleb vanasõna. Häda ajab talupoja herra põlve kaapama ja sunnib saksiku ees palja pääga seisma. Häda surub ka Eesti linnakodanluse koorekihil alandlikud sõnakuulmise avaldused keele pääle...

Kaebatakse, Eesti herrásmeestel puududa selgroog, uhke mehisus, julge enesest lugupidamine ja autunne. Jah, Eesti duuma saadikud ei saa mitte poolakatele järele, kes — ajalehtede sõnumete järel — valitsusele teada on andnud, et nad oma saadikuameti maha panevad, kui valitsus uut Poola linnaseadust mitte nõnda ei sea, et poolakad linnavalitsuses Poola keelt võivad kõnelda! Poolakad võivad seda; eestlastel ei kõlba valitsust pahandada... Riia linnapää julges rahvakooli õpekeele asjus „jalgu tikki ajada“, Tallinna poolt ei ole seda oodata: siin tähendaks see kubeneri herra pahandamist, mis mitte hää ei oleks.

On selle pääle tähendatud, et Estonia frakis piduperemehed selles mõttes ka õige haledat osa etendanud. Üteldakse: milleks oli teatrile kiriklikku õnnistamist vaja? päälegi kahekordist! Mis ühendus on kirikul teatriga? Kuidas võib vaimulik majale õnnistust soovida, kuna ta oma ametikohalt teatri pääle jumala vitsa ihkab? Kas see ei olnud edumeelsuse vaesuse-tunnistus, sest mis on tõsisel edumeelsusel kirikuga ühist? — Milleks oli piduperemeestel teatri avamise juurde „kõrgemaid ametivõimused“ vaja? Liati seda teades, et piduperemeeste seas mehi on, kes oma isik-

liste kannatuste põhjal selle võimu vastu mitte iseäranis õrnatundelised ei või olla! Sest see ei ole mitte igapäevane nähtus, et inimene, kelle kohta — surmaotsus ainult õnneliku juhtumise tõttu täitmata jäi, ja teine, kelle isa — — — häbistavalt peksa sai ja kes kuude kaupa vangis pidi kopitama, kes arvatavasti nende hirmsate kannatuste tõttu vaimuhaigena suri, et niisugune inimene põlevat iha tunneb sellele võimule meelitusi ütelda . . . Nende seas olid mitmed, keda mõne aasta eest maalt välja aeti. Nüüd oli neil kõigil tung ülemale võimule näidata, et nad nii väga truualamaad on? Isegi isamaalase hingemanna, laulu: „Mu isamaa mu õnn ja rõõm!“ neelasid nad herra cand. jur. Pätsi ettepanekul vaimus alla, sest et võimu esitaja neid ähvardas laulmise korral truualamluse tunnistust edasisaatmata jätta! Seda õnnetust ei arvanud piduperemehed mitte ära kannatada võivat, laul aga ei tapnud alla neelates kedagi ära . . . Poolakad ja soomlased ei oleks niisuguse tükiga mitte hõlpsasti valmis saanud — isegi soometarlased mitte.

Aga küsimine, miks meie herrasmehed niisugust kometit mändida otsustasid, on väga lihtne. Et nad südamega selle kometi juures oleksid olnud, seda ei usu vist kubernerigi, ja sellepärast on see arusaamata, miks tema sellesarnast nõudis. Kas ainult, et teisi alandada? —

Uue Estonia piduperemehed on Eesti kodanluse olupolitika päämehed. Ja oma uue templi avamist pidasid nad sündsaks juhtumiseks, kus plaanilikku olupolitikat võis teha. Võimukandjatele tuli näidata, et „meie ka peenikesed mehed oleme“, ja et ülem võim meeste truualamluse asjus mitte kahtlema ei hakkaks. Sirget selgroogu aga selle juures tarvitada ei tohtinud. See oleks võimukandjaid pahandada võinud. „Tasa ja targu“ pidi võimukandjatega ümber käidama. Lühidalt: Eesti kodanline koorekiht tunneb, et ta täbaras seisukorras on. Et aga jalgealust siiski mitte kaotada, tuleb tusalisi momentisid läbi elada. Lõbuga ja häätahtmisega ei olda mitte nende juures. Aga positsiooni alleshoidmiseks peetakse alandlikku taktikat tarvilikuks.

Aga hoolimata sellest, et Eesti kodanluse koorekiht nii talupojalik-alandlikku pilti pakub, seisab Uus Estonia siiski ajaloo tumma tunnistajana oma koha pääl ja kõneleb ajaloo vägevat keelt.

—n—

Maa, rahvas ja linn.

Veel mõnekümne aasta eest olime m a a r a h v a s. Kodumaa linnades, mis isegi väiksed olid, leidus vähe eestlasi ja needki püüdsid sakslasteks saada ning said ajajooksul — kadakasaksteks. Ainuvalitsejaks oli Saksa ollus ja Saksa vaim. See olukord hakkas muutuma pärast talurahva vabastamist mõisa orjusest ja iseäranis pärast talude müümise algust, mineva aastasaja keskel. Uute täielikumate tööriistade tarvitamisele võtmine ja talumaade mõisa

külge liitmine sünnitasid ülearuseid inimesi, kelle kätele vallas enam tööd ja kõhule toitu ei leidunud. Nad olid sunnitud mujalt tööd ja ülespidamist otsima. Suurem osa nendest rändas välja Venemaale, osa aga asus kodumaa linnadesse.

Linnades hakkas samal ajal elu kiiremini tuksuma. Ehitati raudteesid, kasvas kauplemine, asutati vabrikuid ja tärkas tööstus. Tõusis tarvidus hulga uute tööjõudude järele. Neid tuli ka kaugele, kuid suurema osa sünnitasid maast lahti kistud eestlased. Kodumaa linnad hakkasid kiiresti laienema, ja peagi läks sääl rahva hulgaarvuline ülekaal eestlaste kätte. Käesoleva aastasaja alguks oli Eesti element linnades juba nii tugevaks läinud, et ta igal pool võimule hakkas püüdma ja Tallinnas, Valgas ning Võrus võimu ka oma kätte sai.

Iseäralist hoogu sai linnade kasvamine pärast 1905. a. jõudusid ja vaimusid vabastavaid sündmusi ja nendele järgnevat ajutist hinge tagasi-tõmbamist algavast tööstuslisest tõusust ja üleüldse majanduslise elu vormide ümberloomisest. Liikuvamaks ja enam-nõudlikuks saanud maarahvast hakkas suurel arvul linnadesse voolama paremaid teenistusi ja lahendamaid olusid otsima, milleks ka linnade kasvav kauplemine ja laienev tööstus rohkesti võimalust pakub. Linna voolamas on töölisi kui ka kapitali omanikke. Linna jääb ka suurem osa haritlastest, keda viimasel ajal on hakanud rohkesti juurde tulema. Maa aga hakkab tühjemaks jääma. Kuulduvad juba sagedased maapidajate kaebtused tööliste puuduse ja nende kasude kaitsjate hädaldamised rahva maalt linna põgenemise üle. Maaomanikkude huvid kuulutatatakse kogu rahva, rahvuslisteks, huvideks ja kostavad hoiatused linna hävitava, kultuuravastase ja siis ühtlasi ka rahvushuvide vastase mõju eest. Kuna maaharimist kõige hää allikaks ja kõigi imede sünnitajaks ülistatakse, mis algusest on olnud ja igavesti kestab, ka kui kõik kultura kaob ja maailm otsa saab.

*

Kas ja kuipalju on aga need hädahüüded ja ülistused põhjendatud? Kas on otstarbekohane praegu eestlasi hoiatada ja tagasi hoida kodumaa linnadesse voolamast?

Mis osa mängib linn rahva elus?

Tõsi, alguses oli m a a, arvatavasti tühi ja paljas. Algimesed ajasid ka ilma linnadeta läbi. Niipea aga, kui inimesesugu nii kõrgele edenemise astmele jõudis, et riikline korraldus tekkima võis hakata, sündis ka l i n n, astus tegevuse keskpaika ja hakkas maa üle valitsema.* See linn oli alguses ainult kindlustatud koht, mis vaenlase vastu kaitset pakkus, ja kus riigi vanemad ning valitsus asus — linn oli valitsuse keskkohaks ja toetuspunktiks, kust riikline võim end üle ümberkaudse maa laotas. Kuid varsti hakkas sinna koguma igasugu käsitöö seppasid, kauplejaid, sääl sünnib kaubaturg — linn saab peenema käsitöö ja kaubavahetuse

* Vaata kas või : W. Wundt, Elemente der Völkerpsychologie.

keskkohaks. Linna koondub ajajooksul kõik oskus ja osavus, haridus ja kunst — ta saab vaimlise kultura asukohaks ja kandjaks. Linnas töötatakse esialgsed toored maa sünnitused ümber, luuakse nendest esimesed kõrgemad kulturaväärtused. Vanas ilmas täitis riikline korraldus palju suuremal määral, kui praegu, kõiki ühiskondlisi tarvidusi ja oli peaaegu ainuke kultura edendaja. Selle riiklise korralduse võimu kandjaks olles, ühendab juba vanaaja linn kõik edulised jõud ja saab kõige edu teerajajaks ja eestvõitlejaks.

Uue aja linn ei ole oma endisest tähtsusest, pääle sõjalise, midagi kaotanud, küll on aga tema mõju rahva majanduslises elus mitmevõrd kasvanud. Rahvamajanduses on uuel ajal põhjalikud pöörded sündinud, mis linna tähtsust on tõstnud. Kui vanaasti veel võis ütelda, et inimene elab üksi leivast, siis ei lepi ta nüüd enam kaugeltki sellega. Ajajooksul on inimeste tarvidused ja nõudmised rohkesti suurenenud ja mitmekesisemaks läinud. Järjest kiirenev tehnika täienemine teeb ka nende täitmise võimalikuks. Tekib tööjaotus. Enne harisid kõik põldu ja toitsid end oma lõigatud viljast. Nüüd harib ainult üks osa põldu, teised aga töötavad maapõue saadusi ümber, peenemaks, et nad suurematele nõudmistele vastaksid, kolmandad valmistavad tööriistu, masinaid, mis töötegemist kergendavad ja paljuid töid alles võimalikuks teevad. Need teised tööd aga tehakse vabrikutes, mis linnades asuvad. Linnades sünnib ka kaupade vahetus, mis järjest suureneb rahvuslise kui ka rahvusvahelise tööjaotuse tagajärjel. Linn ja tööstus ning kauplemine on lahutamata seotud. Asutage maale suurem vabrik ja tee asutate uue linna.

Põlluharimise võrdlev tähtsus rahvamajanduses l a n g e b paratamata tehnilise edu ja inimesesoo tarviduste kasvamisega. Need viimased aga on terve inimesesoo aastatuhandate-pikkuse töö, edasipüüdmise ja suurte ohvrite vili, mida ta valmis on iga päälekäimise vastu viimse võimaluseni kaitsma. Nende kaotamine tähendaks kõige kaotamist ja, eeltades, et inimesesugu algastmele tagasi ei saa langeda, haritud inimesesoo hävinemist. Öeldakse: maa võib ilma linnata läbi saada, aga mitte linn ilma maata. Liig naivne on see ütetus! Tõsi — kui maad ei oleks, siis ei saaks ka ei linna, ei meid, ega üleüldse midagi maiselist olla. Aga kui mitte linna ei oleks, siis ei oleks ei kõike kulturalist edenemist, ei kõike, mida me väärtusliseks peame — ja siis ei oleks ka meid ega mitte midagi, sest inimesesoo maapäälne arenemine ei saa metsolemise seisukorda, ühe astme pääle, seisma jääda. Tõesti, seda on niisama raske ette kujutada, kui maa mitteolemist. Maa võib muidugi ilma linnata läbi saada, aga mitte r a h v a s, kulturarahvas. Kulturarahvale on linn niisama tarvilik, kui kirjaoskamine ja kirjandus, raudtee ja tööstus.

Linnal näib palju halbu omadusi olevat. Sündimiste arv on väike, suremiste arv aga suur, nii et rahvahulga loomulik kasvamine takistatud saab; linna õhk ja kitsad korterid hävitavad

rahva tervise, linna elu püsimumus nende närvid, linna lõbud nende kõlbluse — lühidalt: linn sööb oma lapsed ära ja linnade rahvas on väljasuremise teel. Selles nägemises on palju tõtt, kuid veel enam liialdust ja ühekülgset nägemist.

Kui linnakultura hävitav mõju tõesti nii suur oleks, nagu ta mõnele näib olevat, siis peaks mitmedki rahvad kadunud olema, kes praegu priskelt elavad ja teiste rahvaste eesotsas sammuvad. Kõige suurem osa rahvast elab linnades Inglismaal. Uuemate teadete järele on sääl niisuguseid inimesi, kes maal asuvad ja rõõmsast põllutööst elavad, ainult 13% kogu Inglise rahvast; muidugi asub siis muu osa, kaugelt suurem osa, 87% linnades ja toidab ennast muust tööst. Juba kuuekümmne aasta eest, 1851. aastal, elas Inglise rahvast 50,2% * linnades, s. t. kaksikorda niisuur osa, kui praega meie juures. Selle aja jooksul oleks pidanud linnade hävitav mõju võima ilmsile tulla ja oleks pidanud Inglismaa oma elujõu kaotanud olema. Aga ei. Sellest saadik on sääl maainimeste arv veel vähenenud, mitte ainult võrdlemisi, vaid absoluutiseltki — enne 8.936.000, nüüd 7.907.000; rahva arvu üleüldine kasvamine aga on suurem olnud, kui ühelgi teisel maal Europas. Sest Inglismaal oli rahvast 1800. a. — just sel ajal hakkas ka linnade kasvamine — 10,9 miljoni, aga 1901. a. — 41,4 miljoni! Me teame ka, et mineval aastasajal Inglismaale mingit hulgalist sisserändamist ei olnud, küll rändas aga säält rahvast suurel arvul välja Ameerikasse. Tähen dab, rahva arvu kasvamine sündis loomulikul sündimise teel, ja haruldaset kiire rahva arvu kasvamine käis haruldaset kiire linnade kasvamisega käsikäes. Kas ei ole siis asi ümberpöördu t: linnade kasvamisega kasvab ka rahva arv?

Sama oletuse poole juhib ka Saksamaa olude tähelepanemine, kus rahva arv järgmiselt muutunud on: **

Aastad	Linna elanikka		Maa elanikka	
	Absol.	%	Absol.	%
1871	14.790.000	36,1	26.219.000	63,9
1890	23.243.000	47,0	26.185.241	53,0
1910	38.971.000	60,02	25.954.587	39,98

Ka Saksamaal kasvab linnarahva arv „kohutavalt“ kiiresti: neljakümne aasta jooksul peaaegu kolmekordseks, ja väheneb maa rahva arv. Ja üleüldine rahva arvu kasvamine on Saksamaal viimase 25, ehk õigemini, 30 aasta jooksul iseäranis suur olnud. Jällegi langevad rahva arvu ja linnade kasvamine ühte!

Aga Prantsusmaal, kes oma vaenulise naabri sigivuse pääle kadedusega vaatab, leiame linnadest võrdlemisi palju väiksema osa rahvaarvust: 1906. a. — 42,1%, suurem hulk rahvast, 57,9%,

* Arvud „Census of England and Wales, 1911“ järele.

** Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. 1911, 1912.

elab maal looduse rüpes. Kuid just Prantsusmaal on rahva sigivusega kõige täbaram lugu: ta ähvardab hoopis seisma jääda.

Siis ikka: maades, kus linnad kasvavad ja nendesse rahvas maalt voolab, ei vähene mitte rahva üleüldine arv, vaid ka s v a b. Miks see nii on, selle pääle vaatamata, et linna elu tõesti kiire-malt „läbi põletab“?

Rahva sigivuse võimet ära määraates ei või mitte linna ja maad eraldada ja üksteise vastu seada, sest nad on nii mitmeti üksteisega seotud, üksteisest ärarippuvad. Kui rahvale kättesaadav maa teatava piirini rahvast täis on, nii et ta enam oma harijaid ajakohaselt üleval pidada ei jaksa, siis peab rahva juurdekasv seisma jääma, — kui mitte teist teenistuse ja äraelamise võimalust ei leita. Selleks võimaluseks on ühelt poolt kauge-male, tühjadele maadele asumine ja teiselt poolt linnades laienev tööstus ja kaubandus. Enne oli väljarändamisel suurem tähtsus, uuel ajal aga tööstuse ja linnade kasvamisel. Linn ei anna mitte ainult väärilist tööd maa ülearustele lastele, vaid õhutab omalt poolt ja annab hoogu rahva suuremale sigivusele, inimestele lahedamaid elamise ja paremaid teenistuse võimalusi pakkudes. Arvustiku-teadlased on sedagi tähele pannud, et tööstuse tõusu ajal sündimiste arv suureneb ja suremiste arv väheneb, tööstuslise kriisise ajal aga ümberpöördukt. Rahva valmistuse-jõudude suurendamisega võib linn seda mitmekordseltki hääks teha, mis ta muidu rahva arvu kasvamise vastu patustab. Viimasel ajal ilmsiks tulnud rahva arvu kahanemise põhjusi — Prantsusmaal, kui ka Daanis, Preisimaal ja mujal — tuleb mujalt otsida kui linnade kasvamisest.

Ka kõlbluse langemisega linnades ei või asi nii halb olla, nagu sagedasti hirmutatakse. Võrdleme jälle ühelt poolt Inglis- ja Saksamaad ja teiselt poolt Prantsusmaad. On küll üleüldine arvamine, et kõlblus põllumajanduslises Prantsusmaal madalamal on kui linnalises Saksamaal, ja et Inglismaal kõlblus kõige kõrgemal seisab. Niisama on lugu vaimlise kidenemise ja teiste linnaelu kollidega. Lähemal ja üleüldises ühenduses vaatlemisel selgub, et hirmutis nii hirmus ei olegi! Tõepoolest — inglased elab ainult 13% maal ja ometi peetakse neid õigusega üheks kõige värskemaks, tervemaks ja elujõulisemaks rahvaks. Ka see juba, et just tööstuslised linnarahvad, inglased ja sakslased, praegu kõige võimsamad on maailma rahvastest ja terve ilma politikat, kumbki oma lepinglaste eesotsas, juhivad, — ka see räägib juba selget keelt.

Ei ole vist tarvis enam iseäraliselt toonitada, et linnad praegu kõige vaimlise kultura — hariduse, teaduse, kunsti — asupaigaks, kõige uue ja edulise allikaks ja kõige kulturalise edu teenäitajaks ja kandjaks on. Mida kaugemale ja kõrgemale edu jõuab, seda väiksemaks jääb, vähemalt rohkuliselt, osa, mida maa muld inimese elus mängib — tehniline edu on järjest seda osa kärpimas.

Agaga ehk muudab seisukorda linna kahjuks aialinn. Nähtavasti ei. Aialinn ainult kinnitab linna seisukohta; ta mo-

derniseerib praegust linna, uuendab teda ajanõuete ja uute võimaluste kohaselt. Ja püsib ning elujõuliseks jääb ikka see, mis ajajooksul olude kohaselt paindub. Laiendatud linn roheliste aedade sees jääb ikkagi linnaks, kuigi me teda siis õigusega aialinnaks hüüame. Viimasel ajal, eestkätt Inglismaal ja Saksamaal, asutatud aialinnad lähevad teistest linnadest lahku ainult selle poolest, et majad ja korterid üksteise küljes kinni ei seisa, vaid igal ühel rikkalikult päikest ja õhku on. Muu linna iseloom jääb kõik alale. Aialinnas asutatakse niisama töökojad ja vabrikud, kuigi ühte ja just tuulealusesse serva, sääl on niisama pääuulitsad kauplustega ja seltskondliste asutustega. Muidugi on see kõik otstarbekohasemalt ja kõige täielikumaid tehnika leidusi tarvitades korraldatud, kuid see ei muuda linna muidugi veel mitte maaks. See on aga tuleviku linn ja arvatavasti veel halb linn, võrreldes linnaga, mis pärast teda tuleb. Aialinnanigi võime ainult praeguse linna kultura väljaarendamise teel jõuda, ja mitte otsekohe maa rüpest tulles.

Linn ise sünnitab ja kasvatab ka enda ning terve rahva elu uueks, lahedamaks ja vabamaks, loob uued jõud — tulevikumeelse intelligentsi ja proletariaadi, kelle kohta ilma kuulus Saksamaa professor K. Lamprecht oma raamatus keisrist („Der Kaiser“) kirjutab: „Ei või keegi, kes olusid tunneb, neljandast seisusest (töölisest) tunnistamata jätta, et see veel praegu kindlate idealismide asupaigaks on, tugevam ja rohkemtõotav, kui ta seda eila oli. Sellega hakatagu tööle, ja imed saavad sündima. (Man knüpfe da an, und Wunder werden sich erleben lassen).“

*

Meie kodumaa võis õigusega kuni viimase ajani täielikult ja võib praegugi veel suurel määral põllumajanduslikeks maaks nimetada. Seda on ka alati iseäralise rõhuga toonitatud. Ainult kõige viimastel aastatel on meie linnade rahva arv ja tähtsus silmapaistvalt kasvama hakanud, iseäranis Tallinnas, sest linnade kauplemisele ja tööstusele on uued laienemise võimalused avanenud. Kuid selle kiirema tõusu pääle vaatamata jääb meil linna elanikkude arv maa rahva arvuga võrreldes siiski hoopis väheseks: ta annab vast ainult 25% ehk kõige rohkem 30% — kindlad arvud puuduvad — kogu rahvaarvust. Sellepärast ei oleks võinud veel meie „maa mõtte“ poolehoidjatel põhjust olla linnade vastu sõjakäiku ette võtta. Nähtavasti mõjub siin kaasa hirm tuleviku asjakorra ees.

Kas on aga kogu meie rahva, meie rahvusliste huvide seisukohalt otstarbekohane ja tarvilik linnavastasele seisukohale asuda? Kui me linna värvavad maa inimeste eest lukku paneme, kas jäävad nad siis maale ja teevad tulusamat tööd kui linnas? Ei saa uskuda. Maa olud on paljudele ajakohase äraelamise jaoks kitsaks jäänud ja inimeste loomulik mõistus käseb neil mujalt aset otsida. Ei ole kodumaa linnas ruumi, siis minnakse kaugemale

— Vologdasse ja Siberisse, kus ajajooksul meie rahvusliku kultura elu jaoks jäljeta kaotakse. Rahva kultura edenemise seisukohalt on küll vastuvaidlemata soovitam Venemaa laante asemel kodumaa linna asuda. Kultuuravastane oleks ka igasugune katse rahvast kunstlikult maa vähe tulutoova töö juures kinni hoida, kui linna töö palju sigitavam on — muidugi rahvamajanduslises mõttes. Ei oleks midagi mõistmatumat, kui peenemad, hõlpsamad ja tulutoovamad tööd oma kodumaa linnades teiste rahvaste teha jätta ja ise rasket ning ainult kopikuid toovat musta tööd teha. Meie rahvas on ju veel üleüldiselt puruvaene — ei ole ühtegi põhjust heldusest teiste vastu varasid ära lasta minna, mis endale võiksim pärida. Tegelikult tähendab praegu rahva linna voolamise tagasihoidmine mõisnikkudele hää ja odava tööjõu kindlustamist.

Aga maa, kodumaa pind sattuvat hädaohtu, teiste rahvaste kätte üle minna. Kui meie inimesed Lätimaale tungivad, Venemaa halvematesse nurkadesse lähevad ja säääl kulturakandjateks on, siis ei või sääältpoolt tulejatest meie maa äravõtjatest juttugi olla. T ü h i r u u m ei ole mitte meie maal, vaid säääl. Küll sünnitab aga kodumaa linnade kasvamine neis järjest uut tühja ruumi ja see nõuab täitmist. Ei lähe meie sinna, siis tulevad teised, kaugemad rahvad, ja asuvad suurel arvul meie kultura elu südamesse. Muidugi hakkavad nad säääl oma moodi talitama ja püüdma end maksma panna. Linnade äraminekus teiste rahvaste kätte seisab hädaoht. Võitlus ülevõimu, arvulise kui ka kulturalise ülevõimu pärast kodumaa linnades on tähtsam meie rahvuskulturaline võitlus praegusel momendil. Teadusline uurimine näitab, et linnadel haruldaselt suur s u l a t a m i s e võim on. Usud, vaated, vered, kombes — kõik iseäraldused pilduvad segamini, keevad ja lähenevad üksteisele, kuni üks tugevam võidule pääseb, teised alla painutab ja endasse uputab. Kodumaa linnades peame meie see tugevam olema. Jääme siin nõrgemaks, siis jääme teistele rahvastele ja kulturadele alla ja saame nende saagiks. Viib kodumaa majandusline arenemine lähemas tulevikus suuremale tööstuse ja linnade kasvamisele, milleks palju eeltingimisi ja märkisid on, siis pakub maa üksi vähe pidet rahvusele, sest igatahes seisab suurte linnade ümbrus nende otsekohese mõju all. Ka ei saa lihtsalt ainult üks rahvakiht eluja võistlusejõulist kulturat luua, selleks on kõiki kihtisid tarvis.

Meie ei saa oma tahtmise järele kodumaa majandusline arenemise käiku ära määrata. Sellele näitab sihi ja otsustab lõpuliikult üleüldine üleilmiline edenemise käik. Kodumaa geografiline seisukoht rahvusvahelise kaubavahetuse keskpäigas viib teda otsekohesesse ühendusesse ilmamajandusega ja seab säääl maksvate seaduste alla. Meie kohus on ära näha, missugune osa kodumaale ilmamajanduses on määratud. Kilplased hakkaksid edenemise seadustele vastu, meie aga seame ennast p a r a t a m a t a ajanoüete järele ja püüame võimalikult edu eesotsas sammudes antud seisukorda võimalikult tulusalt tarvitada. Praegune kodumaa lin-

nade kasvamine on igatahes loomuliku edenemise avaldus ja, kui kõik märgid ei peta, siis on tööstusel ja kaubandusel, nõnda siis ka linnadel, veel laialised edenemise võimalused ees. Eesti rahva huvide pärast ei tohi mitte neid võimalusi tarvitamata jätta.

Mis meie praegugi kodumaa linnadele võlgname, ei ole mitte väike. Ometi on kõik meie vaimline tegevus linnadesse koondatud ja ei saa teisiti ollagi. Meie teatrid, meie koolid, kirjandus ja ajakirjandus, meie intelligents — kõik see leiab linnas ulualust. Põllumeestelegi tasub linn tööliste palga tõusu põllusaaduste hinna tõusmisega rikkalikult tagasi — kogu praegu võidule pääsev süvenenud ja põhjenenud, lühidalt kõrgem maakultura eeldab linnasid ja arenenud kaubavahetust, ja selles mõttes ei käi maa ja linna huvid mitte vastamisi, vaid langevad päris ühte, käivad käsikäes. Ka meie esimene võidurikas võitlus oma ajaloolise vastase vastu saab linnades peetud, — siis algame aastasadade vanuste ahelate maha raputamist.

Rahval ei ole mingit põhjust linna karta. Selle vastu annab just kodumaa linnade kasvamine lootust rahva varaliste jõudude ja vaimliste võimete kiiremale kasvamisele ja väljaarenemisele. Sääli juures olgu linna elu varjukülgede vastu võitlemine üheks linnalaste tähtsamatest ülesannetest. Meie rahva edenemine läheb igatahes suurel määral linna kaudu. Sellepärast ihu ja hingega sinna tööle, et rutemini edasi jõuda. Mitte kõhelda ja kahelda, sest kiirus on, mis võidule viib.

E. Juhanson.

Intelligentlikust liikumisest meil.*

Intelligentsist rääkides on tarvilik, et selle mõiste kõigepäält enam vähem kindlaks määrataks, kuna sõna „intelligents“ väga mitmesuguses mõttes tarvitatakse. Harilikult mõistetakse intelligentsi all laiemas mõttes t e r v e t n. n. h a r i t u d s e l t s - k o n d a, mille hulka need kuuluvad, kes ühel ehk teisel viisil (aktiivlikult ehk passiivlikult) rahva vaimlisest elust osa võtavad. See mõiste on aga liiga üldine. Kautsky omas artiklis „Die Intelligenz und Sozialdemokratie“ kujutab intelligentsi kui kapitalistlike korra edenemisel tekkinud uut iseäralist ühiskondlikku klassi, kes teistest oma laiema vaimlise silmaringi ja rohkem väljaarenenud abstraktse mõtlemise võime olemasolu ning harilikkude klassihuvide puudumise poolest lahku läheb. „Kõik see mõjub kaasa, et tema (intelligents) see rahva osa on, kes kõige enimini klassi ja seisuse piiratud ringist kõrgemale suudab tõusta ja ennast idealselt silmapilklistest huvidest ning klassi egoismusest

* Käesolev töö on ühtlasi ka üldiseks seletuseks nende arvustustel laadi kandvate kirjelduste pääle, mis ajakirjanduses lendkirja „Meie nooresoo vaimlisest murrangust“ kohta ilmunud. Älatut isiklikkust (Postimees nr. 144 s. a.) ja väiklasi mõtete pahurpidi pööramisi (Tal. Teataja nr. 114 s. a.) ignoreerin, lootes, et meie lugeja publikumi arusaamjam osa sarnaste toodete väärtust iseseisvalt hinnata suudab.

eraldatud tunda, selle juures seltskonna kestmataid huviseid silmas pidades ja esitades“. Täienduseks tuleb juurde lisada, et intelligentsi tihti ühiskonna teoretikerite poolt kodanluse vastandina kujutatakse. Seda teeb, näituseks, omas nii mitmeti huvitavas töös Ivanov-Rasumnik*. Tema äramääramise järele on intelligents eetilisel — kodanluse vastandline, ühiskondlikult — väljaspool klassisi ja seisusi olev pärandatav rühm, kellele iseloomulik on uute idealide ja vormide loomine ning elus nende aktive läbiviimine isiku füüsilise, mõistuslise, ühiskondliku ja isiklise vabastuse sihis.

Ei või tähendamata jätta, et viimane intelligentsi mõiste vahest liiati piiratud on. Käesolevas kirjelduses on seda laiemalt võetud ja intelligentsist kui ideeliselt organiseeritud ühiskondlikust kihist aru saadud, kes rahva vaimplise kulturi edendamises loovat ja juhtivat osa mängib. Tema päralt on seega initsiatiiv ja loomine (produksioon). Selle mõiste alla mahuks ka see osa intelligentsist, kes oma sotsiaal-politilisi idealisi klassivõitluse kaudu tegelikult läbi viia püüab. Intelligents kaldub teatava klassi huvide poole enamasti eetilistel põhjustel, nagu meie seda nähtust Lääne Europas ja iseäranis Saksamaal tähele panna võime, kus suur osa intelligentsist just n. n. kathedersotsialismuse ehk sotsiaalreformismuse esitaja on**: Teatavatel tingimistel võib aga intelligents ka isoleerituna väljaspool klassisi ehk rahva elu üldse seista. Harilikult sünnib see siis, kui rahva politiline, majandusline ja ühiskondlik arenemine loomuvastaselt takistatud on, nii et ta intelligentsiga, kes nii väga otsekoheselt ja abitult nende väliste mõjude all ei seisa, mis hulkade arenemist kinni hoiavad, omas arenemises sammu ei suuda pidada. Selle järelduseks on vastastikune arusaamatus intelligentsi ja rahva vahel. Sarnasesse eraldatud seisukorda langeb intelligents kauakestva tagurlise politilise korralduse ehk rahva vägivaldse ümberrahvustamise surve tõttu, mis loomuliku kultura töö igasuguse isetegevuse ja parteilise korralduse kaudu kinni sulub. Intelligents muutub siis illegalseks ja kannab sektantlikku laadi. Sarnases seisukorras tunneb ennast tihti just nende väikerahvaste intelligents, kes politilisel mitte autonoomlikud ei ole. Kuid mitte ainult nende juures, vaid ka politilisel iseseisvate suur-rahvaste juures, kelle loomulik arenemine mahajäänud tagurlise politilise korra all kannatab, langeb intelligents umbes samasugusesse seisukorda. Tuleme meelde Vene intelligentsi arenemise lugu ja käekäiku. Ühelt poolt bürokraatliku valitsuse püssitikut ja teiselt poolt rahva pimedus on need võimud olnud, mille keskel selle hiigla rahva intelligents kaua oma traagikalikku kulturivõitlust on pidanud võit-

* История русск. обществ. мысли.

** Vene keeles selle kohta: Туганъ-Барановскій, „Интеллигенція и социализм“, сб. „Интелл. въ Россіи.“

lema. Terve tema ajalugu on kurb martüri kannatuselugu — kurdavad Vene seltskonnateadlased. Meil on Vene intelligentsiga, kes alati demokraatlikel ja vabameelsel alusel seisnud ning rahva poliitilise vabastuse nimel bürokraatia ülivõimu ja sellega kaasas käiva rahvusliku schovinismuse vastu võidelnud, palju ühist huvides. Ajalooliselt oleme meie siiski mitmeti veelgi halvemates tingimustes oma kultuurivõitlust sunnitud võitlema. Meie võrdlemisi häast geograafilisest seisukohast hoolimata, on meie rasked ajaloolised tingimised selleks kaasa mõjunud, et meie omas majanduslikes ja ühiskondlikes arenemises naabritest kaugemale maha oleme jäänud ja kuni viimse ajani kõigist tööstuse ja kaubanduse ettevõtetest kõrvaldatud põlduharivat ja karjakasvatavat rahvast edustame ning selles omas „kolgapärasuses“ kui pigi pääl kinni istume. Takistavat mõju meie arenemisele peale on suuresti muidugi ka see asjaolu avaldanud, et meil rahva ühiskondlik jaotus ühtlasi rahvusliku jaotusega ühte on langenud. Nii kujutas meie rahvas minevase aastasaja 90-te aastateni enesest pääasjalikult veel ühtlast talupoegade massi, kuna kodanluse, mõisniku ja vaimuliku seisus Saksas rahvusest koos seisis. Iga vabameelsem sotsiaal-poliitiline ehk majandusline uuendus tõi ka rahvuslikus vahekorras meile kasulikus mõttes muudatusi kaasa ja sellepärast on arusaadav, miks meie mõisnikud nii suure ägedusega isegi nende uuenduste vastu sõdivad, mis mujal juba üleüldiselt läbi viidud. See ajalooliselt tingitud ühiskondlik arenematus ja sellest järgnev psühiline tuimus on kaasa mõjunud, et meil iseloomuline ja intensiivne vaimline kultuur välja areneda pole suutnud ja et meil ka intelligentlik liikumine, selle sõna lähemas mõttes, alles algamise hoos on. Tõsi küll, üksikuid intelligenti võime meie juba kümnete ja saja aasta tagant nimetada. Kuid isegi niisugune suur ja sügav iseloom kui Kreutzvald ei ole meie oludes oma tegevuse ja ideedega intelligentlikku liikumist äratada suutnud — just nende olude primitiivlikkuse tõttu. Meie n. n. „rahvamehed“ on alati „oma pääd“ võidelnud ja neil ei ole ei korraldatud intelligenti nõuete ega ka partei distsipliiniga rehkendada tulnud. Sellega on siis ka äraseletatav meie „rahvameeste“ distsiplineerimata ja tihti taktita ülesastumine, millel mitte isikline tuhinlikkus ei puudu. Sarnane kontrollimata tegevuse vabadus aitas ajajooksul üksikute tegevlaste enesearmastuse tunnet sedavõrd hellitada, et vähemgi nende tegevuse arvustuse katse arvustatavate poolt mujal kuulmata isikliku mõnitamise osaliseks sai ja veel tänapäevgi saab, nagu see hiljuti kõiges „omapärasuses“ Vilde konfliktis küllalt selgelt ilmsiks tuli.

„Rahvamehe“ tüüpuse kõige oma pääliskaudsuse ja distsiplineerimatusega oli võimalik ja tarvilik omal ajal, kui rahvas ühiskondlikult veel üsna primitiivlikul alusel seisis, kui klassitunne ja parteilik organisatsioon puudus. Siis oli ülesandeks rahva äratuslik töö, kuna intensiivlikust ja organiseeritud poliitilisest ja majanduslikust võitlusest muidugi juttugi ei võinud olla. Sellepärast on

arusaadav, kuidas rahvamehed üsna kerge vaimlise bagashiga läbi ajada võisivad. Nende tegevus pidi üleüldlikku ja kõigekülgset laadi kandma, mis neile võimatuks tegi kõigis asjus eriteadmisi omandada, mille järelalusena nende teadmised aga üleüldse pääliskaudseks jäävad, nii et rahvameestest kui rahva vaimlise kulturi — teaduse, kirjanduse ja kunsti — edendajatest vaevalt tõsisemalt rääkida võib. Nende tegevuse sisu ja otstarb oli äratuslik, agitatorlik. Alles intelligentsi tekkimisega, mis ühiskondliku eritlemise ja spetsialiseerimise tarvidustega käsikäes käib, võib rahva vaimlisest kulturist lähemas mõttes rääkima hakata. Intelligentsi esinemine tähendab eeskätt just kõike sorti vaimliste „vahelkauplejate“ väljatõrjumist, kes ühel hooil ja ühesuguse osavusega kunstsõnikut ja kunsti, karjakasvatust ja kirjandust, tökatit ja teadust müüvad. Sarnaste kõikteadjate „universal-geniede“ autoriteetide lõpu tundemärka võib ka meil juba tähele panna. Suured sõnad, kõva hää ja ägedad liigutused jätavad seltskonna arusaajama osa külmaks. Hulkade pääle võib sellel teel siiski mõju avaldada ja sellepärast näeme tänapäevgi veel sarnaste abinõude hoolast tarvitamist just hulkade alamõistusliku külje oma kasuks tarvitamise sihis. Ei ole loota demagogilikust labasusest nii pea vabanemist, kuna meil üleüldiselt siiski veel vähe objektivse kriitika võimeline tüüpus valitseb. Rahva üleüldise vaimlise pinna kõrguse äramääramiseks on tähtis tähele panna, kuidas ehk missugusest seisukohast üksikud seltskonna liikmed enamusena ühte ehk teist vaimlist väärtust hindama on harjunud, missugune nende subjektivne vahekord vaimliste väärtuste vastuvõtmises on. See vahekord on muidugi mitmeti tingitud ja väga mitmesugune. Teoretiliselt võib aga siiski kahte liiki tüüpusi tähele panna: a) neid, kes vaimlisi väärtusi nende s i s u järele (an sich) hindavad ja neid nii vastu võtavad, kui nad on, ilma et nad sääli juures oma isikliste tarvidustega rehkendaks. Sellel korral ei muudeta mitte väärtus vastuvõtja psühika kohaselt ümber, ei lihtsustata, vaid ümberpöörduvalt — isiku psühika süveneb teatud väärtuse kõigekülgse vastuvõtmise sihis; b) teisi, kes vaimlisi väärtusi isikliste tarviduste ja psühika nõuete ehk mõne muu otstarbe seisukohalt hindavad. Sellel juhtumisel saab ainult tarvisminev vastu võetud, kõik muu aga ära tõugatud. Isiku psühika ei süvene siin mitte ülemalnimetatud mõttes, ehk süveneb ainult ühekülgsest ja vastuvõetavaid väärtusi moonutatakse, labastatakse tihti.* Mõlemad tüüpused tulevad ka kõige rohkem haritud maades ette. On ju väga inimlik otsustamise ja hindamise juures oma isikliste omaduste mõju alla anduda. Küsimus võib ainult selles seista, missugune tüüpus ühe ehk teise rahva juures domineerivat osa mängib. Vanemates kulturimaades, kus haridus juba ammu sisse juurdunud asi ja kus iga keskmine seltskonna liige traditsiooniliselt teatava mõtte ja otsustamise distsiplini omandab, valitseb üleüldiselt esimene tüüpus. Selle intelligentlikuma osa pääle langeb

* Vaata Ovsjaniko-Kulikovski „Психол. русск. интеллг.“, op. cit.

sääl just vaimliste väärtuste loomine (produksion), kuna teised omandavad, retsepteerivad. Noorte, algajate rahvaste juures leiame teise tüüpuse mõõduandvana, mille tõttu kõigekülge, objektivse ja arvustusliku seisukoha puudus, mis iga loova töö eeltinimine, ennast tihti tunda annab, kuna isiklus, distsiplineerimatus ühes labastusega domineerivalt esineb. Kultuurilise alaealsuse tõttu oldakse harjunud vaimlisi väärtusi ikka teatava kasulikkuse ehk otstarbe seisukohalt hindama, millel alal mitmesugused ideoloogiad tekivad. Ideologiate arenemise järgus, millest kõik rahvad läbi on pidanud käima, viibime meie alles praegu. Ideologiad olenevad aga suurelt jaolt oludest ja domineeriva ühiskondliku kihi omadustest. Omas lendkirjas nimetasin meie läbielatatavat ajajärku väikekodanluse ajajärguks, mille ideologia kõige oma pääliskaudsuse ja kitsarinnalsusega meie elus ka pääle 1905. aasta ikka veel tundub. Selle pääl põhjenebki pääasjalikult meil üleüldiselt valitsev labastuse kultus*, mida tihti „omapärasuse“ nimel edendatakse.

Intensivlikku ja iseloomulikku vaimlist kulturi võib meil ainult edaspidisel kõigekülgsel ühiskondlikul väljakujunemisel loota. Sellepärast tuleb kõiki neid voolusi, mis selle vastu sihitud ja mis meie võimetuse selles mõttes a priori ära otsustavad, tingimata kahjulikkudeks ja kulturi vastasteks pidada. Pea kuni 1905. aastani kannatas meie arenemine, pääle muu, ka just selle „rahvuse“ ideologia all, mille nurgakiviks on „õpetus ühest karjast ja ühest karjast“. Sarnane „rahvusest“ arusaamine on nüüd küll juba seltskonna arusaajama osa juures oma kredidi suurelt kaotanud. Esimesed hoobid andis temale sotsialistiline vool oma „klassivõitlusega“; teised järgnesivad kirjanduses ja esteetilistes küsimustes esiile tulnud uue kriitikalise voolu poolt. Praegu oleme meie selle tunnistajateks, kuidas „vana õpetus“ muutunud tingimistel päevpäevalt abitulult koost ära laguneb. Ei aita siin maa vaimu, rahva vaimu ega ilma vaimu väljakutumine, ei ka „rohukasvu mõttetarkus“! Ühiskondlik differentseerimine ühes nõuete suurenemise ja läbielamiste süvenemisega näikse järjest meie ummistanud ja monotonlikku provintsielusse sisse tungivat ja uusi avaramaid arenemise perspektivisid avavat. Muutunud ühiskondlikkude tingimistega käsikäes käib ka intelligentlik liikumine, mis 1905. aastast hoogu hakkab võtma. Et selles liikumises orienteerida, on küll tarvilik ülevaatlikku pilku minevikku heita. On ju intelligentlik liikumine terve rahva arenemise käiguga tingitud. Meie ühiskondlikkude küsimuste arutamisel pörkame aga kõigepäält selle suure puudusega kokku, et meil meie, olgugi lühikese, arenemise loo põhjalikum käsitus üleüldse puudub. Tarvidus sarnase töö järele, mis meie vaimlisi püüdeid ja muu seas seltskondliku mõtte arenemise käiku enam vähem põhjalikult analüseerituna käsitaks,

* Et sellel mingit ühist religioslikul alusel põhjeneva L. Tolstoi „культъ опрошеніяга“ ei ole, tohiks vahest küll igale enam vähem selge olla.

oleks tungiv, kuna see mitte ainult ühiskondlikkude probleemide ja ühtlasi rahvuseküsimumise ratsionalsemale alusele seadmiseks kaasa ei mõjuks, vaid ka meie võõra hariduse ja kasvatusese mõju all olevat noortsugu endiste põlvete võitluste ja läbielamistega tutvustaks. Tõsi, üksikud sellelaadilised tööd on ju meil küll olemas. Need kannavad aga isikliste mälestuste laadi, jutlustavad kiriklikka huviseid ehk kujutavad enesest kildkondlikka juubeli-albumise. Sarnased tooted võivad paremal korral ainult faktilist materjali pakkuda — meie arenemise käigu erapooletut analüsi ei kujuta nemad enesest mitte.

Käesolevas kirjelduses olen, kergema orienteerimise otstarbega, meie arenemisele kolme ajajärku ära tähendanud. Esimene vältaks rahva ärkamisest minevase aastasaja teisel poolel kuni 80-te aastate lõpupooleni. Siis kujutas meie rahvas enesest veel ühtlast talupoegade massi, kes oma maitsete ja arusaamistega üleüldiselt mõõduandev oli. Seda aega võiks ka lühidalt m a a r a h v a ajajärguks nimetada. Teist arenemise astet võiksime 80-te aastate lõpult kuni 1905. aastani ära tähendada. See aeg on pääasjalikult meie väikekodanluse tekkimise ja organiseerimise aeg linnades, kes oma ideologiaga tervele ajajärgule pitseri märgi otsaette on vajutanud, mida sellepärast üleüldiselt v ä i k e k o d a n l u s e ajajärguks hüüda võiks. Kolmas edenemise järk, mille algust 1905. aastaga märkida tuleks, kujutab seda ühiskondlikku seisukorda, kus meil mitte enam üks kiht oma huvide ja ideologiaga üleüldiselt ja vastuvaidlemata mõõduandev ei ole, vaid kus meie juba teatavas mõttes differentseeritud rahvaks välja kujunenud oleme ja kus iga üksiku klassi juures tema huvide iseseisvat korraldamist märgata võime. Rahva kõrgemate kulturi-püüete — teaduse, kirjanduse ja kunsti — edustamine ning vaimliste väärtuste loomine langeb sellel arenemise astmel, samuti kui teistegi kulturi-rahvaste juures, iseäralise kihi — i n t e l l i g e n t s i hooleks.

Nende eelmärkuste järel asume ülesseatud järjekorras intel-
ligentliku liikumise lähema käsitamise juurde meil.

(Järgneb.)

P. Rubel.

Lõhe sotsialdemokratlises fraktsionis. *

Riigivolikogu igapäevase hali töö tagaseinal oli sotsialdemokratlises fraktsionis hiljuti sündmus, mida praegusel ajal tööliste klassi põnevamaks päevaküsimumuseks tuleb lugeda. 6 saadikut enamlast lõpetasid ühenduse 8 saadiku vähemlasega ja asutasid iseseisva fraktsioni. See lõhe fraktsionis juhib uuesti laialiste selt-konnakihtide tähelepanekut Vene s.-d. erakonna sisemise elu pääle. Seitse-kaheksa aastat tagasi, kui kõigi pilgud Vene proletariadi poole olid pöördud, teadis igaüks, kellel vähegi huvi poliitiliste küsimuste vastu oli, selle pääle vaatamata missugune seisukoht tal neis ka ei olnud, — erakondlistest lahkuminekutest enamlaste

* See artikkel on meie Vene kaastöölise kirjutatud. Toim. täh.

ja vähemlaste, Lenini ja Plehanovi poolehoidjate vahel. Sotsialdemokraatlaste üleskutsete ja ajalehtede erakondline terminologia oli igaühele arusaadav.

Aga kui lühikese kevade järel töölitse liikumise barometer tugevasti langes, kadus ka huvi erakonna asjade vastu, ja vähe on neid, kes mineviku lahkuminekuid veel mäletavad. Kuid praegusel ajal nagu läheneksime me uuesti heledale kevadele: uuesti tõstab pead organiseeritud proletariat ja ähvardavalt-vägeva jõuna paistavad alatas korduvad protestistreibid.

Ja tulevaste sündmuste eel tahab pääminister Kokovtsov väljamaa pangaomanikka ja ajalehtede kirjasaatjaid kindlasti uskuma panna, et Venemaal revolutsiooni tulemas ei ole. Kuid nagu vastuseks selle pääle seab A. Gutschkov oktoobristide kongressil haige Venemaa kohta diagnoosi: tulev revolutsion. Ja sellel tähtsal silmapilgul, kus tarvilik on jõudude koondamine, kus kõige proletariadi huvid ühiseid hüüdsõnu (losungid) nõuavad, asutavad enamlased riigivolikogus oma iseseisva s.-d. fraktsioni, oma lahkumist fraktsionist sellega põhjendades, et neile (enamlastele) riigi eelarve komisjonis ühte kohta kahest ei antud ja et Internatsionali* juures asuvasse rahvusvahelisesse parlamendivahelisesse osakonda (seksionisse) ainult üks saadik valiti. Ei tahaks uskuda, et ainult need, päält näha nii tühised, asjaolud lõhenemiseks põhjust oleksid võinud anda. Kahtlemata, põhjust tuleb teisalt otsida ja nimelt põhjused lahkuminekutest, mis erakonnas juba teisest kongressist pääle ilmsiks tulid.

Mõtete lahkumineku alguseks tuleb 1905. a. lugeda, kus erakonna kongressil kaks voolu nähtavale tulid. Mõni aeg enne seda ilmunud Lenini lendkiri „Mis teha?“, mis enamlaste ideeliseks aluseks sai, tõi Plehanovi „Искра'le“ vastandiks uued hüüdsõnad. Kuid mõtete lahkumineku puhul tekkinud ägedad vaielused ei takistanud aga kongressi tööd lõpule viimast. Kõige pääle vaatamata jäi s.-d. erakond siiski ühte. Kõik andsid ennast erakonna distsiplini alla, kõike erakonna tegevust juhtis keskkomitee. Mõtete lahkuminekut sünnitas organiseerimise küsimus ja haritlaste ning tööliste klassi osa äramääramine revolutsionilises liikumises. Enamlased näitasid haritlaste kui tööliste juhtide pääle võitluses haritlaste poolt väljatöötatud sotsialistlike idealide eest, vähemlased aga tõendasid, töölistes olla iseseisva arenemise jaoks juba küllalt ette valmistatud, ja nägid tööliste klassis temas eneses valminenud idealide kandjat. Siit siis ka mõtete lahkumineku organisatsiooni küsimuses. Vähemlased kaitsesid demokratlist erakonna korraldust ja valimise põhjused mõtet kohtade täitmisel kõigis erakonna asutustes.

Enamlased jälle toonitasid, momendi tingimisi silmas pidades (1 — võimatus laialisemalt valimisi õigelt korraldada, 2 — pörandalusest tegevusest möödapääsematus välistel põhjustel, 3 —

* Internatsional on Rahvusvahelise Sotsialistide Ühenduse lühendatud nimetus. Ühenduse edustajaks on Rahvusvaheline Sotsial. Büroo. Tõlk. täh.

selle aja tööliste vähene teadvuslikkus), et tarvis on kohalikkudes erakonna ringides ninietamise ja koopteerimise põhjusemõttest kinni pidada. Võitlus enamlaste ja vähemlaste vahel kestis kuni 1905. aasta kevadeni, mil mõlemad osad erakonnas oma iseseisvad kongressid ära pidasid. Kuid see erakonna osade iseseisev olemasolu ei kestnud kaua. Oktobri päevad sundisid erakonda omavahelisi tülisid lõpetama; valiti erakonna keskkomitee mõlemate gruppide üheõigusluse alusel. Lahkuminekute teoretiline harutamine kestis edasi; mõlematel gruppudel olid päälinnas omad ajalehed: enamlastel „Новая Жизнь“, vähemlastel — „Начало“ ja „Московская газета“. Stokholmi kongressil 1906. a. ühinesid mõlemad grupp; see ühinemine kestis ka pääle Londoni kongressi 1907. a. Järgnevad reaktsioniaastad halvasid kauaks ajaks proletariadi praktilist tegevust; kirjanduses harutati taktika küsimusi teoretiliselt edasi; kuid peab ütleva, et selle aja kirjandus langemise aja väärt oli. Sellesse ajasse kuulub ühe erakonnategelase, Potressovi, ülesastumine 1909. a. „Наша Заря“.

Potressovi artikkel mängis suurt rolli erakonna elus. Selle artikli sisu on lühidalt järgmine: illegalsed erakonda* ei ole faktiliselt enam olemas. Erakonna korraldused on oma endise mõju kaotanud; neil ei ole enam hulkasid, kes nende näpunäidete järelle käiksid; erakonna tegelastest on ühed seaduslikkuse piirides erakondlist tööd tegemas, teised on erakonnast lahkunud, kolmandad — asumisele saadetud; salapolitseid aitab omalt poolt lagunemist kiirendada ja erakonna olemasolu endisel kujul lõpetada; illegalse erakonna asemele peavad avalikud tööliste korraldused astuma.

Nende tõendustega olid paljud vähemlased nõus. Silmapaistev vähemlaste juht Plehanov aga ei ühinenud nende vaadetega. Potressovi ülesastumine leidis ägedat vastuvaidlust enamlaste poolt. Nad nimetasid Potressovi mõttepoolehoidjaid „likvidatoriteks“, nende püüde eest erakonda ära kaotada (likvideerida). Potressovi artikkel tõi nähtavale järsud lahkuminekud erakonnas eneses. Kuna üks osa erakonda likvidatorite poole löi, jäi teine osa enamlaste poole. Mitte kõik vähemlased ei löönud likvidatorite poole, vaid mitmed vähemlased jäid oma endisele seisukohale.

Tööliste liikumise elavamaks minemisega tuli jälle lagunemine kahesse gruppesse, kes 1912. aastast saadik kumbki iseseisvalt elutsevad.

Nüüd on lahkuminekute põhjused vähe teistsugused, läbielatava momendi kohaselt. Enamlased ja vähemlased lähevad nüüd lahku oma vaadetes Venemaa praeguse poliitilise seisukorra, proletariadi ülivõimu ja vahekorra pääle kodanliste erakondadega.

Enamlaste arvates ei ole kodanline revolutsion Venemaal veel lõppenud. Esialgul on ainult väike seisak sündmuste käigus, kuid sündmuste käik peab lähemas tulevikus uuesti algama, sest

* Illegalne — seaduse poolt keelatud, „põrandaalune“. S-d-line erakond Venemaal oli ja on illegalne. Tõlkija täh.

et põhjused, mis revolutsioni töid, veel kõrvaldatud ei ole. Proletariadil tuleb tulevas sündmuste tõusus domineerivat osa etendada, sest et kodanluse poolt julgeid väljaastumisi oodata ei ole. Proletariat peab võimu oma kätte võtma, et kodanlis-demokratilisi vabadusi maksma panna. Võitluses tagurlusega ei pea kodanliselt erakondadelt abi otsima; enamlased lubavad kokkuleppimisi ainult kindlate revolutsioniliste erakondadega.

Vähemlaste vaated lähevad neis küsimustes enamlaste omadest põhjalikult lahku. Vähemlased lähevad selles küsimuses, kas uus revolutsion tuleb või mitte, ka omavahel lahku, kuid nad tunnistavad ühiselt, et olud ja tingimised muutunud on, mispärast ka proletariadi ülesanded teised peavad olema: tööliste klassil ei ole selleks jõudu küllalt, et ülivõimu oma kätte saada, vaid tal on ainult eelväe osa. Kui proletariadil võimalik ei ole iseseisvalt tagurlusega võidelda, siis peab võimalikuks tunnistama kokkuleppimisi kodanliste erakondadega.

Viimaks, enamlased ja vähemlased lähevad lahku oma vaadetes tööliste liikumise mitmesuguste vormide pääle — ametiühisuste, ühistegeliste ja haridusliste asutuste pääle jne. Enamlased vaatavad tööliste korralduste kui abinõude pääle, mis erakonna ja laialise tööliste liikumise elule kutsumise sihis tarvitada tuleb. Vähemlased näevad neis iseseisvat väärtust, sest et nad proletariadi huvide teenistuses seisavad.

Teoretilised lahkuminekid tulid ilmsiks ka kinnituseeaduste küsimuste puhul. 1912. aasta 23. juuni haigekassade normalpõhjuskirjas ei ole ette nähtud, kas nad eraldised (iga töökoha juures eraldi), ülelinnalised või rajonilised (ringkonnalised) peavad olema. Enamlased soovivad üleüldiste, üksikuid ettevõtteid ühendatavate haigekassade eest võidelda. Vähemlased on ajutiselt rahul eraldiste kassadega ja ainult pärastpoole peavad tarvilikuks neid rajonilisteks ja ülelinnalisteks muuta. Huvitav on võitlus kinnituseeaduste pärast, mis Varsavis käimas. Sääil ei tohtinud mitte tööliste volinikkude üleüldise koosoleku otsuse põhjal üksikute vabrikute volinikud haigekassade põhjuskirjade puhul vabrikuomanikkudega iseseisvalt läbirääkimistesse astuda. Esiagul ei olnud vabrikuomanikud nõus tööliste volinikkude koguga läbirääkimistesse astuma, kuid tööliste päälekäimisel olid sunnitud järel andma. Haigekassade põhjuskirjade aluseks võeti Varsavis enamlaste hüüdsõnad: ülelinnaline kassa, arstiabi andmine haigekassade poolt, täieline tööliste omavalitsus jne. Peterburis ei ole üksikud gruppel veel ühisele otsusele jõudnud ja võitlus kestab edasi.

Selles küsimuses on mõlematel gruppedel ühepalju õigust: kuna suurtes tööstuse keskkohdades, kus tööliste korraldused võimsad, kinnitusevõitlust enamlaste hüüdsõnadega võib pidada, ei või väikestes tööstuse keskkohdades seda mitte: sääil ei ole mingit lootust neid läbi viia.

Kinnituseeaduste küsimused andsid nähtavasti tõuke lõhe tekkimiseks riigivolikogu s.-d. fraktsionis. Kui kinnitusevõitluse

küsimus päevakorrale kerkis ja töölised oma esitajatelt riigivolikogus kindlaid hüüdsõnu ootasid, millega võitlusesse astuda, andsid 6 saadikut enamlast — tööliste poolt valitud saadikud — oma viimased nõudmised teistele 7 saadikule ära. Nad nõudsid mõlemate voolude üheõiguslust. Omas teadaandmises juhvivad nad tähelepanemist enamlaste rõhumise pääle vähemlaste poolt: vähemlased ei andnud riigi eelarve komisjonis ühte kohta kahest enamlastele ja valisid ainult oma esitaja parlamendivahelisesse osakonda Internatsionali juures. Enamlased nõudsid ühesuguseid õigusi sellel põhjal, et ainult nemad sõna täies mõttes proletariadi esitajad on: nad on neis kuues kubermangus valitud (Peterburi, Moskva, Vladimiri, Kostroma, Jekaterinoslavi, Harkovi kubermangudes), kus valimiseeaduse järele tööliste kuriatel esitamise õigus alale on jäänud, kuna teised 7 saadikut väikekodanlaste, talupoegade ja linnakodanikkude, häältega on valitud. Arvude keeles tähendab see, et 6 saadikut enam kui ühe miljoni töölise esitajad on, 7 saadikut — 200 tuhande mitmekesise valija esitajad. Enamlased protesteerivad veel Varsavi saadiku Jagello fraktsionisse võtmise vastu, selle pääle tähendades, et Jagello P. P. S-i (Poola Sotsialistide Partei) ja Bundi (Juudi Tööliste Partei) bloki poolt Juudi kodanlis-rahvusliste elementide abil on valitud, tööliste kuria enamuse tahtmise vastu. Lõpuks, viimane kuue saadiku süüdistus seis selles, et teised seitse saadikut tööliste saadikuid rõhuvad, neilt võimalust võttes riigivolikogus üles astuda.

Vähemlased tõendasid, et enamlaste süüdistustel põhja all ei ole. Seda, miks enamlastele ühte kohta riigi eelarve komisjonis ei antud, seletasid nemad järgmiselt: esimesel istumisejärgul olid komisjonisse Tscheidse (väh.) ja Malinovski (enamlast) valitud. Kui Malinovski Petrovski kasuks tagasi astus, siis valisid nad tema asemele Tschenkeli (väh.) sellepärast, et Tschenkeli huvi tunneb riigi eelarve küsimuste vastu. Fraktsion ei või tagasiastumist teise kasuks seaduslikuks tunnistada. Seitse saadikut tähendavad veel selle pääle, et Petrovskil võimalus on komisjoni koosolekutest sõnaõigusega osa võtta, ilma et ta komisjoni liige pruugiks olla. Teise süüdistuse pääle — miks parlamendivahelisesse osakonda Internatsionali juures ka teist esitajat ei valitud, vastasid vähemlased, et üheainsa fraktsiooni poolt ka ainult üksainus esitaja peab olema. Esitajaks valiti vähemlane sellepärast, et ta Saksa ja Prantsuse keelt tunneb; töölisest enamlastel, kes ühtegi võõrast keelt ei tunne, oleks pidanud tõlk olema, mis esituse tähtsust oleks vähendanud. Mis saadikusse Jagellosse puutub, siis võeti ta fraktsioni liikmeks alles pärast seda, kui ta sotsialdemokratide programmi omaks oli tunnistanud, ja siiski mitte täieõiguslisena liikmena. Tema vastuvõtmise vastu ei protesteerinud varemini ka enamlased mitte. Süüdistuse vastu, nagu rõhuvad seitse saadikut vähemlast kuut saadikut enamlast, toovad vähemlased nende kõnede arvustiku riigivolikogus, mis järelepärimiste puhul peetud. Neist selgub, et järelepärimiste puhul mõlema gruppe

poolt peaaegu ühepalju üles astunud on. Kõiki nõudmisi läbi vaadates ei leia vähemlased võimaliku olevat milleski enamlaste nõudmistele järele anda. Selle järele astusid enamlased sotsialdemokratilisest fraktsionist välja.

See samm oli juba augustikuusel (1913. a.) enamlaste konverentsil ette otsustatud.

Vaatame nüüd järele, kui palju kummagi lahkuläinute gruppide tõendustel põhja all on. Lähem asja selgitamine näitab, et kummalgi gruppel täielist õigust ei ole. Tingimata ei teinud vähemlased päris õigust, kui nad riigi eelarve komisjonisse Petrovski asemel Tschenkeli valisid. Lihtne taktitundmus oleks vähemlasi sundima pidanud vähemuse õigusi austama. See tähendus, et Petrovskil võimalus jäi komisjoni koosolekutest sõnaõigusega osa võtta, ei ole kellegi põhjendus, vaid ainult *façon de parler*; päälegi ei ütelnud Tschenkeli ennast Petrovski kasuks „väärtuseta“ komisjoni liikme õigusest lahti, mis ta tingimata oleks teinud, kui see õigus tõepoolest niisugune oleks olnud. Vähemlastel ei olnud õigust ka parlamendivahelisesse osakonda ainult vähemlast nimetada. Lääne-Europa parlamentide praktika lubab kahekordset esitust (õigeusklikud ja revisjonistid Saksamaal, guesde'istid ja jaurèsistid * Prantsusmaal jne.). Mis lihtsa töölise Europa keelte mittetundmisesse puutub, siis ei ole tõlgi abil läbisaamine võimatu; üleüldse, juba Internatsionali mõtte järele on sündmata kõnelda keelte tundmatusest kui takistusest rahvusvahelisest sektsionist osavõtmiseks.

Jagello asjas ei ole õigus muidugi enamlastel. Ei ole õigus sellepärast, et enam osa neist omal ajal Jagello vastuvõtmise poolt fraktsiooni liikmeks hääletasid. Õigus küll, selle vastuvõtmisega ei olnud lugu päris korras. Selles, kas Jagellot täieõiguslikuks tunnistada või mitte, kahtlesid koguni vähemlased ise (Vaata „Наша Заря“ 1912. a. nr. 9—10, lhk. 11). Poola Sotsialistide Partei (P. P. S.) ei kuulu veel sotsialdemokratiasse, ja kui ta oma saadikuid vähemlaste konverentsile saatis (augustis 1912. a.), siis võeti neid sääl ainult külalistena vastu. Mis viimasesse süüdistusesse puutub, nagu rõhuksid vähemlased enamlasi, siis on raske selle kohta midagi kindlat ütelda: see kuulub fraktsiooni telgitagusesse elusse, mille üle ilma kindlate faktide teadmisetä otsuse ei saa.

Tähendab, lõhe fraktsionis esineb meile ainult lahkuminekute tagajärjena ja lõpuna erakonnas eneses, mis jälle omalt poolt Venemaa ajaloolise edenemise käigu poolt tingitud on. Kaks voolu erakonnas peegeldavad eneses kahte proletariadi grupp — käsitööstuslist (ja selle osa, kes veel sidet maaga kaotanud ei ole) ja vabrikutööstuslist. Mõlemal gruppel on oma ideologia ja taktika, on omad poolehoidjate hulgad. Missugused tagajärjed saavad sellel lõhel olema? Seitse enamlast on uue fraktsiooni asu-

* Guesde'i ja Jaurès'i poolehoidjad.

tanud. Mõlemad fraksionid esitavad nüüd oma vaateid, ilma et nad mingisuguse vastastikuse mõju poolt tagasi hoitud oleksid; selles asjaolus võib, peaaegu, lõhe hääd külge näha. Kuid ei pea proletariati unustama, kelle teenistuses erakond seisab; ei pea unustama demokraatliisi nõudmisi, võitluses mille eest proletariadi esitajatel õigust ei ole omavahel vaenlust pidada. Kogu tööliste klassi tuleb lõhet sünnitajate hukkamõistmisele ja fraksionide üheõigusluse nõudmisele üles kutsuda. Kõigist Venemaa nurkadest saadab proletariat resolutsionisid kahjatsuse avaldamistega lõhe puhul. Lõhe tekkimise asi tuleb lähemas tulevikus ka Internatsionalis harutusele.*

V. D.

Alfred Russel Wallace ja darwinismus.

On olemas vaade, mis üksikule isikule ajaloos iseäralise tähtsuse annab. Tema järele peaksid sündmused hoopis ära ehk hiljaks jääma, kui mitte inimesed, kelle nimega teatud ajaloolised faktid on ühendatud, sündinud poleks. Darwinismuse ajalugu näitab, et see arvamine mitte kindlasti tõega kokku ei käi: tema loojateks olivad kaks inimest, kes, ilma et nad üksteist oleksid tunnud, teaduses põhjalikku muutust toonud õpetuse formuleerisivad: Charles Darwin ja Alfred Russel Wallace. Teadus oli sel ajal juba nii kaugele edenennud, et uute mõtete väljaütlemine paratamatult mõne mõtleva pää läbi sündima pidi.

Wallace sündis 8. jaanuaril 1822. aastal Inglisemaal Monmouthi krahvkonnas. Esialgu pidi ta oma venna juhatusel arhitektiks hakkama, kuid loodusteadlised huvid võitsivad. Ta hakkas kooliõpetajaks, 24 aastaselt (1848. a.) sõitis ta Amerikasse ja uuris sääl neli aastat Amatsoni ja Rio Negro kallastel loodust. Tagasisõidul oli laevaõnnetus — laev läks põlema — mille juures Wallace kõik oma loodusteadlised korjandused ja käsikirjad kaotas. 1854. a. sõitis ta uuesti loodusteadlisele uurimisereisile — Malay saartele, kuhu ta kaheksaks aastaks jäi. Tema kaheksa-aastase töö tagajärjeks oli muu seas, et ta ära näitas, kuidas nimetatud saarestik geoloogiliselt ja ka taime- ning loomariigi poolest kahte täiesti iseäralisesse — Aasia ja Australia — osasse langeb, s. t. et kummalgi saarestiku osal oma isesugune minevik on, mille tõttu nende floora ja fauna (taime- ja loomariik) iseseisvalt välja on arenenud, nii et nad täiesti teineteisest lahku lähevad. Malay saarteri (archipelag) on õige kitsa merelahe läbi poolitatud, millest loomad ja taimed mitte üle ei näi saanud olevat, kuna mujal hoopis laiem meri takistusi ei ole teinud. Wallace tuli otsusele, et kumbki Malay saarestiku osa, mille üksikud saared oma taime- ja loomariigi poolest ühte kuuluvad, kord tõesti üks maa on olnud. Wallace seadis oma uurimiste põhjal siis seletuse kokku, kuidas loomade ja taimede laialilagunemisega maakera pääl lugu on: loomade

* Vahepääl on asi Rahvusvahelises Sotsialistlikes Büroos juba harutusel olnud. See artikkel on varemini kirjutatud. Toim. täh.

ja taimede liigid on üksikutel keskkohtadel tekkinud ja säält ümber ringi laiali lagunenud. Wallace ei jätnud ka inimesi tähelepanemata, vaid uuris põhjalikult Malay saarte elanikkude elu ja olu. Muu seas seadis ta ka 75 säälse murraku sõnaraamatud kokku. Borneo saarel jäi ta kord haigeks ja oli sunnitud voodis lamama. Tal oli aega mõelda, ja kõiki oma tähelepanekuid kokku võttes tuli ta lõpuks otsusele, et senni valitsev arvamine, nagu oleksid looma- ja taimeliigid muutumata, mitte õige ei ole. 1858. aastal saatis ta geolog Lyelli kätte oma töö: „Looma- ja taimeliikide kadumus oma algkujust piiramata kõrvale kalduda“, mis Linné nimelise looduseteadlaste seltsi koosolekul 1. juulil 1858 ühes Darwini samasisulise kirjaga ette loeti. Lyell teadis Darwini kauaaegsest uurimisest ja sundis viimast ka üles astuma, et talle mitte noorema õpetlase läbi ülekohut ei sünniks. 1858. a. 1. juuliga algab darwinismuse ajajärk pääle. Selleaegsete vaadete järele võisivad liikide kõrvalekaldumised ette tulla, kuid ainult õige kitsastes piirides. Looduseteadlased tõendasivad, et olemasolevatest liikidest iialgi mitte uusi välja kasvada ei või, niisuguseid, millel täiesti iseseisvad omadused on. Prantsuse õpetlase Lamarcki arenemise teoria oli seda küll juba 50 aastat varem kuulutanud, kuid inimesed olivad siis veel liiga endiste vaadete küljes kinni ja Lamarck jäi hulgaks ajaks unustusesse. Mis Wallace'sse puutub, siis peab tunnistama, et sõna „piiramata“ ka tema juures siiski täiesti piiridest üleminekut ei tähendanud. Darwin tunnistas lõpuks, et alama järgu olevused inimesteks areneda võivad. Wallace sellega nõus ei olnud. Ka ei pidanud ta seda tõeks, et anorganlisest ollusest kohastel tingimistel elav protoplasma tekkida võib. Seda toonitab aga suure julgusega Darwini ja Wallace järelkäija Ernst Haeckel, kes vaimu ja keha ehk materia lahusolekut eitab. Jumalat, kes loodasju luues imet teeb, ei ole, tõendab Haeckel. Kõik on loomuliku arenemise teel ilma tekkinud ja ühe algpõhjuse mitmesugused avaldusevormid. Seda õpetust ühtlasest ilmast nimetatakse monismuseks (Greeka keeles *monos* — üks). Monismust nimetatakse tihti ka darwinismuseks, kuid tõepoolest on ta haeckelismus. Et inimene ahvist on saanud, see on Lamarcki poolt ülesseatud arenemise õpetuse üks järeldus ja iseäranis meie juures tihti Darwini õpetuseks peetud. Selle sõna otsekohesest mõttes ei ole üleüldse keegi looduseteadlane ahvisid inimese esivanemateks nimetanud, vaid Ernst Haeckel, esimene, kes välja ütelda julges, et inimese esivanemad mitte niisugused loodusekuningad polnud, nagu nüüd, vaid et ka meie oma kaugete esivanemate kaudu alla loomariiki ulatame, mõtles selle juures, et inimeste sugu enesest kord kauges minevikus midagi ahvisarnast kujutas, nagu mõned eelajaloolise inimese omaks peetud luukered tõendavad. Darwini ja Wallace teenus on see, et nad ära seletasivad, missugune faktor elavaid olevusi täienema sunnib. Nad leidsivad, et looduses igalpool võitlus olemise eest keeb, sest et elavate olevuste arv alati suurem on, kui maakera pinnal toitu jatkub. Elama jäävad

kitsastes oludes alati tugevamad või niisugused individuumid, kellel mingisugune muu omadus on, mis neid eluvõimulisemaks teeb. Isiklised omadused pärandatakse teatavasti järeltulevale soole edasi. Wallace leidis muu seas ka nõndanimetatud *mimicry* nähtuse tähtsa olevat, omaduse, et loomad oma ümbruse värvi võtavad, nii et vaenlane neid ei märka. Darwin ütles mõtte välja, et suguvallik ka samal alusel sünnib: emased loomad, näituseks, vallivad tugevamad oma eluseltsilisteks, mille tõttu järeltulev sugu ka tugevam saab. Tõsine darwinism on selle järele v ä l j a - v a l i k u t e o r i a.

Niihästi Wallace kui Darwin olla mõlemad väljavaliku mõtte päälle nimelt majanduseteadusesse kuuluva Malthuse rahvaarvu teoria tõttu tulnud. Viimane tõendas nimelt, et rahvaarv sellest ära ripub, kui palju toitu olemas. Jääb toitu vähemaks, sureb vastav arv inimesi viletsuse kätte. Wallace jutustanud ise, kuidas ta selle tõttu tähele panema hakkanud, et loomasid ja taimi palju rohkem sünnib, kui neid kasvama mahub. Ja siis ette kujutades, kuidas maakera pinnal kõik muutumas on, et elutingimised alatasa, ehk küll õige aegamööda, teiseks lähevad, leidis ta, et liikide muutumised just välise olude muutumisega ühenduses seisavad: oludekohas on väljavaliku põhjusemõtteks.

Nagu juba tähendatud, Wallace ei läinud oma edenemiseõpetuse seletuses mitte kaugele; elu oli tema arvamise järele ikkagi ime läbi ilma tekkinud, see tähendab Jumala loodud. Sellepärast ei ole ka midagi imestada, kui meie kuuleme, et ta 1881. aastal spiritistiks hakkas, ühes mitme teise Inglise looduseeadlasega, kelle hulgas ka kuulus Crookes oli.

Wallace kirjutas päälle muu ka ühiseluküsimuste üle, selle juures demokraatlike vaateid avaldades. 1883. a. ilmus tema raamat: „Maa natsionaliseerimine“.

Alfred Russel Wallace suri ligi 90 aastasena. Inglise nimetasivad teda „teaduse vanaisaks“, sest et ta nii kaua XIX. aastasaja teaduse võidukäigu tunnistajaks olnud.

Joh. Jans.

Rabindranath Tagore.

Tänavuaastane kirjandusline Nobeli auhind määrati India luuletajale ja mõttetargale Rabindranath Tagore'le. Mitte ükski Europa kirjanik ei ole vist oma rahva keskel nii kuulus kui tema. Tema laulusid, milledele ta ka ise viisid loob, lauldakse igalpool, kus aga Bengali keelt räägitakse.

Rabindranath Tagore sündis a. 1861 Indias, Bengalis. Juba üheksateistkümnelt aastaselt, kus ta oma esimese romani kirjutas, oli ta kuulus. Aast-aastalt süvenevad ja täienevad ta tööd, kõik inimesesoo kõrgemad püüdmised esinevad nendes. Ta viibis mitmel puhul Inglismaal ja Amerikas, kus ta oma töid Inglise keeles avaldas.

„Gitanjali“ (Luule-ohvrid) on usulikud luuletused, mis Rabindranath Tagore enese poolt Inglise keelde tõlgitud. Need laulud olevat alguskeeles täis peent rütmust, värvivarjundites, mis võimata tõlkida.

Allpool toome mõned tõlked „Gitanjali'st“ autori enese ingliskeelse tõlke järele.

11.

Jäta see kiitmine ja laulmine ja palvepaela palvetamine! Keda Sina kumardad selles üksildases pimedas templinurgas, kus ukseid kõik kinni on? Ava omad silmad ja vaata: Su Jumal ei seisa mitte Su ees!

Ta on sääli, kus kündja kõva maapinda künnab ja kus teetegija kiva murrab. Ta on nendega ühes päikesepaistel ja vihma-valangul, ja tema riided on tolmuuga kaetud. Tõmba oma püha mantel seljast ja tule niisama kui tema tolmu maa pääle alla!

Lunastamine? Kus leiduks seda lunastamist? Meie valitseja ise on rõõmsa meelega maailma ahelad oma pääle võtnud; ta on ühes meie kõikidega igaveseks ajaks seotud.

Jäta omad vagad unistused ja jäta kõrvale omad lilled ja viiruk! Mis häda sellest on, kui Su riided rebenevad ja määrduvad? Mine temale vastu ja seisa tema kõrval töös ja palehigis.

24.

Kui päev on lõpul, kui linnud enam ei laula, kui tuul väsnult on nõrkenud, siis tõmba pimeduse loor tihedalt mu pääle, niisama nagu Sa maailma unevaiba sisse oled mässinud ja armastuse järele jänuneva lotuselille õielehekesed videviku ajal õrnalt kokku oled vajutanud.

Taganda häbi ja vaesust rändajast, kelle moonapaun enne teekonna lõppu tühi on, kelle riided on katkenud ja tolmuga kaetud, kelle jõud otsas on, ja tee tema elu oma hella öö katte all uueks nagu lille.

37.

Ma arvasin, et mu teekond lõpule oli jõudnud, kui mu võim viimse piirini ulatas! — et teerada mu ees kinni oli sulutud, et moonatagavara otsas oli ja et aeg oli tulnud vaiksuses pimeduses pelgupaika otsida.

Kuid ma leian, et Sinu tahtmine minu südames lõppu ei tunne. Ja kui vanad sõnad keele pääl kustuvad, siis voolavad uued viisid südamest; ja kus vanad teerajad on kadunud, avaneb uus maa omade imedega.

61.

Uni, mis lapsukese silmade pääl hõljub — kas teab keegi, kust ta tuleb? Jah, käib kuulujutt, et tal oma asupaik sääl on, kus nõiakülas jaaniussikeste läbi nõrgalt valgustatud metsavarjude keskel kaks kartlikku nõiutud õiepunga ripuvad. Säält ta tuleb lapsukese silmi suudlema.

Naeratus, mis lapsukese huulte ümber lehvib, kui ta magab — kas teab keegi, kus ta sündis? Jah, käib kuulujutt, et kasvava kuu noor kahvatu kiir kaduva sügise pilve äärt puudutas ja sääl sündis naeratus kõige esiti ühel kastemärjal hommikul — naeratus, mis lapsukese huulte ümber lehvib, kui ta magab.

See magus, õrn värskus, mis lapsukese ihuliikmete ümber õisi ajab — kas teab keegi, kus ta nii kaua varjul oli? Jah, kui ema noor tütarlaps oli, siis täitis ta tema südant hellas ja vaiksuses armastuse müsteriumis — see magus, õrn värskus, mis on lapsukese ihuliikmete ümber õitsemale lõõnud.

69.

Seesama eluvool, mis öö ja päev läbi minu soonde jookseb, voolab läbi maailma ja hüppab rütmilises taktis.

See on seesama elu, mis lugemata heinakörtes rõõmuga maailma mullast läbi tormab ja mis mässavates lehtede ja lillede lainetes lahti pääseb.

See on seesama elu, mida tõsus ja mõõnas ilmamere sündimise ja surma hällis kiigutatakse.

Ma tunnen, mu ihuliikmed on uhkeks ja ilusaks saanud selle eluilma puudutamise läbi. Ja mu uhkus oleneb aegade elu soonetuksatusest, mis sel silmapilgul minu vere keerlema paneb.

M. Kurs-Olesk.

Juhan Liivist.

Sellest on just 20 aastat tagasi, kui ma üliõpilaseks sain ja sellega õieti ka eestlaseks. Gümnasiumis oli vana Saksa vaim kuni viimasteni klassideni mõjul olnud, ja nõnda tuli siis, et ma ülikoolis uuesti Eesti keeli rääkima pidin õppima. Mis ma varem eestikeelsest kirjandusest olin tundnud, seda olin noore poisikesena esimeses kustutamata lugemisehimus alla neelanud, ilma valimata, ilma arvustamata: Jeenoveeva ja Tasujad, Kilplased ja Prints Valdemar. Selle järele tulivad aga kõrgemad kooliklassid saksakeelse kirjandusega ja tõrjusivad endise ilma täiesti tagasi, ja nõnda sain Eesti üliõpilaseks ilma vähemagi seestpidise Eesti varata. Hakkasin siis enese ümber vaatama ja lõngasid otsima, millega minevikku ja tulevikku kokku saaks kõita. Selle juures haarasin ka jälle eestikeelse kirjanduse järele, ja kaunis algusel juba pistis mulle arusaaja sõber paar õhukest raamatukest pihku: „Käkimäe kägu“ ja „Kümme lugu“. Keegi Juhan Liiv oli nad kirjutanud, mulle täiesti tundmata nime poolest; ma võtsin sellepärast raamatud kaunis kõrgi eelarvamisega käsile.

Hakkasin „Kümne looga“ pääle. Kui linnapoiss lugesin enne rohkem „haritud“ ainetega lood läbi, need, mis peenemaid inimesi kujutasivad. Seekord olin esimesest lugemise ajajärgust üle, kus ainult aine ja põnevus pääasjad, ja lugesin juba kujutamist ja vormi. Lugesin, lugesin ja võõrastasin: mis siin seisis, oli nii vaesepoolne, nii labane, nii abitu, et ma niisuguse saksakeelse raamatu esimeste lehekülgede järel nurka oleks visanud. Siin kirjutas ajakirjandusline kriipsualune, mitte luuletaja. Kaunis skeptiliselt võtsin siis maaelust lookesed käsile. Ka siin tundsin, kuidas kõik nagu pisikese silmapilklike nalja sisse kinni jäi. Küll kõlas siin keel, mis linnajuttudes nii igav ja värvita oli olnud, teisiti, aga ikka segas jälle midagi vahele, mis nii ärahõõrdunud oli, mis nii käest kätte käimise järele lõhnas, nagu vana, must vaskraha. Võtsin viimaks pool vastutahtmist viimast kaks lookest ette, mis senini kõrvale olin jätnud, sest et nad nähtavasti jutud polnud: „Peipsi pääl“ ja „Igapäevane lugu“. Tosin ridasid olin ehk esimesest lugenud, kui juba silmad suureks läksid: see oli ju midagi koguni teist, kui kõik muu, mis ma senini lugenud! Esimest korda tuli mulle see tundmus pääle, mis pärastpoole Liivi paremates töödes, ehk õigemini, tema tööde õnnestanud jagudes minus sundivald üles kerkis, nimelt, siin ei kirjuta kirjanik, vaid siin kirjutab midagi kirjanikus. Ei üht otsitud, või vale kõlaga sõna, kõik nii iseenesest mõistetav, nii loomusunniliselt õige. Ja see piltlikkus, see hoog, see takt kompositsionis, mis ülearust

sõna ei tarvita, see kõik ühes lookeses, mis õieti muud polnud kui anekdot. Kui ma ta ära olin lõpetanud, tuli mul peaaegu hirm pääle, et ainult siin kirjanik kord kogemata midagi leidnud, et kõik muu teistsugune, endiste lugude sarnane, ja kartlikult ja pikka libises silm „Igapäevase loo“ ridade üle. Aga sääl tõusis iga loetud reaga südames soe hoog ikka kõrgemale, minu oma ema näojooned tulivad kirjaniku vana emakesele ja minus löi sellega ühes kuum tänuleek kõrgele: ma tundsin kirjaniku sõnade läbi seda saatuslist emaarmastust, mis näokortsudes ja voltides murest minu eest rääkis. Ja see, mis ma lugesin, sai minu omaks ilmaks; ma tundsin äkki eestlast eneses, oma ema vere ja mure läbi meie rahvaga ühendatud.

See kõik oli võib olla liialdatud, nooruse sentimetsus, selgusetu ja teistele ehk naljakas, mulle oli ta aga uus algus, suureks muudatuseks; muudatuseks, et seestpidi eestlaseks hakkasin saama, mida ma senini ainult uhkusest või kangekaelsusest, või koguni juhtumisi olin olnud. Nüüd lugesin tänutundmuse ja kasvava arusaamisega ka kõik teised Liivi jutud, mis vahepeäl ka kätte olin saanud, läbi. Küll ei olnud mõju isikliselt minu pääle enam nii põrutav, kuid selle eest tõusivad Liivi luuletaja-anded seda selgemini minu silmade ette. Ma lahutasin hääd halvast, kaalusin mis kerge, mis raske, ja leidsin ikka uuesti, et minu esimene tundmus mind mitte petnud polnud. Liiv oli kirjanik, kes südamest välja kirjutas, ja sellepärast suutis ta ka südamele kirjutada. Ma olen pärastpoole elus kõike katsunud lugeda, mis meil ilmub, aga mul pole iialgi enam niisugust elavat tunnet kirjaniku seestpidisest loomisevajadusest olnud, kui Liivi juures. Kes Liivi kurba, rasket elukäiku tunneb — ja teda peaks iga eestlane tundma, sest meie oleme temas süüdi — see saab kergesti tema tööde nõrkustest üle ja näeb nende äraelatud saatuslist tõe seda selgemini. See tõe kasvab lugejas meie terve rahva saatuses ja, võib olla, on kirjanik seda ka tahtnud, sest tema mõlemad tähtsamad tööd kujunevad oma sündmustes väga ligistikku. On nagu sunniks midagi kirjanikku oma kätt jälle rahva verisesse haava panema. Nõnda sulavad siin kirjaniku enese saatus, tema luuletuste kangelaste saatus ja terve rahva saatus iseäralisel viisil kokku ja Liivi tööd tõusevad sellega isejärjele meie kirjanduses. Kõik muud kaalumised astuvad selle tundmise ees tagasi, et siin meie rahva piinatud veri ükskord on välja karjatanud. Kui see karjatus välus ja purukskärjastatud kõlas, siis teame, miks see nii oli. Luuletaja tundis seda lõikavat valusat kõla, mis tema kannel andis, ja kui noored teda enesega ühes kutsusivad, siis vastas ta neile:

„Mind ärge austage —
ei iial iganes!
Üks valus vale mõiste
on liikvel aja sees.
Nad hirmsad on, mu laulud,

ja hirmus mu süda sees,
nii hirmus, nagu mu saatus —
ei, mind mitte iganes!“

Südameverega on need sõnad kirjutatud, surmakurvalt kõlavad nad, ja „ei“ ei saa meie vastata. Ei ole südant mõelda, mis kõik teisiti oleks võinud tulla, ja mis see mees meile oleks võinud olla, kelle südames tema rahva saatus nii sügavaid hääli kõlama pani. Nüüd ei jää meile muud tema värskel haulal, kui see kurbalus lootus, mida ta ise noortele teele hüüdis:

„Te austage mehi,
kes kasvand valguses!“

Millal nad aga tulevad, need, „kes kasvand valguses“ — sest veel — ja kui kaua veel! — maksab Eesti luuletaja sõna:

„Sa magad, sa magad, sa magad,
sa magad, mehike,
nii kaua koputame
su unustud rannale.“

—g.

Midagi ilust ja „Anna Holmist“.

Kes kunstiööst elu, elavat otsib, sel on raske omandada väärarata, paindumata ilumõisteid. Us elu toob uued mõõdupuud, uued otstarbekohasused. Ilutunne on isiklik tunne, teda on raske teistele „kaela määrada“. Sellepärast tahaks rõhutada vähem tõestust ja kalduda enam näitamise, tähelepanemist-juhtimise poole.

Arvustus on abinõu kunstiöö maitsemises; massiline, hulgaline maitmine tõstab joovastust, võib ta uimastuseni, ka orgiasmuseni viia. Sellepärast armastavad joodik, palvetaja ja lõbutseja seltsi. Üksinduse tung on nõrkuse, vaibumise märk, olgu siis, et üksik end juba massina tunneb.

*

Raamatuid lugeda, õppida ei olegi kunst, raamatuid maitsta on suur kunst. Ma armastan maitsta. Ma armastan raamatuid kevadel, kui kõik lööb lakkama, õilmitsema ja kui mesilased sumisedes mett korjavad: mina otsin mett raamatutest. Ma armastan raamatuid lugeda oja kaldal istudes, kuulates möödavulisevaid laineid, nagu oleksid nad elutunnid: raamat päästab nii mõnegi silmapilgu kaduvusest. Ma armastan raamatuid sügisel, kui vihma pladiseb tinasist pilvist lõpmata ja tuul hulub toanurgal ning korstnasuul, nagu nutaks keegi suurel häälel kallimat: on raamatuid, mida lugedes isegi taevatähed pisaratena paistavad.

Aga vähe armastan ma Eesti raamatuid, nende maitsemiseks puudub mul sagedasti maitse.

*

Tublit, suurt, ilusat — iseäranis just viimast, sest ta on vast veel traditsionalsem kui õigused ja eesõigused — ei ole ilma traditsionita: meil aga puuduvad igasugused traditsionid — pääle

küürutamise. Isegi meie uhkus on ikka edeva kekitamise ja küürutamise laadi. Ka meie uhkus ilutundes. Meie kirjandusest võib ainult mõnda raamatut meelega tuletada, kus ilutundlus edvistamisena, farssina ei tundu, vaid autorile omase osana. Harilikult ei tootata meil ilukirjandust ilu pärast, vaid mõnel muul otstarbel: me õpetame, mõistame kohut, tõestame. Ühe sõnaga: me teeme kirjandust. Me oleksime nagu vanad tudikesed, kellele mäng, luule ja loomine igavaks, vastikuks on saanud; luuleks ja loomiseks oleksime nagu liig targad ja elutargad. Me oleme ülevoolava hinge kaotanud ja püüame pääajuga tema aset täita. Osavõtmata pilgul näime möödaläinud ja ümbritsevaid rumalusi vaatlevat ja ühes vana ning väsinud Salomoniga sõnavat: kõik on tühi, selge tühi.

*

Oletan, et lugeja Sillaotsa „Anna Holmiga“ tutvav on, ja ütlen sellepärast kohe: „Anna Holm“ tundub lugedes peaaegu tõsiduse, tarkuse ja kainuse eeskujuna. Ainult pr. Hammerschmitti õuekonnast virvendab ajuti midagi muud hinge. Selle eest on aga Tamm Kedarik mitmekordselt tark ja kaine. Kui ta Anna Holmiga kokku saab, siis lehvib nende ümber peagi lasteaija või kooliklassi õhk: kostavad ainult küsimised ja kostmised, kõlavad tähtsad nimed, sügavad mõtted, teravad tähendused. Aga minul hakkas nende tarkade inimestega lõpmata igav.

Kui nende targad sõnad flirdina tunduksid, siis mõistaksin ma neid; ma saaksin nendest ka siis aru, kui nad omade teadmiste ja huvidega koketteeriks (edvistaksid); muutuksid nad teadvu- seta teineteise läheduses vaimukateks, anderikkalt teravmõtteliseks, siis oleks see hingeliselt paljutähendav, sest mitte iga naise seltsis ei saa mees vaimurikkaks ja mitte iga mehe läheduses ei omanda naise olemus iseäralist luulehõõguvust. Aga ei! Tamm Kedarik ja Anna Holm tunduvad vahetpidamata teadvusliselt tarkadena; nad peavad omi mõtteteravusi, omi lõpmata küsimisi ja kostmisi tõepoolost sügavateks ja tõsisteks. Ning nõnda näivad nad olevat enam kui pääliskaudsed.

Aga ka teose teiste tegelastega pole lugu palju parem, näit. Juta Reiniga. Juba siis, kui ta „Algajates“ esines, talitas ta enam mõistuse kui instinkti sunnil; nüüd on ta veel palju kuivemaks ja kainemaks muutunud. Ta kerkib ikka mu silma ette vana- piigana, kelle kenadused aastate jooksul tarvitamata, maitsmata on kadunud.

Ühe sõnaga: ma ei leidnud „Anna Holmist“ elu, elavat hinge. Selles teoses kordub autori puudus, mida juba tema varemاید töösid lugedes tundma pidid: mingisugune kuivus, teoretiseerimine, targutamise. Pääle selle otsid asjata esitatud kujude vastu seda suurt armastust, mis kohut ei lase mõista ja mis ei anna luba ühegi kujuga võõrasemalikult ümber käia, ühelegi ülekohut teha, olgu liigse kiitmisega või laitmise-ga.

Avalnemise laad terves teoses on sarnane, et siit tahtmata midagi objektivset otsima hakkad. Tundub, nagu oleks autor selle kirjandusekooli poolehoidja, mille eest Zola nii südikalt võitles. Kahekõned paiguti ja mõned kujud oleksid nagu teadusliku täppi-päälsusega mõnesuguse algupärandi järele üles tähendatud. Lõpuks jõuad aga otsusele, et siin seesama äpardus on juhtunud, mis Zolaga: teorias nõutakse ja välimiselt pakutakse teaduslikku aine käsitamiseviisi, aga sisemiselt leiad enese romantikailmast, kus hääd ja pahad vaimud rindu seisavad. Mind haavab see kahepaikusus, olgu Zola „Sigivust“ või Sillaotsa „Anna Holmi“ lugedes. Kui juba teaduslikku käsituseviisi tarvitada, siis jäädagu sellele ustavaks välimiselt (keeleliselt) kui ka seesmiselt (iseloomude poolest): jäädagu stiilikindlaks, nagu vast Flaubert omades meistritöödes.

Me elame ajajärgul, kus erkudest palju juttu on. Vähe on püsivust, paigalpeatamist — kõik liigub ja muutub nagu vulisev oja. Ei liigu sa ise kaasa ja hakkad vaatlama, siis naeratad ja saad kurvameelseks, mille arstimiseks looduse lähedus kõige parema rohuna mõjub. Ka „Anna Holmis“ tundub loodus arstirohuna — otsekoheusest, aususest võõrdunud inimestele — ja soovitatud seltsimehena otsekoheuse ja avalikkuse järele janunevatele. Ei või ütelda, et loodust halvasti esitatakse, mind kiskus ta nii mõneski kohas kaasa; aga teose üksikute tegelaste meeoleu või meelega raamina, jaotamata osana ei tundu ta mitte, vaid seisab eraldi, nagu terve teoski eraldiseisvatest tükkidest kokku on lükitud. Ei ole looduse ja esitatud isikute vahel iseenesest mõistetavat, loomulikuna tunduvat sidet, nagu ka hingelise arenemise või sündmustiku harunemise loogika põhjal hästi järeldada ei saa, mispärast teose päätükid just sarnases järjekorras esinevad ja mitte mõnes muus. Terve töö oleks nagu kokku pandud miniatüüridest, mida mingisugune ühine meelega, helevus siduma, üheks koguks sulatama peaks.

Kui „Anna Holmi“ Sillaotsa eelmiste katsetega võrrelda, siis ei saa salata, et siin tagajärjerrikkalt palju tööd, palju intelligentlikku tööd on tehtud, olgu keele või aine alal. See lepitab ja taseb nii mõndagi ja laseb lootma jääda, et tehnika raskused kord võidetutena tunduvad ja elav hing võidule pääseb. Mõtlemata paneb ajuti üks sümptom: vanainimeselik õpetav joon kõikides Sillaotsa teostes. Tuleb meelega terve rida paremaid naiskirjanikke ja igal pool kuuln ma neid õpetamas. Nad vaatavad ilma ja inimeste pääle ema silmaga ja nõnda näevad nad, et ühes kohas nõõp puudub, teises kohas õmblus rebenenud, kolmandas — koid sukale augu sisse sõõnud, mõnel lapsel juuksed sasis, teisel käed mustad jne. Ja nad kohendavad alalõpmata. Ikka annavad nad ühele lapsele õigust, kiidavad teda, ja mõistavad teise teguviisi hukka ning karistavad. See kõik võib väga kasulik ja jumala ning seltskonna meelegaõpetav töö olla, aga kunstis segab ta maitsmist. Isegi niisugune üleilmiline suurvaim nagu Dostojevski

saab tüütavaks, kui ta oma ainuõndsakstegevat rohusedelit hakkab soovitama ja nõnda kujutamise, loomise unustab.

Meil on nähtavasti nii hirmus palju haigeid, hellu kohti ja me armastame neid sügada, puutuda, kuigi see valu sünnitab. Ja sellepärast patustavad kõik meie ilukirjanikud kujutamise, loomise nõude vastu, s. o. nad ei suuda loojaks, kujutajaks jääda, vaid kipuvad kohtunikuks kõiksuguste pisitillukeste ja veel väiksemate pattude üle. Ja kui nad seda veel naerdeski teeksid, siis naeraksid kaasa, aga nad langevad nii mõnigi kord otse ajakirjaniku vaatlemisepunktini ja käsituseviisini. Millal saavad meie ilukirjanikud sinnamaale, kuhu juba luule ja plastika esitajate samud ulatavad: et nad tunneksid rõõmu, joovastust olevast, ja kõlbuse või põllumajanduse seisukohast vaadeldes ei küsiks, kas see hää on ja kas ta hästi maad rammutab. Kui ometi armastust jatkuks kohut mõistmata seisatamiseks meie rabade, männijässide, kasejändrikkude, paepindade, põuanõmmede, kohmakate eitede ja taatide, kunstnikkude, maad-võtva intelligenti, võimule püüdma kodanlase, maasahkerdaja ja politikamehe ees ja vaatlemiseks silmad oleksid, mis joonest, värvist, vähemastki varjundist huvi ja lõbu tunneksid! Siis oleks lootust, et ilukirjandus tõepoolest ilu teenistusesse astub ja kunstiharuks saab, kus meid kõigepäält elu, elav vangistab.

A. H. Tammsaare.

Anatole France.

Kirjanduslikud märkused *Crainquebille*'i ilmumise puhul Eesti keeles.

„See on Ladina geeniuse kõige peenem õis“, ütleb Anatole France'i kohta tuttav Prantsuse kirjanduslik arvustaja F. Brunetiére. Ei ole vististi palju, kui ütlen, et Anatole France kõige heledam täht Prantsuse oleviku kirjanduseilmas on. Ta on rohkem mõttetark ja moralist, kui jutukirjanik. Kõigepäält on ta aga ilu apostel. Tema filosoofia põhitoon on skepsis, kahtlus kõige objektivse ilma nähtuste juures.

Raamatute keskel üles kasvades, nägi ta juba lapsena oma isa antikvariadis ussidest puuritud foliantisid, ja see andis talle „sügava tunde kõigi asjade kaduvusest“. Ta luges raamatuid nii nagu need talle kätte puutusid, ja ta märkas varsti, et inimlik mõte täis ebamäärasusi ja vastakusi on. „Nende raamatute hulgas ei ole ühtegi, mille tõdesid mitte mõni teine ümber ei lükkaks, nii et kui neid kõiki lugenud oled, siis ei tea, mis arvata,“ tunnistab ta Sylvestre Bonnard'i suu läbi. XVIII. aastasaja mõtte-targad, kes eelmineva ajajärgu dogmatismi purustasid, aitasid ka oma jagu temas usku ilmalikkude ja jumalikkude asjade sisse hävitada. Ta uuris ajalugu ja muinasteadust ja nägi, kuidas usud, kombed, ilmavaated ja inimene ise aegade jooksul alatasa muutub. Täheteadus näitas talle, missugune põrmuke on inimene. Kõik, mis me siin ilmas näeme, on meie eneste vaimu kajastus. Midagi ei ole siin realset, tõelikku. Midagi ei ole iseenesest olemas. Ei ole kõlblust, on ainult kombed, mis alatasa muutuvad.

Meie teadus ei suuda meid kunagi igavese tõe juure viia, mida niikaua on otsitud ja mida ei olegi. Anatole France ei ole aga sugugi pessimist. Ta tunneb lõbu ilma nähtustest ja pettepiltidest. Kõik ta filosoofia on kunsti teenistuses. Ta ei püüa kunagi oma filosoofiat süsteemi seada, sest iga süsteem paneb vaimu dogmatismi kütketesse. Ta ideed on sagedasti tujukad ja vastakad, kuid sest hoolib ta vähe; tal on pääasi ilusaid kujusid saada.

Tähendasin juba, et Anatole France rohkem filosoof ja moralist, kui romanist on. „Et romanist olla, puudub tal palju oma-dusi. Leidlikkus kõigepäält, siis loogika, ja siis teatav avameelus. Leidlikkus ei ole mitte võime, mis raamatute keskel areneb. Kirjandusega täidetud vaimul on vähe kalduvust väljamõtlemiseks. Kui me selle sõna tema kitsamas tähenduses võtame, siis ei ole ükski romanikirjanik vähem leidlik olnud. Tegevustikku peab France kahtlemata kaunis labaseks asjaks. Tema isikud, iseäranis tähtsamad, ei ole üleüldse tegevad. Mõtledjad nagu tema ise, lasevad nad elu oma „minas“ vastu peegelduda; tegevuse asemel filosoferivad nad ja moraliseerivad; nad esitlevad endid oma jutuajamisega. Mis loogikasse puutub, siis ei hooli France sellest peaaegu sugugi. Järjekindluse meel puudub tal. Gümnasiumis olles olid ta meeled alati ajuvil, ta oli muutlik, distsipliini (korra) vaenlane, iga korrapärasuse vastane, „amatör“, kes alati kõrvaliste asjadega tegemist tegi, iseeneses oma unistuse radadele andudes. Ja seitsaadik on ta korrapärase töö vaenlaseks jäänud. Ta kirjutab ainult siis, kui see talle lõbu teeb. Ta ei keela enesele mingit kõrvalekaldumist, mis teda veetleb. Oigejoonelisus tundub talle ebailusana ja kuivana ja on talle seepärast vastik. Ta armastab liuglevate joonte graatsiat. Seepärast on kõigil tema raamatutel korralduse poolest midagi tujukat. Tegevustik sünnitab romani ühtluse, kuid tegevustik on France'ile nii kõrvalise tähtsusega asi, et ta ühtlust ei suuda luua. Kirjanik, keda miski asi ei sunni, keda mingi ettemääratud raam ei piira, laseb oma luulelendu vabalt hõljuda.“ (G. Pellissier.)

Suur osa A. France'i romani-aineid on vanadelt aegadelt laenatud. Minevik idealiseerib asju ja inimesi. Kõige ilusamad jutud on ühtlasi ka kõige vanemad, ütleb Anatole France. Ka tema moodsate romanide ja novellide esteetiline ehitus on samane nagu ta vanu aineid käsitavatel teostelgi.

Kes *Crainquebille*'i loeb, see võib arvata, et Anatole France naturalist on. Mitte sugugi! Naturalism on talle vastik, sest see püüab tõelikkuse ettekäändel elu jätkusi kirjeldada. Kunstnikule on ainult see tõeline, mis ilus ja kaunis on. Kui kangesti naturalist ka püüab elu erapooletu kopeerija olla, ta annab siiski ainult oma silma läbi nähtud piltisid. Iga inimene näeb välise ilma nähtusi oma vaimu kohaselt. Naturalisti pildid ei ole seepärast mitte sugugi tõelisemad kui idealisti omad. Ja meie ei pea kunstitl mitte tõtt nõudma vaid ilu.

Nagu ütlesin, on Anatole France ka moralist. Tema morali

tunnused on ironia ja kaastundmus. „Üks (ironia) teeb naerdes elu armsaks; teine (kaastundmus) teeb ta nuttes pühaks.“ Tema pilge on küll sagedasti hävitav ja tema kaastundmus näib vahel põlgusena, kuid seega tahab ta inimesi kahjulikkudest eel- arvamistest ja fanatismist arstida.

Peaaegu igas A. France'i raamatus on üks isik, kes suuremal või vähemal määral kirjaniku vaadete kandjaks on. Pääsjalikult peavad kolm tüüpust France'i ennast kujutama: professor Sylvestre Bonnard, abbé Coignard ja herra Bergeret.

A. France'i uuemas romanis *Jumalad ja nunevad* * on autori filosoofia avaldajaks kodanik Brotteaux, endine aadeli- mees des llettes. Riigimaksude rentijana oli ta enne rikas mees olnud. Ta andis omas majas suuresid ja võttis peenemat selts- konda vastu. Kuid sääli tuli revolutsion ja tegi ta puupaljaks. Siis teenis ta enesele ülespidamist bulvaril kookisid müües, väravate all näopiltisid maalides ja konvendi rahvasaadikutele kõne- sid valmistades. Viimati hakkas ta lapse mänguasju valmistama. Ta elas kusagil pööningul, kus üks liimipott, kera nõõri, akva- relli karp ja mõni tükk paberid kõik ta varandus oli. Hoolimata üleüldisest segadusest ja suurest õnnetusest, mis teda oli taba- nud, jäi ta vaim alati selgeks ja mahedaks. Ta karastas oma vaimu Lucretiust lugedes, mida ta alati oma pruuni kuue taskus kandis. Tema filosoofia peegeldub nendes sõnades: „Teadmatus on inimeste õnne tarvilik tingimine, ja peab tunnistama, et nad seda tingimist kõige sagedamini väga hästi täidavad. Meie ei tea enestest peaaegu mitte midagi, teistest täiesti mitte midagi. Teadmatus on meie hingerahu, meeltepettus meie õnn“.

Crainquebille'is, mis põhjatut pilget kohtupidamise forma- lismi kohta sisaldab, selgub France'i vaade nende kahe väite vastamisi seadmisest:

„Kõigepäält ärge nõudke kohtult, et ta õiglane oleks. Tal ei tarvitse õiglane olla, sest ta on kohus. Õiglase kohtu mõiste võis ainult mõne anarhisti pääs tekkida.“

„Järelaimamisest tuleb suurema osa inimlikkude tegevuste põhjust otsida. Kes kombeks saanud viisi järele teeb, seda peetakse alati ausaks inimeseks. Korralikkudeks inimesteks kutsu- takse neid, kes teevad nagu teised.“

J. Audova.

Aino Kallas. Lahkuvate laevade linn. Tõlkinud Friedebert Tuglas. O.-Ü. „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus 1913.

Näib, nagu oleks Aino Kallasele kõige kodusem, kõige ligidam olnud vaikse hinge-maastiku vaatlemine. Sel maastikul on värve, joone ja valgust, mis omased on rannamaale, kuskil rahuliku mere ääres, kaugel kahekümnenda aastasaja sadamalinnadest, nõgistest ja suitsustest. Nii moodustab kõige hingelisema osa ses uues teoses teine jagu: „Saaremaa intermezzo“. Ei siin ole vägivaldist asjadesse tungimist ega asjade sisemuse taotamist jõhkra

* Anatole France, *Les dieux ont soif*. Paris, Calmann-Lévy, éditeurs.

jõu läbi: puuduvad täiesti metsiku elu mässulised palged. Õrn tuulehingus käib läbi aedade, üle vaikse ranniku ja puudutab lahtist hinge nagu vahest sirelite all, kevadel. Nagu vahel puhas-looduslike, inimestest puutumata, vagusa ranna ääres tahad katted heita, et ühes loodusega avameelselt tunda elu lainete veeremist üle liiva, tunda ennast täiesti mere tuulte kallistustes, tunda kuidas kogu ilm su oma hinge lävel põlvitab, nii tundub sestki väiksest raamatust. See on loodus, mis sügaval vaatlemisel sümboliks muutub. Ja nagu kunagi vaatlemisel, omavad Aino Kallase sümbolid nägelise, plastilise, pea realsuse ilme.

Kui luba on Aino Kallase tööd Eesti ilukirjanduse toodete hulka lugeda, siis võib arvustatavas töös näha Eestis tärkava sümbolistliku kunsti idusid, mille päätunnismärgiks, nagu teada, võib seda lugeda, et vaadeldavad, käsiteldavad kunstiobjektid on millegi kõrgema, sisema, ülevama, sõnamatuma sümbolid, märgid. Sümbolseid maastikka on seninigi Eestis tarvitatud. Kuid need on olnud enamasti hinge-udu ebamäärased, selgrootud ja jõuetud kajastused. Aino Kallase sümbolismi meetod on teistsugune. Nimetaksin seda tsentripetalseks nägemiseks. Kirjanik on keskkoht, mille poole looduse kujud tungivad. Tema hinge suurusest ja sulatamisevõimest oleneb, missuguseks välimise ilma kujud muutuvad. Aga kõigis maastikkudes, kõigis objektides, mis hinge kokku puutumisel on kirjanduslikeks sümboliks saanud, on midagi realist, midagi igapäevasest elust tuntut. Tundub, nagu ei saaks Aino Kallas suuri fantastilisi muinasjutte sünnitada. Küll aga võib ta välimise ilma objekte hingestada.

Selle vastu võib tsentrifugalseks kõiki neid pidada, kes oma hingest maid ja meresid esile manavad, kõiki maagilisi luuletajaid, nagu seda näit. Verhaeren on omas kriisi ajajärgus.

Meie teame, mis algupära see Aino Kallase realistlik joon on sümbolilistes kujutustes. See on kõigis kirjaniku endistes töödes esinev naturalistlik käsitlusmood, kaldumus tõele karakterlikka jooni vaadelda ja kirjeldada. Võis juba ennemalt ette öelda, et hinge sisenedes ja süvenedes, see realistlik joon, aja kestes, ikka ja ikka enam laiali valgub, spirituaalsemaks saab. Sellessegi kogusse on alale jäänud realseste jutustuste iselaadiga novellid: Bernhard Riives, Vana Oru surm, Võõras, Üks kõikide eest. Neist jutustustest erinevad „Pimedus“ ja „Lasnamäe valge laev“. Esimene on täis hingelist kergust, tiivustatud mõttelendu. Selles töös, mida üheks paremaks Aino Kallase toodangust loen, tundub mingi õrnu, palavikus hooletumaid ja trotsvalt rõõmsaid silmi, imelikku spiritualust, kauge, ornade, peaaegu läbipaistvalt valgete lillede lõhna. Teise jutustuse testamentliku pühaduse tunnet tõlgitseb stiliseeritus. Õnnestunud katse seda Maltsveti episodi stiliseerida! Võrreldagu Wilde romaani lehekülgi selle kõrval! Mis vahe! Siiski ei või ma jätta märkimata, et see Valge Laev oleks tarvitanud kirglikemat ootamise rütmi, pöörlevamat ihade viru, kui seda stiliseerimise kunst võib anda. Valget laeva saab siis sümbolina tarvi-

tada, kui kirjanikus endas usulikumad igatsused ja palavad jumala taotused valitseksid. Seda jõuaks ainult mõni tsentrifugalne jõud.

Aino Kallase sümbolide mets asetseb vaiksete tuulte läbistatud rannal, mida unistused minevikust kaunistavad. Kaduvik on talle kallim sellest, mis tuleb. Uueaja Vaim oma mehanikaga saab ta hinge („Nägemus“). Osa loodust, mida inimese käsi ei muuda, mis puutumata on inimese vägivallastavast jõust, on talle ligidam kui kõik muu. Nii pea kui ürgalgsesse looduse harmooniasse inimene tungib, mitte vaatlevalt vaid tegevvalt, muutub ta mõrtsukaks. Sugeneb disharmonia. Selle vastu ahvatleb kirjanikku puutumata loodus, ja andumus sellele omab panteistlikud jooned („Saaremaa ülistus“).

Võib mingi paralleelsid jooni tõmmata Aino Kallase ja G. Rodenbachi vahel. Mõlemad on kindinud mineviku vaiksesse luulesse. Mõlemad vihkavad uue aja mehanilisi shestisid. Nagu Rodenbach keskaegiste linnade langust, nii leinab A. Kallas kadunud Saaremaad, peites palged Saaremaa joonilise rätiku sisse.

A. Kallas leiab oma ümbert kõige realsemaid asju, mis ta hinges sümbolseteks saavad. Kõik kujud on teataval määral lohkase ilmega, aja ja paiga külge seotud. Isegi nii kaugele on võinud kirjanik minna, et talle disharmoniana ei tundu järsk hüüe kesk lõhnade romantilist meeletuimamist: „Auväärt Kuresaare kodanik!“

Realsel aluspõhjal sümbolistes töödes on oma ebakoht: sümbol võib kergesti allegoriaks saada. Tundmuste asemele ilmub mõte. Selle hädaohu ligidal on mõned jutustused „Saaremaa intermezzost“. Kuid osav, hõljutav stiil mähbib sedamaid kõige realsemادki ja kõige lihtsamadki kujud helevuse võrguga.

Ja nii esineb mulle Aino Kallase luule: realelu tuumaga, mis helevuse loorisse mähitud.

Mis tõlkesse puutub, siis on see Tuglasele omase peene stiilitundmisega tehtud. „Vana Oru surmas“, mis nähtavasti endistel aegadel tõlgitud, on lause konstruktsioonid ja grammatilised vormid veel vanad, kuna teistes töödes uusi konstruktsione ja vorme, mis vahepääl tarvitusele võetud, õige tihti ette tuleb. Sageasti esinevad absoluutsed konstruktsioonid, mille laialist tarvitamist ainult soovida võib („sule krabisedes protokollilehtedel astuks ta ette . . .“), samuti partitsipidega algavad kõrvallaused. Mis Tuglase tõlkimises silma paistab, on see, et tal kalduvus on pikkade vormide tarvitamiseks. Aeg oleks järjekindlalt pikkade vormide vastu välja astuda, lühikust üheks sõna kuju määravaks vormiks tõstes. Selle läbi võidakas meie keele painduvus, kergus, nobedus, kaoks lohisevus, raskus ja nii ajakohatu flegmatsus!

Johannes Semper.

„Noor-Eesti“ Rahvaraamatud. (Ilmunud nr. 3: Anatole France, Jutud I, ja nr. 4: Jakob Schaffner, Raudne väärjumal.) — „Viimaks ometi saame ka meie

oma Reclami!“ hüüdis sõber, kui talle „Noor-Eesti“ Rahvaraamatuid näitasin. Tõepoolest! iga hariduse sõber, kes soovib, et parem kirjandus laiematele rahvakihtidele kättesaadav oleks, ei saa teisiti, kui peab selle odava biblioteegi ilmumist rõõmuga tervitama. Sarnase rahvaraamatukogu tarvidust on meil juba ammu tuntud, kuid ei ole seni kirjastajaid leidunud, kes tõsiselt katset oleksid julgenud teha. Tõsi küll, niisugune biblioteek nagu Reclami oma, kus peaaegu kõige maailma vanem kirjandus 20-pennilistes vihkudes saadaval, ei ole meil Eestis sarnasel määdul kunagi mõeldav. Reclami vihud on miljonite kaupa ümber maakera laiali. Igal pool, kus Saksa keelt mõistetakse, võib neid tuttavaid kahvatu-punaseid raamatukesi leida. Eesti lugev publikum aga ei ulata kümnetuhadenigi. Kuidas võiks ta Reclami taolist kirjakogu üleval pidada! Seda ei ole tarviski: ei ole ju isegi teistel Europa suurtel kultuurirahvastel midagi sarnast Saksa Reclamile kõrvale seada. Kuid seda hoolikamad peame meie oma rahvaraamatute valikus olema, hoolikamad igatahes kui vahest Reclam. On ju Reclami seni ilmunud 5¹/₂ tuhande vihu hulgas terade kõrval ka palju haganaid. Meie võime võrdlemisi vähe odavaid rahvaraamatuid välja anda, kuid see eest peavad nad kõik hääd ja maitseharivad olema.

Nii palju kui väljakuulutatud nimekirja järele otsustada võib, töötab „Noor-Eesti“ Rahvaraamatute kogu oma väljaliku poolst hää saada. Esimesena ilmus nr. 3: Anatole France, Jutud I. Eespool olen France'i kui kirjanikku ja mõttetarka jämedates joontes karakteriseerinud. Kui hästi tema kuulsa „Craïnquebille'i“ tõlge minul õnnestanud, selle üle otsustagu teised.

Järgmine nr. sisaldab Jakob Schaffneri novelli „Raudne väärjumal“ A. H. Tammsaare tõlkes.

Jakob Schaffner on nooremate Saksa novellistide hulgas silmapaistva koha omandanud. Tema iseäralduseks on see, et ta sügavasti oma kodupinnas juurdub, seepärast on paljudel tema teostel tugev kohalik kolorit. Tema kujud on loodusevärsked ja loomulikud. Autor kirjeldab neid truusüdamlise soojusega ja tagasihoitud rahvapärase humoriga. Jutustuse vool on tasane ja ladus. Mingi kultiveeritud rahvapärasus ja teatav naivsus põimib kõike.

„Raudne väärjumal“ on Jakob Schaffneri üks viimastest ja parematest novellidest. Ta viib meid ühte Saksa rauatööstuse rajoni ja tutvustab meid kahe, vastandliku klassiteadlise töölise tüüpusega.

Tõlge on hääd, paiguti ehk natuke raskepärane.

J. Audova.

Toimetuse tähendus.

Toimetus on autoritele vabaduse jätnud sõnavormi kultura või kultur ja lõppu ismus või ism tarvitada. Nii sama on ka mõnes teises keelelises küsimuses autoritele vabadus jäetud.

Toimetusele saadetud kirjandus.

1. Ühistegevuse kalender 1914. II. aastakäik. Eesti Ühistegevuse-Büroo väljaanne. 81 lhk.
2. O. Luts. Kevade II. Pildikesed koolipõlvest. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ toimetus nr. 23. „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1913. 211 lhk., hind 1 rbl.
3. Anatole France. Jutud I. Autori loaga Prantsuse keelest tõlkinud Joh. Audova. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ rahvaraamat nr. 3. „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1913. 48 lhk., hind 10 kop.
4. Jakob Schaffner. Raudne väärjumal. Autori loaga tõlkinud A. H. Tammsaare. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ rahvaraamat nr. 4. „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1913. 50 lhk., hind 10 kop.
5. Gabriele D'Annunzio. „Süütu“. Italia keelest V. Ridala. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ toimetus nr. 19. „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1913. 368 lhk., hind 2 rbl.
6. Friedebert Tuglas. Öhtu taevas. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ toimetus nr. 18. „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1913. 144 lhk., hind 70 kop.
7. Friedebert Tuglas. Liivakell. 40 novelli. 1901—1907 Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ toimetus nr. 22. „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1913. 328 lhk., hind 1 r. 50 k.
8. Bernhard Linde. Saksa antologia. Vihk valitud novella. Tõlkinud Emilla Linde ja Anna Fiskar. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ toimetus nr. 21. „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1913. 185 lhk., hind 1 rbl.
9. Keiser või sunnitööline? Keiser Aleksander I. surma saladus ja vanakene Feodor Kusmitsch. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas, 1913. 45 lhk., hind 30 kop.
10. Praktiline Vene keele õperraamat eestlastele. Toimetanud Ivan Jakovlef. II. anne. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas, 144 lhk., hind 50 kop.
11. Tervishoiu käsusõnad koolilapsele. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas, 1913. 14 lhk., hind 12 kop.
12. C. Komets. Suusasport. Spordi-sõprade kirjastus, Peterburis, 1913. 48 lhk., hind 40 kop.
13. V. Karriku Piltidega Lastejutud. Nr. 1: Kass Simson, nr. 2: Kollid, nr. 3: Rebane ja Räästas, nr. 4: Kassi-kuningas. Jänes ja Lõvid. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas, 1913. Iga number 16 lhk., hind 10 kop.

Linnavalimised.

Põlevam päevaküsimus meie ajakirjanduse veergudel on viimasel ajal linnavalimiste küsimus. Selle küsimuse harutamised on iseäranis huvitavad selle poolest, et siin ligikaudu kõik Eesti päevalehed ja nende kohalikud „sabad“ ühelmeel on, olgu teistes asjades omavaheline vaen suur.

Kuidas tuleb seda seletada? Et selle küsimuse pääle õiget vastust saada, tuleb mitut asjaolu silmas pidada.

Esimesel kohal seisab siin küll see põhjus, et Eesti koduses politikas tegev seltskonnakiht veel ühiskondlikult mitte tarviliselt differentseerinud ei ole. Üksikute ajalehtede ümber ei ole mitte ringkonnad kogunud, kelle huvid teise lehe lugejate huvidest oluliselt lahku lähevad, vaid üksikute ajalehtede olemasolemise aluseks on sagedasti veel alles eestvõtjate isiklikud huvid, mis teise lehe eestvõtjate isiklikkude huvidega nii järsult kokku põrkasid, et ise-seisva häälekandja asutamine tarvilikuks sai, mis asjalugu objektiivselt seisukohalt vaadates siiski üleüldiseks teenuseks on, sest ta kiirendab vajaduslist differentseerimise protsessi. Kui siis päevakorrale niisugused huvid kerkivad, mis tegelikult poliitilisest elust osavõtval kihil üleüldised on, siis ununeb kergesti, ilma iseäraliste kokkulepete tarviduseta, omavaheline tüli, vähemalt ei ole põhjust tüli alla ka üleüldist sihti võtta, ja muidu vaenulised rühmad astuvad valimise võitlusesse ühise lipu all.

Linnavalimiste asjas on neil ringkondadel, kes Eesti päevalehtede ümber koonduvad, esiootsa veel üks ühine huvi: linnavalitsusest tegelikult osa võtta.

Maksev linnaseadus annab linnavalitsusest osavõtmise õiguse ainult linnaelanikkude jõukamale kihile: suuremate majade omanikkudele ja suurematele äriettevõtjatele; suurem osa linnaelanikkudest, korteri-üürnikud, nende seas igasugused ametnikud, töölised ja käsitöölised, on linnavalitsemise asjus täiesti ilma õigusteta. Sellest siis järgneb, et ärevus linnavalimiste võitluste pärast võrdlemisi õige kitsas ringis maad leiab. Et linnaelanikkude laiemaid ringisid linnavalitsemise viisi kohta huvi tundma panna, neid korraldada ja selle korralduse kaudu loodud jõudu tagasi

linnaalimiste ja linnavalitsuse pääle mõjuda lasta, seda ei ole kuni siiaajani ei katsutud ega nähtavasti tarvilisekski arvatud. Sellest järgneb siis, et kaugelt suurem hulk linnaelanikka linnavalimise ärevusest puudutatud ei ole, et nende huvid selle küsimuse otsustamise juures täiesti tähtsusetu on: valimise võitlus paneb ainult mõnesaja hingelise, kõige rohkem mõnetuhande hingelise ringi liikuma linnas, kus mitukümmend tuhat elanikku asub.

Meie Balti linnade ajaloolise edenemise iseäraldus on see, et kuni viimase ajani linnaelanikkude jõukamat kihti esitasid sakslased või jälle saksastatud eestlased ja lätlased, kes ka huvide poolest sakslastega ühte sulasid. Loomulikult seisis siis ka linnaomavalitsus sakslaste käes, kes linnaametnikkudeks jällegi sakslasi või nende poolehoidjaid seadsid, kui sakstest puudus tuli. Kui nüüd ajajooksul linnadesse ka eestlaste ja lätlaste jõukam kiht tekkis, kelle liikmed valimise õiguse omandasid, siis tärkas neil loomulikult soov linnavalitsuse lähedale pääseda, linnaametitesse oma mehi seada. Sakste poolt siin muidugi vastutulekut ei olnud. Valimise võitlus on siis ammu juba lepituse ingliks olnud, kes teistes küsimustes omavahel tülitsevad Eesti ringkondasid sakste vastu ühisele tegevusele on kokku tõmmanud rahvusluse alusel.

Rahvuslus ja ühiskondliku arenemise puudus on seni ajani pääasjalikult need eeltingimised olnud, mis omavahel kisklevaid ringkondasid valimise võitluses on ühineda lasknud.

See võitluse vahendite kogu on silmatorkavalt väeti, ja mitte just väga külgetõmbav. Välispidise lugupidamise võitmiseks pidi veel midagi üles võtma, midagi mis ühes poolehoidjatega võitlejate eeskavale ka lugupidamist pidi tooma. Sarnaseks alaliseks eeskava päätükiks said uuendused.

Esimese pilgu pääle paistab natukene pentsik olevat arvamine, et Eesti majaperemeeste salk, kellest suurem hulk alles hiljuti linna on asunud, kutsutud on linnaomavalitsuses põhjanevaid uuendusi läbi viima: igale ühele on ju teada, et meie juures maal elu igapidi mitmevõrra viletsamini on korraldatud kui linnades, kõige nende halva asjaajamise pääle vaatamata. Kust peaksid siis need inimesed, kes oma halva vastu ei ole tunnud abi tarvis olevat, kutsutud olema võõrast paremat parandama hakata?

Nii võõras nagu see ka olevat näis, on tal ometi väikene tõe alus: linnaomavalitsuse eesotsas seisvad sakslased ajasid linna asju nii erapoolikult ja oma huvide seisukohalt, et isegi lihtne maamees, kui ta mõne aasta linnas oli elanud ja teiste asjaajamise sihikindlust oma naha pääl tunda oli saanud, otsusele jõudis, et asi sedaviisi kaua enam edasi kesta ei või, et siin uuendusi ette võtma peab, olgugi et tema esiotsa neid uuendusi mitte väga laial alusel ei nõuakski. Sest meie võime kaunis suure kindlusega tõendada, et meie Eesti majaomanikud veel kaua seniste linna asjade ajajatega rahule oleks jäänud, kui poogent liiga pingule ei oleks tõmmatud: mitte see ei sünnita Eesti valijate enamuse hulgas rahutust, et linna asju hästi ei ajata, vaid see asjaolu, et

liiga suurt vahet tehti Eesti ja Saksa majaomaniku ja nende huvide vahel, isegi sääl, kus Saksa huvid seda ei nõudnudki. Kui endised mõjumehed siin vähe targemini oleksid talitanud, natukene vähem hirmu kadu eest tunnud, neil oleks Eesti majaomanikkude keskelt rohkem ja kindlmaid poolehoidjaid kogunud, kui neid ise üleüldse on. Nüüd on nad selle silmapilgu juba mööda lasknud minna ja nüüd ei saa nad naljalt enam uusi poolehoidjaid.

Et uuendajatel uuendustega mitte päris tõtt taga ei olnud, et uuendused valijate suurele hulgale pääle sunnitud olid, see paistab õige selgesti Tartu linnavalimiste ajaloost silma, kus uuenduste poolehoidjate valijate hulk ei kasva, vaid järjest kahaneb. Tartu uuenduste nõudjate valijate eeskavas seisid nõudmised, nagu linna lähedal asuva mõisa maade kruntidesse jagamine, hoburaudtee sisseseadmine, õllepoodide kinnipanemine j. m. s. Ei või tõendada, et need nõudmised tähtsad ja põhjanevad uudised oleks, kuid nende nõudmiste kasulikkust ei saa üleüldiselt salata. Kuid kuidas võeti need nõudmised valijate hulgas vastu? Mõisamaa kruntidesse jagamisest kartsid ühe linnaosa majaomanikud üürihindade langemist, hoburaudtee sisseseadmine hirmutas voorimehed ära, kelle hulgas mõnigi majaomanik leidub, alkoholiliste joogikohtade vähendamine ähvardas jällegi nii mitmele majaomanikule kahju tuua, ja kõige selle tagajärjeks on see, et Saksa kandidadid järjesti suurema võidu saavad, et käesoleval aastal Tartu uuenduste nõudjate valimise erakonna võidu lootused nii väiksed on, et isegi sellest räägitakse, kas sündsam ei oleks valimisi täiesti boikoteerida.

Selge on, et kaugeleminevate nõudmiste seisukohalt vaadates kaunis ükspuhas tahab olla, kumb pool võitluses pääle jääb: kui vanad võidavad, ei ole just ka mitte põhjust karta, et asjad halvemaks lähevad, sest aeg toob ise arusaamist kaasa ja meie alalhoidlikud linnaomavalitsused liiguvad ometi ka aegamööda väiksel edasi. Kui jälle uuendajad võidavad, siis ei ole esiotsa mitte põhjust suuri uuendusi loota: esiteks ei luba juba linna-seadus ja tema täitmise järele valvamise kord suuri põhjanevaid uuendusi ette võtta, teiseks ei ole põhjust arvata, et uuenduste poolehoidjad ise suuremaid uuendusi tahaksid ette võtta, sest, kolmandaks, meil puudub sügavam asjatundmine linnaomavalitsuse alal niihästi senistel asja lähedal seisjatel kui ka neil, kes sinna püüavad saada. Ühe sõnaga, tulgu mis tuleb, suurt muutust esiotsa siiski ei tule.

Kuid praktilistel põhjustel ei või niisugusele ükskõiksele seisukohale asuda: meie ei taha enam hästi uskuda, et olud järsult nii muutuda võivad, et kõik asjad üle öö sootu teiseks saavad. Meie teame, et asjade käik edenemise teed sammub, mis pikk on, ja et tulevik omaviisi organilises ühenduses minevikuga on: meie võime oma kaastegevusega edukäiku kiirendada, kuid mitte korraga olusid ümber luua. Kui meie tahame, et tuleviku hääd meile kiiremini kätte jõuaksid, siis peame suurema hooga olevikus edasi rühkima ja kõigest jõust seda toetama, mis edu poole püüab,

olguigi et ta sugugi meie kaugemale sihtivatele soovidele ei vasta. Sellest seisukohast välja minnes peame tunnistama, et meie „uuen-
duste poolehoidjad“ linnavalimistel sumbunud õhkkonda kui mitte
rohkem, siis ometi natuke liikumist, natuke käärimist toovad: juba
seegi on midagi väärt, et valijad, kes harilikult ainult koduste as-
jadega tegemist teevad, kodust välja tulevad, koosolekutel käivad
ja järele mõtlema peavad, kelle poole neil hoida tuleb. Edasi tu-
leb silmas pidada, et meie senised linnaomavalitsuse juhtivad ring-
konnad ühiskonnale suuremalt osalt surnud on: nende ümber
koondub nii kitsas ring, kes ennast pääle selle veel kramplikult
võõrast ollusest eraldada püüab, et see ühiskondlikult täiesti täht-
suseta suurus on. Ühiskond harjub sellega aegamööda ära, et
temal avalikkude asjade ajamisega nagu midagi tegemist ei ole.
Kui linnavalitsuse juure laiemate ringide toetuskonna asemikud
asuvad, siis tuleb selle kaudu terve omavalitsuse tegevus ühiskonnale
lähemale, ühiskond hakkab avalikkude asjade vastu huvi tundma
ja saab ka kergemini nende käigu pääle mõju avaldada, sest et
juhtivad mehed rahvale lähemal, kättesaadavamal on. Sedaviisi
võib kergemini tegelikult linna asju laiemate ringide soovi järele
juhtida, enne veel kui selleks teed vormiliselt on avanenud.

Ülemaal tähendatud seisukohale asudes tuleb tunnistada, et
ka need, kes praegustel tingimistel veel tegelikult linnavalimistest
otsekoheselt osa ei saa võtta ehk kelle lootusi praegused „uuen-
duste poolehoidjad“ kaugeltki täide saata ei luba või ei tahagi,
et ka need ometi meie „uuen-
duste poolehoidjaid“ valimise võit-
luses ja valimistel toetama peaksid, sest see on ettevalmistav samm,
ilma milleta järgmist sammu kaugemale edasi astuda ei saa.

L. Olesk.

Intelligentlikust liikumisest meil.

(Järg.)

I. Maarahva ajajärgu üleüldine laad. Kaks voolu meie „rahvameeste“
keskel. Jannsen ja Jakobson. Kaks vastandlikku psühholoogilist tüüpust Jannsen
kui väikekodanlik-kirikliku voolu esitaja. Tema arusaamine „rahvusest“. Alal-
hoidlikus ja silmakirjalikkus. Kokkuleppimise politika ja Saksa eestkostmine.
Arusaamatus „omapärasusest“ ja Saksa mõjule kriitikata allaandmine. Ope-
tus „ühest karjast ja ühest karjasest“. Jakobson kui vabameelsema voolu esitaja
ja tema kui talupojakklassi ajakohaste nõuete ja ülesannete eestvõitleja täht-
sus. Kokkuvõte.

II. Väikekodanlise ajajärgu üleüldine laad. Jakobsoni edustatud vaba-
meelsema voolu kahanemise põhjused: üleriikline tagasikiskumine ja piirimaade
venestamise politika; tähtsamate ärkamise aja ettevõtete nurjaminek; talupoja-
seisuse majandusline tõus ja sellega kaasas käivad ainelised ja alalhoidlikud
huvid. Nimetatud põhjuste mõju Jannseni esitatud väikekodanlik-kirikliku
ideologia edaspidiseks läbitungimiseks maal, mille kandjaks linnades tärkav
Eesti väikekodanlus saab. Rahvusline „pettumus“ ja „renegatsioon“ ühe osa
haritlaste juures. Enamus andub ajajärku üleüldiselt valdavatele huvidele ja
vaadetele. Grenzstein ja Tõnisson — selle aja tüüpilisemad tegelased; esi-
mene — ajajärgu „haigemees“, teine — väikekodanluse ideoloog ja ajajärgu

„peremees“. „Postimehe“ programmi-artikel uuel toimetusel 1896. Jannseni seisukoha põhjusemõtteline omandamine. Arusaamine ühiskondlikust arenemisest kui rahva ühtlasest massilisest liikumisest. Ühiskondlik differentseerimine ning „klassivõitlus“ kui edu faktorid. Nende eitamine ning poliitiline ja ühiskondlik „kahekeelsus“, mida „rahvuse“ nimel kõlbliselt õigeks püütakse tunnistada. Kirjeldatava ajajärgu avaliku tegevuse „häätegevuslik“ iseloom ja üleminekuline tähtsus.

III. A. Sotsialistiline vool meil ja kokkupõrkamine endise ideoloogiaga. 1905. a. ja Tõnissoni seisukoha kindlustus. Läbikukkumine „kodanlusega“ Tallinnas. Päästehüüd: „Tagasi külla“ ja „talupojakultuur“. Selle ühiskondlik põhjendamatus. Kapitalismuse ja tööstuse edu ning „linnakulturi“ tulevikust meil. Meie „proletariat“, „bourgeoisie“ ja „intelligents“. B. Vana ideoloogia pärast 1905. aastat. Murrangust nooresoo keskel. G. Suits'i „Sihid ja vaated“. Lõpuarve endiste vaadete ja arusaamistega. Jannseni kultuse langemine. Uus vool kirjanduses (Noor-Eesti).*

i.

Meie iseteadva seltskondliku arenemiseloost algust võib alles möödäläinud aastasaja teiselt poolt arvama hakata, olgugi et rahvas teoorjusest juba aastasaja algul vormilikult vabaks sai. Tuttavad on igale ühele 1819. aasta seaduste tähtsus ja tagajärg: isikliku vabaduse andmisega langes talupoeg aineliselt mitmeti veel abitumasse seisukorda kui enne. Seadus keelas kogukonnast väljarändamise ära ja kindlustas sellega mõisnikkudele tarviliku tööliste arvu, keda ta endist viisi oma pääd ekspluateerida võis. Talupoeg pidi mõisniku määratud orjused vastu võtma, kui ta mitte nälga surra ei tahtnud. Pärastised seadused, mis 50-tes ja 60-tes aastates järgnesivad, parandasivad vähehaaval talupoegade õiguse ta seisukorda. Nende põhjal sai muu seas teoorjus raharendi vastu ümber muudetud, rendikontrahtide pikema aja pääle ja nende kohtu poolt kinnitamine sunduslikuks tehtud ja talupoegadele maa omandamise õigus antud. Nii saab siis aastasaja keskel endine orni kauaaegse kannatuse järele talupoja õigused kätte. See oli igatahes samm edasi ja sai muutunud poliitilistest ning majanduslistest nõuetest pääle sunnitud. Lääne-Europat tabasivad aastasaja keskel vabaduse lained, mis pea igal pool vana riiklise korra ümber muutsivad. Ka tööstus hakkab siis hoogu võtma, iseäranis Saksamaal, mille mõju meile alati tunda on olnud. Meie linnadesse tekkivad üksteise järele vabrikud ja äriettevõtted. Nende omanikud on aga teisest rahvusest, mille kätte ka tööstuse ja kaubanduse kapitalid kontsentreerivad. Meie rahvas on nendest eraldatud seisnud ja kujutas enesest pea viimase ajani põlduharivat ja karjakasvatavat talupoegade kihti, seda kihti, mille pääle teised oma jalgu toetavad ja mida õieti „rahvuseks“ lähemas mõttes nimetada ei või. Ärkamise aja seltskondliku liikumise pääle, mis rahvuslist laadi kandis, tuleb seega kui talupojakihi liikumise pääle vaadata. See oli siis meie majanduslistes, hariduslistes ja poliitilistes püüetes oma maitsete ja arusaamistega mõõduandev ja on seda suurelt osalt veel praegugi. Selle kihi iselaadi ja üht-

* See kava ilmub ajakirjas lühendatult.

lasi ka tema esitatud seltskondliku liikumise suuruse ja sügavuse kirjeldamiseks tuletame meele neid ajaloolisi tingimisi, millest meie talupojaseisus läbi pidi käima ja mis tema hingeelusse ja ilmavaatesse sügavad jäljed järele on jätnud. See karm ajalooline kool oli feodal-põllumajandusline kord, mis oma iseloomu meil kuni minevase aastasaja keskeni pea puhtal kujul alal hoidis ja mis meie ühiskondliku psühologia põhijooned aastasaja lõpuni ära määras. Sissejuurdunud hingelised harjumused on visad lahkuma ja püsivad tihti ka siis alal, kui juba vana kord, mis neid loonud, ise langenud on. Isiku arenemine on põllumajanduslikes ilmas üleüldse ja feodalses iseäraldi väga piiratud. Talupoja perekonnas valitsevad siis veel patriarhalsed vahekorrad. Talupoja isiku üle valitseb kogukonna autoriteet, edasi — feodali autoriteet ja viimaks — kiriku autoriteet. Nende autoriteetide võim on suur ja nende mõju sügavalt tagurline.

Kogukond oli isaisade poolt pärandatud kommete, kõigi vanade tehnikaliste, majandusliste ja ideoloogiliste vormide truu kaitsja. Igasugused uuendused kutsusivad temas võitluse enese vastu elule, sest et nad vanu kogukondliku elu aluseid kõigutada, kogukonna ühtlust murda ähvardasivad, mida see loomusunnilikult kõige jõuga alal hoida püüdis. Põllutöö tehnika määratu tagurlus oli kõigepäält talupojatöö väikese sigivuse tagajärg: päale talupoja enese otsekoheste hädaliste tarviduste täitmise päale kuluva tööjõu ei jäänud tal enam vaba tööjõudu üle, mis ta valmistuseviisi edendamise ja ka muude tarviduste päale kulutada oleks võinud. Feodal-ilma vaimlikkude ja ilmalikkude võimude eitav olek olevate eluvormide muutuste vastu tuli sellest, et niisugused muutused teiste klasside majanduslist jõudu suurendada ja nende valitsust kukutada ähvardasivad, ja see tegi neid edule vaenulikuks ja muutis nende psühologia seisvaks ja kivinenuks.

Raskete elutingimiste läbi rõhutatud, kõiksuguste autoriteetide alla painutatud talupoeg oli tuima ja liikutamata vaimlise iselaadiga ja kõige selle nüri poolehoidja, millega ta harjunud oli. Tema psühologia tegi igasugusele edenemisele suuri takistusi. Kogukond oli talupoja terve ilm. Sää! ta sündis, sää! läks ta ühetaoline elu mööda, sää! ta suri; teisi tingimisi, teist elu ei saanud ta peaaegu sugugi näha, ei mõista, järjelikult, enesele ettegi kujutada. Sellest järgneb tema hingelise materjali puudus, tema vaimlise elu tühjus. Käsitöeline oli keskmisest talupojast palju rohkem arenenud. Tema amet sundis teda vahete vahel kogukonna piiridest välja minema. Ta on üleüldse palju vähem maa külge seotud, ta võib kergesti oma elukohta vahetada, ta püüab sinna, kus tema töö järele suurem nõudmine on: väikesest kogukonnast suuremasse, vaesest rikkamasse, külast — linna. Kõik need tingimised on niisugused, et käsitöeliste hingeelu rikkam ja vähem piiratud on, kui lihtsa põllupidaja-talupoja oma.* Meil oli ka käsitöeliste klass teisest

* Ettetoodud mõtete kohta vaata: A. Bogdanov „Majanduseteaduse õpetus“, saada eestikeelses tõlkes.

rahvusest. Niisugune oleks kõige üleüldisemates joontes keskaegse põllumajandusliku ilma ja ühtlasi ka nende ühiskondlikkude tingimiste iseloom, milles meie talupoeg minevase aastasaja keskeni elas. Arusaadav, et tema ajalooliselt sügavasti sisse juurdunud harjumistest mitte nende seaduste kaudu veel ei vabanenud, mis tema õiguslist ja majanduslist korda 60-tes aastates ära määrasid. Võimalus maad päriks osta ja omale raha koguda ei suutnud päästa parandatud psühholoogilisest tagurusest ja tuimusest. See õigusline ja aineline kindlustus sai ainult meie vaimlise elu tarvilikuks aluseks, mille omandamine mitte ainult vaeva, vaid ka aega pidi nõudma. Ometi langeb meie rahvusline ärkamine 60-te aastate pääle, mida meie harilikult kõrge aatelise liikumisena ette kujutama oleme harjunud. Kuidas võis ja suutis alles hiljuti vabaks saanud ori niisuguse aatelise liikumise etteotsa astuda? Kas oli see aga üleüldse aateline liikumine, liikumine, mis mõistuliselt selgitatuna sügavasse rahva südamesse tungis ja sääl hingelise pööride — revolutsiooni — toime pani, teda ülendades? Või oli see lihtsalt vaimustus, tuhin, mis kui tuulehoog rahva hinge korraks lainetama pani, pärast kadus, endist hingelist tuimust ja tühjust alale jättes? Et meil siin ennem ajutiselt ülevoolava vaimustuse tuhinaga kui ärakaalutud rahvusepolitikaga tegemist on, tohiks küll igale selge olla. See vaimustus sai vististi ka rohkem hoogu majanduslistest kui aatelistest allikatest; muidu jääks arusaamatuks, kuidas meil niisugune võrdlemisi alalhoidlik ja vanameelne kiht, kui talupojaseisus igal maal on, seltskondliku liikumise ja uuenduste nõudmistele etteotsa asus. Meie iseäraliku ühiskondliku jaotuse tõttu tõi igasugune vabameelsem uuendus majanduslistel alal ka paratamata muudatusi meile rahvuslistel kasulikus mõttes kaasa, nii et raske oli ühte võtta ja teist jätta.

Ainelist vara oli aga rahvale hädasti kõige esiti tarvis. Pääle selle kihutas rahvusetunnet elevile vaen endiste rõhujate vastu. Nende motiivide pääl põhjeneski pääasjalikult talupojaseisuse ajutine käremeelsus ja rahvuse ideologia. Et sellel vähe tõsist kasvatavat mõju võis olla, on arusaadav. Seltskondlikule arenemisele andis tema siiski mõjuva tõuke. Kuna meie rahvamajandusesse lähemas mõttes tööstuse ja kaubanduse kapitalid alles hiljemini sisse tungivad ja uute ühiskondlikkude kihtide esinemine ühes uute vaadetega varemini sellepärast võimatu oli, pidi meil talupojakklassi ideologia kuni aastasaja lõpuni maksma jääma, sest 90-tes aastates esinev väikekodanlus ei toonud mingit põhjusmõttelikkude pööride meile seltskondliku mõtte arenemise loos kaasa. Võime sellepärast tähele panna, kuidas meil kõik voolud, mis otsekohe talupojalikkudele ehk väikekodanlastele huvidele ei vasta, pinda ei ole võinud leida, kuidas nad juba alguses surmale on pühendatud olnud. Nii oli lugu omal ajal radikalse vooluga, siis sotsialismusega. Pööride selles mõttes võime alles pääle 1905. aastat märgata, kuid sellest edaspidi.

Maarahva ajajärk on ka ühtlasi „r a h v a m e e s t e“ aja-

järk, kes enesest selleaegseid intelligenta kujutasivad. Nende keskel tuleb juba alguses kaks voolu teravalt nähtavale. See sügav lõhe meie avalikkude tegelaste keskel kestab ka pärast ärkamise aega tuntavalt edasi. Põhjused selleks on küllalt arusaadavad. Ühedele nendest, kes harilikult poliitiliselt paremal pool seisavad, on „das alte baltische Leben“ kõige selle atribuutidega sügavasti sisse juurdunud. Nemad on oma kasvatus ja hariduse pääasjalikult kodumaa linnakestes saanud, nendes valitsevad vaated ja arusaamised politikast, seltskonnast ja rahvast omandanud. Missugused need olla võivad, on üleüldiselt teada. Ainult erandid on suutnud nendest loobuda. Teised poliitiliselt pahemal pool olevad on vanast Balti elust lahkunud ja selleks jõudu ja hoogu enamasti väljastpoolt kodumaad saanud. Esimesesse laagrisse kuuluvad niisugused tegelased kui Jannsen, Hurt, Jaan Adamson j. t. Teise rühma agaram eestvõitleja on Jakobson, kelle selja taga n. n. „Peterburi patriotide“ ringkond Köhleriga eesotsas seisab.* Raske on mõlemate rühmade sotsiaal-poliitilisi vaateid lähemalt ära määrata, kuna need kummagil pool kindlamalt väljakujunenud vormi ei omandanud. Ärkamise aja üleüldisel elevusel oldi tegevad suurelt osalt instinkti ja temperamendi mõjul. Üleüldiselt võiks aga esimest neist vooludest — v ä i k e k o d a n l i k - k i r i k l i k u s ja teist r a d i k a l s e k s e h k k a v a b a m e e l s e k s nimetada. Ägedas kokkupõrkamises ja võitluses pidi viimane, olgugi ajutise nähtava mõjule pääsemise järele, arusaadavalt langema. Temal puudus meie oludes kindlam ühiskondlik kiht, kelle pääle ta ennast toetada oleks võinud. Talupojaseisus võis selle poole ainult esimeses vabaduse tuhinas kalduda, mida Jakobson ka siis tabada oskas. Nii pea aga kui talupojaseisus rohkem välja kujunema hakkas ja aineliselt kosus, kadus ka tema ärkamise aja käremeelsus ja ta lähenes järkjärgult väikekoodanlik-kiriklikule ilmavaatele, mis pea igalpool sellele seisusele omane. Nimetatud mõlema voolu iseloomu üleüldistes joontes äramääramiseks peatame nende kahe pää-eestvõitleja juures üksikult.

(Järgneb.)

P. Rubel.

Kiri „Kiirele“.

Minu kevadine kõne Jaan Tõnissonist on, näen ma, ka Narva „Kiires“ vastukõla äratanud. Võrdlemisi asjalikud koosoleku-kirjeldused „Kiire“ veergudel on kahjuks vaheldanud ka mõnede vähem asjalikkude keelepeksmistega.

Kui mina mõnede „Kiirele“ saadetud kajade järele Tõnissoni arvustades oma seltskondlist asjatundmatust ja poliitilist „naivsust“ üles näitasin, siis ei näidanud igatahes mitte vähem „seltskondlist asjatundmatust ja poliitilist naivsust“ üles need, kes sellest viletsast kõnest nii mitmel korral juttu tegivad. Ragistasivad, ilma et kõik ragistajatest kõnet nähtavasti ise oleks kuulnudki. Kuid igaühele oma! Mitte nii ilmsüüta „poliitilise küpsuse“ pääle näitamine ei suru mulle siin sulge pihku.

* Kreutzvald seisab meie seltskondlikus liikumises eraldi.

Kõiksugu kodanlisi tagedusi ja arusaamatusi olen ma oma püüetest aastate jooksul juba nägema ja kuulma harjunud. Uudiseks oli mulle ometi „Kiire“ 52 nri teises juhtkirjas enesest kellegi —rk— väljamõeldud ja haugutatud hirmukuju „tööliste hingedega ratsutajate“ ja „viletsate sahkerdajate“ hulgas näha. Umbes niisamasuguse „ebademokratliku“ hirmukuju päale käratses „Kiire“ järgmise nri joonealuses ka keegi S. S., oma päälekaebamisi südilt kogu „Noor-Eesti“ kohta laiendades.

Siin ei ole nõnda siis mitte enam ainult ühiselulise ilmsüütusega tege- mist. Kummagi kirjutuse toon on üks kõige halvematest.

Ei ole sellepärast mitte ülearune oma tööliste kasusid kaitsvate päälekaebajate süüdistusi, nii jämedad ja juhmid kui need ka on, siin avaliku sugu- mise alla võtta. Muidu ei oleks ma oma huvisid tõesti isegi nende umbkaudsete lahmimiste v a i k i v a p ö l g a m i s e päale mitte pillanud, kui „Kiire“ mitte meie arusaavamate, s. o. klassiteadliste tööliste häälekananja ei oleks ja kui miskisugune klassiteadvus nõnda siis ka nende nimeta päälekaebamiste aluseks ei paistaks olevat.

I.

Kui „Kiire“ (juhuslik?) juhtkirjanik —rk— väljaspool kehalikku tööd te- gevat palgatööliste klassi tööpooldest ainult üht kodanlist-tagurlist-mustasajalist massat näeb, siis lubatagu, et ma teda kui marxismi metsmeest tutvustan. „Kiire“ juhtkirjanik leiab oma sõimukirjas kõige päält nimelt võimalikuks ühe henge- tõmbamisega minust, Helsingi Eesti pastor Nigoli „mustasajalisest hariduseselt- sist“ ja „tööliste higikopikatega sahkerdajatest“ kõnelda. Väga tore!

Kui —rk— ainult agitatsioonilise otstarbega ühiselulisi nähtusi tahtlikult niiviisi lihtsastab, et tema kujutus asjalikult õiglusetuks ja võltsiks muutub, siis lubatagu tähendada, et ei pea ennast mitte meelega rumalamaks tegema kui on Lähema läbikäimise puudusel Helsingi Eesti hariduseseltsiga ei tea ma, kas ja kuidas sääl streigirikkujad ühes mitmesuguste agentidega pastorihera „omapäralist tööliste huvide kohast kulturat juhivad“. —rk— näib seda asja lähemalt tundvat. Ja seda kurvem on lugu tema vahetegemise võimega. In- mestega, kes minu püüdeid „Elu tulest“ ja „Sihtidest ja vaadetest“ saadik isegi mitte „mustasajaliste ja mitmesuguste agentide“ püüetest ei oska ära eraldada, niisuguste inimestega oleks muidugi võimatu ja asjata vaielda!

Ei soovi ma ka —rk— ga mitte vaidlema hakata. Mis ma tahan, on siin ühe „Kiire“ (juhusliku?) juhtkirjaniku arusaamise-riistade tarvitamise — või kur- silitarvitamise — päale ainult veidike tähelepanemist juhtida.

Oma sõjakate artiklite seerias: „Bernstein ja sotsialdemokratiline programm“ kirjutab Kautsky: „Intelligents on see rahvakiht, mis end kõige kergemini suu- dab tõsta üle klassi- ja seisuse-piiride, end aateliselt üle tunda silmapilksetest ja erahuvidest, ühiskonna püsivaid vajadusi silmas pidades ja edustada.“ „Kiire“ enese veergudel nimetati tänavu kevadel, Belgia suurstreigi ajal, kiitusega n. n. „Noor-Belgia“ kirjanikkude (Verhaeren'i, Maeterlinck'i, Lemmonier' j. t.) töö- listesõbraliku seisukoha võtmist kiriklaste ja tagurlaste vastu. Küsiti kirjutuse lõpus, millal jõuavad meie „esteedid“ nii kaugele.

Kui nüüd peaaegu samal ajal keegi „Noor-Eesti“ „esteedidest“ meie kirik- laste ja eduliste tagurlaste juhti J. Tõnissoni arvustades tõendas, et Tõnissoni teoria ja praktika, omal ajal üleüldiselt vaadates enam-vähem eduline nähtus, meie ühiskonna produktivjoudude praegusel arenemiseastmel ikka tera- vamatesse vastoludesse satub ühiskonna äärmiste, nii kehalist kui vaimlist tööd tegevate eduliste kihti huvidega; kui ma oma vaatlevast üksildusest tulles ja sinna tagasi minnes selle päale tähelepanekut juhtisin, et Tõnissoni rahvus- lik kõlbluseõpetus isegi tema lähemas mõjuringkonnas kapitalismile „päitseid“ ei ole pähe pannud muu kui vahest paiste (madalama rahaasutuste osakasu) mitte aga sügavama kapitalistliku sisu pooldest üleüldises produktiooniprotsessis — mõeldagu kas või mulluse Balti trükitööliste streigi sündmuste päale, — siis hüppas samas „Kiire“ välja keegi —rk—, „omapäraliselt“ karjades: äriiline, mustasajaline rabelemine tööliste hingede ja higikopikate pärast! „Viletsatele sahkerdajatele peaksime meie, kui need endid meie kaitsjateks topivad, alati vastu hüüdma: Kes on teid meie kasusid kaitsma kutsunud!“

Nii olevat mulle töölised juba Tartus väga õieti „näkku karjunud“.

Kuidas minu tegevuse a-ks ja o-ks „sahkerdamine“ ja „tööliste hingedega ratsutamine“ on olnud, seda jõledust kinnitab ja usutab „Kiire“ juhtkirjanik küll, samati nagu Tartu tööliste „näkku karjumist“, aga ei katsunudki oma valesid ühegi tõeasjaliku dokumendiga põhjendada. Asjalugu on ometi niisugune, et töölised mulle minu kõnekoosolekutel midagi sarnast „näkku“ ei „karjunud“, mida —rk— usutab. Keegi arusaaja tööline ei võinud midagi sarnast juba sellepärast mitte „karjuda“, et ma kodumaata vaimutöötegijana teatavasti kõike muud olen teinud kui töölisi kurnanud või sahkerdanud. Edasi kõnelesin ma Tõnissoni ühiskondlist ja vaimlist kodanlust arvustades ainult iseenese nimel. Ei tulnud mulle mõttesegi ennast näit. niisuguseks „omapäraliseks“ tööliste kasude kaitsjaks „toppida“, nagu selleks ennast —rk— topib.

Sarnaste üleüldiste kõnekäändude teisendamist nagu: „Tartu kodanlised vägilased — eduerakonna juht Jaan Tõnisson ja Noor-Eesti juht Gustav Suits veavad eneste vahel tööliste hingede pärast pikku tikku“, „ühedel on kirjastuseveskid logisemas, teisel kirikukoti võtmed hoida“ jne — kõike seda pidin ma enese kohta küll kahtlustavaks arvama, k o r d a m i n e ei teinud neid kahtlustavaid käändusid aga sugugi mitte asjalikuse tõenduseks. Tõendanud —rk— enne, et ma „koodanline vägilane“ olen, tõendanud, et ma Tõnissoniga tööliste hingede pärast „pikku tikku“ vedasin, tõendanud, et minu tegevus „logiseva kirjastuseveskiga“ äriajamises seisab, ja alles siis hurjutanud! Nüüd aga ei ole —rk— oma inetuid päälekaebamisi ühegi asjaliku tunnistusega tõeks teinud; ei saagi seda teha.

Nõnda langeb ta „omapäraliste“ keelepeksjate ja valelikkude laimajate kilda.

Kuidas kapitalistliku korra läbitungimisega laiade hulkade kihtidesse jagunemine ikka teravamalt majanduslikkude ja vaimliste klassi-vastolude ümber koondub, selle kohta olen ma — iseseisvust armastava väikse mehena väljaspoole erakondade praktikat jäädes — ikka kindlamale äratundmisele jõudnud aastate veerdes. Ma olen juba 6—7 aasta eest oma „Sihtides ja vaadetes“ Marxi ühiskonna-õpetusele liginenud. Ometi nii, et ma ei siis ega nüüd mitte k o i k i inimlikka huvisid, iseäranis vaimutegevuse kõrgematel aladel, klassi-huvideks ei suuda pidada. „Kunstilised, teaduslikud püüded, sugulised ja muud sarnased huvid ei ole sagedasti mitte klassihuvid“ kinnitab ka Kautsky. „Ühes ühiskonnas mõjuvate klassihuvide koostus ei sünnita veel mitte kõigi selles ühiskonnas elavate huvide koostust.“ Muidugi peab ta aga, samati nagu Marx, majanduslikkude huvide vastolu ja sellest järgnevat klassivõitlust o t s u s t a v a k s kogu inimesesoo ajaloo kohta, suurtes joontes vaadates.

Minu eriala on kirjandus ja kirjanduseteadus ühes nende naabruses olevate valdkondadega, ja nende sisu on mind nii mõnigi kord vahet tegema õpetanud kodanluse kui ühiskondliku-majandusliku kategooria ja kodanluse kui vaimuomaduse vahel. Tegelikus elus ja laiemas hulkade-liikumises langevad need kategooriad: „ühiskondlik-majanduslik kodanlus“ ja „vaimline kodanlus“ enamatel juhtumistel, tõsi küll, enam-vähem ühte.

Mis Tõnissonisse puutub, siis olen ma temas aastate jooksul nii meie ühiskondliku-majandusliku kui vaimlise talupoja-kodanluse silmapaistvamat kehastajat ja eestvõitlejat tundma õppinud. Meie ühiskonna uemas arenemises ei võinud ma tema kaju sellepärast ei vaimlise kodanlusevastase intelligenti ega klassiteadlise tööliselikumise vaatekohalt roosilises valguses näidata. Oma arvustuses esinesin ma, nagu öeldud, ainult olemasoleva vaatelejana ja iseenese nimel. Kui aga isegi „Postimees“ poolkogemata tunnistama pidi, et minu kõne kolmest tööliste nimel kõnelejast „paari teaduslise töörahva esitaja poolt tõsiselt võeti“, küllap ma siis meie klassiteadliste tööliste lähematesse huvidesse puutuvaid tõeasju ikka nende tõeasjalikust küljest olin puudutanud. Minu Tõnissoni tööstepolitika arvustust kinnitasivad omalt poolt näitustega Tartu metallitöölise ametiühisuse esimees tööline Käost ja „Kiire“ Tartu asemik Kilter.

See oli aga midagi muud kui —rk— vaimusilmadega nähtud „näkku karjumine“.

Tõsi, tööliste nimel esines minu teisel kõnekoosolekul veel keegi Sternfeldt. Nagu kuulen, keegi Tartu maaleriäriomanik, majaomanik ja podrätsik. Kuna teadvuslised töölised Käost ja Kilter asjalikult kokkutulemise aines, s. o.

Tõnissoni ühiskondliku tegevuse harutamises püsisivad, olivad Tõnissoni ja tõnissonlaste sihiliikud püüded läbirääkimisi asjalikust isiklikule alale üle mändgida ja koosolekut kõneleja vastu üles ässitada nähtavasti ka selle maaleriäriomaniku väikekodanlised loomusunnid keeru lööma pannud. Temagi see oli, kes töölisena sõna võttes teatas: töölised ei olevat ei mind ega „Noor-Eestit“ oma kasude kaitsjaks kutsunud. Tõnisson selle vastu ei olevat rahustanud kunagi töölise eestvõitlejaks pakkunudki. Tõnisson olla töölisi ainult rahustada püüdnud.

Niisugune rahustatud „tööline“ meeldis muidugi „Postimehele“ väga, Hra Sternfeldt tõsteti „Postimehe“ toimetuses kohe „töölise asemiku“ ausse („kui Gustav Suits ka töölisesõbralikud noodid lahti tõmbas, siis seletati talle läbirääkimistel töölise asemiku poolt“ jne.). Töölise ametiühisuse esimehe ja teadvuslise töölise Tõnissoni töölisepoliitika üksikasjalist hukkamõistmist nimetas „Postimees“ koosoleku-kirjelduseski vaevalt — kellegi tumeda podratsiku ja maaleriäriomaniku „omapäralise“ jöörlemise märkis ta aga oma „Noor-Eesti“ numbris töölise seisukohaks minu vastu. Sarnase valeliku usutamise, sarnase kihutusliku silmamooutamisega liikus „Postimees“ oma pühitsetud tegevusealal. Kust saadik on aga ka sotsialdemokraadid tõnissonlasteks hakanud, et nad ainult „Postimehe“ toimetuses valitud „töölise asemikka“ maksvaks tunnistavad? Keegi ei oleks klassiteadlise töölise rumalust enam nii suureks uskuda võinud. Leidus ometi üks niisugune loll, ja see oli — rk—, nagu nägime.

Palun vabandust nimesõnana tarvitatud omadusesõna eest! Aga nii „saatanlikul viisil“ (et kord sekka ka Tõnissoni vägisõna tarvitada) võib „Postimehe“ provokatsioonipoliitika isegi klassiteadlise töölise kasude kaitsja meeli segada. Selle vastu, et tõnissonlaste provokatsioonilise teguviisi vastu protesteerida, võib nende sülle lennata. „Postimees“ on oma otstarbe kätte saanud. Ninapidi vedamine on õnnestanud.

Kas saab „Kiire“ (juhulik?) juhtkirjanik sellest nüüdki aru?

II.

Siiamaani on „Noor-Eesti“ „esteetisid“ harilikult ainult selles süüdistatud, et nad ülikulturiiliste liialdajate, uusromantiliste ilutsejate ja puhta kunsti teenijatenä kõigele elutõsidusele võõrad olla. Isegi hra A. Jürgenstein tunnistas veel aasta paari eest, „Noor-Eestit“ stiiliküsimusesse ja võõrastesse mõjudesse ärakadumise eest hukka mõistes: „Noor-Eesti“ on aateline vool meie ainelises ajajärgus“ ja tõmbas sõnale aateline joone alla (vaata „Eesti kultura“ I).

Nüüd süüdistatakse „Noor-Eesti“ „esteetisid“ ühel hoobil niihästi selles, et nad elutõsidusele võõrad olla, kui ka selles, et nende tegevus õieti mitte vaimline, vaid äriline tegevus olla. Ühe karu seljast tahetakse juba kaks nahka korraga maha võtta. See on juba väga tigea metsikuse avaldus.

„Kiire“ 53 nri juonealuses oli niisuguse mitme naha mahavõtmisega keegi S. S. ametis. Tema talitab selle juures niisama „vabalt“ ja, kes teab, veelgi vabamalt kui —rk—. Nagu —rk— nii k o r d a b, u s u t a b ja v a l e t a b ka S. S. seda, mida alles tarvis oleks t õ e n d a d a. Selle juures arvab ta ennast veel pilkajate killas istuvat. Kuid inimese üle ei pea mitte ainult selle järele otsustama, mis ta enesest ise arvab.

Niipalju näib S. S. aru saavat, et ei ole mitte küllalt tõenäolik kodumaalt eemal elavat üksiklast tooreks ärimeheks ja töölise ekspuaterijaks kujutada. Sellepärast märkis S. S. minu kõne ainult „Noor-Eesti“ tegelikuks „programmikõneks“, „rahva tähelepanemise enese peale tõmbamiseks“. Misugune olnud aga see „Noor-Eesti“ programmikõne? Suits alganud liberali seisukohalt, teinud sotsialvabameelse jõngeruse, peatanud töölise seisukohal ja astunud („Ruthi“ pärast) A. Bebelist pikkade sammudega mööda. „Noor-Eesti“ ebademokraatlikkust tõendanud iseäranis selgesti „Noor-Eesti“ esimene tegelik samm rahvatöös: rahvaraamatukogude korraldamise osakond „soovitatavate raamatute nimekirjaga“. See nimekiri jätvat tööliseküsimuse nii teaduslikult kui ka ilukirjanduslikult välja; isegi Ed. Wilde „Lunastust“ ei lubatavat Eesti rahvale lugeda. Kuid mille jaoks siis kogu see rahvaraamatukogude korralduse liikumapanemine „Noor-Eesti“ poolt? Jah, vaadake, „Noor-

Eesti“ oma kallis „kultuur“ jäävat muidu raamatuladudesse seisma. Kui mitte otse Gustav Suits'il, siis on ometi „Noor-Eesti“ kui ühisusel oma „kirjastuseveski logisemas!“ Ja nõnda edasi ja tagasi.

Aeg on juba ammugi S. S. varukast kinni võtta ja küsida: kas S. S. ise seda ka teab, et ta oma mõttekujutuse saadustega nagu tõeasjadega ümber käib ja tõeasju nagu oma mõttekujutuse saadusi kohtleb? Teiste sõnadega: kas S. S. seda ise ka teab, kui palju ta luiskab?

Võtame esiteks tema väite, et minu kõne J. Tõnissonist „Noor-Eesti“ programmikõne olnud. Tahaksin teada, millal minu ettekanne kogu „Noor-Eesti“ programmikõneks oli välja kuulutatud? Kõik „Noor-Eesti“ korraldusel peetud kõned ei ole iseenesest veel mitte programmikõned; selleks on „Noor-Eestis“ läbiharutatud ja vastuvõetud resolutsionsid ning iseäralikku teadaannet tarvis. „Noor-Eesti“ kui kirjandusline, kunstiline ja teadusline ühisus on kokkusaamise kohaks Eesti intelligentsi mitmesugustele uuendusevooludele Brandes'i radikalismi taolise põhjusemõttega: probleemid väitluse alla asetada. Kui minu kõne aga mitte kogu mitmevoolulise „Noor-Eesti“ programmikõne nõuetega ei esinenud, siis langevad ka selle põhjal tehtud S. S.-i üleüldistused „Noor-Eesti“ kui kogunähtuse kohta. „Noor-Eesti“ kui kirjandusline, kunstiline ja teadusline ühisus ei tööta ühegi poliitilise erakonna programmi põhjal, kuid „Noor-Eestis“ leidub kahtlemata üksikute isikute ja rühmade lahkuminevaid poliitilisi kalduvusi. Tagurasi, loodan ma, õigete nooreestlaste hulgas igatahes mitte ei ole, ja enamuses on käreدام ühiseluline uuendusevool.

Mis „Noor-Eesti“ „soovitavate raamatute nimekirjas“ puutub, siis on see mitmete „Noor-Eesti“ poolt selleks volitatud isikute ühine töö. See on nõnda siis dokument, mida S. S.-il tõeasjalikult küllalt põhjust oli „Noor-Eesti“ „vaimlise vabariigi“ mitmesuguste voolude vastupeegelduseks pida. Kuid selle dokumendi põhjal „Noor-Eesti“ kohta järeldusi tehes astub S. S. avalikult tõeasjade vägistamise ja luiskamise kõverale teele. Kui S. S. kinnitab, et „Noor-Eesti“ „soovitavate raamatute nimekiri“ töölisteküsimuse nii teaduslikult kui ilukirjanduslikult välja jätab, et see ainult niisuguseid raamatuid soovitab, „mis rahvuslistele sakstele ajaviidet pakuvad“, siis kinnitab ta seda v o l t s i t u d d o k u m e n d i põhjal.

Lööme lahti „soovitavate raamatute nimekirja“ ühiskonna teaduste osakonna, ja meie näeme kohe, missugune v a l e t u n n i s t a j a S. S. on. Meile soovitatakse: Karl Marx, „Kapital“, A. Bebel, „Seltskonna sotsialiseerimine“, K. Kautsky, „Sotsialdemokratia põhjused ja ligemad nõudmised“, K. Kautsky, „Agrarküsimus Iirimaaal“, A. Menger, „Rahvapolitik“, A. Menger, „Õiguseteaduse ühiskondlikud ülesanded“, A. Menger, „Üus kombeõpetus“, G. Stern, „Tuleviku riik“, G. Plehanov, „Üsk“, A. Bogdanov, „Majanduseteaduse õpetus“, H. Pöögelmann, „Alkoholism kui ühiseluline paise“, M. Martna, „Soome“, „Ääsi tules“ jne. Aga ehk aitab juba nendegi raamatute üleslugemine selle tõendusks, kuidas „Noor-Eesti“ töölisteküsimuse rahvaraamatukogudest teaduslikult on välja jätnud. Kui S. S. edasi usutab, et „Noor-Eesti“ ilukirjandusest kogudesse ainult seda soovitavat, mis rahvuslistele sakstele armsat ajaviidet pakub, ja et isegi Ed. Wilde „Lunastust“ rahvale mitte lugeda ei lubavat, siis ei ole see jällegi kellegi õiglase inimese kõne. Wildelt on rohkem kui kellegi teiselt Eesti kirjanikult teoseid „soovitavate raamatute nimekirja“ üles võetud: „Jutustused“, „Tabamata ime“, „Mahtra sõda“, „Kui Anija mehed Tallinas käisivad“, „Prohvet Mahltsvet“, „Raudsed käed“, „Töömehe tütar“, „Külmale maale“ — aga ma ei jõua kõiki päälkirju siin üleski lugeda. Keda asi huvitab, vaadaku „soovitavate raamatute nimekirjast“ järele. Misparast nimekirja kokkuseadjad Wilde „Lunastuse“ on välja jätnud, seda ma lähemalt ei tea. Võib olla selleparast, et ka Rumori („Sääsed tormis“) ja Hella Vuolijoki („Tallulaps“) sisse taheti võtta.

Kas niisuguste lubamata abinõudega siis võitlebki meie võitlev proletariat? Nii küsiks ma, kui mul aatelisest töölisteliikumisest meil ja mujal õnneks mitte teistsugune tõekstundmine ei oleks. Kuid ma ei või siiski mitte kahjatsemata jätta, et niisugused avaliku arvamise valerahategid nagu S. S. tõsise tööliste ajalehe veergudel oma halbu kirgesid võivad rahuldada. Kui need inimesed oma kirjutustest mitte lahku ei lähe, siis peab

nende meelelaadiga küll väga kahtlane lugu olema, sest vale pisielukad tungivad nende kirjutustes igale poole: „Peale „noore kirjanduse“ on H. Prants'u, W. Reiman'i, M. Kampmanni, A. Needra, M. J. Eisen'i, M. Lipu j. t. raamatud peaaegu kõik nimekirjas! Mis muud, vennad, kui käsikäes edasi — seltskonna tegevuses!“ Peaks S. S. järele nõnda siis arvama, et „Noor-Eesti“ „soovitavate raamatute nimekiri“ Eesti kirikherradele ja teistele „rahvuslistele sakstele“ väga meeltemööda on. Aga olge nii lahke, pange sellega kõrvuti, mis kirikherra W. Reiman sellest nimekirjast „Postimehe“ 119 nr-is s. a. kirjutab: „Et Plehanovi „Üsk“ etteotsa on seatud, nii lubab see aimata, missuguse dogmatikuse koolis raamatukogude korralduse osakonna „usuteadlane“ on käinud.“ „Mis meie kitsastes trükioludes võimalik on olnud usku eitavat ja usku teotavat kirjutada ja trükkida, on valija tähelepannava „eriteadusega“ nurga tagant kokku korjanud ja soovibat nüüd meie rahvale „eeskujuliseks“, „teadmiseks“ ja „eneseharimiseks“, sest et see rämpis pärast esialgset uudishimu täitmist raamatukauplustes kippus seenetama jääma“ jne. („Kõmu“).

A la bonne heure, S. S. ! A la bonne heure, Willem Reiman !

Eesti lugejat ei tarvitse miski asi enam imestusega lüüa. Ta on ennemgi juba nii mõndagi pöörasut nägema ja kuulma harjunud. Kuid eks tundu vahest siiski natukene liig, kui ühe ja sama nimekirja põhjal üks võimaliku leiab olevat kiriklastega käsikäes käimises kõdrata, teine aga Plehanovi õpilaste ja usuvastaste ihade spekulantidega kollitada ?

„Mustade“ ja „punaste“ mõttekujutus ei näi „Noor-Eestist“ rääkides enam poole tee päale peatama jäävat. Kummadki tahaksivad „Noor-Eestilt“ hää meelega viimast nahka maha võtta. Palju enam võtta ei olegi: „Noor-Eesti“ kirjandus ja kunst on ju ammugi kümned ja sajad korrad maha materdatud. Siia maani puutumata jäänud on meelsuse ausus. Nüüd on Tõnisson ja tõnissonlased oma käe südameäiega ka selle külge pannud. On püütud iseäranis nende ridade kirjutajat kõiksugu laimubinõudega hävitada, rehkendades, et kui arvustaja on surnuks löödud, siis ka arvustusel mõju ei ole. Minu kõne ei olnud päalegi selle „suure“ pahanduse ainukeseks põhjuseks, mis kõlblaste südamed halbade kirkede rõõvliauguks on muutnud ka „Noor-Eesti“ vastu. Juba varem oli Eesti Kirjanduse Seltsi juures tekkinud raamatukogude korralduse osakond säälsel kange eestkostmise alt ümber kolinud „Noor-Eesti“ juurde, kus valgustavaks ja meeltharivaks peeti näit. ka Plehanovi ja Straussi soovitatada rahvale. See mitmekordne meeletarm on isegi kõlblaste kõlblase W. Reimani viinud kuni — demoralisatsioonini. Sest „Noor-Eesti“ kirjanikka ja üliõpilasi usuvastaste ihadega äriajamises süüdistada, huupi, kõmuliselt, ilma ümberlukkamata tõenduste ettetoomiseta — seda võib küll ainult see, kes kogu eestlaste hulgas leiduva määra kõlblust ja ausust arvab (jumal teab kuidas!) enese ja omataoliste tagurlike edulaste eraomanduseks usurpeerinud olevat, nõnda et kõik muud kaasaeglased arvab kõlblusest lagedaks jäänud! Kuid ei ole ju Tõnisson ja tõnissonlased esimest korda püüdnud oma kõlbliste väärtuste paremust tõendada vastaste isiku ja tegevuse kõmulise halvastegemisega. Ei ole nad esimest korda katsunud avalikule arvamisele kotti pähe ajada. Nõnda ka „Kiire“ eelmisest juba hästi tuttav valetunnistaja S. S. Laseme teda jälle edasi varetada: nooreestlaste kallid „kultuur“ jäänud ladusse seisma, sellest rahva poole pöörmine jne. ! Usaldatavamalt keelt kõnelevad ometi paljude „Noor-Eesti“ teoste ammu otsa lõpnud ladud ja teised trügid. Ainult üht raamatut, mida nüüd alandatud hinnaga müüakse, on „Noor-Eesti“ kirjastusel vähe suuremas eksemplaride arvus tagavaraks jäänud. See on Bogdanovi „Majanduseteaduse õpetus“. Selle raamatu vähese mineku üle ei peaks vähemalt mitte ühelgi marxistil põhjust olema rõõmustada. Nagu nägime, oleks S. S.-ile muidugi liiga palju au teda isegi marxismi metsmeheks pidada. Kuid üht Vene vanasõna oleks ehk Bogdanovi puhul tööliste higikopikatega sarkerdajatest kisajatele igatahes kasulik meelde tuletada: кто чѣмъ не торгуетъ, тотъ тѣмъ и не воруетъ — kui keegi millega ei kauple, siis ta sellega ka ei varasta.

Luud silmade ette, S. S., häbi, häbi !

Viimaks, embkumb: kas on minu „väiklane mulin“ S. S.-i tõesti tema arvustuse-võimetuses tabanud, või on S. S. „Kiire“ lugejaid nende kontrolllee-

rimise võimatuses tahtnud tabada, minu kõne seisukohata „jõngerustest“ pajatades („Suits algas liberali seisukohalt, tegi sotsialvabameelse jõngeruse jne.). Kontrollreimise võimaluse tahan ma nõutada oma kõne trükist avaldamisega. Kui S. S-i taolised siiruviiirilised tüüpused minust kusagile oma siiru-viiirilise mõttekujutuse kohase kjuu kritseldavad, siis ei lange see ju õieti mitte minu, vaid kritseldaja ja koha arvesse. Kuid et see koht käesoleval korral klassiteadliste tööliste ajaleht on ja et inimesed hirmukuju „Noor-Eestist“ ja minust ikkagi „Noor-Eestiks“ ja minuks võivad pidada, sest et nad igakord mitte vahet ei suuda teha õige kjuu ja hirmukuju vahel, siis olgu siin „Noor-Eesti“ ja minu enese seisukoha äratähendamiseks veel järgmine märkus.

Kui ma ennast revisionistliku sotsialdemokradi Bernsteini pääle tohin toetada, siis ütleksin ma: põhjasmõttelikud vastased ei ole mitte niipalju vabameelsus ja sotsialism kui kapitalism ja sotsialism. Seda tõendab muu seas ka see, et Erfurdi programmi teises osas pea ühtegi nõuet ei leidu, mida juba käremeelne kodanline demokraatia ei oleks asetanud vabastuseliikumise aegadel. Seda tõendab muu seas ka Saksa sotsialdemokraatia hiljutine poolehoidmise-avaldamine Gerhart Hauptmannile Breslau skandali puhul. Kapitali võimu valitsus on kurnaja, mitte vabameelsuse põhjasmõte, ja on ahelaid, mis mitte ainult proletariati ei rõhu. Kuna „Postimees“ ja eduerakond tõeasjalikult alahoidlist-kapitalistlist-kiriklist kartelli kujutab kõigi oma vabameelsuse tikanduste pääle vaatamata, on „Noor-Eesti“ kogunähtusena aatelisema, s. o. karedama vabameelsuse kehasus juba oma nooruse ja oma kirjandusliste ja kunstiliste huvide tõttu (ta on seda muu seas ka oma „soovitavate raamatute nimekirjaga“ tõendanud). Harva on Eestis keegi kapitalistliku tööliste kurnamisesüsteemiga nii kaudselt seotud olnud kui „Noor-Eesti“ kirjanikud, kunstnikud ja üliõpilased. Teadvuselisel proletariadil peaks tõesti loomulikumaid vaenlasi olema kui need „Noor-Eesti“ haritlased, kes endid kodanluse keskel kunagi mitte iseäranis koduse ei ole tunnud. „Noor-Eesti“ luuletajad ja unistajad ei ole tõelikkuuse piiride vastu põrgates kogu meie maakeralist olu mitte kõige parema tunnud — kuidas suudaksivad siis järjekindlamad ja paandumatumad nendest leppida praeguse ühiskonnakorruga! Kui ka „Noor-Eesti“ ühisesena kodanluse vabariigi sünnitab oma mitmete vooludega, peaks proletariadil edasi tõesti loomulikumaid vaenlasi olema, kui see „Noor-Eesti“ haritlaste rühm, kes kodanluse vabameelsuse ulatamatust ära nähes klassiteadlise töölisteliikumise tõekstundmisi on omandanud kapitalistliku majandusesüsteemi ja selle kaasas käivate halbuste surve all. Minu kõne Tõnissonist on põhjust annud avalikuks vahetegemiseks vähemalt kahe poliitiliselt lahkumineva „Noor-Eesti“ voolu vahel, ja mõlemad soovivad, et nende vaateid üksksteise kohta mitte ei üleüldistataks. Kuid on siiski võimalikuks leitud kirjandusliste, kunstiliste ja üleüldisharidusliste huvide piirkonnas koostegevusesse jääda, sest et siin kõigi lahkuminekute juures ikka ka ühiste vaimliste ulatuste pääle on võidud toetada. Kes oma kodanlusevastastes tõekstundmistes kindel on, see ei peaks kartma suures võitluses edu ja tagurluse vahel ajuti ka poliitilist sõjariistade ühendust teha ausalt-vabameelsete kihtidega, kui see harvade vägivallavalitsusest sammu edasi aitab avarama enesemääramise poole.

Muidu aga pean klassivõitlust meil ja mujal paratamatuks. Sooviksin ainult, et klassiteadvus heledamates kiirtes põleks. Veel enam sarnaseid juhtkirjanikka nagu —rk— ja sarnaseid joonealusekirjutajaid kui S. S., ja Narva „Kiir“ saab valde kambriks. See saab ogaruste provintsiilmuseumiks ja kõige inimliku tigiduse ja närususe tagavaraaidaks. Ma sooviksin aga, et tööliste ajaleht, mida nii suurte ohvritega üleval peetakse, oleks õiguse ja tarkuse tempel, täis heleda klassiteadvuse valgust!

III.

Üks iseloomulikumatest päättükkidest Ilmari Kianto „Punases jones“ on koerte ühishaukumise kujutus Taga-Soome metsamaadel.

„Hakkas Kõrveldõukalt ja Rebasemäelt koerahaukumist kostma. Veidikese aja pärast panivad ka sinendava Selgosküla krantsid üksksteise järel kärinal

haukuma, igaüks oma koduõue lähedalt. Peagi ühines kooriga ka veel kaugemal asuva Muigala pere Musti . . .

„Ükski ei teadnud selgemalt, mispärast tarvis oli nii hirmsasti õhku haukuda, aga kõik haukusivad, sellepärast, et teisedki haukusivad.“

Muutes, mis muuta tarvis, võib ütelda: midagi sarnast sündis tänavu kevadel ka Eesti ajakirjanduslikkuldel metsamaadel minu kõne puhul Jaan Tõnissonist. Tõusis kirgline kärin kõneleja vastu meie rahvuslikult Kõrvelõukalt ja kõlbliselt Rebasemäelt — ja varsti vastas kaja ka eemalolevatest õuedest.

„Ükski ei teadnud selgemalt, mispärast õieti tarvis oli nii hirmsasti õhku haukuda, aga kõik haukusivad sellepärast, et teisedki haukusivad.“

Juuni kuul, 1913.

Gustav Suits.

Ernst Haeckeli 80. sünnipäevaks.*

3/10. veebruaril 1914. aastal pühitsetakse väljamaal Ernst Haeckeli, XIX. aastasaja kuulsama biologi, 80. sünnipäeva. Veneemaal tehtakse, pääle ajalehe artiklite, vaevalt midagi, et hallpää õpetlasele lugupidamist avaldada. Kõigepäält on asjaolu takistuseks, et Haeckeli nime „vana kurja“ enese nimega kõrvu on harjutud seadma: Haeckel on kristlaste, kõigepäält aga kiriklaste Jumala vastane, äge, mõjurikas vastane. Teaduse ilmas heidetakse jälle Haeckelile tema filosofiat ette: ta on mõnes tükis teaduslisi tõeasju liiga julgesti oma arvamiste toetuseks tarvitanud. Kõigest hoolimata peab aga tunnistama, et Haeckel teadust väärtusliste töödega on rikastanud, nagu vähesed enne teda, ja et ta oma filosoofiaga tervele ajajärgule pitseri pääle on vajutanud. Pääle selle tohiks meid Haeckeli isik huvitada: raske on inimest leida, kes niivõrd omapärane oleks, täiesti väljakujunenud iseloom, kelle olemises välimine ilm algupäraselt vastu peegeldub.

Ernst Haeckel sündis 3. veebruaril 1834 a. Potsdamis riiginõuniku Karl Haeckeli pojana. Üleüldise hariduse sai ta Merseburi gümnasiumis, mille ta 18-aastaselt lõpetas. Isa soovil õppis ta arstiks (Würzburgis ja Berlinis), kuid ise oma tahtmise järele oleks ta häämeelega taimeteadlaseks hakanud. Ei arsti ega taimeteadlast temast ei saanud: kuulsa füsiologi Johannes Mülleri mõjul sattus ta zoologia põllule. Zoologiks on ta jäänudki.

Kõik hääd omadused: hää tervis, vaimuannid, hääd kooliõpetajad (Müller, Virchow, Du Bois-Reymond) ja suur tööhimu on Haeckelis ühendatud, et temast geenist teha. Poisikesena on ta unistades pilvedele järele vahtida armastanud. Kui isa teda niisuguse tegevuse päält tabanud, sõnanud ta alati: „Iga minut on kallis siin ilmas; tööta ehk mängi, kuid tee igal juhtumisel midagi.“ Väsimata töömees on ka Haeckelist saanud, kuid töömees, kelle töösid kunstitöödeks võib nimetada, sest Ernst Haeckel on tõsine kunstnik, rohkem kunstnik, kui see ehk teadusele kasulik

* Ettetulnud takistuste pärast jäi „Vaba Sõna“ nr. 2 ilmumine hiljemaks, kui kavatsatud oli, mispärast see artikkel nüüd post datum ilmub. Toim. tähend.

oleks. Tartu professor von Kennel olla Haeckeli „Kunstformen der Natur“ („Looduse kunstitooded“), raamatut, mis mitmesuguste ilusate loomade joonistusi sisaldab, arvustades ütelnud: „Ma ei taha Haeckelile midagi ette heita, kuid ta näeb kunstnikuna ometi rohkem, kui looduses olemas on.“ Haeckel on nimelt suurepärase joonistaja ja tal olnud kord himu päris maalikunstnikuks hakata. Kirjanikuna on Haeckel keelekunstnik, omapärase stiili omanik. Gümnasiumis on ta Greeka ja Ladina keele nii hästi ära õppinud, et oma pärastiste uurimiste juures lugemata loomadele, kelle ta esimest korda teaduse ilmas teatavaks tegi, takistamata teaduslisi nimesid võis anda. Huvitav on asjaolu, et Haeckel oma isiklise mure teaduslisteks mõteteks muutis. Kui ta esimene abikaasa, keda ta väga armastas, poolteiseaastase õnneliku abielu järele äkitselt ära suri, siis ei lasknud Haeckel mitte pääd norgu ega heitnud meelt ära: ta reageeris isiklise õnnetuse pääle omaviisi — hakkas meeltheitva hoolega tööle ja kirjutas vähem kui aasta jooksul geniaalse raamatu: „Generelle Morphologie“ („Üleüldine elavate organismide vormiõpetus“). *Il faut aimer pour découvrir en génie* * — ütleb üks Prantsuse luuletaja. Haeckel on seda teinud.

Haeckeli tööd võiks kahte osasse jagada: 1) monografiad, põhjalikud uurimisetööd mõnes teaduse erivallas, ja 2) raamatud, mis pääasjalikult üleüldistavat, filosoofilist iseloomu kannavad, s. o. milledes Haeckel teaduslisi tõeasju ilmakorra seletamiseks tarvitab. Kolmanda gruppe sünnitavad tema reisikirjeldused.

Haeckeli monografiatest nimetame siin mõned: *Monographie der Radiolarien*, *Monographie der Kalkschwämme*, *Das System der Medusen*, *Die Tiefsee-Medusen der Challengerreise*, *System der Siphonophoren*, *Tiefsee-Hornschwämme etc.* Kõik nad on mereloomade (käsnaade, millimallikate) uurimisele pühendatud. Oma monografiatega lõi Haeckel teaduseilmas enesele nime, mille ees aukartust tunti. Ja see teadusemehe nimi andiski talle võimaluse hiljem filosoofilises võitluses seisma jääda.

Haeckeli filosoofiliste tööde ja üleüldse tema tööde eesotsas seisab juba nimetatud „*Generelle Morphologie der Organismen*“, milles ta varakult (1863 a.) kõik oma tähtsad järeldused teaduslistest tõeasjadest tegi ja monistlise ja arenemiseloalise filosoofia olulisemad põhjuslauseid üles seadis. Muu seas on sääl tema kuulus biogenetiline põhjusseadus (biogenetisches Grundgesetz) formuleeritud, mis lühidalt nii kõlab: isiklik arenemiselugu on lühendatud ja tihti moonutatud tõu arenemiselugu.** Inimene (ja ka iga teine elav olevus) on oma arenemise algusel emaihus väikene, silmale vaevalt nähtav rakukene. Viimane hakkab ja-

* Peab selleks armastama, et geniaalselt mõtelda võiks.

** Lähemal ajal ilmub nooremate loodusteadlaste toimetusel raamatukene, milles Haeckeli genialsete teooriate kohta rohkem leida võib.

gunema ja inimese loode saab siis kasvades mitmesuguse kuju : teisel arenemise nädalal on ta k a l a sarnane, kolmandal on tal k a h e p a i k s e looma nägu, viiendal nädalal on tal sõrmede vahel u j u m i s e n a h a d, esimesel ja teisel kuul on tal s a b a jne. Haeckeli biogenetilise põhjusseaduse järele tuleb see sellest, et inimesesugu oma arenemise teel kord nende loomade (kala jne.) sarnane on olnud, et inimese loode arenemine muud ei ole, kui nende elujärkude lühendatud üleelamine, mis inimesesugul ussikesest inimeseni arenedes üle elada olnud. Selle biogenetilise põhjusseaduse varal seadis siis Haeckel esimesed inimese „suguvõsa“ tabelid kokku, julgesti kinnitades, et inimese ja looma vahel mingisugust põhjusemõtet vahet ei ole, vaid ainult arenemiseastmeline: üks on kõrgemal kui teine. Ta läks veel kaugemale ja tõendas, et elava ja „surnud“ looduse vahel ka ainult arenemiseastmeline vahe on. Midagi ei ole ilma surnud. Jumala, keda meie lapsepõlves enesele hallihabemega vanamehena, kes kuskil väljaspool ilma asub, ette kujutasime, tunnistas Haeckel elavakstegevaks jõuks, mis senise „surnud“ ollusega lahutamata ühendatud on ja teda elavaks saada laseb, kui kohased tingimised tekkinud on. Organilise elu tekkimise siia ilma seletab Haeckel nõndanimetatud algsünnitamise (Urzeugung) läbi ära: surnud materia saab niisuguse vormi, mis temale „elava“ olevuse omadused annab. Muidugi on see algsünnitusline olevus väga madalal arenemise astmel, vahest midagi elava algvedeliku protoplasma taolist. Haeckel ise näitab väga primitivsete vereloomakeste, monerede kui võimalikkude algolevuste pääle. Moneredel ei ole isegi raku kujugi veel, nad ei ole muud kui tilgake elavat algvedelikku.

Arusaadav, et Haeckel ka inimese suremata hinge maha salgas, õigemini, ta ütles inimese hinge inimese arenemiseastme kohase sünnituse olevat, mis siis, kui inimene ära hävineb, ka enam olemas ei ole, vaid osadesse jaguneb, nagu inimese kehagi. Inimese hing pidi kokkuseatud olema tema kehaosakeste, rakkude, hingedest, nagu rahva hing kokku on pandud üksikute rahvaliikmete hingedest. Üleüldse, mingisugust jagunemist elavaks ja surnud looduseks, surelikuks kehaks ja suremata hingeks ei ole, vaid mõlemad nähtused on ühe ja sellesama algpõhjuse avaldused. Loodus on üks (monon), ühede ja nendesamade seaduste järele korraldatud.

Muidugi pidi niisugune ilmavaade põrutavalt inimeste pääle mõjuma, kes kindlas usus üles olid kasvanud, et inimene midagi kõrgemat on kui loomad. Teatud ringkondades tuntakse Haeckeli nime nimetades külmavärinaid üle keha käivat. Kainelt mõtlejad ei saa aga tunnistamata jätta, et kuigi Haeckel mõnes asjas eksinud võib olla, sest *errare humanum est* (eksimine on inimlik), siiski ta XIX. aastasaja geniaalsemaks looduseuurijaks ja mõtlejaks jääb. Midagi nagu kevade sooja tuuleõhu sarnast hoo- vab Haeckeli taoliste inimeste juurest vastu ja vähem igav on

elada, kui niisuguseid mõtlejaid päid ääreta keskpärasuse pinnalt kõrgele kerkima näed.

Haeckeli töödest, mis laiemal lugejateringi tarvis kirjutatud, olgu siin nimetatud tema „Natürliche Schöpfungsgeschichte“, mis eneses „Generelle Morphologie's“ avaldatud mõtete kokkuvõtet sisaldab, iseenesest aga 800-leheküljeline raamat on. Kõige laiemalt tuntud on tema „Welträtsel“, mis Venemaal ainult Saksa keeles saadaval.

Joh. Jans.

Õnne saar.

Nad tõusivad vaikides tolmuseid treppisid mööda üles. Ormusson kuulis ainult „Homunculuse“ jalgade kobinat enese ees pimedas.

Eeskoja kõrge kupli all oli hämar. Kusagil pimedas tilkus veekraanist vesi. Seitseteistkümmend ust seisivad ringis kui vangikambri luugid. Kõikide uste taga magati, — rahutut, näljast und.

„Homunculus“ pööras ukse lahti. Toas lõhnas niiskus. Läbi klaaskatukse hõõgus vähe valgust. Akna all väljas mustas madal puuehitus.

„Oota, ma süütan lambi,“ ütles „Homunculus“. Ta kobas lambi kallal, raputas seda ja lausus siis: „Õli on otsas. Istume pimedas. Tahad sa süüa?“

„Anna,“ vastas Ormusson.

„Homunculusel“ oli külma theed ja leiba. Nad sõivad mõne minuti vaikselt, väsinult ja isutult leiba pures.

Toas oli peaaegu pime. Ainult suure raudraamilise akna ees, mis peaaegu kogu seina täitis, õhetas videv, piimane valgus ja üle aia raagunud puude kumas Pariisi eha.

Ormusson istus pimedas seina ääres ja vaatas roosa taeva poole, mida puude oksad poolitasivad. Kitsa ja pika toa seintel mustasivad siin-sääl maalide nelinurgad.

Kunstnik näis tinaraskelt madalale toolile kokku vajunud olevat, kondiste sõrmede vahel klaasi hoides. Vaevalt nägi Ormusson tema tsüklopi-pääd teiselpool lauda mustavat.

Miskisugune surma-liikumatus oli mehe pääle tulnud. Tema nägu mustas otsekui raudne mask laiade õlgade kohal.

Ormussoni painas see liikumatus ja hääletus nagu õudne uni. Näis, nagu oleks nad täna oma aastate-pikkuse rändamise järele oma teekonna kõige kõrgemani punktini jõudnud.

Mäe harjal, igaveses lumes seisavad nad ja neile avaneb jääkülmade aastate perspektiv — nii taga kui ees! Missugune tühjus ja tarretus — nii ümber kui enese sees!

Ormusson tõusis närvliselt üles. Ta astus mõned sammud toas, asjade vastu pörgates. Kui pime siin oli! Siis toetas ta treppi vastu, mis üles lae alla magamise-kongi viis.

„Homunculus“ istus liikumata. Ta näis nagu magavat, suure joonistuselaua taga väikene ja raske.

Ormusson sirutas käe välja, ja ta sõrmed puutusivad seina vastu toetatud alusraamile tõmmatud lõuendit. Ta tõstis selle üles.

„Maalid sa midagi uut?“ küsis ta, et sellest tarretusest pääseda.

„Homunculus“ ärkas kui unest.

„Jah,“ vastas ta, kähku üles tõustes. „Fantastilist kompositsiooni. Näed sa, ma olen juba algust teinud! See on Küterasaar, kollased, kuldsed puud, ultramarinised veed, õrnad, roosad taevad ning õrnad, roosad naised. — Näed sa?“

Ormusson nägi ainult musta kanga kandikut, mille pääl miskisugused hallid jooned paistsivad.

„Jah, ma näen —“ vastas ta kaheldes.

„Ei, sa ei näe. Pööra akna poole. Vaat nii.“

„Homunculus“ pani pildi peaaegu vastu ruutu. Kuid videvik oli sedavõrd ebamäärane ja pettev, et ühestki joonest ning värvist midagi usaldavat tabada ei võinud.

„Näed sa? Ei, sa ei näe. Vaata nii. Näed sa nüüd taevast?“

„Jah —“

„Ei, sa ei näe. Vaata siit kõrvalt. Näed sa naiste silmi?“

„Natukene. — On need siin kohal?“

Ormusson näitas sõrmega.

„Ei, need siin. Sää! on nende jalad.“

„Ja mis on nende taga?“

„Need on puude ladvad. Näed sa, need on punased, need ladvad? Punased puud pärlmutraste vete rannal roosa taeva all. Siin lähenevad kaelkirjased rannale, väikesed lihased sarved kui pungad pääs. Ja siin tõuseb lendu parv paabulindusid. Sini-sel rannal lindude parve all seisavad naised, — mooni-punaste huultega, pikkade, läbipaistvate sõrmedega ja sirgete roosiliste säärtega. Näed sa nende roosilisi sääri?“

„Jah, need on siin.“

„Ei, siin on need. Sää! on nende käsivarred.“ Kuid siis peatas ta isegi kahklevalt. „Ei, oota, ma arvan, mul on pilt enesel tagurpidi käes.“

Nad uurisivad, mõlemad pildi üle kumardades, selle hallisid, pimeduses laiaili sulavaid jooni. Kuid tuba oli veelgi pimedamaks läinud, ja nende silmad ei seletanud enam midagi.

„Homunculus“ raputas kurvalt pääd:

„Oh, et tuld ei ole! Seda pilti peaksid sa nägema. See on parem kui kõik minu senised. Oh, kõik endised on ainult puru sellega võrreldes! Nüüd, nüüd olen ma leidnud õige süntesi! Nüüd mõistan ma ühendada suurt impressiooni äärmise kergusega. See oleks realiteet ja ühtlasi sümbol. Nagu dia-

mandi joon, nii oleks kontur, ja nagu sula metall, nii oleks iga värv.“

Kuid sõna „värv“ öeldes jäi ta äkisti vaht, nagu oleks ta valmistusehoog silmapilgu jooksul kustunud.

„Kahjuks ei ole mul praegu värvisid,“ ütles ta kuivalt ja las kis lõuendi seina äärde põrandale.

Siis istus ta hääletult endisele kohale laua taha.

Ormussoni nägu tõmbas virilaks naeratuseks. Kuid ta tardus, nägu pöördud raudsete raamide poole. Ta nägi, kuidas kaks prantslast aia raagunud puude all läksivad, laiad kaabud pääs, mustad mantlid õlgadel ja küünal käes.

Friedebert Tuglas.

Mul kannatlik, hää süda on.*

Mul kannatlik, hää süda on,
ma alandlik kui vari.
Mul kannatlik, hää süda on,
kuíd minu aul on hari.

Oh ära nõua íial sa,
ma olgu teile vari;
kuí pean ma vari olema,
siís olen enda vari.

Oh sina, minu isamaa,
kes oled paljas vari.
Ja juba sinu nimígi
on paljas, paljas vari:

Oh õígust, tõde armasta.
See on su viimne vari;
oh õígust, tõde armasta,
las' turtsu kuri kari!

Juhan Liiv †.

* Avaldamata luuletus kadunud kirjaniku järeljäänud käsikirjadest.

Kaks mälestusepäeva.

Kõrvujooned.

Meie vaimlistel liikumistel on oma jagu sarnasust vaikselt voolava jõega, milles veekogu paigal näikse püsivat, aga kui mõne aja tagant uuesti vaatad, märkad, et kõik teisale on nihkunud ja isegi väga kiiresti oma endise aseme on vahetanud. Ei ole meie vaimlistes vooludes pikemat püsivust, mis lubaks vaimlisi väärtusi traditsioonideks kivineda.

Kõrvale jättes selle liikuvuse paremusi ja halbusi, lubatagu käesoleval korral toonitada nende tegelaste, kes üksikute liikumiste kandjatena kõige mitmesugusematel aladel esinevad, erakorralisi kannatusi, mis on tingitud just liikumiste alalistest vahetustest.

On kaebatud meie tegelaste rutulise vananemise üle, ette tuues paljusid faktisid meie lühikesest ajaloost, mis kõige selgemaid tõendusid pakuvad asjaolu kohta, et meie tegelased ainult 20, kõige rohkem 30 aastat vastu peavad, avalikus elus töötades. Siis aga rohkem arenenud olud ja ümbrus endiseid tegelasi vaimliste invalididena avalikust elust eemale paiskab, ja uued, alt ülles kerkivad jõud asemele astuvad.

Näitustena võiks mitmeidki nimetada, nii surnutest, kui ka elavatest.

Mitte üksikute tegelaste ja voolude kandjate mõtted, ideed ja voolud ei kivine, ei tardu traditsioonideks, vaid tegelased ise kivinevad: nendest saab võitu miskisugune vaimline kretinismus: üksik mõte muutub *idée fixe*'iks, mis tegelase mõtteilma mõne aja jooksul täiesti vangistab; selle üksiku mõtte avaldamistel valitseb kõige suurem vaimline ahtrus, millega aga on seotud sagedasti paljukirjutamisetõbi. Viimane asjaolu ongi, mille tõttu vaimlist kretinismust põdevad tegelased omadele kaaskodanikkudele kõige hädaohtlikumateks muutuvad.

Asjata oleks sellele vaimlisele kidunemisele põhjendusi otsima hakata tõulistest iseäraldustest; ära langeksivad vist ka alkoholi tarvitamise tagajärjed, kuna haigust ka paljud tõutervendajad on põdenud ja põevad. Põhjusi on kahtlemata palju ja mitmesuguseid; olgu siin ainult kaks, meie arvates just pää-põhjused,

ette toodud. Teadusline põhi, millele väga mitmekülgne tegevus rajatakse, on selleks liiga õrn ning õhuke; ümbrus ja olud aga nõuavad liiga paljudel aladel esinemist, mille tõttu ka kulutamine kõige mitmekülgsem on.

Suured nõudmised peab ise enesele Eesti vaimline tegelane üles seadma ja neid alatasa sel möödul kõrgendama, kuidas ümbrisev elu end differentseerib, koondab ja eristab. Ikka värskena oma aja ees käia, nõuab alalist sisemist uuenemist ja mitte vähest vaimlise energia kulutust.

Kuid mitte avaliku tegeluse tulele, mis tegelasi põletab, vaid kahele avalikule tegelasele, kes läinud aastal oma tegevuse pikemaid mälestuspäivi pühitsesivad, pidivad need read pühendatud olema. Kahele Eesti kirjanikule, kellest üks oma 70 aastast sündimispäeva, teine oma 30 aastast kirjanduslist tegevust mälestas, — Jakob Pärnile ja Eduard Wildele.

Jakob Pärn on käesolevale ajale surnud kirjanik, kui ta ülepea kirjanik-kunstnik on olnud: tema oli see, kes oma aja juhtkirjadele selgituseks elavaid pilta tahtis pakkuda, kuigi nendes piltides kõige tuntavamalt just elu puudub. Kuid ärkamise-aja aadete ja soovide selgituseks on Jakob Pärni loodud pildid siiski õpetlikud, seletavad ja valgustavad.

Et nendes piltides avaldatud mõtete, soovide teokstegemiseks tarviline pind puudus, siis ei leidnudki nad mujal teostamist, kui Jakob Pärni juttudes. Realne elu aga näitas päälle ärkamise aja esimeste lainete langemist uued aated, uued soovid kätte, mis olivad palju suuremas kokkukõlas tõelise eluga, kaugelt vähem nõudlikumad, leplikumad, kui ärkamise aja unistused Eesti mõisnikust: järeltulev põlv seadis omale „kindlaks eesmärgiks“ Jakob Kõrvi „Kindlas eesmärgis“ ära tähendatud päriskoha omandamise, kahtlemata kergemalt kättesaadava lõpusihi maata vabastatud orjale.

Kainemise-ajajärku enesele ebakodusena tundes, vaikis Jakob Pärn, kes nähtavasti ühes ajaga muutuda ei suutnud, vaid, omadele unistustele truuks jäädes, viimse mohikanlasena ei tormanud uue aja edu vastu võitlusesse. Ja mis oleks muud valida inimesel, kelle hingeline värskus puudub aja ees või vähemalt sellega kaasa sammuda, kui vaikida? Meie võime Jakob Pärni kohta ütelda, et tema vaated talle traditsionalisteks on muutunud, kuid meil ei ole õigust talle sellepärast etteheiteid teha. Meie mälestame ja austame teda ajalooliselt seisukohalt, ning tunnistasime õiglaseks ning sündsaks Eesti Kirjanduse Seltsi otsuse, kes ta kirjavahetajaks liikmeks valis.

Eduard Wilde on koguni vastupidine nähtus meie kirjanduseloos; juba selle poolest, et meile siin kirjanik-kunstnik esineb, vähemalt oma edenemise viimases järgus. Eduard Wilde esimesi kirjutusi 1883 aastast, või ka tema produktioni kuni 1893 aastani lugedes ja siis üle minnes tema 1913 a. ilmunud „Jutustuste“ ehk ka „Linda aktsiate“ ja „Külmale maale“ juurde, ei tahaks uskuda,

et meil siin üheainsa autoriga tegemist. Missugune maitsete vahe! Missugune stiilide jaamavahede rida! Ja missugust hingelist rikkust, värskust selleks vaja, et kõiki neid üleminekuid hingeliselt kaasa elada!

Eduard Wilde toodangut arvustades väljaspool autori järkjärgulist edenemist on „Noor-Eesti“ rühmal põhjust olnud tema kui kirjaniku-kunstniku puudusi ära tähendada, kuid võttes Eduard Wildet tema 30 aastases ajaloo, võrreldes, ei saa meie toonitamata jätta tema vaimlise energia vastupidavust, elastilikkust ning värskust. Missugustest kirjanduslise edenemise faasidest ei ole Eduard Wilde mitte läbi käinud ja kui terav ei tundu siiski tema pilge „Pisuhännas“! Missugune keelemeister ei ole Eduard Wilde omas „Tabamata imes“, kui seda draamat kirjaniku naljajuttude dialogiga 80 aastatelt võrrelda!

Pea kõik Eesti kirjanikud, ka kõige anderikkamad, kannatavad oma ande ühekülgsuse all. Kui ühekülgsus sügavuse läbi tasutud saaks, polekski meil õigus seda puuduseks nimetada, vaid kunstiliselt kõrge väärtusena alla kriipsutada. Kahjuks aga puuduvad meie kirjanikkude ühekülgsusel ka igasugused sügavused. Seni on pea kõik meie kirjanikud maalt tulnud ja säält oma ainete ja muljete tagavara kaasa toonud. Hiljem on aga pea kõik maal kasvanud kirjanikud linnadesse kolinud, ja siin siis oma kaasavara seni tarvitanud kui jatkus. See asjaolu vajutabki paljude meie kirjanikkude loomise pääle memoarilise ilme. Kui aga lapsepõlve ja noorema ea memoarid maha kirjutatud, tunnevad paljudki oma kirjaniku surmakella, nagu meie seda näha arvame Ernst Petersoni juures. Kui aga teistele aladele üle minnakse, suudetakse sääl vähe rahuldavat pakkuda, nagu näit. osalt Ernst Petersoni „Elsa“ ja Jakob Mändmetsa „Viirastused“; pinna eba-kindlust tundes pöörab kirjanik sarnasel juhtumisel kas omade memoaride salve juurde tagasi, nagu Jakob Mändmets „Ilsa talus“, või vaikib, nagu Ernst Peterson.

Eduard Wildet võime aga ka siin vastandina ette tuua, kes oma vaimlise elastilikkusega meid ikka jälle uutes olukordades üllatada suudab ja kui ka mitte algusest lõpuni kunstitööd pakudes, siiski töid, mis kohati ka kõige kõrgemate kunstinõuetega lugejat hingeliselt paelustada suudavad. Meie tunneme, et autorile kirjeldatavad olukorrad hingeliselt võõrad ei ole, ja see juba võidab ka lugeja.

Ei ole siin koht Eduard Wilde toodangut 30 aasta kestes hinnata: see nõuab monografia raamist, millesse loodame juba lähemas tulevikus paigutada meie rahvalikumale vanema kirjaniku kirjanduslise portree.

Huvitav on aga, et sellelegi, kõige rahvalikumale Eesti kirjanikule, kellel kõige mitmekesisem lugeja publikum, et temalegi ei ole 30 aasta kestes ühtegi pikemat selgitavat ülevaadet pühendatud, väljaarvatud „Noor-Eesti“ III albumis Fr. Tuglase artikkel. Isegi Eduard Wilde 25 aastases kirjaniku juubelist mindi vaikides

mööda; sama oleks vist ka läinud aastal kirjaniku 30 aastase tegevuse juubeliga kordunud, kui seda Eesti Kirjanduse Selts mitte üleüldis-tuttava „Wilde-skandaliga“ poleks mälestanud: Jakob Pärni valis Eesti Kirjanduse Selts kirjaniku 70 aastase sünnipäeva puhul kirjavahetajaks liikmeks, Eduard Wildele aga pani sama selts kirjaniku 30 aastase tegevuse puhul, ja nähtavasti selle mälestamiseks, klapperjahi toime. Jakob Pärn, meie ajal vaevalt ajaloolise väärtusega kirjanik, Eduard Wilde, viljarikka ja väärtuslise kirjanduslise minevikuga, praegu nähtavasti uut ajajärku omas loomises algav kirjanik-kunstnik. Kahtlemata kaks ise ilma, ja ei või ka kahelda, et nende hindamine Eesti Kirjanduse Seltsis üks-teisega kuidagi sarnane oleks olnud. Ühe mälestus otsiti ajaloo unustuse hõlmast kiiduväärt hoolsusega üles; teise mälestust ja nime püüti samasuguse, kui mitte veel suurema õhinaga suigutada, ning seda tegivad kirjanduslised inimesed selleks, et plekkisid ei jääks — pastori talari pääle; võitlus keerles talari pärast, mis auhinnamõistjatele Juta linikuks oli olnud, kinni kattes Eduard Wilde „Kuival“ väärtusi ning kätte näidates ja seletades selles tantsiva naise alasti ihu.

Kui ühes Eesti Kirjanduse Seltsiga kõiki kirjanduslisi nähtusi *sub specie talaris* vaadelda, on iga pastor „auf Wolken sitzend, Psalmen singend,“ nagu H. Heine ütleb, iga talari kandja õigustatud hüüdma: *Pereat artifex, fiam*, kadugu Eesti kunstnik-kirjanik, kui aga talarid puhtaks pestud saavad.

Kuid meie arvates ei ole neljal tegelikult osavõtjal, Jakob Pärnil, Eesti Kirjan. Seltsil, pastoril ja Eduard Wildel, ühelgi põhjust nuriseda mälestuspäevade pühitsemise üle: Jakob Pärn on austatud — tema võib rahul olla; Eesti Kirjanduse Selts on Jakob Pärni austanud ja austaja võib ka enesega rahul olla; Eesti Kirjanduse Selts tah-tis Eduard Wildet, ühe auhinnamõistja avaliku seletuse järele, igal tingimisel honoreerida ja tegi seda, milles aga pastor oma talari määrimist arvas nägevat, ja Eesti Kirjanduse Selts pildus kõik kõntsa Eduard Wilde pääle; rahul võivad olla Eesti Kirjanduse Selts, kes Eduard Wildet „honoreerides“ ikkagi tema mälestuspäeva pühitses, ja pastor, kes puhtaks jäi. Rahule võib ka sotsia-list Eduard Wilde jääda, sest et ta kodanlist korrupsioni on pal-jastada saanud.

Rahul võivad ka need olla, kellele on osaks antud lihtsateks päältvaatajateks olla nende kahe mälestuspäeva pidustustes: esi-mene pääsuke kuulutab ikka kevadet, millega ühes uus auhinna-mõistmine ligineb ja ka uued üllatused kirjanikkudele ja võib olla ka Eesti Kirjanduse Seltsile. Ning meie saame näha, kas siis Eesti kirjanikud ehk viimaks ka ühemeelselt üles ei astu oma elukutse au eest.

Bernhard Linde.

„Entusiasmi kultuur“.

(E. Verhaeren'i Venemaal viibimise puhuks.)

Kui hiljuti meie aja suurem luuletaja Emile Verhaeren (luga Verhaeren, õigem Ferhaeren) Brüsselis oma kõnet „entusiasmi kulturist“ säälsesse rahvamaia läks pidama, siis olid teda saatmas kümned tuhanded inimesed, enamasti tööised. Kui seesama Verhaeren novembri lõpul Venemaale tuli, oli Peterburi jõudes teda vaksalis vastu võtmas ainult kuus ametlikku *Alliance Française*'i saadetud isikut, ja needki ei tunnud vaksalis suurt luuletajat ära. Samuti, kui Verhaeren sellesama teemi üle Peterburis kõne pidas, siis ei olnud kõik kuuldesaali tooli-read täiski lükitud. Ei või aga ütelda, nagu oleks Verhaeren Venemaal tundmata kuju. Ta parem sõber, V. Brjussov, kes teda Venemaale kutsus, on hulga ta poeme tõlkinud ja siin-säl sest valdavast kujust kõnelnud. Ja siin viibimise puhuks olid pea kõigi lehte veergudes midagi Verhaereni kohta. Ja temap see oli ainus Prantsuse luuletajaist, kellele Vene noorsugu mõne aasta eest hulga allkirjadega adressi saatis ta 50-ks sünnipäevaks.

Tundus, nagu oleks pidanud seda meie aastasaja Dantet piduhüüetega, trompetidega vastu võtma, nii kui ta ühes omas luuletuse tribunist lausub, kes kõnetooli asudes nii suure entusiastliku rahvahulga eest leiab, nii hõiskava, karjuva, rõõmukisalise, et kõneleja oma valmistud kõne ära heidab ja rõõmupisaris selle massi joovastuse laava alla mattub. Sest, kes on enam, kui tema, vaimustunud kahekümnenda aastasaja inimestest, vaimustunud sest elu tõusust, mis igal pool märgatav? Arusaanud sest meeolust, mis olevid ja tulevid inimesi iseloomustab?

Tahtus seda geeniust näha sama tuschiga vastu võetuna, kui mõni päev hiljem teist Prantsuse geeniust, mahedameelelist Debussy't, kes omi töid sümfonilises kontserdis tuli juhutama. Häaks endeks sattusid need kaks Prantsuse suurvaimu ühel ajal Venemaale. Mõlemad on ühest ringist pärit, ühest kunstilisest taime-lavast, mille võrsutajaks unustamata St. Mallarmé oli läinud aastasaja lõpu poolel. Mõlemad — sümbolistliku voolu võsud, kuid siiski üksteisest erinevad, ütleksin, üksteist täiendavad. Claude Debussy on omas muusikas nii flööteliselt õrn, läbi ta teoste kuuleb, nagu peent ideed, pärastlõunase, vähe väsinud, unistavate silmiga fauni vilepilli, kes nümfi näinud ja kes nüüd muusikat neisse looridesse puhub, mida ahvatlevad nümfid on hõljutanud. Ühe sõnaga, ühel pool Debussy, kui üks oks sümbolismi tüvest, muusikale andunud, täis õrnust, kergeid loore, peitvat mahedust. Ja teisel pool jõhker Verhaeren, kes omad sümbolid esile raiub, kellele flööt täiesti võõras, kes ainult trummide ja pasunatega omi ideid võiks kuuluta! See Verhaeren, kes maast madalast armastas kõigist elu vallatustest osa võtta, kes oma Belgiat armastas vägivallani,

kes omes esimestes töodes lasi liha roppuseni kõnelda, flaamlaste kireküllast liha nagu Rubensi lõuenditel; see Verhaeren, kes siis alla läks sügav-sügavat kriisi, hinge murdumist põdema, kes ses teekonnas jõudis hinge põrguteni, hullumeelsuse piirideni, meele-tuse aiani, kus must surm ja punane piin teda taga kihutasid viiras-tustena, — ja kes seda kõike oma luuletuste vormi valas inimli-kuks dokumendiks; see Verhaeren, kes lõhestavast hingevirust elusse põgenes, et sinna ome sisemist pöörast eluvalu lasta voo-lata, kes siis kõik omad kannatused plastilistesse kujudesse valas, madude pigistud Laokooniks! Sest kõigest kõnelevad avameelselt ta luuletustekogud, ainsad seda laadi.

Ja siis, lõppeks, see Verhaeren, kes, pääsnud kõigist lummu-tustest, meie aja südameni tungis, endasse imes maaaluste kae-vanduste söelõhna, tööliste higilõhna ja oma kodumaa mullalõhna, kõigi pattude, pahede, rõõmude ning võimude energiat, mis XX. aastasada läbistavad, ja kes siis viimati endast esile lasi puhkeda Rõõmu, Joovastuse, Entusiasmi taime, kes omal viimasel, käesole-val ajajärgul kiidulaule, hümne loob kõigele elavale, kõigele, mis tungib, mis võimas on ja tugevalihakseline, Inimesele, kes nüüd Jumalaks saanud . . . Mõtlesin, missugusena saab ta esinema? Aimasin seda sügavate kortsude kaevetud otsaesist, haralisi vurrusid, mille tukkadesse näpitsa nõör kinni jääb, silmi, milles mere helk on. Säärasena olin teda piltidel näinud, säärasena teda luu-letustest tundma õppinud.

Ta astus estradile, lühikse-nägija sammudega. Must frakk, vähe lühike, oli kortsunud. Ta on lühike ja vähe küürus. Esi-mene mulje — pettumus: tema ja ta aeroplanilised luuletused! Ta ligineb lauale, teadmata mis ovatsjonile vastata. Istub, naerat-leb. Siis, järsu liikega, lööb omad paberid laiali, kaugemale ase-tab lehed luuletuste-kogust *Multiple Splendeur*, ühest ta viimase ajajärgu tähtsamast kogust, kus ta maailma ülistab joovastud jaa-tamisel, ja kus ta õpetab inimesi üksteisi imetlema, nagu aasta-tuhandete eest õpetati üksteisi armastama. Sellele kogule ja sel-lele algmõttele, entusiasmi kulturile, oli kogu kõne pühendud.

Meie aja inimesed, rääkis Verhaeren, on kõik vanad dogmad hauda lasknud. Üesti neid avada, paigata? See palavik pole elu. See pieteet pole armastus. Nüüd tahetakse uut, uut! Ja nüüd ollakse uhked oma uue loomisvõimu üle. Nüüd imetletakse oma sihvakat keha, omi vilunud käsi, omi tugevid käsivarsi. Vaja ai-nult silmad oma pääle lüüa, et sigineks vaimustus, entusiasm. Mis rõõm, oma otsaesise all silmade kahekordist imet leida! Imetlege oma musklite ja närvide seadet, oma plaanikindlat ja õrna kondi-kava, mis nii kerge on painuma maise võitmiseks! Ei tunta enam keskaja surma hirmu, tuntakse uut e l u h i m u r u s t! Nii ülis-tab ta omis poemides: „Teid tänan, mu silmad otsaesise all, et teie, kuigi vanuse piiratud, siiski säravad olete kauget valguse vä-rinat ahnelt endasse imedes: teid, päikse käes värisevad käed, teid, sõrmed, rõõmsad vilju kallistama, mis kuldiste ahelina, sõb-

ralikus ligiduses roosidega kõigi müüride üle kaste-niiskeina alla kumardavad! Tänan sind, mu keha, et oled tugevaks jäänud, osavaks ja kärmeks, et laine ja tuule söösti vasta seista, tänu sulle, mu kops, sügavalt hingav rind . . . Ja sina, pääaju, kes sa kuninglikult üle tööde valvad, sina, kirju kild, kes sa pimedusest elu omas nõiapeeglis tõesti kiirgavaks teed: pole midagi koidikul, keskpäeval, ööl, mis mitte sinu lõõmust ihu ja kulla sära ei saaks!“

Ja samuti tõuseb entusiasm, kui vaadelda töölisi, võitjaid, puuraiujaid, maamehi, madruseid, hallutsineerivate metallide otsijaid, söekaevajaid, seppi ja kõike seda tööd, mis maise elu palge teiseks teeb ja millel ainult üks siht: „Vanale maailmale maiste võimude pitsatit tuliselt ja punaselt võidetud otsaette panna, jõgesid kuivata, mägesid aseta ja tervet korraldust, nii maal kui merel, uue tahte järele painuta!“

I m e t l e g e ü k s t e i s i ! See on käsulaud vana asemele: a r m a s t a g e ü k s t e i s i !

Meie imetlemise põhjused paisuvad, kui üksiku inimese ja praeguse aja juurest tagasi vaadata eduka inimesetõu ja kogu inimkonna pääle. Siis on meie elu mõõtmata! Iga rahva ajalugu, kogu inimkonna ajalugu on uhkuse tõusu näitaja. Sest on olnud palju iludusi enne meid: mäletage Egüpti, Greekat, Rooma. Kuid meie aeg on säravam neist. Inimene on maakera teiseks teinud, on ise jumalaks saanud, sest nüüd on inimene see, kes maailma loob ja korraldab. Ja nii suureneb inimese võiduhüüd jumalikuks võiduhüüuks. Korraldajate asemel astugu oodid ja hümnid elule! Neljast võidetud ja koidetud elemendist on inimene kimbu teinud, mida ta ees kantakse, nagu vanasti Roomas triumfatorite ees liktorid ome võidumärkidega käisid.

Veel on üks mõõtmata entusiasmi allikas: emake-maailm, universum. Kes jääks külmaks, tundes taeva torepärasust, tähte sära, mere otsatust, öö tumedaid nägemusi, metsade, lillede saladust, metsikult söötavate tuulte aju? Ja nii lisab ta juure endisele imperativile: i m e t l e g e m a a d, mis teid selleks on loonud, mis teie olete!

Vahete vahel tõusis kõneleja püsti, et kuulajaile mõnda oma joovastavat, panteistlikku poemi ette lugeda, täis rõõmu ja pingul kirge, kus ta omad entusiastlikud sheetid on koondanud. „Imetlen lõpmata kogu loodust, armastuses avalduvat, madalast taimest kõrge päikseni! Puudutan kõige pisemat — olgu see õieke kastekullas, leheke või ivake — puudutan ikka aukartuses ja hoolikalt: sest maailm minu ümber: ma ei saa teda enam lahuta iseeneest; ma olen ise lehestik, tume oksastik, maa, mille kruusal ma kõnnin, rohi, millesse langen, nuuksuvas õnne sööstis, õndsana, andununa, nagu joobnud!“

Kuid võimata on siin ette tuua neid etteloetud poeme, mis proosa tõlkes kõige oma energia kaotavad. Ja päälegi, kuivõrd veel luuletus jõudu sai sellest, et Verhaeren neid veerevid salme saatis oma parema käe liigutustega, mis õõtsuvad olid, kui kõne oli

miriadide tähtede ja planeetide keerlemisest ümber päikese otsatus ruumis, ja järsud, teravad, kui ta alaliste õhkemärkidega entusiasmi inspireeris! Õieti ütelda, võisin talle anduda juba lõpu pool, võib olla, kohanemise, harjumise pärast. Alguses paistsid silma ta äkilised liigutused ning riivas toon, mis vähem näis kanda jõudvat, kui ta vaimustus nõudis. Tuli R. de Gourmont'i ütetus, kes mäletavasti Verhaeren'i lapseks nimetas, kes vaikuse piina see läbi eemale peletab, et ta kära teeb. Pidi tõesti end suggereerima, et harmoniasse liiduta Verhaeren'i vägivaldseid luuletusi ja seda hääsüdamlit vanameest sääl estradil.

Verhaeren kuulub tõesti kirjanikkude kilda, kes luuletusi nagu enesekaitseks loovad. Nii räägitakse Nietzsche'st, kes oma hoolimata Üliinimese loojana ise siiski altruistlik inimene oli. Nii loovad d'Annunzio hiigla kujusid, et omas isiklikus tahtejõutuses pettuda.

Mõtlen, et niisugused kirjanikud, kes oma tööd oma isikuga ei suuda tasakaalu panna, esinedes mitte kõige harmoonilisema mulje ei jäta, vähemalt esialgu. Meele tuleb Balmont, Vene praegune suurem luuletaja, V. Ivanovi järele „обреченный поэтъ“, kelle poetud sõna luule on, samuti kui iga asi, mida ta oma pilguga puudutab. Ta ise, omas eraelus, on kehastud luule. Mitte seesugune pole Verhaeren. Ta näib enam teadlik olevat, intellektualsem. Kuid, nagu ütlesin, kaob dissonans, mille ta oma isiku ja oma luule näiva vastamatusega esialgselt sünnitab, nii pea kui oled kohanenud. Siis näed, tunned oma ees järsku üht imelikku sõlme, imelikku ristteed, kuhu nagu maaalused ilmotsata soonekesed kokku jooksevad, sinust enesest, teisest inimesest, uulitsast, majast, vabrikust, taevast, mullast, veest, tulest . . .

Johannes Semper.

Looduse imed I. Päätükid loodusevallast. Piltidega. Tõlkinud A. Hansen. Tallinna Eesti Kirjastuse-Ühisus, 1913.

Looduse imed — kust peame neid otsima? Peame meie selleks värvirikkale lõunamaale rändama või maakera nabadele minema, peame meresügavustesse alla astuma või taevani tõusvatele mäetippudele ronima? (Hesse). Ei, nad on igalpool, need looduse imed; neid peab oskama ainult näha ja leida. Nad peituvad rohus meie jalgade ees, nad säravad ja lõhnavad puude ja põõsaste õilmetena. Nad hõljuvad sääsena päikesepaistel ja tõusevad kotka tiivul eetrini üles. Nad uinuvad varju otsides kuristikudes ja kiirgavad taevalaotusest alla. Nad aerutavad läbi okeani tumeda sügavuse ja küünivad kõrgemate mäetippudeni. Nad sähvatavad piksena maa pääle alla ja lähevad pilvelaiguna sinise taeva all meist mööda (Heilborn).

Niisuguste looduse imedega on tõlkija tahtnud Eesti lugejaid tutvustada — raamatu kaudu, mis 60 kirjatükki sisaldab — Saksa paremate popularisatorite sulest. Õnnelik mõte, mida iga looduse-sõber hää meelega peaks tervitama, iseäranis kui tõlge ise-

enesest võrdlemisi õige hää on, ka taimede ja loomade nimede asjus.

Kuid kõige selle pääle vaatamata, on raamatul mõnedki õige tuntavad puudused.

Esimesena olgu nimetatud igasuguse korralduse puudus. Kirjatükid on järgimööda ära trükitud just nii, nagu nad tõlkija sulest on ilmunud. Tahes ehk tahtmata peab küsima, mida tõlkija õige on tahtnud: rahvast looduse imedega tutvustada, või lugejale ainult lõbusat ajaviidet muretseda? Raske on selgusele jõuda. Nii ehk teisiti arvustades paistab nii mõnigi kirjatükk täitsa asjata raamatusse üles võetud. Kas suudab „Kalifornia merelõvi“ midagi ümarikku, teaduslikku tervet pakkuda? Ei, ilukirjanduslist veel vähem. Missuguse ettekujutuse saab lugeja nende kirjelduste järele, näituseks, indrist, küünalpuust või jõhvtaimedest? Vist mitte palju parema kui pime valgest värvist. Seda enam veel, et pildid raamatus halvad on. Võetagu, näituseks, kirjatükk „Mimikry“ ja katsutagu tekstis ettetulevate seletuste järele tarvilikka kujutusi leida neilt piltidelt. Vaevalt suudab seda loodusteadlase silm, vähikust rääkimata. Oleks tõlkija asjandjana oma tõlgetega teadust tahtnud esitada, siis ei oleks pidanud tõlked mitte nii juhuslist laadi olema, vaid teatud valikus ja kindlas järjekorras. Käesolevaidki kirjatükka oleks võidud sisu järele vähe korraldada. Oleks võidud näituseks järgmiselt grupppeerida: „Taimed rändavad“, „Vesiernes“, „Valaskala“, „Ronija kala“, „Nahknirk“, „Linnud, kes ei lenda“ ja „Hiilgavad kalad“. Niimoodi korraldatult annavad need kirjatükid kokku ühe pika päätüki — 35 lehekülge — eluteadusest (biologiast), mis kaugelt ülevaatlikum oleks kui üksikud laiali pillatult, sest nad kaovad teiste hulka ära ja ühtlus puudub, nagu romanil, mis päätükkhaaval kuukirjas ilmub. Nii paistab „Taevast langenud raud“ otse ajalehe lihtne teade, kuid omasuguste keskel oleks ta veerg pikemast päätükist Pääle selle peab ka seda arvesse võtma, et meie lugejad täitsa ilma loodusteadlase eelhariduseta on. Mis loodusteadlast vaimustuseni huvitab, võib vähiku koguni külmaks jätta. Sellepärast oleks küll õigem, kui nii paksus raamatus, nagu „Looduse imed I“, viis või kuus pikemat loodusteaduslist kirjatööd sisalduks, mis igaüks iseenesest ümarik ja ülevaatlik kirjutus oleks, nagu neid Saksa popularisatorite sulest nii suurel arvul on ilmunud „Looduse imed I“ taoline korratu kogu aga on liig kulukas ja liig vähe produktiv.

Soovitav oleks, et looma ja taimede eestikeelsetele nimedele võimalikult alati ladinakeelsed juure lisataks. Näituseks, ei tea missuguseid loomi tõlkija algideks ja krüüseideks nimetab (lhk. 329). Tõlkija nimetab *sempervivum*'i Maarja sõnajalaks. Ka Wiedemann nimetab seda oma sõnaraamatus nii, kuid see nimetus ei saa kuidagi õige olla, sest et sel taimel sõnajalaga mitte midagi ühist ei ole — ta on paksuleheliste (*Crassulaceae*) liigist. Hoopis õigem on nimetus — sea sibul (Rõngu kihelk.), see lä-

heb vähemalt ta kujuga vähe ühte. Maarja sõnajalaks aga nimetab Otepää rahvas sõnajalga — *Aspidium filix mas*. Siis nimetab tõlkija *Radiolaria* — kiirlasteks, kuna meil kirjanduses joonikud tarvitusel on.

Ei või siin ka mõnda keelelist märkust tegemata jätta.

Meil segatakse kirjakeeles kaks iseseisvat sõna sagedasti ära — nimelt: (kalad hakkavad) k u d e m a ja (kangrud) k u d u m a. Kuduma, koen, koeb — koevad; kudes — kudesid jne. Kuduma, kujun, kujub, kujume, kujuvad, kudusin, kudusid jne. Ka tõlkija teeb siin samasuguse vea, kirjutades — koetud — kujutud asemel (lhk. 4 ja 6). Kord on fata-morgana terenduseks nimetatud, pärast õhukangastuseks (lhk. 16 ja 17). Kumb neist nüüd õige on? Järjekindlalt kirjutab tõlkija — sedavõrt. Ükski grammatika ei tunne niisugust vormi. Peab olema — sedavõrd. — Liimitilgake sõõrutab enesest nahakese välja (lhk. 260). Sõõrutab — on siin koguni võõriti tarvitatud. Lehma nisad sõõrutavad (hakkavad iseenesest piima jooksmata), ehk: mine sõõruta (lüpsa) lehmad ära — selles mõttes tarvitab rahvas seda sõna. Milqi tingimisel ei tähenda see sõna venekeelist — *выдѣлять*, või saksakeelist — *aussondern*. Viimaseid sõnu võiks sõnaga — välja lahutama — tõlkida. Niisama võõriti on mõnes kohas sõna — kohmakas — tarvitatud jmt.

Herra A. Hanseni sulest ilmuvad järgmised sõnad vist esimest korda: nähe — fasis; kurtuma — atrofeerima; uhuline segu — chaos (?), hoovad — (?) ja terendus — fata-morgana.

Sooviksin, et „Looduse imed II“ mitte enam nii korraldamata ei ilmuks, nagu esimene kogu. Ülekohus oleks sel viisil teadust labastada ja ainult ajaviiteks rahva ette kanda.

K. Michelson.

Juhan Liivi kapital.

See oli tänava just 10 aasta eest, kui salgake kirjandusesõpru, sel korral veel keskkoolide kasvandikud, Juhan Liivi viletsat seisukorda nähes kopikaid kokku panid, et armastatud kirjanikule riideid osta. See oli 1904. aastal, kui ringkond, millest läinud aja jooksul on välja kasvanud Eesti Kirjanikkude Selts „Noor-Eesti“, Juhan Liivi nimelisele kapitalile aluse pani. Sellest kapitalist anti Juhan Liivile seni abi kui jatkus: kui otsas, koguti omavahel jälle mõni rubla kokku, et Juhan Liivile kõige hädalisemaid asju, riideid, muretseda. (Ülespidamist sai kirjanik sel ajal Dr. J. Luiga hoolitsusel närvikliinikust.) 1910. a. avaldas hra A. Kitzberg üleskutse ajalehtedes Juhan Liivi toetuseraha kogumiseks ja pani ette, et kogutud raha üle valitseksivad pääle üleskutse avaldaja K. E. Sööt ja Bernhard Linde. Kogutud rahast anti Juhan Liivile toetust.

1912. aasta kevadel kinnitati Eesti Kirjanikkude Selts „Noor-Eesti“ ja septembrikuus, kui uue seltsi eestseisuse korralikud koosolekud algasivad, pani

hra A. Kitzberg ülemaalmimetatud seltsi eestseisusele ette Juhan Liivi kapitali kogumist enda päale võtta, mis ühel häälrel vastu võeti.

Eesti Kirjanikude Seltsi „Noor-Eesti“ eestseisus avaldas Juhan Liivile autasu kogumise üleskutse, mis ka oma jagu vastutulekut leidis. Kogutud rahadest tasuti Juhan Liivi ülespidamise kulud, anti talle taskuraha ja muretseti riideid.

18. novembril 1913. aastal tegi surm Juhan Liivi viletsustele lõpu.

Kadunud kirjaniku pärijad on ennast pärimiseõigustest lahti ütelnud Juhan Liivi nimelise kapitali kasuks Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ juures. Seda otstarbet silmas pidades on osaühisus „Noor-Eesti Kirjastus“ Juhan Liivi tööde trükiõiguse 800 rbl. eest omandanud, kuna erakirjastajad selle eest umbes 400 rubla valmis olivad maksma. Pärijatega mahatehtud sellekohase lepingu põhjal maksab osaühisus „Noor-Eesti Kirjastus“ nimetatud summa Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ juures oleva toimekonna kätte. Sellesse toimekonda kuuluvad alaliste liigetena Jakob Liiv, A. Kitzberg ja K. E. Sööt ning kolm Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ asemikku.

Eelpoolnimetatud 800 rublale on lisaks varem kogutud 87 rubla 23 kop. Nii oleks praegu Juhan Liivi kapitalina Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ juures kokku 887 rbl. 23 kop. Sellest kapitalist läheb osa Juhan Liivi haa ehtimiseks; ülejäävast summast aga pandakse alus Juhan Liivi nimelisele kapitalile, millest tulevikus meie anderikkamatele kirjanikkudele toetuserahsid jagatakse. Kapitali kodukorra töötab toimekond lähemal ajal välja ja avaldab siis Eesti lehtedes.

Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ juures oleva Juhan Liivi kapitali suurendamise palvega pöörabki nimetatud seltsi eestseisus meie kirjandusepublikumi poole. Juba enne käesoleva üleskutse avaldamist on siin ja sääl meie püüetele kõige lahkemalt vastu tulnud: Eesti vanema seltsi „Vane-muise“ eestseisus on selleks 15 rubla, õpetaja Jos. Liiv 25 rubla ja A. Parts 1 rbl. kinkinud, mis ka siinkohal tänuga meelde tuletatud olgu! See kõik julgustab meid lootma, et ka mujal samasuguse arusaamisega ja ohvimeelsusega meie püüetele vastu tullakse ja ühiselt Juhan Liivi mälestust temanimelise kirjanikkude-kapitali näol olevikus ja tulevikus kindlustatakse ning ühtlasi meie kirjandusliste olude tervendamiseks mõjuvalt kaasa aidatakse. Meie pöörame kõigi kirjandusesõprade poole ja loodame, et kõik ühel meelel Juhan Liivi nimelise suurema kapitali, millele juba 10 aasta eest alus pandi, kogumiseks olgu väikese või suurema annetusega kaasa aitavad!

Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ nimel: abiesimees Villem Grünthal, kirjatoimetaja Bernhard Linde, laekahoidja Johannes Adamson.

Trükivead.

Ajakirja esimeses numbris on järgmised eksitavad trükivead tähele pandud:

lhk. 16,	22 rida alt:	tee	—	te	asemel
19,	19	ülevalt:	loob	—	loovad
21,	15	„	siis	—	siit

Artiklis „Midagi ilust ja Anna Holmist“ tuleb kunstöö asemel kunstitöö lugeda.

Vastutav toimetaja: **P. W. Epler**. Vastutav väljaandja: **Bernhard Linde**.

„Noor-Eesti“ ja poliitilised rühmitused.

See oli pöörde-aasta eelses rõhuvas õhkkonnas, kui ringkond noori Tartus liitusivad, et ühiste ülesannete teostamisele asuda, mis suurel määral kirjanduslis-kunstilist laadi olivad. Poliitiline käärimine, mis 1905. aastaga tuli, ei võinud mõjuda jääda; tunti liikumisele kaasa, üksikud saivad ajutiselt keerussegi kistud, kuid suurem osa, oma võimise, huvide ning kalduvuste ala teisel tundes, jäi päält näha rahuliseks vaotlejaks. Hingeliselt aga elati „punaseid aastaid“ üle sügavamate tõmmetega. Juba kirjanduslis-kunstiliste uuendajatena oli elav ka tarvidus poliitiliste ja ühiseluliste reformide järel, kuid siin valitses emotsionalne külg: iseteadvatesse avaldustesse ei suutnud see veel valguda, nagu kirjanduslis-kunstilistes küsimustes. Viimastes olivad „Noor-Eesti“ kirjanikud, kunstnikud ja teoretikerid oma ühekülgse kunstilise hariduse tõttu kodus ja siin said impressionism, õigem neoimpressionism ja sümbolism mõõduandvateks, olgugi et ka kunstilistes küsimustes omavahelised lahkumineked ei puudunud, mis olivad tingitud üksikute edustajate hingelise lahkumineku ja vastuvõetud erimõjudest. „Noor-Eesti“ iseloomulise ilmena on õigusega toonitatud individualismi, mille tõttu ka arusaadav tohiks olla, kui neil individualistidel pääle ühiste põhitoonide igal ühel oma erinev osa ei puudu. Vastasel korral ei olekski meil ju individualistidega tegemist, vaid ühe individualisti ja tema proseliitidega.

Uute kirjandusliste voolude esile tungimisel on harilik nähtus, et kunstilised uuendajad ka ühiselulistele uuendustele kaasa tunnevad. Seda näeme meie näituseks Saksa läinud aastasaja 80. aastate kirjanduslises liikumises: naturalism hoidis ka ühiseluliste reformide lippu kõrgel. Sama nähtus kordub nõndanimetatud „Noor-Belgia“ kooli juures, kes omades poliitilistes ja ühiselulistes nõuetes sotsialismi pääteesid on omandanud. Tõsi, ei puudu kirjanduseloos ka ümberpöördud nähtused: Saksa romantikerid, kes alguses käredate revolutsionäridena esinesivad, andusivad lõpuks pimedale reaktsionile, kuigi tähendamata ei või jätta, et kirjandusliste romantikeride reaktsionilised kalduvused enam mi-

nevikku ilustavate unistuste laadi kandsivad, kui tagasikiskumist tegelistes ühiskondlistes ja poliitilistes küsimustes tähendasivad, mis alles hiljem, romantika epigonide juures, ilmsiks tuli. Selle vastu aga näeme Noor-Saksa liikumises poliitiliste huvide valdavust, ülekaalu, mis kogu toleaja luulet iseloomustab. Veel huvitavamalt pilti pakuvad meile Prantsuse ja Inglise kirjanduselugu. Nii Prantsuse romantikeride kui Inglise „mereskooli“, — õieti ka romantikerid, — juures on iseloomulik, et üksikud kirjanikud anduvad kas koguni tagurlistele poliitilistele aadetele ja saavad omas toodangus nende kandjaks või jälle toleaja poliitilise ja ühiselulise äärmise pahempoolsuse poolehoidjateks ja ägedateks eestvõitlejateks. Kahte diametral lahkuminevasse poliitilis-ühiselulisesse voolusse valgusivad ühe ja sama kirjanduslis-kunstilise voolu edustajad. Nende ridade kirjutaja teades on sama nähtus ka meie naabrite lätlaste juures kordunud: ühed uue voolu edustajad, nagu Rainis, Aspasia, Karl Skalbe, on nii kodanikkudena eraelus kui ka omades töödes järjekindlamate ühiseluliste ja poliitiliste uuenduste nõudjatena esinenud, kuna mitmed teised, kelle hulgast olgu nimetatud Viktor Eglit, paremal korral poliitilist ükskõiksust avaldavad, pahemal juhtumisel aga Weinbergi püüetele kaasa tunnevad.

Ka meil näib kahte või ka rohkemassegi poliitilisesse rühma erinemine selle kirjanduslis-kunstilise voolu juures, mis „Noor-Eesti“ ümber on koondunud, väga tõenäolisena, — eemalt vaadates. Kes aga vähe lähemale tungib, näeb ühtlasi ka, et ainult üksikutel kalduvusi on järjekindla vanameelsuse edustajateks hakata, õigem oma tegevust vanameelsuse vankri taha kõita, kuna neil enestel järjekindla vanameelsuse võitluserinda astumiseks tarviline teguvõim, energia puudub. Suurem enamus „Noor-Eesti“ ringkonnast on aga Eesti elu pöörde-aasta ja noorte vaimlise ärkamise-aja püüetele truuks jäänud, hoolimata tumedatest reaktsiooni aastatest.

„Noor-Eesti“ ringkonda on iseloomustatud kui estetikeride rühma, kes omades kunstilistes avaldustes poliitilistest kõrvalsihtidest on tahtnud loobuda. See vastab piiratult ka tõeoludele. Kuid kunsti vabastamine kõrvalistest ülesannetest ei tähenda kaugeltki veel mitte enda asendamist kodanikuna väljaspoole poliitilisi ja ühiskondlisi rühmitusi. Meie ei leia Richard Dehmeli, Saksa luuletaja, ja Emile Verhaeren'i, Belgia juhtiva poeti, tervetest luulekogudest kõige väiksematki ühiskondlist kõrvaltendentsi, mis aga siiski ei keela neid kui kodanikka sotsialismi aadete poolehoidjatena esinemast. Estetiker hindab kunstitöös kõigepäält selle esteetilisi väärtusi. Estetikerina võime hinnata ja maitseda Paul Bourget' teoste kõrgeid väärtusi, kuid see ei takista meid sugugi sama kirjaniku tagurlisi püüdeid hukka mõistmast ja temale eeskujuks sotsialisti Anatole France'i seadmast, kes igasugustest kõrvalsihtidest sedavõrd suudab vabaneda, et ta ikka ja alati kunstnikuna maksvusele pääseb.

„Noor-Eesti“ ringkonnas on nähtud Eesti kodanluse äärmiselt

arenenud kihti. Kuigi majandusliselt võttes üksikute kohta see vale ei ole, et mitmed ringkonna edustajad Eesti jõukamatest kihtidest pärit on, ei või aga sellele asjaolule vastandina tähelepanemata jätta, et teised sama ringkonna edustajad proletarlisest kihist on võrsunud. Mingisugune päritav jõukus aga ei takista kaugeltki järeltulejaid intelligentlise proletariadi huvide seisukohale asumast ja nende kaitseks välja astumast, sama kui kapitalistliku kihi üksikud asemikud proletariadi aadete kaitsejate ridadesse võivad astuda ja sääl kaasa võidelda; näitusena võiks nimetada Saksa proletariadi eestvõitlejat Singeri; isegi Eesti sotsialismi aadete esimese kandja leiame kapitalistlikust kihist. Intelligentsi ideoloogilist seisukohta ei määra ära sedavõrd mitte majandusline-ühiskondline alapind, kui just alaline ümbruse arvustav hindamine, oma aja vaimlisest elust intensiivne osavõtmine, selles enda orienteerimine. Väljaspool majanduslisi kategooriaid viibides sünnitab just intelligents kõige vastuvõtlikuma pinna igasugustele uutele vooludele, kandku need vaimlist või majanduslis-ühiskondlist ilmet. Intelligentsi edustajana ongi „Noor-Eesti“ kandva jõu osa etendanud viimaste aastate jooksul Eesti kunstiliste ülesannete teostamisel. Isegi ägedamad vastased ei ole tunnistanud jättnud, et „Noor-Eesti“ tähelepanemata tegur on Eesti kunstilistes püüetes. Ei ole saladus selle ringkonna teenuseid ilukirjanduse, kujutava kunsti, arvustuse ja keeleuuenduse aladel. See on sünninud vaevalt 10 aasta jooksul.

Viimasel ajal on asetatud sellele ringkonnale veel uusi nõudmisi: poliitilis-ühiskondlises alal. Nõutakse, et ringkond, kes on annud Eesti oleviku parema luuletaja, paremad novellistid, paremad kujutavad kunstnikud, paremad arvustajad ja paremad kee-lemehed, andku nüüd ka paremad politika ja seltskonna tegelased! Kuigi see nõue esialgu ja nende suust, kes ühelgi alal midagi pole korda saatnud, tundub nagu ühe seljast mitme naha võtmine, ei tahaks sellele lõpulikult siiski mitte üleliigsust ja põhjendamatus ette heita: meil kerkivad alatasa uusi inimesi ja uusi nimesid üles, olgugi et paljud neist meteoridena kaovad, nii et peaks jätkuma juba ka „Noor-Eesti“ ringkonnas inimesi poliitiliste ja ühiseluliste ülesannete teostamiseks.

Kuid ärge unustatagu, et just „Noor-Eesti“ see oli, kes eristamise sihi üles seadis; ärge unustatagu, et uued ülesanded, kui nad päevakorraile tulevad, ka eneste kandjad kaasa toovad, kes nende teostamise enda pääle võtavad ja selle ka läbi viia suudavad. Mitte politika kirjanikkude, kunstnikkude, arvustajate ja kee-lemeste juhtida, vaid poliitiliste ja ühiseluliste ülesannete suurus-est kaasa kistud ja vaimustatud meeste, — anderikkad ja vaimukad omal alal, — nende kätte jäägu uute ülesannete teostamine! Kirjanikud, kunstnikud, arvustajad ja kee-lemehed aga sünnitavad selle kultuurilise aluse, kus liikudes üksteist teguvõimsalt toetatakse ja võitlusele erialadel vaimustatakse.

Kuigi tõsi on, et praeguses „Noor-Eesti“ ringkonnas poliitilised

lahkumine ei puudu, ei ole need seni ühistööd takistanud, kuna seni ükski pool ennast pole kindlalt köitnud ühegi poliitilise erakonna külge. Jah, meil on veel usku nendegi ühistöösse teaduslistel ja kunstilistel aladel, kes oma vahel poliitilistes vaadetes lahku lähevad, kuigi selleks palju isikulist väljaarenemist vaja on, mis aitab parteiliste vastolude üleliigseid teravusi tasandada. Ei saa aga muidugi salata, et sellelgi ühistööl sagedasti omad suured raskused ei puudu.

Missugust ilmet need poliitilised rühmitused kannavad, millesse kord „Noor-Eesti“ enamus valgub, ei oleks ju raske praegustegi andmete järele selgitada, kuid on siiski vast veel enneaegne sääl piirjoonesid tõmbama hakata, kus arenemine, iseäranis aga poliitiline ja ühiseluline arenemine lõpule pole jõudnud. Meie praegused poliitilised rühmitused on õieti üksteisega võistlevate ajalehtede sünnitused, millede kokkuseade mitmekesisus seda suurem, mida teguvõimsam ja korraldaja-andelisem ajalehe juhtiv jõud on. Püütakse oma ringkonda võita linna võrtsipoodnikku ja suurkaupmeest, üürnikku ja rikast majaomanikku, maalt sulast, kantnikku, talunikku ja Eesti mõisnikku. Juba see asjaolu määrabki ära, et poliitiline võitlus on sagedamini äriiline võitlus suurema tarvitajate ringkonna omandamise pärast; see asjaolu ei lase ajalehti kindlamat ilmet omandada üheski küsimuses. Iga erapooletum vaatleja on tähele pannud, et kõigi meie ajalehtede, seega ka meie poliitiliste „parteide“ perpentikel kõige suuremaid vankumisi teeb edu-meelsusest tagurluseesse ja ümberpöörduks.

See asjaolu ongi, mis „Noor-Eesti“ kirjanikka, kunstnikka ja poliitiliste kalduvustega isikuid pole lubanud ühegi Eesti ajalehe ümber koonduda: See ringkond tunneb selgesti seda vastolu, mis teda lahutab kiriklik-vanameelsest „Postimehest“, kõikides vetes õngitsevast ja häämeelega vett sogavast „Tallinna Teatajast“ ning tema radikalse näo, aga tagurlise kukla ning kehaga kaksikvennast „Tartu Päevalehe Meie Aastasajast“ ja ilmema, kõigi vastu ühtlasi sõbralikust, kui aga tema veergudel esinetakse, „Päevalehest“, harimatast ja paljude vastu isiklisel jalal seisvast „Töö Häälest“.

Kui võtta tõeasjana, et „Noor-Eesti“ kandeid jõud intelligents on, siis on loomulik, et see oma mõju avaldamata ei jäta poliitilise rühma loomisel. Mujal aga näeme meie, et väljaspool klassihuisid seisev intelligents see on, kes sotsialismi õigustatud ja põhjendatud nõudmised omaks tunnistades järjekindlalt pahempoolsuse lippu kannab, ja selleks omad ajalehed elule kutsub, nagu Norras „Intelligens Sedler“. Võib olla, et ka meil kord seda rada käima hakatakse, kui meie intelligentsist on läbi tunginud väljaspool kitsamaid klassihuisid seisvad kultuurilised, ühiselulised ja poliitilised ülesanded.

Bernhard Linde.

Intelligentlikust liikumisest meil.

(Järg.)

Ärkamise ajast paistavad kaks klassikalikku rahvamehe tüüpust iseäraldi silma: üks nendest kui agar ja vali tööjuhataja kibedal töötunnil, teine — tagasihoidlik, vagatseja, rahunõudja. Mõlemad on oma koha peal, mõlematel on oma ülesanded täita. Nii kui iga üksik isik omas arenemises kahte sisetist häält võib kuulda: ühte, kes valjusti „e d a s i“ hüüab ja teist, kes „t a g a s i“ ja „k o m p r o m i s s i d e l e“ manitseb, nii tulevad samad hääled ka terve rahva arenemisekäigus esile. Jakobson oli see, kes kohkumata julgusega rahvale „edasi“ hüüdis. Jannsen oli see, kes rahvast mahedasti „tagasi poole“ manitses ja „rahu“ „võitlusest“ ülemale seadis. Need on kaks vastamisi käivat ilmavaadet, kaks lepitamata psühholoogilist tüüpust. Jannsen vaatab elu pääle teatavast ideologia seisukohast, mille alla ta terve rahva arenemist näis painutada tahtvat. Jakobson vaatab elu pääle otsekoheselt ja võtab teda nii kui ta on ning võitleb aja nõuete ja ülesannete eest. Teiste sõnadega, Jannsen läheb rahva juure teatava „katekismusega“, milles kõike sorti õpetused komblusest, vendusest, rahust jne. leiduvad, mille järele tema tervet rahva elu korraldada mõtleb. Jakobson läheb rahva juure lahtiste silmade ja lahtise südamega, tungib rahva elu tarvidustesse ja korraldab oma tegevust nende kohaselt, julgelt radikalsete uuen- duste teedele asudes.

Jakobsoni tegevus kandis aga äratavat laadi ja ei saanud talupojaseisuse politikaks lähemas mõttes välja areneda, sest et see ise veel ärkamise astmel viibis. Raske on muidugi ütelda, missuguse pöörde tema tegevus 80-tes ja 90-tes aastates järgnevas reaktsioni ajajärgus omandanud oleks. Endisest radikalsest seisukohast kinni pidades, oleks ta aga kahtlemata vähemusesse jäänud, kuna enam väljakujunenud talupojaklassi enamuse vaated paratamata Jannseni esitatud voolu poole kaldusivad. Kui viimane vool kaugelt Jannseni ise üle elas ja meie päevil tema otsekohes- tes järeлтulejates oma kõrgema tipuni jõudis, siis ei tulnud see igat- ahes sellest, et ta aateliselt ja kõlbliselt sedavõrd muutmata kõrge ja väärt oleks olnud, vaid võis lihtsalt ainult meie olude väljaare- nematuse tõttu nii kaua üleüldiselt valitsevaks jääda.

Missugused olivad Jannseni ühiskondlikud ja poliitilised vaa- ted? M. Kampmann kirjutab nende kohta omas „Eesti kirjanduse- loo pääjoontes“ järgmist: * „Jannseni juhtsõna ning töö eeskava oli: „K a r d a J u m a l a t, a u s t a k e i s r i t, a r m a s t a o m a l i g i m e s t j a v e n d i t r u u i s t j a õ i g l a s e s t s ü d a m e s t, n i i p a l j u k u i n õ d e r j õ u d j a m õ i s t u s

* Jannseni vaadete kirjeldus on pea sõna-sõnalt nimetatud tööst siin- kohal ette toodud, — et mitte etteheidet erapoolikuses ära teenida.

u l a t a b.“ Teaduslikud arvamised, mis Jumala sõnaga kokku ei käinud, heitis Jannsen kõrvale ja nimetas seesugust õpetust „tuletikkude andmiseks rahva kätte“. Aukartus kõrgemate seisuste vastu on tal piirita. Aujärjepärija surma pärast ei pea tema sündsaaks 1865. a. rahvakooli olude ja Eesti kirjaviisi asjus ajalehes avalikka vaidlemisi alata: leina aasta pärast pidivad avalikud vaieldused kõrvale jääma. Seesugust ülihellust näitas Jannsen ka aadliseisuse vastu üles, keda tema isiklikult hääst küljest oli tundma õppinud. Päris kindlat iseteadvat seisukohta Jannsen politikaküsimustes ei saanud võtta. Ta ei olnud oma kasina kooliharidusega poliitiliseks tegevuseks ette valmistatud, ei tahtnud esiotsa üleüldse politikaga tegemist teha ja kõneles omast nõdrast jõust ja mõistusest ning targemate paremast teadmisesest, kui temalt seda nõuti, et ta lehes rahvakasusid südimalt peaks kaitsema. Erakirjades ja kõnedes avaldab Jannsen edulisi mõtteid, soovib rahva elusse uuendusi, siunab rüütliid, kes rahvast rõhuvat ja ka „musta rügemendi“ valitsust, kuid avalikult ei tihka ta julgemat sõna ütelda, vaid katsub rõhujaid päälegi vabandada ja neile meelepärane olla (Jannsen Suigusaarele 15. X. 1869 ja 24. III. 1870) — kalli rahu ja sissetuleku pärast.

Selle järele võib siis ka Jannseni juures seda nähtust tähele panna, mida omas lendkirjas rahvusliku silmakirjalikkuse nime all ära olen tähendanud. Edasi kirjutab Kampmann (lhk. 310): „Kuid praktikas nihkus tema oma kirikliku sihi ja kasvatusse tõttu väga tuntavalt konservatiivsele seisukohale. Eesti rahva hää käekäik tuleb Jannseni meelest rahulikust kokkuleppimisest sakslastega.“ „Rahulik ja tagasihoidlik olek sakslaste vastu tegi Jannseni rahvusliku seisukoha kahtlaseks. Keegi nimetab Jannseni toimetusele saadetud kirjas „äraostetud“ ja „palgatud“ inimeseks. Jannsen vaatab rahvuse ja politika pääle kristlikust seisukohast, ei mitte natsionalistlikust. Selle järele armastavat ta Eesti rahvast kui l a m m a s l a m m a s t,* see olevat loodud asi, muud midagi. „Eesti rahvuse mõistest ja rahva edendamisest sai ta nii aru, et Eesti meelt ja haridust vaja Saksa meele ja kulturi mõjul ja sakslaste eestkostmise all kosutada. Arusaamise puuduses nende iseäralduste vastu, mis eestlase eestlaseks teevad, hävitas Jannsen neid iseäraldusi sel teel, et Saksa maitset, Saksa laulusid ja viisiid Eesti nime all rahva sekka saatis ja rahvast, kes rõhutud oludes elas, iga hinna eest oma võimumeestega lepitada püüdis.“ Kuidas Jannsen meie rahvalaulu — ainsama omapärase vaimlise sünnituse — pääle vaatas, tunnistagu tema omad sõnad: „Aidu-raidu, hellad vennad, — külla neiud norekessed“ ja muud nende sarnased nimmetatakse ka lauluks, agga ei olle neil sõnna pikkust, ei õiget visi, ei arro egga otsa; sõnna sealt, teine tealt kokku pandud, naggu paigatud torro-pil, ja se peab laul ollema? Iggal mehhel omma sõnnad, omma viis, üks kõrristab ees, teine

* Minu harvendus.

kagutab järrele, sagedasti kolm, nelli korda ühte ainust sõnna — seda suggust laulo võib kõrtsi ukse ees ja külla kige peal kuulda, agga ta paneb kõrvad hugama ja aiab naggo suitso ving pea vallutama.“

Mitte isikliku mõnitamise sihis ei ole need read siin kohal ette toodud, vaid selleks, et näidata, missuguste arusaamiste ja vaadetelega Jannsen omal ajal kui „rahvamees“ üsna odavasti läbi sai ajada.

Jannseni ja tema mõtteosaliste ühiskondlikka vaateid kokkuvõtlikult kirjeldades, võime ütelda, et nende aluseks see igale tuntud kristlik õpetus „ühest karjast ja ühest karjases“ on. Jannseni on mitmel korral Eesti senatoriks nimetatud. Vaevalt võib teda mitesündsama nimega ristida. Kui juba teda kuidagi viisi nimetada, siis võiks teda küll enim Eesti patriarhiks hüüda, sest et tema ühiskondlikud vaated ja arusaamised patriarhalse ajajärgu vaadetege pea täiesti ühte langevad.

Alalhoidlikkus, rahu, vendus ja alandlik autoriteetide alla painutamise sundus — need olivad elemendid, mille pääl kogu tema ilmavaade rajatud seisis. Tema vaatab rahva arenemise kui ühtlase massilise liikumise pääle rahulikkude kokkuleppimiste kaudu. Ühiskondliku differentseerimise põhjusemõttest, klassihuvist ja klassivõitlusest arusaamisest ei või tema juures juttugi olla. Väga trehvav on aga tema ütelus, et ta Eesti rahvast kui „lammas lammast“ armastab. See kõlab meie kõrvale natuke küll labaselt, kuid paremini ja lakonilisemalt oleks vaevalt keegi teine Jannseni tundeilma ja rahvaarmastust karakteriseerida suutnud, kui tema ise seda on teinud. Selles üteluses on kogu tema ilmavaate kristlik vagatsus ja alandlikkus koos. Rahvuslist politikat aga, mis igasuguse rahva elu differentseerimise vastu sihitud ja mille aluseks õpetus „ühest karjast ja ühest karjases“ on, võib vaevalt millekski muuks kui rahvuse tunde loomaliku karja-instinktini alandamiseks ja „lamba armastuse“ kultuse väljakuulutamiseks pidada. Edaspidi näeme, kuidas ja missugusel mõõdul sarnane ideologia meieaegsete rahvusluse esitajate juures veel aset leiab. Nüüd aga peatame enne veel meie teise klassikaliku rahvamehe — Jakobsoni juures. Miks paistab Jakobsoni kuju Jannseniga võrreldes meile siiski selgem, puhtam, ülendavam — kõigest porist hoolimata, millega teda on püütud üle loopida? Jakobsonis ei olnud leigust, silmakirjalikkust, ja tema armastas Eesti rahvast teisiti kui Jannsen. Jakobsoni rahvaarmastuses oli tuld, puhastavat, valgustavat ja soojendavat tuld. Seda oli meie orjaikkest pääsenud rahvale tarvis näidata ja Jakobson tegi seda kohkumata julgusega. Tema ei olnud mitte „magus jutupuhuja videviku tunnil, tema oli töö juhataja päikese tõusu ajal. Õigusi oli tarvis kaitsta ja uusi nõuda. Neid ei olnud lihtsa palumise ja alandliku soovimise läbi võimalik saada, neid oli tarvis võita“. (Martna.) Meie ei unusta muidugi ära, et Jakobsonile, pääle tema isikliku temperamendi, selleks julguseks üleriikline va-

bastuse ja uuenduste vool hoogu andis, ja peame silmas ka seda Jakobsoni „Peterburi seljatagust“, mille esitajaks kõrgemate ringkondadega läbikäimises olevad Eesti soost isikud Köhleriga eesotsas olivad. Jannseni ja Jakobsoni vaateid võrreldes leiame, et viimane ühiskondlikkudes poliitilistes asjades palju sügavamini mõtelda oskas. Temal oli rahva arenemise kohta teine arusaamine kui Jannsenil. Mis Jakobson võitluseteel kätte saada soovis, pidi Jannseni ja tema mõtteosaliste arvamisel rahulisel viisil, nagu iseenesest, tulema. Nii rikastas Jakobson meie tardunud seltskondlikku mõtet uue idee — võitluse põhjusemõttega. See võitlev position ei vastanud muidugi põhjusemõttelikult sellele ühiskondlikule psühholoogiale, mida meile ajaloolised tingimised pärandasivad. Ägedasti astuvad sellepärast need, kes vana Balti elu vaadetest iseteadlikult kinni pidasivad, Jakobsonile vastu — rahu ja venduse nimel. Üleüldise ärkamise aja elevuse tõttu, mida Jakobson tabada oskas, lööb tema seisukoht siiski läbi, hulkasid enesega kaasa tõmmates. Palju liikumist ja hoogu tõi Jakobsoni esitatud vool enesega kaasa. Ilma selleta oleks meie ärkamiseaeg igav ja ühetooniline palvetund olnud. Edasi nägi Jakobson õieti ära ja sai aru, et rahva edenemise ja hää käekäigu alus majanduslistes oludes peitub ja et selle järele ka tema õigusline seisukord kujuneb. Rahvast üles kutsudes just kõigepäält oma majanduslist ja õiguslist olukorda parandama, juhtis Jakobson meie seltskondliku liikumise kindlale realsele alusele. See tee oli palju raskem ja vaearikkam kui rahvast jumala kartuses üles kasvatada ja teda rahulisti kannatama õpetada, kuni ükskord kõik iseenesest kätte tuleb . . . pärast surma. Maa valitsev kiht, mõisnikuseisus, oli sunnitud Jakobsoni politika sihiga ühte ehk teist viisi rehkendama: see oli vool, mis otsekohe nende majandusliste ja õigusliste huvide vastu oli sihitud. Jakobson kujutas enesest tüüpilist „rahvameest“ ka selle poolest, et ta ennast mitte kompromisside libedale teele ei lasknud avateleda. Meie näeme, et temas (vähemalt faktiliselt) võrdlemisi selle aja kohta kaunis kindel klassitunnegi maad on võtnud, hoolimata sotsialdemokratia sajatamistest. Jakobsoni kui tüüpiliku talurahva huvide esitaja seisukohalt on see sajatamine arusaadav. Et tema üsna iseteadvalt just talupojaseisuse esitajana, selle õiguste ja huvide eestvõitlejana lähemas mõttes välja on astunud, võib „Sakalast“ nii mitmel korral selgeid tõendusid leida. Enam kui ükskord avaldas ta, et „tema töö ja püüdmise siht on, et Eesti rahvale, s. o. taluperemeestele kitsamas mõttes — maa-valitsemises ja kõigis avalikkudes asjades poliitikalised ja majanduslised õigused osaks saaksivad, mis rahvast meie maa teiste kihtide vääriliseks tõstaksivad. See soov leidis ka selles märgukirjas aset, mis suvel 1881 Eesti rahva truualamluse tunnistamise puhul saadikute läbi Keisri Majesteedile ära anti.“ (Martna.) See seisukoha võrdlemisi puhtus annabki Jakobsoni tööle ja tegevusele selgroo, iseloomu ja iseäralise jäädava, monumentalse väärtuse ning tõstab

tema kui „rahvamehe“ au. Olgugi et meie Jakobsoni juures lõpulikult väljakujunenuid poliitilisi ja ühiskondlikka vaateid ei leia, oli see alus, mille pääl ta seisis ja mida ta meie avaliku elu nurgakiviks seadis, õige ja terve. Selle nurgakivi pääle oleks tulnud edasi ehitada, kui ka järgnevatel reaktsioni aegadel taktikat, võitluseviisi muutma oleks pidanud. Selle asemel näeme aga, et „vana põhi“ jälle pääle vee tõuseb ja meie seltskondlikku arenemist just kui kaane all kinni hoiab, kuni 1905. a. vabaduse lained meid selle rõhumisest vabastavad.

Nende märkuste järele rahvameeste aega kokkuvõtlikult kirjeldades leiame kõigepäält, et see ärkamise aeg on olnud. Oldi tegevad üleüldise elevuse mõjul. Puudus igasugune rahva poliitiline ja majandusiline korraldus, rahvuslikes mõttes, mille algatamiseks ühelt poolt suure hoolega sammusid astuma hakati, ilma et see organiseerimine enesele kindlamat kuju omandada oleks saanud. Ajalooliselt pärandatud ja sügavasti sissejuurdunud tardunud ühiskondlik psühologia pörkab uue radikalse vooluga kokku, mis hulkasid ajutiselt kaasa tõmbab ja siis pea niisama kiirelt kaob kui tõusis. Nende seltskondlikkude voolude järele jagunevad ka „rahvamehed“ kahte vaenulikusse laagrisse: ühed, kes vanadest Balti elu vaadetest ja arusaamistest kinni peavad, ja teised, kes nendest lahkunud ja enam-vähem ajakohaste nõuete poole kalduvad. Mõlematel rühmadel oli kahtlemata „rahvakasu“ südame pääl, kuid nende võitluse viisid läksivad sügavasti ja ühendamata lahku. Esimesed, iseäranis Jannseni tüüpilised tegeled, kujutasivad rahva arenemise ja edu võimalust ühtlase massilise liikumisena ette, mida sõnadega manitsemise ja sisemise kasvatuse kaudu rahulikult teel kätte võib saada. Teised, Jakobsoniga eesotsas, nägivad rahva arenemise võimalust korraldatud võitluses, kõigepäält majandusliste ja õigusliste radikalsete uuenuduste eest. See seisukoht vastas ärkamise aja talupoja meeleolule, mida Jakobson tarvitada oskas. Üleüldiselt kandis aga mõlemate poolte esitajate tegevus üleüldlikku ja kõigekülget laadi, mille tõttu sügavamate eriteadmiste, tarviliku kritika puudust ja pääliskaudsust neile tihti ette võib heita.

Üheksakümnendate aastate keskel tõuseb uus kiht — väikekodanlus — uute juhtidega tuntavalt meie avaliku elu näitelavale ja seltsib talupojaseisusega, kes seni üksi ühiskondlikult mõõduandev oli.

Need kaks kihti on see ollus olnud, kes meie seltskondlikus arenemiseloos juhtivat osa on mänginud ja kes ka lähemas tulevikus oma mõju kaotanud ei ole. Järgnevas ajajärgus omandavad nim. kihtide sotsiaalpoliitilised vaated enam-vähem lõpuliiku kuju ja sellep. saame nende juures selle arenemiseastme kirjeldamisel natuke kauem peatama. (Järgneb.)

P. Rubel.

Paremate aegade poole.

Franz Oppenheimeri teoria arenemisest.*

Franz Oppenheimer, keda ta vastased Berliini ülikooli moodi-sotsioloogiks on kutsunud, on ühes hiljuti ilmunud raamatus oma vaated kokku võtnud sotsialismist ja sotsialsetest küsimustest. Iga uut Oppenheimeri tööd võetakse alati huvitusega vastu. Oma kindlate vaadetega majandusepolitika kohta ja oma matemaatilisededuktivse metodiga äratav ta tähelepanemist. Lähemalt tuleb teda maareformiliikumise hulka arvata, ehk ta ennast küll ise marxismiile ütleb lähemal seisvat. Nii võrd ehitab ta marxistlikel põhjal — mida teadusliku sotsialismi edustajad ometi eitavad —, et ta monopolis (omandavate klasside ainuvalitsuses) ja omalt poolt nimelt maamonopolis ühiselulise viletsuse põhjust näeb.

„Juba kolm aastasada asetab ühiseluline sfinks inimesesoole oma ähvardava küsimuse: mis on ühiselulise viletsuse põhjuseks? Ja juba kolm aastasada kuulukse sama vastus: „monopol!“ — Nii juhatab Oppenheimer oma uue raamatu sisse. Ja tõepoolest: seda vastust ei ole esiteks mitte ainult utopistlik ja siis teaduslik sotsialism annud, vaid viimse kolmesaja aasta jooksul hulk ühiselulisi kirjanikke, kes sotsialismist kaugel eemal on seisnud, kuid kes ühiselulise viletsuse põhjusi on otsinud ja uurinud. Rousseau kaebab esimese päale, kes pala maad aiaga ära piiras ja omaks tunnistas, kui kõige ühiselulise ebasarnasuse ja sellest tekkinud ühiselulise viletsuse põhjendaja päale ja ütleb, et see inimesesoole õnneks oleks olnud, kui see mees oleks surnuks löödud ja tema aed maha lõhutatud.

Järgnevas tahan ma Oppenheimeri teoria nagu pähklikekoore sisse katsuda kokku suruda.

„Iga tööline, ütleb ta, see kes oma lihakseid pingutab adra või treipingi taga, kes ajuga töötab kirjutuslaua või keemiliste reortide juures, on meie ühiskonnakorra tagajärjel sunnitud osa sellest väärtusest ära andma, mida ta loob. See osa kutsutakse lisaväärtuseks ja see langeb kõrgematele (omandavatele) klassidele. Seda nimetatakse maarendiks või kapitalikasuks.“

Mis sunnib siis töölist seda lisaväärtust ära andma? Vane matel aegadel seadus: töölised olivad pärisorjad ja teoorjad. Kuid meie aja töölised on vähemalt nimepidi vabad kodanikud. Ükski seaduse-asutus ei sunni neid oma tööviljast loobuma. Seda teeb ühiseluline klassimonopol. Karl Marxi ja tema, Oppenheimeri, järel sunnitab kapital ühiselulise klassivahekorra, mis inimesesoo kahte rühma jagab, omandavatesse ja varanduseta kihtidesse.

* Die soziale Frage und der Sozialismus. Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1913.

Ja sellepärast on nimepidi vabad töölised, — vabad ka selle poolest, et neil midagi ei ole, — omandavatele klassidele sunnitud ära andma osa sellest väärtusest, mida nad loovad.

Vanad liberalid ja ka hilisemad majanduseteadlased seletasivad: töölisel on selleks, et üleüldse valmistada võida, produktiooni abinõusid tarvis. Et tal enesel neid ei ole, peab ta neile, kel need vahendid on, laenuprotsenti maksma. Nii sünnib maa-rent ja kapitalikasu.

See, mida teiste sõnadega võiks välja ütelda — sisu jääb ometi samaks — on kahtlemata õige. Me näeme seda igai pool ümberringi. Me näeme, missuguseid laenuprotsentiseid valmistajad maksavad neile, kes produktioonivahendid omandavad. Me tunneme pankade ja tööstuse-osaühisuste osakasusid, me loeme nende aastaaruandeid ja kuuleme nende bilanssidest. Ja meie näeme ka tagajärgi ümberringi, haiglasi ühiselulisi nähtusi: häda, töötust, suurt surevust mõningates ametites, prostitutsiooni, meeltemõrudust erutatud hulkade keskel. Kulturirahvas ei suuda kapitalistliku süsteemi tagajärjel rohkem kui osa oma tehnilistest võitudest tarvitada ja seda sellepärast, et töölisel oma nappide palkadega ei suuda tagasi osta, mis nad valmistavad. Edasi käivad selle süsteemi kaasas tööstusekitsikused — kriisised —, millele laastavat mõju praegusel silmapilgul vaevalt tarvis on kirjeldada.

See väljapääsemise tee, mida Oppenheimer näitab, ei ole uus, kuid teoreetilises põhjenduses on see tema oma.

Oleme leidnud, et ühiseluline viletsus sellest ära ripub, et need, kes väärtusi valmistavad, peavad ühe osa sellest (lisaväärtuse ehk kapitalikasu ja maarendi) toodanguvahendite (produktiooniabinõude) omanikkudele ära andma. Viimastel on monopol esimestega võrreldes. See monopol ei ole loomulik, selle põhjus ei ole mingis ebasarnasuses inimeste keskel. See on majanduslik ja kirjanduslik monopol, see on nõnda siis muudetav ja ära kaotatav. See on edasi kõige päält maamonopol, kuna maa, esimese toodanguvahendi, teatud klass esiteks enese kätte kiskus, kes hiljem selle omanikuna valmistatud produktioonivahendisi, kapitali, omaks varanduseks võis koguda.

Kuid meie ei ole mitte leidnud, kui suur see lisaväärtus, mida töölised toodanguvahendite eest maksavad, õigust mööda peaks olema. Me oleme ainult leidnud, et see praegustes oludes liiga suur on. Tõepoolest määrab selle suuruse vaba võistlus tööliste keskel. See võistlus on, Oppenheimeri järel, hirmus kõva sel põhjusel, et omanduseta inimesed maast on eraldatud.

Asjade käik on järgmine: kõrgemad palgad avatlevad maaelanikkudest neid, kes kõige suurema ühiselulise surve all kannatavad, ja nimelt suurpõllupidamise valitsuse mailt, linnadesse. Selle kokkuvoolumise tagajärjel, mis võistlust tõstab, kipuvad tööstuslised palgad langema. Suurpõllupidamine tunneb suvetööliste puudust, see toob neid kohtadest, kus ühiseluline rõhumine veel suurem, hariduslikult madalal seisvatelt maadelt, Venemaalt, Galit-

siast jne. Talve tulles rändavad need suvetöölise hulga tööstuslise lääne poole ja aitavad jällegi palkasid alla rõhuda, ühiselulist survet suurendada. See on iseenesest loomulik, et mida kõrgemal üks palgaklass seisab, seda kõvemini püüavad madalamad kihid sinna üles kerkida. Kuid see on just põlluori Rostovi maakonnas ehk poolsurnuks nälgunud juut Poolamaal, kelle palganõuded nii väiksed on, et teda maksab Pommerisse või New-Yorki transporteerida. Need kõige vähenõudlikumad palgaklassid mõjuvad ka teiste klasside palkade pääle, ja nimelt võistluse, juurde- ja ära voolamise läbi, mida nad sünnitavad.

Võistlus iseenesest ei ole halb. See on võimukas edu tõukejõud. Kuid nüüd on see omanduseta inimeste kahjuks: see lisab lisaväärtust ja rõhub tööpalkasid alla, vähemalt kaubahindadega võrreldes.

Oppenheimer arvab võimaliku olevat võistluse mõju niiviisi muuta, et see loomulikuma ja õigema vahekorra tööliste tasu asjus jalale seab. Teiste sõnadega: vaba võistlus kaotab monopoli. See sünnib osalt riigi vaheleasumise teel n. n. sisemise koloniseerimise läbi. Riigi huvides on omanduseta hulkasid linnast tagasi maale asutada: ühiseluline surve linnades, kuid ka maal väheneb. Rohkearvulise väikepõlluharijate klassi tekkides võidab ka tööstus ja käsitöö. Kuid sellest ära rippumata, mis riik võib ehk tahab, arvab Oppenheimer juba nüüd üht mehanilist sotsialmajanduslikku protsessi tähele panna võivat, mis samale sihile peab viima, ja ta on optimistlik küllalt uskuma, et see liikumine niivõrd tugev ja vapustav on, et ta ise selle tagajärge näha saab. Arenemine on Oppenheimeri järel järgmine: suurpõllupidamine tarvitab ikka enam odavaid tööjõudusid. Ikka kaugematest kohtadest otsitakse neid: 1907. a. toodi juba rutenlasi Saksamaale, kolm aastat hiljem pidi Venemaa kaugemateni osadeni minema. Kuid tõusva kultuuriga väheneb ühiseluline surve neil mail. Töölised ei rända enam välja. Venemaa suur agrar-uuendus aastast 1906, mille tagajärgede kohta veel ülevaadet ei ole, seob Vene põllutöölise igatahes rohkem oma kodukülasse. Suur inimestetagavara Hommiku-Europas ei anna varsti enam odavat tööjõudu Kesk-Europa suurpõllupidamisele ja tööstusele. Ja selle läbi on suurpõllupidamine Kesk-Europas hukkaminekule mõistetud. Maa peab tükeldatama, väikesteks põllupidamisteks jaotatama, selle läbi muutub põlluharimine põhjalikumaks. Hulgad saavad maa jälle omaks, mitte vägivaldse võõrandamise vaid loomuliku arenemise läbi. Ka linnades väheneb niiviisi ühiseluline surve. Loomulik vahekorra lisaväärtuse ja tööpalga vahel on kätte saadud. Kuid majanduslik elu on rahvusvaheline. Sellepärast ei tule paremaid aegu, kes teab, varsti mitte ainult Kesk-Europa piirides oodata, vaid vastastikku mõju läbi ka teistel maadel. Igal pool saab ühiselulise viletsuse pääpõhjus, maamonopol, kaduma.

Niisugune on Oppenheimeri optimistlik usk ühiskonna arenemise sisse.

F. Tiderman.

Alaväärtuslised inimesed.

I.

On kahesuguseid seadusi olemas: looduseseadused ja riigiseadused ehk juridilised normid. Vahettegevaks tundemärgiks nende vahel on asjaolu, et viimastest seadustest üle astuda võib, esimestest aga mitte. Looduseseadused ei ole muud kui ühetaoliste nähtuste paratamata korduvuse vormelid, näituseks: tühjas ruumis langevad kõik kehad ühesuguse kiirusega, valgusealika valgustusejõud on proportsionalne kauguse kvadradile jne. Riigiseadused on selle vastu imperatiivsed normid, käsud, midagi teha või tegemata jätta. Kas riigikodanikud neid tähele panevad, see on teine küsimus. Tuntud kõnekäänu järele on seadused ainult sellepärast olemas, et nendest mööda võiks minna, neid täitmata jätta. See on kõigi inimlise ülespidamise reeglite omadus, et nendel ainult siis tähendus on, kui teatud eeltingimised nende maksvuseks olemas. Mingisugune võim ilmas ei või seadust kirjutada, mis rahva õigusetundele vastu silmi lööb ja sellegipärast täitmist võiks leida. Teiselt poolt jälle ei tähenda see midagi, kui mõnikord hääled kostavad, et üks või teine juridiline norm rahva poolt hääkskiitmist ei leia: niisugused hääled ei räägi siis tõtt, kui seadus ometi maksvusele pääseb. Teatud rahvakihhi kohane ta ehk ei ole, kuid r a h v a s kui kogunähtus seisab tema taga, peab seadust tarvilikuks.

Juridilised normid on inimlise seltskonna olemasolemiseks tarvilikud. Nad ei ole muud kui inimese, kui ühiskonna liikme, ülespidamise reeglid. Tunnevad ühiskonna liikmed, et ühiskonda nende olemasolemiseks tarvis on, et nende elulised huvid ühiskondliku korralduse poolt kaitstud saavad, siis on nad korrale allheitlikud, nad täidavad seadusi. Ei vasta normid inimeste eluliste tarvidustele, siis tekkib üleüldine korrarikkumine, seadustest üleastumine, raiskumine, korruptsion, mis lõpeks väljakanatamatuks läheb ja revolutsioni, ühiselulise pöörde, toob. Revolutsioni eel peab rahulolematuse laialt maad võtnud olema. Vähearvulised mitterahulolejate hulgad on alati olemas, nad on ainult jõuetud üleüldiseid uuendusi läbi viima.

Kõige rohkem silma puutub praegusel ajal rahulolematuse tööliste hulkades, sest siin on meil laialise ulatusega liikumisega tegemist. Tööliste liikumine on niisuguse mõju omandanud, et ideed, mis teda kannavad, m o o d i a s j a k s hakkavad saama. Sotsialistlike mõtteviisiga koketteeritakse juba. See ei tähenda aga sugugi, et tõsine arusaamine üleüldiselt maad on võtnud, kuivõrd õigustatud need nõudmised on, mis n e l j a s seisus üles seab, kui sügav olemise traagika praeguses majanduslises ja ühis-

elulises korralduses peitub. Veel mineval aastal vaidles nende riidade kirjutaja avalikult ühe kõrgema haridusega rahvulasega, kes tõendas, et ka töölised kulturi varandustest osa saavad, mis teised rahvaklassid omandanud. Muu seas toodi ette, et isegi Eesti põl-lutöölisel aega ja raha üle jääb mõnda raamatut osta ja lugeda, Tartu töörahvas võida Vanemuisesse minna jne. Teiselt poolt jälle luuakse imevärki, teadusliselt seisukohalt vaadeldes, ilmaparanduse projektisid. Näituseks on kokkuhoidmise jutlus väga käepärast, et tööinimesele selgeks teha, kust temale ilm lahti. Kõik need mõtted pole isegi omapärased, vaid üleüldse kodanlikele ilmaparandajatele omased. Wilhelm Rocher, tuntud majanduse-teadlane, kirjutab oma teoses „Das System der Armenpflege“, et vaestele inimestele tuleb soovitada vähem lapsi muretseda ja kopi-kaid hoiukassasse kanda — musta päeva jaoks. Niisugused jut-lused on aga jutlusteks jäänud, sest nad käivad looduseseadustele vastu, mis inimese loomust valitsevad.

Kokkuhoidmise jne. nõuanded ei ole mitte pahasti mõeldud. Nende põhjalik viga on see, et nõuandjad ainult iseene järele otsustavad ja oma isiku nõiaringist üle kaugemale vaatama ei ulata. Nende usu järele peavad kõik teised samuti mõtlema, tundma ja tegema, nagu nemad. Sellest ettekujutusest oleneb isegi vaen üksikute inimeste ja rahvaklasside vahel: arusaamatust peetakse kuritahtlikuks. Iseäranis Eestis toonitatakse rõhuga, et meil klassivahesid olla ei või, et meil ühised huvid jne. on. Ometi elavad meie väiksegi rahva keskel inimesed üksteise kõrval, kes mitmesse ajajärku kuuluvad oma arenemise poolest, kes kehali-selt ja vaimliselt üksteisest kaugel seisavad. Mida üks teha võib, on teisele võimata; millest üks aru saab, on teisele arusaamata. Arenemise aste oleneb arenemise võimalusest.

Praegusel ajal ei saa sellele väitele enam vastu vaielda, et inimese vaimlised omadused tema keha seisukorrast ära ripu-vad. On ju, näituseks, leitud, et meie pääaju kõige vaimutege-vuse asupaik on; lõigatakse osa aju välja ehk läheb see muidu rikki, siis on teatud osa meie vaimlisest võimisest otsas. Bio-logid (eluteadlased) arvavad mõne elava olevuse arenemisejärku selle järele, kui suur aju temal on teiste kehaosadega võrreldes. Tuntud on ju silmapaistvate vaimukangelaste pääaju mõõtmised, mille juures on leitud, et raskem aju suuremale võimisele vastab. Üuem antropologia (inimeseteadus) on niisuguse kehaurimise abil katsunud selgeks teha, et tervete rahvaklasside kehalise are-nemise võimatus nad seltskondliselt madalal järjel hoiab. On küsimus üles seatud: kas on inimesed selle tõttu vaesed, et nad kehaliselt ja vaimliselt madalal järjel seisavad, või on nende ma-dala arenemiseastme põhjuseks vaesus? Tutvustan lugejaid ala-mal ühe niisuguse uurimisetööga: *Alfredo Niceforo, Les classes pauvres. Recherches anthropologiques et sociales.* Paris, 1905.

Prof. Niceforo on hulga võrdlevaid antropomeetrilisi mõõtmisi toime pannud, kõige päält laste juures. Ta võttis ühesuuruse arvu

jõukate ja vaeste inimeste lapsi, nimelt Lausanne koolilapsi, ja võrdles nende kasvu, keharaskust, keha ümbermõõtu jne. Alati leidis ta, et üleüldiselt jõukate vanemate lapsed kehaliselt rohkem välja on arenenud. Oma tähelepanekud toob ta tabelitena.

Kehakasv (santimeetrites).

	poisikesed		tütarlapsed	
	jõukad:	vaesed:	jõuk.:	vaes.:
7-aastased	120,0	116,1	—	—
8	126,2	122,5	123,3	119,5
9	129,9	123,9	129,6	124,4
10	134,2	128,9	135,2	129,7
11	135,2	134,2	137,4	134,1
12	140,5	138,8	142,9	140,1
13	144,4	140,5	148,2	146,5
14	150,1	146,2	152,6	146,4

Eelseisval tabelil on järjekindlalt iga jõukate laste grupe keskmine kehakasv suurem kui vaeste vanemate laste grupe kehakasv. Samalaadilise tabeli annab keharaskuse mõõtmise.

Keharaskus (kilogrammides).

	poisikesed		tütarlapsed	
	jõukad:	vaesed:	jõuk.:	vaes.:
7-aastased	23,0	21,1	—	—
8	24,2	23,0	24,0	22,5
9	26,5	24,7	26,1	24,2
10	28,5	26,9	28,7	26,3
11	29,6	29,4	30,8	29,1
12	32,3	32,3	35,8	33,6
13	35,3	33,5	38,1	37,5
14	40,5	37,8	44,9	41,7

Keha ümbermõõdu ja rinna laienemise (hingamise juures) tabelid kannavad niisamasugust iseloomu: 7-aastaste jõukate vanemate laste grupe keskmine keha ümbermõõt on 56,4 cm., rinna laienemine 4,9, vaeste vanemate laste grupel 55,4 ja 4,2, 14-aastastel 69,6 (7,1) ja 66,6 (6,5).

Et jõukate inimeste lastel keskmiselt rohkem jõudu on kui vaeste inimeste lastel, näitab järgmine tabel. Arvud on saadud parema käe surumisejõu mõõtmise abil Mathieu dünamomeetriga.

Jõud (kilogrammides).

	poisikesed		tütarlapsed	
	jõukad:	vaesed:	jõuk.:	vaes.:
7-aastased	10,0	8,6	—	—
8	11,8	10,8	9,8	9,5
9	14,5	12,3	12,0	11,3
10	15,7	14,6	14,2	12,2
11	16,7	16,6	14,8	13,9
12	19,0	18,8	18,2	17,2
13	21,5	20,0	20,3	19,7
14	24,8	23,3	22,0	21,8

Asjata oleks siin kõiki prof. Niceforo antud tabelid tuua, sest mis ta ka mõõtnud, vaeste vanemate lapsed on jõukate inimeste

lastega võrreldes allpool. Toome sellepärast veel ainult mõned iseloomulisemad, näituseks, otsaesise kõrguse, pääluu õõnsuse suurus ja ajuraskuse tabelid. Viimased arvud on ainult ligikaudsed, väljaarvamise abil saadud.

Otsaesise kõrgus (millimeetrites).

			poisikesed	
10-aastastel	jõukatel :	52,3,	vaestel :	50,4
11	"	"	"	50,8
12	"	"	"	52,9
13	"	"	"	53,1
14	"	"	"	54,8

Jõukate vanemate laste otsaesised on keskmiselt 2, neli ja isegi viis millimeetrit kõrgemad kui vaeste vanemate lastel. Järgmine tabel näitab keskmist pääluu õõnsust kubiksantimeetrites.

			poisikesed	
10-aastastel	jõukatel :	1534,6,	vaestel :	1525,0
11	"	"	"	1535,2
12	"	"	"	1535,4
13	"	"	"	1535,8
14	"	"	"	1537,6

Arvatav poisikeste keskmine ajuraskus grammides :

10-aastastel	jõukatel :	1334,58,	vaestel :	1326,75
11	"	"	"	1335,45
12	"	"	"	1335,45
13	"	"	"	1335,45
14	"	"	"	1337,19

Vaeste inimeste laste keskmine pääajuraskus on viimase tabeli järele 7—34 grammi jõukate vanemate laste omast vähem. Kuna aga, nagu eespool tähendatud, just pääaju väljaarenemine meie vaimlise võimise kohta iseäralise tähtsusega on, siis peab tunnustama, et vaesed rahvaklassid võitluses olemise eest alla p e a v a d jääma : inimesesoo sõjariist võitluses olemise eest, mõistus, on neil vähem täieline kui teistel, kes õnnelikumates tingimustes elavad. Toodud tabelid käisivad laste kohta. Lapsepõli on arenemise ajajärk ; mis siis kängu jääb, on eluajaks puuduline. Tööpoolest annavad mõõtmised täisealiste juures samalaadilisi tagajärgi, nagu lastegi juures. Prof. Niceforo on 33 üliõpilase ja 33 töölise kehakasvu ja süle laiust võrrelnud. Töölise grupe keskmine kehapikkus oli 167,0 cm., üliõpilaste oma 170,9; lajali aetud käed parema käe keskmise sõrme otsast pahema käe keskmise sõrme otsani töolistel 172,7 cm., üliõpilastel 171,5. Kui meie kehapikkuse 100 võtame ¹⁾, siis on sülelaius temaga võrreldes töolistel 103,4 ²⁾, üliõpilastel 100,3. Et aru saada, kuidaviisi need arvud

1) $167,0 : 172,7 = 100 : x$;

2) $170,9 : 171,5 = 100 : x$;

tööliste alaväärtuslust tähendavad, siis toome järgmise tabeli. Tähendatud arvud on:

gorillade	juures	165,4
shimpansede	"	142,8
neegrite	"	108,1
mulattide	"	108,1
Amerika soldatite	"	104,3

Mida kõrgemal arenemise astmel olevus, seda väiksem arv, see tähendab, bioloogilise alaväärtusluse tundemärgiks on pikad käed. Võtame edasi teise näituse. 70 rikka rahvaklassi esitajat võrreldud 70 vaesega kehaliste vigade (anomaliatega) hulga poolest, mis degeneratsiooni tundemärgid on. Rikaste juures oli 70 inimese pääle 94 viga [näit. laiad lõualuud, hambad ettepoole viltu (*prognathisme*), lame otsaesine (*front fuyant*), suured kõrvid jne.], vaeste juures 70 inimese pääle 135. Ehk jälle tabel 70 vaese ja 70 rikka poisikese kohta:

	0 kehalist viga oli	10 vaesed poisikesel,	20 rikkad poisikesel
1	" " "	18	22
2	" " "	17	15
3	" " "	19	10
4	" " "	5	3

Jõukate rahvaklasside liikmed saavad kehaliselt varem täisealisteks, kuna vaeste inimeste lapsed nagu mehed soosel pinnal kasvavad. Italia õpetlane Marro avaldas 1900 a. uurimisetöö, milles ta ära näitab, et jõukate vanemate tütreid keskmiselt varemini küpsevad. Ta toob tabeli esimese kuupuhastuse (*menstruation*) kohta Piemonti maakonna tütarlaste juures. 100 tütarlapse seast oli esimene kuupuhastus:

10-aastaselt jõukatel:	1,3,	vaestel:	1,7
11	"	13,3	5,3
12	"	18,7	7,1
13	"	29,3	8,9
14	"	20,0	21,4
15	"	8,4	30,3
16	"	4,0	16,0
17	"	2,6	8,9

Kõige suurem arv on rikaste juures 13-aastas, vaeste juures 15-aastas ¹⁾.

Üleüldise elujõu suuruse kohta annab tunnistust pulsilöövide arv minutis. Rikastel on 68 lööki minutis, töölistel 66, talupoegadel 67. Noortel, elujõulistel inimestel on puls kiirem kui vanadel, juba kõdunevatel inimestel. Näituseks lööb puls 10–19 aas-

1) Saksamaal on Meyeri järele tütarlastel esimene kuupuhastus keskmiselt: jõukatel 15 aastaselt, vaestel 16. Niisama on asjalugu arvatavasti ka mujal.

tastel minutis 72 korda, 20—50 a. — 67 korda, 51—60 aastatel — 65 korda ja üle 60 aasta 64 korda.

Ka surevus on vaeste juures suurem kui rikaste juures. Niceforo teadete järele sureb Lausanne's 1000 inimese pääle rikaste linnajagudes 12,5, vaeste linnajagudes 22,5.

Viimase ja ühe huvitavama näitusena toome arvud tundlikkuse kohta. Prof. Niceforo on Lausanne's 50 töölist ja 50 üliõpilast Brown-Séquarti esthesiomeetriga¹⁾ järele katsunud. Arvud on parema ja pahema käe nimetissõrme, mõlema käe selja ja põskede kohta. Keskmised arvud millimeetrites on:

	üliõpilased	töölised
parema käe nimetissõrme sisemisel küljel	0,206	0,248
pahema „ „ „ „ „ „	0,208	0,244
parema „ seljal	0,86	0,86
pahema „ „	0,91	0,90
paremal palgel	0,02	0,74
pahemal „	1,21	1,57

Need arvud näitavad, et töölised üleüldiselt vähem tundlikud on kui üliõpilased, jõukamate kihtide esitajad. See asjaolu lubab meile inimeste hingeelu kohta tähtsaid järeldusi teha. Kuid sellest alamal. Toodud tabelid tähendavad kokkuvõttes ühte: vaesed ja rikkad rahvaklassid esitavad silmapaistvalt lahkuminevaid kehaliisi tüüpusid, misjuures vaestele need tundemärgid omased on, mis degeneratsiooni, bioloogilist alaväärtuslust tähendavad. Alatoitlus raske töö juures, üleüldse halvemad elutingimised, iseäranis vabrikutes jne. kisuva vaeseid inimesi kehaliselt paratamata alla. Kuid mitte ainult kehaline arenemine ei jää halbade elutingimiste juures kängu: ühiseluliselt madalal astmel seisjad rahvaklassid ei saa ka vaimlise ja kõlblise distsiplini osaliseks, nagu seda jõuka haritud seltskonna liikmed saavad. Vaesed rahvaliigid esitavad ka etnograafiliselt hoopis teist tüüput kui rikkad. Kõige selle järele on arusaadav, et ka mitmesuguste seltskonna kihtide esitajate hingeelu hoopis lahkuminev peab olema, sest et alused lahkuminevad on. Tulevakord vaatleme vaeseid kõige päält kui etnograafilist tüüput, paneme tema hingeelu tähele ja tutvustame endid lõpeks praeguse aja õigusetunde kriisiga, küsimusega, kuidas poliitiline vabadus, millest suure Prantsuse revolutsiooni aja inimesed kõike ootasivad, ilma majanduslise aluseta muud ei ole kui *nudum jus libertatis*, sisuta vormiline vabadus, ja mis selle puuduse parandamiseks haritud riikides ette võetakse. (Järgneb.)

Joh. Jans.

1) Sirkliitaoline abiriist, millega järele katsutakse, kui kaugel kaks pistet olema peavad, et isik neid kui kahte märkaks.

Loodusteaduse rahvastamine.

Loodusteadus on üks vanematest teadustest maailmas ja üks noorematest ühtlasi, kui silmas peame, et nii tähtsad teaduseharud, nagu geologia, paläontologia, alles 18. ja 19. aastasaja vahetusel põhjendatakse. Ei ole ühtegi teadust, mis nii tähtsat osa etendaks praktilises elus kui loodusteadus ja oma praktilikkuse kõrval ühtlasi nii kõrgete aadete poole püüaks. Loodusteadus tahab meid tutvustada sellega, mis meid iga sammu pääl ümbritseb, mille keskel meie liigume hällist hauani, kuid mida me ei tunne. Ta tahab meile näidata, kes meie oleme ja kust meie pärit, et meie oleme pika edenemise ahela viimne ja kõige väärtuslisem lüli, ja püüab seda ajalooliselt põhjendada. Ta tahab tasandada kuristikku, mille loomise-lood inimese ja looma vahele on tekitanud, tahab äratada tähelepanekut ja armastust alamate olevuste vastu, tõsta looma väärtust. Kahjuks sünnitas aga just see loodusteaduse teenus vagatsejate ajudes viru, lõi nende silmades loodusteadusest tondi, kes riigi ja usu alused kõigutada ähvardab. Kardeti, et loodusteaduse õpetamine hävitab usulist tunnet ja tekitab lastes toorust, s. o. moodi niisuguseid asju arutada, mis nende mõistusest üle käib, mille tagajärjedena ilmuvad sagedasti äärmised poliitilised vaated ja vabameelsus (вольнодумство). Mõned ei näinud küll hädadohtu selle aine õpetamises ise-enesest, vaid halvast õpetamises, „mis liig kergelt lapsi looduse seadustega tutvustab ja õpetab neid niisamasugusteks hoolimatuteks kõikide teiste tõsiste asjade vastu“. Nii tõusis Venemaa õpekavade ümbertöötamise ajal (1856—1864) niisugune vool, mis loodusteaduse gümnaasiumidest ja üleüldishariduslistest asutustest — tahtis koguni välja heita. Siin pidid muidugi loodusteaduse austajad kõige väega välja astuma, et tõestada, kui põhjendamata vastaste väited ja pääletungimised on, ja näidata, et ka kõige väiksemgi tutvus loodusega väga tarvilik on, rääkimata õpetusest koolides. Loodusteadus ei jää oma arutustes arvuteadusest täpipäälsuse poolest põrmugi taaha. Küll aga on tal see suur paremus, et looduses asjad lapsele igapäevased, tuttavad on ja laps kergemini õpib loogikat tarvitama — ümbritsevate nähtuste seletamisel. Loodusteaduse õppimine arendab laste mälu, sest loodust õppides peab olema terve tagavara enne saadud muljeid ja aimeid selleks, et uute abil uusi mõisteid ja mõtteid siduda. Laps õpib vaatlema ja mõtlema. Eks ole need igasuguse teadmise kaks kõigeväärtuslisemat nurgakivi.

Looduse lähem tundmine on meile seda tähtsam, et ta meid õpetab kasulikku kahjulikust lahutama, kõlbulist kõlbmatust. Rahvaste hää käekäik oleneb pääasjalikult loodud asjade omaduste tundmisest ja nende otstarbekohasest tarvitamisest, saab kindlustatud looduse tundma-õppimisega ja oskusega loodust oma teenistusse rakendada. Teise sõnaga: loodusteadus õpetab meid loodust ennast võitma.

Kellele oleks täna veel teadmata need pikad edusammud tehnika alal (õhulaevandus !) või majanduslises elus? Meie oleme õppinud i m e t tegema: meelitame taimelt rohkem välja kui ta ise vabalt tahab anda, sunnime looduse jõudusid selles sihis töötama, nagu see meile meeldiv ja kasulik. Kas võisid meie esivanemad sellest undki näha, et nende lapsed südamega puuvilja söövad, mis nad ise niisuguseks l o o n u d, et nad juurevilja suhkrurikkamaks võivad kasvatada, oma tahtmist mööda. Kas ei ole see suur võit, millest Amerika Ühisriikide põllutöö-departemang ametlikult teada annab, et „taimenõid“ Luther Burbank oma uue kartuli-sordiga Ühisriikide kartulisaaki on tõstnud 17 miljoni dollari võrra aastas?

Kas võib see inimene loodusest või plastilisest kunstist ilu maitseda, kes ei oska vaadelda? Loodus on kõige rikkalikum mudelite ait igale kunstnikule, kes oskab vaadelda; mitte ainult maalikunstnikule, vaid ka käsitöölisele ja luuletajale. Loeme Schilleri ja Goethe töid. Kas ei leia me säält lõpmata toredaid kujutusi ja võrdlusi loodusest? Niisama Skandinaavia autorite töödes. Kuid miks ei leia me Vene ja Eesti kirjandusest „lillede keelt“? Sellepärast, et meil ei mõisteta nende keelt; nad on meile ainult eluta olevused. Kas oleks meil mõeldav „looduse luuletaja“, nagu Saksamaal Falk'i nimetatakse, kes oma looduse-laule viies pakus andes ilma saatis? Vaevalt küll! Meid ei õpetata looduse ilu maitsema noorelt, kui meie tunded on alles õrnad ja vastuvõtlikud.

Seda laialist ja suurt tähtsust silmas pidades, mis loodusteadusel inimese elus on, tuleb loodusteaduse rahvastamist tähtsaks ja tänuväärt ülesandeks tunnistada.

Kahjuks peab tunnistama, et see nii laialise tähtsusega teadus meil veel lapsekingadeski ei ole — ta ajab alles esimesi idusid! Kuidas saaksime rahva huvitust tõsta selle teaduse vastu? — See küsimus ei ole kerge vastata, — nõuab põhjalikku ja kainet läbikaalumist. Kuid olgu siin esitatud üksikud mõtted selgelt alalt.

Loodusteaduse rahvastamise küsimuses lähevad teadlaste arvamisest lahku. Sagedasti öeldakse, et rahvastamisest ehk populariseerimisest rohkem kahju tulevat kui kasu. Seda väidet tõendatakse sellega, et popularisatorid harilikult ainult asjaarmastajad on, kes asja puudulikult tundes seda võõriti kujutavad. Sel puhul lausub Saksa popularisator W. Bölsche järgmist: „Ma ei taha kõike kaitsta, mis tänapäev rahvalikuks toiduks ette kantakse, kuid ma ei taha siiski selle häätahtliku arsti seisukohta asuda, kes on ütelnud: Rahvale ainult kõige paremat leent — ehk mitte sugugi; — mitesugugiga sureb ta nälga.“ Samasugusele seisukohale peame ka meie asuma; sest meil puuduvad senni eriteadlased sel alal täiesti, ja vististi saavad nad veel kaua puuduma. Nõnda siis olude sunnil peame asjaarmastajatega leppima. Et asjaarmastaja oma kohal sagedasti väga kasulik võib

olla, on vastuvaidlemata tõde. Iseäranis tähtis on nende abi siis, kui suuri tööjõudusid tarvis liikuma panna.

Saksamaa on loodusteaduse populariseerimise asjus kõige õnnelikum. Kogu 19. aastasaja kestusel hiilgasid Saksa loodusteaduse taevast esimese suurusega tähed, nagu Humboldt, Helmholtz ja Brehm, kes siin sellel ajal esimesi vagusid ajasid, ja mida nüüd W. Bölsche, Ostwald, Francé j. t. jätkavad. Ühkusega võivad nad oma töövilja näha, sest missugune teine maa võiks Saksamaaga selles tükis kõrvu seista? Et see hulk loodusteadlasi ajakirju, mis Saksamaal ilmub ja pääasjalikult rahvale on määratud, lugejaid leiab, näitab, et popularisatorite töö Saksa rahva seas rohkem vilja on kannud. Muidugi kergitab populariseerimist ka see, et sääl juba rahvakoolides hoolega loodusteadusele teed tasandatakse.

Meil on selle küsimuse teostamine praegu väga raske. Loodusteadus on meie rahvakoolidele võõras, ja meie rahvakooliõpetajad loodusteadliselt täitsa harimata. Sellepärast ei ole loota, et tarvilikka jõudusid leiduks, kes seda teadust vähegi rahuloldavalt võiks esitada, vähemalt nii pea mitte. Meil kulub juba selleks hulk aega ära, et rahvale selgeks teha, et loodusteadus midagi muud on kui liblikate ja lillede korjamine, et ta mitte ainult „naiste asi“ ei ole, nagu seda maal armastatakse nimetada. Meie oleme liig noorelt liig vanad, oleme liig tõsised, et niisuguse päält näha tühise asjaga tegemist teha. Ja kust võidigi seda õiget arusaamist loodusteadusest ammutada, kui meil ka sellekohane kirjandus puudub.

Meil on ju asjaarmastajaid loodusteadlasi, miks ei ole nemad tööle asunud? võidakse küsida. Tõsi! Meil on, kuid see ei tähenda veel, et meil popularisatorid on. Popularisator on oma pärane talent, kes peab oskama mitmesuguseid teooriaid siduda — ülevaadet luua, peab kõige segasemate küsimuste rägastikust väljapääsemise teed leidma, „kõikide mängijate kaardid ära nägema“, nagu W. Bölsche ütleb. Tal peab olema fantasiat, et mõttelist (abstrakti) ja elutut asjalisena (konkreedina) ja elavana näha, peab oskama ka kõige kuivema aine huvitavaks teha. Ja pääasi — tal endal peab olema vaimustust asja vastu, ainult siis võib ta sõna kuulajaid soojendada, neid kaasa kiskuda; tema tõsisest teadlase-südamest peab olema rahva värsket naiviteeti, tema soonetes voolama võhiku verd. Ainult siis suudab ta ennast võhikule arusaadavaks teha.

Koolides ei tohiks milgi tingimisel üksikute taimede ja loomade kirjeldustega algama, nagu see senni on olnud; see on algajale liig huvituseta ja igav. Peaks ette kantama ainult kõige huvitavamaid ja tähtsamaid päätükka taimede kui ka loomade elust. See ärataks õpilaste tähelepanekut ja ahvatleks neid iseiseisvale tööle. Peaks algama kas või lihtsast lookestest loodusest, õpetama kõigepäält vaatlema ja looduse ilu nägema; õpetama aimeid looma neist muljetest, mis nad on saanud ümbrit-

sevaist asjust, ja neid loogiliselt üleüldistama — üleüldse peaks õpilast oma päega rohkem töötama panema. Nüüd aga hoitakse meie koolides liig kramplikult neist halbadest õperaamatutest kinni (senni ei tea ühtegi, mis vähegi asjakohane loodusteaduse õperaamat oleks!), ja näitlikkus jääb koguni selle varju. Näib, nagu oleks nimede ja tundemärkide päheõppimine ja õpetamine päämure. Koolis ei suudeta nii ei looma- ega taimeteadust ära õpida. Kooli pääülesandeks jääks ikka — huvitust äratada ja õpetada vaatlema. Klassis peaks kõige rohkem aega pühendatama eluteadusele (biologiale). Muidugi peaks ka sellekohased õperaamatud muretsetama. Praktilised tööd aga astuksid süstematika asemele. Praktilised tööd on õpilastele alati huvitavad ja täidavad üksikasjaliste kirjelduste aset õige hästi, kuna siin ka nägemise mälu (зрительная память) mõjule pääseb, mis sagedasti suuremal jaol õpilastest enam on arenenud kui kuulmise mälu.

Saksamaa rahvakooli õpilastega looduses kokku puutudes võis huvitusega näha, kuidas nad loodust oskavad vaadelda. Paisitis, nagu oleksid nad parema silmanägemisega olnud kui nende kaaslased eestlased. Nende silm nägi sääli hoopis rohkem üksikuid taimi kui nende kaaslased. See näitab, kuidas harjumata silma ees kogu loodus nagu ühte sulab, ta ei näe ühtegi taime eraldi. Selle vastu loob iga värvinüanss haritud vaatleja silmas assotsiatsiooniliselt kogu taime kuju, mis seda värvi kannab. Nad teadsid ka palju taimede ladinakeelsed nimed. See tuleb sellest, et neid sunnitakse kuivatatud taimede kogusid korraldama — säält ka see taimede tundmine ja peen vaatlemine.

Taimede ja loomade, kuigi alguses sunduslik, kogumine ja kogude korraldamine saab aegapidi armsaks ajaviiteks ja teeb lõpuks asjaarmastajast vilunud asjatundja. Ja mis väga tähtis — „asjaarmastajad loovad sideme rahva ja eriteadlaste vahel, ilma milleta ei ole mõeldav teaduse edenemine, ja eriteadlaste igasugune kaasaitamine asjaarmastajatele jõududele tõstab maa eriteadlaste jõudude produktiivteeti.“ (P. Majeovski).

Sellest ei ole küllalt, et meie koolides ja kursustel loodusteadust õpetame. Meie peaksime hääd loodusteadlast kirjandust muretsema kooli- ja rahva-raamatukogudesse. Peaksime algama niisuguste toodetega, millel on otsekohene tegelik tähtsus, ja üleüldist laadi teoreetilistega, mis kõige laiemaid rahvakihtisid huvitaksid. Kui meie juba huvitust asja vastu oleme suutnud äratada, siis aegajalt eriteadlisema sisuga.

Loodusteadlise kirjanduse pääle peaks sellepärast suurt rõhku panema, et meil kooliõpetajad puuduvad, kes seda rasket tööd oma õlgadele suudaks võtta. Rasket selles mõttes, et loodusteadus väga laialine aine on, ja selleks, et loodusteaduse kõikidel aladel, mis paratamata üksteisega seotud on, ennast vähegi kodus tunda, palju püsivat tööd ja palju aega kulub.

K. Michelson.

Arvid Mörne.

Demokradid.

Me kutsusime end: demokradid.
Me olime nooruslik ühiskonna paha,
me marssisime nähtavale, hüüdsime: maha
kõik rõhujad, aristokradid!
Kuid maal, kus aastasadade taha
viivad tagasi kombed ja kraadid,
jäid mõistmatuks meie laadid.

Me püüdsime olla demokradid.
Kuid tõusid teised, kel oli raha,
kes rahva pääle targu vaatasid maha
ja kombeid aastasadade taha
ka austasid — rahva aristokradid.

Rahvas nägid nad valmimata loogu,
mida küpseks ei tee aegade sui.
Nad saivad rahutuks, alati kui
keegi suuremat kiirustas hoogu.

Nad annetasid mõned dukadid
küll «rahvavalgustuseks» kilgates,
kuid me püüdeid mõnitasid pilgates,
ja elasid nagu magnadid
ja kutsusid end: demokradid.

Aeg-ajalt neil ometi jahmata põu,
kuí imelik kauguses kärgatab kõu
ja rappuvad harjunud laadid.
See on rahvas, kes jätab põllu ja saha,
need on tormavad hulgad, kes hüüavad: maha
aristokradid ja valedemokradid!

Me olime nooruslik ühiskonna paha.
Me külvasime tormi. Kas ajast jääme maha
nüüd, trotslikud demokradid?

Kogust *Ny tid* („*Uus aeg*“) tõlkinud **Gustav Suits**.

Meie kunsti-elu.

Tänavusel „Noor-Eesti“ kunstinäitusel ei ole kahjuks mitte nii palju töid, kui seda loota oleks võinud. Kunstnikkudest, keda meie juba endistel näitustel tundma ja austama oleme õppinud, on sel aastal ainult vähesed esinenud. K. Mägi, kes juba aastate eest palju töötas, ei ole meid mitte petnud, ta on rikkaliku kogu Saaremaa maastikka välja pannud, milledes meie kujunenud kunstnik esineb. Selgetes, hiilgavates värvides kujutab ta meie kodumaa randasid, idüllilikka majasid sügavas rohelises, kõik täies päikese säras, selges, jahedas õhus, nagu ta meie põhja suvele elustavat jõudu annab. On iseäraline lõbu niisugust värskendavat positivistlikku kunsti näha, just praegu kus pessimism kunsti ära kihvitada ähvardab. Meie võime püüdvale kunstnikule ainult soovitada, et ta seda kuldset meeoleu, mis meile tema töödes vastu paistab, alal hoiaks, siis saab ta paremaks rahvakunstnikuks sõna paremas mõttes. Soovitav oleks, et ta oma kunsti kivitrukis katsumaks, et ta kunst saaks ka rahvale kättesaadavaks.

N. Triik, keda meie ka juba tunneme, on jälle mõned portreed välja pannud, nendest kaks elusuurst. Üks mehe portree, tugevates, aga kiirgavates värvides maalitud, ja mõned pääd akvarellis, mis suuremat värvikulturi näitavad. Triikil on salgamata hää and, kuid tal on silmapilkusid, kus temas rõõm toore üle võitu saab. Ta võiks vahest suurema jõuga esineda, kui ta rohkem enese üle valitsema õpiks; aga see tuleb mõne tugeva ande juures vahel aegamööda; kuid võib mõnikord ka tulemata jääda, sellest teab kunstiajalugu nii mõnegi näituse. Soovitav oleks kunstnikule reis Itaaliasse. Vahest saab talle sääl õnn osaks. Palju meeoleu pakuvad Triiki maastikud ja üks Tallinna vaade.

A. Murakin, keda meie sama hääks maastiku maalijaks peame, nagu Mägigi, on hulga häid kavandid, nende seas üks väga meeoleurikas talumaja ja mõned hääd maastikud, välja pannud. Ta on ennast ainult mõni kord meelitavast pointileerimise tehnikast eksitada lasknud: liig ohtralt valgust maalile mahutades. Ka tema unistab meie põhja suve päikesest ja meie selgest, niiskest, läbipaistvast kodumaa õhust.

A. Jansen on Muhueide näopildi ja väga peenikese, meeoleurikka motiivi Narva Pimedast aiast välja pannud. Meie soovime tublile kunstnikule, et ta seda meie kodulinnade perlit usinalt uuriks ja meile veel rohkem niisuguseid peenikesi meeoleurikkaid maalisi annaks.

Väga ilusaid linnavaateid õlivärvis ja akvarellis on ka W. Ormisson välja pannud; selles peenikese, modern Parisi uduses sfumatos on noor kunstnik juba üsna kaugele edenenud.

Ka P. Aren on välja pannud vaateid tuisanud linnadest sula ilmaga ehk jälle talve päikese paistel. Mahendatud meeoleu,

midagi väga kodustavat valitseb tema töödes. Ka kaks Areni sõejoonistust on väga hääd.

Nimetamise väärt on ka üks Laipmani portreedest: meesterahva pää, mis punaselt tagaseinalt ja siniselt taevalt ette astub. Sarnane venezialine võte mõjub hästi, on aga riskant, sest et see väga vaimurikast esitust nõuab.

R. Nymann on väga ilusaid Hamleti dekoratsiooni kavandid välja pannud, mis „Estonia“ teatri avamisel ka dekoratsioonidena juba tarvitusel olivad.

A. Tassa on japanlaste mõju alla sattunud; vahest on tal dekoratiivse jaoks andi, praegu on aga raske ütelda, kuhu ta peatama jääb, kuid tema katsed ei ole huvituseta. Need on joonistused, akvarellid ja seepia skizzid.

Et ka kõige uuemad kunstivoolud meilgi juba omale jüngerid leiavad, ei ole ime. Miks ei peaks ka seda katsuma, mõtles A. Vabbe ja sai futuristik. Ta on Beardsleyd jäljendanud, tal on küllalt andi, sääl juures on ta veel väga hää joonistaja ja võib nii mõndagi, miks ei peaks ta ka mitte Kandinski ja tema seltsimeestega võistelda suutma? Ja ta võib seda. Kas ka herrad futuristlikud kunstnikud seda arvavad, selle üle ei taha meie otsustada. Küll aga loodame meie, et Vabbele see ainult moodinarruseks ja tema edenemise üheks ajajärguks jääb ning et tema võimine kord jälle säälpool udu päevavalgele kerki. Sest et futurismus ainult aur on, selles oleme meie, — hoolimata sellest et meie igast eelarvamisest vabad oleme, — siiski kindlad. Sellepärast lubatagu, olgugi õige pääliskaudselt, seda uut voolu iseloomustada, sest psühholoogiliselt on see kindlasti väga huvitav.

Inimese vaimus on videviku olukordi, sääl kus kujud kehasuvad, mis meie fantasia sünnitab, kus joontest ja värvidest kujud saavad, kus mõtted kindluse omandavad. Need on suuremalt jaolt sündmused, mis meie veel ei tunne, — sääl algabki futurismus. Need loova fantasia embryonalsed kujud katsubki futurismus kinni pidada ja see ongi põhjus, miks selle saavutused nii arusaamatad on. Sest esiteks ei ole paljud meist veel õppinud oma enese videviku olukorda analüüserima ehk tabama, ja teiseks peab tunnistama, et need videviku-olukorrad mitmekesisiste isikute temperamendi ja ande järele õige mitmekesised on, nii et raskeks muutub neid üksteisega võrrelda. Ilma analogia otsuseta on aga ka kunsti vaatlemine võimata. Iga kunst, mis tuttavate ettekujutustega võrreldav ei ole, mis võrdluse teed ei luba, on arusaamata. Aga ka futuristlikus kunstis on astmelised vahed võimalikud ja nii näeme meie ka Vabbe juures, siin ja sääl tema fantasia geometrilistes värvi-piltides kujusid ehk vähemalt selle fragmentisid esinevat. Kas joovastuse olek või mingi nirvanalik enese-ette-mõtte-haudumine võimaldab arusaamist neist ettekujutuste kildudest, oleks väga huvitav teada.

Meie ei usu aga mitte, et kunst, — vähemalt edasipüüdvate

tugevate rahvaste juures, — selles kunstlikus anarhismuses seisma jääb. Kujutavas kunstis ei tohiks võimalik olla kauemaks ajaks vormi ja sisu üksteisest lahutada. Kunst, mis ainult embryosid kujutab, oleks lahtiütlemine elust.

Meie tahame õisi näha, vilja näha ja maitsta, lõhna tahame meie tunda ja hääli kuulda. Nii kaua kui kunst olemas, peab ta meie viie meele iseäralikkusi arvesse võtma. Futurism aga vilistab selle pääle, ootame ainult kui kaua. Igatahes aga teeb tõsiselt otsivate kunstnikkude tööde näitus kunsti-sõbrale ikka rõõmu, kuigi ta kõikide mooduhaigustega läbi paksu ja vedela ei lähe.

Et iga kunstnik oma stiili otsima ja looma peab, jääb tema kõrgemaks ülesandeks. Kes täielikuks inimeseks saada tahab, peab sama usinalt enese kallal töötama, nagu kunstnik, kes oma fantasia varandusest ja vaimust ka oma kaasinimestele välja jagada tahab. Aga kui ka tasu mitte rikkalik ei ole, mis kunstnikule kaasaeglasel pakuvad, siiski saab alati talle osaks nende otsekohene tänu, keda tema kunst rõõmustab. Ja kes ka kui kunstnik oma sotsiaalsele kohusele truiks jääb ehk nii tugev on, et ta maailma oma mõju alla sunnib, see saab surematuks.

Friedrich von Stryk.

Estetiline käärimine.

(Kavand.)

„*Ich brauche den Krieg*“. Kas ei peitu selles Nietzsche lauses iseäraline tõuge, mis teda filosofilisele ja esteetilisele ümberhindamisele õhutas. Isiku sõjakas rahulolematuse, vaimu anarhiline kaldumus tõstab meid vahel ootamatult välja hallitanud väärtusekambrist, sundides unustama pühadusi, mille ees ohvripannid veel jahtunud pole. Endised väärtused tallatakse maha, ehk lükkatakse kolikambri; kõige vägevam väärjumal ei või julge olla, et ta juba homme rahvahulga pilgete ja mõnituste saatel hobuse sabasse poodult jõe poole ei rända, — teisele jättes oma kuldtemplid ja altarid. Mitte ainult inimesed, — vaid ka jumalad ei ole muud kui ajutised külalised — rändajad ilmaruumis.

Inimesele on määratu suur võim antud — luua ja hävitada, ehk nagu Goethe ütleb: „Nur allein der Mensch vermag das Unmögliche“. Tegevuseta olekus loob inimene kuldvasika, et metsikus tantsuringis väärjumala ümber „aega unustada“, ja säälsamas hävitab ta oma loodud pühaduse.

— „*Ich brauche den Krieg*“, — see inimeses pakitsev mäsuline instinkt, — ja millega võiksime meie paremini seletada esteetilistki käärimist, mitmekesiste moderni ja ülmoderni kunstivoolude tekkimist ja kadu, kui just isiku vanade vormide rahulolematusega. Teatri revolutsion, filosoofia revolutsion, mimesugused voolud maalikunsti ja ilukirjanduse alal jne.

Kui Nietzsche sõda ihkas, siis rohkem selleks, et vanu väärtusi võites neid ümber ehitada, ümber hinnata, — varemetele istutada uut elu, et ütelda võiks: „Neues Leben blüht aus den Ruinen“. Ajaratas veereb, — ideeline sõda paisub päev päevalt suuremaks. Ei võideldagi enam ainult ideede eest ja pärast, vaid ka iga üksiku isiku meelte ja tunnete autonomia peab maksvusele pääsema. Meie aja „noored“ ei lähe „vanadest“ mitte ainult mõtete poolest lahku, vaid ka tunded ja meeled on „noortel“ muutunud: endised loiud ja löndunud närvid on pingule tõmmatud, — tark aju — mõistus — peab valitsusekepi üksikute tundenärvide — meelte — kätte ulatama. Ei ole siis ime, kui meie tundeid rohkem austame, nende sisse rohkem usume kui mõistuse sisse; sellest oleneb siis meie vaimliste kalduvuste kaksikjoon: tundeline (tunnete) optimism ja mõistusline (mõistuse) nihilism. Optimismi uuestisündimine on ehk kõige väiksema tõuke selleks annud, et niisugune sügav kirjanik nagu Verhaeren äärmise pessimismiga hakates nüüd entusiasmmini, ekstasini ulatava optimismi on jõudnud.

Optimismi uuestisündimise arvesse võime ka uute kirjanduslike voolude tekkimist panna; Italiast Prantsusmaale ja iseäranis Venemaale laiali lagunenud futurism, Prantsuse unanimumism, paroksimism, Vene akmeism ja adamism, — kas ei ole nende voolude kopsud täis optimistilist eluõhku.

Kui ma futurismi juures natukene pikemalt peatan, siis just sellepärast, et nimetatud vool Vene kirjanduse kaudu õige lähedale on jõudnud. Päälegi peab meil, noortel, teatud osa arvustulist häätahtlikkust olema teiste noorte taotuste sisse, olgugi et meil kõige lähemal seisvad Vene futuristid äärmiste üliveidrusteni on jõudnud ja tõsisele kunstile hävitust kuulutavad. Aga iga liikumine on jõud, ja võib olla, et meie tulevikus futuristidele tänulikud oleme. Neil on julgust olnud surnute ja elavate vastu oma mõõka sirutada, ja oma kilpi kannavad nad utopia tähega ilustatult.

Vene futurism on iseäranis lopsakalt võrsunud, — on aga ka kõige ebamäärasem ja veidram. Filosoofilisest küljest vaadates põhjenuks futurismi edu siin kõigepäält lange-ajajärgule omase pessimismi ülemineku pääl sümbolismi kaudu äärmisesse optimismisse.

Teiseks peab rõhutama, et futurism just niisugusel ajal oma esimesi võsusid ajama hakkas, kui Vene sümbolism hinge vaakumas oli. Ma tuletan Vene moderni luuletaja Gumilevi sõnu meelega: „futuristid, ego-futuristid ja teised raisahundid hiilivad ikka lõvi kannul“. Sümbolismi lagunevast kehast on ehk futurism küll mahla imenud, aga mitte üksi futurism, vaid ka akmeism ja Gumilevi edustatud adamism.

Kolmandaks oleks nimetada endise voolu poolehoidjate avalikku tagasivaarumist — kalduvust — klassitsismi jäljendada, nii et siin futurismi protestiks tagasimineku taotuste vastu pidada

võiks. Futurism ei salli minevikku, — ega endist kunsti. Italia futurist ja kõikide futuristide ülemjuht Marinetti kirjutab: „Meie eesmärgiks on energiline võitlus mineviku kultuse vastu. On teil aimu, kui suur sõjavägi surnuid geeniusi piirab ja rõhub meid väiksearvulist elavate geeniuste salka? Hauad valitsevad, surnuaiad töötavad . . . surnud saavad võitu elavate üle. Ainult surnutele tasutakse ausasti, — noorte tasuks on aga nälgimine. Noorte, nende kõige eluvõimulisemate eest elavate seas peame meie välja astuma.“ Neijandaks oleks elu linnastamist nimetada, mille tõttu futuristide oletuse järele ka tunded ja kunstimaitses teisedatud — linnalikumaks peavad saama. Suure linna ähkimine, — määratu lärm ja müdin, automobilide hääled, tramwaide otsatu kära, — õhus aeroplanide vürin — taevalaevade, õhutõldade vuhin — kõik on olemas, et uus esteetiline väärtus eluneks — kiiruse iludus — „beauté de la vitesse“.

Kõige mõjuvamaks Vene futurismi tekkimise põhjuseks võiks jäljendamist nimetada, kuna Vene linnades veel küllalt dünamilist liikumist, teatavat urbanismi näha ega tunda ei ole. Vene futuristid peavad eneses veel kunstiliselt „kiiruse tunde“ elule äratama, — futurismi tegema, nii et nende taotustes sagedasti ainult tehtud poos esineb: neil on teoria valmis olnud, mille järele siis ka ehitada on katsutud. Kui Italia futurism 1909. a. esimese manifesti ilma saatis, — siis oli see kunsti ja idee, isegi aja seisukohalt põhjendatud: teoria järgnes kunstile, — aga mitte kunst teorialle. Vene futuristid katsusid aga oma lapsele ka Italia nime panna, enne kui ta sündinud oli, teoria sündis enne kui kunst, — mis muud ei ole kui looduse seaduste vastu eksimine: ürginimese juures oli loov kunst ilme saanud, enne kui metsik aju oleks jõudnud midagi teoreetilist kavatseda. Siit võiksime järeldada, et kunstil teooriat sugugi tarvis ei olegi. Ma tuletan Oscar Wiide'i ligikaudset ütelist meelde: „Kunstnik ei pea kunagi omama miski teooriat ega süsteemi . . . vaid iga tunne peab vormi saama, iga mõte oma ilme, iga unistus — tõelikkuse.“

Ma lisaks veel: „Meie, luuletajad, peame kõigepäält utopistid olema, meil ei tohi sadamat olla, kus meie lausuda võiksime, — meie reis on lõpnud, — ei! Luuletaja peab uusi avaldamise viisid otsima (jäägu loomata teooriad ja uued voolud), nii et iga luuletus omast kohast „uuevooluline oleks“. Päälegi ei ole kunstivoolud igakord uued, vaid rohkesti endiste voolude segaverd väärlapsed. Impressionism, sümbolism — on voolud, kust ka futurismki oma elusooned on saanud, — olgugi et futuristid kõiki oma eelkäijaid kirjanduse ja kunsti alal eitavad, nagu nad ülepea mineviku kulturi eitavad. On ju futurism termin, mis oletada lubab, et meil tuleviku kunstivooluga tegemist on. Ainult tulevik, kus maa pääl ainult dünamo-masinad töötavad, inimesed aga taevalaevadel — monoplanidel — traadita telefoni kaudu masinaid maad harida lasevad, — tulevik võimaldab täielist „beaute de la vitesse“. Et aga futuristid siiski alles olevikus elavad, — siis teevad nad

otsuseks oma kunstis juba käesoleva aja palaviku-sarnast liikumist — kiirust kujutada; nad ei kujuta aga objekti, mis liigub, — vaid liikumist „per se“. — „Du mouvement avant toute chose“ (Verlaine'i analoogilises fraasis: de la musique avant toute chose) ehk — „j'aime le mouvement, qui déplace les lignes.“ (Baudelaire'i analoogiline fraas: je hais le mouvement, qui déplace les lignes) — need laused võiksid futuristide mottona nende manifestile trükkida. Käesoleva aja elu kiirendatud rütmus — dünamism nõuab dünamilist kujutamise viisi, abinõuks rütmuse tabamiseks tarvita- vad futuristid äärmisi sümbolisi ja impressionistlisi võtteid. Osa sõnu kujutab teatud objekti, osa liikumatust, ja ainult väike osa jääb järele, mis liikumist kujutab — teostab. Sagedasti on ka need sõnad liikumise kujutamiseks jõuetud, nii et ainult häälte jäljenda- misega kuuldavat liikumist nähtavaks tehakse. Raudtee rongi lii- kumine esineks meile siis nii:

Fu, fu, fu, fu, fu
 Fa, fa, fa, fa, fa
 Sa, sa, sa, sa, sa
 Tsa, tsa, tsa, tsa, tsa

Futuristid on katsunud ka uusi kohasemaid sõnu luua, ehk sõnade muudatusi tarvitada, — missugused katsed sagedasti süntaksi kallal vägivalda tarvitama sunnivad. Kui sõnad teatavale rüt- musele ei vasta, — siis raiutakse eest ehk lõpult tükk maha (ehk lisatakse vabalt puuduv osa), nii et vahel ainult üksikud sil- bid järele jäävad. Kui raske siin mõttest aru saada on, ehk üle- pea tähendusest, näitab Vene futuristi Gujedovi iseäraline sõnade tükeldamine:

„Посолицезеленополѣшьтоскло“.

Et mõte tähtis ei ole, seda on enne juba Tjutschev omas „мысль изреченная есть ложь“ formuleerinud. Aga futuristid ei taha teada, et neil eelkäijad on olnud. — „Raamatukogud ei ole muud kui määratumad surnuaiad, museumid oma väärtustega seisavad kui hallitanud kabelid.“ Passeismi jumaldamine peab ka- duma! Aga siiski, — juba keeleliselt on Mallarmé omas „Divagations“ salmi keelelisteks algelementideks lagunemist, — iseära- list sõnade müstikat ette kuulutanud, nii et ka siin futuristid jäl- jendajad on, olgugi et nende taotused äärmise primitivismi ni aetud ja nende keel ürginimeste müstilistele röögatustele läheneb. Ka vaimliselt on futuristid Whitmanni, Rimbaud, Verlaine'i, Verhae- ren'i j. t. järeltulejad.

Vaimlist primitivismi futuristid ei salgagi, vaid lausuvad jul- gesti: „nous sommes les primitifs d'une sensibilité complètement renouée“, ehk

„мой мозгъ прояснили дурманы,
 душа влечется въ примитивъ“.

Nii siis näeme, et futuristide tuulelipp ühe otsaga tuleviku poole näitab, keskkohaga oleviku ümber keerleb, kuna teine ots ürginimeste mineviku poole pöördud on. Tulevikku peab jumal-

dama, olevikust tarvis jooonuks saada ja selles jooovastuses vaba olla kui metsik ürginimene, see „die prachtvolle blonde Bestie“. Kui sümbolistisi „la föret de symboles“ ümbritses, siis võiksime futuristide kohta lausuda, et nad oleviku chaosiga ühte sulades ainult liikumist, gigantilist rabelemist ja XIX. aastasajas ilmunud metsloomade — masinate — rahutat mõirgamist kui „aja sümboli“ näevad ja tunnevad . . .

Müstika mikrokosmiline individualism on makrokosmiliseks saanud . . . Futuristid on teorias õige kaugele jõudnud, kaugele kui nad praktilistes taotustest saada võivad. Välja kuulutatud endise kunsti hävitamine peab ehk liikumiseks — liikumise, mässuks — mässu enese pärast jääma, ja kui meil teatud osa optimistilist usku futuristide taotuste sisse on, siis sellepärast, et futurism kisendavaks protestiks äratallatud rajadele kaldumise — neo-klassitsismi vastu olgu. Kuigi futuristid oma teooriat tõestada ei ole suutnud, siis sellpärast, et paradoks paradoksiks peab jääma ja ainult niisugusena meid valdab, — siiski ei loobu meie uskumast nende „hübematus“ sisse. Ma tuletaks Konst. Erbergi sõnu (v. Конст. Эрбергъ. „Цѣль творчества“. — Опыты по теоріи творчества и эстетикѣ; Книгоиздат. „Русская мысль“, Москва, 1913, lhk. 130) meelde: „Дерзость говорить: — нарушай своей волею запреты мировыхъ тайнъ, — нарушая, познаешь, быть можетъ, свободу“, ja säälsamas (lhk. 162): „Кто не боится сказать абсурда, — часто говорить истину“.

Võib olla, on futurism just ajakohane „hüüdja hää“, mis vanu kui noori ergutab rändama hää- ja kurjatundmise puult elupuule, et säält vilja noppida, kust paradiisi inimene noppida ei tahtnud ega võinud: tal oli enne tarvis mõistust, ilma milleta elupuule ligi ei pääse . . . (Järgneb.)

J. Barbarus.

Ülevaade.

Käesolevas osas tahame vaatlusele võtta võimalikult kõik tänavu ilmunud ja ilmuvad paremad ilukirjanduslised ja teaduslised raamatud, mis toimetusele kätte saadatud. Tarbekorral tuleme meie tagasi ka mõne varem ilmunud tähtsama toote juure. Ruumi puudus sunnib meile pääle lüheduse: oleme mõni kord sunnitud paaris reas arvustatava raamatu kohta lõpuotsust kokku võtma, et aidata lugejale meie kaunis laialisel kirjaturul orienteeritud olla. See täiesti praktiline ülesanne sunnib meid ka käesolevas osas põhjalikumate arvustuste avaldamise mõttest loobuma. Viimase tasuks aga püüame lühikesi lõpuotsusid pakkuvaid arvustusi just neilt tuua, kes Eestis seni just põhjalikumate arvustustega on esinenud.

T o i m e t u s.

Juhan Liiv, Valitud jutud. E. K. S. „Noor-Eesti“ Rahva-raamatud nr. 1. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus.

Selles raamatukeses on koos kõik Juhan Liivi paremad novellid, väljaarvatud tema pikem jutustus „Vari“. Siin on tema meistri-

tööd jutustava proosa alal: „Igapäine lugu“, „Peipsi pääl“ ja „Muldmäe Mats“, eluloolised „Esimesed kirjaniku tundmused“ ja „Käikmäe kägu“, murrakuline „Pildikene Peipsirannalt“ ja väikekodaniline „Aias“. Juba see väike raamat pakub novellistist Juhan Liivist pea täielise pildi. Tuleks ainult soovida, et Juhan Liivi luuletused samas odavas väljaandes rahvale kättesaadavad oleksivad, et laiemad hulgad õpiks hindama kadunud kirjanikku tema väärtuslikumast küljest.

Bernhard Linde.

Friedebert Tuglas, Juhan Liiv. Monografia. E. K. S. „Noor-Eesti“ toimetus nr. 25. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus.

Sellega on alus pandud iseseisvate raamatutena ilmuvale monografia-kirjandusele ja mitte juhusliselt ei ole Juhan Liiv esimesena käsitusele võetud, see „Noor-Eesti“ valulaps. Loodetavasti õnnestab esimene katse sedagi võrd, et sellele järgneda võiksivad monografiad teiste meie kirjanikkude üle, nagu Eduard Wilde, E. Peterson j. t., kelle kirjanduslist ilmet juba enam-vähem välja kujunenenuks võib lugeda.

Teose esimene päätükk, mis käsitab Juhan Liivi elulugu, on kõige nõrgem osa sellest monografiast, kuna siin autoril materjalid nähtavasti on puudunud. Hiljem kogutud materjal näitab, et Juhan Liiv oma vanemate kuues laps oli, mitte aga neljas, nagu autor kõneleb; ka ei olnud Juhan Liivi palk „Oleviku“ juures mitte kohe 15 rbl, vaid kirjanik algas oma teenistust 8 rbl. kuupalgaga, mis alles hiljem eelpool nimetatud „ülemäärani“ tõusnud; „Kümne loo“ honorar aga olnud 20 rbl., mitte 10 rbl., nagu Fr. Tuglas P. Grünfeldti järel teatab. Leiduvad veel mõningad väikesed vääratused, mis kõik materjali puuduse arvesse tuleb panna. Mulle näib, et praegu võimata on Juhan Liivi täielikumat elulugu kirjutada: selleks tuleb enne kadunud kirjaniku kirjavahetus ja paberid kokku koguda ja läbi töötada. Küsitavaks jääb, kas siiski kõik ajajärgud valgustatud saavad, kuna 1890—1900. a. kohta pea iga-sugused teated puuduvad.

Parem on monografia teine päätükk, mis käsitab Juhan Liivi novellistina. Kare, kuid siiski õiglane on see eitav otsus, mis Fr. Tuglas Juhan Liivi jutustava proosa üle annab.

Kõige parem, otse hiilgav on monografia kolmas päätükk: Juhan Liiv luuletajana. Kõige rohkem põhjendatult toob autor siin omi väiteid ette ja purustab veel kord nende illusionid, kes Juhan Liivi proosast klassikalist otsisivad ja osalt praegugi otsivad. Kahtlemata saab siis, kui Juhan Liivi luuletused, ilmunud ja ilmunamata, kõik kokku kogutud, võimalikuks meie parema luuletaja kirjanduslist pilti veel suuremasse raami mahutada, mis aina soovida jääks.

Bernhard Linde.

Marie Heiberg'i „Enne viimset päeva“. Eesleht V. Kangroo-
Pooli joonistatud.

Päris meeldiva välimusega raamat: paber ilus, kiri selge. Eeslehe joonistust võib häälmeelel vaadelda.

Raamatu — temas on viis teost — lugesin ma kaanest kaaneni läbi. Seletuseks võiksin ma harva trüki ja raskest haigusest paranemise pääle tähendada: viimisel korral ei anta mitte ainult teistele kõike andeks, vaid vaadatakse ka iseene e eksituste pääle pehmemal pilgul. Aga — ma ei mäleta, millal ma midagi vane mat, rohkem luitunud, otsitud ja tehtud olen lugenud. Ammus ilmusivad sellest samast sulest lapselaulud!

Ja jah, meil on kalduvusi ruttu vanaks saada. Ja targaks ning suurtsuguseks! U-huu! Aga milleks see tarkus kõik — ilm seisab ju rumaluse najal üleval. Ja milleks see kortsude luge mine „huulte nurgas“ . . . niisama kulmude vahel ja silmade all . . . , mõjuvad ju „kohutavalt . . . vanad, koltunud ja vastikud näod“. (Enne viimset päeva, lhk. 64). Vanadus on haigutav igav, iseäranis eelkäiva nooruseta, tehtud vanadus naeruväärt.

Luuletajad (nagu meheleminejad neiudki) ei tohiks kunagi üle kahekümne nelja aasta vanaks saada. Ja otsekohesed peak sivad nad olema, nagu esimesel armastusel.

Sest ainult noortest võib midagi loota ja ainult otsekohesed peavad maad pärima.

A. H. T.

Toimetusele saadetud kirjandus.

14. O. Luts. Laul Õnnest. Draama kolmes vaatuses. Tartus, 1913. 134 lhk., hind 80 kop.
15. M. I. Eisen. Karskuseliikumise ajalugu. Suuremalt osalt Dr. J. Bergmanni ja Dr. V. Hytäse ainetel. Eesti Karskuseseltside Keskoimekonna kirjastus nr. 53. 184 lhk., hind 75 kop.
16. Paul Pinna. Vanalugu — alati uus. Kombluskomödia 3 vaatuses. Rahva näitemängud 211. Kirjastaja H. Leoke, Wiljandis, 1913. Hind 65 kop.
17. A. Kitzberg. Punga-Martja Uba-Kaarel. Rahvatükk viies vaatuses. Kolmas parandatud trükk. Rahva näitemängud nr. 215. Kirjastaja H. Leoke, Wiljandis, 1913. 88 lhk., hind 75 kop.
18. Gustav Suits. Elutuli. Teine parandatud ja täiendatud trükk. „Noor-Eesti“ rahvaraamatud nr. 2. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus“ Tartus, 1913. 62 lhk., hind 10 kop.
19. Eduard Wilde. Muiged. „Mõtte“ kirjastus. Tallinnas, 1914. 96 lhk., hind 70 kop.
20. Tartu Rahvaraamatukoguselts 1913. a. Esimene tegevuse aasta.
21. Friedebert Tuglas. Juhani Liiv. Monografia. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ toimetus nr. 25. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus“ Tartus, 1914., 80 lhk., hind 60 kop.
22. Cand. agr. E. Ehrlich. Juhatused heinaseemne kasvatamiseks. E. P. S. Seemnevilja Toimekonna väljaanne nr. 3. Tartus, 1914. 30 lhk., hind 15 kop.

Vastutav toimetaja: **K. Tüür.** Vastutav väljaandja: **Bernhard Linde.**
Tegev toimetaja: **R. Pabo.**

Meie politika.

Kui meid midagi Eesti elus äritada tohiks, siis Aleksandrikooli saatus. Rahvas korjas vabatahtliste annetuste teel 100.000 rbl. kokku, et Eesti kooli saada, päälegi kooli, mis harilistest eestlaste jaoks olemasolevatest koolidest programmiliselt lahku läheks: vähemalt keskkool pidi asutajate mõtte järele temast saama. Nüüd ei ole midagi ootustest täide läinud. Aleksandrikool on algkoolina elutsenud ja praegu tehakse tema kallal niisugust operatsiooni, mis kapitali täiesti annetajate soovi vastaselt tarvituselevõtmist tähendab. Kaugemale minna võiks ehk ainult siis, kui Aleksandrikooli kapitaliga eestlaste asemel Krimmi tatarlastele kool avada. Kooli nimegi ei salli praegused kapitali peremehed, olgugi et ta iseenesest midagi seadusevastast ega lahk-püüdelist ei tähenda. Koolikapitali kogujate mõte oli Aleksandrikooliga Vene keisrile, kelle nimega pärisorjusest vabastamine ühendatud, mälestusemärgi panna. Otse selle vastu tähendab Aleksandrikooli Karlshofi kooliks nimetamine separatismust, sest Karlshof on saksakeelne sõna, millel mingisugust Vene maiku juures pole; veel enam, Karlshofi koolina on Aleksandrikool selle nähtuse mälestusemärgiks, mida keiser Aleksander eitas, pärisorjuse mälestusemärgiks: Saksa mõisas on ju meie orjapõlve kätki.

Karlshofi kooli asi on tõsiseks häbimärgiks meie politika alal. See kool seisab seaduse alusel, mis mõlemast Vene seaduseandlisest kogust läbi läks, kuid ilma et rahvuslised Eesti saadikud seda oleks näinud. Asjatundjad need mehed (Terras ja Schulzenberg) ju ei olnud, kuid niipalju oleks pidanud erakond, kes neid kannika otsa upitas, nende kohuseks tegema, et nad seaduse-eelnõud, mis Eesti asjadesse puutusivad, välja oleks otsinud ja asjatundjatele näha saatnud. Oleks võimalik olnud ajakirjanduse ja silmapaistvate Vene saadikute abil mõjuda, et rahvusline ettevõtte nii enesetunnet haavavat loomu poleks omandanud. Viletsate epigonide kombel on rahvuslased selle ära annud, mis isad ilusat teinud. Ei ole arvata, et isegi oktoobristid niisugust igast piirist üleminevat inimeste mõnitamist oleks lubanud, nagu see nüüd päevakorral. Kuna meie saadikud midagi ette ei võtnud, siis oli igal võõral põhjus arvata, et asjad täiesti korras on.

Kuid olgu. See on juba osalt mineviku sündmus — see Karlshofi kooli seadus. Mis teevad aga meie praegused saadikud? „Tartu Päevaleht“ lubas ja lubab herra Raamoti poolt ülevaateid tuua seaduseandliste kogude tegevuse kohta. Kunas sellega peaks hakatust tehtama? Seni on juhusliselt „Postimehe“ kirumise mõjul ainult mõni veerg teateid ilmunud. Kuid seda on kohusetundliku saadiku kohta liiga vähe, lihtsalt, see annab tunnistust asjast mitteamusaamisest, hoolimatusest, kui tahate. Ma olen kindel: kui midagi Aleksandrikooli kombel käest ära mängida on, siis meie praegused saadikud meid sellega üllatavad. Herra Raamoti toetajad lubasivad temale Riigivolikogusse sisseandmiseks seaduse-eelnõusid valmistada. Kuid on veel midagi muud teha. Meie seaduseandlised asutused töötavad vahetpidamata ja saadavad vabriku viisil seaduseid välja, mis summas terve riigi õiguslise olu lõpeks tähtsalt muudavad. Lärmisünnitavad seadused jäävad tihti kas enne sündimist surnud lasteks, ehk neid on lõpeks nii vähe, et nad väikeste, tähelepanemata seaduste kõrval varju jäävad. Meie haritud, politikat tegijad ringkonnad peaksivad tingimata oma saadikute käest nõudma, et viimased seaduse-eelnõusid, mis kuidagi meie oludesse puutuvad, kavakindlalt ajalehtedes refereeriksivad. Meil on hulk õiguseteadlasi, need peaksivad siis katsuma seaduseprojektisi juridiliselt hinnata. On ju iga meie suurema lehe toimetuses üks, paar — kolm väljaõppinud õigusetundjat, kellel praegu tööpoolest muud ametiks ei ole, kui vastastikkü üksteist maha teha. Niisuguste tänamata suleharjutuste asemel peaksivad nad katsuma oma teadmisi kasuga tarvitada. Kui ma ei eksi, siis on Tallinna advokat R. Eliaser herra riigivolniku Orrase käest seaduseprojektide kättesaatmist palunud ja on siis ka mõne arvustava märkuse nende kohta teinud. Meie vanemad õiguseteadlased-advokadid korjavad aga mammonat — politikat teevad siis, kui nad palgalisteks politikameesteks pannakse. Kuid ka siis ei ole nendest tihti suurt asja, sest kohtus protsessikonksusid välja mõtelda ja õiguseteadlist analüüsi teha pole mitte alati üks ja seesama. Tartus ei ole, näituseks, tööpoolest mitte ainust Eesti advokati, kes oma eriasjas silma paistaks. Et nad avalikust elust palju osa ei võta, nimelt oma kompetent arvamise avaldusega, see tuleb lihtsalt nende mõtlemise võimetusest: see, mis nad ütleksivad, oleks tihtipääle lausar umalus. Nii elada, kui meie rahva intelligents elab, suurelt osalt, võib ainult mõtlemises ja hariduses lapsekingades oleva rahva intelligents. Nimelt ei ole avalikkudes asjades ettenägemist ega ettekavatsust. Elatakse instinktiivselt. Ettekavatsematus on aga madalal kultuurijärgul oleva inimese tundemärk. Hiljuti tahtis keegi Vene ajakirjanduses seisukohavõtmise tarvis materjali saada — ühe põleva päevaküsimuse kohta — kuid kust on saada? Mõne aasta eest kõneldi büroo asutamisest, kes teateid Vene lehtedele muretseks. Mitte sõrmegi pole seni liigutatud. Hiljuti tegi Balti Saksa ajakirjanduses kellegi lätlase Simsoni seisukohavõtmine Parisis ilmuvas

ajakirjas *Annales des nationalités* ühe seaduseprojekti kohta kära. On eestlased midagi sarnast katsunud? Herra Aavik katsus Prantsuse keele paranduse kallal oma osavust; Eesti kirjanduse tooteid on katsutud Saksa ja Ungari keelde toimetada. Ajaküsimuste valgustamiseks ei ole jõudusid. Egas ometi kedagi laias ilmas niisuguste asjadega imestama ei saa panna, kui Eesti „maakultura“ lgaüks ütleks, et autorid kirjaoskamatud on.

Kaks ülesannet vähemalt oleks meie politikeridle, kui nad üleüldse selle nime väärt olla tahavad, viibimata teostamiseks: seaduseprojektide kontrollimine ja arvustamine ja materjali korjamine küsimuste valgustamiseks võõrakeelses ajakirjanduses. Viimase ülesande teostamiseks oleks juba esialgu küllalt, kui ajalehe toimetused omale arhivi asutaksivad, kuhu kohased teated ja paberid kogutaks, näituseks Balti sakste koloniseerimise politika üle. Väga tarvis oleks olnud krahv Vitte ja teiste sündmata kahtlustamiste pääle vastata. Seda teha ei võidud. Isegi omal ajal volikogusse sisse anda mõeldud lätlaste arupärimine on igati halvasti redigeeritud.

Mis meid poliitiliselt armetuteks teeb, on mõisa aidamehe ilmavaade: kopikaid koguda, koguda, olgu õiguse või ülekohtuga, et siis kogutud krossidega ennast laotada, teistele oma kopikate võimu nina alla hõõruda. Et veel ilmas muid ilusaid asju on, mille pääle uhke võib olla, mille pärast vaeva maksab näha, seda palju meelde ei tule. Inimesed ei usugi, et nemad pääle kopikate kogumise veel ilmas midagi võivad.

Aidamehelsus paistab veel sellest silma, et meie „herraseid“ häameelega jumaldame. Võtame kas või vürst Mansõrevi austamise, mis praegu päevakorral. „Meie herra, vaat see on alles tükimees!“ Mansõrev on vilunud kõnemees ja oma aadelimehe seisukoha tõttu mõjuva sõnaga, seda ei saa salata, kuid eestlased ise oleksivad võinud ka rohkem teha, kui ajalehelugejate kopikate oma kaukasse juhtimise mõte vähe hinge tõmmata oleks annud. Mis vihastab „Postimeest“ kõige rohkem, mille pääle ta iial reageerimata ei jäta? „Meie Rastasaja“ teated, et tema naabri sissetulekud vähenevad. Vaimlise pankrottijäämise tõendused seedib „Postimees“ harilikult stoilise rahuga ära. Eesti aumehelsus seisab kopikatega ettevaatlikult ümberkäimises. Kui „Postimees“ Gustav Suitsu surnuks lüüa soovis, siis ei leidnud ta kangemat abinõu, kui seletuse, et Suits kirjutatud ridade eest liig palju võtnud. Kui punaste päevade tegelasi mustata tarvis oli, siis tuldi seletusega, et nad rahva käest kokkukogutud rahaga plehku pannud. Veel tänapäevani tõendavad paljud Tartu inimesed kindlas usus: Peeter Speek viis nii ja niipalju ära. Et ilmas veel pääle kopikate muid tegurisi on, mis inimest liikuma panevad, see ei mahu nende arusaamisesse.

Lõpeks ei saa veel ühe nähtuse pääle tähelepanemist pööradata jätta, mis niisuguse politika kestvuse tuleviku pandiks on: korporantismus Eesti üliõpilaste keskel, hilpudega ja feodalvigu-

ritega uhkeldamine. Talupojasoost üliõpilaste värvid ei või ju muud tähendada, kui et pojad isade rahaga ilutseda võivad ja seda ka teevad. Meie sakste juures tulevad rahale juure veel traditsioonid, hää kasvatus, väljaarenenud ühiskondlik kohusetunne j.n.e. Saksa värvikandjate mõõgad on mälestuseks, et isad kord neid osavalt tarvitades enestele seisukoha ilmas on võitnud ja seda edukalt kaitsnud. Ei või naeratust tagasi hoida seda ühiskondlikku pimesoolikat Eesti mehe käes nähes. Alati tuleb meelde, kui seda kirjut suurepärsust näed, kuidas Rooma linna asutaja Romulus õnnekuulutaja linnu — kotka — oma tekkiva suuruse sümboliks võttis, Gautama Buddha oma järelkäijatele põlatud kollase riide tundemärgiks määras, kristlased selleaegse võlla — risti — oma võitluse täheks tõstsid. Kõike kolme ajaloo hiiglanähtust kandis seesmine jõud. Välimine hiilgus ja seesmine jõuetus on aga paratamata koosnähtused.

Tahtmata pöörad enese meie kopikaseltskonna poolt ära ja paned inimesi tähele, kes „punast närtsu“ lehvitades ajaloo esile tungivad. Sää! on midagi uut, sää! tundub jõudu ja teovõimu.

a—.

Alaväärtuslised inimesed.

II.

Minevas „Vaba Sõna“ numbris tõime rea arvusi tõenduseks, et vaesed inimesed rikastega võrreldes kehaliselt vähem välja arenenud on. Tuleb tähendada, et niisuguste arvudega ümberkäimine suurt ettevaatust nõuab. Antropologia ei ole veel mitte täiesti välja arenenud teadus ja inimene on nii mitmekesiste tegurite produkt, et kunagi küllalt arvustavalt ühe või teise tõenduse pääle vaadata ei saa. Prof. Niceforo arvude kohta peab ütlema, et nad võimalikult metoodiliselt leitud on ja nendel selle tõttu teatud väärtus ei puudu, seda enam, et ka paljud teised teadusemehed samale arvamisele kalduvad. Terve uuem kriminologia (õpetus kuritegevuse põhjustest) võtab elutingimisi arvesse, kuritegevuse ja kuritegijate üle otsust tehes. See arvamine on igatahes muinasjuttude valda antud, et inimene väljaspool olusid seisab ja et ta võib, mis ta tahab.

Shukovski tuntud luuletust „Сельское кладбище“ lugedes usub ehk tõesti mõni, et küla surnuaiail niipalju tundmata geeniusi oma viimast und magavad. Sellest arvamisest peab loobuma, sest külast tuleb võrdlemisi vähe suureandelisi inimesi, selle suure inimeste hulgaga võrreldes, kelle eluasemeks küla on. Kui talupoegade või üleüldse vaesemate rahvakihtide hulgas niisama suur protsent suurvaimusid leiduks kui rikaste keskel, siis peaks neist suurem arv läbi lööma kui praegu, kõigi takistuste

päale vaatamata. Et seda mitte ei sünni (tõenduseks on ajalugu), siis peab tõeks pidama, et vaesuse puu otsas niisugust vilja vähe kasvab. Ja kuna vaimuannid, üleüldse inimese vaimline tegevus, kehaga kõige lähemas ühenduses seisab, siis on see nähtus toeks prof. Niceforo vaeste inimeste biologilist alaväärtuslust tõendavatele arvudele.

Prof. Niceforo tõendab oma uurimiste ja teiste teadusemeeste tööde põhjal, et rahvaklassid mitte ainult kehaliselt üksteisest lahku ei lähe, vaid et seltskondlikult madalal järjel olevate kihtide mõtte-, tunde- ja komeilml hoopis midagi teist on, kui jõukatel, haritud kihtidel. Nimelt on esimeste kihtide vaimu- ja hingeelu midagi ajast jäänut, kõrgemate rahvaklasside omaga võrreldes, niisama kui nende riided, elukorter ja toit. Edenemine on selle poolest muidugi ka vaeste rahvaliidide juures olemas, kuid ikka tuleb nii, et nad siis kõrgemasse arenemisejärku astuvad, kui rahva ülemkiht sellest juba välja on astunud, just nagu Afrika metsrahvaste sõjariistadega Livingstone järele juhtub: siis, kui Europas tongipüssisid tarvitati, olivad neil tulelukuga laskeriistad; kui Afrika metsrahvad tongipüsside ajajärku jõudsid, tarvitasivad europlased juba Lebeli püssa. Et harutust näitlikumaks teha, vaatame oma kodus ümber. Kuna Eesti haritud kihtides modern loodusteadline ilmavaade ikka enam maad võtab, laguneb külades ja ka linnade vaesemates osades sektantline usuhullustus mitmesugusel kujul laiali. Liikumine on isegi väga laialiseks läinud, nagu igaüks leida võib, kes, näituseks, mõni jaamavahe raudteega sõidab. Õp. V. Reiman konstateeris paari aasta eest E. Kirjanduse Seltsi koosolekul seda fakti. Mõlemad tähendatud vaimlised voolud, modern-loodusteadline ja sektantlik-usuline, on sedavõrd lahkuminevad, et neid teineteise eitamiseks võib pidada. Nende kandjate hingeelu peab, järjekult, ka midagi väga lahkuminevat olema. Nende ridade kirjutajal ei ole materjali käepärast, et otsusele jõuda, kui palju meie märatsev usklikkus otse varanduslisest seisukorrast ripub. Arvatavasti ei saa meie juures nii suurt mõju konstateerida, kui mõne teise rahva juures: meie oleme ikkagi talupojarahvas, alles hiljuti haridusele tungima hakanud ja sellepärast kultuurilised kihtide vahed veel välja kujunenemata. Sellest tuleb, et mõned jõukad nurgad niisama usulise märatsemise kimbus on, nagu teised vaesemad. Kindel on aga, et laste koolitamine, see tähendab hariduse tähtsusest arusaamine ja lugupidamine, sääal algust on võtnud, kus jõukus aset leidnud. Haridus ja jõukus on ka meie juures lahutamata nähtused. Intelligentline (vaimline) kultuur on niihästi vaeste rahvaste kui ka vaeste rahvakihtide juures üleüldiselt madalam. See nähtus on üleüldiselt väeramata tõeks tunnistatud ja kuna inimese kui mõtleja olevuse väärtust pääasjalikult tema vaimlise võimise järele ära määratakse, siis tuleb vaeseid inimesi ka selle poolest alaväärtuslisemateks pidada, muidugi ikka ses mõttes, et nad

võitluses olemise eest nõrgemad on. Ei ole ülearune siin kohal „lihtmehe“ mõtlemiseviisi lühidalt karakteriseerida.

Beilise protsessi järel kiitis Vene rahvavabaduse erakonna häälekandja „РѢЧЬ“, kust meie suuremad politikalehed oma politikatarkuse võtavad, Vene lihtmehe „tervet mõistust“, mis Vene rahva häbist päästnud. Muidugi oli see ainult demagogiline võte, kuid meie ajakirjandus kordas seda kooris järele. Tõepoolest ei päästnud Beilise loos lihtmehe terve mõistus Vene rahvast häbist, vaid Kiievi väikeste ametnikkude enam-vähem haritud mõistus, nagu hiljem ka avalikuks tuli. Mis on lihtmehe terve mõistus? Mitte muud midagi kui selle küla või alevi loogika, kus ta üles kasvanud. Kõiksugu eelarvamised, ebausk ja selleväärilised osad käivad tema hulka, üleüldine vaimlise silmaringi piiratud olek arvamata. Mitte mõtlemise materjali paljus üksi ei tee inimest harituks, vaid selle juure tuleb teadmiste hulga tarvitamise osavus, mõistuse arenemise sügavam külg. Lihtmehe ja teadusliselt korraldatud metodilise mõtlemise vahel on niisama suur vahe kui taeva ja maa vahel, kui seda kõnekäänu nüüd veel tarvitada võib. Nagu igamees tisleer ei pruugi olla, kes tisleeri tööriista kotiga seljas kannab, nii ei ole see ka veel tõsiselt mõtleja inimene, kes enesele hulga mitmesuguseid teadmisi pähe tuupinud. Ta ei oska selle varanduse hulgaga midagi päale hakata. Ja niisuguseid inimesi on palju olemas. „Lihtmehel“ ei ole nõnda ütelda ei tööriista ega tööosavust. Kui palju võib ta ilmast ja asjadest teada? Ja kui ta mõnda on tundma saanud, oskab ta sellele õiget tähendust anda? Haritud inimesel on teatud ülevaade ilma ja asjade kohta; ta teab vähemalt, kui mitmekesine elu on, ja ta elu ülesande valik on selle tõttu laialdasem. Pääsjalikult on aga kaugemale ettenägemine haritud inimese trump, millega ta lihtmehe üle võib lüüa. Õpetlased tõendavad ühel meelel, et nimelt kaugemale ettekavatsemine arenemata inimeste juures puudub ja nende võitluse olemise eest jõuetuks rabelemiseks muudab: katsutakse hää õnne päale ühte ja teist, kuid kordaminek ripub täiesti juhusest. Kuulus Prantsuse matemaatik ja täheteadlane Laplace tõendas, et on inimene mõeldav, kes kõik teab, kellel niisugune keeruline matemaatika vormel tarvitada on, et ta tema abil välja rehkendada võib, mis kunagi tulevikus juhtuda võib. Siis, kui niisugune inimene leidunud, ei oleks enam juhust olemas ja meie ei pruugiks enam eksisammusid teha. Elavad inimesed võivad ainult selle Laplace ideali poole püüda ja mida laialdasemad teadmised kellegil on, mida osavamaks mõtlejaks ta välja arenenud, seda sihikindlam, tagajärjerikkam tema tegevus.

Inimene on seltskondlik olevus ja seda sellepärast, et üksik inimene oma olemise eest võideldes jõuetu on. Ühiskondlik olemine on inimese sõjariist, abinõu ennast alles hoida ja edasi areneda. Ühistegevus kõige laiemas mõttes, ühiskondliku olemise

korraldus, võõrakeelse sõnaga tsivilisatsioon, on inimlise arenemise kõrgema astme avaldus.

Tundemärgid, mis meid ühiskondliku arenemise kõrgust ära lubavad määrata, on mitmekesised. Kõigepäält on selleks intellektuaalse kulturi edenemine. Kui suur kellegi rahva või rahvakihi juures kirjaõskamine, kui palju ja missuguseid koolisid, kui palju ajalehti loetakse, kui palju raamatukogusid j.n.e., see kõik annab meile pidet rahva edenemise kohta järeldusi teha. Kõik need hariduse tundemärgid on meie juures tuntud. Vähem tuntud tõeasi on, nagu seda rahvaarvu kasvamise apostlite jutlustest ja hurjutamistest näha võib, et hariduse tõusmisega paratamata sündimiste arvu kahanemine kaasas käib. Prof. Niceforo on seda Austria-Ungria kohta ära näidata katsunud. Viimases riigis on mitmekesised rahvad ja mitmesugusel hariduse astmel olemas. Ja järjekindlalt kordub säääl nähtus: mida vaesem ja harimatum rahvas, seda suurem sündimiste arv. Lausannes (Schveitsis) on sellesama õpetlase järele rikaste linnajagudes keskmiselt 15,3 sündimist tuhande inimese kohta, vaeste linnajagudes 29,8. Pariisi statistika büroo juhataja Bertilloni järele kordub seesama nähtus Wienis, Berlinis, Parisis. Lõuna-Italia on vaesem ja harimatum kui Põhja-Italia ja selle järele kujuneb ka sündimiste arv: lõunas 38, põhjas 33.

Proportsionalselt sündimiste arvu vähenemisega väheneb rikaste haritud inimeste juures ka suremiste arv. Näituseks Venemaal, mis muu kultuurilise maailmaga võrreldes madalal hariduse järjel seisab, sünnib palju, kuid selle eest sureb ka palju. Europa-Venemaa hommikupoolsetes kubermangudes on surevus üle kahekorra suurem kui suurlinnas Parisis.* Siit võib näha, et vaeste rahvaklasside ja rahvaste juures isiku väärtus palju madalam on kui rikaste juures. Looduseuurijad, kes elavate olevuste arenemiselooa tegemist teevad, on leidnud, et üleüldse loodus ainult tõu vastu armuline on, s. o. tõu alleshoidmise eest hoolitseb ta, mitte isiku olemise eest. Kui palju sureb, siis peab palju sündima, et surejaid ja ka ülejääjaid oleks. Vaeste inimeste lastel on tuhat hädaohtu elutee pääl ees, seni kui nad suureks saavad. On kohti, kus vähem kui pool sündinute arvust 20. eluaastani elavad. Need teated sünnivad väga hästi sellega kokku, mis prof. Niceforo mõõtmised kehalise arenemise kohta tõendavad.

Kriminalistiline statistika annab meile järgmise kultuurilise tundemärgi: kuritegude iseloomu muutumise. Meie hariduse-tegelaste keskel maksab seni kindel usk, et hariduse edenemisega ühes ka kuritegevus väheneb. Kahjuks ei anna teadus sellele optimistlikele arvamisele pidet. Vähemalt praeguse indivi-

* „Postimehes“ tõendati mineval aastal statistiliste arvude abil, et suurlinnad inimesi tapavad, külad aga mitte. Siin esineb meile nähtus, mis ümberpööratud võimalusi oletada laseb. Üleüldse võib statistika abil kõike tõendada, ka kõige suuremaid rumalusi, kui arvused ühekülgset valida.

dualistlik-kapitalistlise ilmakorra juures on asi lootuseta: üleüldine kuritegude arv ei kahane mitte, vaid kuriteod võtavad ainult teise loomu; kuritegude hulk, mis toore jõu ja vägivalga abil korda saadetud, väheneb, selle asemel aga tõuseb kavaluse abil toime pandud süütegude arv. Näituseks on Itaalias, 1885. a. pääle kuni 1905. aastani, inimeste tapmist arv teatud arvu inimeste kohta 100 päält 70 pääle vähenenud, selle asemel aga kaubandusliste ja tööstusliste pettuste arv 100 päält 210 pääle tõusnud; vägivaldsete varanduse äravõtmiste, varanduse hävitamiste ja põletamiste arv on 100 päält 87 pääle alla langenud, selle eest on valeraha tegemine 100 päält 106 pääle tõusnud, varanduslised pettused üleüldse 100 päält 326 pääle j.n.e. Niisugune kuritegude loomu muutumine tuleb ka muudes riikides, pääle Italia, ilmsiks. Näituseks kinnitab Inglise varguste statistika, et vägivalga ühendatud varguste hulk väheneb, kuna kavaluse abil toime pandud võõra varanduse näppamine edeneb. Austrias on inimesetapmise kuritööde arv kõige suurem vähe haritud lõunaslaavlaste juures, kuna itallaste ja sakslaste juures tapmist vähem ette tuleb. Põhja-Amerika Ühisriikide põhjapoolsetes osariikides tuleb tapmist üleüldse harva ette, lõunapoolsetes tuleb 100.000 elaniku pääle 12 tapmise-kuritööd, õhtupoolsetes osariikides, kus modern kultuur poolteed tundmata asi on, tuleb 100.000 elaniku pääle 28 tapmist aastas.

Praegu kirjeldatud nähtust võime sellega seletada, et võitlus olemise eest samalaadiliselt muutub. Madalamatel hariduse astmetel olevate rahvaste juures on pääasjalikult kehaline võimine, jõud, võitluses olemise eest mõõduandev; modern-kultuuriline elu nõuab mõistuslist tegevust. Harimata inimese eluvõimalus seisab nüüdki pääasjalikult kehalise jõu tarvitamises; meie haridus ei ole aga pea muud midagi, kui mõistuse gümnaстика.

Kuritegude mitmesugune iseloom juhib meid ka küsimuse juurde: kuidas on üleüldse inimeste hingeeluga lugu? Usuteadlased ja metafüüsikerid on vanast ajast saadik tõendanud, et hää ja kurja tundmine igale inimesele külge sündinud ja et hää ja kurja mõiste iseenesest midagi igavest, muutumatut on. See-sugune arvamine on nüüd ümber lükatud. Ühtlast kõlblust ei ole. Herbert Spencer on oma etnograafiliste uurimiste põhjal otsusele jõudnud, et „ei ole niisugust jõledust, mida mõnes ilma nurgas mitte kõlbliseks ei peeta“. Igal kultuuriringkonnal vähe-malt on oma iseäralised kõlblised mõisted. Kuid eksline on tõeks pidada, nagu ei võiks ka ühe rahva keskel kõlbluse kohta mitmesuguseid lahkuminevaid arvamisi olla, sest rahvaliikide vahel on üleüldse hingeliselt suur vahe.

Modern looduseteadus tunnistab õpetuse, et elavad olevused mitte ühekorraga sarnasteks, nagu nad praegu olemas, loodud pole, vaid arenemise teel vähem täielistest olevustest tekkinud on, vastuvaidlematuks. Kui nüüd meie kehaliselt areneme, siis ei või ka meie hingega teisiti olla: ka hing on arenemise teel saa-

nud. Meie hingeline olemine on, nagu juba tähendatud, kehaga lahutamata ühenduses. Rudolf Virchov tõendas juba 1871 a., et seda ei olla kusagil nähtud, nagu võiks jõud (elavakstegev jõud, hing) minema jooksta ja kehaliikme (organi) maha jätta. Kui nüüd seda tõeks pidada, et vaesemad inimesteliigid nii kehaliselt kui vaimliselt rikastest haritud kihtidest maha jäävad, siis nõuab loogiline järjekindlus, et meie nende hingeelu mitte *a priori* kindlaks ei määra ise oma üleelamiste põhjal, vaid tõeasju tähele paneme. Näituseks, armastusetunne. Kõigi aegade kõrgemate kihtide luuletajad — vanad roomlased, aleksandriinlased, või võtame näituse Vene kirjanduseloost: Karamsin — on karjaste õrnusest laulnud. Ja meie demagogid, ehk lihtsalt mõtlemata inimesed sulerüütlitena, kiidavad seda järele, inimestele tunde peensust külge luuletades, mida tõepoolest olemas ei ole. Kõik inimese võimised mõjuvad vastastikku üksteist täiendavalt, muutvalt. Kui, näituseks, kellelgi vaimline haridus puudub, ta mõtlemise võime välja arenemata on, siis ei tohi ilma pikema jututa oletada, nagu võiks ta sellest hoolimata oma südameharidusega *i g a t i* välja arenenud inimesega võistelda. Pää- ja südameharidus ei ole mitte kaks täiesti iseseisvat asja, vaid ühel pinnal kasvanud taimed. Nüri mõistus on harilikult tunnete tõmpusega ühenduses. Armastusetunde arenemise teoria on Tartu professor Tschisch paari aastakümne eest üles seadnud ja ta on praegu õpetlaste poolt õigeks tunnistatud. Muistne armastus ei olnud seda, mis nüüd. Naine oli mehele kord vabriku kaubaks: läks üks kaduma, võis teine selle aset täita, ilma et mees nii õnnetuks prõukis saada, et enesetapmise pääle mõtlema hakata. Muiste ei olla enesetapmist armastuse pärast ette tulnud. (Üleüldse on enesetapmine enam moodsa kulturi nähtus.) Naine ei olnud muiste mehele sõbraks ega seltsimeheks: mees ja naine elasivad kumbki oma ette elu. Nüüd on vaimline ja hingeeluline ühtlus täielisem, sellep. armastatud olevuse kaotus raskem kanda, sest sidemeid, mis katkevad, on rohkem ja iga üksiku katkemine sünnitab valu.

Mineval aastal kirjutas A. Kaelas „Postimehes“ Eesti armastuse üle, et see veel väga primitivne, jämedalt tundeline olla. „Postimehe“ toimetus tegi selle kohta õige teravaid märkusi tagasitõrjuval toonil, muidugi mitte midagi asjalikku ette tuues. Ma tähendaksin siin K. Kotsari jutustuste kogus „Paigulised“ leiduva kosjaloo pääle, mis meie külaelu kohta küllalt iseloomuline. Meie talurahva kosjakäimine kannab tõepoolest sarnast laadi. Naine võetakse säält, kuhu hobune viib, ja kui asi ei õnnesta, minnakse teise kohta. Mingisugusest vaimlisest ja hingelisest ühtesulamisest ei ole siin juttugi, õigem see sünnib ilma vaevata, sest kehalik-tundeline osa varjab oma intensiivsuse poolest kõik muu ära. Nagu meil töö juures käed krobelisteks lähevad ja oma tundlikkuse kaotavad, nii on karmis eluvõitluses ka muude inimese võimistega lugu. Vaesuse ja harimatuse tõttu ei arene meie hingeelu peenem,

õrnem osa mitte välja. Vaene varanduse poolest on ka vaesem hingeeluliselt.

Prantsuse revolutsiooni tegelased kirjutasivad kuulsas „inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis“: „inimesed on sündides vabad ja üheõiguslised.“ *Liberté, fraternité, égalité* (vabadus, vendus, sarnadus) on praegugi Prantsuse vabariigi lipukiri, nagu pilkeks faktilisele mittesarnadusele. Prantsuse revolutsion hävitas juridilised kütked, seaduslised üheõigusluse takistused, kuid kusagil ei ole see sotsialistline põhjuslause, et majanduslised tegurid inimlise arenemise alused on, kõik muu kujuneb nende järele, silmanähtavam olnud. Seadusline norm jääb surnud täheks, kui temal jõudu seljataga pole. Praeguse aja haritud riikide sisemine politika on siis ka selle pääle juhitud, et hulkadele, kes endid sotsialismuse lipu all võitlusele koondama on hakanud, majandusliselt vabadust, see on — elamise- ja arenemisevõimalust muretseda. Sotsiaalpoliitilise arenemise-käigu juures peatame teinekord pikemalt.

Joh. Jans.

Karl Marx'i „Kapital“ I. rahvale.

Käesoleva aasta algusega said Karl Marx'i tööd vabaks, s. o. nende väljaandjad kaotasid omanduseõiguse nende kohta. Seda silmas pidades otsustas Saksa sotsial-demokraatiline partei juhatus „Kapitali“ esimest annet rahva tarvis välja anda. Väljaandmine anti Karl Kautsky hooleks, kuna Stuttgarti parteikirjastus — I. H. W. Dietzi järeletulijad — kirjastuse oma pääle võttis.

Praegu, kus ma neid ridasid kirjutan, on raamat juba trükitud; ainult köitmisetööd on veel teoksil. Arvatavasti ilmub raamat lihavõtteks raamatuturule.

Ühe uue väljaande kaastöölise, sms. N. Rjasanoffi lahuse tõttu oli minul võimalik seda uut väljaannet näha saada.

Uus väljaanne on 51 trükipoognat ehk XLVIII+768 lhk. suur. Sellest on XLVIII Kautsky eessõna ja Marx'i eeskõne esimesele ja järelsõna teisele väljaandele, kuna sms. Rjasanoffi poolt kokku seatud register ühes sissejuhatusega 68 lhk. oma alla võtab. — Raamatu paber ja kiri on paremad kui vanade väljaannete juures. Müügihind tulla 5 marka.

Milles seisavad uue väljaande iseäraldused, mispärast nimetatakse seda väljaannet rahva-väljaandeks?*

Esiteks selles, et uut väljaannet keeleliselt hõlpsamalt arusaadavaks muuta on püütud, milleks ka muud uuendused ja parandused kaasa peavad aitama; teiseks — odavam hind.

* Uue väljaande päälkiri on järgmine: Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie von Karl Marx. Erster Band. Buch I: Der Produktionsprozess des Kapitals. Volksausgabe. Herausgegeben von Karl Kautsky.

Kuni viienda väljaandeni oli raamatusse hulka trükivigu kogunud — Kautsky ütleb neid umbes 150 leidnud olevat — mis osalt väga mõttesegavad olid. Need on uues väljaandes ära parandatud. Pääasi oli aga teksti kohendamine ja rahvale arusaadavamaks muutmine. Seda tööd algas juba Marx ise varsti pääle esimese väljaande ilmumist, veel enam aga prantsusekeelse ümberpaneku ilmumise puhul. Et ta ise seda tööd lõpule ei saanud viia, andis ta Friedrich Engels'ile tarvilikka näpunäiteid. Ja Engels on neid juhatusi ka kolmandama ja neljandama väljaande juures silmas pidanud. Engels kirjutab selle üle kolmandama väljaande eessõnas järgmist:

„Marxil oli algusel nõu esimese ande teksti suuremalt osalt ümber teha, mõnda teoretilist punkti teravamalt kujutada, uusi lisaks võtta, ajaloolist ja statistilist materjali kuni uuema ajani täiendada. Kuid haigus ja tung lõpule jõuda ei lasknud teda seda plaani teoks teha. Ainult mis hädapärast vaja, pidi muudetud ja need täiendused juure lisatud saama, mis vaheajal prantsusekeelsele väljaandele juure olid lisatud.

„Marxi järelejäetud varanduse hulgas leidis ka üks saksa-keelne käsi-eksemplar, mida ta kohati parandanud ja kuhu ta märkusi oli teinud, missuguseid kohti prantsusekeelsest väljaandest üle võtta. Oma prantsusekeelses käsiraamatus oli Marx need kohad ka ära märkinud.“ Edasi tähendab Engels, et tähendatud äramärgitud kohad pääasjalikult raamatu viimase jao kohta on käinud. — Pääle nende käsiraamatute, mis Engels nimetab, on aga Marxi asjade seast veel teisi leitud, mis Engelsil seekord mitte saadaval ei olnud, mida aga Kautsky nüüd tarvitada on võinud.

Kuidas Marx ise selle pääle rõhku pani, et tema „Kapital“ võimalikult hõlpsasti rahva sekka teed leiaks, nagu ka, et ta rahval võimalikult arusaadav oleks, selle kohta on ta mitmel puhul oma mõtteid avaldanud. Näituseks ütleb ta ühes kirjas Prantsuse väljaande kirjastajale: „nõnda (s. o. annetena ilmudes) leiab raamat hõlpsamini teed rahva sekka, ja seda pean mina otsustavaks“. Prantsuse väljaande lõpul ütleb ta, et ta ümberpaneku teksti kohati on muutnud, „et lugejal kergem aru saada oleks“.

Raamatust rahva-väljaannet tehes pidi Kautsky muidugi ka seda silmas pidama, et võõraid, iseäranis ingliskeeli sõnu ja kõnekäänusid, saksakeelseteks teha. Marxi keel ei ole mitte ainult sellepärast raske, et ta sügav-teaduslik, vaid ka sellepärast, et ta „Kapitali“ kirjutamise aegu täitsa Inglise mõju all elas — ka keelisel. Ta mõtles ingliskeeli ja tarvitas selle tõttu ka rohkesti võõraid sõnu, nagu kõik inglased. Pääle selle tarvitas ta aga ka rohkesti neid võõraid sõnu, mis filosofid ja matematikerid oma teaduslikus keeles tarvitavad. Hää hulk nendest ei ole aga töölistel mitte tuttavad. Selle kohta ütleb Kautsky oma eessõnas:

„Kõiki võõraid sõnu ei võinud ma mitte ümber panna. Kahtlemata on nende hulgas palju niisuguseid, mille asemel

saksakeeli sõnu küll võiks tarvitada. Neid võõraid sõnu tarvita-takse ainult sellepärast, et õpetlased nendega rohkem harjunud on, need on neil tarvilikkude käsiriistadena käepärast, kuna nad hariliku läbikäimise keele sõnu alles otsima peaksid. Ja ei ole sugugi kerge igapäisest keelest kohe kõlblikku sõna leida, mis teadusemehe erivajaduse kohane oleks. Sagedasti on raskem teaduslikku tööd ilma võõraste sõnadeta kirjutada, kui seda nen-dega läbi põimida. Asjatundmata inimesele näitab aga võõraste sõnadega läbipõimitud töö enam olevat.

„Aga kes töölistele tahab kirjutada, rahvale, kes teaduse-meeste keelt mitte ei mõista, see ei tohi mitte seda vaeva karta, mis võõraste sõnade asemele Saksa sõnade otsimine sünnitab.

„Seda vajadust tundis ka Marx. Esiotsa, kui ta oma raa-matut kirjutas, oli ta kõigepäält selles mõttes oma ülesande van-gis, et hiigla-materjalist jagu saada, teda jaotada ja korraldada, kusjuures tal pääasi oli, et oma mõtteid trehvavalt välja ütelda. See, et lugejad tema sõnadest ka hõlpsasti aru saaksid, tuli alles teises liinis. Pärast, kui esimene ülesanne korda saadetud, mõtles ta ka hõlpsa arusaamise päälle rõhku panna. Teine Saksa välja-anne ja Prantsuse väljaanne on tunnistuseks, et ta seda sihti mitte silmast ei kaotanud.

„Küll ei pane Marx sääl mitte päärõhku võõraste sõnade ümberpanemise, vaid rohkem arusaadavama kirjeldamise päälle. Aga ka esimest ei kaotanud ta silmast. Oma käsieksemplarides tegi ta mitmes kohas märkusi, kuidas võõraid sõnu ümber panna. Nõnda näit. on teise väljaande lhk. 13 pääl „*das Residuum*“ maha tõmmatud ja „*den Rest*“ päälle kirjutatud. Sellesama lehekülje pääl edasi „*abstrakt menschliche Arbeit*“ asemel „*schlech-t-hin m. A.*“, ja 16 lhk. kriipsutas ta „*contradictio in adjecto*“ maha ja kirjutas selle asemele „*Widersinn*“.

„Kahjuks juhtisid aga teised ülesanded teda selle juurest jälle eemale, nii et ta selle puhastamisetöö pooleli jättis. Ja Engels ei pannud neidki hoolega tähele. Sest neljandas väljaandes on niihästi „*contradictio in adjecto*“, nagu ka „*Residuum*“ (lhk. 3 ja 4) muutmata.

„Teadusemeestele ei oleks ka neid ümberpanemisi mitte tarvis. Minule näis see aga nagu pääasi olevat, selles võimali-kult nõnda kaugele minna, kui mõtete teravus ja nende puutumata jäämine iganes lubas.

„Sellest hoolimata jäi ikkagi küllalt veel võõraid sõnu järele, mille asemele Saksa sõnu võtta ei olnud. Iga teadus loob ene-sele aja jooksul oma ise-keele. Igapäevane keel ulatab ainult nähtuste pinnapoolseks nimetamiseks. Sügavamasse tungides jõuame mõistete juure, mille äratähendamiseks igapäevase keele sõnad ei ulata. Et neid ära tähendada, selleks tuleb kas uusi sõnu luua, ehk võõra-, enamiste ladina- ja greekakeelsetele tutta-vatele sõnadele tarbekohane, uus tähendus anda, mis nende sõnade esialgse tähendusega mitte täitsa ühte ei käi, sellepärast

ka lihtsa ümberpanekuga mitte kättesaadav ei ole. Siiski on aga nende mõistmine kergem, kui teada on, mis need sõnad endises, harilikus mõttes on tähendanud.“

Niisuguseid võõraid sõnu ei ole Kautsky mitte ümber pannud, niisama on ta ka hulka Marxile omastest võõrastest sõnadest jätnud. „Need on“ — ütleb ta — „marxistlisele kirjandusele juba nõnda omaseks saanud, et igaüks, kes ennast selle kirjandusega tahab tutvustada, ka nende tähenduse omandama peab.“

Kuna Marx hulga tsitatisid selles keeles üles oli tähendanud, millest ta nad võtnud, on nad uues väljaandes Saksa keelde ümber pandud. See oli rahvaväljaandes paratamata tarvilik. Pääle selle on niihästi tsitadid kui ka nende allikate nimetus — nõnda palju kui iganes võimalust oli — originalidEGA võrreldud ja mitmed endised ümberpanekud revideeritud. Selle juures on iga tsitadi juure allika täieline titel lisatud. Marx ise nimetas allikat ainult sääli, kus ta seda esimest korda tsiteeris. Pärast juhatas ta „l. c.“ — loco citato — kaudu esimest nimetusekohta otsima. Tahab keegi mõne tsitadi juures allika täit nime teada, siis peab ta esimest nimetusekohta otsima. See on mõnikord väga tülikas. Uue väljaande juures ei ole seda enam vaja. Selle töö on Gustav Eckstein ära teinud.

Algusel olnud Kautskyl nõu uut väljaannet ajaloolise ja statistilise materjali poolest nõnda täiendada, et sellekohased näitused ja uuendused kuni kõige uuema ajani oleksid ulatanud, nõnda, nagu Marxil enesel pääle esimese väljaande ilmumist nõu oli olnud. Sellest plaanist on aga K. varsti pääle esimesi katseid lahkunud. Ja vististi tegi ta hästi. Sest „Kapitalis“ ettetulevaid näitusi ja tõeasju praeguse ajani viia ei oleks mitte lühikeste tähenduste abil võimalik olnud.

Marxil oli „Kapitali“ välja andes sihiks kapitali produktiooni-protsessi kirjeldada, kapitalistlisi ühiskonna vahekordasid teaduslikult lahti sebida ja sellega praeguse ühiskonna poliitilist ja majanduslist iseloomu näidata, töolisteklassi tekkimist, olemist ja selle ajaloolisi ülesandeid pääjoontes üles seadida ja võitluseteesid kätte näidata. Kuna ta sel ajal Inglisemaal elas, s. o. maal, mis oma tööstusega kõigi teiste maade eel sammus, ja kus tööstus sellepärast ka kõige kaugemale oli edenenu, siis valis Marx kõik oma näitused loomulikult säält. Sellepärast opereerib tema ka Inglise rahaga, mõõtudega ja kaaludega jne. Nagu teada, sai ta oma sihi nende abinõudega kätte. Lugejal võib küll mõnikord soovitatav olla, uuemast ajast tunnistusi lugeda. Aga paratamata tarvilik ei ole see mitte. Sest ka uuem materjal peaks ju ikkagi sedasama kinnitama. — Selles asjas oma seisukohta pretsiseerides ütleb Kautsky lõpuks:

„— — et Marxi kogutööd koguni moodsaks teha, selleks ei arvanud mina ennast väljaandjana kutsutud ega ka õigustatud olevat. Olgugi et „Kapital“ tänagi veel ikka uus ja ajakohane ja meie kirjanduses kõige elujõulisem töö on, on ta ometi aja-

looline dokument ja tuleb teda niisugusena lugeda. Lugeja ei tohi unustada, et see raamat teisest ajast pärit on, sellest ajast, kus Inglismaal tööstuse monopol oli, Manchesteri ajast, vaba kaubitsemise ajast, sellest ajast, kus mitte veel sotsialdemokratia see punkt ei olnud, mille ümber kõik politika keerleb, vaid kus liberalismus seda punkti tähendas.“

Pääle muude täienduste on ka see nimetamise väärt, et uus väljaanne igal pool, kus Marx praegusest ajast kõneleb, see ajaarvuga ära on tähendatud, millal Marx seda on ütelnud. Kuna Marx „Kapitali“ aegajalt täiendas, mõned asjad aga sel ajal, kus ta oma viimseid märkusi kirjutab, juba teise kuju olid saanud, kui neil raamatu kirjutamise algul oli, sellepärast oli niisugune aja äratähtsamine tarvilik. „Kapitali“ esimene väljaanne sai 1866 valmis, teine väljaanne ilmus 1871, prantsusekeelse ümberpaneku esimene vihik ilmus 1872, viimane 1875, kuna inglisekeelne ümberpanek 1887 ilmus, milleks Marx oma juhatusi kümme aastat varemalt oli annud. Me teame, et Marx nende väljaannete juures mõnesuguseid parandusi ette võttis ja uusi näitusi lisaks tõi. Aga ta ütles igakord „nüüd“. Sellepärast oli tarvilik, seda „nüüd“ igakord ajaarvuga ära märkida.

Tänuväärt uuendus, ehk palju enam täiendus, on raamatule juure lisatud Register. Selle kohta ütleb registri kokkuseadja, sms N. Rjasanoff, oma sissejuhatuses:

„Et „Kapitalis“ ikka kohta tunda ja teada, et seda sõjariista mitmesugustes võitlustes — teoreetilistes ja praktilistes — kasulikult tarvitada, on vaja, et lugeja „Kapitali“ sisu ja mõtteid tunneb ja teab, neid registri abil hõlpsasti leida võib, nii et raamat temal sõna tõsisel mõttes häaks leiu-allikaks võiks olla. Et seda võimaldada, selleks on register valmistatud, mis kõigile teoreetilistele ja praktilistele nõudmistele võimalikult täielikult vastu tulla püüab.“

Seda vajadust tunti juba ammu. Juba üle 30 aasta eest plaanitsesid Ed. Bernstein ja K. Kautsky registrit valmistada. Aga Engels soovitas oodata, kuni kogu Marxi tööd ilmunud. Kuid kõigist Marxi töödest on „Kapital I.“ kõige laiemale lagunenud. Ja uus, odavam väljaanne tasandab temale veel rohkem teed. Ta on juba sõna tõsisel mõttes rahva raamatuks saanud ja tarvises siis ka kõige enam registrit.

Register langeb kolme eri-osasse:

1) Autorite register ühes anonimi tööde, ajalehtede ja ajakirjade nimetustega. Kõik autorid, keda Marx „Kapitali“ esimeses andes nimetab, on registris leida, — ühes lehekülgede arvuga, kus neid nimetatud.

2) Nime-register. Siin on kõik „Kapital I.“ ettetulevad nimed leida, millel kuidagi nõndapalju ajaloolist ehk praktilist tähtsust on, et nendest mööda minna ei saa. Ühtlasi on registri valmistaja nimedele lühikese tähtsuse-kirjelduse juure lisanud, mis igaühe juures ta päätähtsust puudutab.

3) Asja-register. Siin on registri valmistaja tähtsamatest teadustest tähtsamad tunte-sõnad võtnud, mis „Kapitali“ lugejat iseäralde huvitada võivad. Nõnda näit. ajaloo filosoofia ja metodoloogia üle: dialektik, fetischismus, materialistline ajaloo vaade, metod, filosoofia jne.; poliitilise ökonomia teoreetiliste küsimuste vallast — väärtus, raha, lisaväärtus, kapital, kapitali koondumine jne.; polit. ökon. ajaloost — klassikaline polit.ökonomia, merkantilismus, füsiokradid jne. Nõndasama on ka ajalugu, geografia, sotsial-statistika, sotsial-politika jne. sellesarnaste tunte-sõnade abil üles tähendatud, nii et lugeja registri abil hõlpsasti leida võib, mis Marx selles asjas on kirjutanud.

Niihästi Kautsky kui Rjasanoff hoiatavad registrit sedaviisi tarvitamast, et lugeja mitte raamatut otsast lõpuni läbi lugema ja selle sisu uurima ei hakka, vaid registri abil otsekohe nende küsimuste kallale asub, mis teda silmapilkselt huvitavad. See oleks asjata ajaviitmine, ilma et lugeja selle sisse tungida ja seda omandada suudaks, milleks Marx „Kapitali“ kirjutanud. Registrit võivad ainult need kasuga tarvitada, kellele raamatu sisu tuttav ja kes temas käsitavates küsimustes mitte enam ilma teadmisteta ei ole. Mõlemad juhivad selle juures Marxi sõnade pääle tähelepanemist, mis ta Prantsuse väljaande eessõnas ütles: „Minust ja siinemaale ei kellegist teisest tarvitatud uurimiseviisi majanduslistes küsimustes teeb esimeste püütükkide lugemise õige raskeks. — Aga ma ei või selle vastu muud teha, kui tõe järele januneja lugeja tähelepanemist algusest pääle selle pääle juhtida ja teda raskuste vastu ette valmistada. Ei ole laia postmaanteed olemas, mis ilma vaevata teaduse juure viiks, ja ainult need tohivad loota tema valgustatud kõrgustele jõuda, kes mitte selle vaeva eest tagasi ei pörka järsku rada mööda üles ronida.“

„Rahva-väljaannetel“ on harilikult halb maik juures. Vähe-malt teaduslik ei pruugi rahva väljaanne olla — niisugune on tavalik arvamine. Kuid kõnesoleva „Kapitali“ uue väljaande kohta see ei maksa. Palju enam peab tunnistama, et siin järgmise põhjusemõtte järel on käidud:

„Kõige parem on rahvale just paras!“

„Kapitali“ uus väljaanne on tõepoolest siimaalsetest kõige parem. Sest siia on kõik hää kokku kogutud, mis senini siin ja sääl laiali oli. Pääle selle on trükivead ära parandatud ja kõigiti nõnda tänuvääriliselt täiendatud, et ka teadusemehed ilma selle rahva-väljaandeta läbi ei saa, s. o. uue väljaande abil on neilgi kergem Marxi õpetuse sisse tungida ja seda allikana tarvitada. Igamees peab seda tööd häameelega tervitama.

Ei ole kahelda, et ka need, kellel mõni vanem väljaanne olemas on, omale uut mitte muretsemata ei jäta.

Wienis, 3. aprillil 1914.

M. Martna.

Ühiskondlik ja era hoolekandmine Prantsusemaal.

Riiklik ja era hoolekandmine on siiaaani üleüldiselt ainult üksikut isikut silmas pidanud; pääasjalikult on hoolitsetud üksiseisvate põdurate, vanadusest nõrkade, vigaste j. n. e. eest. Rõõmuga tuleb siis ka tervitada seda Prantsuse parlamendi poolt hiljuti vastu võetud seadust, mis terve perekonna hääd käekäiku silmas peab ja iseäranis aga lasterikkale perekonnale appi tahab tulla.

Loodetakse selle läbi niihästi kasvavat sündimiste arvu tagasimineku, kui ka lastesurevust kõrvaldada. Tõeasi on, et Prantsuse rahvaarvu tagasimineku põhjuseks pääasjalikult sündimiste arvu kahanemine on; seda kahanemist on aga võimata, nagu nüüd ära nähtud, ainult lastesurevusele piiri pannes ära hoida. Aastal 1872 oli sündimiste arv 966.000, 1902 a. — 845.000 ja 1911 a. — 742.000.

Prantsusemaa seisab teiste rahvaste keskel sündimiste arvu suuruse poolest viimasel kohal. Statistika näitab, et keskmine sündimiste arv 1900 a. kuni 1909 a. Prantsusemaal 10.000 elaniku kohta ainult 207 oli, kuna see aga sellesama aja jooksul Inglisemaal — 275, Italias — 325, Saksamaal — 335, Hispanias — 341, Austrias — 350 ja Venemaal — 486 oli. Aastatel 1895, 1900, 1907 ja 1911 oli suremiste arv sündimiste omast suurem ja a. 1907, 1909, 1911 oli Prantsuse rahvas arvuliselt vähem, kui eelmineval aastal.

Suure murega pani Prantsuse seltskond neid raskelt kaaluvaid tõeasju tähele ja juba ammust ajast oli palju häätegevaid seltsisi ja korraldusi, kes rohkearvulistele perekondadele toetust ja abi muretseksid, oli see abi rahaline ehk mõnesuguste teiste häätegevliste korralduste näol nagu: supiköögid, suvekoloniid, ema- ja lastekodud j. n. e. Leidus isegi majaperemehi, kes valmis olid niisugustele perekondadele korterisi alandatud hinnaga välja üürima. Kuid kõik need katsed olivad üksikud ja ajutist laadi kandvad; sellepärast polnud siis ka niisugune toetus küllalt kaugele ulatava mõjuga ega küllalt mõjuvaks abinõuks lasterikkade perekondade toetuses. Seda nägi ka muidugi Prantsuse riik ära ja võttis mitmesugused katsed ette, millede lõpusiht rahvaarvu kasvamine pidi olema. Aastate jooksul juba tulivad mõnesugused katsete ettepanekud, nagu sündimiste preemiad, kaudsed toetused, palgalisandused, hoiukassaraamatud, maksude vähendamine, avalikkude ametite tagavaraks hoidmine arvurikkade perekondade isadele.

Iseäranis edenesid nõupidamised sünnitamise preemia asutamise üle, ja paljude keeruliste eeltööde järele võeti viimaks 1913 a. suvel seadus vastu, mis lasterikkade perekondade seisukorda kindlustab. 1. jaanuarist sel aastal hakkas see seadus maksma.

Sellega, et riik asjast kinni haaras ja toetuse (lisarahana), mida lasterikkad perekonnad saama peavad, seaduseks kinnitas ning sellega sunduslikuks tegi, on temalt armuanni iseloom võetud ja ta kannab enam-vähem võla tasumise kuju, mida riik nendele perekondadele võlgneb. Selle järele, kui niipalju seadusi põdurate, vanade ja santide hääks antud, on see täiesti õiglane nõudmine, et ka vaesele rohkearvuliste lastega koormatud perekonna isale appi tullakse.

Ülemaal nimetatud seaduse järele saab üks osa abitarvitajaid rahalist toetust, kuna teistele võimaluse järele odavaid ja terveid korterisi muretsetakse.

Et selle riigi poolt antava abi osaliseks saada, selleks on küllalt, kui teada on, et teatava perekonna isa rahaline jõud laste kasvatamiseks ei ulata.

Siin juures ettetulevad isikud jagunevad neljasse osasse:

1. Perekonnad ühe lapsega ei saa üleüldse toetust.
2. Perekonnas kahe lapsega saab toetust teine laps, kui ema üksinda perekonna toitja on.
3. Perekonnas kolme lapsega saab toetust kolmas laps, kui naine majas puudub (lahutatud, naisest maha jäetud, lesk).
4. Perekonnas nelja ja enam lapsega antakse toetust neljandamast lapsest pääle.

Toetuse summa suurus aastas on kogukonna järele 60—120 franki ja on ainult lastele määratud, kes alla 13 a. vanad on. Vanemad, kes oma lapsi mõnda käsitööd lasevad õppida, saavad toetust kuni lapse 16 aastaseks saamiseni, kui viimane mitte üle 50 centm. päevas ei teeni. See viimane korraldus on seda tähtsam, et tema käsitöö õppimist edendab.

Iga kogukond võib oma hääksarvamise järele sunduslikule toetusele lisa määrata, kuid see peab siis juba kogukonna enese rahadest sündima. Nende uute väljaminekute kulud kannab suuremalt jaolt riik. Kogukonna poolt juure pandud lisanduse määrab ära sissetulekute ja väljaminekute vahekord ja vahekord rahva arvuga.

Kuid ka ühe teise raske koorma on Prantsuse riik täitsa üksi enese kanda võtnud: odavate ja tervete korterite muretsemine lasterikastele perekondadele. Siin on iseäranis senator Ribot suurt tänuväärt tööd teinud. Tema arvamine on, et ainsamaks abinõuks lasterikastele perekondadele odavaid korterisi muretseta on riigi abil korraldatud üürihinna allasurumine. Nii peavad majaperemehed ja ehituseseltsid, kes lasterikastele perekondadele korterisi välja üürivad, riigilt tasu saama. Kui nemed poole tervest majast nendele perekondadele tagavaraks hoiavad, siis maksetakse neile kolmekümne aasta jooksul toetuseks 2% maja ehituse hinnast. Parlament ja valitsus on nüüd ka oma nõusolemist avaldanud ja lubanud Pariisi kogukonna valitsusele 200 milj. laenu teha; see summa võib ainult odavate rahva-korterite ehitamise pääle kulutatud saada. 50 milj. läheks laenuna rahvakorterite

ehituseseltsidele, mis neile võimalikuks teeks suuremal määral tarvisminevate majade ehitamise kallale asuda.

Ülejäänud 150 miljoni kulutab riik ise majade ehitamiste ja ostmistele ja nende parandamistele päale tervishoiu mõttes. Kuid nende majade korteritest peab vähemalt kuni $\frac{2}{3}$ (üürihinna väärtuse järele arvatud) neile perekondadele välja üüritama, kellelel rohkem kui 3 last alla 16 a. on.

Parisi linn on hiljuti hulga suuremaid maatükka mitmesugustes linnajagudes ostnud, et võimalikult pea kõiki tervishoiulisi nõudeid täitvate majade ehitamisega algust teha, mis 11 tuhat korterit sisaldama ja kuni 60 tuhandele inimesele elamise aset pakkuma peavad. Juba tuleval juunikuul loodetakse neid korterisi lasterikastele perekondadele tarvitada anda võivat. Nii viisi tahetakse lasterikaste perekondade rasket seisukorda, keda seni paljude majajomaniikkude poolt tagasi tõrjutud või kelle elu kõige vähemalt ühtvõi teistviisi raskeks tehtud, kergendada ja sellega kaudselt põhjust kõrvaldada, mis paljuid vanemaid sundis oma laste arvu kitsendada.

Mitte vähem huvitav ja tähtis on ka teine seadus, mis emakssaavatele naistele kindla puhkuseaja määrab. Huvitav sellepärast, et siin tervishoiu põhjusemõte tähtsalt maksma pannakse.

Seadus määrab, et iga seltskondlistes või era ettevõtetes teenistuses olev naine, kellel sünnitamine ees seisab, neli nädalat enne ja pärast sünnitamist ametist vaba peab olema. Sel ajal saab tema 50 cent. kuni 1,50 franki abiraha (selle järele, kus kogukonnas ta elab). Seda abiraha suurendatakse kuni 50 cent. võrra, kui ta oma last ise toidab.

Üksiseisvad naised, nagu lesed, lahutatud, mahajäetud, kui ka need, kelle toitjad haiged või vangis istuvad, saavad korralikku abi kuni lapse kolme aasta eani.

Siin on seaduse poolt aga kitsendus tehtud: seda abiraha saab naine ainult sel korral, kui ta oma teenistuse seaduses nimetatud ajaks maha jätnud ja määratud puhkeajaga pidanud, ilma oma harilikka perenaise kohuseid hooletusesse jätmata, päale selle veel, kui ta kõiki tema enese ja lapse kohta käivaid tervishoiu nõudmisi täidab, mis temale just selle jaoks määratud isiku poolt ette kirjutatud.

Muidugi on selle seaduse maksmapanemine mõnesuguste raskustega ühendatud. Seda nägi ka seaduseandja ette ja sellepärast on järelevaatuse komiteede asutamist silmas peetud, et pettusi ja seadusest kõrvalekaldumisi ära hoida; maksude maksjal peab kindlustus olema, et tema poolt makstud maksud ilma asjata raisatud ei saa.

Mõlemad eelpool nimetatud seadused tähendavad suurt sammu edasi riigi poolt korraldatud ühiskondlikus hoolekandmises ja senator Chéron, endine tööminister, kes iseäranis emakaitse seaduse andmises tegev oli, on oma kaaskodanikkude tänu ära teeninud. On loota, et sellega lõppu ei tehta, vaid asutud teel edasi töötatakse, et rohkearvulisi ühiskondlikka hädasi parandada katsuda.

Paris.

Louis Ganzemüller.

Alkohol ja vaimline elu.

Üksikutes peensustes lahkuminekute pääle vaatamata on kõikidele inimestele hingelise iseäraldusena omane tung vabama, ilusama, õnnelikuma elu järele. Säält ongi meile igaühele tuttavad tuleviku paleusud pärit. Kuid mitu teed viivad Rooma. Ka vabamale, õnnelikumale elule viivad mitmed teed. Selleks on mitmed abinõud, et oma ülesseatud sihile jõuda. Kuid paljud langevad enne, kui nad oma sihile on jõudnud; teised lasevad pää longu, määratumaid raskusi teel nähes, majanduslise viletsuse ja õiglusetä sotsialse korra näol. Kuid üks on kindel: tugev ja terve psühik, vaim võidab raskused, viib sihile. Terve ja tugev vaim, kindel tahtmise võime on see, mis kulturi loob. See on üksiku kui ka rahva kohta maksev.

Meie rahva geografiline seisukoht sunnib meid oma järje üle tõsiselt järeie mõtlema. Meie rahvas elab õieti kesk lahinguvälja; ühelt poolt rõhub arenemata Slaavi kultur, teiselt poolt — kõrgelt väljaarenenud Saksa kultur. Meie oleme nagu neelu kohta pillatud, kahe tugeva kulturi kokkupõrkamise tsentrumis. Meie võiksime sellest seisukorrast välja pääseda, ära sulades ühes neist kulturidest. Sellega ei või leppida. Iga rahva ülesanne seisab selles, et ise oma kulturi luues oma osa üleüldis-inimliku kulturisä viia. Järjelikult peab ka Eesti rahvas mitte ainult laenama, Öhtu-Europa kulturi söödikuks olema, vaid üleüldis-inimliku kulturi loomisest osa võtma. Ainult sel korral võib üks väike rahvas oma iseolemist alal hoida, kui ta omale iseseisva kulturi loob.

Kuid selleks, nagu juba eelpool tähendasin, et teiste kõrgemast kulturist laenates, uusi iseseisvaid kulturiväärtusi luua, on tarvis kõigepäält terve ja tugev psühik, vaim. Järjelikult peame meie oma õnne ja vabama elu nimel kõik niisugused nähtused kõrvaldama, ära hävitama, mis meie psühika ja tervise pääle halvasti mõjuvad, kui meie ei taha mitte väljasuremisele pühendatud olla. Üheks niisuguseks nähtuseks on alkoholism. Ma ei taha alkoholi halvavad mõju füüsilise tervise pääle puudutada, sest et temast nii palju on räägitud ja ta arvatavasti kõikidele selge on. Alkohol viib füüsilisele kui ka vaimlisele väljasuremisele, tõendavad kõik tõsised teadusemehed. Alkohol on üks niisugustest ainetest, mis inimese kehasse viidult oma tegevuse kohaks pääasjalikult tsentral-ergusüsteemi valib ja nimelt pääaju. Viimases on niisugust ainet, mille füüsiko-keemiline sugulus alkoholiga on; kui alkohol verrega pääajusse tungib, hakkavad need ained alkoholist kohe kinni ja kisuvad enese sisse. Aga pääaju tegevus on meie vaimu tegevusega kõige lähemalt seotud. Pääaju korratuste tagajärg on vaimlise tegevuse halvatus. Raske on uskuda, kui väike alkoholi doos vaimu tegevust halvab. Psühiater prof. Kräpelini järele mõjub juba 30 gr. absolut piiritust täiesti nõrgestavalt niisuguse

elementarse psühhilise-vaimlise tegevuse pääle, nagu mehaniline lugemine. Edasi uuris prof. Kräpelin alkoholi mõju kõrgema psühhilise tegevuse pääle, nagu aritmetikalise kokkuarvamise, arvude päheõppimise juures jne. Katsete juures, mis prof. Kräpelin ette võttis ja milleks ta intelligent noorimehi tarvitas, tuli õige tuntav aju tundelikkus avalikuks. 30—40 gr. alkoholi sissevõtmi-sele järgnes õige lühike tegevuse kõrgenemise aeg, millele siis täiesti selge alkoholi nõrgustus järgnes. Kokkuarvamise ja äraõppimise võimed olid tuntavalt nõrgendatud.

Nendele Kräpelin katsetele järgnesid teised Vogt'i, Smith'i ja teiste poolt. Kõik need katsed tunnistavad ühel häälel, et meie vaimline tegevus väga kergelt alkoholi narkotiseeriva mõju alla sattub ja et kokku võttes see mõju kõige eesvalt intellektualse pääaju töövõime alanemises avaldub. Nõrkenevad nägemise, kuulmise, haistmise ja teised võimed. Ja mis iseäranis tähtis — nõrkeb mõistus; ideede assotsiatsioon, s. o. mõtete tõus ja järjekordline jooks, on tuntavalt halvatud, missugune nähtus joobnutele ja nõrgameelsetele — totratele ühine on. Prof. Sikorski tõendab, et alkoholi pruukimise ärajäämine, nagu arstlik kogemus näitab, vaimutöö võime suurenemiseks tuntavalt mõjub. Kokkuvõetult võime ühes prof. Lavroviga tõendada: 1) inimese pääaju, kui kõrgelt organiseeritud erguapparat, mille tegevusega meie psühhiline elu nii ehk teisiti seotud on, on oma iseloomu poolest alkoholi vastu väga tundelik; 2) pääaju langeb kõige enne meie organidest alkoholi mõju alla, mille juures tema töövõime silmapaistvalt langeb. Sellest teeb prof. Kräpelin järgmise praktilise järelduse: vaimutöö pääle mõjub alkohol seda halvemalt, mida intensivsem vaimutöö on, nagu näituseks vaimliste väärtuste loomine. Teise sõnaga, vaimliste väärtuste ja kulturi loojad ei tohi alkoholi tarvitada. Teiseks võime järeldada, et alkoholi mõju pääaju pääle, — sellega ühes siis meie vaimu pääle, — niisamasugune on, nagu vaimuhaiguse oma. Õieti on alkoholi kihvtitus suurema osa vaimuhaiguste looja. Prof. Bezzola tõendab, et vaimuhaiged lapsed alati alkoholi tarvitamise tagajärjel sünnivad. Prof. Tschisch peab suurema osa vaimuhaiguste eeltingimiseks ja põhjuseks alkoholi tarvitamise. Oma mitmekümneaastase praktika äranägemiste järel arvab ta tõendada võivat, et pääaju rasvaks ümbermuutumine sagedasti alkoholist jookide tarvitamise resultat on. Mida suurem on pääaju koore rakkude ümbermuutumine rasvaks, seda suurem on mõistuse alanemine. Äga rääkida mõistuse alanemisest tähendab nõrgameel-susest ehk meeletotrustest rääkida. Nii tõendavad siis prof. Bez-zola ja Tschisch ühel häälel, et vaimutotrus alkoholismi resultat on. Pärastpoole pööran ma selle juure tagasi.

Sagedasti õigustatakse oma joomist sellega, et joodik ei tegevat teistele kahju, tähendab, võib rahuga edasi juua. Kuid see ei ole mitte nii. Jätan siin puudutamata joomise halva moralse mõju teiste pääle ja kõik viletsused, mis joomine jooja perekonnale võib tuua, ja peatan ainult selle tõenduse otsekohese mõtte juures. Alkoholi-

ker ei hävita mitte ainult iseennast, vaid ka oma järeltulijaid. Inimese idu vigastamise küsimust uurides tuleb prof. A. Forell järgmisele otsusele: kõige tüüpilisema ja sagedasti korduvama idu vigastamise näituse annab alkoholi kihvtitus. Alkoholikeri isa spermatoosidid ja ema munakesed, nagu kõik teisedki keha kuded, jäävad alkoholi mõju tõttu raku protoplasma päale haigeks. Alkoholiseeritud rakk vabaneb küll õnnelikult oma kandjast ja saab konjugeeritud emakojas, aga alkoholist rikutud ei pööra ta enam oma normal-seisukorda tagasi. Selle iduraku kihvtituse tagajärg on, et lapsed, kes nende konjugeerimise tagajärjel ilma sünnivad, on kas idiodid, epileptikerid, või vaimuhaiged jne. Seda kõike selgitab prof. Bezzola oma uurimiste najal Schveitsis. Tema statistiline materjal Schveitsi 9000 idiodi kohta näitab, et nad olid sigitatud just nende kahe lühikese aja jooksul aastas, kus kõige rohkem juuakse, nimelt viinamarja kogumise ja võinädala ajal. Enamus idiotisi on sigitatud kohe päale marja korjamise just nendes kantonites, kus pääasjalikult viinamarju kasvatatakse.

Niisama selgelt näitab prof. Bunge statistiline materjal alkoholi kindlat mõju ergu- ja vaimuhaiguste päale. Ta jaotab joojad isad nelja liiki: 1) karsked ehk harjumata parajuslased, 2) harjunud parajuslased, kes alla 2 liitrit õlut ehk üks liiter veini päevas jooavad ja 3) harjumata parajuslane kes üle 2 liitri õlle ja ühe liitri veini päevas tarvitavad ja 4) päris joodikud.

Selle juures on 2401 teate hulgast ainult niisugused võetud, kus isa joomise kohta kuni lapse sünnitamiseni, kui ka tema ja laste närvi- ja vaimuhaiguste kohta kindlad teated olid.

Liik	Korral	Isa ergu- ja vaimuhaige	Lapsed ergu- ja vaimuhaiged
1	430	2,6 %	3,3 %
2	410	3,1	14,3
3	231	4,3	22,2
4	167	4,8	27,5

Seda tabelit vaadeldes võib ehk arvamine tekkida, et pikaajalised haigused võivad niisamasuguseid nähtusi sünnitada. Selle tõenduseks, et siin ainult alkoholismi mõjuga tegemist on, selleks toon järgmise tabeli, kus mõlemad vanemad pikaajalistest haigustest vabad olid.

Liik	Korral	Erkude nõrkused ja vaimuhaigused laste juures
1	329	4,3 %
2	330	7,6
3	118	17,1
4		22,2

Siit näeme esmalt, et isa alkoholi tarvitamise kasvamisega suureneb ergu-nõrkade ja vaimuhaigete laste %, ja teiseks, et kui alkoholiker-isa ka mitte vaimuhaige ei ole, avalduvad ergu-nõrkused ja vaimuhaigused 22,2% laste juures. Aga need arvud on palju vähemad, kui nad tõepoolest on, sest vaimuhaigused avalduvad harilikult alles 25—40 aastate vahel.

Üleüldse võib tõendatuks pidada, et saja langetõbise hulgast 60 sellepärast haiged on, et vanemad alkoholikerid olid, ja teiseks, et 100 vaimuhaige hulgast 25—59 sellepärast vaimuhaiged on, et esmalt vanematel alkohol maitstes, ja teiseks, et alkoholi-vabrikantidele ja riigile suuri sissetulekuid tarvis on. Prantsusemaal on hullumeelseid alkoholismi tagajärjel 27—38%, Amerikas 25,5%, Schveitsis 15—16%, Inglismaal 14%. Mitmed teadusemehed, muu seas ka Dr. Luiga ja surnud Dr. Hellat, tõendavad, et eestlaste juures kõige suurem vaimuhaigete % on ja selle tagajärjel on keegi Vene psühiater arvamist avaldanud, et Eesti rahvas välja suremas on. See suur vaimuhaigete % ei ole mitte juhusline. Selleks on mitmed põhjused olemas, kuid alkoholism mängib esimest osa. Juuakse ju, näituseks, Eestimaal rohkem alkoholi ära, kui üheski teises kubermangus Venemaal, pääle Peterburi ja Moskva kubermangu. Eestimaal tarvitatakse aastas 3.903.154 rbl. eest viina; kui veini ja õlle kulud juurde arvame, siis kerkib summa küll üle 7 miljoni. Niisuguse nähtuse juures ei või keegi külmaks jääda, sest see võib rahva elu maksa: meie vaimline elu saab halvatud, meie ei jõua kulturivõitluses teiste pääletungimistele vastu panna. Lõbu, mis suurele rahvale tema suure arvu tõttu vähe maksma läheb, ei või väike rahvas omale mitte lubada. Okeani ei jõua sammaldus katta, aga väikese tiigi katab ta mõne aasta järele kinni. 25 aastat on meil juba karskuse kõnesid ja jutlusi peetud, aga tagajärgi ei ole kuskil näha, — alkoholi tarvitamine aina kasvab aast-aastalt. Senine võitluseviis, taktika, ei ole ja ei saa ka meile seda anda, mida tema abil loodeti kätte saada. Arvati kindlasti, et tee inimesele selgeks, kui hävitavalt alkohol kehalise ja vaimlise tervise ja majanduslise olukorra pääle mõjub, ja ta jätab joomise maha. Selle alkoholi kollitamisega ei ole pea midagi kätte saadud, niisama kui sellega, et peaaegu 2000 aastat kantslit „väärlaste“, sõnakuulmatuse jne. vastu on võideldud, aga kõik need nähtused ei vähene.

Seda, et alkoholivastane võitlus ilma positivet tagajärgedeta on jäänud, tuleb küll pääasjalikult nende patoloogiliste seltskondlikkude olude arvesse panna, milles alkoholivastast võitlust tuleb pidada. Riik saab 612 miljoni puhast kasu viinamüügist, mõisnikud hoiavad oma suurmaapidamist ja ülevõimu õlle müügiga kõrtsides ja viina ja õlle valmistuse läbi üleval. Ei ole siis ime, kui karskuse koosolekult uulitsale tulles kõne kuulaja, kellele alkoholi kahju selgeks tehti, kes võib olla vande andis mitte juua, näeb paremat kätt monopoli, pahemat trahteri ja üle uulitsa õllepoe. Ta on nagu alkoholi vangis.

(Järgneb.)

H. Madisson.

Werner von der Schulenburg.

Tantsiv õpetaja.

Vahemere väikese sadamalinna Inglise vaimulik elas koledas kitsikuses. Kogudus, kelle karjaseks ta kaks kuud juba oli, oli veel vaesem, kui ta seda siia asudes aimata võis, ja kuna ta ainult vähestele linna elanikkudele inglastele ja veel vähema-arvulistele läbisõitvatele madrustele kiriku õnnistust oli annud, leidis ta, et nälga suurema pidi, kui ta enesele kõrvalteenistust ei muretseks. Kuna ta Oxfordis kasvanud ja alati sporti oli ajanud, siis tuli ta mõttele oma osavust kasulikult tarvitada ja sellega vähe raha teenida. Alguses oli tal tõsine mõte poksimise võitlustest osa võtta, mis ühe sadamakõrtsi peremees asjaarmastajatele korraldas. Kuid esiteks oli ta kehalikult kurnatud, teiseks ei olnud see kutse ju pikemat aega kestev, ja kolmandaks võis see tegevus viimastegi koguduse liikmete poolehoidmise riisuda, kes nii vagad olivad, et nad oma Inglise tõust hoolimata poksivõitlust põlgasivad.

Õpetaja otsustas küsimuse kõlblise julgusega ära: edasi nälgida. Aga ta sai aru, et see kaua kesta ei võinud. Kuid et ta oma õpetaja elukutset tõsiseks pidas ja hingekarjase ametit maha jätta ei tahtnud, siis läks ta ühe varieté direktori juurde ja pakkus ennast selle teenistusesse. Direktor küsis temalt, mis ta siis ka mõistab. „Tantsida,“ vastas õpetaja. Direktor vaatas imestanult õpetaja otsa. See vastas aga, et ta Oxfordis igal üliõpilastepidul naisena tantsinud ja väga väle olla. Antagu temale aga paar siiditrikood, siis näitab ta oma kunstiosavust. Surmani imestanud varietédirektor laskis trikood tuua. Õpetaja astus häbelikult kapi taha, tõmbas oma laiad püksid jalast, jättis musta kuue selga ja ajas roosa trikood jalga. Siis astus ta kapi tagant välja ja algas tantsu; direktor, kes nii mõndagi koomikeri oli proovinud ja ära saatnud, vaatas nüüd vaimustatult püsti seistes päält. Lai must kuub keerles õpetaja ümber nagu balletti undruk, kuna jalad kõige painduvamaid *Routillen* ja *Pas de deux* tegivad. Leping õpetajaga tehti selle tingimisega, et kõik täielikuks saladuseks jääb, kohe kindlaks. Järgmisel nädalal seisis

kõigil kuulutuseltpadel, et „Rahvusvahelises Varietés“ uus ühejärguline „*The dancing clergyman*“ ette kantakse. Et varieté päälkirjad ikka pikant on, siis ei pandud selle pääle suurt rõhku, kuni esimese etteaste õhtul õpetaja näitelavale astus ja sääil mustas kuues, mis direktor tingimata selga jätta soovis, ja trikoos kõige metsikumaid hüppeid tegi. Näidend, mis viletsa tegevusega oli kirjutatud, kujutas pääasjalikult õpetaja saatust.

Keegi rosinakaupmees ja kiriku-eestseisja läks sel õhtul ka varietésse, „paljalt teadlistel põhjustel“. Kui ta nägi oma hinge- karjase täielist pilti näitelavale ilmuvat ja tantsivat, oleks ta ehmatuse pärast pea toolilt langenud. Ta ütles enesele, et see ettekanne uue Inglise vaimuliku häbemata teotus on, ja läks järgmisel vaheajal teatrijuhi juurde, kes teda väga sõbralikult vastu võttis. Rosinakaupmees kõhatas, tähendas, et ta selle kunstitempli alaline külaline on, mis teatrijuht kumardusega vastu võttis, ja teatas viimaks oma tuleku põhjust. See olla kuulmata asi, et keegi koomiker Inglise uut vaimulikku teotada püüab; tema ise olla kiriku-eestseisja ja ei võida niisuguseid asju sallida. Direktor kehtitas õlgu. Olla tõsi, et nende mõlemate herrade vahel teatud sarnadus leidub. Enne aga kui õpetaja ise vahele ei astu, ei ole temal mingit põhjust koomikerile midagi ette kirjutada. Aga võida ka juhtuda, et koomiker õpetaja vastu astub. Ta paluda aga herrat kiriku-eestseisjat virgalt kunstitemplis käia. Ta kahjatseda, et just praegu näitelavale minema peab, kuna järgmist nummert ette valmistada tulla. Direktor kumardas kergelt ja jättis kiriku-eestseisja ja rosinakaupmehe pika näoga tuppa.

Aga kiriku-eestseisja ja rosinakaupmees ei raisanud asjata aega. Ta tõttas õpetaja juurde, keda ta sitroniaia trepil õisi vaatamas ja saagi üle aru pidamas leidis. Oli umbes kella kümne aeg öösel ja aed päris valge kuupaistest. Rosinakaupmees ehmatas õpetaja ja koomikeri sarnaduse üle, ja õpetaja, kes kõrvalistel teedel kärmesti patumajast oli lahkunud, ehmatas kiriku-eestseisjat enese ees seismas nähes. Viimane tõstis nüüd suurt kära: olla arusaamata, kuidas seda teha lubatakse, mis varieté tükis sünnib. Õpetaja saada ometi hästi tasutud, ja et ta siia jääb, on ju kõige parem tõendus, kui hästi talle siin meeldib. Õpetaja pidada nüüd nii ruttu kui võimalik kohtu abiga koomikeri vastu välja astuma.

Õpetaja oli, nagu näha, üsna täbaras seisukorras. Ta ei tõinud ju ometi iseennast kohtusse kaebada; teiseks ei võinud av ka kiriku-eestseisjat, kes talle Inglise kiriku hääd nime ja au nii väga südame pääle pani, tähelepanemata jätta. Ta ütles sellepärast, et ta ligimese armastusega asja pääle vaatab ja järgmisel pühapäeval seda tempu kantslist meelde tuletab. Sellega jäi rosinakaupmees rahule, raputas vaimuliku kätt ja läks koju õhtust sööma.

Järgmisel pühapäeval tõstiski õpetaja kantslist sügavat kaebtust ilma hukatusest, ilma, kes isegi vaimulikku rahule ei

jäta, vaid teda näitelaval naeruvääriliseks teeb. See olla näituseks, kui kõlblusevastaselt niisugused asutused, nagu varietèd, inimese päale mõjuvat, kuidas õiget usku selle läbi kõigutatakse. Ta kõneles nii südamlilikult, nii uskuma-panevalt, et keegi poolpurjus madrus, kes kirikus õieti välja magada tahtis, valjult nutma hakkas ja töötas selle koomikeri võrukaela päaluud sisse lüüa.

Õpetaja, kes vähe kaua oli jutlustanud, ruttas oma jutluse lõpuga, sest et ta alandatud hindadega lõunasel etendusel ette pidi astuma. Ta läks päale jumalateenistuse lõppu, läbi hulga kõrvaliste uulitsate, varietè tagumise sissekäigu juurde, hiilis oma riidepanemise tuppa ja jõudis just õigeaks ajaks, kui tema muusika-näidend algas. Ta surus enese läbi linase ukse ja algas tantsu. Publikum mõirgas rõõmu pärast, sest vaheajal oli õpetaja jutlus kiiresti tuttavaks saanud, ja igaüks rõõmustas, et koomiker, keda just praegu Inglise vaimuliku viha oli tabanud, sellest hoolimata näitelaval oli. Kui õpetaja esimesed keerud oli teinud, kuuldus orkestrist müra. See muutus valjumaks, hääled tulivad kuuldavale; muusikariistad kukkusivad ümber. Siis lõi keegi jalaga vastu trummi ja tõusis kisa. Õpetaja peatas silmapilguks; siis nägi ta üle võre purjus madruse põrnitsevat nägu. Tema silmad keerlesivad; korruga hüppas ta, ilma et teda keegi tagasi hoida oleks suutnud, näitelavale, astus ühe lambi tükki-deks ja tormas õpetaja kallale. Ta parem käsi oli rusikas, ja enne kui ehmatanud tantsija ennast kaitsta suutis, oli joodik temale rusikahoobi otsaesisele virutanud, millest õpetaja maha langes. Ta lamas küljeli ja siples nagu kala, kes liivale sattunud, ja sirutas ennast veel paar korda. Siis oli ta surnud. Madrus vaatas surnu päale, sülgas ja komberdas kulisside taha, sõnades, et ta armast õpetajat iga häbematususe eest kaitseb.

Kui see kurb lugu tuttavaks sai, korjas Inglise kogudus raha ausamba jaoks, mis rosinakaupmehe juhatusel avati. Kivi kandis päälkirja, mis ütles, et õpetaja usukannataja surma surnud. Kui kogudus laiali läks, algatas rosinakaupmees küsimust, kas õpetaja palka kõrgendama ei peaks. Aga teised kirikuvanemad olivad selle vastu. Seni on kõik õpetajad selle palgaga läbi tulnud ja surnul pidivad küll uhkuse ja muud pahad kalduvused olema. Seda arvasivad ka koguduseliikmed, ja nii jäi kõik vana viisi.

Autori loaga tõlkinud Emilla Linde.

Estetiline käärimine.

(Lõpp)

Vene futuristide juures peatades peab tähendama, et siin väljamaa kaaslastest veel kaugemale on katsutud minna. Kui viimased kiirusehümnusi sepiitsevad — tabatud rahvahulkade käärimisest — rahutust liikumisest, elu masinlikkusest, ise täis

vaprust, mässulist sõjakust ja isiklist temperamenti, — katsuvad esimesed teoreetiliste üllatustega ja sõnade deformeerimisega päralt jõuda.

Sellest oleneb siis, et meile ainult mõistuse abil loodud töö esineb, kuna loomise akti toredust — seda dünamilist hingeliikumist meie mitte ei näe. Et Vene futurismis liig vähe eluvõimulist — algupäralist elementi on, mis vähegi püsiks, seda näeme futuristide omavahelises käärimises. Tujusid on nii palju kui inimesi, ja Vene futurismi pea niisama palju kui futuristid. Igaüks katsub uut — ootamatut pakkuda. Ei ole siis ime, kui Vene futuristidel ühe futurumi asemel neid mitu on: (futurum primum, futurum II, futurum III — novum, j.n.e) ego-, kubo- ja neofuturistid. Kubofuturistid nimetavad endid veel budet!janideks (sõnast „будеть лн“). Katsun võimalikult lühidalt kirjeldada. Nii siis esiteks ego-futurism. Nimetatud vool on teatud kirjanduslik-kunstilise tähtsuse ja väärtuse oma algataja Igor Severjanini kaudu omanud. Kuigi meie harilikult poeti sõnas mõtet ei otsi, — selles enne sümboli, pilti, impressiooni, muusikalist elementi — luuletaja hingeõhku j. n. e. näeme, katsun ma praegusel korral sellest seadusest loobuda ja laseme Severjanini enesest rääkida, — olgugi et tema sõnades liig palju megalomanilist elementi on. Oma „Громокнипящій кубокъ“i epilogis (lhk. 125. IV изд. 1914) kuulutab ta end suurvaimuks: „Я гений — Игорь Сѣверянинъ“, ehk lausub — „Я гениальный корсиканецъ, Я возрожденный Бонапартъ“ (vaata „Златолира“ Поэзы. Кн. II). See enesejumaldamiseni — ego-deismini ulatav isiku genialiseerimine on ka teiste ego-futuristide juures niisama tarvilusel: Konstantin Olimpov, Schirokov, — kõik on suurvaimud, nagu seda kunagi decadence'i voolu poolehoidjad eneste kohta tõendasid. Sõna „ego“ oleks sellega seletud. Mis Severjanini „futurismisse“ puutub, siis on ka siin elu kiirenemise ja ootamata üllatuste luule, mis vana ilma, vana luulevormi, igapenud kulturi kui mäda asja vihkab: „гнила культура, какъ рокфоръ“ (lhk. 120 „Громокнипящій кубокъ“) ehk — „я дряблйй мйръ готовлю къ сдачѣ“ (lhk. 123, ibidem).

But ootamatut tahab poet:

„И потрясающихъ утопій,

Мы ждемъ какъ розовыхъ слоновъ.“ (lhk. 120, ibidem.)

Aeroplanide, automobiliide ajajärk peab uue romantismi elule kutsuma; surnud alleedel ei näe enam ühtegi armastajat paari, vaid kõik tõttavad rendez-vous'le monoplanide ja õhutoolidade turjal:

„Теперь повсюду дирижабли

Летятъ пропеллеромъ ворча“ (lhk. 119, ibidem).

Ainult vahel lubab poet taevakäikudes väsind ja tüdind keha salongide parfümeeritud istepatjadel puhata, ehk klaaslossis printsesside keskel intuitsionile anduda:

„Я, интуитъ съ душой мимозовой...“ (lhk. 99, ibidem).

Bergsoni filosofiast tüdind, kuulab ta häämeelega daamide

latramisi ja kergelt juttu. Aga naisteklubi unised näod ei valda ka kaua, ja poetil ei jää muud üle kui loodusesse põgeneda, jättes linnastatud elu, puudrid ja lõhnaõlid. Hing ihkab midagi lihtsat — primitivist:

„Мои мозгъ прояснили дурманы,
Душа влечется въ Примитивъ . . .“ (lhk. 126, ibidem).

Sõnade tehnika alal on Severjanin lapselik, sagedasti genialne filoman; ta ei ole lõhkuja nagu kubo-futuristid ja nüüdsed ego-futuristid, kelledega Severjaninil enam midagi ühist ei ole, vaid osav sõnade transformeerija — kombineerija. Vene keele austajad võivad tema luuledes niisuguseid sõnu leida, nagu: зеркало-озеро, осолнеченъ . . . (пропеллеръ), окалошить, женоклубъ, кострятъ (экстазы), струнять . . . (глаза), лимнолистный j.p.e. (v. „Громокипящий кубокъ“ ja „Златолира“.) Severjanini ego-futurism ja ðendism ei ole muud kui puudri, restorani luksusjookide, lõhnaõlide ja salongide teatralse flirti sisse uppunud aeroplaneeritud ajajärgu romantism. Tema esimesed õpikud: K. Olimpov, Scherschenevitsch, Ivnev, Schirokov j. t. käisivad neidsamu radu. Praegu on ego-futurismi esitajateks V. Gujedov, Ignatjev j. t., kes seda voolu kubo-futurismile ligindada püüavad.

Kui Severjanin oma prologis toonitab: Dershaviniks meil saanud Puschkin (v. „Громокипящий Кубокъ“ lhk. 119), siis eitavad kubo-futuristid Puschkini täitsa, olgugi et kubo-futurist (või budetljän) Krutschenõch oma ettelugemistel tõendas: „meie ei sõdi Puschkiniga, vaid meil on vastik Puschkini jäljendus ja kalduvus vana vändatud klassitsismi poole; Puschkin oli omal ajal seda, mis meie nüüd.“ Omas „estetika hävitamises“ loobivad kubo-futuristid üle parda: Puschkini, Dostojevski, Andrejevi, Tolstoi ja kõik teised väärjumalad ja kirjanduslised prohvetid.

Selles sõjakäigus puudub Marinetti manifestile omane temperament, lõuna tundelikkus, vaid laisalt ja flegmatiliselt nagu Krutschenõch'i „дыр бул шыл убъшур скум вы со бу р л э з“gi esineb ka nende tormijooks kunsti altari müüridele. Marinetti kuulutab: „Kunst peab olema vägivald.“ Kubo-futuristide motto oleks: „vägivald on kunst.“

Olgugi et budetljänid (kubo-futuristid) oma teenuseks sõna kultiveerimist peavad ja iseäralist sõnade keemiat kuulutavad, (kahe sõna ühendus moodustab algupäralise kolmanda) ja selles oma algupärasust ja uudsust näevad, siiski ei ole nad ka sellel alal muud kui õpikud.

Prof. Wundt kirjutab oma „Völkerpsychologie's“ („Die Sprache“), et nimesõna rahvaste keeltes kõige tusedam mõtte esitaja on. Marinetil on aga tarvis liikumist esitada, kujutada ja ta kuulutab: tegusõna tarvitage infinitivis, et võimalik oleks intuitsioni elastilikkust ja elu pidevust paremini käsitada; omadusesõna, kui liig aeglane ja laisk element, niisama vahemärgid, mis ainult takistavad, — välja heita! Kubo-futuristid aga lisavad veel juurde: keeles on „masculinum“ iseäranis lühikene ja energiline; grammatilised

ja mõttelised eksimised on tuleviku kunstis õigustatud, isegi tarvilised, sest ka selles tundub pakiline elu rütmus. Uuenenud elu ei lepi vananenud seadustega. Igal kirjanikul peab oma nägu, stiil ja omapärane õigekirjutus olema. Luuletaja ei pea rääkima, vaid laulma; poeti keel on udune, arusaamatu. Mida rohkem keelelisi ootamatusi, üllatusi, seda rohkem luulet: „дыр бул щыл“ j. n. e.; mida vähem kõlalist liitumist, seda peenemaitsemisem on ja ülevam riim. Krutschenõch tõendas oma ettelugemisel, et idealsemat ja toredamat riimi ei ole kui „театръ“ ja „корова“, kuna mõlemis sõnas ainult ühine „р“ (r) on. Tähteriimid võivad sõnade algusel — „artist“, „apelsin“ (ühine „a“), — keskel ehk lõpul esineda.

Ainult umbhäälikutest ja täishäälikutest sõnad olla tooni- ja värvirikkamad, kui segihäälikutest:

С ч т р п т р г ж д в р
С м к ч п р е ч н ц... (Krutschenõch).

Niisuguseid tähelademed on futuristide luuletustes rohkesti ja nad tõendavad, et niisugune vigur õige kähku valmis saavat; päälegi sünnitab see disharmonilist lõbu. Täieliseks disharmonia tabamiseks olla futuristline kunstnik muusika alal uue leiduse — klaveri soetanud, kus isegi $\frac{1}{4}$ toonid olemas on; tema (Kulbin'i) ütelse järele loovat see toonide killustamine iseäralise muusikanõiduvuse, nii et niisuguse klaveriga isegi rotta ja hiiri ligi meelitada, püüda võivat.

Italia kunstnik Russolo on hulga muusikalisi müra-apparatisid muretsenud: nende abil võivat näitelaval täielist suurelinna lärmi illusioni luua.

Selle kakofonia pääle laustakse: „Inimene võib rohkem, kui ta teeb.“

Kui meie vaevaks võtame üksikute Vene kubo-futuristide juures peatada, siis näeme, et siin romantikerisid sugugi ei ole, kuna ego-futurismi algatajad pääasjalikult romantismi poole kalduvad ja uut estetikat kuulutavad. Kubo-futuristid aga ei salli estetikat sugugi. Lõhet ego- ja kubo-futurismi vahel katsuvad nüüdsed ego-futuristid Gujedov ja Ignatjev vähendada ja võib olla, et nende ühiseks Apolloks must Nuubia väärjumal saab. Siis tunneb inimene end ürginimesena:

Сорча, кроча, буга па вихроль
бю цю э спрум! j. n. e. (Krutschenõch).

Kubo-futuristide edustajad on kunstilis-kirjanduslised rühmad: „Eeslisaba“, „Põrsad“, „Kõrvalops“ j. n. e.

Oma jagu estetilistki huvitust pakub kubo-futuristi Maja-kovski luule; see hullunud nägemuste, viirastuste nägija, metsikokhkunud urbanist kannab eneses nii palju impressionistlist elementi, et teda vaevalt kubo-futuristiks nimetada võib. Tema sõnades ei puudu mehine kujutamise jõud, kui ta äkitselt „poodud linnade“ müüridele „silmauses pilvede all“, „vildakute tornide

udarate“ keskel vangina, nagu ristil rippuvad linnavahid, näkku karjub:

„Я кричу
кирпичу
словъ изступленныхъ вонзая кинжалъ
въ неба распухшаго
мякоть.“

Võiks veel kubo-futuristi-primitivisti (ja filomani) Hljebnikovi nimetada, kes sõnade juurtest uusi sõnu on moodustanud; need vabalt loodud sõnad peavad keelt natsionaliseerima, rahvustama, teda võõrast elemendist vabastama. Teistes kubo-futuristides (D. Burljuk, N. Burljuk, Lotov, Bolschakov j. t.) ei ole midagi omapärast. Futuristide, iseäranis kubo-futuristide töid lugedes tunned, et see rohkesti muud ei ole, kui „kunsti altarile sülgamine“. Tuleviku ja käesoleva aja ilu, käärivate hulkade rütmust ei ole futuristid mitte tabada mõistnud ja meie ei jõua kuidagi nende ütelse „tõsine kunst on see, mis uus on“ sisse uskuda. Vist peab Nuubia must väärjumal veel kaua ootama, enne kui ta Apollo trooni pärib...

Quemate voolude hulgast Vene kirjanduses nimetan veel akmeismi ja adamismi.

Akmeism (tuleb sõnast acme — kõrgem aste, õitseage) on optimistilist laadi vool, täis entusiasmi ja rõõmu maapäälsusest, maisest; akmeism püüab inimeses pakitseva elava hinge ilu esitada: rohkem noorust, värskest lojuseliku vanaduse ja tuimuse asemele.

Akmeism on lüürika meheliku elemendi edustaja; akmeistid taotavad oma luuletustes ja kunstis neid momenta, mis igavesed olla võivad, sääl juures „помнить о непознаваемомъ“. Et selles voolus midagi uut oleks, ei või ütelda; siin on kõige päält mitme voolu (sümbolismi, impressionismi, romantismi) paremad pungad õitsele aetud, nii et akmeistide bukettides värv, lõhn, kuju, sümbol õige mehiseks lüürikaks kujuneb, täis kindlat rütmust ja muusikalist värskest. Ehk jõuavad akmeistid kord organilise kunsti sünteesini, millest omal ajal Mallarmé unistas. Vene akmeistidest oleks nimetada: S. Gorodetzky, V. Narbut, Anna Ahmatova ja Senkevitsch.

Adamismi aluspõhjaks on väide, et meis igas veel osa metsikust esiisast, lihtsast Adamast, kes elu ees tagasi ei kohkunud, püsib. Saagem siis niisama lihtsaks, vabaks kulturipeensustest ja koormast, mehiseks elus ja luules. Voolu tähtsama edustajana võiks Gumilevi nimetada.

Üleliigne tsivilisatsioon koormab meid; simplifikatsioon on abinõu, mis meid vabastab. Nimetatud kaks voolu ei räägi endast palju: nende sümptatilised luuletused räägivad rohkem, kui seda abstrakt teория teha, korda saata suudab.

J. Barbarus.

Ülevaade.

Roheline Moment. Pühendatud kõigile kirjanduslistele paganatele ja variseeridele. „Momendi“ kirjastus Tartus 1914. 24 lhk., hind 50 kop.

Õieti lõbus raamat! Kuna Moment I. õige nahkne oli, annab Roheline Moment tunnistust omasugusest edust. Need „koolipingilt ärajooksnud noored mehed“, J. Jansi sõnu tarvitades, on nüüd juba nähtavasti midagi futurismi „printsipii“dest“ kuulnud, kõigepäält küll Joh. Semperi kõne kaudu, ja nüüd on huvitav vaadelda, kuidas need teoretilised riismed nendes „ilukirjanduslises“ murduvad. Nähtavasti on momentlased ühte ja teist ka Vene futuristidest kuulnud, võib olla neist mõnda lugenudki, kui ka mitte nende raamatutest, siis mõne ajalehe „Seda ja teist“ alt. Selle tagajärg aga ei ole mitte Vene futuristide paremate toodete jäljendaminegi, vaid Ivan Rukavischnikovi rebus, neli-nurk ja ülevalt alla ridas luule.

Suurem osa raamatust sisaldab glossilisi arvete õiendamisi vastastega. See osa annab kõigest muust tunnistust kui vaimukusest, teravusest, lõikavast pilkest. Isegi Eesti naljalehtedelt võiksid momentlased selle poolest õppida. Jah, õppida! Et omale olemise-õigust omandada ka Momendi juures võiks Eesti Kirjanikkude Selts „Noor-Eesti“ hariduslises kängu jäänud „loovatele isikutele“ korraldada kursusi, kus nad ära õpiks ühegi kulturi-keele, et nad tulevikus enam ei kirjutaks fual, printsipii, varaon j. p. t. Esialgul aga soovitame neile kõige soojemalt H. Margensi keelekursusi.

Roheline teksti paber päris kena ja ka pehme.

Kes mitte väga paljunõudlik ei ole, sellele võime raamatut soovitada.

Bernhard Linde.

Eduard Wilde, Muiged. „Mõtte“ kirjastus Tallinnas, 1914. 95 lhk., hind 70 kop.

Raamatusse on kogutud kirjaniku vestelood, mis varem ajalehtedes ja kalendri lisades ilmunud. Huvitav on neid vestelugusid lugedes kõrvujooni tõmmata sama kirjaniku esimeste naljajuttude ja käesolevate vahel. Võtke „Muigete“ ühiseluline tagasein ja Teie leiate paljugi sarnasusi, olgugi et nüüd E. Wilde ainult muiates elu tahab vaadelda, kuna ta ligi verandsaja aasta eest laiaiks naeruks igasugusid kõtistamise kõrssa tarvitab, vähese valikuga leppides. Ja mulle tundub, et „Muigetes“ just need vestelood nõrgemad on, milledele ühiseluline tagasein on maalitud, olgu et selle toonid mõnikord liiga teravalt, või ehk liiga paksult on võetud. Sääli aga kus Eduard Wilde naerab, pilkab ja nalja heidab, tundub hoogu, jõudu ja värskest. Selle tunnistuseks

on esimene ja kõige parem pilkelugu kogu „Muigetes“ „Uuel teel“, milles Eduard Wilde „Noor-Eesti“ esimeste ja õieti tagasihoidlikkude stiililiste uuenduste üle nalja heidab ja naerab. Ka praegu veel suudame meie selle pilkeloo väärtusi hinnata, nagu selle ilmutamisel juba, kuigi Eduard Wildega samuti on sündinud, nagu Greeka koomikeridegagi, kes traagikeri Euripidese uuendusi omades komöödiates pilkasivad ja ise pilgatava uuenduste otsekoheste mõju alla sattusivad.

Raamatu kaunistamisest on osa võtnud P. Aren, A. Uurits, Th. Gutmann, A. Jannsen, N. Triik ja O. Kruustein. Pean aga tunnistama, et mulle üksikud vestelugusid käsitavad joonistused mitte kõige otstarbekohasemad ei näi, kuigi joonistused iseenesest halvad ei ole, puudub neil lähem kokkukõla Eduard Wilde vestelugudega, neile mitte midagi juurde andes ega ka ära võttes.

Bernhard Linde.

Paul Pinna, Vana lugu — alati uus. Kombluskomöödia 3 vaatuses. Rahva näitemängud nr. 211. Kirjastaja H. Leoke, Viljandis. 79 lhk., hind 65 kop.

Abielurikkumise lugu on see, mis Paul Pinna „Vanaks, aga alati uueks looks“ nimetab. Paul Pinna on meie oludes võrdlemisi pikema näitleja-tegevuse aja jooksul hulga näitelavalisi võtteid kätte õppinud. Need võtted, olgu nad teisendites ka kui tahes palju korratud, ei jäta näitlejat meie kodanlise keskklassi, kui kõige vähem arvustusevõimulise juures kunagi häтта, vaid nendega lõigatakse ka meie päivil veel ohtraid, kuigi koltunud loorberisid. Paul Pinna on need oma teatrikogemused „kombluskomöödiaks“ kimpu sidunud ja H. Leoke selle rahva näitemängu nr. 211 all kirjastanud. Raske on enesele midagi vähem vananenud, kulunud, shablonilist ette kujutada kui Paul Pinna kombluskomöödia seda on. Lõpmata konarlisel, vigasel keelel jutustatakse kõige labasemalt kaunis vaheldusrikast sündmustikku.

W. Shakespeare olla koguni vilets näitleja olnud. Paul Pinna viletsad dramatilisised tooted peavad küll tõestada aitama, et autor anderikas näitleja on. Kuid otsem tee oleks kui Paul Pinna selle aja, mis ta omade näidendite kirjutamiseks tarvitab, oma näitlejande harimiseks kulutaks. See ei oleks vähemalt mitte üleliigne, nagu seda kahtlemata on tema dramatiline toodang.

Bernhard Linde.

Anatole France, Jutud II. Prantsuse keelest tõlkinud J. Audova. 48 lhk. Hind 10 kop.

France näib Eestis hakkavat õige moodi tulema ja populaarseks saama: „Noor-Eesti“ rahvaraamatute hulgas on see juba teine selle kirjaniku novellide kogu. See sisaldab viis väikest juttu, milledest mitmed õige iseloomulised ja edustavad Anatole France'ile, nimelt esimene „Edmée ehk häätegevus parajal kohal“, kus rikaste ja häätegevuse kohta õige trehvalt ironilisi ja natuke paradok-

salseid ütelsusi leidub. Ses tuleb tunduvalt nähtavale France'i ühiskondlik ilmavaade, mis teatavasti mingisuguse ebamäärase sotsialismi poole kaldub. Sää! leidub järgmisi lauseid: „Teatakse, et (vaestele) võlgnetakse, ja seepärast maksetakse aeg-ajalt väikest kustutusmaksu. Seda nimetatakse siis häätegevuseks, ja see on kasulik.“

Iseloomulised Anatole France'i maitsele on ka legenda taolised jutukesed pühadest meestest ja naistest, nagu käesolevas kogus „Püha Euphrosyne“ ja „Vagajutt Oliverie'st ja Liberettest“. Neis katsub ta nendele omast naivi ja vanaaegist jutustamiseviisi tabada, ehk küll teiselt poolt Anatole France'i vaimulaadi tagapinnal kogu meeoleolu ja mõju veidi häätahtlikult ironilise maigu omandab. Leidub ka üks üleloomulikkuse jutt „Adrienne Buquet“, mis aga näitab, et see liik mitte kohane ei ole France'i kirjutamise laadile: see mõjub kuivalt, anekdodiliselt ega hoova sellest välja seda salapärasuse õuduse õhkkonda, mis seda laadi jutus peab olema. Päälegi näib ta lõpus sellessegi väikse vaevalt tunduva pilke olevat pannud.

„Rahvaraamatutele“ on need jutukesed õige kohased, sest nad on oma aine sündmustiku ja lihtsa jutustamiseviisi poolest kõigile arusaavad ja maitsetavad. Tõlge on hästi tehtud, ladusust täpipäälsusega ühendades. Ainult õeks soovinud, et tõlkija veelgi suurema hoolega oleks püüdnud niisuguste vormide ja konstruktsionide eest hoida, mida nüüdne keeleuendusliikumine vigadeks tunnistab.

J. A—k.

Toimetusele saadetud kirjandus.

23. Juhan Liiv. Valitud jutud. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ rahvaraamat nr. 1. „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1914. 64 lhk., hind 10 kop.
24. Marie Heiberg. Enne viimset päeva. Rida meeolusid. Tartus, 1914. 104 lhk., hind 1 rbl.
25. M. Pill. Päri vus. „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1914. 80 lhk., hind 40 kop.
26. Dr. R. Boldt. Kodumaa tundmaõppimise korraldamine Soomes. J. Depmani tõlge ja lisa: Kodumaa tundmaõppimine Venemaal. V. Reimani sissejuhatus: Kodumaa tundmine Eestis. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 6. Tartus, 1914. 32 lhk., hind ?
27. Villem Ernits. Vabaõhuseumid. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 7. Tartus, 1914. 11 lhk., hind ?
28. Anatole France. Jutud II. Autori loaga Prantsuse keelest tõlkinud J. Audova. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ rahvaraamat nr. 5. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1914. J. Mällo trükk. 48 lhk., hind 10 kop.
29. A. Weizenberg. Kirjeldused I. Kirjastaja H. Loeke, Viljandis, 1914. 68 lhk., hind 40 kop.
30. Roheline Moment. Pühendatud kõigile kirjanduslistele paganatele ja variseeridele. „Momendi“ kirjastus Tartus, 1914. 24 lhk., hind 50 kop.

Vastutav toimetaja: **Kornelius Tüür**. Vast. väljaandja: **Bernhard Linde**.

Tegev toimetaja: **Rudolf Pabo**.

Ühiseluline romantika.

Meie avaliku elu asjades juhtivad ringkonnad ei väsi tõendama, et radikalsed, iseäranis sotsialistliselt mõtlejad inimesed politikas endid õhulosside abil läbi aitavad. „Tartu Päevaleht“, näituseks, kirjutab „Vaba Sõna“ nr. 4 artiklit arvustades:

„Liig kaua on meie huvid, mis kopikate kogumisest üle jäänud, päälpool pilvi elanud: varem mineviku, nüüd tuleviku õhulossides, nagu „Vaba Sõna“ artikli autorilgi.“ Need etteheited ei ole õiglased.

Sotsialistidel on oma tuleviku ideal, nõndanimetatud sotsialistiline tulevikuriik, kus inimesed varandusliselt ja haridusliselt ühe järje pääle seatult hoopis õnnelikumalt elada võivad kui nüüd. Sotsialismi teoretikerid on tulevikuriigi võimalust teadusliselt põhjendanud ja ära näidanud, et praegune ilmakord paratamatalt sotsialismi poole viib. Nõndanimetatud riikline sotsialism ja sotsialistiline teoria ei lähe tõepoolest oma põhijoontes suurt teineteisest lahku, kui me mitte õigeusklike sotsialistlike ringkondade poolt rõhutatud sotsialistlike revolutsiooni vajadust arvesse ei võta. Kodanlane Clémanceau ütles kord parlamendi vaieluste ajal sotsialistile Jaurès'ile, et vahe nende vahel ainult kvantitatiivline olla: sotsialistid tahta korraga palju saada, tema ja tema poolehoidjad pidada seda aga kardetavaks ja püüavad sellepärast asju tasakesi nende lõpusihile vastu juhtida. Kõige meieaja riiklise ja ühiselulise edu juures mängib muidugi see pääosa, et tööliste hulgad sotsialismi lipu all endid kodanlastele hirmutegevateks vägedeks on koondanud ja sedaviisi ühiselulised reformid alalhoidlastele pääle sunnivad.

Nii siis, päälpool pilvi elavatel huvidel on oma realne väärtus: nad on meie ühiselulise edu lükkav jõud. Pääle selle võiks meelde tuletada, et sotsialistlike ringkonnad, kus selleks eeltinngimised vähegi olemas, päris igapäevaste huvide kohaseid ettevõtteid läbi viivad, näit. rahvamajade ehitused, mitmesugused ühistegelised asutused etc. Küsime nüüd, kas on ilma tuleviku õhulossideta elu üleüldse võimalik? Kui sotsialistid oma tulevikuriigi lootustega õige kaugele ette näha tahavad, siis teeb seda iga kodanlane niisama: homme peab ka kodanlike „realpolitika“ mehe meelest parem olema kui täna.

Ettenägemine on üleüldine inimlik omadus, ilma milleta inimene inimene ei olegi. Kellel tuleviku-plaanisid ei ole, see on isikliseltki vilets olevus, ühiskondlises alal seda rohkem. Egas ometi näit. Meie Aastasaja toimetajadki hommikuti toimetusesse tule, ilma et nendel vähematki aimu oleks, mis lehte kirjutada. Sotsialistlike teesiseid toetab modern majanduseteadus. Raske on aga teadust leida, mis iseseisvusega rahvakeste rahvuslasi püüdeid rahvuslises ajajärgul lootusrikasteks tunnistaks. „Meie tahame, järjekult meie võime!“ selle lausega juhatakse praegu kõiki meie avalikka asju. Hüpnos on igatahes abinõu, mis okkultistlike iseloomu kannab. Ajalugu, mille pääle meie juures senini on toetatud, rahvuslase iseolemise teorit kaitstes, igatahes küllalt ustav sõber ei ole: mitte ühte ainust rahvakest ei tea ta meile nimetada, kes ilma poliitilise iseseisvusega mõnes asjaski järeilmale tähtsaid väärtusi järele oleks jätnud. Ma ei taha ütelda, et see üleüldse võimata on, sest ajalugu ei ole teaduseharu, mis arenemiseesetaduseid on formuleerinud. Ajalugu ei saa praegu muud kui minevikku kirjeldada, tuleviku kohta on raske tema abil midagi tõendada. Meie tahame! Paljugi, mis meie tahta võime. Olgu sellest meie rahvuslase teoretilise põhjenduse kohta.

Minevas „Vaba Sõna“ numbris tuletasime Aleksandri kooli romantikat meelde. Täitsa õnnetu armastuse lugu. Aleksandri kooli loo sarnane on terve meie hariduseseltside koolide asi: kõik ainult vaimustuse ja rahvuslase tunde pääle põhjendatud.

Mulle tuleb praegu esimese väga problematilise Uue Albania ministrite-kabineti koosoleku kirjeldus Përbis meelde. Halatsemiseväärt ütis istuvad mehed, jalad risti, põrandal ja peavad politika üle nõu. „Välimate asjade minister“ seletab ajalehe-mehe küsimise pääle, millega nad praegu tegemist teevad:

Kõik töö on keele kokkuseadmise pääle koondatud. Keele kokkuseadmises nägid Albania ministrid päästmist!

Just nagu Eestis: Eesti Üliõp. Selts seab teaduslasi sõnaraamatuid kokku. Pet. Eesti Üliõp. Selts teeb sedasama. Joh. Avik teeb keelt, ja üleüldse kõige huvitavam asi Eestis on praegu keele loomine, sest keele väljaarenematus olla süüdi, et meil omapärrast kulturi pole. Kirjutame murdeid üles, korjame igasugust vanavara: rahvaluulet, rahvaviisisid, rahvariideid — tuleviku tarvis. Praegu ei oska midagi nendega pääle hakata — oma teadusemeeste ja kunstnikkude puudusel. Kas see pole päälpool pilvede elamine? Ja kas pole igalmehel tunne, et kui kõik need ilusad tuleviku lootused võimatuks saavad, siis ka käesolev elu midagi ei maksa?

Teoria põlgamine on meie juures praegu üleüldine. Mitte ühte meie tegevuseharu ei tea nimetada, kus tõepoolest mingsuguse teaduslase põhjendatud juhtnõori järele käidaks. Meie ühistegevus on niisugusel alusel, mida pimedas kobamiseks võiks nimetada. Rahvaasutused on üks kõige lihtsamatest tegevuseharudest, seni kui asi teatud piiridesse jääb, oma küla meeste asjaks. Linda seltsi ajalugu ei ole aga veel täiesti mineviku mälestus, nagu

meie mitmesugused kokkulangevad ühisused näitavad. Kõige oma realsuse pääle vaatamata on Eesti ühistegevusline liikumine tähtsalt osalt unistusline, hurraaühistegevus, just sellepärast, et siin küllalt ettekavatsemist pole. Eesti elab praegu veel suurelt osalt nõnda ütelda Jumala armust, mitte oma osavuse ja asjatundmise abil.

Rahvuslased näevad pindu teise silmas, palki oma silmas mitte.

—a—

Intelligentlikust liikumisest meil.

(Järg.)

Kaheksakümnendate aastatega kustub meie rahvusline ja poliitiline romantism. Ärkamise aja elevus ja roosilised lootused kahanevad siit pääle järjesti, sama kiirelt kui tõusivad. Selleks mõjuvad kaasa niihästi välised poliitilised sündmused — üleriikiline reaktsion, mis piirimaade venestuse tuhinaga käsi-käes käis, kui ka rahva üleüldine ühiskondline ja majandusline seisukord. Missugused olivad need poliitilised sündmused, mis Baltimaid 80-tel aastatel alanud tagasikiskumise ajajärgul tabasivad?

1881. a. astus keiser Aleksander III. troonile. Tema valitsus tähendas Venemaa sisemises politikas pööret. Mitte ainult Aleksander II. valitsuse ajal suure jõupingutusega läbiviidud vabameelsed uuendused ei saanud aeg-ajalt kärbitud, vaid koguni uus poliitiline kurs leidis siis aset. See kurs, mis harilikult iga tagasikiskumise ajajärguga kaasas käib, oli ühekülgne bürokratlik-rahvusline politika, ametlik ja sunduslik natsionalism, mille juhtsõnaks on tuttav panslavistlik hüüd: „Venemaa ainult venelastele!“ Slavofiilide venestuse propaganda, mis valitsuse ringkondades toetust leiab, hakkab 80-tes aastates iseäralise õhinaga hoogu võtma. Venestuse katseid püütakse kõigepäält läänepoolsete piirirahvaste kallal toime panna ja eestkätt just Baltimail. Aleksander III. jättis troonile astudes Balti mõisnikuseisuse eesõigused, mis neile Usikaupungi (Nystadti) rahulepingus Peeter Suure poolt a. 1721. annetatud ja seni ikka veel alal hoitud, kinnitamata. See ajakohane samm, mis ammu oodata oli, andis paljudele teistele samumudele põhjust, mida kohalistes uuendustes mitte ajakohasteks nimetada ei või — selle tõttu, et nad ühekülgnes ümberrahvustamise ja mitte rahvameelsuse sihis astunud saivad. Peab tähendama, et sunduslikule bürokratlisele rahvuslusele Vene haritud seltskond ehk intelligents kunagi kaasa tunnud ei ole. See on alati vabameelsel ja demokraatlisel alusel püsinud ja rahvuslise schovinismi vastu välja astunud, nii palju kui see kunagi kord võimalik oli, ja selles mõttes on meil Vene edumeelse intelligentsiga ühine seisukoht poliitilises võitluses, mille tähtsust meil seni vähe

ära on tuntud. Sundusliku natsionalismi ägedamad poolehoidjad on esimeses reas slavofilid, kes pääasjalikult tagurlistest Vene mõisnikkude ringkondadest pärit, ja siis bürokraatia. Et nende „tuhinapolitika“, mis väga hellal irratsionalsel alusel seisab, üksikute rahvuste kirgesid üksteise vastu üles äritab ja seega riigi ühtluse mõttele ainult kahju toob, tohiks sellekohaste rikkalikkude ajalooliste kogemuste põhjal küllalt selge olla. Nendest hoolimata võib rahvusline sallivus riigis siiski ainult teataval arenemise astmel aset leida. Ajalooliselt rahvuse küsimuse edenemise pääle mitmerahvuste riikides vaadates, märkame selles harilikult kahte edenemise järku.

Esimesele ajajärgule on iseloomulik see, et sõdade ja võitude kaudu mehaniliselt kokkuliidetud riigid enda alla heidetud rahvaid samuti mehaniliselt, mitte ainult ühiseks rahvaks (natsioniks) riiklik-õiguslikes mõttes, vaid ka ühiseks rahvuseks ajaloolik-kultuurilises mõttes kokku sulatada püüavad. Mitmerahvuse riigist katsutakse ainurahvuse riiki luua, kusjuures rahvuslikeks eeskujuks riigi päarahvas asetatakse. Selle idee teostamiseks, mis kahe organilisel tühendamata mõiste — riiklise ja rahvuslike ühtluse — ärasegamise pääl põhjeneb, on riigivalitsused kuulumata ohvrid toonud ja kõik riigivõimule käepärast olevad abinõud tarvitusele võtnud, mis isegi verevalamisteni ulatanud. Europa riikide ajalugu teab paljudest mitteautonomilistest rahvustest jutustada, keda ümberrahvastamise väärjumatule ohvriks on toodud. Tuletame meelde iirlaste kurba saatust Inglismaal, bretonlasi ja provanslasi Prantsusmaal, slavlasi Austrias, poolakaid Preisimaal jne. Ajalugu tõendab aga ka, et sarnane sunduslik rahvuse-süsteem mitte jäädav ei ole, et kulturi ja hariduse eduga, isiku õiguste laienemisega, tema vabanemisega sunduslikest ja nivelleerivatest seltskondlistest ja poliitilistest kammitsatest ka rahvus vabaneb. Samuti annab ajalugu tunnistust sellest, et sundusliku ehk „offitsialse“ rahvuse süsteem riiklisele ühtlusele väga kõikuv alus on, sest — A. Homjakovi sõnu, mis usu kohta öeldud, teisiti üteldes — „sunduslik ühtlus on rahvuslistest asjades vale ja sunduslik sõnakuulmine — surm“.

Teine aste rahvuse küsimuses mitmerahvuse riigis algab sunduslike rahvuse-süsteemi langemisega ja selle asemele v a b a r a h v u s l i s e e n e s e m ä ä r a m i s e õ i g u s e a s e n d a m i s e g a . See muutus käib igal pool Europa riikides vana isevalitsuslike korra kadumisega ühte. XIX. aastasaja vältusel ja iseäranis selle teisel poolel laieneb ühes poliitilise vabadusega ka rahvusline vabadus; ühes isiku vabaduste ja õiguste kindlustuse maksmapanemisega saab ka vaba rahvuseõigus läbi viidud. See ühtelangemine ei ole mitte juhusline, vaid on kui ajalooline ja psühholoogiline seadus tarvilik, sest riigis, kus rahvuse vabadus kitsendatud, on ka poliitiline vabadus raskesti haavatud*. 80-ad ja 90-ad aastad on

* M. A. Славинский: „Русск. интеллиг. и нац. вопр.“

Venemaa poliitilises elus isevalitsuse aja kõrgemate tippude ära-tähendajad; sel ajal ei võinud arusaadavalt niihästi poliitilistest kodaniku-vabadustest, kui ka rahvuse sallivusest juttugi olla. Sundusliku rahvuse süsteem valitses siis veel omal täiel jõul, mille rusumist piirimaad ja muu hulgas Baltimaad oma jagu tunda said. Üleüldine poliitiline plattform, kuhu meie rahvas oma juhtidega 80-te aastate algul välja jõudis, oli: soov, olgu mis on, sakslaste majanduslise ja ühiskondlise eestkostmise alt vabaneda, et iseseisvalt oma jalgadel käima hakata. Kõike lootust pääsemiseks pandi Vene valitsuse armu pääle. Nii otsis mõjurikkam ja rahvalikum tegelane, „rahvapartei“ juht, Jakobson, Saksa rüütlike kivitatud keskaegsete eesõiguste murdmiseks toetust just riikliku võimu käest. Selleks andsid põhjust Aleksander II. valitsuse ajal üksikute rahvuste iseolemise kohta maksivad vabameelsemad vaated. Nende püüdmised leidsivad teinekord valitsuse poolt elavat vastutulemistki. (Tuletame meelde „Linda“ seltsi asutamise lugu.) Katkov, kelle vaated siis üleüldiselt läbi löivad, seletas avalikult, et väikeste piirirahvaste keel ja kirjandus riigile mingit kahju ei või tuua, küll aga ennem see võõras kultuur, mis iseäranis Saksamaalt üle piiri voolas. Sellepärast soovitas tema venelastele sel ajal lätlaste, eestlaste ja soomlaste toetust sakslaste ja rootslaste vastu*. Sarnane võrdlemisi vabameelne seisukoht rahvuse küsimuses ei võinud reaktsiooni ajal edasi kesta. Panslavistide propaganda teiste rahvuste hävitamiseks ei võinud siis tulemata jääda. Kas Jakobson ja tema poolehoidjad seda ette ei näinud? Jakobson vaatas venestuse küsimuse pääle liiga optimistlise pilguga. Kirjas Koidulale (28. aprillil 1870) avaldab tema oma seisukohta selles järgmiselt: „Venelaste poolt ei või meil millesgi kartust olla, sest mis meile nende käest paha võiks tulla, seda kanname nüüd jo kümme võrra Sakste käest oma seljas. Venelasteks ka keegi meie rahvast ei saa ja ei või teha, seda näame Ingrimaa Soomlastest . . . Ago kui praegune Sakste valitsus meie maal sel mõõdul 10 aastat edasi läheb, siis on meie rahvusel ots pääl ja Eestlase nimi saab mustlase nimega ühe järje peale langema . . .“** Moskva slavofilide propaganda kohta ütleb tema: „Teie ehk ütlete, Moskva tseitung tahab meid venelasteks teha! Mina aga vastan: Moskva tseitung ei ole riigivalitsus ja suurem jagu Vene tseitungisid käivad hoopis teist teed . . .“ (Kampmann.) Nähtavasti oli Jakobson arvamisel, et valitsus rahvuse küsimuses oma poliitikat slavofilide plaanide kohaselt ei korralda, vaid endisele sallivale seisukohale edasi jääb. Ajajärk, mis Jakobsoni surmale järgnes, näitas, et tema optimistlikud vaated ekslikud olivad. Kui ka valitsusele ümberrahvustamise propagandat ette heita ei või, leidsivad slavofilide plaanid nii mitmes tükis ametlikult poolt otsekohest toetamist — iseäranis piirimaade ümberrahvustamise politikas.

* Kampmann, „Eesti Kir. pääjooned“ II.

** „Eesti Kirjandus“ nr. 1, 1912., lhk. 34.

Seda poliitilist kurssi ei osatud meil küllalt õieti hinnata ega selle vastu tarvilist seisukohta võtta. 80-ad aastad algavad suure optimismiga. Eesti Kirjameeste Seltsi algatusel* saadavad Eesti seltsid 18 liikmelise saatkonna „rahva soovidega“ Peterburi. Pääle selle kui saatkond Aleksander II. haul palvetanud ja sinna tänutäheks priiuse edendamise eest hõbe pärja asetanud, tehtakse temale võimalikuks uue keisri ette astuda. Sellele usku ja tänu üles tunnistades, annab saatkond temale palvekirja ära, milles 9 soovi üles oli loetud**. Need soovid, mis omal ajal ajakirjanduses elavat vaielust äratasivad, sisaldasivad selleaegsete radikalsemate elementide poliitilisi nõudmisi, mis pääasjalikult mitmesuguste kohalikkude eesõiguste ärakaotamise, agrar- ja kooliolude korralduse poole olivad sihitud. Valitsus oskas seda „rahva nimel“ tehtud ülesastumist hinnata ja oma poliitiliste sihtide täidesaatmiseks tarvitada. Paras silmapilk, mis temale põhjust andis kohalikkude asjade sisse segada, oli nüüd käes. Päälegi oli väga kohane rahvaga koos ja „rahva huvide nimel“ vana põlise Saksa kulturi kantsi vastu tormijooksu ette võtta. Seda ei võidud aga arusaadavalt ilma plaanita, umbkaudu teha. Reformide läbiviimiseks oli tarvis kohalikkude oludega lähemalt tutvustada ja tarvilist materjali koguda. Selleks otstarbeks võeti 1882. ja 1883. a. Liivi ja Kuramaal revideerimine ette, mille juhatajaks senator Manassein nimetati. Sakslased saivad väga hästi aru, et see samm umbes sedasama tähendas, mis salakuulaja saatmine kindlusesse, mida pärast pommitama hakatakse. Ägedalt astub sellepärast Liivimaa mõisnikkude päämees revideerimise vastu välja — kohalikkude valitsuseasutuste au ja autoriteedi nimel! Kuid asjata. „Spion“ astus sellest hoolimata avalikult nende kindlusesse ja vaatas kõik, mida tarvis vaadata, üle. Rõõmuhüüetega tervitati Manasseini nii hästi ajakirjanduse kui ka rahva poolt ja külvati palvekirjade, kaebekirjade, märgukirjade ja mitmesuguste sooviavaldustega üle. Revideerimine, mis 15 kuud kestis, põhjenes muu seas teadete pääl, mis Liivimaa 5 Eesti maakonnast 44.788 eraisiku käest saadud olivad. Pääle selle olivad 173 valda vähemalt sellesamaarvulise maksjate hingede hulgaga märgukirja sisse annud. See tähendab, et 88.000 talupoega, 70 protsenti kõigist maksjatest talupoegadest ehk 20 protsenti tervest talupojaseisusest, siin oma soovisid avaldasivad ja uuendusi nõudsid***. Manassein vedas enesega suure hulga materjali Peterburi kaasa. 1884. a. pani ta revideerimise aruande ülemale poole ette, kuhu ta ka peatama jäi. See huvitav materjali kogu seisis avaldamata saladuse katte all kuni viimase ajani****. Revisjonile järgnev valitsuse tegevus näi-

* Grenzstein ütleb selle oma teenuse olevat. „Herrenkirche oder Volkskirche“, lhk. 126.

** Kampmann, op. cit.

*** „Eesti Kirjandus“, 1910, nr. 1. „Kolm ajaloohallikat venestamise päivilt,“ V. Reiman.

**** Nüüd on see kokkuvõtetult ilmunud: „Вѣстникъ Европы“ 1906, Декабрь, päälkirja all: „Крестыянское дѣло въ Лифляндской губернии.“

tas aga, et rahva soovidest ainult need tähelepanemist olivad leidnud, mida venestuse edenduse mõttes võis ära täita, kuna teised kõrvale said heidetud. Et uuenduste pää-ots esialgu just Saksa kantsi mahakiskumise poole oli sihitud, siis võeti neid elavate „aplodeerimiste“ ja „hurraa“ hüüetega vastu. Grenzstein ütleb selle aja kohta: „Just kui nõiduse väel ilmus Eesti taluüttidele lehviv riigilipp ja mitte kunagi ei ole suurema vaimustusega meie juures riigilaulu lauldud, kui nendel isamaalistel rõõmupäevadel.“* Tükk tüki järele pudenes keskajalisest Saksa kantsist, tolmu pilvi iendu ajades, „prahvatus käis prahvatuse järele“ (Grenzstein). Juba 1882 oli linna ja maakonna väeteenistuse-komisjonides Vene keel asjaajamise keeleks seatud; 1885 hakatakse Saksa keelt teistest ametikohtadest välja tõrjuma ja seatakse rahvakoolid ministeriumi alla; 1886 omandatakse eraisikutelt sunduslikel teel Greeka õigeusu kiriku tarvis maid; 1887 nimetakse Vene ametnikud rahvakoolide direktoriteks ja hakatakse koolides Vene keeles õpetust andma; 1888 viidi politsei-uuendus läbi; 1889 pandi Saksa kohtude asemele uued kohtud umbkeelsete ametnikkudega ja ei mitte üleüldisel, vaid muudetud kujul maksuma, nii et rahva element vannutatud meeste asutusena nendest välja jäeti, kohtunikud ministri määrata anti jne.; 1890 tehti kurator Kapustini hoolsal eestvõttel rahva- ja erakoolides Vene keel õpekeelena sunduslikuks ja tõrjuti nendest emakeel lõpulikult välja. Keskkoolidesse ja Tartu Ülikooli, mida 1893. a. pääle Jurjevi Ülikooliks ristiti, oli juba varemalt Vene keel sunduslikuks tehtud.**

Uuendused kohtude, koolide ja politsei asjus ei kujuta veel kaugeltki seda, kui kaugale ümberrahvustamise apetidid ulatasivad. Nimetatud uuendused kandsivad ainult, nõnda ütelda, välimist laadi. Valitsuse politika programmis seisis Baltimaa rahvaid ka sisemiselt, vaimliselt Vene rahvaga ühte sulatada. Kaks võimu olivad seni maa pärisrahvaid Venemaast ja Vene rahvast eraldanud: Saksa ülivõim maavalitsuses ja Lutheri usk. Esimene arvati koolide kohtude ja politsei reformidega murtud olevat. Ümberrahvustamise politika järjekindlus nõudis, et ka teine eraldaja võim teelt tagandatud saaks. 1885 nimetatakse Baltimaale uued kubernerid: Riiga kindral Sinovjev ja Tallinna vürst Schahovskoi. Nende politika siht — Baltimaade täielik kokkusulatamine Venemaaga — sai Kõigekõrgemalt poolt kindlaks määratud, missugune seisukoht suurvürst Vladimir Aleksandrovitschi poolt, tema läbireisil Tartus peetud kõnes (1886) veel iseäraldi toonitatud ja kinnitatud sai. Slavofilide ringkondades pandi kõigesuuremaid lootusi vürst Schahovskoi pääle. On sellepärast põhjust tema politiliste vaadete ja arusaamiste kui selleaegse valitsuseringkonna enamuse omade

Исторический очеркъ по даннымъ сенаторской ревизіи 1882/3 г.г.“ (vaata „Eesti Kirjandus“ nr. 1, 1910, op. cit.).

* „Herrenk. oder Volksk.“ lhk. 126.

** „Eesti Kirjandus“, nr. 6, 1914, V. Reiman, op. cit. Kampmann, op. cit.

päale vaadata. Kirjas K. P. Pobedonostseville, 8 aug. 1886, * avaldab Schahovskoi oma seisukohta järgmiselt: „. . . On aeg pimesiku-mängu jätta ja küsimust otsekohe üles seadida. Valitsus on suurvürsti Vladimir Aleksandrovitschi suu läbi julgelt oma eeskava — Baltimaade ühendust Venemaaga ja kohalise rahva tihedat kokkuliitmist venelastega ühte perekonda — välja kuulutanud. Seesugust programmi on võimata ainult kohtu ja politsei uuendustega maksuma panna. Need uuendused ja ühtlasi minust ülesvõetud mõisnikkude omavalitsuse korralduse poliitilise tähtsuse ärakaotamine ei otsusta veel iseenesest valitsuse poolt äratähen-datud ülesannet, vaid need on ainult selle ülesande täidesaatmise abinõudeks. Asja tuum seisab siinsete herraste ja orjade vahel oleva ainsama poliitilise sideme — ühise usu — ärakaotamises. Kellegile ei ole saladus, et siin protestandi usk poliitiline sõjariist ja veel päälegi üsna tugev sõjariist baltlaste käes on, kes siin oma idealisi ja sihtisi, mis valitsuse püüetele vastu käivad, taga ajavad. Olgugi et siinsed talupojad kaugelt suures enamuses protestandi usku omaks tunnistavad, on protestandi usk rahva iseloomule siiski võõras ja ei kustuta tema vaimlist janu, millega talupoegade kerge üleminek mitte ainult õigesse usku, vaid ka mitmesugus-tesse ususeltsidesse äraseletatav on. Seda eestlaste ja lätlaste vaimlist rahuldamatust peab valitsus kohaliste rahvaste Venemaaga ühendamise otstarbeks tarvitama. Eestlased ja lätlased võivad venelastele läheneda, omaks saada ja täielikult suure Vene perekonna külge liituda, kõigepäält siis kui nad õigeusklikkudeks saavad. Sellepärast peab ühendamise politika aluseks otsekohe ja avalikult õige-usk pandama. Protestantismi langemisega kaob ka nõnda-nimetatud Läänemeremaade küsimus.“ See on kõige hari-likum bürokratiline seisukoht: usk rakendatakse riigivõimu poliitiliste huvide teenistusesse. Schahovskoi plaanidele järgnesivad teod. Al-gas äge võitlus Vene bürokraatia ja Balti rüütlite vahel -- Eesti ja Läti talupoegade „hingeõnnistuse“ pärast. Esimeste poolt pandi selleks kõik riigiaparadile käepärast olevad abinõud käima, — teiselt poolt tarvitati negatide vastu rüütlite võimuses olevat majanduslist pressi. Selle tuhinliku kirgedega politika mängu käes ei kannatanud aga keegi muu kui rahvas. Mõisnikud teevad usust taganejatele renditingimised võimatuks ja kangutavad sel teel sadade kaupa perekondasid kohtade päält ära, kes üleüldise boikotti alla sattudes väljakannatamata viletsasse seisukorda lan-gesivad ja ainsamat pääseteed väljarändamises leidsivad, mis teine-kord üsna kurbade tagajärgedega lõppes. Need, kes usuvaheta-mise teel ainelise järje parandamist lootsivad saada (ja neid ei ol-nud mitte vähe), langesivad veel pentsikumasse seisukorda.

Lootuste tühjainemise järele algas tagasivoolamine Lutheri usku ja nende protsent on nii suur, et 100 000 usuvahetajast kõigest umbes 30.000 ennast veel veneusuliseks nimetas ja ka

* Изъ архива кн. Шаховскаго, т. III., лhk. 5 ja 6.

nende arv sulas aast-aastalt, sest et nimepidi uue usu vanemate lapsed Lutheri usu kirikus käisivad ja ennast mitte Vene usu (русская вѣра) tunnistajateks ei pidanud. Sisemise tõekstunnistamise puudus keelas neid Vene kiriku vaimulikka talitusi nõudmast. Lutheri koguduse õpetajatele keelas seadus ametitalitused ära. Tekkis iseäraline liik rahvast, keda ametlikus keeles „kõikuvateks“ (колеблющиеся) nimetati ja kellest veel „kangekaelsed“ (упорствующие) ära lahutati. Politseilised sundused ja kodanlikud kitsendused kasvatasivad „kõikuvates“ usulist leigust ja äratasivad „kangekaelsetes“ kibedust ja vihavaenu valitseva kiriku vastu. Kui niisugused inimesed oma kahepaiksest seisukohast välja püüdsivad ja õpetajatele seletasivad, et nad südametunnistuse järele endid Lutheri usulisteks peavad ja Lutheri usu ametitalitusi oma juures palusivad täita, andsivad õpetajad viimaks järele, mille tõttu nende vastu hulga viisi kaelakohtulisi süüdistusi usust äraeksitamise (сворачивание) pärast tõsteti.* Selle kirikupolitika kohta, mis Baltimail kuni 1905. aastani aeti, kirjutab Vene silmapaistvam kohtutegelane ja intelligent, kellel n. n. õpetajate kohtuasjades (пасторскія дѣла) isiklikult Senati ülemprokurörina osa võtta tuli, oma „Märkustes“ järgmist: „See võim (kirikuline), kes oma kutsega ja aususega seda kokkukõlasse sünnitas, et ta politseid vabelealeastumisele kutsus, lubas südametunnistuse vabadust avalikult jalge alla tallata, seks, et nõnda inimesi nende tahtmise ja tõetundmise vastu vägi-valdselt oma mõjukonna piiris kinni hoida. Temaga ühenduses ja ühes mõttes talitasivad administratsiooni kohalikud esitajad, kui nad kaelakohtulisi tagakiusamisi toime panivad, umbusaldust ja laitud keiserriigi kõige kõrgema korraliku kohtu vastu üles näitasivad, kui see kohus nende tahtmist ei teinud, ja kes seaduseandvat võimu küpsmata ja erakorraliste seaduste väljaandmisele äritisivad sel ajal, kui maa kõigetähtsamad tarvidused ilmaaegu seaduseandelist kustust ootasivad. Need omaviisilised bürokratilised õpetlased, kes endid hää meelega ajalooliste testamentide ja näituste pääle toetasivad, ammutasivad ajaloost ainult faktisid, aga ei jaksanud tema sügavamast mõttest aru saada. Nad saatsivad keisri oma mitte-karvapäälsede teadete ja tõendustega eksitusesse ja pidasivad oma lühikese nägemisega ususalvivust rahu ja korra päävaenlaseks.“

Need faktid lähemast minevikust kõnelevad selget keelt sellest, kui halvavalt rahva elu organilise arenemise pääle igasugune politika, mis mitte rahvameelsel alusel ei põhjene ja rahva huvidele ei vasta, mõjuda võib. Mis oli õieti reformide järelendus? See, et Baltimaile endise keskajalise Saksa rüütli lossi asemele tagurline bürokratlik asutus kerkis! Mõisnikud, kelledel oma tihedad sileded kõrgemates ringkondades, oskavad neid selleks tarvitada, et uuendatud asutusi vana viisi oma seisuslik-ühekülgsede huvide

* А. О. Конц. „Изъ замѣтокъ и воспом. судебн. дѣятеля“. Русская Старина. 1907—1909. X. osa. Томъ 140-й. Кн. XI, 231—257. „Eesti Kirjandus“ № 3, 1912. V. Reiman op. cit.

teenistusse panna. Endise avalikkuse ja jultunuse asemele tõusis nüüd aga „telgitagune toimetamine“ üheks võimsamaks teguriks kohalikus Balti elus. Rahva laiemad ringkonnad on, nagu enne, kõikidest omavalitsuse asutustest eemale tõrjutud; kohalise elu keerulisem ja raskem küsimus, mille otsustamine päev-päevalt põnevamaks muutub — agrar-olud — seisavad ka endist viisi korraldamata; rahvakeel on avalikkudest asutustest tagandatud, ja see, kes kõik need asutused oma „turjal“ kannab, on kohustatud keeletuna enesele haridust saama ja keeletuna õigust nõudma. Ometi tuldi reformidele hõisates vastu! Miks? V. Reiman ütleb selle kohta*: „Senine maa omavalitsus oli asja nii karedalt ajanud, et ta üleüldise viha ja põlguse alla oli sattunud, nii hästi tema valitsuse asutused kui ka kohtud ja koolid. Kui riigivalitsuse uuendused ootamata kiirusega välja kuulutati ja paindumata valjusega maksma pandi, tervitas rahvas seda rõõmuhõiskamisega. Senisele „hirmuvalitsusele“ nähti üle öö äkiline ots tulnud olevat. Hingati lahedamalt. Loodeti vabanemist, loodeti rahvavalitsust. Ajakirjandus andis hääle kätte. Kes ühes ei helistanud, see tunnistati rahva äraandjaks; kes uuendustele kiitust ei laulnud, sellele kirjutati see karvapäält ette. Vastasel korral ähvardati kinnipanemisega, kui mitte veel halvemaga.“ Selles kirjelduses on palju tõtt üteldud, kuid mitte täit tõtt. Kui raske ka ajajärgu poliitiline surve ei olnud, ei põhjenda see üksi meie avalikkude tegelaste ega nende esitatud rühmade tegevuse iseloomu. Mis vabandust, näituseks, võivad meie „patriodid“ poliitilisest survest enestele otsida, kui nad maksma pandud bürokratlisi uuendusi, millede iseloom 90-te aastate algul selgesti välja oli kujunenud, 1891. a. laulupiduga tänulikult sisse pühitsevad! Ei taha uskuda, et valitsus neid sarnase „isamaalise“ meelevaalduse täitmata-jätmise korral „kinnipanemisega“ ehk „veel halvemaga“ „ähvardanud“ oleks. Ajajärgu üleüldist poliitilist paindlikkust, orjalikku alandlikkust ja silmakirjalsust määrab pääasjalikult meie ühiskondline arenematus ja majandusline võimetus ära.

Venestuse tulekuga pörkasivad Baltimail kaks suurt kulturi-voolu, Slaavi ja Germani omad, uue hooga kokku. Ajaloolist minevikku meelde tuletades ja praegust kestvat vastolu mõlemate rahvuste huvide vahel silmas pidades, võib arvata, et Baltimaad ka tulevikus Slaavi ja Germani kultuuride kokkupõrkamise kohaks ja võitluse tallermaaks olema saavad. „Der Zug nach Osten“ ei ole kaugeltki veel mitte unustatud. Balti pärisrahvad on seega samasuguses seisukorras, kui tera kahe vesikikivi vahel. Ei ole mitte kerge selles hõõrumises seisukohta võtta, ennast alal hoida. Kuhu poole, missugusele seisukohale kaldus kirjeldatavas ajajärgus nim. kahe kulturi-voolu kokkupõrkamisel meie seltskondlik liikumine? Missugust osa mängisivad selles võitluses meie avalikud

* „Eesti Kirjandus“ № 6, 1911.

tegelased ühes nende ümber kogunud rühmadega? Kuidas reageerivad selle pääle meie haritlased, intelligents? Ja kes olivad õieti need, kes meil politikat tegivad? Nende küsimiste vastamine nõuab kõigepäält, olgugi kokkuvõtlikku, seletust küsimise pääle: missugust jõudu kujutas Eesti rahvas siis ühiskondliselt ja majandusliselt üleüldse? (Järgneb.) **P. Rubel.**

Alkoholi keeluseadustest. *

Ühe sihi on senine karskusekihutuse viis siiski kätte saanud: ta on selgeks teinud, et alkohol inimest hävitab.

Siit algab uus ajajärk karskuse liikumises ja nimelt: alkoholi allikate kas kaudne või otsekohene kinnisulgumine. See on ainukene õige tee, mille pääle nüüd karskuse liikumine enast peab rajama, kui ta tahab viljakalt töötada ja seltskondliku kurjuse vastu võidelda.

Väljamaal ja Soomes on iseenesest arusaadav, et seltskondlikkude kurjuste vastu tuleb riiklise seaduseandmisega võidelda ja muu seas alkoholi vastu alkoholi keeluseadusega. Kuid meil oldi kuni viimase ajani teisel arvamisel, kuni viimaks kohutavad alkoholismi tagajärjed ja tugev antialkoholiline liikumine III. riigivolikogu sellekohast alkoholimüümise keeluseadust välja töötama sundisid, mis vististi ka seaduseks saab.

Meil on kaks enam-vähem väljakujunenud voolu karskusevõitluses olemas: üks nõuab puhast karskuse propagandat, teine olude parandamist. Esimese voolu poole hoiab intelligents. Kui silmas pidada, et viimane üleüldse kergemalt ideede mõju alla sattub, siis on arusaadav, miks tema puhta karskuse-propaganda poolt on. Teine vool, tööliste klass ja tema ideoloogid, nõuab pääsjalikult olude muutmist; praeguseid olusid alkoholismi pääpõhjuseks pidades, peab ta nende olude muutmist mõjuvaks abinõuks alkoholismi vastu. Kuid iga nähtuse kõrvaldamiseks ka olude parandamise kaudu on tarvis, et selle nähtuse ja olude kohta kindlad mõisted ja vaated oleksid. Aga selleks on nimelt propagandat tarvis. Teiselt poolt ei vii puhas karskuse-propaganda, nagu ka meie 25 aastane tegevus on näidanud, üksi mitte edasi. Sellepärast on ka puhta propaganda poolehoidjate poolt õigeks tunnistatud, et alkoholismi vastu ka seltskondliste abinõudega, muu seas keeluseadustega, võitlema peab. Keeluseadus võib ainult siis tema pääle pandud lootusi täita, kui alkoholismi vastu kindel opositsiooniline meeoleu olemas on ja kui ta mitte poole tee pääle seisma ei jää, muidu jääb ta surnud täheks paberil. Põhja-Ame-

* Järgnevad read olid esialgul lõpuna mõeldud „Vaba Sõna“ 4. numbris ilmunud artiklile „Alkohol ja vaimline elu“. Et nad iseseisvat küsimust käsitavad, arvan kohasemaks neid täiendatult iseseisva artiklina avaldada.

rika keeluseadus on sellest küljest väga õpetlik. Paljudes Ühisriikide osades on seadus maksev, mis alkoholimüügi täiesti ära keelab, pääle tööstuslisteks ja arstlisteks otstarveteks, mille juures arsti retsepti ehk kogukonnavalitsuse lubatähte nõutakse. Nii on Meni riigi päälinnas, Portlandis, alkoholimüük täiesti keelatud; keelust üleastujaid ähvardab kõrge trahv. Sellegipärast on linnas 350 müügikohta, mis politseile väga hästi teada. Seadusest astutakse avalikult üle, sellepärast et nõue alkoholi järele nii suur on, et alkoholi müüjad trahvidest ei hooli. Niisama on lugu ka teistes Amerika linnades, kus alkoholi keeluseadused olemas, laiad hulgad aga alkoholist veel küllalt võõrdunud ei ole. Siit näeme, et alkoholi keeluseadus üksi ei aita. Ta kutsub ainult salaviinamüügi elule, mis kõlbliselt halvavamalt mõjub kui avalik müük. Kuid laialise salaviinamüügi pääle vaatamata ei puudu keeluseadusel mõnel tingimisel oma tähtsus; „iseäranis aitab niisugune keeluseadus maal külades ja väikestes linnades, kuna suurtes linnades Amerikas ta ilusti läbi on kukkunud“. (Prof. Oserov).

Keeluseadus on olemas Soomes, Norras ja veel mujal. Rootsis on ta iseäralise kuju omandanud Götebori süstemi nime all: alkoholimüük on seltside käes, kes 5% puhtast kasust omale saavad, kuna ülejääk häätegevateks otstarveteks läheb.

Soomemaa on niisugustest poolikutest keeluseadustest, nagu Rootsis, kaugemale läinud. 1907. aastal valmistas Soome maa-päev seaduse, mis niisuguste jookide müügi, valmistamise ja Soomesse sisseveo ära keelab, milles enam kui 2% alkoholi on. Kuid Vene valitsusele ei meeldinud nähtavasti, et Soome rahvas karskeks saab, ja ta ei kinnitanud seda seadust.

Ka Venemaal pannakse käesoleval aastal, kui riigivolikogu poolt väljatöötatud seaduseprojekt kinnitust leiab, keeluseadus maksma, millel kõik Amerika keeluseaduste puudused on. Kahtlemata saab tema maksvuse ajal salaviinamüük laiali lagunema.

Kui kõrtside ja monopolide kinnisulgumise otsuse kinnitamine seni ajani kubeneri hääst tahtmisest olenes, siis annab uus keeluseadus linnade volikogudele, alevite elanikkude koosolekutele, valla- ja külakogudele, Poolamaa ja Kaukasia külakogudele, kasakate stanitsatele ja ülepää kõigile maakogukondadele seaduslise õiguse alkoholi müügikohtasid: monopolisi, trahterisi ja ka erakõrtsisi, kas kroonu, omavalitsuse või eramaadel, kinni sulguda. Kõrtside kinnisulgumise õigus era (mõisa) maadel ei ole Balti kubermangude kohta maksev. Arvatavasti laiendatakse see seadus ka Baltimaade kohta. Sellega oleks võimalus kõiki era (mõisnikkude) ja kroonu joomakohtasid kinni sulguda. Selle õiguse tarvitamine valla- ja külakogude poolt annaks mõisnikkude majapidamisele tuntava hoobi. Prof. Oserov kirjutab tasuandmise kohta mõisnikkudele monopoli asutamise puhul järgmist: „Eestimaa ektsisivalitsus tõendas, et kui kasu, mis kõrtsist saab, ära jääb, siis on mõisaomanikul tulevikus võimata %0-ta kokku saada kapitali jaoks, mis mõisa ostmise pääle on kulutatud, aga mõisad

(Eestimaal) on enamasti raskelt võlgadega koormatud.“ Kuid on võimalik, et ka talupoegade seas mõnel pool joomakohtade kinnisulgemise vastu liikumine tekkib. Ühes joomakohtade kinnisulgemisega väheneb ka alkoholi valmistamine; aga Eestimaal on kartulite müük viinavabrikutesse üheks pääsissetuleku allikaks. Karskusekihituse koosolekul Tallinnas võisin juba sarnaseid mõtteavaldusi kuulda, sellepärast peaks neid aegsalt arvesse võtma. Linnades on asi veel pahem: siin on majaomanik, kelle majas õllepood asub, mille eest ta kõrget üüri saab, samal ajal ka linnavalitsusele, kelle käes joomakoha kinnisulgemise õigus on.

Keeluotsuse tegemine on uue seaduse järele väga lihtne: selleks nõutakse liht hääleenamust, kuna seni $\frac{2}{3}$ tarvis oli. Keeluotsuse tegemise koosolekutest võtavad ka täisealised majapidajate naised ja emad hääleõigusega osa. Viimane määrus on ühes ka samm naiste õiguste laiendamise poole. Nende külade ja alevikude piirkondades, kus keeluseadus tehtud, on uute või erajoogikohtade avamine keelatud. Uue seaduse järele on alkoholi müümine iseenesest keelatud valitsuse-asutuste ja ametikohtade, teatrite, kontsertite ja kinematografiide einelaudadel, niisama ka igasugu näitustel, rahvapildudel, uisujooksu väljadel ja avalikkudes aedades. Sellega tuleb muu seas ometi kord lõpp alkoholimüügile teatrites (Vanemuises, Estonias jne.) ja kontserti aedades. Küllalt on joodikute liikumine meie n. n. kunstitemplites teiste estetilist tunnet haavanud. Niisama saame ka sellest rõhuvast tundest lahti, et alkohol neid üleval peab. Teiselt poolt tõuseb muidugi küsimus, kust neile uut sissetulekuallikat leida.

Nii siis katsub ka Vene keeluseadus alkoholimüügile piirid panna, aga alkoholi valmistamisele jääb täieline vabadus, mis muidugi salaviinamüüki sünnitab. Sellepärast jääb karsklaste lähemaks ülesandeks täieline ja üldine keeluseadus, mis ära keelab alkoholi valmistamise, joomakohtade avamise ja alkoholi sisseveo, pääle arstlikkudeks ja tööstuslisteks otstarveteks. Aga päeva ülesandeks on otsekohene joomakohtade kinnisulgemine, mis otstarbeks igal pool kihutust tuleb teha.

Veel vähem katsub keeluseadus praegusel kujul alkoholismi põhjusi kõrvaldada. Otsekohene karskusetöö ei saa vist küll kunagi alkoholismi kõrvaldada, nii tõesti kui alkoholism ei ole üksikult teistest nähtustest eraldi seisev nähtus, mida ära heita võiks, nagu aednik üleliigse oksa puust ära raiub.

Nõue alkoholi järele peitub inimeste, sellega siis ka seltskonna psüühikas, millest seltskondlik kord ja kõik muu oleneb. Hulkade psüühika püsib aastate jooksul muutmata. Ta muutub ainult aegapidi, ühes oludega. Iseäranis vanemas eas on inimeste psüühika muutumata; kõigevähemalt on see massi psüühika kohta maksev; intelligentsi kohta ei ole viimane niivõrd maksev, sellepärast ei anna katsed, vanemas eas psüühikasse uusi elemente juurde tuua või vanu välja heita, oodatavaid resultatisid. Ainult üksikud, vaimliselt sügavamalt arenenud individuumid, seisavad

enam-vähem väljaspool seda nähtust. Sellepärast tuleb kõik see, mida tulevaselt kodanikult nõutakse, temale kasvamise ajal külge kasvatada, s. o. lapsepõlves, siis kui inimese psüühika kõige vastuvõtlikum on.

Nii peab meie algnõudeks karskusevõitluses püüe jääma: karskuseõpetus koolis, millele kaasaskäivaks esimeseks nähtuseks täieline isikuvabadus peab olema. Nii on üleüldine sunduslik maksuta haridus möödapääsemata nõue karskusevõitluses.

Vene keeluseaduses seisab nõudmine, et karskuseõpetus vähemalt algkoolide kõrgemates klassides iseseisvana õpeainena olema peab. See on kahtlemata suur samm edasi. Lapses tuleb äratada vastikust alkoholi vastu ja tungi kõrgema, vabama, ilusama elu järele. Siis ei suuda mingisugused „olud“ kedagi jooma sundida, õieti neid ei saa ollagi. Kuid Vene kool oma praegusel kujul suudab küll vähe karskust edendada. Sellepärast on selle seaduse hääd praktilised tagajärjed enam kui küsitavad.

H. Madisson.

Võitlus ilmavaate pärast.

Chwolson *contra* Haeckel.

Kõigi aegade mõtlevates päädes on ilmamõistatustele, küsimustele meie olemise saladuste üle aset olnud. Nende üle mõtlesivad aastatuhandete jooksul järele:

„Häupter in Hieroglyphenmützen, —
Häupter in Turban und schwarzem Baret, —
Perückenhäupter und tausend andre —
Arme, schwitzende Menschenhäupter.“* (Heine).

Vastust nende pääle aga ei ole leitud.

Kuid siiski, vastata on nende küsimuste pääle katsutud. Üks kõige uuematest katsetest on Ernst Haeckeli „Ilmamõistatused“, raamat, mis lugemata arvul publikumi keskele laiali läinud. Tormi on ta tõstnud. Venemaal leiate ta mitmes väljaandes — keelatud raamatute nimekirjast. „Vaba Sõna“ veergudel oleme muu seas mõnda küsimust või „ilmamõistatust“ puudutanud, mille pääle Haeckel vastata on katsunud.** Kuivõrd tõsised on need vastused, teaduslikkuse mõttes? On leitud, et nad mitmeti küllalt põhjendatud pole, tihti midagi ei seleta ja koguni ekslised on. Üks

* Hieroglifimütsidega kaetud pääd, pääd turbanites ja mustades barettides, pääd parukates ja tuhat teist vaest higistavat inimesepääd.

** Vaata artiklit: Ernst Haeckeli 80. sünnipäevaks. „Vaba Sõna“ nr. 2.

kõige huvitavamatest „Ilmamõistatuste“ arvustustest on 1908. aastal ilmunud prof. Chwolsoni raamat: „Hegel, Haeckel, Kossuth und das zwölfte Gebot“ (Hegel, Haeckel, Kossuth ja kaksteistkümnes käsk). Vaatame mõnda, mis sääal ette tuuakse.

Kaksteistkümnes käsk on prof. Chwolsoni järele: „Sa ei pea kunagi sellest kirjutama, millest sa aru ei saa.“ Haeckel ei ole seda käsku tähele pannud, on oma teadusevallast, nimelt bioloogia alalt, võõrale pinnale läinud ja otsustab asjade üle, millega ta lähemalt tuttav pole. Prof. Chwolson on füüsiker ja ta arvustab, oma käsku silmas pidades, ainult Haeckeli seletusi, mis füüsikateaduse põhjuslausetele rajatud. Päris järjekindel ei ole ta siiski, sest ta lubab enesele võhikuna teistel aladel Haeckelile küsimusi ette panna ja siis viimase vastuste kohta pilgates märkusi teha. Toon on viimase võimaluseni ironiline, muutub tihti otse mõnituseliseks, kuid see ei ole meile praegusel korral tähtis. Ma jätan kõik teised Chwolsoni märkused kõrvale ja peatan ainult nõndanimetatud „substantsiseaduse“ (Substanzgesetz) juures, sest ta ei ole meile huvitav mitte ainult Haeckeli filosoofia seisukohalt, vaid meie tutvustame endid selle juures ka füüsika põhjuslausega, millel üle üldse määratu teadusline ja ilma-vaateline tähtsus on, kuid mida senini veel üheski keskkoolis õpilastele ette ei kanta, nii et ta üleüldse laiemalt tuttav ei ole.

Substantsiseaduseks nimetab Haeckel kahte füüsika põhjuslauset, nimelt (1) materiat (õigem massi) ja (2) jõu (energia) alleshoidmise seadust. Midagi ei lähe ilmas kaotsi. Kus meie ollust näeme ära kaduvat, näituseks põlemise, äraauramise jne. juures, sääal ei sünni muud, kui et ollus teise kuju võtab. Ta on alles viimase kibemeni, tema mass (Masse) ei ole vähenenud. Niisamasugune lugu on jõu ehk energiaga. Kui jõudu ära tarvitatakse, siis ei lähe ka temast midagi kaduma, vaid võtab ainult teise kuju: soojus muutub aurumasina juures liikumiseks (liikumise energiaks), liikumise energia elektrijõuks (dünamomasina juures) jne. Haeckeli substantsi-seadus ei ole iseenesest vale, kuid *enfant terrible** osa hakkab lugupeetud biolog siis etendama, kui ta seletab, et see seadus ühe teise füüsika-põhjuslausega kokku ei sünni, nimelt soojusemehhanika (termodünamika) teise põhjuslause või entropia seadusega. (Esimese termodünamika aluslause sünnitab jõu alleshoidmise seadus). Ta kirjutab: „Der zweite Hauptsatz widerspricht dem ersten und muss aufgegeben werden,“ s.o. teine põhjuslause käib esimesele vastu ja peab sellepärast kõrvale jäetama. Need Haeckeli sõnad ei tähenda midagi enam ega vähem, kui et ta terve füüsikateaduse üle parda viskab, suurte teadusemeeste geniaalsed leidused tühjaks tunnistab. Prof. Chwolsonil, kui füüsikeril, on õigus vihastada.

* *Enfant terrible* — isik, kes oma iseäralise ülespidamisega ümberolijatele hirmu pääle ajab; *enfant terrible* — sõnasõnalt: hirmus laps.

Kuid midagi ei ole temagi raamatus päris korras. See korratus, nagu mulle näib, on jõu ehk energia definitsionis või äramääramises. Nende ridade kirjutaja ei ole füüsikas eriteadlane, kuid on oma ameti tõttu ühe osa füüsikaga mitme aasta jooksul tegemist teinud. Niihästi Haeckeli kui Chwolsoni raamatud on aga võhikutele kirjutatud, sellest meie õigus kaasa rääkida.

Chwolson süüdistab Haeckelit, et viimane mitte vaevaks ei ole võtnud enesele selgeks teha, mis jõud ehk energia* on, kuna see ometi nii ülikerge olla. Sellest tulla kõik Haeckeli eksitused. Ja hakkab siis ise lugejatele selgeks tegema.

Kõigepäält kirjutab ta energia seadusest**: „See seadus võiks ammu kõigi vähegi haritud (halbwegs Gebildeten) üleüldine omandus olla, sest et ta kõige elementarsemates õperaamatutes leidub ja teda koolis õpetatakse.“ Siis juhib ta tähelepanemist töö mõiste, kui energia mõiste aluse pääle. Tööd tehakse säääl, kus mingisugust takistust, vastuseisku ära võidetakse („es wird eine Arbeit verrichtet, wenn ein Widerstand überwunden wird“), näituseks hõõrsumist (vankert ehk rege edasi tõmmates, masinat ümber ajades), raskust (midagi tõstes) jne.

Kes võib tööd teha? Mitmesugused kehade süsteemid*** meie ümber, näituseks, püssist välja lastud kuul, liikuv laev, ümberveerev jõuratas, ülestõstetud raskusepomm, pingule tõmmatud vedru, aur palavaks köetud katlas, lõhkerohi, elektriseeritud kehad jne. Lähemalt järele katsudes leiame, et iga kehadesüsteemi jõutagavara (Vorrat von Arbeitsfähigkeit) piiratud on ja otsa lõpeb, kui teatud hulk tööd tehtud on, mis juures jõu tarvitamise viis mingit mõju ei avalda: jõuratta töö hulk on üks ja seesama, kas meie ta aegamööda või äkki seisma jätame. „Kui üks kehade süsteem töövõimeline on,“ kirjutab**** prof. Chwolson, „siis öeldakse, et tal jõudu või energiat on, et temas jõutagavara leidub, mille suurust süsteemi tööhulgaga mõõdetakse. Ühe süsteemi jõud ehk energia laseb ennast mõõta ja arvuliselt kindlaks määrata. Ta on, lihtsalt, nii suur, nagu tööüksuste (ütleme kilogramm-meetrid) summa, mille süsteem anda võib.

Energia ilmutab ennast väga mitmesugusel viisil. Need tema avalduseviisid jagunevad kahte grupsesse: 1) kinetiline ehk liikumise energia, mille juures töövõim (töövõimulsus, Arbeitsfähigkeit) sellest oleneb, et mitmesugune liikumine tekkinud on ja edasi kestab; 2) põnevuse energia, ehk seisukorra energia, mis kehade või keha molekulide vastastikusest seisukorrast oleneb. Esimesesse grupsesse tuleb arvata:

* Jõud, energia = энергия, Energie.

** Op. cit. 44.

*** Kehade süsteem — vastastikku teineteisega seotud, koordineeritud füüsiliste kehade kogu, mis koos mõnda nähtust tekitab.

**** lhk. 46.

- a) harilik mõne keha liikumine (lendav kuul, langev vesi, tuul jne.),
- b) soojus, s. o. keha molekulide liikumise energia;
- c) elektrienergia ehk jõud, s. o. liikuv elekter;
- d) kiirte-energia, mis eeteris leiduvatele nähtavatele ja nägemata kiirtele omane on.

Teise grupesse kuuluvad:

- a) iga kahe keha energia, mis endid raskuse seaduse järele külge tõmbavad (päike ja maakera, maakera ja kuu, maapinnalt üles tõstetud keha). Mida kaugemal teineteisest mõlemad külgetõmbavad kehad, seda suurem nende energia tagavara. Puutuvad nad teineteisega kokku, siis on see tagavara null;
- b) vedrutavate kehade energia, kui nad painutatud, kokku pigistatud või kokku keeratud on;
- c) keemiline energia, mis sellest tuleb, et ollused endid keemiliselt ühendada tahavad (süsi ja tema ümberolev hapnik, hapnik ja vesinik jne.);
- d) elektrostatiiline energia, s. o. paigal seisev elekter (näit. Leideni pudelis);
- e) magnedi energia, mis magnetide külgetõmbavusest või eemalelukkavusest oleneb.

Energia tagavara jääb ainult siis vähemaks, kui kehade süsteem, milles ta leidub, tõesti tööd teeb. Energia vähenemine või kadumine ei ole aga muud kui tema muutumine, teise kuju võtmine: soojus muutub elektri, elekter soojuseks, soojus liikumiseks, keemiline energia soojuseks jne. Kaduma ei lähe midagi, sest uue kuju võtnud energiahulk on niisama suur kui endine (on endisele ekvivalent). Energia hulklooduses on jäädav, teiste sõnadega: töövõim looduses ei muutu hulgaliselt (kvantitatiivselt). Veel mitu korda kinnitab Chwolson, et energia mõiste üliselge olla*: energia = töövõim (Arbeitsfähigkeit). Nüüd asume aga teise soojusemehhanika põhjuslause vaatlusele, mida Haeckel kõrvaldada tahab.

Energia (jõu) alleshoidmise seadust vaadeldes leidsime, et energia olemasolemisest töö juhtumised tunnistavad. Energia on töövõim (Arbeitsfähigkeit). Töö protsessid on vahelülks energia vormimuutuse juures: ainult säääl, kus tööd tehakse (s. o. mitte ainult inimeste läbi, vaid kus üleüldse mingisuguseid takistusi ära võidetakse, ka looduse jõudude poolt), muutub üks energiaaval-duse viis teistsuguseks (soojus liikumiseks etc). Energia alleshoidmise seadus ei ütle meile midagi selle kohta, kas muutub, näitu-seks, rohkem liikumist soojuseks kui soojust liikumiseks, s. o. kas

* Ihk. 49, 53.

on energiaavaldustes mingisugust tendentsi, sihti märgata. Seda teeb entropia õpetus. Ta konstateerib nimelt, et teised energiavormid (energiaavalduse viisid) soojuseks muutuda püüavad, mis kiirteenergia kujul ilmaruumi voolab ja sedaviisi kasutaks, töövõimetuks saab.* Energia saab laiali pillutatud (W. W. Thomsoni teория). See sügavamõtteline idee energia väärtusetaks (töövõimetuks) saamisest leiti järgmisi asjaolusid tähele pannes: Looduses on kahesuguseid töönähtusi olemas. Ühed sünnivad nõnda ütelda iseenesest. Prof. Chwolson nimetab neid loomulikkudeks või positiivseteks (näituseks, soojuse üleminek palavast kehast külmemasse lihtsa külgepuutumise teel, soojuse tekkimine töötamise juures, kahe gaasi ühinemine, kõva keha sulamine vedelikus jne.). Teine grupe töönähtusi on hoopis teistsuguse iseloomuga: nemad ei sünni muidu kui esimese grupe nähtuste kaasaitamisel (soojuse viimine külmemast kehast soojemasse, soojuse tarvitamine aurumasina juures töötegemiseks jne.). Prof. Chwolson nimetab viimase grupe nähtuseid loomuvastateks või negatiivseteks. Nemad on põnevuse vahe suurendamiseks tarvilikud. Näituseks tuleb aurumasinas aururõhumine palavuse abil suuremaks ajada kui väljaspoolne õhusurumine on, et masin tööd tegema hakkaks (vagunid vedama etc). Aurupõnevus (Spannung, Intensität) peab suurem olema kui õhupõnevus. Nii viisi on igalpool töötegemiseks energia põnevuse vahet tarvis. Kus seda ei ole, tuleb ta kunstliselt, negatiivsete töönähtuste abil luua, kui loomuliku, olemasolevat põnevust otsekohe tarvitada ei saa. Positiivsed nähtused ei ole kunagi muud kui loomuliku põnevusevahe vähenemine.

Nii siis, positiivsed nähtused sünnivad iseenesest, negatiivsed ainult positiivsete kaasaitamisel, kusjuures energia hulk, mis negatiivse nähtuse tagajärjel tekkib, jõu allshoidmise lause järele niisama suur on kui positiivse kaasnähtuse läbi muutunud energia hulk. Negatiivse nähtuse juures on energia muutumine ühele ja teisele poole alati kompenseeritud, tasakaalus. Jäävad järele positiivsed, iseseisvalt, iseenesest tekkivad energia muutumise protsessid — nemad määravad üleüldse energia muutumise sihi. Juba tähendasime, kuhu poole see näitab. Soojus laguneb ilmaruumi laiali, kuni — põnevuse (Intensität) vahe igal pool kadunud, maailm igal pool ühe soe on. Siis lõpeb liikumine, tuleb jääne seisak. Töö protsessid, igasugune liikumine on seni olemas, kuni ühes kohas külmem on kui teises, kuni üleüldse energiavormide juures põnevuse vahed alles. Need vahed aga vähenevad alata — tagasiminekut ei ole.

Prof. Chwolson tähendab entropia õpetuse ilmavaatelise tähtsuse kohta:

„Kõrgemale kui kõik muu seame selle seaduse sügavalt filosoofilise ja kosmoloogilise** tähenduse. Ta valitseb kõigi nähtuste

* lhk. 67.

** Õpetus ilmas valitsevast korrast, seadustest, mis kosmost juhivad.

üle, mis looduses ette tulevad, ja sihtimäärava seadusena on ta maailma arenemise seaduseks, sest ta ütleb meile, et maailm oma ette organism on, mis teatud kindlal, punktipäälsest äramäärataval sihil edeneb.“

Nagu lugejad mäletavad, peab Haeckel liikumist materia igaveseks omaduseks, nii et üleüldses (Universum) elu lõppu karta pole. Entropia seadus ähvardab meid liikumatusega, kosmilise surmaga. Kaks oma alustes täiesti vastukäivat ilmavaadet! Huvitav on tähele panna, kuidas Haeckel ennast nii igavese naeru alla (*unsterblich blamieren*) saata võis, nagu prof. Chwolson ütleb, et ta entropia seaduse maha salgas. Kuidas võis loogilise mõtlemisega harjunud inimene temast mitte aru saada?

Tuletame meelde, kuidas prof. Chwolson energiat ära määras, defineeris. Energia on töövõim (Arbeitsfähigkeit), ütleb ta. Lõpeks aga lausub ta entropia õpetust selgitades, et „kasulikult, s. o. töötamiseks, võib energia sääli tarvitatud saada, kus põnevuse vahed olemas“ (Nutzbringend, d. h. Arbeit erzeugend, kann die Energie aber nur dort verwendet werden, wo Intensitätsunterschiede vorhanden sind*). Töövõim ripub siis energia põnevuse vahest ära. Ja lõpeks ütleb entropia õpetus selgel sõnal, et meid ootab tulevikus kosmiline seisak, kosmiline töövõimetus. Energia on aga töövõim, Arbeitsfähigkeit. On aga töövõim ilmast kadunud, siis peaks prof. Chwolsoni järele ka energia kadunud olema. Tõepoolest oleme pääle prof. Chwolsoni raamatu kõige hoolikamat läbilugemist Haeckeli seisukohal: teine põhjuslause käib esimesele (energia alleshoidmise seadusele) vastu ja peab sellepärast kõrvale jätama. Prof. Chwolson on tema enese ütelse järele 30 aastat oma õpeainega tegemist teinud, tunneb oma asja ja kirjutab mittespetsialistidele, päälegi oma vastast selgusetu lausete tarvitamise pärast sõideldes. Kui selle juures siiski kõneaine arusaadavaks ei saa, siis on teda arusaadavaks teha õige raske. Võimata on muidugi uskuda, et entropia seadus põhjendamata mõttekujutus on. Energia alleshoidmise ja entropia seadus sünnivad meie ettekujutuses ainult siis kokku, kui meie mõtleme, et energia mitte töövõim, Arbeitsfähigkeit, ei ole, vaid et viimane ainult energia tähtsam omadus on, mis põnevuse vahedest (Intensitätsunterschiede) oleneb. Energia ise on midagi, mis ka siis alles, kui töötgemise võimalus kadunud. Elekter, näituseks, on prof. Chwolsoni järele energia vorm, ühes sellega aga ka materia, ollus, nagu viimasel ajal teadusemeeste poolt põhjendatud arvamine on üles seatud. Tuntud atomilagunemise teoria tahab üleüldse vahet energia ja materia vahel kaotada. Energia ei ole muud kui äralagunenud materia. Jääks niiviisi lõpeks järele materia alleshoidmise ja entropia seadused. Need ei räägi teineteisele vastu. Materia-energia jääb, kuid laguneb ühetasaselt ilmaruumi mööda laiale, kaotab oma töövõimu, elu ja liikumist sünnilava omaduse.

Joh. Jans.

* lhk. 67.

Kandlemängija.

Ta oli vana ja hall, aga tema rinnus loitis noorusetuli ja tema hinges asusivad unistused ja vaimustus.

Terve elu oli ta ilule pühendanud ja temale oma varanduse ja au ohvriks toonud.

Ta keha oli nälga ja janu kannatanud, aga oma hingeihasid ei unustanud ta siiski.

Terve ilma rändas ta läbi ja otsis kõige kuulsamad meistrid üles, et nende kunsti iluallikal juua.

Kunst sai talle jumalaks ja ilus otsis ta elulunastust. Kunst oli kannatus ja ilu — elumõtte ilmutus. Kunst tundus patustpöörmisena, ja kui ta lapsepõlve süütuse järele igatses, siis tõttas ta ilu juurde.

Ja Looja kutsus teda ja ütles :

„Ilm on vanaks saanud, aga ainult lastest on midagi loota; ilm on tuimaks läinud, aga ainult kannatus annab vilja; ilm nõuab jällegi lunastust, aga mul on ainult üks poeg, — sellepärast mine sina inimeste sekka ja kuuluta uut armuõpetust, nagu ma seda sulle kandlekeeltesse olen pannud. Ja vaata, mina olen sinuga ilma otsani.“

Ja kandlemängija võttis Looja häält kuulda ja läks välja inimeste juurde.

Ta käis mööda suuri teesid ja nägi suuri linnasid, suurt rikkust ja pillavat toredust. Aga kui ta mängima hakkas, vaatasivad inimesed tema halli habet ja tema kortsus palgeid, ja nii mõnegi ärdameelse silmis paistis kaastundmus ja halatsemine. Ja nad pistivad käed tasku, võtsivad rahatükid välja ja heitsivad nad kandlemängija jalgade ette.

Ja igalpool linnades ja rahvarikastes paikades, kus ta kannelt lõi, kogusivad uudishimulikud tema ümber, imestasivad tema sõrmede väledust ja andsivad temale sandikopikaid.

Ja nad panivad väga pahaks, kui nad nägivad, et kandlemängija nende anded tolmusse jätab. Ja nad naersivad, mõnitasivad ja sõimasivad teda.

Nukral meelel tõttas kandlemängija linnast linna, paigast paika, aga igalpool võeti teda sandina, kerjusena vastu.

Ja juba hakkas tema ihuliikmetesse väsimus kinni, kui ta teekaldal rändajat puhkamas nägi. Ja ta astus tema juurde, istus maha ja mängis tema ees.

Aga kui ta sai mänginud, tegi rändaja oma suu lahti ja ütles: „Ma olen rõõmus, et sa mulle kannelt mängisid, aga veel rõõmsam, et mul midagi sulle tasuta pole pakkuda; sest kui mu päralt ka kõik maailma kuningriigid ja nende au ja nende varandused oleksivad, siiski tunneksin ma sinu ees häbi. Ma olin kurb, ja sina rõõmustasid mind; mul oli kõht tühi ja ma unustasin nälja; mul kuivas kurk, aga nüüd oleks nagu janu kadunud. Kandlemängija, tule minuga!“

Ja kandlemängija läks rändajaga.

Punasel Lagedal, 1912.

A. H. Tammsaare.

Nikolaus Lenau.

Hoiatus ja soov.

Ära ela nõnda formilt.
Vaata, roosid roosad, valged,
kuule, kostvad iluhelid.
Ah, nii kahvatand su palged!

Närtsib roos ja puhkeb jälle,
siis kui tuuled uued soojad,
pöörab tagasi ka õöpik;
kas sind leidvad suve toojad?

»Tahaks elada nii kiiret
elu, tulist, formilikku,
nagu selle välgu elu,
mis säääl kadus mägestikku!«

Tõlkinud **Gustav Suits.**

Kuninga-unenägu.

Tükike Juhan Liivi hingeelust.

Ta istus oma endise sõbra kojutulekut oodates üksinda viimase töötoas lahtise akna all, see haige kirjanik — kõhn ja kokku kuivanud, nagu poleks ta kogu eluajal kordagi ennast täis söönud. Väljas paisutas kevadeõhk puude pungasid ja eha võistles lambitulega, mis tuba tumedalt valgustas.

Olen teda päeval õige lõbusas, peaaegu üleannetus tujus näinud. Nüüd aga istus ta kurvalt ja rõhutult, pääd väsinult käe najale toetades. Mind nähes muutus ta vähe rõõmsamaks ja ulatas mulle teretamiseks käe.

„Miks nii mures?“ küsisin talt. „Kas igav on oodates?“

Ta hakkas mulle pikalt ja segaselt seletama, kuidas ta hommikul Inglismaale tahtnud sõita, rongi pääle hiljaks jäänud ja nüüd oma vana hää sõbra juures öö mööda tahtvat saata. Varsti aga jäi ta jälle kurvaks ja mõttesse.

„Kuulge“, ütles ta viimaks tõsiselt, „ehk teaksite Teie mulle nõu anda, kuidas ma sinna pääseksin?“

„Kuhu? Inglismaale? Mis sinna?“ küsisin ma tõsise imestusega.

„Aga mul on ju sääl sugulased,“ vastas ta uhkelt. „Minu üks tütar on Inglise kuningakojas mehel — minu ja Roosii tütar, ja Roosii on jälle Inglise kuninga Wilhem I. tütar.“

„Missugusest Roosist Teie kõnelete?“

„Kas Teie ei tunnegi Roosit? Ta on ju ometi suur kunstnik. Kas olete vaadanud neid piltisid, mis Steinbergi kaupluse aknal välja on pandud? Need on Roosii maalitud. Ma tunnen ju ära — kõik tema värvideviskamine. Need on kallid pildid, ja Inglisemaal saaks ehk nendest mõne äragi müüa. Kes neid siin ostab!“

„Aga kus siis Roosii ise praegu on?“

„Ta on ka siin, Tallinnas. Ta käib nagu vari minu järel.“

„Kuidas nii? Kas olete teda siin näinud?“

„Kus ma teda ennast näen! Ta käib tundmatuna, võõral näol; aga ma tean seda. Teie olete vist „Lõbusas talupojas“ Lehma-Liisut näinud. Kas ta ei tantsinud toredasti? See oligi Roosii.“

Ta vaatas vaimustatult minu otsa.

„Kas tõesti?“ imestasin mina.

„Ja kas ta ei ole ilus — nagu ingel?“

„Aga Lehma-Liisu ei olnudki minu meelest nii ingli-ilus,“ vastasin ma tagasihoidlikult.

Ta tundis enese piinlikult puudutatud olevat.

„Kui ilus see ligi neljakümne-aastane naisterahvas enam ikkagi võib olla. Pääsi on aga tema tants. Nõnda pole keegi

enne teda tantsinud. Tants on ülepää suur kunst. Tants võib inimese pääle surmavalt mõjuda, ja Roosi tants mõjus surmavalt. See oli minu surma tants.“

Ta vaikis vähe aega ja näis mõtlevat. Varsti muutus ta jälle elavamaks.

„Ükskord,“ kõneles ta edasi, „kui meie veel talupojaseisuses olime, seisis ta minu ees ja aigutas, ja pääle selle katsus ta tantsida; aga ta ei osanud. Ma naersin teda ja mõtlesin iseeneses, et ta rumal maatüdruk on, kes ennast viisakalt üles pidadagi ei oska. Aga pärast maksis ta oma tantsuga seda mulle kätte. Kord nägin ma teda ka ühes varietés tantsivat. See oli kuninglik tants. Aga tema ongi ju ka Wilhelm I. tütar, ja mina pidasin teda lihtsaks talutüdrukuks. Seda maksis ta oma tantsuga mulle kätte. Tema tants oligi see, mis minu surmas.“

Ta tõusis üles ja hakkas nähtavasti äritatult mööda tuba edasi-tagasi sammuma.

„Teie armastasite teda vist väga?“ küsisin ma edasi.

Ta naeratas hääsüdamiselt, lapselikult.

„Kas ma teda armastasin? Kuidas seda nüüd Teile ütelda? Mina ei armastanud nii, nagu teised armastavad — ma olen imeplik inimene.“

„Ja kuidas siis Teie armastasite?“

Nüüd muutus ta nagu vallatuks. „Ükskord, kui ma tema juures olin, tahtsin ma teda suudelda. Ajasin käed laiali ja tahtsin tema ümbert kinni võtta, vaat' nii,“ ütles ta, ja tegi liigutuse, nagu tahaks ta kedagi kallistada. „See tuli nagu iseenesest, päris tahtmata — tal olid nii ilusad käharad juuksed — —“

„Ja mis siis?“

„Mis siis?“ kordas ta pahaselt. „Ei midagi. Ta jooksis minu juurest eemale. Tema ei lasknud selle mõttega enese ligigi. Ta oli ju Wilhelm I. tütar ja tal oli suur kuningasugu selja taga. Ja mina olin vaene talupoiss. Aga tema ei teadnudki, et mina ka kuninga soost olen. Mina olen Poola kuninga ja Lydia Koidula poeg.“

Ta mõttelõng kippus jälle sassi minema. Vaimustatult ja segaselt hakkas ta mulle Poola kuningriigist, Poola kuningatest ja oma ja Roosi tütrest kõnelema, kes Inglise kuningakojas mehel olevat.

„Mind ei huvita kuningad ega kuningriigid, ei ka Roosi tütar, kes Inglise kuningakojas mehel on. Kõnelege mulle parem veel Roosist enesest,“ palusin ma. „Mis ta nüüd teeb ja kus ta praegu on?“

„Ah, Teie olete väga uudishimulik, nagu näen,“ ütles ta pisut kelmikalt. „Kõike aga tahate teada. Ma ütlen siis veel, mis ta teeb. Ükskord kuulsin ma Laiusel ühe kaupmehe juures gramofoni läbi tema viulimängu. Tema mängib ka viulit, ja veel gramofoni läbi. Kas Teie ka mängite?“

„Kahjuks ei mängi!“

„Aga mina mängin. Kui ma veel noor olin, siis mängisin ma väga palju.“

Ta astus oreli ette, mille kõrval me istusime, ja tõi mõned segased helid kuuldavale.

„Vaata nii mängib Roosi,“ ütles ta, kui mängimise lõpetas. „Oleksite Teie kuulnud, kuidas ta mängib. Ja tema luuletab ka. Kas olete Enno ‚Hallisid laulusid‘ lugenud? Need on Roosi luuletatud. Kas need ei ole suremata laulud?“

„Ja — ah, aga miks ta siis võõra nime all luuletab?“

„Kuidas minagi seda tean? Aga ta teeb kõik võõra nime all, võõra näol.“

„Kuulge, Teie oleksite võinud ikka Roosiga abielusse astuda,“ ütlesin ma ettevaatlikult.

„Kuidas me seda võisime?“ vastas ta uuesti nukraks jäädes. „Meil polnud ju kummalgi kohta ega kodu.“

„Aga Teie oleksite võinud kahekesi kodu asutada, kahekesi töötada, kahekesi luuletada; nii oleks kergem olnud.“

„Või kas ta seda tahtiski,“ ütles ta viimaks pahaselt. „Ma ütlesin ju Teile, et tal suur kuningasugu selja taga oli. Mis Te asjata pärite.“

Püüdsin teda lepitada. Ta jäi varsti rahulikumaks ja hakkas jällegi kuningatest kõnelema, uuesti tõendades, et ta kuningas ja kuninga poeg olevat.

„Ütelge, miks kuningad Teid nii väga huvitavad?“ katusin ma uuesti küsimistega õnne. „Ja miks Teie arvate, et just kuninga poeg olete?“

„Ma ei tea, kuidas seda Teile seletada! Vaadake, sellepärast, et siis jäi süda rahule, kui selle mõtte kätte sain. Nii kaua aga ikka nagu näris ja piinas.“

„Ja nii olete siis praegu kõigega rahul? Kas Teil nüüd enam mingit muret ei ole?“

„Eks see mure ole ikka veel, kuidas ma Inglismaale pääseksin. Ütelge, kui palju reis sinna maksab?“

„Ei tea, kui palju just nimelt. Aga ta maksab palju — nii palju, et Teie raha selleks ei ulata. Aga kas ei võiks Teie ka seda mõtet, seda muret maha jätta ja siia rahulikult elama jääda?“

„Mis ma siin teen? Kust ma süüa saan? Kus ma magan? Täna olen siin, aga kuhu ma homme lähen?“

„Ja mis Teie Inglismaal tahate tegema hakata?“

„Ma hakkän säääl kirjutama, luuletama. Kas olete lugenud ‚Nõiatütart‘? Missugune tore näitemäng sellest saaks, aga ei saa teda õieti valmis töötada.“

„Aga miks Teie siin ei tööta?“

„Ei saa siin töötada. Kuninga-unenägu on veres. Või kus ma siin töötangi? Siin pole ju kohta. Siin on see kirjutuslaud, aga ega see minu pole,“ ütles ta nukralt, sõbra kirjutuslaua pääle näidates. „Siin Te istute, olete ka üks minu tütar, aga ei anna oma isale kohta ega süüa; lasete ta nälga surra.“

„Aga mis siis, kui Teid ka Teie Inglismaal olev tütar paremini vastu ei võta?“

„Miks ta ei peaks võtma?“ kõneles ta lapseliku usaldusega. „Minu oma tütar ja Inglise kuningakojas mehel — ta peaks ometi võtma. Mis see temasugusele tähendab, kui ta oma isale ühe koha annab, kus ta rahuga võib tööd teha. Inglise on ülepää väga hääd; nende haridus on palju väärt ja nad on kõigiti paremad kui meie inimesed —“

Meie kõne katkes, sest sõber tuli koju. Väljas oli eha kustunud, ainult tuluke valgustas tumedalt tuba.

Mälestuste järele **A. Fiskar.**

Tallinnas, 25. apr. 1911.

Juhan Luiga, „Noor-Eesti“ ja „sofrosüne“.

Ebaõnnestanud talituste järele Ed. Wilde mulluse „toetusraha“ asjus viib Juhan Luiga „Päevalehe“ 62 nr-is s. a. kimblemise üle „Noor-Eesti“ vastu. Selle sammu lähemaks põhjuseks on nähtavasti B. Linde artikkel „Vaba Sõna“ 2 nr-is: „Kaks mälestuspäeva“. Veel kord Ed. Wilde, ja päälegi „Noor-Eesti“ veergudel. Ei tule imestada, et see Luigale juba erkude pihta käis.

Imestada tuleb ainult ta eneseväljenduse sigidikka. Kuna Linde ühe aine juures viibib, kõneleb Luiga vähemalt kümnest, lugejas tahtmata arvamist tekitades, nagu ei suudakski ta oma mõtteid ühe aine pääle koondada. „Sofrosüne“, kuhu jääb Juhan Luiga „sofrosüne?“

Et Dr. Luigal oma iseäraldused on „sofrosüne“ (tarkuse) asjaarmastajana, seda teadsime juba ammu. Ja et tema iseäraldusi takistavad tegurid nõrgemad on kui harilikult, ka see ei ole vist tähelepanemata jäänud. Juhan Luiga arvustused on ta diletteeriva eneseteadvuse otsekohesed vibavused üle koduse tarvituse. Asjata oleks ta märkustest otsida mingid juhtivaid kriteeriumisi, mingit vältust Bergsoni mõttes. Tema otsused on liiga vastuvõtlikud kõigele sellele, mida juhtumiseks, isiklikuks poolehoidmiseks ja vastumeelsuseks kutsutakse. Kust tuul, säält meel!

Kuid näis, nagu võiks vahete-vahel ka olulikkude tabada see, kes ei karda liialdamast, kes ei karda paradokse rääkimast ja iseenese vastu rääkimast. See oli siis, kui J. Luiga, ületõusnud oma esialgselt talupojalikust väikekodanlusest, veel mitte selleks Härjapää mäe kodanikuks ei olnud kodunenud, kelleks ta viimsel ajal ikka sagedamini tundub moonduvat

Kas juba täielik enesekaotamine või eneseleidmine? Nõnda küsisin ma viimati ta „Vaba Sõna“ arvustuse puhul. J. Luiga ei näi sugugi sõbrustavat nende ühiseluliste nihkumistega, mida „Noor-Eesti“ praegu läbi elab. Ta „sofrosüne“ ei märka „Noor-Eesti“ leeris mingit tõsisemat pööret; ta näeb ainult „intrigant-meeleolu“, „närtsivat iludust“ ja „inetust“. Tähendatud J. Luiga arvustus, sisaldab niipalju hepikult lendu lastud süüdistusi „Noor-Eesti“ vastu, ta riivab muu seas ka nende ridade kirjutajat niivõrd haavavalt, et ma enese välja kutsutud tunnen olevat J. Luiga polemilise tarkuse mõningatele iseäraldustele siin seda tunnistust andma, mida need on ära teeninud.

Ammu see oli, kui Ed. Wilde, kui Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Kirjanduse-haruseltsi eestseisus sunnitud oli J. Luiga sõjakaid väiteid läbi lipu laskma, neid tagasi tõrjudes kuni piinlikkude tagamaa soppideni?

Ah, ja ammu see oli, kui J. Luiga „Noor-Eesti“ Ruthile oma imetluse õletuld põletas? „Noor-Eesti“ Ruthi ajajärgus oli Eesti kirjanduse kõige suurt-sugusem iludus ja Juhan Luiga selle laitmata kavaler. Kuid säält üllatas „Noor-Eesti“ eelmise ajakirja Hi-Ha-He — muu seas ka nende ridade kirjutajat — ühe Luiga europalikkust kompromitteeriva dokumendi avaldamisega, mille see esteetilise kulturi arvatav Paulus oli kirja pannud, siis kui ta veel eeluputuslise „Posti-

mehe" Saulus oli. Imelik, siit selle Luiga „vanavara“ ilmutamisest saadik hakkas „Noor-Eesti“ iludus järsku närtsima Luiga kirjutustes. Nüüd on siis selle kaunishinge käsitus „Noor-Eestist“ välja jõudnud kuni inetusteni.

B. Linde meeldetuletus, et Eesti Kirjanduse Selts Ed. Wilde 30-aastasest kirjaniku-jubileumist on vaikides mööda läinud, selle asemel Wildet aga tuttava „toetusraha“ skandaliga mälestanud: vaadake, mis on kõige inetum inetustest!

Juhan Luiga „sofosüne“, veel mõne aasta eest nii häätahtlik „Noor-Eesti“ vastu ja veel mõne kuu eest torkamiste ja armusteväärilikkusega vaheldav, püüab nüüd, äärmiselt väiklane ja pahatahtlik, nooreestlasi halvemaks teha kui nad on. Selle juures ei märka ta, et ta enese heitlikud arvustused talle saavad silmuseks. Kui J. Luiga enesele vabaduse võtab B. Lindet ja „Noor-Eestit“ „kirjanduse intrigandiks“ siunata muutunud kirjandusliikude vahekor-dade pärast, siis on põhjust süüdistust proovida kõige päält J. Luiga enese kallal. Tuletage meelde Luiga tujukaid ajalehe-kirjutusi, ja neist leiate teie vahest vastuse etteheite pääle, kelle „viimastele eluaastatele omane intrigant-meeleolu välja paistab“. Kelle vana Adam võib täna maha materdada, millele ta eila alles viirukit suitsetas? See on J. Luiga. Tema enese kõnelaadi tarvitades: „kirjanduse intrigandi“ eeskujul. Tema taolist ei ole „Noor-Eestis“. Tohtriherra, kas ei ole iseäralik, et teie ise nii ilmselt neid vigu põete, mida teistele ette heidate?

„Kirjanikkude-seltsi „N.-E.“ ülesandeks on ometi niisama Wilde mälestuse-päeva pühitseda, — aga „N.-E.“ ei leidnudki, et sarnast päeva tarvis on, kui mitte Ed. Wilde sellest ei oleks juttu teinud,“ sitkutab J. Luiga mitmes teisen-dis. Ma ei salga, kallalekippumine võiks iseenesest trehvav olla. Kuid seda lautust J. Luiga suust kuulda, see on võrdlemata. J. Luiga aukartus Ed. Wilde ees, ta meelehärm, miks „Noor-Eesti“ Wilde mälestusepäeva ei ole pühitsenud, köik see on niisama eht nagu ta väide: „Eesti Kirjanduse Selts on ainuke asutus, kes Wildet vähegi ta teenuste järele on hindanud!“ Parem oleks J. Luigale Eesti Kirjanduse Seltsi auhinnatoimekonna liikmena vist küll vaikida Wilde hindamisest ta teenuste järele. Ma ei või selle vastu midagi, et minu pääle väga naljakalt mõjub Wilde mürgeli kangelast korraga Wilde advocatus diabolina näha.

On kiusatus küsida: mis on seda „demagogiliste konksude“ vastu võit-lejat kihutanud sarnast keerdkäiku tegema? Vastus ei ole raske leida.

Ise Wilde asjas kimplameks kõige muu kui sisemise tõekstundmise sunnil, kahtlustab J. Luiga B. Lindet: Linde kinnitavat asju, mida ta ei usu („B. Lindet ei ole üleüldse sihiks tõtt kõneleda“), ja Linde avaldavat tõekstundmisi, mida ta ei tunne („tema artikkel on kirjanduse intrigandi võtetele seatud“). Oleks B. Linde J. Luigale samas toonis ja stiilis vastata tahtnud, siis ei oleks tõe-poollest mingi a niisuguses kahevõitluses võita. Õela kallalekippuja äritatud kohmakusi põlates on B. Linde Luiga sajatused nende enese väärtuse najale jätnud. Ta on enesele aga umbes järgmist ütelda võinud:

Teie võite minu vastu veel kolmkord nii teotavalt esineda! Aga asjata katsute teie kellegi teise pääle seda lautusetormi ära pöörata, mis teid on ta-banud. Asjata püüate teie ennast V. Reimani ja comp. valguseingliks kuju-tada ja mind selleks pimeduse paharetiks teha, „kes Wilde mustuse oma laia südametunnistusega kinni katab“. Isegi kui „Noor-Eesti“ viimastele eluaasta-tele omased „võtted“ niisugused oleksivad, et nad iseenast üle lööksivad, ei oleks ju sellega veel mitte teie au päästetud. Aga ega meie ometi Eesti Kir-janduse Seltsi eestseisuseks ei ole hakanud oma „laia südametunnistusega“! Selle Seltsi mõjuvõimude skandal on meie silmi tõepoollest teritanud mitmekordse rikke kohta. Meie lugupidamine Ed. Wilde „Tabamata imest“ kui kunstitööst ei olnud vahest mitte suurem kui Eesti Kirjanduse Seltsi auhinna-mõistjatel. Kuid iialgi ei oleks kellegi sündsusetunne meie hulgast lubanud talitada: Ed. Wildele auhinna asemel „toetusraha“ saata lasta, kui ta auhinna-mõistmise toimekonna liikmena „Prohvet Maltseti“ oleks huvitavamaks näh-tuseks Eesti kirjanduse põllul“ pidanud ja „Tabamata imet“, selle ilmumise silmapilgul, kui „pööret tegevat teost“ tervitanud. Ühe auhinnamõistja (proua Kallase) otsekohese tunnistuse ja teiste allikate kaudu on edasi kindel, et Seltsi selleaegne esimees V. Reiman Wilde töödes pornografiat nägi. Kuidas ei olekski

see Luiga kumardatud püha mees Wilde töödes pornografiat leidnud, kui ta omal ajal juba Gustav Suits'i kohta otsuse on teatanud: libude laulik (Suits'i „Sihtide ja vaadete“ arvustuses)! „Nii palju kui tean, ei ole V. Reiman Wilde teoseid seni avalikult kritiseerinud,“ kirjutab J. Luiga, V. Reimani puutumata kaitseks oma varjavat kätt välja sirutades. Aga kas siis Reiman Gustav Suits'igi „libude laulikuks“ märkides avalikult enese harilikkude nimetähtede all esines? Oh ei! Sarnaseid kõlblisi talitusi on V. Reiman harjunud salaja toimetama. Juhana Luiga ei ole nõnda siis millegagi ümber lükanud, nagu ei oleks Eesti Kirjanduse Seltsis Wilde auhinna asja mitte kirikukuuve tähe all vaadeldud. M. Martna ja Fr. Tuglase vähem autoriteetlikud märkused Wilde „nilbustest“ ei võinud siin ju mõõduandvad olla! Keegi ei ole edasi millegagi ümber lükanud, nagu ei oleks see mitte labane „konks“, kui Eesti Kirjanduse Seltsi liikmete üldlausele koosolekule adresseeritud Wilde kirja miskisuguse paragrafi põhjal üldlausele koosolekule mitte harutamise alla ei antud, vaid Wilde süüdistuseaktis nimetatud isikud paremaks pidasivad iseenese üle kohut mõista. Viimane etendus oli õiglase kohtumõistmise tipp. Laituse torm ei võinud tõusmata jääda. See tõusis kõige ägedamal kujul, ja ma olin teatavasti esimene, kes Wilde protestiga Eesti Kirjanduse Seltsi mõjuvõimude vastu ühines. Sellepärast laseb küll täiesti märgist mööda see meie Vibuane Härjapää mäelt, kui ta kinnitab: Ed. Wilde võitluse ajal Eesti Kirjanduse Seltsi auhinnaotomekonnanaga olla „Noor-Eesti“ ringkond vaikinud; nüüd, kus lahing löödud, tulla „Noor-Eesti“ nutunaised lahinguväljale, et nuttes ja abitult ohtes lahinguväljalt saaki enese hääks ühes võtta. Ma ei tea, missugust saaki Juhana Luiga mõtleb. Tean ainult, et ei mina ega „Noor-Eesti“ kärarikkast ajakirjandusliikust tolmukeerutusest üksteise mahategemiseks osa ei võtnud. Alles siis, kui mürelejad kõige oma „saagiga“ võitluseväljalt juba olivad lahkunud, tulin ma selle asja juurde avalikult jälle tagasi. Nuttes ja abitult ohtes, ütleb Juhana Luiga; ta on tõtt rääkinud, kui naer on nutt ja võitlevate kirjanikkude ligemaleni hukkamine abitu ohkamine. Tsüüniline kommetimäng Eesti Kirjanduse Seltsis läinud aasta augustikuul sundis mind Wildele õigust nõudma ja kommeti kommetina käsitama „Noor-Eesti“ ajakirjas. Seda nooreestlaste seisukohavõtmist nimetab Luiga nüüd „intrigiks“ ja söimab seda „Wilde mustuse laia südametunnistusega kinnikatmiseks“. Aga enne kui Wilde kaitsjateks, olime viimaste „Jutustuste“ maitstjateks saanud (J. Ravik oli esimene, kes „Jutustusi“ 1913. a. algul soojade sõnadega tervitas). Oma esialgsest iseenesse-minerkust üle jõudnud, ei võinud meie lugupidamist keelata Ed. Wilde kunstilisele edasinihkkumisele. Kui ma õieti mäletan, arvas J. Luiga Wilde viimastes töödes korra koguni „Noor-Eesti“ stiilipüüete ergutavat mõju nägevat! Kuid Luigal (kes küll isikliku poolehoidmise ja ärapööroku intrigi tunneb) ei ole pilku selle liginemiselooigika kohta, mis „Noor-Eesti“ tõekstundmiste nihkkumist ja Wilde eneseväljenduse uuemaid arenemisejooni puudutab. Wilde vaim on edu vaim, ja siia maani vastandliste kirjanikkude poolehoidmise avaldus Wildele ta võitluses Eesti Kirjanduse Seltsi autoriteetide vastu on inetu ainult Luiga taoliste silmadega vaadates. Kas Juhana Luiga sellest veelgi aru ei saa, et meie Wilde töid ühes nende nõrkustega ikkagi enam võime maitsta kui Luiga ja ta vaimusugulaste töid? Kas ta veelgi ei usu, et Eesti Kirjanduse Seltsi otsus otsuse enese pärast hukkamõistetav on ja et meie Jutustustest „Jutustuste“ ja Pisuhännast „Pisuhänna“ pärast lugu peame? Eks määranud samade „Jutustuste“ ja sama „Pisuhänna“ eest ka Eesti Kirjanduse Selts Wildele tänavu oma auhinna? Ütleb Luiga ka selle kohta: „intrig“, „mustuse kinnikatmine“? Mis Wilde kirjanodusliku tegevuse mälestamisesse puutub, siis oleks selleks Eesti Kirjanduse Seltsil kõigi voolude nimelise parlamendina ja vanema kodanlise kirjanduse austajana otsekohene kohustus olnud. „Noor-Eesti“ ei ole kõigi voolude parlamendinõuetega esinenud. Otse selle vastu: tema püüdeks on olnud puhaskunstilist voolu edustada. Sellepärast tuletati Ed. Wilde 25. a. kirjanikujubileumi just „Noor-Eesti“ ringkonna poolt meelde, kuna sel puhul „Noor-Eesti“ ringkonna liige kirjanikku Tallinnas kahes kõnes hindas. Ja Tuglase essee Wilde üle? Siia maani ei ole Wilde kohta veel ühtki täielikumat ja paremat tööd ilmunud. Küll leiab Juhana Luiga selle essee nüüd vähe „kõrgi“, „ülekohtuse“ ja „pääliskaudse“ olevat. Aga kes ajas kord „Noor-Eestile“ kõige

kõvemini pasunat, kes kasvatas Tuglase kõrkuse tunnet? See oli Juhan Luiga, kes alles nüüd, mitu aastat pääle Tuglase töö ilmumist, selle puudused on üles leidnud. Tõepoolest, vähe aeglane arusaamine! Pilkenali oma meel-teravuse ja tõekstundmistele kulul (Luiga Wilde „Prohvet Maltsveti“ austajana enne ja nüüd)! Kui ajakiri „Vaba Sõna“ ilmuma hakkas, siis arvati tarvilikuks „Noor-Eesti“ seisukohta ka mälestusepäevade asjus ära märkida. „Noor-Eesti“ seisukohal on see paremus Juhan Luiga seisukohaga võrreldes, et see õiglane on. Kus ja kunas näit. Luiga kirjutuses nimetatud „Noor-Eesti“ abi sooviti, et „Tabamata ime“ Estonia avamisel läbi viia, see on meie ringkonnale tead-mata. Kuidas oleksivadki „Noor-Eesti“ tüüpuse „üleüldse vähe tõmbid esita-jad“ Tartust Tallinnasse, kus tarku mehi küllalt, abi tooma pidanud!

Ümber nõnda on sõber Linde enesele J Luiga närvlikku kirjutust luge-des Wilde asjas ilma erutusega, aga mitte ilma muigamata ütelda võinud.

Wilde asi näib Luigal veel tagant järele niivõrd naha pääl kipitavat, et ta sellepärast veel kord tasakaalu võib kaotada. „Noor-Eestil“ ei ole põhjust tasakaalu kaotamiseks. Õiglased käsitused annavad õigustuse tegudele ka siis, kui need käsitused ekslikud on. „Noor-Eesti“ käsitused Wiidest on „Noor-Eesti“ esimese stiilivaimustuse ajajärgul vahest ühekülgsed, aga õiglased ol-nud. Sellega on nad subjektiivselt ka õigustatud olnud. Ühekülgsus on „Noor-Eesti“ ja Wilde vahekorras ühekülgsust, eitamine eitamist elule kutsunud: noor-eestlased ja Wilde, need olivad kaks hingeelulist tüüpust kahel isesugusel kunst-ist arusaamise tasapinnal. Iialgi ei ole nad üksteisega sentimentalselt sõbrustan-ud. Ei tunnud nooreestlased sellepärast ka Wilde viimaste „Jutustuste“ kohta oma lugupidamist tunnistades igatsust kaela ümber langevate operetikangelaste kuju esitada, liiatigi, et nad Wilde „Tabamata ime“ tarviliku vaimustusega ei suutnud tervitada. Tuli siis Eesti Kirjanduse Seltsi autoriteetide kohtumõist-mine Wilde ja iseene üle, tulivad nende autoriteetide ajakirjanduslikud sõbr- ja vaenlased, ja nende Heine „Disputationi“ meeldetuletava ägeda rüaska-mise ülem mõte ei näinud kaugelt mitte igakord olevat asi, vaid see, mis vast-tast hästi põrutaks. Selle võitluse erapooletu päältvaatajana oli „Noor-Eesti“ esteetidel kiusatus Donna Blanka sõnadega ütelda:

„Welcher Recht hat, weiss ich nicht,
Doch es will mich schier bedünken,
Dass der Rabbi und der Christ,
Dass sie alle beide stinken.“

(Kellel õigus on, seda ma ei tea, kuid mulle näib lausa, et niihästi rabbi kui kristlane, et nad mõlemad haisevad.)

Kuid sinisesse õhku kaugenemine, see ei olnud enam kõik „Noor-Ees-tie“. Oli aeg, kus meie — täis magusat elu — muud ei armastanud kui kunsti kunsti ja ilu ilu pärast. Uue pöördega oleme saanud uue tarbe: oma tõelikkuse põlgust ära võita, elutõest kinni haarata. Mis oli tõde Wilde asjas? Õiget kõ-verast eraldades, asja selle tumestustest lahutades, väiksematest vastoludest suu-remate läbi üle jõudes ei võinud meie erapooletutena erapooletuks jääda. Võib ju olla, et mõned Eesti Kirjanduse Seltsi auhinnaimekonna liikmed Wildele „toetusraha“ määrates ilmsüütult kõverad olivad. Tõenäolik, et nad midagi paha ei mõtelnud. Kuid nende naiselikud voorused ja hoolimised auhinnamõist-misel ei olnud mingit lugupidamist ära teeninud, ja mis sügisel Eesti Kirjan-duse Seltsi asemikkude-kogu koosolekul sündis, see haavas isegi kaelakohtu-likku sundsusetunnet. Pahempoolne „Noor-Eesti“ tundis kohustust Wildele oma poolehoidmist tunnistada. Eesti Kirjanduse Seltsi mõjuvõimud talitasiv-avad tänavu Wilde „Jutustuste“ ja „Pisuhänna“ eest auhinda määrates tahes ehk tahtmata korralikult, sellepärast ei arvanud nooreestilised auhinnasaajad hiljem põhjust olevat skandali omalt poolt korrata. Otsustati kirjanduslikka tee-sid valida lugupidamise ilmutamiseks,

Niisugused on meie hingeelulised saladused Wilde asjas. Niisugused oleme nende ridade kirjutaja teadmist mööda.

Edasi proovib „Prohvet Maltsveti“ austaja oma sofrosünet „Noor-Eesti“ ja Juhan Liivi vahekorra kallal. „Olgugi et „Noor-Eesti“ rühm nüüd Juhan Liivi sulepead ühes tinditäppidega käsikirjadel pühaks ähvardab kuulutada, ei

olnud mitte „Noor-Eesti“ mehed need, kes Liivi õieti hindama sattusid, kirjutab Luiga. Siin ei häbene ta „Noor-Eestile“ jällegi omadusi ja arvamisi külge luuletamast, mida see ei ole avaldanud. Kui miski „Noor-Eesti“ rühma vahekorra Liivi toodangu vastu ära määrab, siis on see Tuglase Liivi monografia, ja Luiga öela ebatõe karistamiseks ei ole tarvis muud kui paari lauset sellest tööst meelde tuletada:

„... Liiv on novellistina õige väike kirjanik. Vaevalt sadaviiskümmend lehekülge tema proosast pakub meile miskisugust rahuldust. Lugeses uuesti tema tööde kogu õiglase arvustusega, peame ainult imestama, et Liivi tähtsust novellistina kõik aeg nii suureks on peetud, et teda tähtsamaks on peetud kui Wildet või Petersoni, üleüldse tähtsamaks kui ühtki teist Eesti kirjanikku.“ „Mis meid on sundinud temast siinkohal kõnelema, on kõige päält tema produktioon salmi vormis.“ „Enam kui ühes teises meie luuletajas tuleb ilmsile Liivi luules Eesti tõuline psühholoogia, ja see ei ole mitte Liivi süü, et see tihti vähetuüppiline, ebastiilne ja katkeline on.“ „Nii ebaõnnestunud, katkikäristatud, stiilitu kui meie olevik ja meie ise, niisugune oli ka Liivi elu ja toodang.“

Stoalaste mõttetarkuse esimene juhtmõte oli: „ära valeta!“ See ei näi mitte samal mõõdul Juhani Luiga mõttetarkuse juhtmõte olevat. Kui kusagil kellegi poolt Juhani Luiga sulepeäd ühes tindiplekkidega käsikirjadel on ähvardatud pühaks kuulutada, siis igatahes mitte „Noor-Eesti“ poolt. Just „Noor-Eesti“ — Tuglase — otsust Liivi kohta on mõnelt poolt jällegi liiga karmiks („kõrgiks“) ja ebaõigustatuks („ülekohtuseks“) peetud. Oleks J. Luiga „sofrosünel!“ tõepoolest lootnud vähe täpipääsemat vahetagemise võimet!

J. Luiga sõitleb enamasti asju, milledele ta enese mõttekujutus olemasolemise on annud. Pean ma õiendama hakkama tema väiteid ka Liivi varem hindamise ja Liivi saatuses osavõtmise kohta? „Noor-Eesti“ edustajad katsuvad Liivi asjas haleda ja armsa sihilikkusega Eesti Kirjanduse Seltsi teenuseid vähendada, milleks neil õigust ei olevat, teatab Luiga. Nii ebatäpikäälse intelligentsi töötades siginevad ebatõed, vähe kõrgema temperatuuri juures, nagu putukad. Igavaks ja läilaks läheb juba nende päälle jahti pidada. Aga missugune organisatsioon tegi Juhani Luivi austamiseks ja aitamiseks algatuse: kas „Noor-Eesti“ või Eesti Kirjanduse Selts? Tuglas tuletab oma monografias meelde, „Noor-Eesti“ ringkonna kokkuliitumine 1904. a. tekkis suurelt osalt just õppiva nooresoo nõupidamistest ja korjandustest Juhani Luivi toetamiseks. Eesti Kirjanduse Seltsi korraldust ei olnud tol ajal veel olemaski. Mul on asjalikku põhjust arvata, et Juhani Luivi saatus meid kooliõpilastena valusamalt puudutas kui „Postimehe“ üleskutse kirjutajat 1902. a. „Noor-Eesti“ asutas oma Juhani Luivi nimelisele kapitali Liivi eluajal 1904. a., „Postimehe“ mõjuallane Eesti Kirjanduse Selts aga alles kirjaniku surma järel 1913. a. Kui vaheajal A. Kitzberg ajalehtedes ülekutse avaldas toetusraha kogumiseks Juhani Luivile, siis pani ta ette, et kogutud raha üle valitseksivad päälle üleskutse avaldaja K. E. Sööt ja Bernhard Linde. J. Luiga on asjast rääkides Linde targu välja jätnud; jällegi väga iseloomulik ta „sofrosünel“ kohta! Kui 1912. a. kevadel Eesti Kirjanikkude Selts „Noor-Eesti“ kinnitati, soovitas A. Kitzberg seltsi eestseisusele, et see Liivi nimelise kapitali kogumise enese kätte võtaks. Oleks Eesti Kirjanduse Seltsi teenused Liivi hindamiseks ja toetamiseks nii suure olnud, nagu Luiga seda usutab, siis ei oleks A. Kitzberg Eesti Kirjanduse Seltsi tegelasena ettepanekuga ometi mitte „Noor-Eesti“ poole pööranud. On tõesti nõrk argument meie tõendamiseks, et „Noor-Eesti“ I albumis Liivi hindamise asemel Söötist kirjutati. Luiga järeldab sellest enesele omase loogikaga: Nendele oli — esimestes albumites — K. E. Sööt enam. Tahaksime Luigale ta enese loogikaga midagi tõendada, siis võiksime palju suurema põhjusega ütelda: Luigale oli — Liivi eluajal — „Noor-Eesti“ Ruth enam. Kuid meie ei ole Luiga isiklikka teenuseid Liivi leidjana, arstijana ja hindajana kunagi vähendada tahtnud. Seda võõrastavam, et Luiga „Noor-Eesti“ teenuseid katsub väärnutada ja teisale juhtida.

Üht Brandes'i ütlust meelde tuletades pean tähendama: ma ei ole ei halv ega tark küllalt, et mul alati õigus oleks! Nõnda on J. Luigal minu arvates kui mitte põhjust, siis õigust etteheitmiseks ühes üksikasjas. Luiga mõnitab

ühte kohta „Noor-Eesti“ viimases üleskutses, kus „kopikate kokkupanemisest kõneldakse juba salgakese keskkooliõpilaste poolt, et armastatud kirjanikule riideid osta“. Tõepoolest, see stiil ei ole ka minu maitse. Tahtmata selle täppe kallale kippumist tagasi tõrjuda, ainult väike hingeduline seletus. Prantsuse kirjanik Remy de Gourmont laseb ühte oma dialogide tegelast ütelda: ma ei avalda nõudlikkust oma mõistust alati alles hoida, sest hullud asjad jäta-avad ikka mõningaid jooni ajusse, kust nad läbi lähevad. Kui ma ei eksi, tulevad nimetatud „Noor-Eesti“ üleskutsese formuleerimises mõningate Tõnisson-Reimani kirjutuste värsked jäljed nähtavale. „Postimehes“ kurjustas läinud aasta sügistelvel J. Tõnisson „Noor-Eesti“ koosoleku järel Liivi mälestamisesks: Liivi surma tahetakse mõnede kirjanikkude poolt vastaste üleannetuks sorkimiseks tarvitada. See olevat seda inetum, et „kirjanikud“ ise „ühe üleskutsese“ avaldamisest (isegi „Noor-Eesti“ üleskutsese jutumärkides!) kaugemale ei olevat saanud. „Postimehe“ vana aasta viimane number tõi veelgi kibedama epistli (arvatavasti) õpetaja Reimani sulest Otsitavat süüdi, miks kirjanik nõdrameelseks jäi ja oma elupäevad viletsuses lõpetas, pahandab Reiman miskisuguse ülihelluse võimuses. Kõige agaramad süü otsimises olevat kirjanikud ehk kes endid selleks kutsuvad. Mis andvat neile aga õiguse püsti pääga ümber vahtida ja tännitada: ma tänan sind Issand jne.? Liivi viimseid eluaastaid olevat mitmet viisi püütud kergitada: hääd inimesed olevat teda haigemajas põetanud, lahked käed maja avanud, kaastundlikud südamed üheja mitmekordselt aidanud. Kes aitajate seas olevat puudunud, need olevat süü otsijad ja leidjad olnud.

Kui nüüd „Noor-Eesti“ üleskutsese kokkuseadjad ka oma „kopikate kokkupanemist“ meelde tuletasivad, et „armastatud kirjanikule riideid osta“ ja talle „taskuraha anda“, siis oli see maitsetus meie ühiseluliste Tartuffide jõleda eneseülistuse läbi otsekohe välja kutsutud. Luiga näeb küll pinda „Noor-Eesti“ silmas, aga palki oma vaimuhõimlaste silmis ei pane ta tähele.

„Mind ärge austage,
ei iial, iganes!“

Siin Juhan Liivi enese tunnistus selle kohta, kes teda tõesti on austanud. Pangu tähele need, kes vett enese ja oma lugejate ümber püüavad segaseks peksta, kellele see luuletus on adresseeritud. Kas kõigile häädele, lahetele ja kaastundlikkudele tõnissonlastele? Ei. Luuletus on pühendatud selle „eituslise“ mõtteviisiga „Noor-Eestile“, kelle püüdeid Tõnisson ja ta kaasvõitlejad küllalt ei jõua väänata. Pangu nad tähele Liivi soovi tolleaegsele õppivale nooresoole: mehi austada, kes kasvanud valguses, kes teaduses krooni saanud, kes tööl on selguses. Mõtelgu Liivi traagilise pilke pääle oma kaas- aeglase kohta:

„Ja kui neid mehi ei ole,
siis endil nad mõelge!“

Vaadaku nad veel kord Juhan Liivi elu ja surma tulepeeglisse! Sellest ei saa mööda, et 90. aastate omandav kiht oma juhtidega eesotsas täitmata on jätnud tähtsaid kohustusi, millede õigeajaline täitmine Liivi loovat tegevust vahest oleks võinud pikendada ja tema viletsust edasi lükata. Siis kui kirjanik suures tervislises ja majanduslises kitsikuses oma paremad asjad kirjutas, oli ta ühiskonna poolt koguni unustatud ja maha maetud. Pärastpoole katsuti ju küll üht ja teist tema kasuks teha. Aga kelle armastus, kelle osavõtmine tema vastu ulatas pääliskaudsusest kaugemale? See väike häätegevus Juhan Liivi vastu, mille pääle „Postimees“ niipalju rõhku paneb, et seda oma mõjuringkonna ainuõiguseks püüab usurpeerida, — arvatakse siis tõesti, et see väike häätegevus meie haritlaste ja jõukate võlga kirjaniku vastu on tasa teinud? Meie kultuur ei ole kirjanikust mitte vähem ärarippuv kui kubernerist. Sellegipärast elas ja suri Liiv vallavaesena. Niiviisi hoolitsesivad oma kirjaniku eest need, kelle käes ühiskondlik mõjuvõim, produktiooni vahendid, kirikumõisad ja rahaasutused on. Niisugune on ühe häätegevuse tagajärg. Sellest natukesest hääst, mis Liivi kasuks tehtud, on noorsugu, on „maata inimesed“ teinud, mis on võinud. Ei pea aga keegi mingisugust ühiselulist häda ja viletsust kergitades enesega niiväga rahule jääma, et suuremate kohustuste

meeldetuletamist väiklaseks vaenupidamiseks seletada. Niikaua kui häätegevuse olstarbeks on maa aineliste ja vaimliste varade valmistaja vaese Laatsaruse seisukorda ainult vahete-vahel, juhuslikult ja natukene hõlbustada, niikaua on kõik häätegevus sügavamas mõttes võlts ja osavõtmise pisarad krokodilli pisarad

Aga aeg on juba klaperjahti Juhan Luiga putukate pääle lõpule viia! Linde tahab veel järgmist piirituse sisse:

„Noor-Eesti“ on Luiga seletuse järele O. Lutsu „Kevade“ väärtused alles siis ära tunnud, kui A. Jürgenstein nende pärast kiidularmi tõstnud. Lindele olevat aga Oskar Luts kirja näidanud, mis „Noor-Eesti“ talle 1909 a. Tallinna saatnud ja kus tema tulevase võimise iseloom õieti on ära tähendatud. Oma „Kevadet“ I ei ole Luts „Noor-Eestile“ kirjastamiseks pakkunud. Küll aga seisnud „Kevade“ I käsikiri autori tõenduse järele 6 kuud ajalehe toimetuse käes, mille väljaandjaks on Dr. J. Luiga, ja antud siis kõlbmatuna tagasi. Niisama huvitav meie tõmpuse tõendamiseks uute väärtuste nägemisel on Kitzbergi „Libahunt“, mis „Noor-Eesti“ kirjastusel ilmus. Kuidas elab Anna Haava ja missugust mälestusepäeva talle pidada, see tohib Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ tõesti vähem huvitada kui vanema kirjanduse austajat Eesti Kirjanduse Seltsi. „Noor-Eesti“ eriülesandeks on algusest saadik olnud uueaegse edasivõitva ja edasivõitleva loomise silmaspidamine. Nii raugab Luiga „sofrosüne“ iseenesest ka Anna Haava asjas.

Juhan Luiga pajatab väga eneseteadlikult „Noor-Eesti“ iluduse närtsimisest. Aga Nietzsche sõnadega rääkides peaks ütleva, et ta ise kahtlustusehimalisem on kui kõik vananevad abielunaised ühtekokku. Juhan Luiga leiab „Noor-Eesti“ tüüpuse edustajad edasi „üleüldise vähe tõmbid“ olevat. Aga sellest hoolimata, et Luiga „sofrosüne“ kahtlustamiseks niipalju asju on kokku vassinud, nägime, et ta meister ei ole isegi mitte kahtlustamises. Nii väga tahaks kallale kippuda — aga ei oska! Luiga suur on kõrvalekaldumine Luiga mõtlemiseviisi ja asjade tõeliku seisukorra vahel. Luiga pahandab muu seas Linde ja teiste „inetuse“ üle õp. Reimani puudutamise pärast: „See on kõige labasem demagogiline konks, mis nüüdsel ajal muidugi, iseäranis kus V. Reimani ennast kaitsta ei jõua, kõige kohasem oli talle jalgu visata.“ Sama argumenti Reimani kaitseks tarvitas juba varemalt Tõnisson, kui Reimani rahvaraamatukogude korralduse vastu sihitud „Kõmu“-artikli süüdistused ajalikkude põhjustega olivad tagasi tõrjutud. Vaene südamehaige Reimani, hädaldas Tõnisson. Missugune kuulmata toorus tema rahu rikkuda! Aga vaene südamehaige Reimani tohib küll oma vaenlaste kallale tikkuda: kirjanikkude ehk nende kallale, kes endid kirjanikkudeks peavad. Ta tohib neid oma kirjutustes sügise kärpse tigiduse ja visadusega tüüdata (viimati nende ridade kirjutajat ühes artiklis, milles kodumaa armastusele manitseti). Kõik see on õige ja lubatud. Aga niipea kui kirjanikud ehk kes endid selleks peavad Reimani jõleduste pääle neatavad, on hurjutamine lahti, hurjutamine, mis üht Prantsuse janti meelde tuletab:

„Que c'est un animal méchant,
Quand on l'attaque, il se défend.“

(Missugune jõle loom on see! Kui ta kallale tungida, siis kaitseb ta ennast.)

Ah, kelle süda on haigem kui kirjanikkudel ehk kes endid selleks peavad! Kui sagedasti on nende haiglasi unistusi mõnitatud, ma kordan mõnitatud, ilma et keegi oleks kurjustanud: missugune toorus! Kas meie kirjanikud ehk kes endid selleks peavad haiged või terved on, kas neil külm või soe on, kas nende kallale kippumised õiglased või ülekohtused on, sellest ei küsita. Kõige rohkem tuntakse nende seisukorra vastu huvitust just kallalekippumise ja keelepeksmise seisukohast, ja kui hammas mitte ei peaks hästi hakkama nende teoste külge, siis arvatakse seda hõlpsam olevat kõike halba usutada nende isikust. See on tüüpilik väikekoodanlik seisukoht, ja õpetlik on ka Dr. J. Luigat intelligentsi hulgast keelepeksjate hulka alla käimas näha.

„See on niisama inetu ja armas, kui G. Suitsule tema ametit Vene gümnaasiumis Soomes, kust seni iga soomlane eemale hoidis, kirjandusliste teenuste arvesse võtta,“ loen Luiga kirjutusest ühe jutujätku enese isiku pihta. Minu mõned tunnid Vene gümnaasiumis Helsingis, kuhu ka neid ei katsuta sekka väänata! Nagu J. Luiga sõnadest võib järeldada, oleks nagu keegi kusagil neid isegi minu „kirjandusliste teenuste“ arvesse võtta tahtnud. Huvitav kuulda. Kuid need avaldused võiksid hääd olla vahest mõne kohvilaua jutupuhumise elustamiseks; hädaohtlikum on juba halva mõttekujutuse intimitetisid avalikkuse ette kanda. Kuna minu tundide vastu mujaltki poolt isesugust huvitust on üles näidatud, siis olgu siin kohal teatatud, et ma nende Soome ja Rootsi keele tundide andjaks astusin Soome koolivalitsuse soovitusel, et see amet Soome ja Rootsi keele õpetuse sisseseadmistest saadik Helsingi Vene gümnaasiumis Aleksander II ajal soomlaste käes on olnud ja et ka praegune teine Soome keele õpetaja tähendatud koolis, „Finnisch-Ugrische Forschungen“ bibliografia toimetaja mag. F. Ahtia, soomlane on.

Niisugune on lugu selle kohaga, „kust seni iga soomlane eemale hoidis“. Soome lehed, kelledeste asi puutus, registreerisivad minu ametisse astumise teate erapooletu rahuga. „Postimees“ ja „Sädemed“, kelledeste asi ka üliväga näis puutuvat, ei võinud mind sel puhul salmis ja pildis peaaegu ohrana liikmeks kujutamata jätta. Luiga imetletud „kunstnik-kirjanik“ Hindrey aiduraidutamised „Postimehe“ joonealuses ja tema moonutused „Sädemetes“ on vähemalt Luigas uskuja leidnud.

Vaene Luiga! Teie „sofosüine“ äpardus paneb mind lõpulikult muhelema. Kas Teie mäletate veel France'i Putois'd? Putois'd ei olnud olemas, aga igaüks uskus teda näinud olevat. Nagu Putois olemasolemine ühele proua Bergeret vaele tänu võlgnes, nii teie ettekujutus minu lahetagusest ametist „kunstnik-kirjaniku“ Hindrey vaele. Ka nii suur on vaevoim Eestis, et Teie „Postimehe“ veergudel sündinud Suits-Putois'd tõelikumaks võisite pidada kui nende ridade kirjutajat.

Kui Juhan Luiga ei kahetse, mis ta kirjutanud, siis ei kaetse ma ta mõistuse teravust ega ta südametunnistuse täpipäälsust mitte.

Gustav Suits.

Toimetusele saadetud kirjandus.

31. Julius Aamisepp, Kodujäaneste-pidaja käsiraamat. Kirjastaja H. Leoke, Viljandis, 1914. hind 118 lhk., 70 kop.
32. A. Johanson, Üksikud heinaseltsid ja segaheina kasvatamine. Kirjastaja H. Leoke, Viljandis, 1914. 24 lhk., hind 10 kop.
33. Wilhelm Blos, Prantsuse revolutsion. Autori loaga tõlkinud Bernhard Linde ja Joh. Audova. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ toimetus nr. 20. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1914. „Postimehe“ trükk, 487 lhk., hind 3 rbl.
34. Leo Tolstoi, Ivan Iljitschi surm. Vene keelest tõlkinud A. H. Tammsaare. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ rahvaraamat nr. 6/7. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus“. J. Mällo trükk. 80 lhk., hind 20 kop.
35. Jakob Liiv, Kolmat aega vallavanem. Rahvatükk kolmes vaatuses. Ühendatud trükk. Rahva näitemängud nr. 219. Kirjastaja H. Leoke, Viljandis. A. Tõllasepa trükk, Viljandis, 1914. 74 lhk., hind 60 kop.

Vastutav toimetaja: **Korneiuis Tüür.** Vast. väljaandja: **Bernhard Linde.**

Tegev toimetaja: **Rudolf Pabo.**

Vanemuise kriisis.

Vanemuise elus on kitsas kätte jõudnud, selle juures ei ole enam kahelda. Aga selle kitsuse puhul üles kerkinud vahulained ähvardavad asja tõsise iseloomu kinni katta. Vahulainete järele otsustades peaks kitsikuse süüd mõne isiku juurest leida olema, kuna kitsikuse juured ometi palju sügavamas — Eesti „seltskonna“ jõupuuduses — peituvad. — Katsume kriisise vahulaineid vähe läbi sorkida. Me näeme ilma suurema vaevata, et mõlemapoolsed süüdistused ilma aluseta on.

Kui me kaht võitlejate leeri üksikute võitlejate nimedega ära tähendada tahame, siis võime selleks herrade Tõnissoni ja Menningi nimed võtta. Herra Menningi süüdistus on — kokku võttes — järgmine: „Postimees“ ei olla Vanemuiset ja selle näiteseltskonda ning tema juhatajat, ehk ühesõnaga: Vanemuise teatrit mitte küllalt ausasti ja truisti toetanud. Ja et „Postimees“ seda ei ole teinud, et ta Vanemuise teatrit ja selle juhatust sagedasti koguni laitnud, sellest tulnud kriisis, sest selle tagajärjel langenud seltskonna osavõtmine Vanemuisest. — Tõnisson selle vastu süüdistab Menningit (mõelda tuleb muidugi vastast leeri), Vanemuise eestseisus olla sellega suured osavõtjate ringkonnad enesest eemale tõuganud, kuna ta n. n. Göteburi einelaua ära lõpetas ja alkoholile tee vabaks tegi. Sellega ühtlasi jätnud eestseisus ka kõik muu tegemata, mis suuremaid hulkasid ligi oleks võinud tõmmata ja mis Vanemuise tõsiseks rahvamajaks oleks teinud. Seda ei olla eestseisus osanud ega tahtnud. — Need on mõlema laagri süüdistamiste pääpunktid.

Ilma isiklikkude eelarvamisteta vaadates langevad mõlemapoolsed süüdistused ja etteheited tühjusesse kokku. Juba see eeldamine, et „Postimehe“ mõju nõnda suur oleks, nagu herra Menningi süüdistusest järgneb, ei pea kuidagi paika. Ühegi ajalehe vaimustusele-kihutuse õletuli ei suuda pikapääle rahvast teatrisse tõmmata, kui selleks mitte tõsist tungi, loomulikka ja selleks tarvilikult edenenu künnatavajadusi veel olemas ei ole ja kui majanduslised asjaolud kunstile mitte nõnda palju ohverdada ei luba, kui kunstiasutuse seisukohast vaadates soovitav oleks. —

Mina olen asja algusest saadik silmas pidanud ja pean selle põhjal tunnistama, et hr. Tõnisson ja teised tähtsamad „Postimehe mehed“ põhjusmõttelikult just hr. Menningi kooli teatri idealsed sõbrad on. Ei oska enesele ette kujutada, et „Postimees“ teatri „alal“ muud oleks soovida võinud kui seda, mis herra Menning Vanemuises „Tuulte pöörisega“ algas ja millele ta lõpuni truuks jäi. Et hr. Menningi cand. theol. hariduse-tsensus teda just „Postimehe“ poolt soovitud sihil töötada laskis, on vastuvaidlemata tõeasi, nii kindel tõeasi, et oletada võib: kui hr. J. Tõnisson Eesti teatri kooli oleks loonud, siis oleksid tema soovid just seda teed käinud, nagu me nüüd tegelikult hr. Menningi juures näeme. — Kui „Postimees“ herra Menningi vastu mitte oma täit rahulolemist ei ole avaldada ja üles näidata võinud, siis tuleb selle põhjusi mujalt otsida. Aga olgu need kus iganes leida, Vanemuise kriisise sünnitajad ei ole need mitte, palju enne võib neid kriisise kaasnähtusteks pidada.

Herra Menningi nõudmine on ka teistest vaatekohtadest välja minnes ilma õigusetu. Esiteks ei või keegi teatridirektor nõuda, et tema tööd aina kiidetakse, kuigi tema arvates kogu tema töö aina kiiduvääriline oleks olnud. „Postimehe“ arvustajatel võis mõnestki asjast teistsugune arusaamine olla. Selle avaldamist alla suruda — kas see Vanemuise teatrile ja seltsile just kasuks oleks olnud, see on igatahes küsitav — isegi seda oletades, et „Postimehe“ arvustus ekslik on olnud. Arvustus võib publikumi vaateid süvendada ja peenendada; aga et ta publikumi teatrist täitsa eemale „õpetada“ suudaks, seda on raske uskuda, sest et selleks tunnistusi ei ole. — Teiseks — see, et „Postimees“ veel enam vaimustusetuld oleks pidanud õhutama ja oma täit mõju selleks tarvitama, et rahvast Vanemuisesse „ajada“. Minu arvates ei ole mitte ainult „Postimees“ selles asjas juba liiga teinud, vaid kogu Eesti ajakirjandus. Sellepärast tunnistab veel rohkema nõudmine, et säälpool politilise ajakirjanduse ülesandeid mitte tunda el taheta, või et need isiklisele tülile ohvriks visatakse. Politiline ajakirjandus on asi oma ette, ja kui kunst ka veel tähtsam oleks kui ta on, siis ei võiks ometi politiliselt ajakirjaduselt seda nõuda, et ta enese olemise teatrile pühendaks. Mitte ainult sellepärast ei tohi seda, et rahva palju tähtsamad eluhuvid selle all kannataksid, kui politika ennast kunsti vaimustusele kihutamise teenistusele alandaks, vaid juba sellepärast, et niisugune politiline ajaleht oma tähtsuse ja mõju täitsa kaotaks, nii et temal ühele ega teisele poole juhtimise jõudu ei jääks. Minu arvates on „Postimees“ selles asjas juba hoopis kaugemale läinud kui ta seda — politikale kasulikust seisukohast vaadates — iganes teha oleks tohtinud. Ja ma ei usu mitte, et herra Menningil korda võiks minna terve ilma politika ajakirjandusest tunnistusi tuua ja näidata, et tõsised politilised ajalehed kunstile võrdlemisi nõnda palju ruumi oleksid pühendanud kui „Postimees“ Vanemuisele ja teatrile.

Politika ajakirjandus ei või teatrile ega teatrilt elada. Just Eestis on seda — kahjuks — üleliia sündinud. Sellepärast on meie „väikerahva iseelu“ nagu trumbiks olnud, ja ikka uuesti on „kunstitemplitele“ ohverdatud, ikka uuesti on teatrielu ülemaks peetud kui tõsist elu, ikka uuesti on teatri inimesi ja teatri arvustajaid väljamaale endid täiendama saadetud, selles on koguni nõnda kaugele mindud, et politika tegemine, poliitiliste ajalehtede kirjutamine nii ütelda e r a t ö ö k s kirjanduse- ja kunsti-asjameeste, teatriarvustajate spetsialistide hooleks usaldati. Vaadatagu Eesti ajakirjanduses ja ajalehtede toimetustes ümber, keda leitakse säält politika tegijatena: suurelt, kui mitte suuremalt osalt, istuvad säält ja „toimetavad“ ajalehti — rohkem ja vähem lootusrikkad kirjanikud, luuletajad, novellistid ja erikirjanduse ja kunsti tundjad ja arvustajad! Isegi Juhan Liiv oli ajakirjanik, s. o. poliitikus; ja juba enam kui kolm aastakümnet on meil igal mehel tee ajalehe toimetusesse avatud olnud, kes aga luuletajana, kirjanikuna enesele vähegi väljapaistvad kannushaagikesed oli võitnud . . . Võib olla, et see kahetsemise väärt tõeasi ka hr. Menningi kainet pilku seda väärt on seganud, et ta „Postimehelt“ v e e l e n a m arvab nõuda võivat. Vaadake ometi: ka „Postimehe“ toimetuses on ju ometi juba ülemised ja alumised korrad kirjanikka täis, kes — ühes herra Menningiga — teatri laudadest maailma tähtsamaks peavad kui seda maailma, mille pääl me jalgadega seisame!

Teater peab igatahes sedavõrd rahva tõsiste vajaduste ja majanduslike ohvriõu pääle põhjendatud olema, et ta selle tõttu elada võiks. Kus seda mitte ei ole, säält ei suuda ka kõige mõjuvam ajaleht ülesaetud vaimustuse õletulega kunstitemplit elatada.

II.

Herra Tõnissoni süüdistused on nõndasama vähe põhjendatud. Et täisverd alkoholiline einelaud, mis Menningi laager n. n. Göteburi poolverd alkoholilise einelaua asemele seadis, rahva seltsist eemale oleks tõrjunud, on igatahes väga nõrkadel jalgadel seisev süüdistus. Kui rahvas poolverd alkoholilisest einelauast nõnda kinni peaks, kust siis see tuleb, et joomine, nagu kaebatakse ja nagu arvude varal näidatakse, viimasel ajal nõnda arukorraliselt kasvab? Kui tõsi, et rahvas ennast Vanemuise alkoholilisest einelauast haavatud ja tagasi tõrjutud tunneb olevat, siis peaks seesama alkoholivastane joon ka mujal ilmsiks tulema! — Tõnissoni laagri alkoholivastane joon olgu lugupidamise väärt ja alkoholi vastu võitlemine — kiiduväärt: aga igatahes on küsitav, kas just Vanemuine selleks kohane küllalt on, et selle einelauda sõjaplotsiks teha. Lahinguplatsi naabrus kannatab ka kõige idealsema sõja aegu. Igatahes peab — praegust alkoholisõbralist ühiskonnahinge silmas pidades — kartma, et Vanemuine — kunstitempel — selle alkoholi vastu võitlemise

läbi, nii kiiduväärt see võitlus muidu ka on, varandusliselt kahju saab. Vanemuise otsekohene ülesanne ei ole mitte alkoholi vastu võitlemine. Ja täitsa Vanemuise liigete ja publikumi teguvõimu otsustada jääb ju ikka täisverd alkoholilise einelaua aegu, kas ja kui kaugelt selts joogikoha laadi omandab. Kahetsemise väärt, aga paratamata on see tõeasi, et niisugused seltsid, nagu Vanemuine on, oma publikumi arvamistele ja soovidele teataval viisil vastu peavad tulema. Muidu ei tule ta „omaga välja“. Publikumi viisid-kombed ei muutu üle öö. Rahva kasvatamine on pikaline töö. Rahva viisi-kommet tähele panemata võib ainult see jätta, kes rahvast ei tarvita. Vanemuine tarvitab aga publikumi, ta ei või sellepärast mitte publikumile järsult vastu astuda.

Kuna hr. Tõnissoni taktika sagedasti „mõtte liikumapanemisega“ lepib, nõuab ta siin järsku vanast lahkumist. Tema ideologia ei sunni teda ühel ega teisel puhul kaaluma, kas ja kui sügavalt „liikuma pandav mõte“, ehk ka järsk nõudmine, rahva elus põhjeneb ja selle poolt loomulikku tuge leida võib. Järsk alkoholist lahtiütlemine on karskuseseltsides võimalik ja õige, sest nende seltside ümber koguvad need, kes alkoholi vastu tahavad võidelda. Teatri seltsi ümber koguvad endid kunstiarma-astajad, kes selle kõrval niihästi alkoholi vastased, kui ka selle sõbrad võivad olla. Teater peab mõlemad vastu võtma. — Soome rahvusteater ei tohi segada. See saab riigi poolt abi, ta ei pruugi alkoholi kaubast kaudset sissetulekut oodata. Vanemuine ei saa ilma kaudsete sissetulekuteta läbi, seda tunnistab juba võrdlemisi kõrge riidehoidmise taks. Ja kuna riik rahvast alkoholi kaudse maksu maksmiseks ette valmistab, tarvitavad ka era-asutused seda „hädä“ sissetulekuhallikat . . . Alkoholi tarvitamine on Eesti seltskonnas — hoolimata liikuma pandud karskuse mõttest — ikka veel sedavõrd suur ja üleüldine, et selle ärakeelamine Vanemuise sarnase seltsi poolt enese lihasse lõikamine oleks. Alkoholi vastased peavad oma sihi kättesaamiseks kavalamaid abinõusid tarvitusele võtma. Kesk-Europa töölised-karsklased on omakeskel, oma seltsides, absoluut karskuse nõudjad. Aga partei sees lepivad nad samm-sammult edasi saamisega. Nad said suure sammu edasi, kui nad nõnda kaugele jõudsid, et avalikkudel ja organisatsioonide koosolekutel see põhjusemõte maksma sai, et keegi koosoleja jooma sunnitud ei ole. Ja nad leppisid ka selle sammuga, kui neile luba anti, et nad oma plakatisi ametiühisuste einelaua ruumidesse üles võisid panna ja sel teel näidata, et ja kui kahjulik alkohol on. Ja nõnda vähehaaval edasi minnes kasvab nende mõju võrdlemisi jõudsasti. Kuid isegi Soomes — karskuse eeskuju maal — ei tule töölistel-karsklastel meelegi karskust iga liikme nõudmiseks teha. See oleks tuhandete tagasi tõukamine. Seda ei või aga mitte teha, kui tahetakse, et partei suureks peab kasvama. Sellepärast peaks ka hr. Tõnisson Vanemuises „mõtte liikuma panemisega“ leppima,

ja aru saama, et tema vastaslaager sellega Vanemuisele mitte varandusliselt kahju ei ole teinud, ega rahvast teatrist ära võrutanud.

Arvatavasti tooks aga küll seltsi liikmeraha alandamine tõesti liikmeid juure. Menningi sõpruskonna kinnitamine, et praegune liikmeraha kõrge ei ole, on igatahes ekslik. Väljamaal ei mõeldakski selle pääle, niisuguse lõbu-, teatri- ja klubiseltsi liikmeraha nõnda kõrgeks määrata. Aga — kas tohib meele tuletada, et just hr. Tõnisson oma sõpruskonnaga see oli, kes Vanemuise liikmeraha enne uue maja ehitamist kõrgesse tõstis, ja nimelt sellepärast, et „rämpsusust“ lahti saada, kes liig kuluka ehituse vastu oli? Ei ole ju süütegu oma vaateid jälle vajaduse järele „rahvalikumaks“ muuta, aga huvitav on see nähtus igatahes ja väärt kinni naelutada!

Enne uue Vanemuise ehitamist soovis hr. Tõnisson „rämpsusust“ lahti saada. Sellepärast tõsteti seekord liikmemaks kolme rubla päält viie rubla pääle. Sellega ei tahetud — teadagi — mitte ainult uue ehituse kulude kartjaid seltsist eemale tõrjuda, vaid see pidi seltsi ka muidu puhastama — mitte töölistest, neid oli ennegi üsna vähe seltsis, vaid teistest väikestest inimestest, nagu mitmesugustest väikestest ja turu kaupmeestest, vooimeestest jne. Nende kihtide viisid-kombed seltsi perekonna-õhtutel ja muudel juhtumistel ei meeldinud haritlastele ja nendele, kes endid vähemalt haritlaste väärilisteks pidasid. Need soovisid Vanemuisesse „puhtamat, peenemat“ seltskonda . . . Miks mitte? Tõusval kodanluse koorekihil oli selleks täielik õigus: Pisikodanlus oli Eesti seltsides oma ülesande täitnud, ta oli Eesti „seltskonnale“ teed valmistanud, nüüd tuli uus aeg, kus Vanemuine uue kihi seltskondlikeks koduks sai . . . Arusaadav, kui hr. Menningi leer sellest vaatepunktist kinni peab ja Eesti kunstitemplit mitte jälle nende koduks ei taha saada lasta, kelle kunstinõue-tele hr. Wiera teater kohane oli! See on seesama seisukoht, mis hr. Tõnissonil 10 a. eest oli. Herra Tõnisson ei tohiks siis seda nii väga hurjutada!

Aga küsime, kas võiks Vanemuine sellega, kui liikmeraha 3 rbl. pääle alandataks, niisuguseks „rahva“- või „töolistemajaks“ muutada, nagu hr. Tõnisson seletab? Mitte kuidagi! Herra Tõnisson näitab oma teisiti seletamisega ainult seda, et ta tõsise rahvamaja iseloomu ja tuuma veel ei tunne.

Tõsise rahvamaja eeltingimine on tööliste koalitsiooni- ehk ühteliitumise-vabadus. On töölistel see käes, siis astuvad nad ametiühisustesse, poliitilistesse, hariduslistesse, nooresoo-, turni- ja muudesse seltsidesse ja liitudesse kokku, nende seas tärkab n. n. tööliste-liikumise-elu ja alles selle elu pesakohaks saab rahvamaja. See rahvamaja on aga siis hoopis teist laadi, kui Vanemuine on. Töölised elavad rahvamajas täitsa oma elu; selles majas ei jääks kodanlisele haritlaste-klubile ega Eesti „seltskonnale“ mitte ruumi.

Praeguste kõikuvate võimaluste juures oli „Karskuse Sõber“ oma ruumidega enne selle kinnipanemist umbes niisuguseks pesakohaks saamas, s. o. ta avaldas umbes rahvamaja iselaadi — Tartu ja Venemaa pitsarit kandes. Teda võis rahvamaja algiduks pidada.

Miks oli hr. Tõnisson selle rahvamaja vastu? „Postimehe“ poolt „Karskuse Sõbra“ kui rahvamaja vastu sihitud vaenunoolte laskmise asi ei selginenud mitte „Postimehe“ süüta oleku avalikuks saamisega . . . Või tuleb seda sellega seletada, et toimetuses — luuletajad ja muudlaadi ilukirjanduslised „jõud“ ka „politikat teevad“? Kui nii, siis peaks päätoimetaja igatahes selle eest rohkem hoolt kandma hakkama, et politika mitte luuletajate ja keeletarkade hooleks ei jääks. Niisugusest hoolekandmisest ei ole aga tänini midagi kuulda.

Nõnda seisavad siis hr. Tõnissoni soovid ja plaanid, Vanemuise rahvamajaks teha, kõikuval ja kahtlasel alusel. Või mõtleb hr. T. Peterburi Keiser Nikolai II. avaliku rahvamaja pääle ja tahab seda eeskujuks võtta? —

III.

Vanemuise kriisis ei põhjane mitte nendes asjades, millega vastased pooled ühtteist süüdistavad. Need süüdistused on aina isiklikkudel põhjustel ette toodud ja neil on nõnda vähe alust, et mõlemad pooled oma osad ära vahetada võiksid, nad jääksid ikkagi „vastasteks“, aga põhjusemõttelist lahkuminekut ei suudaks neist siiski leida. Mõlemad peavad seltsi Eesti seltskonnale tarvilikuks ja mõlemad kiidavad niisugust näitekunsti joont hääks, nagu hr. Menning harjutas. Veel enam: mõlemad soovivad, et Vanemuine sellessamas joones veel parem ja — elujõuline oleks!

Kriisise põhjuste mitte-nägemiseks võib see olla, et kodanline ideologia nähtuste põhjusi mitte elust ei otsi, vaid aina selle kallal tuhnib, kas idealid puutumata on ja kas idealisid idealselt tähele pannakse! Sellest see vastastikku hädaldamine, et vastane pool idealisid rikub!

Vanemuine on Eesti seltskonnale kahtlemata tarvilik asutus ja ta tähendab selle seltskonna edasitungimises paratamata jalatuge. Kodanlises ühiskonnas peab iga sotsialne liik, kes ülespoole tahab tõusta, ühesugust redelit tarvitama. Tõusvale Eestile ei ole tema seltsid mitte ainult sisemiseks vajaduseks, vaid siin esineva kunsti- ja salongiga on seltsid ühtlasi ka väljaspoole tähtsad, sest nendega näitab Eesti seltskond, kas ja kui kaugelt tema üleilmilise kodanluse kaaslaseks kõlbab. Kõigepäält on seltsid — Vanemuine, Estonia, Endla jne. — sakstele ja teistele, kellega „Eesti“ võistlema peab, silmapaistvateks proovikivideks. Need on tähtsad olemise ja jõu avaldajatena, aga ka jõu kogumise kohtadena . . .

Ainult üks häda on: seltskond on väike ja varandusliselt nõrk, kes ennast siia kogub! Sellest seisukohast on hr. Tõnis-

soni demagogiline rahvamaja jutt a r u s a a d a v: Võimalikult laiasid hulkasid on vaja Vanemuise ümber koguda, et Vanemuine — Eesti seltskonna olemise ja kogumise avaldusepunkt — rohkem jõudu saaks. Selle jõu tarvitamine ei pruugiks ju sellepärast mitte rahva kätte minna, vaid seda tarvitaksid Eesti „seltskonna“ juhid. Kahjuks on sellel demagogial oma takistused ees: „mõtte liikuma panemine“ ei pane mitte elu liikuma, kui mõte ise elust ei ole võetud.

Vanemuise seisukord oleks hoopis kindlam, kui eestlased Tartu raekojas mõjumehed oleksid. Aga et ülepää nõnda kaugele jõuda, selles on Vanemuisel oma väga tähtis osa olnud ja seda el või Eesti seltskonna edenemise ajalugu mitte unustada.

Kui Vanemuise kriisise ränkust sellest oietada, kuidas mõlemad pooled eemale pagevad, nagu rotid langevast laevast, siis peaks asi väga halb olema. Aga vaevalt on arvata, et Tartu Eesti seltskond oma laeva langevaks peab. See ajutine põgenemine on koduse tüli tagajärg. Ja tüli tõsine tuum on see, et — juhtisid enam on kui juhtide kohtasid. See juhtide tüli — teadagi — seltskonda ei kosuta, aga et ta just kaela murraks, seda ei maksa ka karta.

Eesti seltskonna õnnetus on see, et ta eesotsas liiga palju ühepikkusi (ehk, kui keeleliselt lubatakse: ühelühikesi) mehi on. Ja kõikide kaelad on kõvemad kui nende pääd targad on. Tarvis, et „Ühiselu“ ka „Postimehe“ „kinni maksaks“, siis paneks herra Päts kogu Eesti seltskonna „masti“, ja võtaks trumbid oma kätte. Et Tõnisson sellele vastu paneb, see asjaolu avaldab ka Vanemuise koduses tülis mõju. Herra Tõnissoni kangekaelsus oma endiste sõprade vastu on need — võistleja lipu alla ajanud. Aga sellest uuest lipumehest õpivad nad arvatavasti peagi nägema, et see — ligidalt vaadates — Tõnissonist mitte pikem ei ole.

M. M.

Intelligentlikust liikumisest meil.

(Järg.)

Kirjeldatavat ajajärku nimetasin väikekoodanliseks. Miks? Selle ühiskondlise iseloomu, sotsiaalse strukturi tõttu. Ajalugu ei tunne küll puhast, kindlasti väljakujunenud väikekoodanlist ühiskonna tüüpust, nagu ta üleüldse ühtegi ühetaolist vahekordade süsteemi ei tunne. Iga ühiskond sisaldab eneses pääle oma alg-elementide, mis tema kohta iseäranis iseloomulikud on, hulga vanade seltskondliste vormide jäänuseid ja tulevaste vormide idusid, mis üksteisest läbi põimides ühiskondliku terviku loovad. Väikekoodanlise ühiskonna kohta on see iseäranis maksev: ta oli ainult lühike ülemineku aste feodalsest ühiskonnast kapitalistlikusse.* Sarnast

* Bogdanov, op. cit.

väikekodanlist arenemise järke kujutas meie ühiskondline elu pääsjalikult käesoleva aastasaja alguseni ja osalt praegugi veel. Olgugi et Baltimaad juba ammu enne kapitalistlikele arenemise teele asusivad, on kuni viimase ajani tööstuse ja kaubanduse kapital meie rahva majandusesse lähemas mõttes alles võrdlemisi vähesel määral sisse tungida suutnud. Meie rahvus-majanduses on pääosa mänginud põllutööstus väike-põllupidamise kujul, vürtsikauplus ning kodukäsitöö väiksel määral kõrvalise abihallikana. Suurpõllupidamine, kaubandus ja suurtööstus seisab võõraste kapitalistide käes, kelle taskusse kapitali „lövi osa“ veereb ja kes seda oma kitsarinnaliste seisukslik-rahvusliste huvide teenistusesse ja rahva proletariseerimiseks oskavad tegevusesse panna. Selle asjaolu tõttu on arusaadav, miks meil nii suur enamus rahvast proletariati kujutab, kuna meie oma kapitalistide kiht — bourgeoisie — alles vähe välja kujunenud on. Meie proletariati orjab seega võõrast kapitali ja meie rahvuslised ettevõtted on ennast nendest sandiraasukestest üle elatama pidanud, mis rikaste laualt maha langenud. On teada, et rahvusvahelises võitluses rahvuse olemasolu mitte ainult tema raassilised omadused, keel, kirjandus, kunst jne. ära ei määra, vaid et rahvuslikeks iseseisvuseks ka teatav sotsiaalne struktuur tarvilik on, mis rahvusele iseseisva ühiselulise organismina rahvusvahelises elus tema seisukohta kindlustab. Mitteautonomiliste rahvuste iseseisvuse tunne on küll raskesti selleläbi haavatud, et neil tähtis sotsiaalne õigus — poliitiline vabadus — puudub. Lootuseta ei ole aga nende saatus siis veel mitte, kui nad majanduslikult võitlust välja kannatavad ja kapitalisi rahvus-kultuuriliste huvide teenistusse suudavad panna. Vankuv ja kindlusetu on aga selle rahvuse iseseisvuse saatus, kes niihästi poliitiliselt kui ka majanduslikult teise rahvuse alla on surutud, kes enesest seda proletarset hulka kujutab, keda võõraste kapitalistide kihi huvide otstarbel välja kurnatakse. Möödaläinud aastasajal ei paku meie rahva majandusline ja ühiskondline seisukord mitte palju trööstivamat pilti.

1816 ja 1819. aastate seaduste põhjal, mis mõisnikkude eestvõttel ja nende huvide seisukohalt kokku sepihitsetud, sai terve Baltimaade talupojaseisus sunduslikel teel proletariseeritud. Ainult tõlplus ja orjalik silmakirjalsus võib neid talupoegade eksproprieerimise aktisid taevalikuks priiuse kingiks pidada ja nende loojatele (mõisnikkudele) tänu ja kiituse laulusid laulda! Nende seaduste puhul ütles kuulus teadusemees, Eestimaa rüütlite liige, K. E. v. Baer, kelle ausammas Tartu Doomemäge ehib: „Rüütlid võitsivad Eestimaa alles 1816 täielikult eneste alla.“* Rahvas, oma suure enamuses, on nende seaduste vastu, mis kõigi meie agrar-olude ja ühtlasi majanduslike kitsikuse kurjuse juureks saanud, oma meeleolu kas mässulises vastuhakkamises (Mahtra ja Pühajärve veresaunad, missugune kurbmäng hiljuti — 1905 — kordus), väljarändamises ehk usuvahetuses avaldanud. Ehk mis

* Grenzsteini kirjat. kogu, „Lõpueksam“, lhk. 99.

põhjust oleks õieti rahval selle eest tänulik olla, kui teda pihupaljaks kooritakse, hilpudega ilmamööda hulkuma saadetakse! Vabadus see ka ju on, kuid igatahes mitte taeva kingitus. Ei ole võimalik nende seaduste arvustamise juures peatada, mis ühel ehk teisel ajal talurahva põlve „parandamiseks“ välja antud ja mis tema õiguslise elu aluseks pandud. Toome ainult mõned arvud rahva majanduslise ja ühiskondlise seisukorra karakteriseerimiseks minevase aastasaja lõpul ette.

Senator Manasseini aruandes tunnistatakse terve rida Talurahva seaduse määrusi, mis talupoja põlve parandamise otstarbel välja antud, otse kahjulikkudeks. Mõned õigused, mis talupoegadel varem oli, on ajajooksul rikutud ehk hoopis ära kaotatud. Omavolilise talumaa mõisa külge võtmise järelalusena oli 1882. a. talupoegade tarvitada ainult veel 1.432.699 tessätini maad, kuna mõisamaad 2.114.462 tessätini arvati. See on $\frac{2}{3}$ mõisamaast. Sise-Venemaal aga tuli 116 miljoni tessätini talumaa kohta 63 miljoni mõisamaad. Talusid oli nimepidi talupoegade käes tarvitada 35.353, kuna 939 talu kvootemaana 1849. a. seaduse põhjal talumaast ära oli lahutatud. 1882 elas Liivimaal 872.535 inimest. Kui iga talu pääle 3 mehe- ja 3 naisehinge arvatakse, siis saivad ainult 212.518 hinge otsekohe maast oma ülespidamist, kuna 660.017 in. ehk tervelt 77% m a a t a i n i m e s t e k s p i d i l o e t a m a. Talumaast olivad talupojad ära ostnud 64,46% ehk 15.897 talu. Taalri hinnad liikusivad 188 ja 491 rbl. vahel. Tessätin põldu tuli umbes 125 rubla maksma, mis 3—4 korda kallim oli kui Sise-Venemaal, kus põllupind võrdlemisi kaugelt parem on. Pääle määratumate ostuhindade tõstab mõisnikkude kaaluvust ja mõju majandusliselt ja poliitiliselt enam kui 2 miljonites mõisamaad. Rendi pääl oli Liivimaal maksualust maad 9159 talu 400.326 tessätiniga ehk 177.863 taalriga. Läbistikkune rendimaks oli 8 rubla 32 kop. taalri ehk 3 rubla 59 kop. tessätini eest, mis Sise-Venemaa parema mullapinnaga võrreldes kõrge maks on. Rendikohtade müümisel arvati 1 rubla rendi eest $22\frac{2}{3}$ rubla ostuhinda, teistes Venemaa kubermangudes 16 rbl $66\frac{2}{3}$ k. Pääle rendi ja ostuhinna langesivad talumaade pääle riigi, oma-valitsuse, kiriku ja kogukonna maksud, millede kõrgus läbistikku iga talu päält, à 20 taalrit arvatud, kuni 50 rublani ehk üle 2 rbl. 50 kop. taalri eest. Selle vastu olivad laialised mõisamaad sundivast maksust vabad ja rüütelkond maksis ainult vabatahtlikka summasid, mida suuremalt jaolt rüütelkonna kui seisuse hääks tarvitati.* Suuruse järele jagunesivad talukohad 1892. a. Liivimaal järgmistesse liikidesse:** 12.591 kohta 1—10 tessät. suured, 10.672 kohta 10—40 tess.; 15.232 kohta 40—100 tess. ja 880

* „Eesti Kirjandus“, № 1, 1910.

** Järgnev statistiline materjal leidub pääasjalikult Tobieni ja Bodisco tööde („Die Agrarverfassung des Livl. Festlandes“, A. Tobien, Riga 1906, ja „Der Bauerlandverkauf in Estland“, 1902, Bodisco) järele kokkuvõetuna sellekohases eestikeelses töös.

kohta üle saja tessätini. Müümise algusest (1823) kuni 1904. a. oli 22.064 talu 992.730 tessät. maaga 73.927.864 rbl. eest mõisnikkudelt ära ostetud. Liivimaa mõisate võlapanga aruande järele oli 1902. a. 20.445 talu nim. pangas 34 miljoni rubla eest pandiks, s. o. üle 90% ostetud talusid olivad säält laenu võtnud. Oma ostuvõla mõisnikule ja pangale ära maksnud olivad ainult 4451 ostjat. Oma võlga vähendanud olivad talupojad mõisnikkudele 33 miljoni rubla ja pangale 5.127.000 rubla võrra. Võlgu on neil veel esimesest ostusummast umbes 36 miljoni ehk üle $\frac{3}{4}$ takseeritud maa väärtusest. Ainult kahe aasta jooksul, 1894 kuni 1896, kuulutati 3926 talu kohtu poolt müügile. 1897. a. rahva lugemise järele oli 908.744 Liivimaa talupojast, kes sel ajal maal elasivad, 40.594 perekonnal à 5 hinge, s. o. 222.970 inimesel võimalik maad pidada ja selle juures ülespidamist leida. 685.504 inimesel ei olnud seda võimalust mitte. Need kujutasivad enesest varanduseta proletariadi, kes teiste palgalisteks ehk mõnel muul viisil omale ülespidamist pidivad teenima. Ettetoodud arvud käivad ainult Liivimaa kohta.

Eestimaa olusid tähele pannes saame rahva kurvast majanduslisest järjest veel selgema pildi. Eesti kubermang on üleüldse 1.758.271 tessätini suur. Sellest maast on 884.284 tessät. maksuvaba maad 590 mõisa omandus ja 828.454 tessät. maksualust maad 31.000 talu- ja sauna-pidaja tarvitada. Talupoegade käes olevast maast on umbes 165.000 tessät. põllumaa. Mis pääle selle, see on enamasti vilets metsaalune heinamaa, ehk veel viletsam karjamaa, sagedasti suurelt osalt soo ja raba, mis lõpmata parandusetööd nõuab, enne kui sellest kõlblik maa saada võib. Suuruse järele võib talu- ja saunakohtasid kolme liiki jaotada: 1) 11.360 väiksemat kohta, millede suurus 1—15 tessätinini ulatab. Need teevad kõikidest kohtadest umbes 37% ja nende päralt on ühtekokku 75.768 tessät. maad ja nende keskmine suurus 6,67 tessätini. Et kõigest talumaast ainult $\frac{1}{5}$ adraalust maad on, siis peame arvama, et suurel hulgal nende kohtade pidajatel mitte palju üle $1\frac{1}{4}$ tessätini põllumaad ei ole. Päälegi on need kohad just soode ja rabade ääre, nõmmede ja soosaarekeste pääle asetatud, mille järele arvata võib, missugune nende maast $\frac{4}{5}$ on. Nende pidajad annavad suurematele taludele ja mõisatele mitmesugust tarvilikku tööjõudu, niihästi kindlapalgalisi aastateenijaid, karjaseid kui ka päivilisi. 2) 17.903 kohta 15—60 tess. suuruses, seega 56% tervest talukohtade arvust. Nende all on 609.040 tessät. maad ja nende keskmine suurus on 34 tessätini. Ka nende kohtade pidamine on majandusliselt mitmeti kahjulik. Raske on maid paraja tööjõuga harida. Sagedasti juhtub, et tööajal jõudu rohkem tarvis, aga töö vaheajal ei saa sellega midagi pääle hakata. 3) Kohad, mis üle 60 tessät. suured. Neid on 1800 tükki, 80 tessät. keskmises suuruses. Üleüldisest talude arvust teevad nad kõigest 6% välja ja nende all on summa 144.000 tessät. talumaast. Suurem hulk Eestimaa talu- ja saunakohti on

rendikohad. Raharent on harilik, aga tihtipäale tuleb ka segarenti ja isegi orjuserenti ette. Umbes 12 tuhat kohta on 26 miljoni rubla eest ära ostetud. Ostmise juures maksivad ostjad 5.700.000 rubla välja. Pääle 20 miljoni laenati mõisnikkude laenuasutustest ehk jäi müüjatele obligatsioonide vastu esiotsa võlgu. Võla eest maksivad talupojad 5—6°/. 1900. a. olivad Eestimaal 14.118 talu — 379.104 tessät. maad segarendil. E. v. Bodisco järel maksivad talupojad nende kohtade eest 1.024.685 rbl. renti. Keskmine rent oli 2. r. 70 k. tess. päält, kusjuures rent väikeste kohtade juures kallim ja suurte mõisate juures kõige odavam oli. Pääle selle olivad 5862 talu 78.829 tessät. maaga puhtal orjuseja saagi-(naturalisel) rendil. Kõikide rendikohtade arv oli selle järele 19.980. Raharent, mis 14.118 rendikoha pidajat maksavad, teeb 1.024.685 rbl. välja. Kui 5.862 talu orjuserendi sellele juure arvame — 4. r. 50 k. tess. päält arvates (keskmine hind) = 35.248 r. 50 kop. — siis saame kokku 1.377.165 rbl. 50 kop. Sellele rendisummale tulevad veel mitmesugused maksud, mis umbes 20°/o rendisummast ehk 283.133 rbl. välja teevad, juure arvata, nii et ühtekokku 1.660.298 rbl. 50 kop. saame. Selle summa peavad Eestimaa renditalupojad iga aasta oma viletsa maa eest mõisnikule maksuma. Ostetud talude omanikud peavad oma ostuhinna eest — 26.000.000 rubla — iga aasta 6°/o rehkendades = 1.560.000 rubla protsenta maksuma. Sii juure 20°/o maksusid = 312.000 rbl. arvates, teeb kokku 1.872.000 rubla. Rent, protsen did ja maksud kokku teevad 3.532.298 rubla välja, missuguse summa talupojad iga aasta oma maa sissetulekust mõisnikkudele maksuma peavad. Seda silmas pidades, et maa hind järjest tõusnud on ja et kohad kaugeltki esialgsete ostuhindadega praeguste pidajate käes ei ole, on ülemal ettetoodud arvud muutunud, igatahes mitte aga talupoegadele kasulikud mõttes. Pääle kõrge ostuhinna ja väljakannatamata renditingimiste peab talupoeg mitmesuguseid avalikka kohustusi ja maksusid kandma. Need on igaühele tuntud: teedesillutamise kohustus, postimoona maks, mõisnikkude kassa maks, tessätini maks, kiriku ja vallaasutuste ülevälpidamise kohustused. Mitte üksi kirjeldatud maksud ja orjused ei koorma talupoegi, vaid ka mõisnikkude eesõigused, mis talumaa vaba tarvitamist mitmeti kitsendavad. Nii on seaduse poolt talukohtade suuruse alamäär ja ülemäär kindlaks tehtud; õlle- ja viinavabrikuid ega müügikohtasi ei tohi talupojad talumaa pääle asutada ega avada; talumaa pääl ei tohi laatasid pidada, alevikkusid asutada, isegi toiduainetega kauplemine on seaduse poolt keelatud; kalapüüdmise ja jahi õigus on ainult mõisamaa pidajatel ja koguni veel ostetud talumaa pääl. Mis ime siis, kui sarnastel tingimistel rahva suur enamus enesest väljakurnatud proletariati kujutab, kes viletsates oludes, nõnda ütelda, koera elu on sunnitud elama. 1897. a. rahvalugemise aruande järele võisivad Eestimaal 346.841 maal elavast inimesest, kellest umbes 340.000 talupoega, 31.000 perekonda à 5 hinge =

155.000 inimest endid maapidajateks nimetada, kuna 191.841 inimesel seda võimalust ei olnud. Teiselt poolt leiame aga, et väikearvuline mõisnikkude salk aina külluses heljub. Liivimaal on ühtekokku 162 mõisniku perekonda. Nendest on 66 perekonnal igalühel üks mõisa, 64 perekonnal 2—5 mõisat, 19 perekonnal 6—10 mõisat, 139 perekonnal on 407 mõisat, 211 mõisat on ainult 13 perekonna omad. Parun Wulfi perekonna päralt on üksi 36 mõisat 28.000 tessät. maaga, see on 8 protsenti tervest Liivimaa pinnast.* Vaevalt leidub sarnast nähtust mujal Venemaal. Sellevastu on Mansõrevi nim. ettekande järele Liivimaal praegusel ajal kohti, kus maata proletariadi arv kuni 90% kõigest talurahvast välja teeb. Käesoleva küsimise selgituseks enam vähem põhjalikumalt väljatöötatuna statistilise materjali käsitlemine viiks teemast palju kõrvale. Loodan, et nendestki üksikutest arvudest meie rahva majandulise ja ühiskondlise seisukorra kohta minevase aastasaja lõpu veerandil jämedates joontes selge pildi saame. On põhjendatud selle järele tõendus, et Eesti rahvas siis enesest oma suures enamuses seda proletarset sulka kujutas, kes ühiskondliselt ja majandusliselt võõra kapitalistide kihi alla surutuna võimetu oli mingisugust enam vähem iseseisvat osa mängima nendes poliitilistes uuendustes, mis siis aset leidsivad. See proletarne hulk oli siis alles täiesti organiseerimata pime mass, kellel niihästi rahvusline kui ka igasugune klassitunne puudus. Alles uue aastasaja algul, tööstuse proletariadiga eesotsas, astub see praeguse aja revolutsiooniline hiiglavägi — proletariat — esimest korda enam vähem klassiteadvalt meie avaliku elu näitelavale. Kirjeldatavas ajajärgus ei esine korraldatud ühiskondlise jõuna meil mitte ainult proletariat, vaid ka teine seltskondline võimas edufaktor — intelligents. Ei ole sel ajal märgata veel mingisugust koondatud ja iseteadvat intelligentlikku liikumist.** Suured kulturivoolud, nagu nad end teiste edenenu rahvaste juures politikas, teadustes, kirjanduses, kunstis jne. avaldavad, leidsivad meil siis alles liiga nõrka vastukaja ja ei suutnud inimesi ideeliselt kokku liita. Kes olivad siis need, kes sel tumedal ja hallil ajajärgul meie avalikul näitelaval liikusivad ja tegevad olivad? Need olivad üksikud tegelased nende ümber ühel ehk teisel põhjusel kogunenud kildkondadega, milles igasugune parteikorraldus ja distsipliin puudus. E r a k o n d a d e s o t s i a l i s e e r i m i s e s t ei olnud siis veel üleüldse mingit juttu. Trehvavalt tähendab kaasvõitleja B. Linde („Vaba Sõna“, nr. 3,

* Mansõrevi ettekande „Balti aadelist“, „Postimees“, № 95, 1914.

** Eesti Üliõpilaste Seltsi (siis „Vironia“) organiseerimise loo päale ei saa mitte kui intelligentlise liikumise alguse päale vaadata. Teatavasti oli see ühe saksiku korporatsiooni elule kutsumise lugu, milleks mingisugused ideelised voolud mõõduandvad ei olnud. Seltsi esialgsete põhjusemõtete ja sisemise elu järele otsustades võib E. Ü. S. organiseerimise lool ennem tähtsus meie klubieliu arenemises kui intelligentlises liikumises olla. Tõsisema kulturiajaloolise tähtsuse omandab E. Ü. S., klubieliu põhjusemõtetest emantsipeerides, alles hilisemal ajal.

s. a.), et meie poliitilised rühmitused olivad ja on õieti üksteisega võitlevate ajalehtede sünnitused, millede kokkuseade mitmekesisus seda suurem, mida teguvõimsam ja korraldaja-andelisem ajalehe juhtiv jõud on. Oma ringkonda püütakse võita linna vürtsipoodnikku ja suurkaupmeest, üürnikku ja rikat maajaomanikku, maalt sulast, kantnikku, talunikku ja Eesti mõisnikku. Erakondade sarnase sega-pudrulise iseloomu tõttu oli igasugune kavakindel seisukoht ja enam vähem plaanilik poliitiline võitlus võimata. Vana lugu: kes kõikide meelega järele tahab olla, ei saa ühegi meelega järele olla! Üksikute ajalehe ringkondade võitlus kandis ja kannab veelgi sellep. pääasjalikult ärilist laadi. Ajalehed on meil, tähendas omal ajal „Teataja“, osalt turu kaubaks saanud, ajalehega tahetakse raha teenida, ajaleht on ostu ja müüma kaubaks saanud, millega börse-juutide kombel spekulereeritakse, saherdatakse: börse-turu võitluses — säääl ei vaadata müüdavate aktsiate tõsise väärtuse pääle, säääl otsitakse kaubale kõikisugu kavalate manöövrite ja vigurite läbi teed ostjate taskustesse.* Ühiskondliselt oli pind sarnasele saherdamisele avalikus elus just paras. Ühelt poolt andis selleks hoogu kõike edulist ja aatelist maha suruv poliitiline reaktsion, teiselt poolt rahva oma ühiskondline arenematus. Avalikus elus, nii palju kui sellest juttu olla võis, olivad ühiskondlise jõuna siis tooniandvad tõusikud ennast ülesse upitanud talupojakihist, mis tervest rahva arvust tühise protsendi välja tegi. See väikekoodanline kirju kari oli oma arusaamiste ja vaadetega mõõduandev poliitilistes, majanduslistes ja rahvuslistes püüetes, see oli oma maitsete ja nõuetega tooniandev ka teaduslistes, kirjanduslistes ja kunstilistes asjades, ühe sõnaga — terves vaimlises elus. Iga avalik tegelane, iga ajalehe kirjutaja, kirjanik ja kunstnik pidi, kui ta soovis et ta tegevusel mingisugune praktiline tähtsus oleks, valitseva kihi arusaamiste ja vaadetega rehkendama, nende alla andma — nii nagu see siin maailmas ikkagi harilikult sünnib. Käesolevas kirjatöös, mis ajalehe artikli piiridesse tahab jääda, ei ole võimalik kõigekülgsest seda „mudila kulturi“ läbi harutama hakata. Tuleb hoopis välja jätta ajajärgule omased esteetilised arusaamised, nii kuidas nad kirjanduses esile tulevad, olgugi et nende kirjeldamine artikli teemaga otsekoheses ühenduses seisab.** Siinkohal saame ainult selleaegseid sotsiaal-poliitilisi vaateid ja voolusid tähele panema, selleks ajajärgu tüüpilisemate avalikkude tegelaste — Grenzsteini ja Tõnissoni — tegevust harutuse alla võttes. Enne on aga huvitav tähele panna, kuidas ametlikult poolt meie tegelasi ja nende tegevust hinnati; pandi ju viimaste poolt suurt lootust „bürokratli e armu“ pääle, mille ärateenimiseks kas või kõhuli maas valmis oldi roomama. On selleks huvitav materjalikogu — vürst S. V. Schahovskoi arhiv — käepärast, kus meie erakondade kirjeldamiseks nii mitmed ametlikud dokumendid leiduvad. (Järgneb).

P. Rubel.

* „Teataja“, № 4, 1901.

** Käesolev kirjeldus saab sellepooldest eriväljaandes täiendatud.

Inimlisest vabadusest.

Väärtuseks nimetame seda, millel elu alleshoidmise mõttes tähtsust on. Kustub looduses elu, siis ei ole mingit väärtust ilmas enam olemas. Kõige kallimaks peetakse seda, mis elu tema kõrgema avalduseni viib.

Elu võime kahelt seisukohalt tähele panna: 1) kui nähtust üleüldse ja 2) tema üksikuid kehastusi, individualset elu. Individuum on see, kelle kaudu elu meile esineb, olgu ta vahest küll ainult mikroskoopiline tükikene protoplasmat. Realne on ainult isikline olemine. Elu kui printsiipi lejame ainult abstraktsiooni teel, tema üksikuid kehastusi vaadeldes. Kui ma individuale olemise realiteedist räägin, siis ses mõttes, et ta meile, nõnda ütelda, käpuga katsutav on, et kehastanud elu meie meelte pääle mõju avaldab. Teiselt vaatepunktilt on elu üleüldse enam realne kui individuum. Individuum on lõpmata üürikene nähtus. Ainult puudest on teada, et üksikud nendest aastatuhandeid on kestnud. Kõige vastupidavamate loomariigi esitajate eluga ei lähe mõnest sajast aastast üle. Inimene elab harva sada aastat vanaks. Ainult protoplasma, mis vanematelt lastele pärandatakse, elab igavesti ja võib seega eluprintsiipi meeleliseks kujuks olla. Kuid üksiku olevuse elu lühesus pole veel kõik. Individuum on lihtsalt mängukanni sarnane. Kaladel, näituseks, on kümneid ja sadatuhandeid (heeringal 70.000) marju, mis kalapoegadeks arenevad. Kui paljudest kalapoegadest saavad aga kalad? Seitsmestkümnest tuhandest heeringapojast elada 500 täiealuseseni! Ja kas pole taimedega samane lugu? Kui suur on raiesmikus noorte puude arv ja kui palju kasvab neid säääl aastakümnete järel? Taimede ja loomade saatus ei pane meid aga nii väga imestama, sest harjunud viisi järele kujutame enestele ette, nagu polekski nendel iseseisvat olemise mõtet, nagu oleks nad mingi välise otstarbe jaoks loodud, näituseks, inimese, looduse kuninga, ülespidamiseks. Kuid viimasega pole sugugi parem lugu. Ka inimesi sünnib rohkem kui neid täielise väljaarenemise aastani elab. Ja kui palju nendestki, kes vanaks suudavad elada, niisugusele seisukohale pääseb, kus inimline arenemine oma õisi ajab? Kui ajalugu meile muud kindlaks ei jõua teha, siis ometi seda, et nii kaugele kui meie aastasadade sügavusesse ulatame vaatama, midagi muud näha ei ole kui saatusel hirmutamist individuale olemise üle. Ainult väikene käputäis inimesi iga rahva keskes on, kes, nõnda ütelda, elu maitsevad; teiste, orjade, isik on alati ära vigastatud, teatud välise otstarbe kohaselt painutatud ja ikkesse pandud. See väline otstarve on iseenesest iseloomuline küllalt: asjad teenisivad ikkagi elumõtet, kuigi mitte otsekohe oma isikus. Inimisel arene miseredelil kõrgele seatud individualiteedid ei ole sellepärast, et neid teised teenima peavad, ikkagi midagi, millel absoluut väärtus on. Täiesti juhuslised põhjused hävitavad neid. Periklesele, näituseks, tungisivad katkubatsillused organismisse ja Helleni hülgavamat riigimeest ei olnud enam. Archimedese löi rumal Rooma soldat maha ja just sel silmapilgul, kui mees kõike maailma unustades seda iseäralist iluduselõbu maitstes, mis ainult geometritele kättesaadav. Niisuguseid näitusi võime lugemata arvul kokku kuhjata. Balkani sõjas olla palju Bulgaria haritlasi Adriano

poli ja Tschataldsha lahinguväljadele jäänud. Kui palju vaeva ei maksa inimese üleskasvatamine vanematele, kui palju kulu ei tee ta riigile, enne kui temast haritud inimene saab ja lõpeks rippus ühe niisuguse saatuse Türgi sõjamehe sörmeliigutusest ära! Kui individuum väärtuste lõpuline mõõt oleks, siis ei võiks sarnasest nähtusest aru saada. Enne kui Bulgaria advokat — kujutame ühte surmasaanut õiguseteadlasena ette — Türgi soldati püssiotsa ette sattus, oli tarvis, et mingi jõud teda harjunud rööpast välja viskas. Isikliselt olivad bulgarlasele vististi kõik elumõnud kättesaadavad, temale ei olnud, pääliskaudselt vaadates, seda sõda sugugi tarvis, mis talle elu maksis. Rahvuslase vaimustuse torm tõstis ta nagu kuivanud lehekese koha päält ja kandis lahingu möllusse. Ma olen aga sellest kaugel ära, et tõendada, nagu oleks siin arusaamata eneseohverdamise tungiga tegemist. Kui Sofia õiguseteadlane otsuseks tegi oma sugurahva edenemisemõtte eest tule ette minna, siis tundis ta, et temal isikliselt teisiti toimetamise võimalus puudub. Ta leidis, et kui ta mitte ei lähe, siis ta nagu haigeks jääb, et ta kodusistumisega, kuna teised võitlevad, eneses midagi ära rikub, kängu jätab, et ta oma individuaalse olemise arenemise tipule ilma rahvuslisest võitlusest osavõtmata mitte ei tõuse. Tunnete mitmekesisusest ripub elu sügavus ja meeldivus ära ja tundud soe pesa ning „nüansside üleelamine“ ilusa, ta võib ka tark olla, naise kaenlas ei ole veel terve ilm. Selles ongi sotsiaalse instinkti fatalsus. Aastatuhanded on Leonidase kangelasemeelt imestatud. Tema teo hingeline analüüs ei luba muud järeldada, kui et ta oma rahvaga nii kokku kasvanud oli, et ta Greeka iseolemise ja selle tõttu ka kulturi hävitamist üle elada mitte võimaliku ei leidnud olevat. Ilm oleks temale perslaste võidu korral tühjaks jäänud, õudseks, väljakannatamata kurvaks. Leonidase surm ei olnud aga mitte enesetapmine hariliku õnnetu armastaja mõttes: isamaa eest suremise ja enesehävitamise vahel väljakannatamata õnnetu oleku pärast on suur vahe. Esimesel korral on inimene surres ikkagi elumõtte teenistuses: ta sureb lootusega ajaloolise surematuse pääle. Enesetapmine on täieline negatsioon, viljakuseta hävitamine.

Seltskondline olemine on nähtus, mis kõrgemasse elu arenemisejärku kuulub kui üksik isik. Ühiskonna tekkimine on eeltingimiseks, et inimline kultuur mõeldavaks saab. Mis on õieti see, mida meie kultuuriks nimetame? Lugemata inimesepõlvete kogemuste summa, bioloogilised muutused ühes arvatud. Ernst Haeckeli teoria järele seisab kehalise organismi arenemine rakukeste hulga suurenemises ja spetsialiseerimises; Hertwig arvab, et ka rakukene ise „õpib“, täielikumaks saab. Mõlemal juhtumisel edeneme kahes sihis: looduse seaduste tundmaõppimisega, mis meie hariduse sisu on, käsi käes täieneb meie aju ikka sügavamaks arusaamiseks, silm harjub vaatama, kõrv kuulama, ühe sõnaga, meie mõtlemise võime kasvab kvantitatiivselt ja kvalitatiivselt. Kuna pärivuse teoria meile õpetab, et meie midagi äkki tekkinut ei ole, vaid bioloogilise kontinuiteedi läbi juba ajaloo näitelavalt kadunud inimesepõlvedega lahutamata seotud oleme, siis leiame endid ka hariduse läbi käesoleva ajaga ühenduses. Haritud inimene ei või kuidagi mõtte pääle tulla, et tema veel midagi enam-vähem iseseisvat on. Kas ei määra kasvatus juba tema teguviisi ära? Kas ei ole ta hariduse teel omandatud mõistusliste kalduvuste mõju all? On elu perekonnas, koolis, seltsimeeste keskel ja seltskonnas jälgi jätmata mööda läinud? Lõpulikult võttes

on ju hariduse andmine vägivald isiku kallal, s. o. kui nõndanimetatud vaba väljaarenemise seisukohale asuda. Inimese iseloom, karakter, on see, mis meile temast teatud ettekujutuse annab, mis, nõnda ütelda, tema individuaalseks formuliks on. „Iseloomuks nimetatakse,“ ütleb prof. Foncegrive,* „iseäralist viisi tunda ja toimetada, mis sündimise teel päritud loomuse (temperamendi) ja omandatud harjunud kommete alusel tekib.“ See on eelmiste harutuste kokkuvõte. Kõik individuumi elemendid (teda sünnitavad osad) on ära määratud, miks ei peaks ta ise, nende osade integral, ära määratud olema?

Mis on siis lõpeks inimline vabadus, mille pärast ilmas niipalju kära tehakse? Teda ei ole olemas, ütleb see, kes senini minu mõttekäiku tähele pannud. On, vastan ma, kuid ta ei ole muud kui kõiksuguste seaduste täitmine, ka niisugusel korral, kui vastupanekut, takistusi on. Keda loetakse inimeste seltskonnas iseseisvaks? Seda, kes kord kindlaks määratud ja ainult loogilise seadusepärasuse piirides muutuvate põhjusemõtete järele töötab. Kindla iseloomuga aumehe kohta võin ma umbes ära arvata, mis sugusel viisil ta ennast mitmesuguselt kujunevatel elujuhtumistel üleval peab. Iseloomuta subjekt on iga vastutulija ori. Gentlemani juures ei ole muust vabadusest juttu kui võimalusest kord õigekestunnistatud teguviisist kinni pidada. See teguviis peab nii lihasse ja luusse kasvanud olema, et ta reflektivselt meid liikuma paneb, ilma teadvuslike mina vahele segamata; nagu meie südame tuksumiseks peab ta saama. Kui Titanic' u lootsikus kolm inimest ülearu leiti olevat, siis ei olnud nendel inglastel, kes vabatahtliselt merde hüppasivad, aega järele kaaluda, mis teha tuleb. Nende „all right“ oli instinktiivne. Ainult vaba mees läheb vabatahtliselt surma.

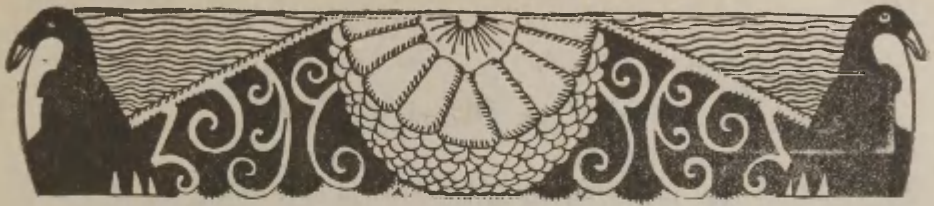
Et juttu tahte vabadusest lõpetada, harutame järgmiselt. Matemaatiliselt on kindlaks tehtud, et meie maakera ümber päikese lendab ja meie muidugi ühes, ilma et võimalust oleks sellest nõiaringist pääseda. Seda asjaolu tähelepanemata jättes vaieldakse tahte vabaduse üle küsimuse kallal: kas võib inimene ühte jalga teise ette tõstmata jätta? Peaks naeruväärt olema. Keegi ei ole minu käest küsinud, kas ma siia ilma sündida tahan või ei, kuid sellest ripub ometi minu saatus ära. Kui palju tuhandeid tahtmisi läheb täide, ka nende seast, mille täidemineku hääks terve eluaeg terve keha ja vaimu jõuga sihikindlalt töötatakse? Ma olen tähele pannud, et vabaduse uskujad pääasjalikult need on, kes seadusega maadlemissel võimalusest sohva pääl pikali olles unistavad, ehk kellele üleüldse muid soovisid ei ole kui need, mis täide lähevad. Vanadel kulturirahvastel oli saatuse idee täiesti välja kujunenud. Isegi jumalad ei võinud *moira* ja *fatum'i* vastu midagi. Juno (jumalanna) küsib Aeneast taga kiusates: *mene incepto desistere victam*?** ja vastab ise: „*quippe vetor fatis*“***. Ja ei ole fatalism kunagi inimeste meelest kadunud, sest et ta maailma asjakäigule omane ja vahetpidamata ennast meile meele tuletab.

Joh. Jans.

* *Éléments de philosophie.*

** Mina peaksin oma ettevõttest taganema?

*** Aga saatus muidugi keelab mind.

„Ürginimene“.

Ürgmaastik all, — ürgveestik vahuvinas,
Ürglaotus lookab udustatud sinas,
Ürginime, — käes vibu, kivist oda,
Ju hakkab valitsema jumalate koda . . .
Ja ühtlasi on vahvad mees ja naine,
Väärjumaldades tuld, neil au sees vägev laine,
Kust nagu tulehülge — päike tõuseb säras
Veevoodit jättes, — vaikses võidukäras
Ta suudleb imestand ürgelajate karja,
Kes rõõmukisal ootmas kiirteharja . . .
Rohtvaibal põlvili, peapaljad — mees ja naine,
Väärjumaldades tuld, neil au sees vägev laine . . .

.
Nii tõusta võimsana, käes hoides verist haaki,
Ma õhtul väsinud varitsemast saaki,
Küll kuulaks ohvrikisa, maitstes sooja verd,
Näeks vaimustuse tules joobundmaad ja merd,
Kui loodus horitsondi lävel ühte sulab :
End päike tulevõrku heites merde valab . . .
Ja siis, kui leina siidis taevastik,
Kui luitund säras tähtelaevastik :
Härg ikkes tõstab pääd ja vanker taevateed
Ju rändab, jättes horitsondi veed, —
Ma uinuks päikse ootel pisarates . . .
Veel hõõguks tuli ohvrialtarites . . .

J. Barbarus.

Maurice Maeterlinck.

Kui kunagi jutt on uutest sihtidest ja küsimustest maailma-kirjanduses, siis nimetatakse kahtlemata ka Maurice Maeterlinck'i nime. Tema imelikud draamad ja filosofilised tööd, nii haruldased ja algupärased oma aine kui vormi poolest, on tõesti midagi uut ja ennenägematut. Nende üle on ju palju vaieldud, neid ülistatud, neid taevani tõstetud, ja teiselt poolt jälle maha kisutud ja poriga pillutud. Kuna ühed näevad temas oma jumalust, tuleviku teerajajat, oleviku Prantsuse peene kulturi tippu, on ta teistele, vähemalt oma esimestes töödes, — müstitsismi kaldunud dekadent, väljasureva kodanluse viimne verstatulp Peaaegu võimata on sellepärast tema kui kirjanduslise suuruse üle praegu kindlat otsust teha: ta on meile ja meie ajajärgule alles liiga lähedal. Võib olla teeb tulevik tema üle koguni teistsuguse otsuse, võib olla tõuseb ajajooksul mõni teine temast vägevam, kes teda oma varju jätab, võib olla ei olegi temas midagi suurt. Kuid ei saa siiski salata, et temas on midagi, mis meie ajajärgu kohta tüüpiline. Ja juba ainult see asjaolu, et ta on suutnud oma kaas-kodanikkude tähelepanemist võita, oleks selleks küllalt mõjuvaks põhjuseks, et temast avalikult rääkida.

Sest ei saa olla hoolimata oleviku vastu: olevikus peitub tuleviku algus ja idu. Iseäranis on see veel maksev niisuguse ülemineku-ajajärgu kohta, missuguses meie praegu elame. Teadus ei ole veel kunagi nii suurte sammudega edasi jõudnud ja kunstides niisugust käärimist olnud kui praegu. Vanad väärtused kaovad, uued asuvad asemele. Inimesesugu otsib, eksib ja leiab.

Ja vaevalt on teist kirjanikku, kes meie aja otsimistele nii lähedal seisaks kui Maeterlinck. Temas kujuneb vast kõik see, mis meie ajal on selget, rõõmsat ja hingelikku.

Meie aeg on kuni äärmuseni lootuseta vaadete, tumedate meeolude, tundelikkude närvide ja meeletu maitsmise ajajärk. Maeterlinck elab kõike seda kaasa ja see, mis ta näeb ja tunneb, kristalliseerib ennast tema töödes. Kõik tema kirjandusliku tegevuse esimese perioodi tööd põevad neid meie ajajärgu hingelisi haigusi. Ta on kõik meie kannatused kannatanud ja võitlemised võidelnud ja viimaks, mis iseäranis tähtis, — võidule pääsenud. Ainult väga aegamööda ja järkjärgult sünnib tema hinges pööre selle rõõmsa, elujõulise ilmavaate poole, mis iseloomustab tema viimaste aastate töid ja õigustab tema kriitikerisid teda kuulutama stoikeriks ja optimistiks.

Meie aja inimesed otsivad emotsione, igasuguseid läbielamisi. Harilikult surelikest veel enam teevad seda kunstnikud ja kirjanikud. Ja nende hulgas ei ole Maeterlinck'il mitte viimne koht. „Tema on osa meid endid“, ütleb üks tema kriitikeridest (Elisabeth Norat).

Võiks veel oletada meie ajajärgu kohta teatavat kalduvust müstitsismi, metafüüsikasse. Asutatakse uusi usulahke, räägitakse suremata hingest, hauatagusest elust jne. Käsitades mõnesuguseid meie olemasolu üleloomulisi külgi, vastab Maeterlinck praeguse aja nõuetele samuti kui mõni orator rääkides tulevases elust ja nägemustest. Päälegi ei ole Maeterlinck'i müstitsism sugugi mitte nii tume ja arusaamata, nagu harilikult müstikeridest arvatakse, vaid see on koguni selge ja läbipaistev, kui ainult tema draamasid ühes tema filosoofiliste töödega tuntakse. Sest viimased on sagedasti esimeste kommentarid, ja ümberpöörduvalt: seda, mis teoretiker Maeterlinck oma filosoofilistes töodes räägib, tõestab ta oma draamades kui kunstnik. Temas on ühendatud poet ja filosoof.

Maeterlinck'i teosed eeldavad autori suuri teadmisi. Maeterlinck tunneb muu seas India filosoofiat ja usku, kabbalat, kirikuasiid, Plato't, Markus Aureliust jne. Enne kui ta oma enese filosoofiliste vaadetega üles astus, pani ta suuremate müstikeride Novallis'e ja Ruysbroeck'i töid ümber Prantsuse keelde.

Kuid sellegi päälle vaatamata oleks asjata otsida Maeterlinck'i teostes uusi, veel väljendamata mõtteid. Sellest ei järgne aga veel sugugi, nagu kordaks ta vanu, äraiganenud tõdesid. Koguni vastuoksa — ta on väga algupärane. „Ainult tema puudutab meie hinges niisuguseid hääli, mida me kunagi oma südametunnistusega üksi olles oleme kuulnud, aga võib olla aja ehk kõlblike mehiseuse puudusel ära unustanud.“* Nüüd aga, kirjaniku poolt uuesti elule kutsutuina, saavad nad koguni uue kõlavuse ja maheduse. Just nagu nõiakepi väel avab ta meile sääl, kus meie oodatagi ei teadnud, uued sügavused ja kuristikud.

„Meie igapäevases hallis elus leiab ta nii suure hulga ainult oma hingelise sügavuse poolest väljapaistvaid jooni, nii palju põhjusi rõõmuks ja õnneks, et teda on õigusega nimetatud „inimesesoo õnne ja ilu preestriks“.

Veel üheks Maeterlinck'i iseäralduseks on kindla ja kavalselt läbiviidud süsteemi puudus tema filosoofilistes töodes. Ta ise ütleb ühe oma suurema filosoofilise töö sissejuhatavas päätükis: „Võib olla on juba alguses kasulik selle päälle tähendada, et asjata oleks otsida selles raamatus kindlat metodi. Ta seisab koos ainult katkendlistest mõttemõlgutustest, mis, suuremaid ehk vähemaid ringisid tehes, keerlevad kahe-kolme küsimuse ümber. Ta ei taha kedagi uskuma panna (überzeugen), ega kipu midagi väitama. Raamatutel ei ole lõpuks elus seda tähtsust, mida neile annavad inimesed, kes neid kirjutavad ja loevad; tähtis on vaim, milles neid loetakse.“**

Maeterlinck on meeolude kirjanik. Teda ei huvita mitte nii väga iseloomude kirjeldus, tegevuse juhtimine, sündmustiku aren-

* M. A. Саломонъ: Метерлинкъ. Его творчество и мирозерцание.

** Maeterlinck: La Sagesse et la Destinée.

dus kui meeleolu, mis teatud stseen kuulajas ehk lugejas äratav. Sellepärast tarvitabki tema oma draamadest kõiksugu väliseid efektisi, tummi shestisi, ettetähendusi, vaikimist ja isesugust n. n. Maeterlinck-Ibsen'i üldialogi, kus alati ridade vahelt võib aimata mingi üleloomulise jõu, saatuse, jumaluse, otsatuse, igavuse juuresolu. — Kuid sellest pärast. Vahest kõlbaks siinkohal esitada mõnda joont Maeterlinck'i biografiast.

Maeterlinck sündis Gentis 29. aug. 1862 vanas Flandria perekonnas. Öppis säälsamas jesuitide kollegiumis ja pärast Genti ülikoolis õiguseteadust. Oma noores põlves on ta palju lugenud. Pärast ülikooli lõpetamist asub ta vanemate soovil oma kodulinna advokatide hulka, kuid advokadi praktikaga on ta vähe tegemist teinud. Teda meelitas Paris, kuhu ta viimaks 1886. a. pääseb. Ühes Montmartre'i õllepoes puutub ta selleaegsete Prantsuse kirjannikkudega, muude hulgas ka Villiers de l'Isle-Adam'iga, kokku, millest ta vaimustusega kirjutab. Pääle seitsmekuulist Parisis viibimist oma kodumaale tagasi pöörates on ta kaua aega Antwerpeni ümbruses maal täielises üksilduses. Sääl on ta ka suurema osa oma draamadest kirjutanud. Pärastpoole kuulsaks saades muretses ta omale Normandiasse villa, kus ta suvel oma armsaks saanud mesilaste seltsis juba rohkem kui 20 aastat on elanud. Talved saadab ta Parisis mööda. Biografiliselt oleks vahest veel tähtis, et ta, ehk küll sündimise poolest flaamlane ja seega Germani tõu hulka kuuluv, oma kirjatööd siiski Prantsuse keeli kirjutab. Kuid prantslased võivad teda vaevalt oma natsioni kirjannikkude hulka lugeda, sest ta käsitab ainult üleüldis-inimlisi aineid. Talle on selles sihis Prantsuse rahvuslaste poolt etteheiteidki tehtud, kuid ta ei ole neist hoolinud ja ei ole seni veel mitte ühte otsekohe Prantsuse rahva-elust võetud ainet tarvitanud.

Maeterlinck algas oma kirjanduslikku tegevust terve rea väikeste luuletustega mitmesugustes selleaegsetes kuukirjades; pärast iseäralise koguna väljaantud kannavad nad „*Serres Chaudes*“ (Triipus) nime. Nende kohta kirjutab van Bever, Maeterlinck'i sõber ja kaasmaalane: „Kõik igatsused ja meeleheited, milles üks tundelik hing, ümbritsetud lämmastavast olukorrast, võib vaevelda, on enesele teed leidnud nendesse väiksetesse lauludesse. See on peenendatud, kristalliseeritud kunst! Kõik sõnad on nagu loetud. Vaevalt on küll kunagi inimeste keelt nii järelemõtlikult tarvitatud kui siin. Iga luuletus sisaldab terve tragöödia.“

Siiski — neid keele, rütmi ja vormi poolest nii väljapaistvaid luuletusi pandi vaevalt tähele, ja kuulsaks tegivad teda ainult nendele järgnevad draamad. Suurem osa neist kuulub Maeterlinck'i kirjanduslise tegevuse esimesesse periodi.

Ma võin siin ainult mõnest üksikust tüüpilisemast rääkida. Sest kui tahaks neid kõiki käsitada, peaks selleks kaugelt rohkem ruumi olema.

Kõige iseäralikumad ja algupärasemad kogu Maeterlinck'i tööde hulgas ja üleüldse terves maailma-kirjanduses on küll ta

väiksed ühejärgulised „näidendid marionettide jaoks“, nagu ta neid ise pool naljapärest, pool tõsiselt on nimetanud. Nende sisuks on alatasa kasvav hirm millegi teadmatu, tundmatu ees, mis ähvardava äikesepilvena läheneb kartvale inimestekogule. Tegevus ja tegelased ei ole siin tähtsad, viimased ongi rohkem varjukujud, sümbolid, mõne üksiku tunde kandjad, kui tõsised inimesed: nad on nii primitiivsed kui lapsed ja nii iseloomuta ja inerdid kui marionetid, mida mehaaniliselt liikuma sunnitakse. Nad käivad ja räägivad ilma et neil aimu oleks sellest suurest saladusest, mis neid ümbritseb. Ainult üksikud, iseäranis tundelikud ja instinktiivsed iseloomud, aimavad tumedalt seda hädadohtu, mis neile läheneb. Need on enamasti naised — sest need on tundelikumad kui mehed —, lapsed ja vanad elutargad raugad. Niisugune on näituseks pime vanaisa „L'Intruse'is“ (Kutsumata külaline).

See draama kujutab surma hirmuäratavat lähenemist. Isa, vend, kolm tütart ja pime vanaisa istuvad suures vanaaegses saalis tumeda lambitule valgel ja ootavad üht sugulast, kes on lubanud neile selleks õhtuks võõrsile tulla. Kõrvalolevas toas on haige ema. Arst on öelnud, et ta varsti terveks saab, ja see näib ka nii olevat. Ainult pime vanaisa, haige isa, aimab midagi tumedat; ta ei usalda teisi ja väriseb iga vähema kui sündmuse juures, instinktiivselt aimates, et midagi paratamatut ja nägematut on lähenemas. Tema hirmunud ettekujutuses saavad koguni harilikud asjas iseäralise sümbolilise tähenduse. Nii näituseks: viikati luiskamine, puude kohin, korraga vaikiv lindude laul pargis jne. Keegi käib alt uksest. Kõik kuulevad seda. Nad rõõmustavad: see on oodatud külaline. Ainult vanamees on umbusklik. Trepil pääl kostavad tumedad sammud, uks läheb lahti ja lävele ilmub toatüdruk, kuid vanamees kinnitab, et ühes toatüdrukuga ka keegi võõras tuppa on astunud ja laua juures istet võtnud. Keegi ei usu seda; vanamees hüüab kõiki nime pidi ja näitab kohta, kus võõras istuvat. Teised ei näe sääl muud kui tühja tooli. Kuid nende värisevad hääled tunnistavad, et vanamees on suutnud neile oma meeoleolu üle anda. Hirm tõuseb kraad-kraadilt. Keegi ei julge enam rääkida, kartes, et ta häälekõla teda ära annab. Kell lööb kaksteistkümmet. Viimse löögiga kuuldu, nagu tõuseks keegi rutuga toolilt üles. Tuli kustub, petroleum on otsa saanud. Näitelava läheb pimedaks. Siis läheb korraga kõrvaloleva toa uks lahti, hele valgusejuga tungib pimedasse saali ja selle valgel näeme halastaja õde, kes lävel seistes saalisolejate poole teeb tumma ristimärgi. Kõik tungivad kõrvalolevasse tuppa, vanameest üksi jättes. Sellega lõpeb näidend, õudne ja külm, otsekui puhuks säält jääne põhjatuul. Seesuguseid on Maeterlinck'il veel mitu.

Sama teema, ainult natuke teisest küljest käsitatuna, leiame *Intérieur'i* (Sisemus) nimelises näidendis.

Näitelava kujutab aeda väikese maja ees, mille valgustatud akna läbi võib näha tervet perekonda rahulikult ja õnnelikult õhtut mööda saatmas: isa suitsetab, ema kiigutab last, tütreid hee-

geldavad. Akna all aias seisavad vanamees ja teekäija; nad vaatlevad seda rahulikku pilti ja ei julge sisse minna. Nad on tulnud ütlema, et üks selle perekonna tütardest, vaikne, armas tüdrukukene, keda tänaseks mitte koju ei oodata, on ära uppunud ja et teda praegu kantakse maja juure. „Nad usuvad, et midagi ei või sündida, sest nad on ukсед kinni sulgunud ega teagi, et hing elab ise oma elu ja maailm ei lõpe veel maja uste taga . . . Nende elu näib neile nii selge olevat . . . nad ei aimagi, et ilmas on palju inimesi, kes seda palju paremini tunnevad kui nemad, et kaks sammu nende uksest seisab õnnetu vanamees ja hoiab oma värisevates kätes kogu nende väikse õnne!“ räägib vanamees. Ta ei tea, kuidas neile seda hirmsat teadet edasi anda, ja mida kauemini ta vaatab, seda rohkem hakkab ta kartma: „Ei tea, mispärast mulle kõik, mis nad teevad, paistab nii imelikuna ja tähtsana . . . Mulle näib, nagu näeksin ma neid koguni teisest ilmast, ja seda ainult sellepärast, et ma tean üht väikest tõde, mida nad mitte ei tea . . . Ma ei teadnud, et elus on nii kurbi asju ja et ta hirmutab seda, kes tema pääle vaatab.“

Selles teoses on sama kartus surma ees kui eelmiseski. Veel reljeeflisemalt ja efektlisemalt on see kujutatud „Pimedates“. Nähtavasti tahab siin Maeterlinck pilti luua kogu inimesesoost: meie oleme kui pimedad siin ilmas, meie ei saa millestki aru, meie ei tea, kust me tuleme ja kuhu me läheme, meie istume eraldi üksteisest ja hüüame üksteist kartlike häältega; meie senine tudisev eestvedaja — usk — on surnud; kes viib meid õigele teele? Ümberringi on kõik nii tühi ja kole . . . Niisugune on selle tüki meeoleolu, lootuseta ja meelegeitlik; mitte ühte teed ei vii tulevikku. Siin jõuab Maeterlinck'i pessimism oma kulminatsiooni punktini. Siit pääle sünnib pööre rohkem optimistliku ilmavaate poole. Maeterlinck ise kirjutab selle kohta eeskõnes oma tööde viimasele väljaandele: „Pärast neid väikseid draamasid, milledest oli jutt eelpool, näitas mulle ausam ja mõistlikum olevat surma sest pääosast lahkuma sundida, milleks tal, võib olla, ei ole õigust.“ Säälsamas katsub ta ka neid oma pessimistlikka väiteid põhjendada: „Meie elu ümbritsevad mingisugused nägemata ja paratamata jõud; nende nõu ei ole teada, aga . . . nad on meile vaenulikud ja luuravad iga meie sammu, nad on rõõmu, elu, rahu ja õnne leppimata vaenlased . . . Kõige sagedamini võtavad need jõud surma kuju. Ähvardav, silmakirjaliselt passivne surm tungib igale poole. Ainukeseks vastuseks elu otstarbe küsimuse pääle on ta ärähävitamise saladus. Surm on ükskõikne, halastamata ja pime, ta toimetab umbkaudu, õnne pääle, aga rõõviv siiski pääasjalikult kõige nooremaid ja õnnelikka ainult sellepärast, et nad on vähem vagusad kui õnnatud ja et iga ägedam liigutus äratub ta tähelepanemist. Ta ümber on ainult tühised, nõrgad, värisevad, passivselt mõtlevad olevused, — ja sõnad, mis nad räägivad, ja pisarad, mis nad valavad, langevad sügavusesse, mille äärel tegevus sünnib, ja langedes sünnitavad nad tumedat,

kumisevat häält, mis räägib, kui sügav see sügavus on. Vaadelda meie olemasolu sellest seisukohalt ei loe ma mõttetaks. Sest vaatamata kõige meie tahtmisejõu pingutuse pääle, ei ole meil praegusel ajal korda läinud teist, suuremat inimlikku tõe leida. Ja veel kaua saame me olema ainult juhuslikkudeks, nõrgalt kiirgavateks sädemeteks, sihita paisatud öö ükskõiksesse meelevald. Kaua, võib olla igavesti . . . kuni viimaks teaduse leidus või teade kusagilt teisest ilmast, näituseks mõnelt vanemalt, teadmises meist kaugemale jõudnud planedilt, ei seleta meile elu algust ja mõtet.“

Pääle nende väikeste draamade on Maeterlinck'il veel teisigi suuremaid, mitmevaatuslisi, Shakespeare'i eeskujul üksikute piltide viisi korraldatud; nad näivad rohkem lugemiseks kui ettekandeks määratud olevat, ja nad ongi pääasjalikult niiviisi laiali lagunenud (ainult mõned üksikud sünnitavad erandi). Nendest oleks nimetada: *La Princesse Maleine*, *Pelléas et Mélisande*, *Alladine et Palomides*, *Aglavaine et Sélisette* ja *Monna Vanna*.

Nähtavasti katsub Maeterlinck neis töödes praktiliselt seda ideali teostada, millest ta oma filosoofilises töös „*Les Disciples à Sats*“ räägib. „Kas ei ole võimalik,“ kirjutab ta, „meile seda lasta läheneda, mida me aimame ridade vahelt, lugedes „Kuningas Lear'is“, „Macbeth'is“, ja „Hamlet'is“ — otsatuse müstilist laulu, hingede ehk Jumala õudset vaikimist, horitsondil hõljuvat igavust, saatust, mida me tunneme oma elukäiku juhtivat, olgugi et meie ei tea, mis pärast me seda tunneme, — kas ei saaks kõike seda mingisuguse iseäralise käsitamiseviisi tõttu meile lasta läheneda, näitlejaid selle asemel kõrvale tõrjudes.“

Esimeses sellesihilises draamas „*La Princesse Maleine*“ realiseerivad seda ideali arutu hulk ettetähendusi. Kogu tükk seisab koos pea ainult ettetähendustest: komeedid, rahe, öökullid, saladuslikud kohinad, nutvad fontanid jne., jne. Pääle nende, närvide pihta käivate, odavate efektide tarvitab Maeterlinck veel teisigi. Pea igal sammul on katketud laused, pooleldi väljaöeldud mõtted, hirmunud hüüded, tummad sheetid, äkiline vaikus.

Suurt osa mängivad sümbolid: olgu see uks, mida ei saa lahti teha, või võti, mis on ära kadunud, ehk imelik sõrmus või fantastiline lind. Siin tarvitab ta ka esimest korda oma armastatud, seatud sihtide kättesaamiseks nii kohast maneri — ühte ja sedasama lauset ehk sõna mitu korda korrata. Elus ei panda neid kordamisi nii tähele, näitelaval aga mõjuvad nad meeolelu pääle süvendavalt.

„*La Princesse Maleine*“ oli Maeterlinck'i esimene draama, mis laialisemat tähelepanemist äratas. Octave Mirbeau tervitab sel ajal veel noort algajat kirjanikku vaimustatult, teda ülistades „Belgia Shakespeare'iks“. Üleüldiselt peetakse aga seda tööd üheks nõrgemaks tema draamade hulgas.

Järgmine töö, „*Pelléas et Mélisande*“, on üks ilusamatest kogu Maeterlinck'i toodangus. See on sümbolistlik-fantastiline mui-

nasjutt armastusest ja õnnest; ta üksikud stseenid on kui rida pärlid üksteise järele lükitud; mõned armastuse episoodid on otse nõiduslikud oma graatsia ja ilu poolest.

Siin puuduvad eelmise töö schablonilised efektid, ja surm ei edenda siin enam pääosa, vaid koguni lihtsad inimlikud tunded: armastus, armukadedus, kättemaksmisehimu, südametunnistuse piinad jne.

Näidendi sisu on õieti lihtne: Kuningapoeg Golo leiab metas jahil olles kuningatütre Melisande hallika ääres nutmas.

Golo (küsimine): „Kes sulle paha on teinud?“

Melisande: „Kõik, kõik!“

Golo: „Millega?“

Melisande: „Ma ei või, ma ei või seda ütelda.“

Golo: „Ära nuta nii; kust sa tulid?“

Melisande: „Ma jooksin, jooksin, jooksin“

Golo: „Kust sa jooksid?“

Melisande: „Ma eksisin, eksisin. Ma ei ole siit, ma ei ole siin sündinud.“

Golo võtab teda kaasa oma lossi ja tast saab tema naine. Aga Golo noorem vend Pelleas ja Melisande hakkavad üksteist armastama, ja nüüd kujuneb nende vahel terve rida stseenisid, nii puhtaid ja ilmsüütaid ja gratsioslisi oma sisu poolest. Nad on kui väiksed lapsed, nad armastavad üksteist ilma et nad teaksid, mis armastus on. Golo märkab seda ja armukadeduse hoos tapab ta oma venna ära. Melisande sureb kurvastuse kätte. Golo ei kahetse oma tegu. „Ma tegin seda kogemata, ma ei ole süüdi!“ hüüab ta. Ta on ainult tööriistaks saatuse käes olnud, kes teda sellele teole on sundinud. Ka Pelleas tunneb enese kohal saatuse juhtivat kätt: „Meie ei toimeta enam nii kui meie tahame,“ ütleb ta Melisandele. Ja vana elutark kuningas Arkel tõendab otsekohele: „Ma ei ole kunagi saatusele vastu pannud.“

Näib, nagu oleks Maeterlinckil kahju, et ta niisuguse inimese tragöödia kirjutas. „Alladine et Palomides“ on taevas ja maa jälle täis ettetähendusi, müstilised ideed täidavad inimeste meeli . . .

„Aglavaine et Sélisette“ käsitleb vahekorda kahe suuremeelse naise vahel, kes mõlemad ühte ja sedasama meest armastavad. Aglavaine on tarkuse ja iluduse eeskuju, ta räägib toredaid sõnu hingelisest ilust, armastuse õnnest, vaikuse rõõmudest jne. Kuid ta armastus, mis ainult mõistuse pääl põhjeneb, on küll väliselt ilus, aga otsustaval silmapilgul siiski jõuetu ja nõrk: „ta ei julge sellest ei lahti öelda ega Sélisette'i talle ohvriks tuua.“* Seni kui ta kahtleb ja vaeva näeb, et Sélisette'i hingeliselt oma kõrgusele tõsta, näitab see lihtne, armukade, instinktiivselt talitav toatüdruk niisugust heroilist eneseärasalgamist, missugust keegi oodatagi ei teadnud. „Kuidas ta oskab valetada, et oma enesetapmisele juhuslist iselaadi anda, kartes armastatud inimeste rahu rikkuda!“**

* A. Луначарский: Морисъ Метерлинкъ.

** Säälсамас.

Ja lõpuks peab Aglavaine tunnistama, et see, mis Selisette tegi, oli „tuhat korda ilusam ja puhtam kui see, mis mina tegin“. Ta rahu on rikutud ja armastus, mis nii poetiliselt algas, kadunud. Siin esineb Maeterlinck peenikese psühlogina. „See on kõige vaiksem ja õrnem töö, drame de la beauté intérieure (sisemise ilu draama). Autor tahab näidata, kuidas inimese hinges — Selisette —, kel seni millestki aimu ei olnud, vaeses, pimedas, magavas hinges, kes elab ainult välispidi ja räägib ükskõikseid asju, korruga ärkab kurbus, ärkavad kõik temas tukkuvad sisemised jõud, kuidas temas saab mõttest tegu, mis teda tõstab kõrgemale endast ja avab talle temas peituvat kõrguse ja ilu. Meie seisame siin aukartuses ühe hinge ärkamise juures.“

Selle näidendiga katkeb Maeterlinck'i draamade tsükklus. Viie aasta jooksul (1896—1901) ei ole ta ühtegi draamat kirjutanud. Seda vahet täidavad tema filosofilised tööd. Ja kui ta siis 1902. a. uuesti näitelavale ilmub, on ta töödel koguni uus sisu ja koor: pessimistist on optimist saanud.

Seda pööret kujutavad kolm suurt proosa-tööd: „Le Trésor des Humbles“ (Alandlike varandus), „La Sagesse et la Destinée“ (Elutarkus ja saatus), „La Vie des Abeilles“ (Mesilaste elu). Esimene nendest kuulub tema pessimistlikesse ajajärku, viimased kaks on optimisti kirjutatud.

(Järgneb).

A. Reben.

Luule kui askus (nõiastus).*

(Poetide vürst — K. Balmont.)

Meie aeg on „kine matografi kuningate“, „chiromantia professorite“, „näitelava printside“, „filosofia vürstide“ (vaene Bergson!) ja . . . „luule vürstide“ aeg. Jah! aunimi jääb aunimeks, olgugi et ta komplimentina tarvitatud on; vürst jääb vürstiks, olgu tal terve vürstiriik, ehk 20 oinast, nagu Kaukasia vürstidel, ehk kui tal ka mitte midagi ei ole. Tõsine luuletaja ei peaks siiski reklamilisi banalsusi sallima . . .

Ma ei mõtle lühikeses artiklis Balmonti, kui Vene kuulsamat poeti, täielikult esitada; ma ei loe seda koguni võimalikuks, kuna igas luuletajas teatud, teistele arusamatu hingevärin peidul on. Tõsine luule on peaaegu seletamata, ja kui ta seletatud on, siis ei ole ta enam luule. Meie võime ainult poetist — tema luuletustest külmalt mööda minna, võime aga ka vaikides imestama jääda, ammutades neid esteetilisi toredusi, mis kunstnik meile loojana näitab. Nimelt loojana, sest meid huvitab just sünnitamine, see vaimustusepiin, milles luuletaja on väänlenud, et luua, mis oleks liha tema ihust ja veri tema soontest, Meid hu-

* „Поэзия какъ волшебство“, лекція К. Д. Бальмонта. 22. märtsil 1914 (Kiievis).

vitab rohkem loova töö dünamika kui statika, lausub K. Ehrberg; sest ei ole tõsi mis kirjutatud, vaid mis selle järele loetud saab.⁴

Keda Balmont kui poet huvitab, seda juhiksime tema paljuarvuliste kogude juurde (v. „Хороводъ времянь“, „Зеленый вертоградъ“, „Литургия красоты“, „Фейнныя сказки“, „Только любовь“, „Зарево зорь“, „Подъ сѣвернымъ небомъ“ j. n. e.).

Päälegi on niisugune tundmaõppimise viis lugejale kõige erapooletum lõbu. Minu aineks on praegu Balmonti teoreetiline tõendus, et luule muud ei ole kui askus, maagiline suggestion, luuletus, — nõiasõnade kogu. Nõiduvuse — maagilisuse kandejõuks on umb- ja täishäälikute teatud viisil kombineeritud kõla. Ekstaatilise vaikusega rääkis poet oma ettelugemisel, nõidsõnu pildudes — oma filosofilistele unistustele andudes. Mind valdas rohkem ettekanne kui sisu, mis sümbolistlike võrdluste abil liig udustatud sai. Ma peatan lühidalt ettetoodud faktidel. Ütleme, alguses oli sõna, aga Balmonti järele ei olnud see ainult sõna, teatud mõiste tähendamiseks, vaid selles oli loodusehääli — nõiduslik looduse häälitsemine, mida inimesed omandades müstiliseks muusikaks — luuleks moodustasid. Nüüd peab ürgsõna maagilist elementi poet veel haistma, kuna teised selle süvenemise omaduse juba kaotanud on.

Igas luuletaja sõnas-sümbolis peab elama päikese sära, õite leitsak, mere müstiline kohin õhtuvaikuses, nagu see vanast nõia-värsside vägeva mõjuga sõnus elutses, sest luule ei ole muud — kui nõidus. Lõokese lõõritav entusiasm, näljase metslooma karglev verehimu, kui ta metsapadrikus selgroogu sirutades unest ärkab, okeani tuulte otsatu rühkimine, — see kõik on loodusest poeti hingesse asetatud, ja nagu Egiptuse, Mexiko, India, Babeli j. t. ürgnõidujad, nii loob ta neist looduse elementidest imelisi maagilise kõlaga salma, üksikuid hingi määratuks — rõõmust määratsevaks hingede okeaniks ühendades. Nagu armastus Inglise niiskel jalakate alleel, lõuna apelsini ja tsitroni puude vänges leitsakus, täis kirge ja pakitsust, üht ja sedasama keelt räägib, niisama kordub sõna salalik kõla — tema hing — kõigis keeltes. Armastus (kui kolmas element) on võimalik, kui on olemas kaks elementi (mees + naine), rida + rida annab rümi. Luule kõlaline saladus — on poeti saladus. Sõna ei ole ainult sõna-keha, vaid sõna-hing ühtlasi. Veel rohkem! Mitte ainult sõnad, vaid iga häälik on looduse hingestatud müstiline element: nagu tolmuühmed huljuvad õhus häälikud — poeti sõnas nõiduvaks vöökirjaks kujunedes; nii kudenevad lüüra kuldkeeled, olenevad uued olevused — täis maagilist elu. Sõna saab luuletaja meeltele elavaks elavatele, — liugledes pilvena, tuulena ähkides, raksudes piksena, võlvidelt puistates tuld. Määratu okean, kus pihuvärvilised pisarad (sõnad) ühinevad üheks lainte kohaks — see on looduselaste keel.

Luule on vahemeheks umbkeelsetele: kõigi rahvaste umb-

* v. K. Эрбергъ „Цѣль творчества“ lk. 191.

ja täishäälikutes on ühine hingeväärin, iseäraline maagilisus, milles kõlavad südamete salajamad soovid; kõik keeled jooksevad selles häälikute müstikas kokku.

Balmont jagab tähestiku kahte jakku: a) täishäälikud — kerge naiselik element, ehk lihtsalt naised („n“, vene keeles „ж“); b) umbhäälikud — raske mehelik element („m“), ehk mehed. Ainult „v“ (в) on tähestikus vördjas, kus element „n“ (naiselik) ja „m“ (mehelik) hermafroditlikes ühenduses püsivad. Igal häälikul on oma hingeline algupärasus — oma karakter. Võtame esiteks naiselik element („n“): a- täis naiselikku saledust ilmub ta vargsi — kurvana, melanholilisena (рыдаеть, печаль, русалка, бабочка); o- lai, uhke nagu laotus ise (просторъ, горизонтъ, соколъ, солнце, широкий); i- kiunuv viiul, painduv joon (скрипка, визгъ, крикъ, мигъ, ппскъ, линия); u- tusane, täis tõusu ja raskust (буря, угрюмый, туча, дума, звуки); e- muutlik, kaval, petja, üksainus mitmes olemises (nagu veel ё, ѣ, э), vahest täis lootust, vastukõla — hõljumist (измѣна, жена, надежда, эхо, свѣтлая, благовѣсть).

Meheline element („m“) esineb niisama kindlas meeleolus, teatud värvi eneses kandes: r- must, tume, kurvastav, täis kohutavat müstikat ja ähvardavat mõrudust — vahel rahulolematust (черный, смерть, грозная, рокъ, рокотъ, устрашающій, громъ); l- (r-i vastand) täis õrnust, meelitusi, joobnud armastusest (ласка, любовь, ландышъ, млеи); m- vaikne, magus, määriv nagu mesi (медленный, медъ, милый), я- selgus (яръ, ясный); ю- siduv, painduv, mässiv nooruseking (вьющійся, вьюнъ); б- ülev, kõrge (богъ); ч, ш, щ- ussi visin, kauge kohin (шипѣние, шурчанье, шелестъ), v- kerge, hüppav nagu laine (naiselik element), ja tüse nagu tuul (element „m“) (волнистость, вѣтеръ).

Puudu jäid muidugi meie keele elemendid: ä, ö, õ, ü, kuna Vene keeles just vastavaid ei leidu. Oma teoria nähtlustamiseks tõi poet hulk luuletusi oma luulede kogudest ette. R-i ähvardava, kohutava, rahutu tumeda müstika tõestuseks olgu ette kantud „Кони бурь“:

1. Ржали громы по лазурн,
Разоржались кони бурь;
И, дождавшись громкой бури,
Разрумянили лазурь.

*2. Громы, рдѣя, разрывали
Крѣпость мраковъ, черный кругъ.
Въ радость радуги играли
Воздвигали рдяность дугъ; jne.

Elemendid: l (л), ю, е ja i oma õrnuses, painduvuses hõljumises:

1. Твоя любовь въ меня вошла,
Какъ липкій медъ,
Твоя любовь свѣтла, теила
Во мнѣ шпыветъ.

2. И я себя съ тобой слила,
Я мыслю вслухъ
Какъ благовонная смола,
Какъ сладкій духъ; jne.

Pääle oma salmikute arvas Balmont niisamasugust nõiduvust kõige rohkem veel Edgar Poe ja V. Ivanovi tõis leidvat. Ettekandest jäi mulje: õndsad on, kes usuvad . . . Balmontil on palju usku oma teoria realiteedi sisse, olgugi et Vene keeles suurem osa tähti määratud fonetikale ja psüühikale ei vasta —

poeti tujuka seaduse alla mitte ei paindu. Üllatas siiski laia fantasia ja paatosega paaritatud esteetiline fideism, ja ma katsusin sest nõia teoriast isegi aju füsioloogiasse juurdledes aru saada. Õrna erkudega inimene võib teatud meele muljet teiste meeltega siduda — seda üleüldistada: nähtav saab kuuldavaks, kuuldav nähtavaks, — isegi värviliseks (fa — lilla, roheline; sol — punane jne.); kas siin assotsiatsioonide korratu käiguga (v. B. Cepockii, „Психиатрия“, 1912. lhk. 33.) ehk „saatjate assotsiatsioonidega“ tegemist on, see ei ole tähtis. Eluta asju (häälikuid) elusatena — isegi hingestatutena näha ja kuulda, selleks peame vist küll oma hingevärina, oma psüühilise elemendi neisse mahutama; peab sündima iseäraline süvenemine — isiku üleminek „transfert de la personnalité“ ja psüühiline süvenemine — „Einfühlung“. Sünnib teatud isiku hävitamine (L'homme s'impersonnalise) — „enese suitsetamine“, nagu Baudelaire kunagi ütles, kui ta end opiumi suitsuna piibust lendu tõusvat tundis. Nii võiksime meie siis end luules igasse puusse asetada, linnuna tiivutada, aga selleks tarvitame sõnu; eraldatud häälik on siin liig võimetu. Oli ju vist alguses ikkagi sõna, aga mitte üksik häälik hinge väljendajaks, ehk kui, siis ainult mõni üksik. Täishäälik „a“ (niisama „o“) saab veel praegugi imestuse avaldamiseks, „e“ pilkelise elemendina tarvitatud; koera hulumine ligineb võltavale — kaua kuuldavale „u“-le (aga see on siiski ainult häälik, mitte häälik!), nagu ka meie äärmiselt teravad tunded niisama häälena esinevad (nutt, naer, häda, rõõmukisa, hulumine) . . .

Nüüd tahtsin veel tähendada, et Balmonti teoria enam sugugi algupärane, ega uus ei ole, kuna siin esineb: a) osalt prantslase René Ghil'i „sõnade instrumenteerimise“ ja b) A. Rimbaud' (ka prantslane!) „värvitud häälikute“ teoria. 1885 (ja 1886) aastal astus René Ghil oma „sõnade instrumenteerimise“ teoriaga välja, juhatahes veel kuidas kirjeldada horitsondil veduri järsul sammul kerkivaid ronga, õpetades hümnusteks looma maid, mäeahelikka, mustas vabrikute suitsus sumbunud elu jne. Sõnasse pidi mahutatud saama elu muusika — valguse, värvide, lõhnade ja kärade muusika, ja nagu René Ghil kindlasti usub, — on E. Verhaeren oma „Forces tumultueuses“is, „Villes Tentaculaires“is ja filosofiliselt ka „Multiple splendeur“is tema genialne õpilane. Veel rohkem ehk võime Balmonti kohta lausuda, et ta „ghilist“ on, olgugi venestatud.

Niisama ei ole Balmonti teoria ka Rimbaud' mõjust vaba, kes oma sonettis täishäälikutele värvilise tähenduse andis:

a- must (sitikate must samet), e- valge (lina, udu, jäämäed, kalliskivi), r- punane (veri, haav jne.), u- roheline (roheline vesi, heinamaad jne), o- sinine (silma sära, lend taeva laotuses jne.).

Rimbaud' a (must) on Balmonti r (ka must). Nii korduvad tublisti vananenud asjad luules kui teorias. Olgugi et juba Goethe omal ajal ütles: „Alles Gescheite ist schon gedacht worden, mann muss nur versuchen, es noch einmal zu denken,“ siisk

ei tohiks tõsine kunstnik, veel vähem luuletaja-kunstnik uskuda, et kõik uued võimalused piiratud on. Ei! Kui ka riimidest puudus võib tulla, ei vähene rütmuste rikkus kunagi; nende rohkus võimaldab veel palju, — igale individuumile omapärast avaldamise viisi. Nagu iga puuleht isemoodi väriseb, nii mitmekesiselt võib ka poeti hing väriseda, rütmuseks kehanedes. Kui luuletaja end teoreetiliselt kindlustada tahab, siis peame ikkagi arvama, et luule ilma teoriata hästi püsti ei seisa. Ei ole vist kunagi veel niipalju esteetilisi teoriasi ja pihupalju kõrvalteoriasi ehitatud kui praegusel aastasajal, mis ennem loova töö seisakust kui progressist tunnistust annab. Balmonti analüüs on luule ürg-, ehk õigem algelemendini jõudnud, aga keemias annab ikkagi olluste — elementide ühendamine ja ühinemine plahvatusi. Ei ole ime, kui kalliskivi keemilistel analüüsidel söeks muutub, ja ainult kahjatsema peame, et luuletajad küllalt truud ei ole luulele, vaid selles enne ikkagi midagi muud näevad, mitte aga puhast, teoriast vaba luulet — seda imelist hingenägemust, mis inimesele nii harva osaks saab. Balmonti väide, nagu oleks luule nõiasõnade sepitsemisest alguse saanud, ei jõua vist ka kedagi uskuma panna, ka meid eestlasi mitte, olgugi et meil vanast (kui tõsis kunsti veel ei olnud), sõna „kuns“, „kunts“ (mis ka pusimist ja nõidumist tähendab) — „kunsti“ tähenduses tarvitati. Häälikute autonomia, nende kokkukõla on luules abinõuna tarvitusel olnud (alliteratsioon, assonants), aga seda lõpusihiks muuta, — siis kalduksime õigelt teelt kõrvale: proosa (mõistus) õgiks luule (tunde) ära. Kui Balmont oma täis- ja umbhäälikute teorias uudust näeb, siis peame kahjurõõmuga tunnistama, et futuristide umbhäälikute turjal ratsutamine uuduse poolest ta kaugelt üle trumpab.

Kui poet 1905. aastal revolutsionist kantud proletariati ülistas, siis oli siin elav jõud — rütmus, mis rütmusele meelitas; mis teda üksikute häälikute hümnustele ahvatles, kas mõistus, või tuju, on raske ütelda. Oma luuletusi deklameerides ja üksikuid häälikuid rõhutades esines ta kui pisikeseohtu armastaja, kes lilleaabitsa järele (kus iga lille tähendus ära märgitud) oma neiule buketta valmistab, mis hallide juustega sugugi ei harmoneerinud.

Ma usun siiski, et ettekantud luuletused mitte teoria lapsed ei olnud, vaid et teoria ainult nende pääl põhjenes, sest „nach den Regeln schreibt der Dilettant“, kelleks ma Balmonti kaugeltki ei pea.

J. Barbarus.

Ülevaade.

Wilhelm Bloss, Prantsuse revolutsion. Autori loaga tõlkinud B. Linde ja Joh. Audova. Osaühisus „Noor-Eesti Kirjastus“. 487 lhk. Hind 3 rbl.

XVIII. aastasaja lõpul elas Prantsusmaa suure pöörde läbi, mis juba algusest päälle üleilmlise sündmuse tähtsuse omandas.

Seda tunti mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka terves Europas. Prantslased lootsid, et nende rahva geenius kõik rahvad revolutsiooni kaudu ikkest vabastab. Vabastamine pidi suurte ideede mõju tagajärjel sündima. Ei olnud ühtegi Europa rahvast, kelle juures Prantsuse revolutsiooni edusammud ei oleks suurt vaimustust loonud. „Mikspärast pole mul sada häält, et ma Prantsuse vabadusele võiksin kiituse laulu laulda?“ kirjutab Klopstock. Kõik tundsid, kui tähtis on neile Prantsusmaa vabanemine feodal-politseilise surve alt. Prantsuse revolutsiooni tagajärjel elasid muudatusi läbi ka teised Europa riigid. Purustatud sai mitte ainult vana Prantsusmaa, vaid terve vana Europa. Selle pääle vaatamata, et enam kui sada aastat meid Prantsusmaa revolutsionist lahutab, juhiv see suurem ajalooline sündmus ikka veel mitte ainult ajaloo teadlaste, vaid igaühe, keda seltskondlised küsimused huvitavad, tähelepanemist enese pääle. Teisiti ei või see ka olla, sest vabaduse ideed, mis Prantsuse revolutsion nii võimsalt ja värvirikkalt vaatepiirile tõi, pole veel kõikide rahvaste juures võimule pääsenud.

Suure puudusena tundus alati, et meil üleüldist ajalugu käsitavas kirjanduses senini selle tähtsa ajaloolise sündmuse üle tõsisem käsitus puudus. Käesoleva W. Blos'i teose tõlke väljaandmisega on tänuväärt töö tehtud. See teadusline töö on lihtsast ja selgest keeles kirjutatud ja sellepärast laiematele hulkadele arusaadav. W. Blos'i kujutus põhjeneb ajaloolise materialismi pääl, mis ajaloolisi nähtusi ja sündmusi majandusliste põhjustega seletab. Muidugi mõista on see Prantsuse revolutsionist käigu kirjeldusele jaatavaks omaduseks. Lugeja saab täieliku ja kujuka pildi Prantsuse revolutsionist käigust ja põhjustest, mis selle hiigla ajaloolise sündmuse löid. Mis põhjuste selgitamisesse puutub, siis oleks autor võinud enam peatada eelrevolutsionistiaegse filosoofia (Voltaire, Montesquieu, Rousseau ja encyklopedistide) pääl, mis terve mineviku aastasade jooksul kujunenud mõisted, kombed ja korra ümberhindamise alla võttis.

Tõlge on hääl ja ladus, kui mõned pisikesed ebajärjekindlused maha arvata. Raamatu välimus on meeldiv, ainult tõlkijate nimed on liiga silmatorkavad, kipuvad autori nime nagu ära varjama. B. Linde märkused oleksid võinud täiesti ära jääda ehk kõige vähemalt joone all raamatu esimestele lehekülgedele mahutatud olla ja hoopis lühemalt, aga mitte lõpusõna kujul, nagu see praegusel juhtumisel on. Kaunis kohane oleks spetsialisti kirjutatud eessõna olnud. Paber ja trükk on hääd. Hind on pisut kallis.

Wilhelm Blos'i „Prantsuse revolutsion“ ei tohiks ühegi kirjandusesõbra laual puududa.

J. A—n.

Friedebert Tuglas, Liivakell. 1901—1907. E. K. S. „Noor-Eesti“ toimetus nr. 22. Osaühisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus. 328 lk. Hind 1.50 kop.

See raamat viib tagasi 1901—1907. aasta meeoludesse, meile tuues Tuglase esimest kirjanduslikku noorust, mis ühte langeb

meie ühiskonna uuestiärkamise noorusega. Ajajärk, kus kõik on nihkumas, ühiskond ja hingeelu, rahvas ja üksikud; iga, kus veel midagi ei ole kindlaks kujunenud — kõik see on vähe soodus eeskujuliste kunstiliste ehituste jaoks. Kuid täis pakitsevaid, tunglevaid jõudusid oli see ajajärk üle oma piiride püüdes, ja huvitav oli noorus, liikumisest kaasa kistud! Tuglase „Liivakell“ sisaldab nelikümmend tööd autori koolipoisi põlvest ja esimestelt rändamise aastatelt. „Ühe kirjaniku noorepõlve tööd võivad huvitavad olla nagu isiklikud materjalid,“ ütleb Tugias „Liivakella“ eessõnas. „Nad võivad vahest näidata neid allikaid, milledest tema loomiselähted voluvad.“ Noore Tuglase otsimised ühendavad enesest palju kogu ta sugupõlve otsimistest ja kogemustest. Jälgides „Liivakella“ ebatasaseid ridasid leiame teed tagasi uudseasuniku kütisesuitsu, küla pimedate tagamaade, linna katusekambrites õhetavate noortemeeste, rahvaliidumise, lippude ja laulude juurde. Unistades lilledest ja armastusest kuuleme uue ühiskonna, kuuleme uue kunsti hommikukellade kõla. Elame uuesti keset noore, kirglike jõu tõusu ja mahasurumist, tuksatame tõelikkuse vangikoja värava raginast, aimame elu väärtuste unenäolikuks muutumist, näeme varjusid kasvavat, varjusid kasvavat üle meie tähtede.

Ja ehk on nii mõnigi meist nagu Tuglas tumeda reaktsioniaja tulles isesugust troosti leidnud valusalt punetavast õhtuehast, õitseva ristikehina mesisest lõhnast, udu hõljumisest üle väinade ja heleda, platinivärvilise kuu tõusust üle meie sugupõlve pettumuste.

Ma ei tea, kuidas teised, mind puudutas, mind kiskus kaasa see Tuglase nooruse raamat. Mulle on kallid tema „Õhtu taeva“ nime alla kogutud hilisemad novellid. Ma armastan nende sumbutatud ja eritletud meeleolusid, ma maitsen nende taltsutatud kirgesid ja peenelt artikuleeritud tunde ilmeid. Ma leian selle arenemise, juba „Liivakella“ hilisemates kalduvustes nähtava, loogilise, Tuglase loomu kohase ja kunstiliselt väärtusliku olevat. Kuid „Liivakellas“ vangistavad tihti töödes nõrkadeski puhangud, mis meid kord vaimustuse tiibadele tõstsid. Aastade tagant sosistavad jälle huuled:

„Valgust mu hingele, koidu kulda mu juustele, hommiku tuuli — hommiku karskeid tuuli minu purjetele!“

Gustav Suits.

Toimetusele saadetud kirjandus.

36. Heinrich Niggol, Eesti arstiteadusline sõnastik. Eesti Üliõpilaste Seltsi Looduseteaduse Osakonna toimetis. Põhja-Balti Arstideseltsi kirjastus. Tartus, 1913 E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk. Tartus, 149 lhk., hind ?
37. A. Kastru, Haigekassad ja tööliste põhjuskiri. Trükitud Joh. Felsbergi ja A. Tetermanni Trükikojas, Tallinnas 1914. 44 lhk., hind 15 kop.
38. T. Weldmann, Põialpoiss. Muinasjutuline näitemäng lastele viies vaatuses. Kirjastaja H. Leoke Viljandis. 48 lhk., hind 40 kop.

39. A. Kitzberg, Rätsepp Õhk. Jant 5 vaatuses. Teine übertöötatud trükk. Kirjastaja H. Leoke, Viljandis. E. Ringi trükk, Viljandis. 1914. 64 lhk., hind 50 kop.
40. Keiser või sunnitööline? Keiser Aleksander I surma saladus ja vanakene Feodor Kusmitsch. „Hariduse“ kirjastus Tallinnas, 1913. 45 lhk., hind 30 kop.
41. Leo Tolstoi, Pääle surma avaldatud ilukirjanduslised tööd. I anne „Ühiselu“ kirjastus Peterburis 1912. 80 lhk., hind 35 kop.
42. Tervishoiu käsusõnad koolilapsele. Tallinnas, „Hariduse“ kirjastus, 1913. 14 lhk., hind 12 kop.
43. Kuidas koosolekuid juhatada ja seltsi asju ajada. Seltsitegelase käsiraamat. Tallinnas, „Tulu“ kirjastus. 30 lhk., hind 35 kop.
44. Aleksander Kann, Õnne pärast. Uudisjutud. Tallinnas, „Tulu“ kirjastus, 1913. 67 lhk., hind 30 kop.
45. K. Einbund, Rahvaraamatukogude sisemine korraldus. E. K. S. „Noor-Eesti“ Raamatukogude Korralduse Osakonna toimetis. Osaihisus „Noor-Eesti Kirjastus“, 1914. a, 41 lhk., hind 50 kop.
46. Julius Aamisepp, Kartuli kasvatamine. Sordi, harimise ja parandamise katsed. E. P. S. Seemnevilja Toimekonna väljaanne nr. 4 ja kirjastus. Tartus, 1914. a. 24 lhk., hind 10 kop.
47. V. Karriku Piltidega Lastejutud. Teine kogu nr. 1. Lõvipaar ja jänes. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas. 15 lhk., hind 5 kop.
48. V. Karriku Piltidega Lastejutud. Teine kogu nr. 2. Kitse- lauda põlemine. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas. 15 lhk., hind 5 kop.
49. V. Karriku Piltidega Lastejutud. Teine kogu nr. 3. Moose- kandid. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas. 15 lhk., hind 5 kop.
50. V. Karriku Piltidega Lastejutud. Teine kogu nr. 4. Rebane ja vähk. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas. 15 lhk., hind 5 kop.
51. V. Karriku Piltidega Lastejutud. Teine kogu nr. 5. Jänes ja konn. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas. 15 lhk., hind 5 kop.
52. Joh. Aavik, Eesti rahvusliku suurteose keel. Keelelise uuenduse kirjastik nr. 1. Kirjastus „Reform“, Tartus, 1914. 51 lhk., hind 50 kop.
53. Lõbus Tööraha laulik. 80 praeguse aja lauletavat laulu. Teine trükk. Tallinnas, 1914. Trükitud J. E. Meigas'e kuluga. 64 lhk., hind 20 kop.
54. Hirmu ja õuduse jutud. I. Keelelise uuenduse kirjastik nr. 2. Tõlkinud ja eessõnaga varustanud Joh. Aavik. Kirjastus „Re- form“, Tartus, 1914. 57 lhk., hind 35 kop.

Toimetuse tähendus: Vaba Sõna nr. 5. numbris on esi- meses artiklis „Ühiseluline romantika“ mõtetusgav trükiviga juhtunud. Lhk. nr. 146, kolmas rida alt, peab olema: Rahaasutused (mitte rahvaasutused) on üks kõige lihtsamatest jne., ja selle lause järele hoopis väljajäänud lause: „Tuleb aga laiema rahaturuga tegemist, siis on küsimus, mis meie laenuasutustest saab!“

Vastutav toimetaja: **Kornelius Tüür.** Vast. väljaandja: **Bernhard Linde.**
Tegev toimetaja: **Rudolf Pabo.**

Praegune sõda.

Ajalugu ei tunne sarnast laial pinnal peetavat ilmasõda, nagu meie seda praegu üle elame: kogu Europa on sõjajalal, kuna sõda maailma suuremate ja tähtsamate riikide vahel lahti on pääsenud.

Rõhuv sõjaähvardus lasus juba mõni aasta Europa kohal ja teise Balkani sõja ajal olime sellele üle-euroपालisele sõjale lähemal, kui läinud juuli keskmistel päevadel. Saksa militarismus andis end Saksamaal just kõige kurjemalt tunda: sõja ettevalmistuse kulud hakkasivad juba suur-tööstusele ja suurpõllupidamisele liiga koormavaks muutuma, mille tõttu ka tagurlisemate elementide pähäälekandja „Kreutzzeitung“ ikka sõjakamaks muutus. Suurtööstuse edustajad ja junkrud pidasivad juba paremaks sõjaga kaasas käivat teravat, kuid loodetavasti lühikest kriisist välja kannatada, kui aastaid kestnud ja ikka veel kestma ähvardavat, väljakurnavat militarismust. Saksa võit sõjas aga töötas tööstusele uusi turgusid avada.

Saksa sõjapartei leidis seega maajunkrutes ja tööstusnikkudes enesele toetajaid, kelle abiga sõjale samm lähemale saadi. Selle partei hingeks oli Saksamaalkroonprints, Austrias aga ertshortsog Franz Ferdinand. Sõja edasilükkamine praegu oleks tähendanud paraja silmapilgu mittetarvitamist: Venemaa sõjalaevastik oli juba tekkimas, Baltimaal sõjasadam ehitusel; need mõlemad oleksivad paari aasta pärast lõpulikult valmis olnud ning Venemaa sõjaline tugevus märksa kasvanud. Venemaa sisemine elu oli uuesti käärimas, üleüldis-poliitilise surve kui ka piirirahvaste rõhumise tõttu. Mõni kuu enne sõjakuulutamist tõendasivad prantslaste eneste paljastused, et nende sõjaväes kõik mitte just kõige paremas korras ei ole. Prantsusmaa lepingu-osalist Inglismaad aga ähvardas sisemine sõda Ulsteri mässu ja sufragettide uulitsa-võitluste kujul.

Seega oli kolmiklepingu riikide pool terve rida eeldusi, paremusi kolmiksõpruse seisukorraga võrreldes. Oli ainult vaja sündsat põhjendust sõja kuulutamiseks, niisugust mis rahva laiemate hulkade eest sõja tõsised põhjused ja sõja tõsise algataja kinni kataksid. Sarnaste põhjenduste otsimine ei sünnita leidlikule diplomatiale kunagi suuri raskusi. Käesoleval korral aga tuli

juhtumine diplomatialle abiks. Austria ertshertsog Franz Ferdinand oli kindlausulise katoliklasena ja slaavivaenulisena üleüldiselt tuntud. Austrias valmistati hoolega, et Serbiat purustada, kui kõige tugevamat Balkani Slaavi riikidest. Sääli tuli Sarajevo sündmus, mille ohvriks ertshertsog Franz Ferdinand langes. Kuigi sõjapartei juht oli langenud, ei tähendanud see kaugeltki Austria sõjakuse langemist; otse selle vastu: põhjendus sõja algamiseks oli antud. Serbiale anti ultimatum, mille sarnast ajalugu ei tunne. Kui selle ultimatumit läbi loed, jääb tundmus nagu kõneleks peremees oma sulasega ja mitte iseseisev riik teise iseseisva riigiga. Serbia vastust Austria ultimatumit päale tuleb tõega järelandlikuks kuni viimase võimaluseni tunnistada. Juba enne Serbiale vastuse äraandmiseks määratud aega aga avas Austria esimese vastu sõjalise tegevuse.

Meie teame, et rahvuslised huvid poliitikas kunagi nii mõõduandvad ei ole, et need ainu määravad oleksid, vaid pääpõhjused tuleb ka siin aineliste kasude vahekorra, nende kokkupõrkamisest otsida. Venemaa oleks oma mõjule Balkanitel kriipsu päale tõmbanud, kui Austriale vabadus oleks jäänud Serbiaga oma hääksarvamise järele talitada. Seda ei tohtinud Venemaa kui suurriik lubada, vaid pidi vahele astuma.

Et Vene diplomatial käesoleval korral tõesti rahusoovid ei puudunud, tunnistavad selgelt avaldatud ära kirjad Vene ja Inglise diplomatialistest läbirääkimistest Austria, Saksa, Prantsuse ja Serbia valitsusega. Saksamaal aga valitses üleüldiselt arvamine, et praegu kõige sündsam silmapilk on Europas mõõduandvat kohta enese kätte kiskuda.

Päale ülemal juba ettetoodud kolmiklepingule kasuks tulevate paremuste loodeti veel Japani abi päale. Kuna Japanis Saksamaa, kui tõsise võistleja päale Kauges-Idas, umbusaldusega vaadati ja selle tõttu vahekord nende kahe riigi valitsuse vahel just kõige soojem ei olnud, Austria aga Japaniga sarnaseid vastupõrkavaid kasusid ei ole, siis oli Vieni diplomatial ülesandeks kõik teha, et Japani meelitada Venele sõda kuulutama, nii pea kui sõda Austria ja Venemaa vahel algab. Saksa isamaalik ajakirjandus oli juba rahvale silmapilgu kasulikust olukorrast kui tõeasjast nii palju kirjutanud, et Berlinis 18. juulil uulitsal manifestandid iga vastutulevat japanlast kui lepinglast bansai hüüdega tervitasid. Ka inglaste realpolitikat usaldati liiga palju. Saksa kodanlises ajakirjanduses oli Maximilian Harden ainukene, kes hoiatavalt ütles, et Saksamaa tugevnemine sõjas Prantsus- ja Venemaa vastu igal alal Inglismaa kasude vastu käib ja sellepärast viimane selles sõjas kunagi erapooletuks ei jää. Kodanline Saksa ajakirjandus aga juhtis hoolega selle päale tähelepanemist, et Inglise- ja Venemaa ligendamise, mis Prantsusmaa õhutusel tekkinud, veel kuigi kaugemale edenenu pole, ja Inglise- ning Prantsusmaa vahel olev leping esimest veel sugugi ei kohusta sõjast, milles Prantsusmaa ainult Vene lepingu-osalisena tegev on, osa võtma. Italia abi päale oldi aga kindel, kuna säälsed poolametlikud lehed omi

veergusid sõjakuulutamise eel õige saksasõbralikkude lubamistega täitsid, kui Saksa poolametliku Lokal-Anzeigeri tsitatisid uskuda.

Saksa lootused Poola, Väike-Vene, Soome ja Balti mässu kohta on ka kõige hiilgavamalt luhta läinud. Neid piiri-rahvaid on Vene valitsuse tugev käsi küll sagedasti pigistanud, kuid kõik need rahvad teavad väga hästi, et preislased kaugeltki slaavisõbralised pole, vaid poolakad nende poolt veel suurema surve all kannatasid; ei eestlased ega lätlased taha kaugeltki vihma käest räästa alla minna ning soomlastel ei tule meeldegi Rootsi mõju suurendamist soovida. Kuna poolakate, lätlaste, eestlaste ja soomlaste kasud Saksamaa omadega kokkukõlas ei ole, vaid otse diametraalselt üksteise vastu seisavad, siis määrab juba see asjaolu nende kõikide Venemaal asuvate piirirahvaste seisukoha ja poolehoidmise ära selles üle-euroopalises sõjas, kus Germani tõug (sakslased) ühes Slaavi (Austria ja Saksa poolakad, tšehid, slovakiid, rusinid ja slovenid) ja Soome-Ugri tõuga (madjarid) slaavlaste, germanlaste (inglaste), romanlaste (prantslaste) ja Soome-Ugri tõu vastu võitleb. Võib olla, et juba lähemad päevad sellesegi rahvuslitselt kirjusse võitlusesse veel Islami (Türgi) toovad. Ei ole siin seega mingi tõuliste poolehoidmistega, suguvendlusega tegemist, vaid aineliste kasude ja Europa valitseja koha pärast peetakse hiigla võitlusi, nagu neid ajalugu veel ei tunne.

Võib olla, et ajaloole ehk küll vähem võõrad on need sõjakoledused, mille teateid meile ajalehed iga päev toovad. Endiste sõdade koledusi ajaloost lugedes tekkis meis igaühes tahtmata tundmus, et see kõik meie aja kulturi kõrgusel võimata on. Meie lugemise ju ka „inimlikkudest“ kuulidest, uuendustest, mis haavatute piina pidivad vähendama. Hiljutistes Balkani võitlustes ettetulnud koledusi panime meie nende rahvaste madala hariduse arvesse. Nüüd aga, kus sõda maailma esimeste kulturi-rahvaste vahel valla on pääsenud, tõendab ka see sõda kõige selgemalt, et ajalugu, edenenu kultuur midagi neist koledustest kustutanud pole, et ka oleviku kõrge kulturi inimene, kui temas instinktid vallale päästetakse, sama metsik on kui ta esivanemad aastasade ja tuhandate eest. Sest mille muuga seletate teie neid koledusi, metsikusi, mis käesolevas sõjas sünnivad — inimese ja isegi erapooletu kulturi vastu, nagu Louvaini raamatukogu hävitamine?

Sõjakoledused, sõjas vallale päästetud „inimline“ metsikus ei ole aegade jooksul midagi unustanud, küll aga ennast tehniliselt hulga täiendanud, palju juurde õppinud.

Sõda eitaval seisukohal asudes ei saaks siiski tähelepanemata jätta seda hädaohtu, mis Saksa võidu puhul Europa rahvaste kulturi ähvardab, kui meie mitte kindlad ei oleks liidulaste (Vene, Inglise, Prantsuse, Belgia, Japani, Serbia, Marokko ja Mustamägede) võidusse. Võib ju juhtuda, et see võit enese päälle oodata laseb, et selle ees ka suured kaotused käivad, kuid kõik asjaolud kõnelevad kindlasti selle poolt, et visadus ja arvuline üleolek ka säääl või-

dule pääsevad, kus tehniliselt paremate taperiistade vastu võidelda tuleb. Saksamaad ei või lõpulikule võidule ka tema sõjavägede võidudki viia: liidulased võivad tarbekorral kauakestvat sõda välja kannatada, kuna aga see kõigest muust maailmast lahutatud Saksamaale üle jõu käib, keda juba poole aasta pärast näljahädaoht ähvardab.

Kuid loodame ja soovime, et juba lähem tulevik kõigile sõjakoledustele lõpu toob — liidulaste võidu kaudu.

Bernhard Linde.

Preisimaa poolavaenuline poliitika.

Ükski rahvus pole vägivaldse ümber-rahvustamise teel elu võitlusväljalt kadunud. Ajalugu ei tunne sarnaseid näitusi. Kuid just ajaloo kiuste on veel laialiselt arvamine valitsemas, nagu oleks rahvuste vägivaldne denatsionaliseerimine võimalik. Põhjeneb ju suuremate riikide shovinistide rahvuslik poliitika just selle mõtte peal, mis niisamuti tagakiusatava väike-rahva liikmeid heidutab. Kuid ühede võidulootused on sama põhjendamatud, nagu teiste kartuski. Autoriteetliku sõna selle kohta võib ajalugu ütelda. Võtame näitusena seekord, kus preislane päevakangelane, pisut pikemale käsitusele Preisi saksastamise poliitika poolakate juures.

„Ajaloolise“ Poolamaa üksikud maakonnad ühendati Preisimaa külge XVIII. aastasaja lõpul ja XIX. algul. Aastal 1772. omandati Lääne-Preisimaa, 1793 Posenimaa ja Danzig. Kuid pääle Tilsiti rahu läksid need maad suuremalt osalt Varshavi hertsogi-riigile ning alles 1815. aastal said nad Preisimaa jäädavaks omanduseks. Sellest aastast pääle saab Posen- ja Lääne-Preisimaa Poola elu keskkohaks ja rahvuslikuks päävõitlusväljaks Preisimaal. Kõik poolakate vastu sihitud surveabinõud võetakse esialgu ainult neis maakondades tarvitusele ning alles XIX. aastasaja lõpul omandab Poola küsimus Preisimaal laiema ulatuse.

„Ajaloota“ Poola maakonnad — Sileesia ja Ida-Preisimaa — olid XII. ja XIII. aastasajal õige tugeva, edasitungiva saksastamise mõju all. Kuid see saksastamine oli enam algjõuline, kui kunstlikult sünnitatud. Esiti saksanesid vürstid, kes Saksa naistega abielusse heitsid, siis „parem seisus“ ja liht-mõisnikud, kes määrataval arvul oma põlistesse metsadesse Saksa asunikka sisse lasksid vedada. Selle tagajärg oli see, et Alam- ja Kesk-Sileesia täiesti saksastatud said. Oma endises seisukorras püsis ainult Ülem-Sileesia. 1742. aastal aga liideti ta Preisimaa külge, mille järele tema saksastamine kiirete sammudega edeneb, oma algjõulist laadi kaotades ja valitsuse toetusel täiesti kunstlikuks saades. Poola seltskond jättis tähelepanematuks kõik väljaspool „ajaloolist“ Poolamaad elavad suguvennad ning ei pakkunud neile mingit toe-

tust; ta võitles oma olemise eest ainult Posenis ja osalt Lääne-Preisimaal. Neis maakondades võitlevad poolakad üheõigusluse eest, toetades Vieni kongressi (1815) otsustele. Nende seisukord ei olnud küll kuigi kiiduväärt, kuid siiski palju lahedam, kui Venemaal ja Austrias elavail poolakatel.

Reaktsiooni kõvenemisega pääle 1830. aastat halveneb ka Preisi poolakate seisukord: Poola keele õigusi kärbitakse, Saksa ametnikkude arvu suurendatakse, Saksa koloniseerimisele pannakse alus. Kuid samal ajal kasvab Poola seltskonnas, kelle eesotsas demokratilised elemendid seisavad, revolutsiooniline meeleolu ja ta valmistab ennast otsustavale lahingule Preisi valitsusega. Saksa seltskonna laialised kihid tunnevad kaasa poolakate püüetele, pidades Posenit Preisimaa ajutiseks omanduseks. Poolasõbraline meeleolu tungib ka Preisi liberalidesse, mis iseäranis selgesti avaldus 1848. aastal Frankfurdi parlamendis, kus ettepanek tehti, mis nõudis Saksa valitsuse Inglis- ja Prantsusmaaga kokkuleppimist Europa kongressi kokkukutsumise asjus, et Poolamaale poliitilise iseseisvuse tagasiandmise küsimust arutada. Selle ettepaneku tegijad nõudsid, et Poseni Saksa saadikuid Frankfurdi parlamenti ei lastaks, sest Poseni taheti täielikult Poolamaa külge liita. Ja parlament arutas kaks päeva ettepanekut ning lükkas ta lõpuks ainult väikese häälteenamusega tagasi.

Kui 1863. aastal „Poola mäss“ lahti pääsis, hoidis vabameelne Saksamaa veel täiesti Poolamaa poole. Nii näit. avaldas Preisi maapäev valitsusele lautust, et see Venemaad mässu kustutamise juures aitas. Mõne aasta pärast aga oli poolasõbraline meeleolu Preisi kodanluse juurest jäljetult kadunud. Poliitilise ideali teostus ühendatud Saksamaa näol, võidurikas sõda prantslastega olid sõjaka shovinismi tekkimise põhjusteks. Samal ajal saavad julgemaks püüded „lõpuarvet teha“ piirimaade muulastega. Linnakodanluse vabameelsus kaob, tõusmas on junkruuik tagurlus, rahvusvabameelsed otsivad ühendust valitsusega ning sellele pinnale toetaski Bismarcki poolavastane poliitika.

Pääle ühendatud Saksa riigi loomise alustas Bismarck sõjakäigu „sisemiste vaenlaste“ vastu, kelleks ta katoliku usku, sotsialistlikku liikumist ja poolakaid pidas. Viimaseid vihkas ta kõige rohkem sellepärast, et nad „separatistlistest“ püüetest ja Poolamaa iseseisvuse mõttest lahkuda ei tahtnud. Pääle selle olid poolakad „raudkantslerile“ pinnaks silmas veel katolitsismi poolehoidjatena ja seega Saksa katoliklaste loomulikkude ühenduslastena.

Esialgu (1872—1883) esines Bismarcki poolavastane poliitika „Kulturkampf“i osana, mida ta kõigile katoliklastele rahvuse pääle vaatamata kuulutas. Katolikuvastased kitsendused, mida Preisi maapäeva ja üleriiklise parlamendi kaudu läbi viidi, pääsesid ka Poola vaimulikkude kohta maksvusele. Poseni pääpiiskop mõisteti kaheks aastaks vangi. Samasugune saatus tabas ka teisi vaimulikke. Sajad kihelkonnad jäid ilma preestrita. Kümned tuhanded koguduse liikmed pidid trahvi maksma. Ka Poola alg- ja

keskkool ei pääsenud saksastamise voolu eest. 1875. aastal oli Bismarck koolidega soovitud sihile jõudnud ja algas Poola keele väljatõrjumist kohtu ning valitsuse asutustest. Ka see oli varsti kätte saadud ja järg tuli poolakate kodanlise õiguse kätte, mida hoolimatult kärpima hakati.

Bismarcki „kulturiivõitlusel“ oli määratu mõju Poola seltskonna poliitilise arenemise pääle: ta tõukas selle katoliku kesk-erakonda. Poosen, mis kord Poola vabameelsuse keskkohd olnud, sai „kulturiivõitluse“ ajal, kus poolakad, kõigepäält usutunnistusliste ja kiriklikude huvide pärast võitlema ja selleks ühinema pidid, täielikuks kirikluse pesaks. Teisest küljest aga laiendas „kulturiivõitlus“ Poola rahvuslist liikumist. Poola- ja katolikuvastased kitsendused ei riivanud mitte üksi haritlasi, vaid veel suuremal moodsul talupoegi ja äratasid neis ühes usulise fanatismiga rahvuslikku iseteadvust ja vaenu sakslaste vastu. Talupojad ühinesid teiste Poola seltskonna osadega üleüldis rahvuslise surve tagasi tõrjumiseks; ja nii oli Bismarck Poosenis ja Lääne-Preisimaal just enese vastu uue poliitilise jõu loonud, mis kõik tema pääletungimised korralikult tagasi löi.

1885. aasta kevadel andis Preisi valitsus käsu, et kõik poolakad, kes Austria ja Venemaa alamad, maalt välja saadetaks, ja keelas neile ka tulevikus Preisimaale asumise ära. Kohalik valitsus täitis seda käsku kuulmata valjuse ja toorusega. Välja saadeti surevad raugad, mahajäetud vaesedlapsed, inimesed, kes üle 50 aasta Preisimaal elanud jne.; paljud neist olid endised Preisi soldatid. Tuhanded perekonnad said hävitatud; oli ka enesetapmise juhtumisi. Väljasaadetute arv ulatas aasta lõpul üle 30.000.

Bismarck, nagu palju teisagi tegelasi tol ajal, arvas et Poola rahvuse jõud ainult mõisnikkudes ja vaimulikus seisuses peitub. Kõigepäält tahtis ta suurpõllupidajate majanduslikku jõudu murda. Selleks asutati 1886. aastal „Koloniseerimise komisjon,“ millele ülesandeks sai Poola mõisaid osta ja neisse sakslasi asutada. Preisi maapäev määras selleks 100 miljoni marka. Sellest summast arvati küllalt olevat Poola suurpõllupidamise hävitamiseks. „Koloniseerimise komisjon“ töötas esialgu õige energiliselt. Esimese nelja aasta jooksul omandas ta 82 mõisat ja 32 talu, kokku 50.000 hektari su ruses, milleks 30 miljoni marka ära kulus.*). Maaomandamine edenes õige jõudsasti, ülesande teine pool aga oli raskem täita. 1890. aasta lõpuks sai komisjon ainult 190 kolonisti ostetud maale asutada, kusjuures peaaegu pool neist kohalikud Saksa talupojad olid, nii et Saksa olluse rohkendamist Poola „piiri-mail“ veel sugugi kordaläinuks ei võidud tunnistada.

„Koloniseerimise komisjoni“ asutamine ja tema esialgne kiire maaostmine sai poolakatele sedavõrd ähvardavaks, et nad komisjoni tegevuse kitsendamiseks kõik võimalikud abinõud tar-

*) Statistilised andmed on võetud prof. L. Bernhard'i tööst „Die Polenfrage“, Leipzig 1910, ja Vene ajakirjades ilmunud L. Vasilevsky kirjutustest.

vitusele võtsid. Ajalehtedes avaldati kõigi mõisnikkude nimed, kes oma maa „Koloniseerimise komisjonile“ edasi müüsid, ja kutsuti seltskonda üles neid „rahvuslikka äraandjaid“ boikoteerima. Samal ajal asutati Poola erapank, mis mõisate ostmise ja nende osade kaupa poolakatele edasimüümise oma pääle võttis. Pankade arv kasvas kordkorralt ikka suuremaks. Ehk küll nende tegevus esiti „Koloniseerimise komisjonile“ peaaegu sugugi tuntavaks ei saanud, kuid viimaks siiski omandasid nad Pooseni ja Lääne-Preisimaa majanduslikus elus määratuma tähtsuse. Nende kaastegevusel hakkab võit vihasel võitluses maa pärast poolakate poole kalduma. Viimastele tuleb veel järgmine asjaolu appi. 1815—1886. aastani on Saksa ja ühes sellega suurpõllupidamise tõusuaeg. Põllutöö ministri Luciuuse järele on 1886. aastal Saksa suurpõllupidajail maid Poosenis ja Lääne-Preisimaal 1.443.000 hektarit, poolakatel kõigest 914.000; seega olid viimased 25 aasta jooksul 293.000 hektari kaotanud. Säär ilmnes veel hädaohtlik vaenlane — „Koloniseerimise komisjon“. Kuid ka abi tuli ja selleks olid uued majanduslikud olud. Seitsmekümnendates aastates hakkab Saksamaal suurpõllupidajate sissetulek järsku kahanema, sest et vilja hinnad väljamaa võistluse tagajärjel langema hakkavad, kuna aga tööpalk alatasa tõusmas on. Talupoegade sissetulek aga suureneb loomahindade tõusmise tõttu ja nende seisukord paraneb, mis juba selles avaldub, et 1871—1890. aastani väljarändamist Amerikasse peaaegu sugugi ette ei tule. — Seda suurpõllupidajate majanduslikku kitsikust tarvitas Poola seltskond väga osavasti oma rahvuslikuks enesekaitseks. Asutati hulk põllumeesteseltsi ja väikelaeu-asutusi. Esimesi oli 1880. aastal juba üle 120. Nad etendasid Poola talupoja edenemise loos väga tähtsat osa. Poola rahaasutused ühinesid liitu, mis õige lühikese aja jooksul väga tõsiseks majanduslikuks jõuks sai. 1886. a. oli „Liidu“ ümber kogunud ühisusi 64 (21.000 liikmega). Praegu on neid üle 200 (100.000 liikmega). „Liidu“ kapital oli 11 miljoni marka, nüüd juba 140 miljoni. Et suurpõllupidamist Lääne-Preisimaal ja Poosenis kriis tabas, siis tuli üks osa temast likvideerimisele, kusjuures Poola talupojad õige rohkel arvul oma laenuasutuse kaasabil sakslastelt maid omandasid. 1896. aastal ostsid poolakad Lääne-Preisimaal sakslastelt 2500 hektari rohkem, kui sakslased poolakatel. Järgmistel aastatel kasvas see arv veel suuremaks. Kuni 1904. aastani olid poolakad sakslastelt 268.000 hektari omandanud, sakslased aga poolakatel kõigest 63.000 hektari. Nii olid poolakad palju rohkem maad tagasi ostnud, kui „Koloniseerimise komisjon“ neilt seda ära kiskuda oli suutnud. Poola talupoeg jäi võitjaks. Ta oli palju rohkem visadust üles näidanud, kui Bismarck seda arvanud. Ka Poola mõisnikul polnud enam tarvis oma maad „Koloniseerimise komisjonile“ müüa, ta võis seda Poola rahaasutuste kaasabil oma suguvendadele edasi anda.

Valitsus võttis rea uusi abinõusid Poola olluse nõrgendamiseks Preisimaal tarvitusele. Bismarck arvas, et Poola maaomandusele 20 aasta jooksul täielik lõpp pidi tulema. Sellepärast pidi

„Koloniseerimise komisjoni“ tegevus esialgu ainult kuni 1907. aastani kestma. 1898. aastal aga võttis Preisi maapäev seaduse eelnõu vastu, mille järele komisjon alaliseks muudeti ja koloniseerimise põhjuskapitali 200 miljoni margani suurendati. Neli aastat hiljem tõsteti see juba 350 miljonini, millele 1 miljon lisa määrati, mida maade ostmise jaoks riigi omanduseks pidi tarvitatama. 1908. aastal suurendab Preisi maapäev „Koloniseerimise komisjoni“ põhjuskapitali 475 miljoni margani, riigimaade ostmiseks määratakse 25 miljoni. Samal aastal läheb maapäeval õige „omapä-rane“ seaduse-eelnõu läbi, mis valitsusele luba annab poolakatele kuni 70.000 hektari maad sunduslikul teel omandada. See meeletu seadus, mida seni küll veel kordagi pole tarvitatud, oli — nagu üks Poola seltskonna tegelane õieti tähendab — Preisi koloniseerimise poliitika täieliku fiaskotunnismärk. Kahekümneviie aastase tegevuse jooksul oli „Koloniseerimise komisjon“ 385.000 hektari maad omandanud, millest ainult $\frac{1}{3}$ poolakatele oli ostetud, $\frac{2}{3}$ aga sakslastelt. Saksa asunikka aga oli Lääne-Preisimaale ja Poseni ainult 3% kõigist säälseist Saksa elanikkudest suudetud sisse tuua. See ei olnud ju mingi võit, vaid ainult kaotus, kui seda silmas pidada, missuguseid määratuid summasid koloniseerimiseks tarvitati, ja missuguseid kuulmata abinõusid valitsus Poola enesekaitse halvamiseks tarvitusele võttis. Kõige raskemaks poolakate vastu sihitud määrustest oli see, et neile ära keelati osade kaupa väljamüüdud mõisate maale hooneid ehitada, olgugi, et maad osta lubati. Maja ehitamiseks oli kohaliku valitsuse luba tarvis. Arusaadav, et sarnastel tingimistel tuhandatest poolakatest ainult üks, kaks tarvilit luba said. Poola koloniseerimisel näis lõpp kätte tulnud olevat. Paljude Poola talupoegade seisukord, kes maad juba ostnud, oli lootusetu. Kuid säälsamas võeti poolakate poolt isesugune „päas-terõngas“ tarvitusele. Üks vaene, ilma ehituse õigusteta jäänud Poola talupoeg asus omale maale mustlaste viisi „telki“ elama, mida ta igapäev kohast kohta ümber vedas. „Telk“ ei olnud ju „hoone“ ning sellepärast võis teda ilma valitsuse lubata üles seada. „Telgi-süsteem“ võeti õige laialt tarvitusele. „Viisakas“ Preisi valitsus ei keelanud seda mitte otsekohe ära, vaid ta pani tema vastu kaudse abinõu maksma: „seltskondliku julgeoleku“ pärast ei lubatud „telgis“ ahju pidada. Ilma ahjuta talvel läbi saada oli ikka kaunis täbar ja paljud talupojad müüsid oma maad ära naabritele, kellel juba korralikud elumajad olid. Siis hakkasid Poola pangad ostetuid mõisaid osade viisi otsekohe- naabruses olevate väike-talude külge liitma, kus juures nad neid väike-kohti rohkel arvul „üles ostsid“. Et maa eest kõrget hinda makseti, siis müüsid paljud Saksa talupojad oma kohad Poola pankadele, kes nad muidugi poolakatele edasi toimetasid, mille tõttu Poola maaomanduse kasvamine Preisimaal jälle sammu edasi sai. 1890. aastal päälle Bismarcki langemist hakkavad poolakatele pehmemad tuuled puhuma; valitsus otsib nendega lepitust, olgugi, et erakordsed määrused maksvaks jäävad. Poola tagurlised ringid toetavad

valitsust, oodates selle eest rahvuslikka lähedusi. Kuid kõik need lootused vajuvad lõpuks vette. Vilhelm II. lepib Bismarckiga ära ja 1894. aastal läheb poolavaenuline poliitika Preisimaal endises sihis edasi, kusjuures ta Saksa tagurlaste ja rahvus-vabameelsete toetusel veel ägedama laadi omandab. Samal aastal asutatakse laialise poolavastase programmiga „Kõik-saksa ühendus,“ mis kohe idapoolsete „muulaste“ vastu ägedat kihutustööd algab. Sõnahliline keiser Vilhelm II. pidas septembri-kuul 1894 oma kuulsa Thorni kõne, kus ta muu seas ütles, et kui poolakad ennast mitte täielikult Preisi alamadena ei peaks tundma, siis ta neile „väga mitte-meeldivaks võiks saada“. Need sõnad püüti tagurlaste poolt lennust kinni ja poolakate vastu kuulutati päris ristisõda välja. 1894. aasta lõpul asutati „Saksluse toetamise selts ida piirimail“. Seltsi mõtte algatajateks olid Hansemann, Kennemann ja Tiedemann, kelle nimede esimeste tähtede järele (H—K—T) seda seltsi ka „hakatistide“ organisatsiooniks hakati nimetama. Valitsus toetas „hakatista“ päris avalikult. Seltskonna-kihtidest hoidsid esialgu nende poole ainult kõige tagurilisemad. Kui aga poolakad ettepanekut, „isamaalistest“ Sedani 25-aasta juubeli pidustustest osa võtta, vastu ei võtnud ja Bismarckile 80. aasta sünnipäeva puhul õnnesoovimise vastu hääletasid, siis tungis hakatism ka Saksa kodanluse laiemasse ringidesse. Preisi maapäeval läheb terve rida uusi poolavastaseid seaduse-eelnõusid läbi. Poola keel, mis veel vähesel määral Pooseni kohtus ja koolides alal püsinud, tõrjutakse põhjalikult välja. Raudtee töölistel keelatakse Poola keeli kõnelemine täiesti ära. Pannakse hulk uusi määrusi maksma, et Poola talupoegadel maa omandamist täiesti võimatuks teha. Poola ajakirjandus maksab määratuid summasi trahvi, toimetajad istuvad vangikodades, nendega käiakse häbemata toorelt ümber. Poola majanduslike asutuste tegevust kitsendatakse igasuguste abinõudega. Poola koosolekuid keelatakse sagedasti ainult sellepärast ära, et neil Poola keeles kõnesid peetakse. Hakatistid töötavad energiliselt. Nad kutsuvad Saksa seltskonda üles kõiki poolakaid ja ka neid sakslasi, kes poolavaenulist poliitikat ei toeta, boikoteerima. Sakslased peavad oma kohti idas viimse võimaluseni kinni pidama. Keiser Vilhelm II. ütelnud ühes 1905. aasta kõnes: „Sakslane, kes idas enese omanduse ilma häda sunnita ära müüb, patustab tõsiselt oma isamaa vastu.“

Valitsus võttis Saksa olluse toetamiseks Poola provintsid kõik abinõud tarvitusele. Ametnikkudele ja kooliõpetajatele, kes Poosenis ja Lääne-Preisimaal teenisid, määrati lisapalka — „*Ostmarkenzulage*“. Vabrikute omanikud ja käsitöölised said valitsuse poolt toetusraha ja tellimisi; üliõpilastele, kes päälle kooli lõpetamist ennast kohustasid Pooseni elama asumata, määrati rohkearvulisi abirahasid jne. Kuid kõige selle päälle vaatamata rändas sakslasi rohkel arvul Poola provintsidest lääne poole. Selle nähtuse põhjuseks oli see asjaolu, et Poola ja Lääne-Preisimaa kultuuriliselt ja majanduslikult Preisimaa läänepoolsetest osadest väga maha

oli jäänud. Valitsus ei võtnud Poola provintside edendamiseks midagi ette, sest et nende kultuurilist ja majanduslikku edasijõudmist hädaohtlikuks peeti. Selle tagajärjel lahkusid paljud sakslased lääne poole, kus nad lahedamad, enam edenenu olud eest leidsid.

Arusaades, et mingisuguste isamaaliste õhutustega ega kroonu abirahadega sakslaste väljarändamist takistada ei suudeta, hakkasid hakatistid valitsuselt majanduslike ja kultuuriliste ettevõtete eest hoolitsemist nõudma. Peeti tarvilikuks, et valitsus Poola provintsidele niisugused elutingimised looks, milledes sakslased ennast niisama kodu tunneksid olevat, kui läänepoolsetes Preisimaa osades. Selleks oli tarvis Posenis ja Lääne-Preisimaal kultuurilisi asutusi (akademiaid, museumisid, raamatukogusid, teatrid jne.) rajada, teede seisukorda ja kutsehariduse tasapinda tõsta ning iseäranis Saksa suurtööstust edendada. Loodeti, et sarnaste abinõudega korda läheb tugevat, paigal-püsivat Saksa kodanlust luua. Hakatistid, niisama ka valitsus oma lihtsameelsuses arvasid, et kultuurilise tasapinna tõstmist ida-provintsidele ainult Saksa kodanikud kasulikult tarvitavad, kuna see aga poolakate kohta täiesti mõjuta jääb. Ligi 30 miljoni marka kulutati selleks, et Posenist tugevat „Saksa keskk kohta“ luua. Kuid kõik need püüded jäid tagajärjeks. 1905. aasta rahvalugemisel tuli avalikuks, et poolakaid Poseni linnas 57,13% oli, sakslasi aga 42,72%, kuna viis aastat varem poolakaid 50,76% oli, sakslasi aga 49,09%.

Ka Saksa tööstuseasutused läksid tagurpidi. Valitsuse abiga asutati Danzigis „*Centralstelle zur Förderung industrieller Unternehmungen in den östlichen Provinzen*,“ mis agaralt Saksa suurtööstust edendama hakkas. Kohalikka tingimisi täielikult ignoreerides, asutati hulk tööstus-ettevõtteid, mis aga lõpuks kõik nurja läksid, pääle ühe biskviidi vabriku, mis tänini alles püsinud.

Ära nähes, et kõik „kultur-majanduslikud“ võitlusabinõud õige tühist vilja kandsid, hakkasid hakatistid valitsust kihutama otsekoheseid surve-abinõusid poolakate vastu tarvitusele võtma. Hakatismi mõjul läks koguni Saksa riigipäevalgi seaduse-eelnõu läbi, mis kõigil koosolekutel neis maakondades, kus „muulasi“ alla 60% kõigist elanikkudest on, Saksa keele sunduslikuks teeb. Hakatistid lootsid, et poolakad koosolekutel Saksa keelt hakkavad tarvitama. Kuid seda ei tehtud: poolakad jätsid koosolekud kas hoopis pidamata ehk panid neid rohkemal arvul nende maakotade äärelinnades ja külades toime, kus poolakaid tarviline protsent elas.

Poolavaenulise poliitika vastased Preisimaal on alati selle pääle tähelepanemist juhtinud, kui viljatuks sarnane määratsemine jääb. Poolakate tagakiusamine ühendab neid ja loob neist jõu, mille vastu valitsus ja hakatistid täiesti abituks jäävad. Saksastamine halvendab ainult sakslasi, kuna ta poolakatele tõsist kahju ei sünnita. Poolakad kasvatavad endis raske võitluse läbi kõiki omadusi, mis võitjatele tarvis, kuna sakslased aga ida-piirimail igal sammul valitsuse abi pääle loodavad ja, seda ka saades, siiski

oma kohtadelt taganevad. — Poolavaenulise poliitika kahjust sakslaste eneste kohta hakatakse ikka enam arusaama, nii et hakatismi mõju praegusel ajal langemas on. Isegi tagurliised junkrud vaatavad õige umbusklikult selle pääle ja Saksa kodanlaste keskel hakkavad poolakate saksastamise asjus ikka enam ja enam pessimistlikud vaated võidule pääsema. Ja selleks on ka tõesti põhjust. Isegi poolakate arvu vähenemist Preisimaal pole kõigi „tembutuste“ pääle vaatamata suudetud kätte saada. 1885. aastal oli Preisimaal poolakaid 2.095.816, 1905. aastal aga 3.714.923. Nii ei võinud siis Poola rahva arvu vähenemisest jutugi olla. Sakslaste arvu on valitsus ida-provintssides küll mehhaniliselt püüdnud suurendada, kuid seegi on tal vähe korda läinud, sest et paljud sakslased lääne poole on välja rännanud. Poolakate ja sakslaste arvu vahekord on endiseks jäänud.

Saksastamise edu võib ainult neis provintssides märgata, mis mitte poolavastase poliitika piirkonda ei käi, nagu Ida-Preisimaal ja osalt ka Ülem-Sileesias. Üleüldse võib ütelda, et saksastamine säääl, kus ta algjõuliselt ja loomulikult avaldub ja kus poolavastased surve-abinõud puuduvad, võrdlemisi kiirelt edasi tungib. Säääl aga, kus saksastamine vägivaldne on, saab temale täielik kaotus osaks. Olgugi, et Ida-Preisimaal, kus kord saksastamine juba õige tuntavalt edasi läks, poolavaenulist poliitikat õige mõõdukalt aetakse, siiski on sellest küllalt olnud, et säääl poolakaid valitsuse vastu üles kihutada ja neis rahvuslikku iseteadvust äratada.

Preisi äge poolavastane poliitika ei ole suutnud poolakaid saksastada, ega ka poliitiliselt nõrgendada. Oppositioniline vaim Poola rahvakihtides pole mitte murtud, vaid on kasvamas, mida muu seas ka ametlik valimiste arvustik tõendab. — Enam kui nelikümmend aastat on Preisi valitsus kõiksugu surveabinõudega poolakate pääle jahti pidanud. Poolakaid on tõsine hädaoht ähvardanud preislaste poolt, kes neist kultuuriliselt, majanduslikult ja poliitiliselt üle olid. Kuid kõige selle pääle vaatamata „ei ole (Preisimaal) poolakad surnud vee.“

H. Kruus.

Sotsialism ja karskus.

Eesti ajakirjanduses — iseäranis „Postimehes“ — on sotsialismi sagedasti alkoholi sõbralise liikumisena hurjutatud. On nimelt kujutatud, kudas Saksa sotsialdemokraadid oma koosolekuid suurtes trahterite saalides — õlle-laudade ääres istudes — peavad. Juhid ja kõnemehed olla koguni rõõmsad, kui kuulajad oma pääd soojaks joovad, sest seda hõlpsam olla neil siis „rumalaid püüda“ ja oma eksiõpetusi tõena kuulutada . . .

Seesugune arvamine on aga koguni ekslik.

Tõsi on, et Saksamaal ja enam-vähem kõigis Öhtu-Europa maades muid koosoleku saalisid peaaegu sugugi olemas ei ole,

kui alkoholi kapitali poolt ehitatud suured õlletrahterite kontserdi- ja pidu-saalid. Ühiskonna elu on siin ühes joomakommetega nõnda edenenud, et trahterid koguni väga tarvilikkudeks asutusteks on kujunenud. Alkoholi kapital on rahva eluvajadusi sel kombel enese kasuks tarvitama hakanud, et ilma trahteriteta peaaegu võimata on elada: trahterid on ühtlasi söögimajad, ajalehtede lugemise kohad, koosolekute ruumid jne. Aga mitte ainult sotsialdemokratidele, vaid kõigile parteidele, kogu rahvale. Just nõndasama, nagu sotsialdemokratid koosolekuid õlle-laudade ääres peavad, teevad seda ka kõik teised parteid. Mullu pidasid — näit. — Suur-Berlini kiriklikud seltsid oma ühise pääkoosoleku Bock-õllefabriku (Bockbrauerei) suures saalis — õlleklaasid nina all! — ära, ja õhtul etendati koosolejatele lõbustuseks — Luxemburgi Krahvi! — Ma olen uudishimu pärast mitmesugustel koosolekutel käinud, teiste seas ka kiriklaste koosolekutel. Joomise ja suitsetamise poolest ei ole nende juures mingi muud vahet, kui et jõukamad klassid kallimaid sigarid suitsetavad ja sagedasti ka veini jne. joovad, kuna töölised odavamama tubakaga ja õllega lepidavad. Õlu on joogina nimelt kõige odavamalt saada-val. Kuna üleüldiselt teada on, et saali üür õlle joomisega tasutud peab saama, tunneb suurem hulk ennast moraliliselt nagu kohustatud olevat, peremeest mitte tüssata.

Sotsialdemokratide juures tuleb see veel lisaks, et nad igalt poolt koosoleku saalisid ei saa. Sellepärast tunnevad nad endid sääli, kus neile koosoleku ruumisid mitte ei keelata, vastutasuks õlut jooma seda enam kohustatud olevat. Teine põhjus on veel järgmine. Palju töölisi kaotavad sellepärast oma töökohad, et nad tööliste kasude eest agarusega välja astuvad. Nende nimed tulevad ettevõtjate mustade listide pääle, nad ei leia enam kusa-gil tööd. Suur hulk niisugustest „kannatajatest“ hakkavad trahteri-pidajateks. Mis ime, kui töölised — seltsimehed — eneste kohuseks peavad, niisugust uulitsale visatud kaaslast õlut juues äriliselt toetada.

Aga — sotsialismi „vaim“, kudas on sellega? Eks kaldu see oma maise elulõbu õpetusega alkoholiga sõbrustamise poole?

Sotsialdemokratia ei või poliitilise parteina niisugustel maadel, kus joomakombed nõnda vanad ja sügavasse juurdunud, nagu Kesk-Europa maades lugu paraku on, oma liigetelt mitte seda nõuda, et nad joomakombed otsekohe maha peaksid jätma. Seda ei või ükski partei, ka Eesti Eduerakond mitte. Poliitiline partei peab inimestega nõnda leppima, nagu nad just on, kui nad aga partei poliitilise sihi omaks tunnistavad.

Kui meie enestele ükskõik missuguse maa sotsialistlist parteid alkoholi sõpruse pääle vaadates ettekujutame, siis ei ole ta mitte väga suurelt teist laadi, kui see rahvas on, kelle seast sotsialistlike partei liikmed tulevad. Nende seas on alkoholi sõpru ja selle vastaseid, just nagu väljaspool seda parteid. Üleüldiselt leiame siis ka, et karskuse püüded nende maade organi-

seeritud tööliste juures suuremat vastukõla leiavad, kus karskuseliikumine üldse tugevam on, nagu näit. Soomes, Norras jne. Kesk-Europas selle vastu ei ole sotsialdemokratiline karskuseliikumine mitte nõnda tugev, sest et see liikumine siin üldse, s. o. kogu rahva seas nõrk on.

Teine asi on see, kas sotsialism oma sihi ja tuuma poolest alkoholi sõbraline on või mitte. Kuid sellel, kes asjale ligemal seisab, on iseenesest arusadav, et niisugune kultuuriline liikumine, mis ennast kogu inimesesoo tuleviku-kulturi kandjaks peab, alkoholi pahest mitte tähelepanemata mööda ei või minna, liiati veel ennast selle sõbraks tunnistada. Kes ilma võetud vaenuta sotsialismi üle selles asjas otsustada tahab, sellel on otsekohe selge, et tema seisukoht alkoholi vastu ainult negatiivne võib olla.

Kui selle pääle näidatakse, et väljapaistvate parteimeeste seas neid ei puudu, kes karskuse aate vastu mitte sõprust ei avalda, vaid ennemini vaenu, siis ei peaks seda mitte unustama, et ka kodanliste parteide seas väga palju mehi leidub, kes karskuse püüdeid hirvitades vesiapostlite asjaks nimetavad ja sellest midagi kuulda ei taha, kuna ometi keegi õiglase inimene sellepärast kinnitama ei hakka, et kodanlised parteid ilma erandita alkoholi sõbralikud on. Tõsi küll, sotsialistide seas leidub neid veel väga palju, kes isiklikult vanade sissejuurdunud joomakommete vangis edasi elavad. Alkoholilised maitsejoogid on neile pika harjumise teel nagu teistelgi vajaduseks saanud ja nad ei ole mitte selle äratundmiseni läbitungida jõudnud, et nende tarvitamine kasuta, ehk koguni väga kahjulik on. Eneste ja teiste niisamasuguste seisukoha vabanduseks ütlevad nad, muu seas ka seda, et alkoholi vastu võitlemine praeguse ühiskonna korralduse juures asjata katse on, sest et alkoholismi sotsiaalseid põhjusi ilma kapitalistliku ühiskonna ümbermuutmiseta ometi mitte võimalik ei ole ära kaotada. Pääsi olla, kapitalismi vastu võidelda ja seda kukutada katsuda. Kapitalismi langeamine tuua alkoholismi ärahävitamise isegi kaasa, sellepärast olla kapitalismi vastu võitlemine ühtlasi ka alkoholi vastu võitlemine ja sellest saada küllalt, iseäralist, alkoholi vastu sihitud võitlust ei ole tarvis. *)

Tõsi on, et palju sotsialistid selle seisupaiga omaks ja õigeaks tunnistavad ja et karskuseaated ja otsekohe alkoholi

*) Ka Eesti tööliste lehes on neid mõtteid avaldatud ja näidata katsutud, et Eesti kodanline karskuseliikumine sellepärast tühine töö olla. Kahjuks sai aga asi „võitluse ägeduses“ niisuguse maitse, nagu oleks töölistel sellest kahju olnud, et kodanlased karskuse kihutusetööd tehes ilmaaegu vaeva näevad, kuna parem oleks, kui nad mitte midagi ei teeks. Viimase „keeru“ tõttu sai aga tööliste äge arvustamine alkoholi-sõbralise värvi! Seda tuleb kahetseda. Kodanline karskuseliikumine võib sotsialistilisest seisukohast vaadates puudulik olla. Aga kogu liikumist põhjusemõtteliselt hukka mõistes ja naljatoonil selle pääle näidates, et „ikka priskelt edasi juuakse“, muutub arvustaja seisukoht niisuguseks, nagu ei sooviks ta alkoholile sedagi kahju, mis puudulik karskusekihutus temale sünnitada võiks. Muidugi ei olnud see arvustaja sõov, aga ometi sai asi selle lae.

vastu võitlemine nende arvates tarbetu on. Seda seisukohta ei või karskuseliikumise mõttes mitte sündsaks kiita. Aga sellest hoolimata ei või ometi ka ütelda, et see seisukoht alkoholile absoluutselt sõbralik oleks! Ka selle vaate tunnustajad on alkoholi vastased ja tunnustavad selle kadu tarvilikuks ja paratamata kättesaadavaks, ainult et nad teistsuguse võitlustaktika poolt on. Võib olla, et alkohol maitseainena neile sedavõrd tarvilikuks on saanud, mis neid otsekohe võitluse vastaseks teeb. Kaudse võitlusviisi juures ei pruugi neil oma armsast klaasist lahkuda.

Kuigi suur hulk sotsialdemokratisid selle seisukoha poole kalduvad, siis ei ole see sellepärast ometi mitte sotsialismi seisukoht üleüldse. Võtame jälle koduse näituse — Eduerakonna — ja küsime: kas erakond on alkoholi poolt või vastu? Ei kumbki! Erakonnas on mõlemi laagri mehi ja kellegil ei tule meele, karskuseasja poliitilise partei põhiküsimuseks teha.

Ühegi suure partei või ühiskondlise voolu üksikute osaliste vaated ja arvamised ei pruugi ega või igas küsimuses partei või voolu kohta mõõduandvad olla, iseäranis niisugustes asjades, mis mitte otsekohe „programmi küsimused“ ei ole. Parteide kohta on selles asjas otsustav, missuguseid otsuseid partei pääkoosolekud — partei kongressid — niisugustes asjades on teinud. Neid peame partei vaadete kristalliseerinud saaduseks pidama. Mis laial maal kümne- ja sajatuhandete mõtetes ühele ehk teisele poole kaldub, saab siin kindla kuju. Ja nende otseste pääle toetades peab ütlema, et sotsialistlikud parteid karskuse aatele soojalt kaasa tunnevad. Juba see, et sotsialistlikud kongressid alkoholi küsimusega otsekohe tegemist teevad, seab nad teistest poliitilistest parteidest ka sellepoolest kõrgemale. Mul ei ole mitte teada, et näit. Saksamaal mõni kodanline partei karskuse küsimuse oma kongressi päevakorra punktiks oleks seadinud, kuna Saksa sotsialdemokratia seda küsimust enam kui üks kord on arutanud. Kui 1909 Leipzigi partei päeval tuttav viina boikoteerimise ettepanek tehti, siis hääletasid kõik koosolejad selle poolt, hoolimata sellest, et suuremal hulgal õlleklaasid ees olid. Ka need hääletasid selle poolt, kes muidu otsekohe ja eriti peetava alkoholi vastase võitluse vastu on ja seda tarbetuks tunnustavad. Ja kui muud midagi ette tuua ei oleks kui see sündmus, siis saaks sellestki juba, et sotsialismi alkoholi vastaseks tunnustada.

Saksamaal, Austrias, Schveitsis ja Soomemaal peavad sotsialdemokratlikud karskuse liidud partei piirkonnas otsekohest alkoholi vastast võitlust*). Igal pool ei ole need liidud veel mitte väga

*) Pääle ülemal nimetatud maade on veel sotsialdemokratlikud resp. töölistekarskuse organisatsioonid: Rootsis, Norras, Inglismaal, Daanimaal, Ungarias ja isegi Prantsusmaal. Austrias on Saksa sotsialdemokratlikud karskuse organisatsiooni kõrval veel Tshehi ja Poola tööliste karskuse organisatsioonid olemas. Üleilmilise sotsialdemokratlikud kongressi aegu peetakse siin ka sotsialdemokratlikud karskuse liitude kongress sel sihil ära, et esimaade organisatsioonid üksteisele ligendada.

liigeterikkad. Aga neil on oma teatav ja väljapaistev mõju. Et alkoholismi küsimus kongresside päevakorraks võeti, ka seda tuleb suurelt osalt nende karskuse liitude töö viljaks lugeda.

Kui suurte rahvahulkade seas tehtava karskusetöö raskust silmas pidada, siis peab ütleva, et see töö sotsialistlike parteide liigete seas — psühholoogiliselt — sugugi kergem ei ole, kui niisamasuguste kodanlike kihtide seas. Ei tohi unustada, et vanemad sotsialistid alles kodanlike ühiskonna vaadete ja vilumiste all sünnivad ja kasvavad, suurelt osalt sedasama elu ka sotsialdemokraatia partei külge liitudes edasi elavad. Alles partei külge liitudes algab nende plaanilik silmadeselgitamine. Aga arvamata raske, sagedasti koguni võimata on kõigi juure pääseda, kõiki kaasa tõmmata . . . Ka selles asjas pandakse nooruse pääle suuri lootusi. Sotsialdemokratilised nooresoo salkkonnad töötavad põhjusmõttelikult karskuse sihis. Kahtlemata loob tõusev põlv enesele ka karskuses uue, ajakohasema õhkkonna.

Sotsialdemokratilist karskusetööd kergitab see tähtis asjaolu, et siin alkoholi kapitali kasud seda ei takista. See on ju osa üleüldisest kapitalist, kelle vastu kogu proletarine võitlus sihhib. Mõlemad võitlussihid toetavad teineteist, karskus on ainult erinenud osa üleüldisest võitlusest. Nõndasama toetab haridustöö — ja see on igas sotsialdemokratilises parteis sihikindel ja suur — väga tähtsal viisil karskust. Nendes ringkondades, kes endid ametiühisuste ja partei hariduslike asutuste ümber on kogunud, väheneb alkoholi tarvitamine jõudsalt, nende pidudel ja lõbustustel ei leidu kunagi toorest alkoholi-ulakust või sellega uhkustamist, nagu see paremateski Eesti seltsides ikka alles kuulukse edasi elutsevat.*)

Sotsialismi poolt on juba algusest pääle rumaluse, arusaamatuse vastu võitlema hakatud. Saksa tööliste marseljeesis nimetatakse hulkade arusaamatust kõige kardetavamaks tööliste vaenlaseks ja võitlust selle vastu partei tähtsaks ülesandeks. See laul on juba partei noorespõlves kirjutatud ja seitsaadik peetakse seda võitlust suure agarusega edasi. Kuna alkoholism rumalusest, arusaamatusest aina tuge saab, on rumaluse vastu võitlemine paratamatalt ka kaudne võitlus joomatõbe vastu. — Kõigist sellest selgub, et see mitte õige ei ole, kui sotsialismi alkoholi sõbralikuks nimetatakse. Ja need kes seda siiski teevad, annavad sellega oma meeaususest ja tõearmastusest halva tunnistuse.

*) Ma pean üleüldse tunnistama, et ma meie maa sarnaseid tooreid joomakombeid, joomisega uhkustamist kusagil mujal ei ole näinud: Tallinna „Estonia“ omalajal nii haletuttavad „parvepoisid“ on Kesk-Europa rahvalikkudes ringkondades iseäranis aga organiseeritud tööliste seas, tundmata ja võimata olevused. Ülbe-lodev joomauhkus, nagu see kümnekonna aasta eest Eesti seltside „perekonnaõhtutel“ mooduks oli (lootuse järel on asi seitsaadik paranenud!), on Kesk-Europa tööliste niisamasugustel pidustustel võimata nähtus. Ka üliõpilaste seas — pääle korporatsioonide, kus feodalide ja korstnaparunite pojad priisates tooni annavad — ei ole meie üliõpilaste joomatralli näha.

Ma ei taha neid mõtteid omalt poolt enam kaugemale harutada, vaid ruttan lugejaid selle materjaliga tutvustama, mis praegusel silmapilgul selles asjas kõige tähtsam on: materjaliga, mis eeloleva Rahvusvahelise Sotsialistide Kongressi puhuks on avaldatud. Nimelt on üks R. S. Kongressi päevakorra punktidest alkoholism, ja selle üle kõnelejateks on prof. Emile Vandervelde, Rahvusvahelise Sotsialistliku Büroo juhataja, ja Saksa riigipäeva liige Emanuel Wurm nimetatud. Vandervelde andis juba Belgia tööliste partei kongressil oma Vieni kongressi kõne sisu lühidalt, pääpunktidesse kokkuvõetult, teada. — Ühtlasi on mul ka võimalik Soome tööliste partei aruannet siin avaldada, mis säält poolt alkoholismi asjus R. S. Kongressile ette pandakse.

Nendest mõtteavaldustest paistab selgesti välja, missugune seisukoht sotsialismil alkoholi ja alkoholismi vastu tõusul on.

Vandervelde ütles Belgia tööliste partei kongressil kokkuvõttes järgmist:

„Vieni R. S. Kongressil on jälle võimalik, et täis-karskuse ja mõeduka karskuse poolehoidjad oma vaateid ette toovad. Arusaadaval viisil ei või keegi sotsialist alkoholismi laastamisi silmapaari vahele jätta ega ütelda, et selle hirmsa nuhtluse-vitsa vastu südilt võidelda tarvis ei oleks. Aga palju seltsimehi, jah, suurem enamus peab täis-karskust narruseks ehk võimataks teoks. Nemad teevad vahet paraja ning liia pruukimise vahel. Nad usuvad kaljukindlalt, et vähe alkoholi mitte kahju ei tee, vaid otse ümberpöörduvalt: nad hoiavad südilt oma „lõbust“ kinni, mida nad vahetevahel „hää klaasi“ näol enesetele muretsevad. Selle juures on see nende arvamine veel palju kahjulikum, et otsekohene võitlus alkoholi vastu peaaegu võimata olla, sest et töölised kapitalistlike seltskonnakorralduse mõjul — väsinud olles ja puuduliku toiduga — loomusunnilise tungiga alkoholist abi otsivad.

Meie seisukoht on otse vastupidine. Ja rahvusvahelise Büroo poolt selles küsimuses kõnelejaks määratud — tahan ma Vienis järgmisi põhjuseid ligemalt selgitada ja selles mõttes alkoholismi üle aru anda:

1. Alkohol on mürk, just nagu morfium ja arsenik.
2. Arstirohuna sissevõtmisel kõrvale jättes ei või vahetegemisest „paraja“ ning „liia“ tarvitamise vahel juttugi olla: vähe võttes on pahavähem, rohkesti võttes on ta suurem.
3. Kõik alkoholilised joogid — õlu, viinamarja-, õuna ja marjaveinid ühes arvatud — on kahjulikud. Kahju suurus oleneb alkoholi rohkusest ära. Veini- ja õllejoomise kahju on paljudes maades suurem kui see, mis piiritusest aetud jookidest sünnib.
4. Ei ole õige, et kapitalism ühiskonna süstemina — kõigi töö- ja olemise halbtuse kaudu — tõolisi alkoholi tarvitama sünnib. Otse selle vastu peaksid kõigevaesemad just oma kasu pärast alkoholilised joogid ostmata jätma, sest need on kallid, toitvaid olusid ei leidu nendes peaaegu sugugi, selle asemel leidub nendes aga kardetavat mürgi.
5. Õige on, et halvalt toidetud, viletsates korterites ja teisiti viletsates oludes elavad töölised enam kui teised kalduvust avaldavad oma viletsust ja rahunust alkoholi uimastuses ära unustada. Sellepärast on tööliste elutingimiste parandamine üks kõige mõjuvamatest abinõudest, millega alkoholismi vastu võidelda.
6. Selle — kaudse võitlusviisi kõrvale on aga ka otsekohene võitlus tarvilik. Ja elutarkus on näidanud, et otsekohene võitlus ainult siis tõsist ja jäävat vilja kannab, kui seda eeskujuga ja teo läbi tehakse. Karskuse kasuks kihutustöötegija olgu ise täitsa karske, argu maitsku tilkagi alkoholi, kuna ta teiste vastu seda karmust mitte kõige kaugema äärmuseni juhtida ei pruugi.

7. Sotsialistlised karskuseseltsid peavad oma üleüldise karskusetöö kõrval enestele ülesandeks tegema, just partei sees seda tööd teha, ja nimelt noorte seltsimeeste juures seletada ja näidata, et alkoholi maharusuv, halvav mõju proletariadi võitlusejõudu nõrgestab, ja teatava määranani jõudes teda visa- ja kestva jõupingutuse tarvis otse kõlbmataks teeb. Selle juures peetagu meeles, kui palju töölised alkoholiliste jookide pääle raha kulutavad, ja kui palju sellega poliitilistel ja majanduslistel organisatsioonidel ainelist jõudu kaduma läheb.

8. Kus iganes seltsimehed ehk tööliste salkkonnad alkoholiliste jookide valmistamisest ehk müümisest kasu saavad, näit. tarvitajate ühisused, tuleb karskuse organisatsioonidel kõigest väest püüda, et seda paha vähendada. Belgias näit. tuleb neil järelejätmata nõuda, et kangete jookide müügikeeldus rahvamajades ikka laiemalt saaks teoks tehtud.

9. Seaduseandmises tuleb neil parteid juhatada, et see igal võimalikul viisil alkoholikapitalile võideldes vastu astuks. Abinõud selleks on erimaades muidugi mitmet laadi — müügikohtade arvu vähendamisest kuni täieliku keeluseaduseni — ja need ripuvad seni kättesaadud võitudest ära. Aga igal pool võlgneb partei seda iseeneesele, et ta nende seas esimeses reas seisaks, kes töölisi nende vabastamisvõitluses alkoholi vabrikantide ja -kaupmeeste vastu toetada tahavad.

Need on meie põhjused. Paljud — teadagi — tunnistavad nad liiale aetuteks ja kaugeteks. Aga kindlust ja julgust on meile vaja. Alkoholismiga ei aeta sobimise-poliitikat, nagu seda katkuga ega koleraga ei tehta. Mürgiga võideldes ei või mõdukusest juttu olla. Kes iganes mõdukusega, „parajusega“ alkoholi vastu on võidelda katsunud, teavad, et nad mitte midagi ei ole kätte saanud. Täis-karskus aga mõjub isegi nende pääle, kes ise mitte nõnda kaugele ei lähe. Üheksa aastat isiklikku elutarkust on minule selle vankumata seisukoha määranud. Soovin ainult, et alati kasvav sõpradehulk sellest osa saaks!“

Soomlaste poolt kuuleme järgmist:*)

„Juba kauemat aega on võitlus joomatõbe vastu Soomes ja kogu Põhja-Europas üks tähtsamatest ühiselulistest küsimustest. Meie vali kliima ja igav, ühetooniline kõrbeelu näib nagu jooma hukutavat. Ärksamad rahvakihid on joomatõbe hädaohtu õnneks juba varakult ära tundnud ja juba enne moodsa tööstelliikumise tõusmist on seadusi andes kangete jookide ebapruukimist takistada püüdnud — pääasjalikult müügikitsenduste teel. Ja nimelt nõnda hää tagajärjega, et Soomemaa praegu kogu maailmas üks karskematest maa-dest on.

Kui kapitalismi meie maale tulekuga klassiteadline tööstelliikumine elule tekkis, tõusis alkoholi küsimus uuele edenemise astmele. Suurte rahvahulkade proletariseerimine sunnib pahesid, mis enne harvad ja üksikud olid, nüüsgusteks kujunema, mis hulkasid eneste sisse tõmbavad ja sel kombel üleüldise tõbe lae omandavad. Iseäranis ohtralt rohkendab aga suurte hulkade proletariseerimine neid pahesid ja põhjusi, kellest joomatõbi ikka uut ja suuremat hoogu saab. Viletsas, kitsas, halvasti hoitud ja seatud korteris asuv tööline, kes ennast ju harilikult alaväärtuslise ja halvasti valmistatud söögiga toidab, tunneb hõlpsasti alkoholi järele iha ja otsib sellest nagu tasu oma puudustes. Soe, valge trahter tundub temale lõbusama oletispaigana, kui ta enese tume kodu. Kogu ahtsus ja tusk, mida praegune ühiskonna elu sünnitab, langeb iseäralise koormana just nende organiseerimata tööliste pääle, kes enestele mitte tuleviku idealisid ei ole omandada võinud, nagu sotsialism neid pakub. Tuleviku lootuste asemel tunnevad nad tühjust ja hakkavad oma tulus hõlpsasti alkoholist õnne otsima, õnne, mida elu neile mitte ei suuda pakkuda. Aga alkoholist otsitud „õnn“, ah! kudas see neid alandab, alla kisub, kui hirmus kalli hinna eest tuleb seda osta!

*) Alkoholism, Soome sotsialdemokraatlise partei aruanne.

Ühiskonnale on aga kogu klassi joomatõbe kaugelt hädaohtlikum, kui üksiku töölise oma. Joodikuna ei suuda töolisteklass mitte südilt eduteest kinni pidada, vaid ta lonkab ja kornistab. annab ennast oma vastastele ilma vastupanemata saagiks ja langeb koguni nende hirmutuse ohvriks. Sellepärast on võitlus alkoholi vastu ja — kui iganes võimalik — selle allaheitmine üks sihikindlalt edasitungiva töolisteklassi tähtsam ülesanne. Tõsi, joomatõbe põhjused on sotsiaalsed, sellepärast ei ole alkoholismi äravõtmine tänaste ühiskonna aluste juures mitte täielikult võimalik. Aga ise oma kasu pärast ei või, ei tohi tööline mitte käsa süles hoides, ilma võitluseta päält vaadata ja oodata, kuni kapitalistline ühiskond langeb ja sellega ühes joomatõbi iseenesest kaob! Jooja töolisteklass — võib olla — ei suudagi seda vabadust kätte võita, ehk kuigi, siis ainult palju kauemini ja raskemini viletsusi kannatades, kui karskena võideldes.

* * *

Soome tööliste kehalikud ja vaimlikud toiteolud on viletsad olnud, ja julgesti võib ütelda, et tema hariduse pinnatasa enne sotsialdemokratia haridustööd igatahes madalamal oli, kui teiste tööstusmaade tööliste oma. Need põhjused on selle juures igatahes kaassüüdi, et joomine meil nii toore, häbisitava ilme on omandanud.**) Sellepärast on aga võitlus seda tarvilikum. Ja peab ütlema, et just sellepärast Soome töölisel täis-karskuse oma seisukohaks võtnud ongi ja nimelt juba hakatusest saadik. Niipea kui töölisel oma selt-sides, mis 1880. ja 1890. aastates kodanliste „töölisesõprade“ poolt olid asutatud, sotsialismi vaimu aujärjele võitsid ja endid kodanlase juhtimise alt vabastasid, tõukasid nad alkoholi oma seltsimajadest igal pool ja igal vormil välja. Nõndasama peavad nad ka hakatusest saadik sellest põhjusemõttest kinni, et nende ajalehed alkoholi kuulutusi mingil kujul vastu ei võta,

Sellesama kindluse ja südidusega astus noor partei ka seaduseandlise tegevuse juure. Kodanliste karsklaste juures varjuelu elav täieliku riikliku keeluseaduse mõtte sai tööliste juures vaimustusega kantud nõudmiseks. Poolik reformi-poliitika ei ole tööliste mõtteviisi kohane. Ja kuna töölisel igapäev kapitalismi vastu rasket võitlust peavad, ei suuda alkoholi kapital neid mitte hirmutada, nagu seda kodanliste karsklaste juures sagedasti näha võib.

Juba partei asutaval koosolekul — Turus 1899. — võeti ühel häälel järgmine nõudmine partei programmi üles: „Nõuame üleüldist keeluseadust kangete jookide valmistamise ja müümise vastu.“ Forssas, kus partei praegune programm lõpulikult vastu võeti — 1903. aastal —, võeti keeluseaduse nõudmine muutumata kujul uuesti programmi nõudmisena vastu. Ja kunagi ei ole selle kohta parteis mõtete lahkuminekut olnud. Pääle põhjusseaduse revideerimist, millega üleüldine ja ühesugune valimisõigus maksma sai, olid ka enamasti kõik kodanlised parteid seda nõudmist eneste programmi üles võtma sunnitud (Rahvas nõudis seda!).

* * *

1905. a. suurstreik näis Soomemaal demokraatliku reformi-poliitika ajajärku võimaldav. Suurstreigis oli sotsialdemokraatlikel parteil juhtiv mõju ja rohkem kui kunagi voolas nüüd töölisi partei lipu alla. Partei ei ole oma vastutust kunagi unustanud.***) Tal oli ikka silmas, oma enese ridades oma idealide poole püüda ja neid teoks teha. Nõnda otsustas ta oma 1906. a. kongressil võimalikult ainult karskeid seltsimehi partei usalduse kohtadele valida. Seekord oli hää lootus, et üleüldine keeluseadus varsti maksvusele pääseb.

Esimene üleüldise- ja ühesuguse hääleõigusega valitud rahvaesitus võttis juba oma esimese koosolekute järgu aegu — 1907. aastal — üleüldise keeluseaduse vastu. See pidi kõigepäält 2 prots. sisaldavate alkoholiliste vedelik-

*) Kes Soome ja Eesti joomatoorusi ja vastikusi võrdleb, see peab — kahjuks — tunnistama, et Eesti joomine Soome oma ikka veel kaugele taha jätab, s. o. toorused on Eestis palju suuremad!

***) Suurstreigi ajal keelasid korrapidajad töölisteorganisatsioonid alkoholi müügi igal pool ära. See näis nii iseenesest arusaadav olevat, et keegi selle keelu vastu ei tõrkunud. Ja seda sotsialdemokratia mõjunädalat mälestatakse tänapäevani lugupidamisega. M.

kude valmistamist, maaletoomist ja müümist ainult veel arstlikuks-, teaduslikuks- ja tehniliseks otstarbeks lubama, sellekski piiratud raamis, ja riigi monopolina. Ainult aptekidele, teaduslikkudele ja tehnilistele asutustele pidi alkoholiliste ainete saamise (ostmise) õigus antama — nimelt riigi ladudest ja valitsuse valvuse all.

Seaduse vastuvõtmine maapäeva poolt sünnitas kogu Soomemaal suurt rõõmu. Arvati, et nüüd pea Soome alkoholi hädad lõpevad. Aga selle juures unustati alkoholi kapitali suur mõju ja selle omanikkude südametunnistuse puudumine ära. Mõjukas kodanline ajakirjandus, kes alati kapitali kasusid kaitseb, algas võitlust keeluseaduse püüdmiste vastu nii pea, kui seda suurema elavusega ajama hakati. Teadagi, et maapäeva otsus selle pääle sulguvalt ei mõjunud. Nüüd hakkas see — alkoholi kapitali sõbraline ajakirjandus veel suurema hooga karskuse aadete vastu võitlema. Maapäeva otsus keeluseaduse asjus — rahva sõprade kõige tõsisemad püüdmised — tehti naeruks ja rebiti porisse. Iseäralise häämeelega juhiti tähelepanemist nende „raskuste“ pääle, mis keeluseaduse maksmapanemisel ees olla. Prantsuse kapitalistide meelepaha oli neil trumbiks käes. Õhetava kiirusega ruttasid nad kuulutama ja ähvardama, et Soome riigilaenu ja rahaasjad selle läbi suurt kahju saada. Prantsuse kapitalistide mõju olla niisugustes asjades suur ja keeluseadus olla nendele sõjakuulutamine . . .

See alkoholi kapitali avalik ja telkide tagune kihutus ei jäänud mitte ilma tagajärgedeta. Selleaegne Soome senat — seekord 1908. aastal — veel täitsa Soome suurkodanikkude käes — andis oma, Petrilinnast küsitud seletuses keisrile nõu, keeluseadust kinnitamata jätta. Nõnda siis ka sündis.

Peaaegu selsamal ajal oli aga keeluseaduse asi maapäeval uuesti arutada ja rahvaesitus võttis seaduse teist korda — vähe muudetud, parandatud vormis — vastu. Jälle päriti Petrilinnast senati arvamist. 1910. asutas senat — nüüd juba Vene kindralitest jne. nimetatud — erikomisjoni, kes senati arundmist ja arvamist ette pidi valmistama. See komisjon ei ole oma „ettevalmistamise töödega“ seni veel valmis saanud, vaid ta „töötab“ ikka alles, ja — alkoholi kapital „töötab“ oma soodu . . .

Keeluseaduse soovimata saatus sünnitas üleüldist meeletuska ja halvas karskuseliikumist. Ja 1909. a. senati eitav nõuanne mõjus kodanlises karskuseliikumises keeluseaduse nõudmise asjus nüritavaalt, sest olid ju senatorid tähtsad parteide juhid. Töölised ei ole aga mitte karvaväärt taganenud, vaid nõuavad keeluseadust pärast nagu ennegi vankumata visadusega.

Sellega muutus aga sotsialistlike ja kodanliste karsklaste ühistöö ikka enam ja enam raskemaks. Kaua käidi käsikäes, sest mõlemi poole kasud näisid seda nõudvat. Töölised tarvitavad iga karskusemõtte võitu ja kodanlastel olid töölistehulgad karskuse asjus suureks toeks. Sellest on ka arusaadav, et kodanlaste taktika sotsialistide pääle mõjugi avaldas: kuni mõni aasta tagasi oli töölistepartei kodanlaste-karsklastega sellepoolest ühes arvamises, et kõrged alkoholimaksud hää võitluse abinõu on, millega alkoholi tarvitamist vähendada võib. Nüüd aga võttis maksude keelamise seisukoht parteis ikka enam maad ja võitis viimaks enamuse. Selle tõttu on siis ka sotsialdemokraatiline maapäeva-fraksioon 1911. a. saadik maksude lubamise vastu hääletanud — muidugi siis ka alkoholi maksude vastu. Seda nõuab partei enamuse.

See sai karskuseliikumise lahkumineku väljapaistvaks põhjuseks. Kodanlised karsklased ütlevad, et nad kõrgetest alkoholimaksudest lahkuda ei või. Joensuu üleüldisel karskusekoosolekul oli see asi mullu päevakorral, kus kodanlased hääletusel enamuse said. Sellega oli lahkuminek käes. Sotsialdemokraadid pidid enestele tunnistama, et kauem ühtejäämine ainult kahju võib tuua. Sellepärast otsustasid nad iseseisvat karskuse organisatsiooni asutada. Ainult iseseisvalt on töölistel ka karskuse liikumises võimalik edasimineku vabadust kätte saada, kus mitte enam kodanline sõgedus ja kõhelemine iga sammu takistamas ei ole. Võib olla, et ka kodanlased tõesti aru saavad ja tunnistavad, et joomise põhjused osalt ühiskondlist laadi on, aga see arusaamine ja tunnistamine ei või nende juures kunagi nõnda elavaks saada, et

võitlust nende põhjuste pesakoha, s. o. kapitalistlike süsteemi vastu juhtida. Sellepärast on iseseisev sotsialdemokratiline karskuseliikumine paratamata tarvilik.

„Soome sotsialdemokratiline karsklaste liit“ asutati 25. märtsil 1914. a. Helsingi kongressil. Mitmed senised karskuseseltsid, kelle liigete enamus sotsialdemokratiline oli — teiste seas ka Soome suurem ja tugevam karskuse selts „Koitto“ Helsingis — ühinesid otsekohe uue liiduga. Teistel kohtadel asutati tööliste organisatsioonide poolt kokkukutsutud avalikkudel koosolekutel uue liidu kohalikka rühmasid jne. Nende arv on (juuni 1914.) praegu 32 — umbes 10.000 liikmega.

Sotsialdemokratiline partei ja uue karsklaste liidu vahekorra kohta avaldati mõnesuguseid soovisid. Mõned arvasid, et liidu tugevuse ja visaduse kasuks kõige soovitava oleks, kui ainult neid karsklasi liigeteks võetakse, kes juba enne sotsialdemokratilise partei liikmed on. Teised arvasid kasulikumaks soovitada, et kõiki kaaskodanikke, kes ausast meelest karskuse püüdeid toetavad ja liikmeks astumise soovi avaldavad, liigeteks vastu võetaks. Otsustamise silmapilgul püüti neid mõlemaid soovisid ühendada ja mõlemile vastu tulla. Selles mõttes anti liidu põhjuskirjale järgmine sõnamood:

§ 1.

Soome sotsialdemokratiline karsklaste liit püüab proletarilisel klassivõitluse alusel seistes:

- 1) Kangete jookide toiduks ja maitseaineks tarvitamise vastu võidelda ja karskuse aateid ühiskonna elus teoks teha;
- 2) kõiki abinõusid ja püüdmisi tarvitada ja toetada, mille läbi üldise keeluseaduse maksvusele pääsemist edendada ja kiirustada võib;
- 3) oma liigete arusaamist sotsialdemokratilise partei programmis äratähendatud ühiskondliste küsimuste kohta teritada ja selgitada.

§ 2.

Nende sihtide teostamiseks püüab liit tööliste organisatsioonidega käsi-käes talitades tööliste ühisuste keskel karsklaste osakondi elusse kutsuda ja kogu maal tööliste karskuseseltsisid asutada.

§ 3.

Soome sotsialdemokratilise karsklaste liidu püüdmine on, et liidu liikmed tööliste seltside ja ametiühisuste kaudu sotsialdemokratilise partei liigeteks astuksid.

§ 4.

Liidu ja kohalikkude rühmade eestseisusesse, nagu ka liidu kongresside saadikuteks võib ainult neid liikmeid valida, kes sotsialdemokratilise partei liikmed on.

§ 5.

Liit paneb ettelugemisi, kõnesid, kursusi ja pidustusi toime, kutsub koosolekuid kokku, asutab koolisid ja laste karskuseühendusi, kirjastab ja müüb ajalehti, ajakirju, raamatuid ja õpeabinõusid, annab seletusi alkoholi seaduste ja nende rikkumise kahju üle, ja tarvitab kõiki muid asjakohaseid abinõusid, et liidu otstarbet edendada.

§ 6.

Liidu sünnitavad need kokkuastunud karskuseosakonnad ja -seltsid, kes sotsialdemokratilise partei programmi ja liidu sihid omaks tunnustavad ja liidu põhjuskirja ning kongressi otsuseid täita töötavad.

M. Martna,

Baltimaa omavalitsuse korralduse katsetest XIX. aastasaja esimesel poolel.

Maavalitsuse maksude seadus, par. 327, ütleb, et Liivi- ja Eestimaal maa või n. n. semstvomaksusid iseäraliste korralduste ja määruste järele maksetakse (Vaata Св. Зак., т. IV, Уставъ о Земск. пов.). Iga aasta maksavad Eesti talupidajad neid maksusid üle kahe kubermangu sadandeid tuhandeid, harva aga kuulevad. nad, kuhu need maksetud summad lähevad, mis nende eest ostetakse ja mille peäle nad ära kulutatakse. Ei tarvitse sugugi asjatundja olla, et ütelda: keegi neist maksumaksjatest ei tea, missuguste „korralduste ning määruste“ järele nende käest neid maamaksusid sisse nõutakse, kuidas nende maksude summa kindlaks määratakse ning kuidas sissetulnud raha ära tarvitatakse. Ma võtan omale veel suurema julguse ja ütlen, et seda keegi ei tea. Olgugi, et maksude seaduse par. 327. mingisugustest iseäralistest korraldustest ja määrustest (особыя положенія и правила) räägib, on minu arvamine siiski põhjendatud. Terve jutt mingisugustest korraldustest ja määrustest on selge eksitus, mida ammu aeg oleks ära parandada. Kui korraldust olemas ei ole, vähemalt, kui keegi seda korraldust peäle korraldaja enese ei tea ega tunne, siis on kümme korda õigem ja ajakohasem asju nende õige nimega nimetada.

Järgnevates ridades heidame lühikese pilgu Baltimaa omavalitsuse kujunemise peäle ja peatame siis ligemalt omavalitsuse korralduse katsete juures XIX. aastasaja esimesel poolel, mis kõigepeält maksude korraldamise peäle olivad sihitud.

Pärast seda kui Saksamaalt sisserändajad terve Baltimaa oma kätte olid saanud, hakkasid nad endid vähe haaval korraldama. Siin ei ole aeg ega koht kõikide nende korraldamise katsete juures peatada, vaid tuletame üksnes meelde neid asju, mis maa omavalitsusesse ligemalt puutuvad. 1637. aastal olid Liivimaa n. n. rüütel- ja aadelkond juba niikaugel, et oma koosolekul tolleaegse kindral-kuberneri (Benedict Oxenstierna) nõusolekul otsuseks võisid teha, „üleüldist maakassat asutada, kuhu iga aadeli mees¹⁾, kes sel maal maaomanik, iga aasta teatud summa, nimelt pool Rootsi taalrit iga tarvitatava adra-maa peält maksaks“.²⁾ See rüütel- ja aadelkonna otsus pandi saadikute kaudu Rootsi valitsusele hääkskiitmiseks ette. 12-mal oktoobril 1642. aastal, palub Liivimaa rüütel- ja aadelkond Rootsi valitsust oma endiseid eesõigusi, vabadusi ning õigusi kinnitada.

¹⁾ Minu sõrendus. R. E.

²⁾ G. J. v. Buddenbrock, Sammlung der Gesetze, Riga, 1821. II. B, 175.

See palve leiab kuninganna Christina poolt 17. augustil 1648. a. täitmist. Kinnitatud „eesõiguste, vabaduste ja õiguste“ hulgas leiame rüütel- ja aadelkonna õiguse oma „maakassat soetada, kuhu igaüks herradeseisusest ja aadelkonnast“¹⁾ Liivimaal, kellel siin mõned mõisad olemas, aastas teatava määra, nimelt pool Rootsi taalrit iga tarvitusel oleva adramaa päält, maksma peab.“ Ühtlasi antakse Rootsi valitsuse asemikule, Balti kindral-kubernerile ehk tema asetäitjale selle seaduse läbi käsk maakassa maksude sissenõudmise juures igapidi rüütel- ja aadelkonnale abiks olla.²⁾

Nende kahe Rootsi valitsuse poolt antud seaduse aktidega oli Liivimaa omavalitsusele kindel alus pandud: rüütel- ja aadelkond sai organisatsiooniks ühendatud, kellel oma üleüldine kassa oli, mille hääks iga mõisa omanik kindla korra järele ning äramääratud suuruses (pool Rootsi taalrit tarvitusel oleva adramaa päält) maksusid pidi maksma, kus juures riigivõim tarbe-korral nende maksude sissenõudmise juures appi tuli. Eestimaa rüütel- ja aadelkond korraldab ennast ka varakult. Juba 1256. a. olid Harju- ja Virumaa vassallid oma vahel korraldatud. Nende korraldus kannab nime „*Universitas vasallorum regis, per Estoniam constituta.*“³⁾ Aegamööda kasvab ja areneb see korraldus maa-päevadeks, mille võim üle terve Eestimaa ulatab.

18-me aastasaja alguses läheb Baltimaa Vene valitsuse alla. Venelased ei tunne kohalikka olusid. Korraldus, mis mitmesaja aasta jooksul tekkinud, jääb ka uue valitsuse juures püsima. Rüütel- ja aadelkond teeb uute valitsejate ees lahke näo ning palub, et ka Vene valitsus nende endised „eesõigused, vabadused ja õigused“ maksvaks tunnistaks. Seda tehakse.

29. juulil 1802. a. anti Kõigekõrgem käsukiri Valitsevale Senatile, kus ette kirjutati semstvomaksude kohta kõige täielikumaid teateid kogudes abinõusid nende paremaks ning õiglasemaks jaotamiseks tarvitusele võtta („по великимъ неудобствамъ, въ настоящемъ положеніи земскихъ повинностей существующимъ, собравъ подробнѣйшія о нихъ свѣдѣнія, принять мѣры къ лучшему и уравнительнѣйшему ихъ расположенію.“)

Selle Kõigekõrgema käsukirja tagajärjel koguti kõik maamaksude kohta käivad seadused kokku ning anti siis nende mõnes asjas üksteise vastu käivate ja süstemitä seaduste asemele 2. mail 1805. aastal uus seadus välja, mis kõikide kubermangude pääle kavatseti laiendada.⁴⁾ Selle maamaksude seaduse järele pidi järgmine korraldus igal pool maksma hakkama: kuberner, abi-kuberner ning mõisnikkude päämees määravad iga kord kindlaks selle üleüldise summa, mis kohalikud elanikud maaoma-

1) Minu sõrendus. R. E.

2) G. J. v. Buddenbrock, Tsiteeritud töö, lhk. 222, p. 5.

3) Axel v. Gernet, Geschichte u. System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland. Reval, 1901, lhk. 8.

4) Täieline Seaduste Kogu. Nr. 21.737.

valitsuse maksude nime all kohaliku tähtsusega tarviduste täitmiseks maksma peavad. Mõisniku-seisus ühelt poolt ning kaupmehe-seisus teiselt poolt, — talupoja-seisus oli ju veel orjapõlves, — valisid oma koosolekutel saadikud, kes siis äramääratud summa seisuse liigete vahel õiglaselt ära jaotavad.

See seadus, nagu juba öeldud, pidi kohe terves riigis maksma hakkama ja jääma, senikaua kui kõik maamaksud üldiselt tasandatud. Balti mõisnikuseisus aga, kes „suuremeelselt“ talupoegi aastasaja algusel orjusest vabastas, pani sellele, päält näha väga süüta ning soovitava seaduse maksmapanemisele kõigest jõust vastu. Isegi Valitseva Senati käsukirjad, mis 14. augustil 1813. a., 10. juunil 1815. a. ja 11. sept. 1816. a. Liivi-, Kura- ning Eestimaa kubermangu valitsusele saadeti,¹⁾ ei suutnud tema vastupanekut kõigutada. Saadeti saadikud Petrilinna ja paluti Baltimaal kõike endist viisi jätta. Ja varsti saadi ka Kõigekõrgem käsukiri (14. detsembril 1816. a. — T. S. K. nr. 26558), kus Balti kubermangude pääle aadeliseisuse maksude ning kingituste (относительно дворянскихъ складокъ и пожертвованій) kohta käivat seadust mitte laiendada kästakse. Imelikul kombel saadi aga koha pääl sellest käsukirjast nii aru, nagu oleks ta terve 1805. a. 2. mai seaduse maksmapanemise Baltimaal seisma pannud. Viimane seadus teeb selge vahe mõisnikuseisuse maksude ning kingituste vahel ühelt ja maamaksude vahel teiselt poolt, misjuures ta veel iga maksu liigi kohta oma kindla korra määrab. Nüüdsel ajal oleks sarnane seaduse seletamine küll vaevalt mõeldav. Aga see sündis ju vanal õndsajal, kus Balti aadeli, kui väga ohvrimeelse seisuse pääle vaadati, kus aadel terve maa omanik, valitseja ning kohtumõistja, kohalikud ametivõimud aga täitsa jõuetud olid. Kuid juba tolgi ajal näitas enam ettenägijatele seisukoht kahtlane olevat, sellepärast saadeti jällegi saadikud Petrilinna, kes selgeks pidid tegema, et Baltimaal maamaksud üksnes mõisnikkude seisuse pääl lasuvad ja et sellepärast põhjust ei ole siin miskisugust uuendust ette võtma hakata.

Ja juba 12. novembril 1827. a. arutab ministrite komitee sise- ja väliste asjade ministri kirjalikku ettepanekut Balti maamaksude asjus ning „s e d a t ä h e l e p a n n e s, et 1805. a. seadus seni veel maksma ei ole pandud,“ otsustas: Liivi- ja Eestimaa maamaksude korraldust ning aruandmist nende üle sellesse samasse olekusse jätta, kuidas ta seni on olnud.

See ministrite komitee otsus leidis Kõigekõrgemalt poolt 26. novembril 1827. a. kinnitust (2. Täieline Seaduste Kogu nr. 1.566).

Nüüd on aadeli jalgealune enam-vähem kindel. Kõik on endist viisi jäetud. Ja kes teab, missugune see „endine viis“ oli? Ei teadnud seda tol ajal keegi, veel vähem teatakse seda nüüd. See „endine viis“ ei olnud midagi kindlat, väljakujunenud, vaid

¹⁾ Vaata Рѣш. Общ. Собр. 1, 2 и Касс. Дед. Прав. Сен. 1803 г. за № 39.

üsna tume, tundmata asi. Nagu 1845. aastal väljaantud kohaliku Seaduste Kogu teise jao paragrafide hallikatest otsustada võime, sai vassallide korporatsioon, korraldus, juba Rootsi valitsuse ajal nii võrd tugevaks, et ta omale õiguse välja tingis, nagu selle artikli alguses juba tähendatud sai, omale kassat sisse seada. Nii Rootsi kui ka Vene valitsus tundsid vähe huvi selle kassa sisemise korralduse vastu. Nii ühe kui teise silmis oli see puhas seisusline asutus. Ja seda ta ka esialgu oli. Ainult aega mööda, pärast seda kui talupojad orjusest vabastatud said ning omale maad hakkasid ostma, muutub selle kassa iseloom. Mingisugusel arusaamata põhjusel hakatakse selle kassa kasuks ka talupoegade käest maksusid võtma. Ja et seda julgem teha oleks, siis pandakse 1845. a. seadusesse mõned paragrafid sisse, mis asja seisukorda valgustamise asemel seda ainult ehk tumestada aitasid. Ma mõtlen nimelt Koh. Sead. Kogu II. j. 32. par. p. 4. ja 5. pääle. On mitmelt poolt püütud tõendada, nagu annaksid need seaduse punktid Liivi- ja Eestimaal aadeli seisusele õiguse teistele seisustele ilma ühegi valitsuse kui ka seltskonna kontrollita maksusid pääle panna ning nende maksude näol sissenõutud summasid oma hääksarvamise järele tarvitada. Raske on aru saada, kuidas meie seltskonna tegelased, kes igalpool ja ajal laia suuga rahva kasust ja rahva nimel rääkida armastavad, ei ole mahti saanud neid seaduse punktisid läbi lugeda. Vastasel korral, usun ma, oleksid nad ammu juba igalpool välja astunud ja selgesti ütelnud, et ei 4. ega 5. p. 32. par. aadeli-seisusele seda õigust ei anna. Nad oleks ka ammu avalikult ütlenud, et „seadused,“ mis mitte seadusliku korra järele väljaantud ei ole, nagu maa-päevade põhjuskiri 1827. a., kihelkonna konventide korraldus jne., rahva silmis null on ja et avalik hääle selle vastu protesteerib, kui nendega nagu õigete seadusandliste aktidega ümber käiakse. Kuna aga seda omal ajal tehtud ei ole, siis peame raske südamega ära kannatama, kui mõni ütleb: olgugi et see õige korra järele elusse ei ole kutsutud, aga ometi võeti ta kõikide poolt rahulolemisega vastu ega ole seni protesti tema vastu kellegi poolt tõstetud.¹⁾

Üleüldse pean siinkohal konstateerima, et meie seltskonna-tegelased maaomavalitsuse küsimuse sööti on jätnud. On päris imelik näha ja kuulda, et seni meie tegelaste poolt ühtegi põhjalikumalt kirjatöödki pole selle küsimuse kohta ilmunud.

Kuna meil ajaloolise kasvatusel tõttu kõikide asjade pääle ohverdamise, mitte aga õiguse ning kohustuse või kasu ja kahju seisukohast, on harjutud vaatama, siis ei ole ka imeks panna, kui meie aastasaja jooksul maksu maksame, ilma et meil mõttesse tuleks kord küsida: kas oleme ka kohustatud seda maksu maksma? kuidas käiakse meie poolt maksetud summadega ümber? kas meil ei oleks võimalik neid summasid teisel teel kasulikumalt

¹⁾ Vaata Труды покойнаго Лифл. губ. Зиновьева, Рига, 1906 г.

ära tarvitada jne? Meie ju ohverdame. Ja kuidas ohvrisaaja neid summasid tarvitab, ei ole meie asi. Ohverdamise mõte on üleüldse meie seltskondlise elu halbustest. Meie ohverdame oma seltsidele nõutud summad — ja edasi ei ole enam meie asi, kuidas selts elab ja mis ta teeb. Seltsi asjaajamine, tegevuse määramine on eestseisuse asi; meie maksame maksud ära ja sellega on meie ohver toodud. XX-mal aastasajal on kulturiilm harjunud aga oma ümbruskonda arvustavalt vaatlema, on harjunud kõike teadmiseга tegema.

Sellest seisukohast välja minnes peavad Eesti haritlased käed asjale külge panema ning maamaksude küsimuses kõigile maksjatele selgust muretsema. Kui meil talupojad iga aasta kümned, koguni sajad tuhanded rublad maksavad, siis ometi peaksid nad selle eest ka midagi saama. Ei taha kuidagi, näituseks, aru saada, miks Eestimaa talupojad Siberis asuvale õpetajale abiraha peavad maksma, kuna nad ise pool näljased on; miks nad mõisniku-seisusele mõisaid oma hīgivaevaga teenitud kopikute eest peavad ostma, kuna nad omale mõistlikku tööriista, elamise ruumi jne. ei suuda soetada, laste koolitamisest juba rääkimata. Meil võetakse rahvaülikooli küsimus mõnelt poolt päevakorrale ning tahetakse rahvaülikoolidega tervet Eestit üleöö üle külvata. Üteldakse, et nende koolide jaoks meil ka küllalt õpejõudusid leidub. Kuid imelik asi, et meil jõudusid pole seni leidunud, kes omavalitsuse asjas midagi oleks tahtnud ära teha, väljaarvatud vast mõni ajalehe artikkel ehk tõlge. Kas ei peaks siin teisest otsast pääle hakatama? Enne semstvo, enne omavalitsus korraldada, ja siis alles hakata unistama rahvaülikoolidest Paala jõe kaldal. Mulle võidakse vastata, et siin väljapääsemata nõiaring on; et meie omavalitsust üksnes siis suudame hästi korraldada, kui meie inimesed juba oma rahvaülikoolidest on läbi käinud ning selle läbi kultuurilisemaks saanud. Kuid see oleks osalt meie praegusele intelligentsile vaesus-tunnistuse andmine. See esiteks. Ja teiseks ei oleks ta ka täiesti õige seisukoht. Kuigi meie seltskondlise ohverdamise teel mõne rahvaülikooli avaks, siis ei suudaks me siiski seni ära oodata, kui säält mõned sajadki on läbi käinud: koolisid võiksime ju ainult üksikud asutada, sest kümnetest ei ulataks meie jõud üle, kuna meie juba isegi koormatud oleme igasuguste maksudega, küll ühe küll teise kasuks. Saaks aga omavalitsus rahvameelsema elemendi kätte, siis võiks tema poolt rahvaülikool Baltimaal abi saada, kuna aga nüüd raha, nagu juba öeldud, mõnikord isegi Siberisse rändab.

R. Eliaser.

Intelligentlikust liikumisest meil.

(Järg).

Need dokumendid on sellepoolest tähelepanemise väärilised, et nad Schahovskoi eraarvamisi ei kujuta, vaid ametlikkude teadaannete laadi kannavad, mis Petrilinnas meie poliitilise elu üle otustamise, muu seas Eesti Kirjameeste Seltsi kinnipanemise juures, niisugustena arvesse võeti. Kelle kaudu Schahovskoi meie seltskondlise liikumise ja erakondade tegevuse kirjeldamiseks tarvilist materjali sai, on muidugi teine küsimine. Tema aruannetest võib aga järeldada, et ta isiklikult pääliskaudselt ja vähe, nagu kõik bürokraadid, meie elu tundis.

Toome esiti mõned tähtsamad väljavõtted Liivimaa kubernerile M. A. Sinovjevile 1885. a., nr. 298, Aleksandri kooli ja Eesti erakondade kohta kirjutatud kirjast*). Salanõuniku Schevitshi poolt Aleksandri kooli abikomiteede uuesti asutamise kohta antud ettekirjutuse arvustamise puhul tarvitab Schahovskoi juhtumist, et Sinovjevile oma arvamist Eesti poliitiliste erakondade kohta ametlikult avaldada.

„Mitmesugusi varjundisi tähtsusetaks arvates,“ kirjutab tema, „ei saa eestlaste keskel kahte erakonda mitte tähelepanemata jätta. Mõlemad ei ole suguvendade praeguse olukorraga rahul ja mõlemad püüavad neid sellest seisukorrast pääsita. Selle juures paneb esimene nendest kõike oma lootust riigivalitsuse pääle ja püüab pääseteed leida Venemaaga lähemas ühinemises, oma isiklist hääd üleüldises hääs leida arvates. Teine erakond loodab aga oma sihtisid baltlastega ühinedes läbi viia. Tema arvab praktilisemaks kohaliste herraste poole hoida ja ühes nendega seda kultuurilist ja poliitilist autonoomiat kätte saada, mis baltlaste ammuaegne igatsus ja siht on olnud. Selle erakonna juhid mõisnikud ja õpetajad püüavad kõiksuguste abinõudega esimest erakonda maha teha. Abinõusid mitte-valijad baltlased ei pörka kõrvale ei keelepeksmise ega insinuatšioni eest, et valitsust kohutada ja temale esimese erakonna poolehoidjaid sotsialistidena, revolutsionäridena ja mässajatena ette kujutada ja sõandavad, et tõde tumestada, sellele parteile isegi separatistlisi püüdeid süüks anda, s. o. püüdeid, mis ainult neile omased on.“

Schahovskoi arvab tingimata tarviliku olevat, meie maa Venemaaga tihedama ühendamise sihis, esimest erakonda toetada, ilma et seda erakonnale enesele otsekoheselt märgata anda ja ilma, et temas miskisugusid lootusi elule äratada. Seni olevat valitsus ainult baltlaste pääle toetanud ja see olevat asja nii kaugele viinud, et Vene Baltimere äärsed kubermangud — Saksa Läänemere provintiks muutunud on.

„Meie käte abil on baltlased omale poliitilise autonoomia omandanud, selle juures kõike põlates ja eemale tõrjudes, mis neile tõelikku ja lahutamata

*) Изъ Архива, III j. lhk. 205—210. Письмо къ Лифляндскому Губернатору М. А. Зиновьеву за № 298. отъ 1885. г. объ Александровскомъ училищѣ и эстонскихъ партіяхъ.

sidet Venemaaga meelde tuletada võis . . . Kui valitsus vanad teed edasi käib ja ainult baltlaste päale toetab ja nendele mitte teist, poliitiliselt vastasrinnas olevat, elementi elule ei kutsu, siis läheb Vene asi jäädavalt nurja.“

Eestlased kaotada usu nende sisse, minna kõik baltlaste leeri, mis ühendatud kujul niisugust jõudu kujutada, mille päale rahuliste poliitika abinõudega võimata mõju avaldada oleks. Seda kõike püüda baltlased kätte saada ja sellepärast olevatki nemad nii vaenulised eestlaste Venemaale ustava erakonna, samuti ka õigeusku ülemineku, riigikeele maksmapanemise, koolide uuenduste ja üleüldse kõikide valitsuse poolt tarvitusele võetavate abinõude vastu, mille sihiks kohaliste autonoomiliste iseäralduste kaotamine ja Baltimaa Venemaaga kokku sulatamise kergendamine on.

„Ei ole kartust iseseisva Eesti rahvuse tärkamiseks. Seda ei saa kunagi olema ja ei võigi olla. Selleks ei ole eestlastel minevikus mingisuguseid algidusid olemas. Neil ei ole oma ajalugu, ei iseseisvat kirjandust, ega rahvalaulusid; Saksa aabitsat tarvitavad nemad oma mõtete kujutamiseks oma emakeeles. Ühe sõnaga üteldes, neil ei leidu ainsamatki algidu, millest iseseisva rahva idee välja võrsuda võiks. Kõik nende ajaloolised mälestused seisavad Saksa kepi ja piitsaga ühenduses, mis niikaua on takistanud ja tänapäev veelgi takistavad neid Venemaaga täielikult ühinemast, nii nagu sõrjäänid, mordva, tshuvashid, tsheremisid ja teised neile sugulised võõrasrahvad juba seda on.“

Parteide küsimuse juurde tagasi pöördes, arvab Schahovskoi tarviliseks tähendada, et mõlemad nimetatud Eesti erakonnad veel täielikult väljakujunenud ei ole (olguigi et tema arvates teine — Balti erakond paremini ja kindlamalt korraldatud olevat) ja ei võida praegu kui poliitilised parteid arvesse võetud saada. Sellepärast olla tema arvates väga riskantne samm see, et salanõunik Schevitsh neid ametlikult poliitilisteks parteideks peab ja järevalvamist selle üle, et komiteedes mõlemad erakonnad ühteviisi esitatud oleksivad.

„Kas ei tunnistata sarnase korralduse kaudu kubeneri enese poolt nende komiteede päralt seda poliitilist tähtsust ja iseloomu, mis neil mitte olema ei pea. — Ja lõpuks — mis juhid need Köhler ja Hurt õieti on, kellede nimede järele erakonnad on ristitud ja kelledele valitsuse poolt nii tõsine tähtsus antakse? Kui Teie Köhlerit näinud oleksite, temaga räägiksite ja tema kohta teda lähedalt tundjate, kompetent isikute nagu K. P. Pobedonostsevi, M. N. Kapustini, krahv Komarovski, V. K. Sableri j. t. otsust kuuleksite, siis tuleksite arvamisele, et see inimene vahest ainult ja mitte igakord kordääninud pilta oskab maalida ja sugugi poliitilise erakonna juhiks ei kõlba. Hurti mina isiklikult ei tunne; lähedalt tundjate isikute otsuste järele arvates ei ole ta sugugi rumal isik, kuid sellejuures on ta kaval intrigan ja parunite alandlik teener ning hoiab kõigist hingest selle kultuurilise ja poliitilise sihi poole, mis nemadki taga nõuavad.“

Mõlemate nimetatud isikute arvamistele ja seisukohale asutava Aleksandri kooli asjus ei anna Schahovskoi mingi tegelikku väärtust, sest „Aleksandri kool saab ainult seda laadi kandma, mis valitsus temale annab.“

Omas laialises aruandes sisemiste asjade ministrile 22. sept. a. 1892. № 213, Eesti poliitiliste erakondade kohta,*) kirjeldab

*) Изъ Архива, III j. lhk. 261—277. „Представление Министру Вн. Дѣлъ отъ 22. сентября 1892. г. за № 213 относительно эстонскихъ политическихъ партій.“

Schahovskoi neid üksikasjalisemalt, milleks Narva Kreenholmi vabrikus suvel 1892. ettetulnud tööliste liikumine põhjust andis.

„Poliitilised erakonnad,“ nii räägitakse aruandes, „hakkasid Eesti intelligentsi keskel, osalt ka maarahva juurde tungides, minevase aastasaja teisel poolel arenema, siis kui kohalise maakonna ajaloo tähtis pööre sündis, kui sellesse uus ajalooline tegur — õigeusk tungis. Need erakonnad ja nende püüded ei kujutanud alt; enne kohaliste uuenduste (kooli, politsei, kohtu) algust enesest kindlate ja selgesti ära kaalutud eeskavadega väljakujunenud rühmasid. Asi muutus märksa uuenduste maksmapanemisega. Igaüks oli nüüd selge, kuhu poole ajalugu kaldub. Tshudi ja slaavlaste ammu-aegne ühinemise käik, mis Lääne-Euroopa kulturi kunstisel sisseistutamisel mitme saja aasta jooksul takistatud sai, omandas jällegi oma seadusliku jõu. Arvu poolest väikene venemeelne erakond leidis omades ammu igatsetud ja osalt täide läinud ootustes ja lootustes kindla toe. Balti erakond, kes Saksa kulturi poole hoiab, kaotas pinna jalgade alt; tema pöördumised näisid väljast paralisatsioon olevat. Rahvuslasele erakonnale¹⁾ (народники, rahva-mehed) oli võimalus sellest ajast peale oma tegevuse eeskava ülesannetest selgesti arusaada; rahvuslasele kui ka poliitilise ise-olemise ideed, mis vastuvaidlemata valitsuse poliitika nõrkusest ja kindlusetusest hoogu saivad, pidid nüüd mitme sajandi ilma kaduma; ta ei kaotanud siiski usku rahva keele ja sellega arvatavasti nagu ühenduses seisva Lutheruse usu alalhoidmise võimalusesse. Isikuid, kes rahva ammu-aegsele Vene poole kalduvusele ustavaks jäid, nimetati rahvuslaste erakonna poolt „venestajateks,“ „äraandjateks“ jne. Nende hulka arvatakse kõiki neid haritud eestlasi, kes õigeusk ja Vene hariduse on saanud. Rahvuslase rühma liikmed ülistavad endid aga „rahva-sõpradeks,“ „rahva meesteks“. Esimese erakonna poolehoidja oli ja on Eesti kubermangus ajalehe „Valguse“ väljaandja ja toimetaja Jakob Kõrv. Selle erakonna tõsiseks ja kõige tublimateks poolehoidjaks loetakse kõikide haritud eestlaste keskel Tallinna tsensori Trusmanni. Rahvuslase erakonna esitaja oli Tallinnas „Virulase“ toimetaja ja väljaandja Jaak Järve. Järve maalt väljasaatmisega a. 1887. rauges kubermangus pea täitsa tema ja tema poolehoidjate poolt ülespuhutud mõtete segadus; ajaleht „Valgus“ aga, mille tsenseerimine a. 1887. Trusmanni hoolde sai antud, omandas lühikese aja jooksul endisega võrreldes viis tuhat lugejat juurde (praegu on „Valgusel“ umbes 6000 tellijat). 1888. a. asutati Narva Vene sihiline ajaleht „Virmaline“, mis vähem laiali on lagunenud kui „Valgus“. Teda tsenseeritakse ka Tallinnas. Teised Eesti kubermangus väljaantavad Eesti ajalehed „Tallinna Sõber“ ja „Ristirahva pühapäeva leht“, õpetajate ja mõisnikkude häälekandjad on, iseäranis esimene, võrdlemisi vähe laiali lagunenud ja avaldavad rahva päale vähe mõju. Sellepärast on Eesti kubermangu rahva ajakirjanduses üleüldiselt valitsuse poliitikale vastutulelik vool valitsemas. Kohalised intelligentsi keskel ei ole, vähemalt avalikult, märgata valitsuse poliitikalte vastutöötamist ehk lahtust. Vastuseismise pesa asub väljaspool kubermangu — Tartus. Säär on selle pääsesitaja ajalehe „Oleviku“ vastutav toimetaja ja väljaandja Aadu Grenzstein. Mul ei ole lähemalt teada, milles selle erakonna opositsiooniline tegevus Tartus avaldub, ma võin selle kihutustöö üle ainult Eesti kubermangu piirides otsustada. Siin on tema oma tegevuse keskkohaks Narva linna valinud. Põhjused, miks selleks just Narva pidi valitama, võiksid arvatavasti järgmised olla: 1) et linn sellel etnograafilisel piiril asub, kus Eesti rahvusline iseteadvus venelaste poolt allaheidetud saab; 2) vabriku rahva elav osavõtlikkus poliitilistest ja rahvuslistest küsimustest; 3) lootus siit rohkem poolehoidjaid ja rahvusliste ajalehtede tellijaid saada.“

Enne kui Tartu „rahva-sõprade“ ässitustööst lähemalt räägitakse, tuletatakse aruandes „Virulase“ toimetaja Jaak Järve tegevust Narvas meelde, kus teda kui tööliste sõpra ja sotsialistlike kalduvustega inimest kujutatakse. Tartu rahvuslaste agiteerimiseks Narvas andnud põhjust säälese karskuse-seltsi „Võitleja“ asu-

1) Патриотическая партия.

tamine a. 1890. Tuuakse mitmed üksikasjad ette, et nende najal näidata, kuidas „Võitleja“ just Tartu rahvuslaste, mille eestvedajaks Grenzsteini peetakse, sõnakuulelikuks ässitamise-organiks kujunes. Selle tõenduseks tuuakse muu seas isegi niisugusi peensusi ette: korra olla udupiltide näitamise ajal rätsepp Paap, keda pärast ise lahkunud Reinvaldi asemele abiesimeheks valitud, ütelnud, et temale need Vene pildid sugugi ei meeldivat. Teine kord olla jälle küsimise-kastist, mis Grenzsteini soovitusel sisseseatud, järgmise sisuga küsimine väljavõetud: Mis mõjub Eesti rahva kadumise pääle rohkem kas saksastamine või venestamine? Kui saksastamine nii kui kuu valgus lume sulamise pääle mõjub, kas ei mõju venestamine mitte nii kui päikese valgus? Pääle selle olla Paapi juures läbiotsimisel Eesti Kirjameeste Seltsi sekretäri Saali kiri leitud, milles viimane palub, pääle Kõrvi lahkumist, Seltstile uusi liikmeid Narva poolt juurde murefesda, mille järele ka mõned „Võitleja“ seltsi liikmed tõepoolest Kirjameeste Seltsi liigeteks astunud. Sarnastest teadetest oli siis küllalt, et karskuse-seltsi „Võitlejat“ ühes Kirjameeste Seltsiga lubamata rahvuslises kihutustöös süüdistada.

„Et sellekihutustöö mõttest arusaada,“ ütleb Schahovskoi edasi, „on tarvis mõnesugusid teateid Tartus oleva Eesti Kirjameeste Seltsi kohta omandada. See on aastal 1871. eestlaste germaniseerimise vastu töötamise sihiga asutatud, et eestikeelseid üleüldiskasulikka raamatuid, mis saksakeelsete väljaannete aset pidivad täitma, välja anda. „Üleüldiskasulikkude raamatute rahva keeles väljaandmise kaudu loodab Selts,“ nii üteldakse põhjuskirjas, „kõikides rahvakihitudes haridust edendada ja ühtlasi eestlaste keskel hariduse laiali laotamiseks rutemini, kergemini ja põhjalikumalt kaasa mõjuda, kui see võõrakeelsete tööde kaudu võimalik on.“ (§ 1.)“

Edasi jutustatakse Kirjameeste Seltsi eestseisusest ja sellest kuidas säält venemeelseid (J. Kõrvi) välja tõrjuti ja kuidas „Olevik“ seda juhtumist „hurra“ hüüdega tervitas.

„Ei ole mingi kahtlust, et uue eestseisuse juures seltsi tegevus valitsuse vastu käib, et ta Vene keele ja üleüldse Vene kulturi laialilaotamise vastu töötab. Päälegi on selts Vene keele maksmapanemisega koolides, administratsioonis ja kohtutes oma olemise tähtsuse põhjuskirja § 1 mõttes kaotanud, sest et valitsuse võim juba ise need kohalised tingimised kõrvaldanud on, millede vastu võitlemiseks selts tekkis. Mis aga sellesse, põhjuskirjas avaldatud mõttesse puutub, et eestlaste keskel haridust emakeeles „rutemini, kergemini ja põhjalikumalt“ laiali laotada saab, kui võõras keeles, siis ei ole sarnane idee praegusel ajal mitte enam kohane.“

Kui Schahovskoi Kirjameeste Seltsi tähtsuse sarnasel teel maha teinud, asub tema omas aruandes uuesti „Võitleja“ kallale, kes Tartus 3. ja 4. jaanuaril 1892. ärareetud karskuse-kongressist osavõtnud, mille juhatajaks Grenzstein valitud. Selle järele tehakse „surma otsus“ kõikide Eesti karskuse-seltside kohta, kes samuti kui kinnipandud Aleksandri kooli komiteed, valitsuse-vas-tase rahvuslise poliitika töö pesapaikadeks olla.

„Kui juba Narva karskuse-selts, kes selle poliitika keskkohast, Tartust, võrdlemisi kaugel seisab, rahvuslist poliitikat taga ajab, siis on õigus sedasama ka teistest seltsidest arvata, kelledel võimalus on veel sagedamini Grenzsteiniga ja tema poolehoidjatega kokku puutuda.“

Grenzsteini nimetatakse „kavalaks“ ja „targaks“ eestvedajaks ja isegi Eesti Stambuloviks. Tuuakse ette tema rahvusliste püüete ja sihtide kirjelduseks üksikuid väljavõtteid tema Narvas „Võitleja“ avamisel peetud kõnest, kui ka „Olevikus“ sääl ja tääl väljamaa ja üleüldse poliitika kohta ilmunud sõnumitest. Kõik see on nii ühekülgset ja sihilikult kokku sepitsetud, et algupäraseid Grenzsteini mõtteid nende tsitatide kuhja alt vaevalt üles lugeda võib. Narva tööliste liikumise puhul kellegi ehk kellegite poolt õp. Pauckerile saadetud ähvarduskiri, milles Schahovskoi 1) Järve ja Grenzsteini tegevuse kaudset mõju, 2) rahva tunnete ja püüete vastukaja ja 3) ajalooliste juttude mõju arvab järeldada võivat, annab temale põhjust, pääle karskuse-seltside kohta „surmaotsuse“ tegemise, ka terve Eesti ajaloolise kirjanduse, kui kardetava ässitus-abinõu kohta oma käredat otsust ära teha.

„Sarnastes lendkirjades kirjeldatakse ajalooliste juttude nime all eestlaste võitlust iseseisvuse pärast nende allarõhujate vastu. Nendes kirjeldatud Eesti kangelaste, vanemate ja kuningate vägiteod, vaimustatud kõned ja võitlusele üleskutsed „sortsilaste“ vastu, kihutavad Eesti lugejates tahtmata pärandatud viha sakslaste (õpetajate ja mõisnikkude) vastu üles. Arusaadavalt ei või sarnaste lendkirjade kirjutajatel tarvilisi ajaloolisi teadmisi olla, mis õigust annaks nende kirjatöodes ajaloolist tõde otsida. Nende ilmumise sihiks on rahva kirgede ülesässitamine maksvate agrarolude vastu ehk jälle ainelise kasu lootus.“

Sarnastest töödest olla iseäranis tähelepanemise väärilised „Tasuja“, „Vambola“, „Päris ja prii“, „Aita“, „Karolus“ ja „Uudu ja Meta“. Nende üksikute tööde sihi ja tooni kirjeldamiseks tuuakse igast ühest tarvilised kohad venekeelses tõlkes ette. Lõpude lõpuks arvab Schahovskoi tarvilikuks iseäraldi toonitada, et „valitsuse vaenuline Tartu rahvuslaste erakond sellepoolest iseäralise tähtsuse omandab, et ta mitte alati iseseisvalt ei toimetata, vaid sagedasti Balti separatistlike ringkondade käes sõjariistaks on. Viimastele on sarnane side tarvilik, esiteks, sellepärast, et lihtrahvas harilikult õpetajate ja mõisnikkude tegevuse vastu umbusklik on, kuna aga neil kaudsel teel Tartu rahvuslaste ja nende poolehoidjate kaudu palju hõlpsam oma ideesid hulkade keskel laiali laotada võimalik on; teiseks, sellepärast, et nende otsekõhene kasu selles seisab, et valitsusele tõendada, nagu ei oleks maksma pandud uuendused oma sihile jõudnud, vaid on sellevastu rahva keskel rahulolematust ja vaenu venelaste vastu tekitanud ning agrar-liikumist ette valmistanud. Ilma nimetatud toeta ei oleks Eesti rahvusline erakond iseenesest kaua kesta võinud ja oleks Vene riikluse põhjusemõtetele ustavas vaimus üleskasvatatud rahvakooliõpetajate ilmumisega, ning Tartu ülikooli usuteaduse jaoskonna, mille tegevus õpetajate kui poliitiliste agitatorite ettevalmistamises seisab, kinnipanemisega kadunud. Nagu ettetoodud kirjeldusest selgub, takistab Eesti rahvuslaste erakond Eesti rahva rahulist arenemist, tema tähelepanemist igapäevaste põllutöö küsimuste, olukorra paranduse ja hariduse tõstmise ülesannete juures ära pöördes, ning rahva keskele mitte tarvilikka, kuid kahjulikka tundmusi ja ideesid istutades. Selle hää mõju järel otsustades, mis selle erakonna endise juhi, Jaak Järve, Eesti kubermangust väljasaatmisega kätte saadi, olen mina kindel, et kangetel administratiivistel abinõudel, mis selle erakonna tegevuse lõpetamiseks ka Liivimaal ette võtta tuleks, samasugune järeldus saaks olema.“

Schahovskoi arvates oleks selle erakonna tegevuse lõpetamiseks kasulik järgmisi abinõusid tarvitusele võtta:

„1. Kõikide Balti kubermangudes olevate karskuse-seltside kohta sala järelvalvamist ette võtta ja viibimata neid kinni panna, keda põhjuskirja poolt lubatud tegevusest kõrvalkaldumises märgatakse;

2. Eesti Kirjameeste Seltsi põhjuskirja läbivaatamist selle seltsi tegevuse muutunud oludega kokkukõllasse seadmise sihis ette võtta;

3. Kõikide Eesti ajalooliste lendkirjade läbivaatamist ette võtta, mis endise Tartu tseentori J-i poolt trükkimiseks lastud minna ja kui see mitte raskusi ei peaks tegema, siis mõned neist juba ära korjata, igatahes aga uusi väljaandeid ilma sellekohaste parandusteta mitte enam lubada;

4. Ära keelata edaspidi Eesti keeles igasuguste kirjatööde trükkimist, mille sisuks endiste aegade eestlaste võitlused sakste vastu on ja mis rahva kirgesid üles ässitavad;

5. Grenzsteini kohta sala järelvalvamist maksma panna ja teda, kui tingimata kahjulikku tegelast, esimesel võimalusel Baltimaa piiridest välja saata, temale tagasisõitu, nii kauaks kui võimalik, ära keelates.“

See aruanne, millele mõjurikas ametnik oma nime alla kirjutanud, oli Eesti rahvuslisele liikumisele raskeks hoobiks, kuid mitte aga surmahoobiks, milleks ta tingimata määratud näikse olevat. Sellega arvati kõik, mis võimalik tehtud olevat, et Eesti rahvusliku liikumise juuri lõpulikult alt ära kihvitada; silmapilk oli õieti tabatud, et teda Narva tööliste liikumisega kunstlisel teel ühendada, et niiviisi seadusevastases sotsialistlikes kihutustöös süüdistada; kõikide karskuse-seltside ja ühtlasi ka Kirjameeste Seltsi tegevuse pääle veeretati määratu raske poliitiline kahtlustuse koorem ja Eesti ajalooline kirjandus alandati kuni alatu mässuliste ässituslendkirjadeni jne. Kes ütleb aga seda, et kõik sarnased faktid, mis süüdistuste põhjuste hulgas üles loetud, nagu: Pauckeri ähvarduskiri, „Võitleja“ küsimise-kasti lastud küsimine jne., mitte lihtne provokatsioon ei olnud? Seda ei küsitudki. Kes õieti selle sihiliku ja ühekülgse aruande õige sepiitseja võis olla, laseb sellest märgata, kui ajaloolise kirjanduse asjatundlikku tsiteerimist silmas peame. Kuid selle urgitseja nimi on kõrvaline asi. Eesti rahvuse tont sai aga ametlikult seinale maalitud ja jäi üle ainult teda karta. Vaene Grenzstein, kui ülikardetavaks ka sind ei tehtud ja seda ainult sellepärast, et sa oma libeda keele ja painduva selgrooga alalõpmata armukadedust nendes orjalikkudes libitsejates äratasid, kes Schahovskoile lähemal seisid, kui sina. Selle armukadeduse intriigi ohvriks näikse ka kõik need juhtkirjad vett vedama läinud olevat, mis „Olevikus“ algusest pääle ilmuma hakkasid ja mis rasvaste tähtega trükitud üleshüüetega, nagu: „Jumal Keisrit kaitse sa“, „Nüüd üles Vene alamad“, jne. lõppesid. Mida rohkem aga „tonti“ maaliti, seda koledamaks ta muutus, ja kujunes viimaks ei mitte millekski muuks kui „E e s t i s e p a r a t i s m i k s“¹⁾, mille võimalikult hirmsamaks värvimiseks muidugi ka Saksa „pintslimehed“ oma „tõrva-pottidega“ kaasa aitasid. Ja vürst Schahovskoi kirjeldab seda Liivimaa poolt vaatepiirile kerkivat „hirmust nähtust“ oma pikas ettekandes politsei-departemangule 13. jaanuaril 1893, nr. 10 Tartus oleva Eesti Kirjameeste Seltsi

1) Eralduspüüe.

kohta,¹⁾ millest siinkohal ainult lõpu kokkuvõtte ette toome, järgmiselt :

„Seltsi juhatus on praegu kahe — Vene voolule ustava ja rahvuslise — erakonna poliitilise võitluse-tallermaaks saanud. Selles võitluses on need Seltsi sihid ja ülesanded, mis põhjuskirjas ettenähtud, ainult poliitilist laadi kandvadele sihtidele ja ülesannetele aset andnud.

Ei ole raske ette ära näha, et lähemas tulevikus rahvusline erakond täielise võidu enese kätte saab, kui valitsus selle kohta, mis praegu Eesti Kirjameeste Seltsis sünnib, poliitika juhtmõttest — laissez faire, laissez aller — kinni peab, mis Liivimaa kuberner soovitab. Mis tähendaks aga rahvuslise erakonna võit? — Eesti separatismi korralduse avalikku õigekstunnistamist. Praegu tekkib siin see uus poliitiline faktor alles elusse, kogub omale poolehoidjaid ja püüab ennast organiseerida. Eesti separatismi idee kandjateks on seni alles võrdlemisi väike ringkond isikuid, kes nõndanimetatud Eesti intelligentsi hulka kuuluvad; rahvale ei ole see idee veel külge hakanud. Kuid juba ka praegu võib märgata tema üleskihutamise ja võitlusesse kiskumise katseid. Kellega ja mispärast? Valitsuse vooluga ja mütilise Eesti idee pärast. Uuenduste eelses ajajärgus oli meil Baltimaal Saksa separatismiga tegu, mis järgmistes põhjusemõtetes avaldus: Baltischtum ist Deutschtum; Deutschland über alles; Hier kennen wir keine Russen, Esthen, Letten oder andere, hier sind nur Deutsche. Nüüd on need põhjusemõtted valitsuse 8 aastalise järjekindla ja energilise poliitika tõttu oma tegeliku tähtsuse kaotanud ja neist peab veel väike Saksa patriotide salkkond kinni, kes fanatismist ja poliitilisest kitsarinnalsusest tumestatud on. Sellele põhjusemõttele valmineb vahelduseks nüüd teine — Eestimaa eestlastele. Kui juba esimene põhjusemõte omal tegelisel tarvitusele-võtmisel riigile kardetav oli, kui mitu korda ei ole aga kardetavam teise võidule pääsemine?! Sakslasi on siin võrdlemisi kohaliste Eesti ja Läti soost elanikkudega tühine protsent. Saksa separatism ei võinud juuri sügavale ajada, sest et rahvusline vahe ja majandusliste huvide vastolu teda mitte ainult kohaliste rahvastega ühendamast ei takistanud, vaid nendes ka iga usalduse sideme hävitas. Et jalgade all kindel pind puudus, siis oli Saksa rahvuslise idee eest võitlemisabinõudeks kaks sõjariista — intriig ja üleskutse oma Vaterland'i abi poole.²⁾ Eesti separatism on kardetavam. Ta võib, esiteks, ennast rahva hulkade pääle toetada ja teiseks, rahva tooruse ja arenematuse tõttu kõige ägedamaid ja taltsutamata nähtusi arenemata inimestele omases instinktide vallas tekitada. Kas tõesti neid nähtusi tuleb rahulikult ära oodata ja tõusevat kurjust tema idus hävitamata jätta?

Liivimaa kuberner poolt soovitatud abinõu — uuendatava, kuid kaugelgi veel mitte uuendatud kooli parandavat mõju ära oodata — arvan mina väga riskantseks. Mitte kooliealised, mitte lapsed ei ole Eesti separatismist tabatud, vaid see osa täisealistest seltskonna liigetest, kes ennast Eesti rahvuslisele tegevusele kutsutud tunnevad olevat. Nende tegelaste pääle ei või kool mingisugust mõju avaldada. Nüüdsed koolikasvandikud ei astu aga enne kümmet ehk viieteistkümmet aastat tegelastena välja. Ja siis on veel küsimine, mis nende pääle rohkem mõju avaldab, kas kool ehk kodune või üldse elu väljaspool kooli oma tarviduste, sihtide ja püüetega.

Kindral-leitenandi Sinovjevi arvamisega käesolevas küsimises mitte nõus olles, loen oma ametikohuseks õigel ajal valitsuse tähelpanemist eestlaste keskel tärkava kardetava voolu pääle pöörata. Ei või seda valmineda ja välja areneda lasta. Kogu minevase aasta jooksul Eesti Kirjameeste Seltsis ettetulnud korratudused annavad küllalt põhjust karta. Rahvas jääb selle sündmuse vastu ükskõikseks; rahulolemataks jääb ainult isekutsutud poliitikeride rühm Grenzsteiniga eesotsas, kes kunstlisel teel rahvast tema rahulisest seisukorrast

1) Изъ Архива, III. j. lhk. 282—295. Представление въ Департаментъ Полиции отъ 13. января 1893. г. за № 10 объ Обществѣ грамотныхъ эстонцевъ въ гор. Дерптѣ.

2) Minu harvendus.

poliitiliste kirkede võitlusväljale, rahva arusaamisele võõra mõttelise idee eest tahab võitlusele ahvateleda ja missugusele ideele selle voolu eestoetajad igal võimalikul juhtumisel niisuguse kuju püüavad anda, mis hulkade tooretele instinktidele ja ihadele kõige rohkem vastab. Selle rühma rahulolematuse pääle ei või aga tähelepanemist pöörata. Selle vastu aga, tema tegevusele tuleb lõpp teha, kuni veel aeg on seda ilma käredate ja erakorraliste abinõuteta toime saata. Kui aeg saab mööda lastud, siis tuleb valitsusel siin kahtlemata uue — Eesti separatismi — faktoriga rehkendada, mis just kui tema teades ennast organiseerinud oleks ja raske on ette ära näha, missuguste ootamatate abinõudega siis selle kurja vastu võidelda tuleb, kui ta mahti leiab oma juuri rahva keskele sisse ajada.“

Niisugune oleks siis kokkuvõtlikult tollaegse mõjukama valitsuse võimu esitaja ametlik arvamine meie seltskondlistest vooludest ja nende esitajatest. Et see „Eesti separatismi tont“, mille viirastus isegi vürsti värisema pani, tühipaljas „paberikoll“ oli, on meie päivil igale ilma pikema seletuseta selge.

Oleks Schahovskoi mitte hariliku bürokradina rahvast kõrgilt üle vaadanud, vaid ise vähegi erapooletumalt eestlaste majanduslises seisukorrast aru saada tahtnud, siis oleks temal nende seisukoht teiste kohaliste rahvustega võrreldes, kui ka eestlaste eneste keskel kujunenud ühiskondliste kihtide vahekorrad ja jõud, millega poliitikamehel õieti rehkendada tuleks, selged olnud ja siis, võib olla, oleks temal (bürokraadi seisukohast otsustades) ennem vahest põhjust olnud tärkava „Eesti sotsialismi“ kui „Eesti separatismi“ pärast karta tulnud, sest esimesel olivad palju sügavamad sotsiaalsed juured all. Talupojalik-väikekoodanline element, kes meil ühiskondlise jõuna siis mõõduandev oli ja kes, nagu eelpool nägime, tühise ja tähtsusetu protsendi tervest rahva arvust välja tegi, oli ainsam rahvuse idee edustaja, kuna intelligentsist jutugi ei võinud olla, sest ei saa intelligentsiks pidada üksikuid, sinna tänna laiaili pillatuid haritlasi, kes enamasti isiklises vaenus seisid ja kellede keskel ühendavaks sidemeks mingisugust ühist solidariteedi tunnet veel tärganud ei olnud. Talupojalik-väikekoodanline element on aga, nii palju kui ajalugu tõendada teab, igal maal ja igal ajal oma tardunud tagurlike hingeluliste kalduvuste kui ka tõnsi mõistuslise võime poolest bürokraatlise valitsuse korra ja üleüldse igasuguse *status quo* tru ja alandlik teener olnud ja tema rahvusline ideologia ei ole ka miljalgi kord ettekirjutatud seaduslikkuse piiridest üle ulatanud, sest — Reimani iseloomulikka sõnu korrates — „vastasel korral ähvardati kinnipanemisega kui veel mitte halvemaga.“

Et lugu ka meil teisiti olla ei võinud, selgub kui selle elemendi ja tema edustajate tegevuse iseloomu tähele paneme.

(Järgneb.)

Peeter Ruubel.

V. Brjussov.

Tuhkur hobune.

Ja ma nägin, üks tuhkur hobune,
ja selle nimi, kes seljas istus, oli Surm.
Ilmutamise Raamat. VI, 8.

I.

Uulits oli nagn maru. Vägevate jõude hiilid
Kihufasid suure rahvakogu enda ees.
Sõitsid omnibused, föllad, automobiilid,
Hiigla rahvahulk ses ärevuse pajas kees.
Sildid taevas vahelduvil silmil sädelesid
Kolmekümnendama majakorra aknatega.
Lehemüüja hüüded, piitsa sähvid ühinesid
Uhkeks hümniks rataste ja kapje plaginaga.
Inimese loodud kuudelt voolas alla valgust,
Kuudelt, kinni taotud seinadele säääl ja siin.
Selles valguses ja müras pidasivad talgust
Noored hinged, keda joovastanud linna viin.

II.

Häkki murdus metsik maru, tardus põrgu ragin:
Sonimisse, lagunened üle uulitsa,
Tungis, torkus võõras ebakõlaline plagin,
Kattes kära, kõne, kõmu, tõlde vurina.
Käänakule ilmus tulepalgel ratsutaja
Kiire hobusega, mille ümber tule kirm.
Ohku jäi veel mõni heitund kisa, mõni kaja,
Pilguks tardus kõik ja kõigi silmad — ainult hirm!
Ratsutaja hoidis pikka rullí lahtisena,
Tulest tähed kuulutasid õudset nime: Surm . .
Ülal, kirkasti kui leegilõimed jugadena,
Kohe uulitsat, lõi leegitsema taevanurm.

III.

Märatumas hirmus inimesed, peites palged
Appi hüüdes Jumalat, end põrmu heitsid,
Ühes kuhjas vireldes, vastu plaastri kivi kalget;
Loomad segaduses nukid varju peitsid.
Ainult naine, see kes ennast pakkumast ei väsi,
Tormas tuhku hobusele vastu meeletult,

Nuffes suudles selle kapju, ringutelles käsi,
 Juues uimastuses päise nägemuse tuld.
 Ja veel hullumaja pagulane — nõdrameelne
 Jooksis sinna, kuhu ahvatlenud särav jälg,
 Kisas: «Inimesed, see ju viimse päeva eelne
 Tähis: veerandi teist katk viib, mõök ja nälg!»

IV.

Rõõm ja hirm, see püsis ainult üürikese aja:
 Teistelt uulitsatelt veeres siia võimas voog,
 Valgus valas üle rahva, uulitsa ja maja,
 Endiselt viis inimesi askeluse hoog.
 Keegi ei võind ütelda ses päratumas kâras,
 Mis siin nähti: tühja und või püha ilmutust.
 Käsi küünitasid unistuse poole, mis vast sâras,
 Ainult hull ja naine saalidest, kus ürgab lust.
 Neidki uhtusivad ära rahva tuule hiilid,
 Nagu tühje sõnu loetud raamatute sees,
 Sõitsid omnibused, tõllad automobiilid . . .
 Ärev rahvahulk ses põhjatumas pajas kees.

Tõlkinud **Johannes Semper.**

Maurice Maeterlinck.

(Lõpp.)

Raske on Maeterlinck'ist kui filosofist rääkida. Oleks meil siin ühe kindla süstemiga tegemist, oleks mõtetki loogiliselt järjekindlad, asi oleks palju kergem. Kuid, nagu ma juba eelpool tähendasin, Maeterlinck armastab aforisme, nagu see luuletajatele üleüldse omane. Teiseks on ta vaated ajajooksul palju muutunud, vahest koguni diametraalselt vastupidises sihis. Ka see raske on temast rääkimist.

Sellepärast ongi asjata vaeva nähtud Maeterlinck'i ilmavaadet mingisugusesse raamisse mahutada, talle mõnda nimetust leida. Võib ju mõnesugusel põhjusel tema esimest periodi nimetada dekadentlikeks ja teist — uus-romantiliseks. Kuid need nimetused on kaudsed ja karakteriseerivad pääasjalikult tema ilukirjanduslikka töid, tema originalsed mõtted lasevad end vaevalt kummagi üle-malnimetatud voolu alla painutada.

Kui tahetakse siiski tema vaadetele mingisugust kohta leida filosoofia ajaloos, siis võiks siin vahest äärmisest subjektivsest idealismist rääkida. Nimetus iseendast ei ütle midagi, iseäranis neile kel filosoofiast vähe aimu. Katsun seda siis õige labase näitusega selgeks teha. Kant ütles: meie teame väliseist asjust ainult niipalju, kui palju mõju nad meie tunde-organide, silma, kõrva, nina, keele ja naha pääle avaldavad. Asi eneses, „Ding an sich“, on meile tundmata. Kanti järeltulejad läksid kaugemale: sest ei ole veel küll, et meie ei tea asja eneses, „Ding an

sich“, meie ei tea ka nende mõju enese pääle, meie teame ainult omi mõtteid. Kanti kriitilisest idealismist jõuti Fichte subjektiivse idealismini. Teised läksid veel kaugemale: ka omi mõtteid ei tea meie, ehk õigemini teame nendest väikse osa, kuid ka see on väljaspool meie seesmist „minat“. Meie seesmine „mina“ on aga meie teadvuseta „mina“, keda me veel ei tunne. Kui näitust tarvitada, siis võiks meie seesmist, hingelist, teadvuseta „mina“ võrrelda põhjata soojärvega, mille sügavusest aegajalt tõusevad mullid veepinnale; need on meie mõtted, soovid, igatsused, milles meie teadlikud oleme, all sügavuses on aga veel tuhandeid teisi palju ilusamaid ja luulelisi, mis vast kunagi meie teadvusesse ei jõua.

Maeterlinck tahab näidata, et igas inimeses, ka kõige lihtsamas, seesugune soojärv peitub ja et täiesti meie võimuses seisab seda järve liikuma panna, et säält ikka suuremaid ja suuremaid väärtusi ilmsile tuua. Igas inimeses on „varjatud tempel“, mille altarile ta, võib olla, ainult kaks kolm korda elus pääseb, üksikutele vagusatel silmapilkudel. Suurem jagu inimesi ei pääsegi kogu oma elu ajal sinna. Mispärast? Sellepärast, et nad kunagi katset ei ole teinud sinna pääseda, veel enamgi: nad kardavad, põgenevad selle eest.

Maeterlinck'i tööde päälkirjad on tihti sümbolid meie teadvuseta minast, nagu näituseks: „Varjatud tempel“, „Seesmine iludus“, „Kalliskivid tarkadele“ jne. Need on rida päätükke, mis käsitavad meie olemasolu kõige intiimsemaid, arusaamataid, kui ka müstilisi jooni. Nad on kõik ühteviisi ilusad ja tähelepanemisväärt.

Maeterlinck'i filosofiliste tööde üksikasjalisele käsitusele üle minnes, pean, kahjuks, ainult mõne üksiku tsitadiga leppima. Sest neist enam-vähem põhjalikult rääkida on kuukirja raamides võimatu.

Mis meie keerulistes elunähtustes kõigepäält Maeterlinck'i tähelepanemist äratab, on see, et meil tihti sõnadega on võimata seda ära ütelda, mis me tunneme: „Minutid, kui meil just on midagi, mis üksteisele ütelda, oleme me sunnitud vaikima.“ Maeterlinck annab nendele silmapilkudele iseäralise tähtsuse. „Just s i i s,“ ütleb ta, „elame me tõsist, sügavamalt elu ja ainult n e e d minutid jätavad kestvaid mälestusi. Vaikimine on algjõud, kust sünnivad suured mõtted . . . meie räägime ainult neil tundidel kus meie ei ela, kui me ei taha omi ligimisi tähele panna, kui me tunneme endid kaugel olevat tõelikkusest . . . kas see ei ole mitte vaikimine, mis äratab ja annab armastusele tema iseäralise aroma? Vaikimiseta armastus on maitseta ja tal ei ole mitte seda igavest lõhna. Teised suured vaikimised, surma, kurbuse, saatuse vaikimised ei ole mitte meie meelevalla all. Nad tulevad meie juure kusagilt sündmuste sügavusest nende oma poolt valitud ajal. Aga armastuse vaikimine on ainult meie päralt, meie võime ise talle vastu minna. Need kes ei ole kunagi nutnud, pääsevad tema tõttu samadesse hingelistesse saladustesse, kui väga õnnatud. Sellepärast teavadki need, kes on palju armastanud, saladusi, mis teistel teadmata.

„Vaikimise suudlused õnnetuses, — sest kõige sagedamini trööstib meid vaikimine õnnetuses, — ei unune iial. Ja sellepärast ongi meil kallid need inimesed, kes neid sagedasti on tunnud . . . nad on Jumalale lähemal ja teekond, mis nad valgu-sele käinud, ei unune iial, sest hing võib ainult tõusta, langeda aga — kunagi.“

Maeterlinck kurdab, et meie aja inimesed ei hinda veel õieti vaikimise tahtmist: „Suurema osa omast elust saadame me mööda katsetes vaikimise-riigist välja pääseda.“

„Ajaloos on olnud mitu seesugust perioodi, kus inimese hing, juhitud mingi salapärasest seadusest, on liginenud inimessoo vai-muilmale ja rohkem otsekohe-selt tunnustust annud oma olemisest ja vägevusest.“ Seesuguste hingeliste aegade hulka loeb Maeterlinck iseäranis vana India ja Egiptuse ajajärku, mõnda kohta Persia ajaloost ja kahte müstilist aastasada keskajast.

Ka meie läheneme, Maeterlincki arvates, ühele seesugusele hingelisele perioodile. Ta toob selle väite tõenduseks terve rea nähtusi. Inimesed on saanud tundelikumaks. Meie ei hinda enam üksteisi sõnade, tegude ja mõtete, vaid mingi nägemata omaduste järele. Armastus naise, lapse, looduse vastu on tugevamaks, intensiivsemaks läinud, meie tungime sügavamalt selle loomusesse. Mitte asjata ei nimetada XIX aastasada naise aastasajaks; XX aastasada, võib olla, saab lapse aastasajaks.

Mis puutub naistesse üleüldse, siis on nad, Maeterlinck'i arvates, sellele salapärasele, ebaharilikule ilmale palju lähemal kui teised ilmakodanikud, palju erksamad saatuse käskusid tähele panema ja ette ära nägema, kui mehed. Keegi ei oska teise hinge tumedatest sonimistest nii aru saada, kui nemad. Naise armastus on äraarvamata rikas ja tõsine; puhta vaeselapse armastus on niisama palju väärt kui kuninganna oma. — „Ilmas ei ole midagi, mis nii iludust igatseks, mis nii kergesti anduks kõigele hääle ja puhtale kui inimese hing. Ta on valmis igale väiksemale kui ülevale tahtele ja allaheitlik ausale ideele. Harva on inimesi, kes ei paendu ilusa hinge ülivõimul.“

„Hing elab ise oma ilmas, mil ei ole mingit tegu meie igapäevse eluga, juhitud ise oma seadustest ja korrast, mis käib tihti me hariliku morali vastu. Sest temas räägib sügavam elutarkus, nägemata häädu ja müstiline moral. Inimest võidakse süüdistada rasketes kuritöödes, kuna tema hing jääb puhtaks ja plekitaks. On minutisi, kus meie harilik mõistus ja südametunnistus kaotavad oma tähtsuse: muidugi on kasulik neid teadma ja tundma õppida, kuid nendes ei ole veel asja põhjus. Inimene võib kuriteo teha — ja meie hinge sügavuses põlev tuli ei kõigugi: teisest küljest jälle võib üks vaikne silmapilk, kellegi vaade, varitud mõte meie hinge maruna liikuma panna. Meie hing ei otsusta mitte nii kui meie ise . . . on tarvis otsida seda, mis teda liikuma paneb, sest selles oleme meie ise.“

„Inimesed, võib olla, ei tea veel hästi, mis tähendab sõna „armastama“. Meie armastame sagedasti ilma et me seda tunneks.“

Armastada ei tähenda sugugi kedagi kahetseda, soovida teist aidata, õnnelikuks teha, seesmiselt ennast millegi hääks ohverdada; see tähendab minna veel sügavamale ja kaugemale.“

Kuid mis on siis armastus Maeterlinck'i kõlblise kodeksi järele? „See on,“ vastab Maeterlinck Dante sõnadega, „*Nulla amato amar perdona*“, end kaotada armastuses, silmad kinni pigistada elu väiksuste kohta ja näha ainult väiksete hingede ilu ja värskust. Nii armastada tähendab mitte enam vahet teha ilu vahel, mis muutub armastuseks ja armu vahel, mis muutub iluks.

Kuid ei või siiski öelda, nagu oleks ta „*Les Disciples à Sais*“, millest ülemaloodud tsitadid võetud, selle oma ettekujutatud ideali kätte saanud. Selles raamatus on veel liiga suur ülivõim saatusel.

Kogu selle töö ja üleüldse Maeterlinck'i esimese perioodi morali võiks kokku võtta järgmisesse lausesse:

„Ela ja ära vaata oma elu nähtava värvituse ja tühjuse pääle, õpi tema seespidiist sügavust ja ilu tundma ja ära katsu ennast hoida kurbuste eest, vaid tarvita neid oma hingeelu süvendamiseks; kuid mis sa ka ei tee, igavesti valitsevad sinu üle jõud, mille vastu sa kaitseta oled.“

See raamat on nõrkadele, abituile kirjutatud, nagu tema päälkirigi näitab; ta tahab meie tähelepanemist välise elu nähtuste päält juhtida sügavamate hingeelu nähtuste pääle ja säält õnne otsida. Kuid asjata oleks siiski Maeterlinck'i sellepärast süüdistada tagurluses ja kodanluses, nagu seda teatavalt poolt on tehtud. Maeterlinck'il ei ole vist iialgi mõttes olnud mingi seltskonnakihi teenistuses olla, vaid ta on ikka ja alati ainult seda rääkinud, mis ta oma parema äratundmise järele on tunnud, ja kõigest kõrgemale seab ta tõe ja selle poole püüdmise. Seda võime kõige-päält ta enese juures tähele panna: kui teda üks tõde ei rahusta, ei kahtle ta silmapilkugi selle juures, et selle asemele uut seada.

Ta järgmine töö „*La Sagesse et la Destinée*“ („Elutarkus ja saatus“) tõestab seda suurepäraselt: see tähendab täielist pööret Maeterlinck'i ilmavaates. Juba selle raamatu meeolugi on sootu teine, kui eelmise oma. Kuna „*Les Disciples à Sais*“ põhitoon on kurb ja lootusetu, kõlavad siin koguni uued ja rõõmsamad akordid.

„Meie ei tea mitte,“ kirjutab Van Boever, „mis seesugusele rutulisele muutusele põhjust andis, kuid nähtavasti on siin suurte hingeliste võitlustega tegemist.“

elle raamatu esimesel leheküljel seisab põhjendus: „*A Madame Georgette Leblanc*“, Maeterlinck'i draamade pääosade etendajale, tema praegusele naisele. Mõnelt poolt on arvamist avaldatud, et see naine Maeterlinck'i ilmavaate pääle suuresti on mõjunud.

Olgu nüüd asi kuidas on — Maeterlinck ise ei anna meile selle kohta mingit seletust —, kuid tõeasjaks jääb, et ta selles töös ise need müürid maha lõhub, mis ta enesele eelmises töös ehitas. Ta vaatab ajalookäiku ja üksikute inimeste elusaatust ja jõuab lõpuks otsusele, et saatus juhib ainult meie välist elukäiku, kuid sellesse, mis meis on tõsiselt väärtuslikku ja kallist, meie

sisemisesse elusse, ei julge ta puutuda, ta vormib ainult meie välist elu, kuid see, kuidas ta meie hingeelu päale mõjub, oleneb täiesti meie tarkusest. Viimne annab meie elule ta iseloomu ja värvi.

„Kõige aktiivsem osa sellest, mis me nimetame saatuseks, on inimeste eneste sünnitatud. Ta ei tõuse mitte äkki ja halastamata, kättesaamata ja mõõtmata sügavusest, ei! vaid meie kaaskodanikkude tegevast jõust, energiast, tahtmistest, mõtetest, kannatustest ja kiredest; ja need peavad meile teada olema, sest nad on sarnased meie omadele. Isegi kõige iseäralikumail, ebamäärasteil ja õnnetuil momentidel, kõige saladuslikumail, etteäranagematuil juhtumistel, ei tule meil pea kunagi võidelda nägemata, täiesti tundmata vastasega.“ Ta toob näituseks Prantsuse kuninga Ludvig XVI, kes kõik võimalused oma pääsemiseks laskis mööda minna. „Mitte ühelgi tema õnnetusel ei olnud üliloomulikku põhjust ja nad ei olnud paratamata, ainult ta ei oskanud olusid enese alla heita.“

„Inimeste õnned ja õnnetused on nende eneste sarnased ja nad ise on oma hädade ja ohtude sarnased. Meiega ei sünni midagi, mis ei oleks juba varem meie loomuses olemas. Juhtumine oma kangelase meelt näidata ei tule sellele iial, kelle sees juba varem aastate jooksul ei oleks kangelane peitunud.“

„Inimesesugu on kahtlemata haige ja ta kannatab, kuid kõige enam trööstivad teda need, kes temaga räägivad nii, nagu ei oleks ta kunagi haige olnud. Sest meile on elu antud, meie ei tea mitte milleks, kuid igatahes mitte selleks, et teda ära hävitada ehk värvita mööda saata.“

„Meid ümbritsevad mõistatused ja meie ei tea, kas me neid kunagi mõistame. Kuid sellegi päale vaatamata on tarvis elada ja kui juba, siis õnnelikult ja ausalt. Sest meie oleme õnne jaoks loodud ja isegi siis, kui meie seda õnne iial kätte ei saa, ei maksa siiski meid keelda selle võimalusesse uskumast.“

Kuid õnnest arusaamised on väga mitmekesised. Milles näeb siis Maeterlinck meie õnne? „Õnn on,“ vastab Maeterlinck, „meie seesmises vabaduses; oleme nii suured, vabad ja täielikud, et saatusel mingisugust võimu meie üle ei ole. Õnn on elutarkuses.“

„Elutarkuses ja saatuses“ on vanaaegsed stoikerite õpetused nii elusatena meie ees, et see mõnedele kriitikeridele asja on annud Maeterlinck'i nimetada stoikeriks. Raamatu uskumapanev, südamlilik toon kinnitab seda veel enam; ja meil on küllalt põhjust arvata, et Maeterlinck ise tarvilisel korral nende õpetuste järele käib, mis ta meile soovitab.

„Elutarkusele ja saatusesele“ järgnevad mõned väikesed draamad, nagu näit. „Ôde Beatrice“, „Arianna ja rüütel Sinihabe“ ja selle järele aastal 1901 „Mesilaste elu“ (*La Vie des Abeilles*). Viimse raamatu käekäik on veidi iseäraline. Maeterlinck kavatses alguses raamatut välja anda päälkirja all: „Õigluse saladus“. Ta mõtles seda lõpetada kirjeldusega mesilaste elust. Sest kauaaegsete tähelepanekute viljana oli ta otsusele jõudnud, et nendel väikesetel loomakestel õiglusest arusaamine tõesti mitte ei puudu. Kuid

mõeldud väite jaoks materjali kogudes kasvasid ta ülestähendused ja vaimustus nende vastu nii suureks, et ta sunnitud oli neid ise-raamatuna välja andma.

See raamat segas ta ennekavatsetud töö valmimist, ja, et vabaks jäänud tühja kohta täita, lisas ta sinna mõned uued päätükid juure, mille tõttu ka raamatu nimetus muutus. Sest sai sümboliliku tähendusega „Varjatud tempel“.

Ma lõpetan oma ülevaate nende kahe ülemalnimetatud raamatuga. Sest ta järgnevad filosofilised tööd *Le Double Jardin* ja *L' Intelligence des Fleures* pakuvad vähe uut, nad on mõnes kohas igavad ja kordavad juba enneöeldud mõtteid.

Imelik tunne on „Mesilaste elu“ lugedes: on nagu jagunekse mõte kaheks; säälsamas on raudsed teaduslikud faktid, kuid natukene maad edasi kannab sind kirjaniku mõttelend metafüüsikasse. See on mingi segu puhtast teadusest ja luulest. Vaatleja loodusteadlane kirjeldab mesilaste elu täieliku täpikäelsusega, poet-inimene näitab missugused mõtted selle juures ärksas hinges võivad targata.

„Autor nagu tahaks näidata, et ei ole elus ühtegi külge, mil ei oleks oma jagu luulet ja et iga luulel on mõni lihtne füsioloogiline otstarb.“¹⁾“

Kui ta, näituseks, kirjeldab mesilaste sülemelaskmist ja sellele järgnevat noore ema pulmalendu, vaatleb ta seda sündmust nii hästi poeetiliselt kui puhtalt teaduslikult seisukohalt ja on täis aukartust mõlema ees.

See on raamat täis päikesepaistet ja meelõhna, selles ei ole enam jälgegi endisest kartusest looduse hirmuäratavate jõudude ees. Üsna rahulisel toonil jutustab Maeterlinck meile selle väikese rahva suurtest sündmustest, sündimisest kuni surmani. Ta näitab kuidas suuremaks seaduseks, mis nende elukäiku juhib, on üksiku indiviidumi ohverdamine üldsuse kasuks, tulevaste põlvete hääks. Sellest seisukohast on niisugusedki nähtused kui leskede halastamata ärahukkamine, mitme ema tapmine jne., mis meie morali seisukohalt arusaamatud, täiesti õigustatud. Maeterlinck protesteerib selle vastu kõige valjumalt, et meie mesilaste ja üldse looduse elu oma morali seisukohalt hindame.

„Meie ei tunne veel seda suurt tõde, mis maailma üle hõljub; meil on ainult üksikud tõevõimalused. Ja mida lähemale me tõele jõuame, seda kõrgemale tõuseb ta, kuid mida rohkem me teda imestame, seda enam läheneb ta meile.“

„Varjatud templid“ võib kui „Mesilaste elu“ täiendust ja järke vaadelda, sest selles käsitatakse sama õigluse küsimust, millest juba „Mesilaste elus“ jutt oli. Selle raamatu sümboliline päälkiri tahab sedasama ütelda, mis kogu Maeterlinck'i filosoofia: kõik mis meile õnneks tarvis läheb, on juba meis olemas; meis on ilus muinaslooline tempel, mis on tarvis ainult välja kaevata. Ümbritsevale suurele saladusele läheneme me kõige enam siis, kui

1) А. Саломонъ: Метерлинькъ и его произведенія.

me katsume teda säält otsida, kust ta pärit on, oma hingest. See on sama vana õpetus iseenese tundmaõppimisest, mis juba vanad greeklased nõudsid.

Säält on ka pärit meie õiglustunne: see ei tule meie juure mitte kusagilt ülevalt, nagu enne arvati, vaid on inimeste eneste sünnitatud.

Kuid sellest ei või siiski veel järeldada, nagu ei oleks loodusel üleüldse mingit morali. Kui ta ka sagedasti meie vastu ülekohtune on, siis ainult eneste loodud morali mõttes, ja meie hädaldamised selles sihis on lõpuks ainult väiklased kaebamised selle üle, et loodus meie väikeste häätegude, tillukeste tahtmiste ja pisitillukese kangelasmeelega tegemist ei tee. „Meie auahnus on rohkem haavatud, kui meie õiglustunne.“

„Tõde, mis me armastame, ei tarvitse mitte alati kõikumata ja lõpulik olla. On juba küllalt, kui ta meid äratundmisele viib, et aated, mis meie enne seda armastasime, elu ja selle ausate kogemustega kokku ei sünni. Sellest jätkub, et tõele piiramata tänulik olla, kuni teda ta eelkäijate saatus tabab.

„Ei tohi kunagi neid tundisid leinata, kus meid suur usk maha jätab. Usu langemine, valitseva ilmavaate lõpp on märgiks, et me elame, et meie edasi jõuame, sest meil on palju asju tarvis, et mitte seisma jääda. Ei peaks meile midagi armsam olema kui see, et mõte, mis meid seni hoidis, ise ennast enam hoida ei suuda. Ja kui meil ka midagi katkenud vedru asemele ei ole panna, ei maksa sellepärast muretseda. On ikkagi parem, et üks lüli vahele jääb, kui et selle asemel roostetanud vedru seisab, tõde, mis me ainult poolest saadik usaldame.

„Ma võin lõpmata vagalt ja ülendatult uskuda, et minu olemisel mingit lõpusihti väljaspool mind ennast ei ole, et minu hinge kodusolemine selles piirideta maailmas mitte tarvilikumgi ei ole, kui õie närtsiv värvide kokkukõla. Sina võid väiklaselt uskuda, et on olemas üksainus kõigevägevam jumal, kes sind armastab ja hoiab; mina olen õnnelikum ja rahulikum kui sina, kui minu teadmatus suurem, tõsisem ja ausam on, kui sinu usk, kui minu teadmatus kaugemale ulatab, kui seda rohkem on, mis ta on armastanud. Jumal, keda mina mitte ei usu, saab suuremaks kui jumal, keda sina usud.

„Mis meie elu aadeldab ja seletab, ei ole mitte nii palju meie mõtted, kui need tundmused, mis nad äratavad. Ja millel püsivust on, see on inimeste tunnete otsekoheus. Meie ei tea kunagi, kas meid mõni mõte petab; kuid armastus, millega meie seda armastasime, langeb tagasi meie hingesse, ilma et üks tilgake sellest selgusest ja jõust eksitusesse kaoks. See viis ja komme, kuidas meie seda, mis meie tõeks peame, armastame, on palju tähtsam kui tõde ise. Kas ei saada armastuse läbi palju paremaks kui mõtlemise läbi. Suurt eksimõtet tõsiselt armastada on enam väärt kui suurt tõde väiklaselt teenida. Kui ma end jumalale, inimesele, ilmale või mõnele eksimõttele ära annan: see kallis metall, mis ma ühel päeval sellest armastuse tuhast leian ei järgne mitte armastavast

olevusest, vaid armastusest enesest. Mis kustutamata jäljed järele jätab, see on otsekohese eneseandmise tõsidus ja tugevus. Kõik kaob, kõik muutub, ainult mitte kiired sellest sügavusest, sellest kindlusest, sellest meie südame viljakusest.“

A. Reben.

Üks moment paberist labürindis.

Enam-vähem kõrgema kultuurilise edenemise astme tunnused saavad meil ikka enam ja enam tuntavamateks. Rikkalikum vaimliste ja aineliste väärtuste tootamine sünnitab meelega või kogemata võistluse sunnil erinemise, differentsiatsioni kõigil aladel. Kaugel näivad olevat need ajad, mil meil vaimuelus ainult „üht karja ja üht karjast“ vooruslikuks ja isamaaliseks peeti. Sellega peavad leppima isegi kõige alalhoidlikumad, kõige tuimemad, keda igasugune lahkumine, võistlus ja võitlus, hirmutab ning äritab.

Teiselt poolt aga äratav sarnane seisukord neis, kelle eesmärgid ühte langevad või vähemalt sugulased on, tungi kokku lüüa, ühiselt oma põhjusemõtete selgitamiseks töötada.

Ka meie kirjandus on juba mõni aeg selle erinemise tähe all edenenu. See protsess, mis tema elujõudu, tema nooruslikku käärimise vaimu peegeldab, algas juba kümnekonna aasta eest — praeguse Eesti vaimuelu koidikul.

„Noor-Eesti“ nõrkused on selles olnud, et ta esimesena sarnasena rühmana esinedes küllalt iseteadlik, küllalt selgesihiline, küllalt homogeniline ei olnud. Ta ei kuulutanud mitte niipalju uut kirjanduslikku voolu, kui kirjanduslikku kulturi üleüldse. Ta pidi asunikuna selles harimatus laanes, mis meie oma mineviku vaimueluks nimetame, esimesi kunstilise, esteetilise mõtlemise teerajasid ajama. Ta pidi kuulutama uut temperamenti, uut eluvaatluse meetodi ja uut elukujunemise stiili.

Sellepärast täiesti arusaadav „Noor-Eesti“ kilbikiri „kultur“ ja tema käe ulatused „Europa“ poole. Ja selles revolutsionis on „Noor-Eesti“ tähtsam teenus Eesti kirjanduse ajaloos. Pärast teda ei võida enam nii kirjutada kui enne teda.

Teatud eeltingimised kirjanduse kui kunsti jaoks on Eestis juba olemas. Jääb üle ainult igakülgset neid võimalusi eksploateerida, kultiveerides kõiki sjaanrisid, kõiki kirjanduslikka liikisid kuni nende äärmusteni.

Meie tuleme jälle erinemise, differentsiatsioni küsimuse juure.

Kuna „Noor-Eesti“, hoolimata kõigist oma kõikumistest, alati miskisuguse romantilise ja sümbolistlise kirjanduse voolu edustaja on olnud, siis on loomulik, et realistlike kalduvustega kirjanikud omale ise ühendust on katsunud luua. Vähemalt ilmus mineval aastal Tallinnas album *V o o g*, mille autorid üleüldiselt miskisugune realistline metod näib ühendavat. Rühma elujõu ja mõju kohta võib alles lähem tulevik seletust anda.

Teisel pool on aga sündinud teine väikene rühm, kes siimaale juba paar raamatut välja on annud ja veel enam välja lubab anda. Meie räägime albumi *M o m e n d i* autoritest.

Olen kuulnud neist kõnelevat nagu „Eesti futuristidest“. Olen neid ka endid Kirjanduse Seltsi koosolekutel eneste üle suurte eelarvamistega kuulnud kõnelevat.

Futurism — missugust hirmude ja mõnituste põhjust võib juba paljas see nimetus pakkuda sellele, kellel enesel jõudu pole otsustada esteetilistes küsimustes ja kes on harjunud seda hääks kiitma, mis enamus hääks kiidab!

Kuid see kohutav nimetus ja autorite eneste reklaamline ülesastumine võib igatahes petta kergeusklikka. Neis võidakse näha nii „kõige korraliku ja vooelusliku kunsti vaenlasi“, kui ka noori märtrid, keda ei mõisteta väärtuslikult hinnata. Võidakse liialdada nii nende eitamise kui ka pooldamisega.

Et juba algusest saadik valesti mõistmiste eest hoida, olen sunnitud tähendama, et *M o m e n d i* autoritel futurismiga muud ühist ei ole, kui et nende väljaanded futuristide väljaannete kombel — neljakandilised on.

Nad ei kuuluta midagi uut. Neid võiks enim miskisugusteks „passeistideks“ kui futuristideks pidada. Sest seda, mis meie neilt kuuleme, oleme juba kümnekonna aasta eest läbi elanud, — kui Przybyszewskit lugesime ja kui estetismi esimene loit meieni ulatas.

Kuid nad on süüdistanud arvustust ja seltskonda, et see ainult keskmist „mõistlikku“ hinnata oskab, kuna ta kõik äärmise, ekstremilise tähelepanemata jätab. Olgu siis, — meie ei taha neile igatahes süüdistamiseks põhjust anda.

*

M o m e n d i rühmast rääkides on põhjust lähemalt peatada ainult kahe autori, Visnapuu ja Rohti juures.

Marie Heiberg, kes varem juba mitme romantilise ja nii sisuliselt kui vormiliselt uduse ning plastikata raamatuga on esinenud, suudab vaevalt albumis leiduva mõne luuletusega oma poolt *M o m e n d i* rühma põhjusemõtete selgitamiseks abiks olla. Ja siia maale täiesti tundmatu Reinhold Vellner jääb ka tulevikus selleks, kui ta midagi suuremat ei suuda korda saata kui siia maale.

Visnapuu katsub oma ringkonna teooriat ja Roht selle praktikat esitada. Esimene teeb oma „liturgias“ *T u n d m a t a n a i s e l e* ja teine paaris albumis ilmunud skitsis ning raamatus *I g a v e s e s l a b ü r i n d i s*.

Saksa kirjanik Hugo Salus on kirjutanud Piibli armastuse-evangeliumi eeskujul miskisuguse ilu-evangeliumi. Midagi selletaolist tahab ka Visnapuu pakkuda.

Vastandina Kristusele laseb Salus noorel neitsil Kristal kõigile koormatutele ja vaevatutele maises argi-inetuses suuri ilu-sõnu kuulutada. Ka Visnapuu identeerib ilu tundmatu naisega.

Visnapuu esteetiline mäejutlus on elementarne ja üleüldine. Ta kuulutab esteetilise printsiپی igamatust ja ilu kui ainust väärtust. Kuid ta teeb seda natukene igavalt ja loult. Siin on veel kord dilettandiliselt esitatud estetismi põhjusemõtted, kuid seda võrd üduselt ja konturideta, et meie sisuliselt midagi nende poolt ega vastu ei või öelda.

Neid põhjasmõtteid võime alles selle järele hinnata, missuguse kuju nad praktikas, s. o. ilukirjanduslikus toodangus võtavad.

Nagu tähendatud, M o m e n d i autorid — need on Przybyszewski kooli epigonid. Kuid ka epigonid võivad huvitavad olla. Nad võivad oma eelkäijas väärtusi näidata, mis varem keegi ei ole näinud. Nad võivad vana ainet uuel viisil valgustada. Nad võivad vana metodiga põrutavalt uutele järeldustele tulla. Nad võivad kõike seda teha, kui nad oma kirjandusliku eeskuju läbi elavad.

Ma luban enesel kahelda, et M o m e n d i autorid seda oleksid teinud. Tallinnas ei ela keegi bohemi elu ja Tartus ei või keegi demonismi hinges kanda. Kuid s õ n u võidakse küll igalpool teha! Ja nii kirjutavad paljud seda tindiga uuesti, mis enne veregana on kirjutatud.

Isegi Eestis ei ole M o m e n d i autorid kellegi novatorid. Nende shanri on ammu enne neid pääle kõikide teiste August Gailit oma romanis „Kui päike läheb looja“ tarvitanud. Ja niisama vähe kui Gailit, suudab ka M o m e n d i rühm Przybyszewskit ära seedida. See ei olegi kerge asi. Sest Przybyszewski eneselgi näib see üle jõu käivat — tema viimaste jõuetute tööde järele otsustades.

Przybyszewski ja tema kool — see eeldab kõigepäält hiigla jõudu. Jõudu — kohutavat nagu loodus, pöörivat nagu olemasolu. Przybyszewski shanri saladus ei peitu mitte ainult lapsikus trotslikkuses väikekodanlise maitse ja morali vastu.

Et väikekodanlasele näidata tema maitse labasust ja morali tühisust, selleks ei jätku küll, et ennast ainult halvasti kasvatatuna üleval peetakse. Kui tahetakse revolutsiooni ilu ja morali alal ette võtta, siis tulda uue ilu ja moraliga.

Seda aga ei ole M o m e n d i autoritel. Sest nad ise on — nii halb kui see neil ka kuulda võib olla — õieti lämbunud, labase ja kitsa vaimu edustajad. Nad ise on väikekodanlased, — olgugi, kui tahate, väikekodanlased *à rebours*.

Ma ei tunne kõne all olevate autorite isiklikku elu, ja ma ei tahaks ka igatahes sellest mitte rääkida. Ma tahaksin rääkida sellest elust, mis nende tööde sündmustikud, tegelased ja stiil enestes varjavad.

Roht ütleb väga õieti: „Kunstis maksab ainult jõud . . . Kunstitööd arvustades võime meie ainult jõudu arvustada.“ See jõud võib esineda kahel kujul: töö ideelises, ainelises või jälle vormilises, stiililises energias. Igatahes eeldab nii üks kui teine juhus temperamenti ning distsiplini.

Ideelise energia all ei mõtle ma mitte labast idealismi, ligemise armastust või karskuse-kihutust. Kõikide aateliste väärtuste üle naerdes, võidakse ometi rikastada inimkonna aatelisti varandusi. Pessimist ja tsünik olles, võidakse rääkida tulekeelil kui prohvet.

Kõik tendentsid on kirjanikul lubatud, sest nagu looduses, nii võivad temagi näivates deffektides suured varandused peituda. Kuid üht tendentsi ei tohi ta iial eitada: ta peab tihe ja võltsimatu olema ning iga oma mõttekuju kuni selle äärmisteni loogilisteni võimalusteni kasvatama.

M o m e n d i autorid lugedes saan ma nende hingeelust imeliku aime. Nad katsuvad meis kaastundmust äratada, tundmust äratada tundmuste vastu, mis nad ise mitte ei ole tunnud. Ja nad katsuvad meid sundida vihkama nähtusi, mis neile enesetele ükskõik on. Ah, kõik on neile ükskõik!

Marie Heiberg kirjutab:

„Nii üksi istun mina
täis rasket väsimust,
ka oma laulu luua
ei ole igatsust.“

Henrik Visnapuu teatab, täis apaatiat: „Ma laman leentoolis, mu jalad on padja valge põse pääl. Mu pää ümber on nägemata ohaka vanik, mu rinda rusub hallist vereta-punasest põllukivist rist, mu ergud on süsinud ja mu veri mustunud, kustunud punane tuli südame ääsil; ma olen haige.“

Ja Reinhold Vellner, kes oma lugejaga õieti tuttavalik tahab olla, pihib päälkirja all M i s m a m õ t l e n kogu oma hinge: „Ma olen päris väsinud — ei jõua elada ega kirjutada, ööde kaupa ümber hulkuda ja end täis lakkuda. Ma kirjutatan ikka kah midagi, kui juhtub“ jne.

Ning isegi Richard Roht, kellel üksi metalli keeles leidub ja kes lugeja vastu kõigiti blaseeritud ning elumehelik tahab näida, palub albumi lõpus, haledalt ja armetult auväärt publikumi: „Oh lugeja, kui sa mu pääle halastada võid, siis juhata mind üksiku maja juurde, kus Jumal asub, et ma Jumalaks võiks saada ning Jumalaga ühte sulada.“

Kuid niisuguste instinktidega ei leia keegi jumalat! See ei ole elu ja loomine, see on närbumine, vindumine, pehkimine. See on täielik ükskõiksus, tühjus ja apaatia nii sisus kui vormis. Kõige tüüpilisemalt ütleb enese välja Vellner: „Ma kirjutatan ikka kah midagi kui juhtub.“

Asjata tarvitavad nad traagilisi näokatteid. Asjata kujutavad nad end ette elumeestena. Ilmaaegu tunnistavad nad, et nad mitte üksi kirjanduses, vaid ka „eraelus pattu on teinud,“ nagu Roht hoopaleb. Mis patud peaksivad need ometi olema, mis sarnaste loitude hingedega korda võib saata!

Ah, ma kardan, need vägiteod on kõige labasemat ja väikekoodanlisemat laadi olnud. Need on olnud vahest seda laadi, nagu neid üks Rohti vahvatest preilidest kirjeldab: „Kas sa arvad, et see vägitükk ei olnud — tervetele vere sisse juurdunud traditsioonidele vastu pääd anda: öösel läbi akna meesterahva juurde minna!“

Need on äärmused, ekstremid, mis kodanline publikum ja arvustus tähele ei taha panna! Rõhutakse just iseäranis vastolu „koodanluse“ ja „ekstreemide“ vahel. Ah, missugused purukoodanlised „ekstreemid“ need tõepoolest on!

Minu arvates on oma distsiplineerimata kirgede lahtilaskmine nõrk tunnistus, et vaimuaristokrat ollakse. Juua ja naisi vägistada oskavad ka „koodanlased“, — vahest veel paremini, sest neil on rohkem raha ja nende füüsiline jõud pole nii nõrk kui vahest mõnel bohemi liikmel.

Ma usun, keegi ei kahtlusta mind morali jutlustamises. Kaugel sellest! Pahet, tõsist, vere ja jõurikast pahet, kirglikka pattusid ning himude põhjatust tahaks jutlustada nende verevaeste ja tühiste hingede puhul! Tahaks tõsta pattu kõige suuremaks vooruseks nende apaatliste kangelaste pääle mõteldes.

Midagi ei ole siin tõsist. Nende trotsimine ei ehmata kedagi. Nende lihalikkus ei või kedagi avatleda. Ta ei ole kellelegi kar-detav. Missugune vahe on näituseks Jaan Oksa ja Richard Rohti vahel! Sest meie tunneme ühel pool närvide loitu ja teisel pool paberituld, mis süütab blaseeritud noormees oma tehtud „traa-gilises vaikuses“ — „üksikus toas ilusas nägusas talumajas“ — „sügavas tugitoolis kirjutuslaua ääres.“

M o m e n t — see on üks kõrvaline haru meie uusroman-tilises kirjanduses. See on kõige vähem sümpatiline, kõige vä-hem aromatiselt lõhnav äär selles luhas. Miskit tuleviku-teed ei või ta sarnasena avada. Ta peab paratamatult enesega lõppema — ehk ise põhjalikult muutuma.

Seda õieti pessimistlist otsust M o m e n d i nagu rühma, nagu kirjandusliku voolu üle ei tahaks ma ometi iga üksiku osa-võtja tuleviku kohta eksimatuks pidada. See oleks ülekohus noorte annete vastu, kellel veel küllalt aega ees on edenemiseks ja kasvamiseks.

Nii on Henrik Visnapuu siamaale liiga vähe väljakujune-nud, et tema kohta üleüldse miskisugust kindlamat arvamist võiks avaldada. Tal on veel liiga vähe iseseisvust. Sest ta jäljendab seda luule-stiili, mis alles hiljuti Suitsi mõjul moodi läks ja millest mõned luuletajad, nagu Kärner, kogu oma inspiratsiooni ammutavad.

Ka Visnapuu on liig Suitsi mõju all. Ta ei jäljenda mitte üksi stiili, vaid ta kordab näituseks luuletuses *Baroness Maggie Gripenberg*'ile peaaegu sõna-sõnalt Suitsi *In-spiratsiooni* lõpurida.

Kuid igatahes on Visnapuu toonis midagi sümpatilist, mi-dagi karsket ja karget, isegi tema luuletustes, mis meelega bla-seeritud ja leiged tahavad olla. Oleks põhjust soovida, et ta oma paremad omadused välja töötaks, kultiveeriks, — kuigi mitte M o m e n d i vaimus. Ta ei ole ühtki hääd luuletust siamaale val-mis saanud, selle vastu aga küll mõne tõeliku usaldustäratava salmi või vähemalt rea, mis ometi kesk igapäevast lüürilist sõna-küllust, mille produtseerijad iial ei väsi, kauem meeles püsib. Kuid seegi on juba suur väärtus.

Vastandina Visnapuule on Rohti kirjanduslik isik palju pa-remini välja kujunenud, nagu tema raamatust *Iga vee ses lab üri n d i s* võime näha. Kuid seda vähem võime iga selle mo-mendi kohta sümpatiat tunda.

Õieti mõjus minu pääle tema raamat esimene, kord kätte võttes üllatusena. Ma ei olnud harjunud Rohti enesele sarnasena blaseeritud elumehena ette kujutama. Ta mõned varemad tööd olivad temast teistsuguse käsituse annud.

Raamatu eessõnas paljastab ta ise oma varema aja metodi, — asjata trotsimisega arvustajate ja moralistide adressil, sest viimased pole tõesti mitte selles süüdi, et herra Roht on plageerinud.

Roht on nähtavasti üleüldse väga nõrk mõjude vastu. Mitte vahest üksi Tetmayer ei tarvitse Rohti pääle jäljendamise pärast kaebust tõsta, vaid mõni lähemgi kirjanik. Tal on palju kalduvusi kuuluda nende kirjanikkude liiki, kes — Guyau võrdlust tarvitades — Normandia talupoja kombel peaksivad palvetama: „Isand, ma ei palu sinult mitte rikkust. Anna mulle ainult naabrid. kellel seda oleks!“

Meie ümbrus on muutunud, muutunud on raamatud, mis meie loeme, — ja muutume ka meie ise või muutub vähemalt see ettekujutus, mis meil igaühel enesest on. Ka Rohtil on see muutunud.

Tema teoste kogu — see on *une attaque de nerfs sur le papier* — närvide tormijooks paberi pääle. Vahel võidavad närvid, enamasti aga paber, sest närvid on nõrgad, paber aga esimest sorti.

Need on, nagu juba tähendatud, Prsybyszewski kooli metodi järele ülesehitatud tööd. Muidugi, sarnastes töödes on ümbrus, sündmustik, kõrvalised tegelased täiesti tähtsusetu. Nad on ainult sedavõrd väärtuslikud, kui palju nad päätegelase hingeelu, selle mitte nii palju mõtete kui närvide läbielamisi peegeldavad.

Kuid ometi peaksivad sündmustikud ja ümbrused loogilised olema, et läbielamised loogilised võiksid näida. Rohtil ei ole nad seda aga mitte. Meie peaksime uskuma inimesi, et meie võikime uskuda nende tundmusi. Roht aga ei pane meid mitte uskuma.

Maakohad, aastaajad, välise elu raamid ja ühes nendega meeoleolud muutuvad ilma vähemagi loogikata. Ainus põhjus on, et nad autorile miski pärast on meeldinud. Kuid see ei ole küllalt tähtis põhjus. Autoril võivad oma sümptiad, töö aga omad olla.

Rohti mitmel pool korduv päätegelane Konrad on papist kuju. Meie ei näe tema elus miskit traagikat. Meie ei tunne, miks ta ahastab. Ta teeb seda kirjutuslaua taga „sügavas tugitoolis“ istudes. Keegi on kusagil tähendanud, et ta koguni käsipeegli abil järele uurib, kas tal alati tarvilik arv kortsusid otsa ees on.

Roht ise põhjendab raamatu eeskõnes oma metodi tahtmisega, võimalikult täielikult läbielamisi ja tundmusi fikseerida. Ka Kirjanduse Seltsi koosolekul keerles kaua aega vaidlus küsimuse ümber: kas on väärtuslik üks vool, mis oma päämeriidi ainult tundmuste, läbielamiste kirjelduses näeb? Kõik aga näisivad üleüldiselt selles arvamises olevat, et kui muu ka M o m e n d i autoritel puudub, siis tundmused, läbielamised igatahes mitte.

Kuid — imelik nähtus! — just kõike muud, kuid mitte tundmusi ei esita Roht! Need tööd on liiga ebarealistlised, et nad miskisugust realistlist hingeelu võiksid pakkuda. Nad on liig dekoratiivsed ja stiliseeritud. Nad pakuvad ainult tundmuste abstraktsionisid ja skeemisid. Ilma inimeseta ei või meie ka inimlikka tundmusi enestele ette kujutada.

Isiklikult tulen ma ikka enam ja enam sellele arvamisele, et tõsiselt-traagilise tundmuse äraandmiseks realistline ja tõsiselt-luulelise efekti saavutamiseks romantiline metod kõige kohasem on. Ilusa moderni novelli kirjutaja peaks leidma miskisuguse ilusa kesktee nende kahe metodi vahel.

Mis mind aga Rohti raamatus ometi ootamatult rõõmustas, see oli tema stiil. Tõsi, selles leidub veel küllalt ebaküpset, lame-dat ja rohelist. Kuid oli tõesti ootamata leida autoril, kes enne nii iseseisvusetuna ja mõjudealusena esines, sarnast metall-külma keelt, sarnast raudselt kõlavat fraasi. Mõnes looduse kirjelduses avaldab ta otse imelikku süvenemist aine hingesse.

Ei leidu Eesti kirjanduses vist mitte palju sarnaseid kirjeldusi, kui näituseks järgmine Rohti jutustuse lõpp:

„Kuuldusivad imelised kauged hääled, mis lähemale ja lähemale tulid, kuid mis siiski maad mööda ei liginenud, vaid tae-vast mööda. Konrad tõstis silmad üles ja nägi üleval väikest halli parve, mis tasa ja sala kõrgel valges hõbedases õhus Lõuna poole liikus, nagu libises. Need olid öösised hanid.

Langes hall . . .“

*

Kaua pärast eelmiste lehekülgede kirjutamist lugesin veel „momentistide“ uuemaid väljaandeid: Richard Rohti Üksin-duse meeleolud, Marie Heibergi Enne viimset päeva ja broschüri Roheline moment.

Viimase lahja vihu napp ilukirjanduslik osa meeldis mulle enam kui kõik selle rühma siamaalsed kirjutused. Nii Henrik Visnapuu ja Alfred Variku salmid ning Richard Rohti skits Sil-huettide tants. Neis vilksatas paiguti seda tulukest, mis eelmistes töödes asjata olime otsinud.

Kuid Rohti ja Heibergi uued raamatud täitsivad mind pettu-musega. Ei midagi uut! Kõik vana, veel halvem kui vana! Palju paberit, ilusat paberit täis tühji sõnu. Palju halba maitset, piinlikku pretensiooni ja kulturikehvust.

Ja lugedes neid paberist sõnu vaheldamisi sõja telegrammi-dega, mis raudset elu keelt kõnelevad, valdas sügav haleduse tunne: Kajab inimkonna ääretu kannatuskisa, — kui otstarbetud ja tühised näivad need blaseeritud ja poseerivad raamatud! Leegitseb maailma tulekahju, — keda võib soendada paberitule kahvatu lõke!

Friedebert Tuglas.

Trükivigade parandus: lhk. 209, 11 rida ülevalt pro Kreuzzeitung — Kreuzzeitung. 19 rida ülevalt pro ertshortsog — ertshertsog.

Vastutav toimetaja: **Korneiis Tüür**. Vast. väljaandja: **Bernhard Linde**.
Tegev toimetaja: **Rudolf Pabo**.

Дозволено военною цензурою, Юрьевъ, 1914 г.

Käesolev sõda, tema põhjused ja tagajärjed.

Keset palavat suve aega, nagu välk selgest taevast, tulid poliitika ilmas sündmused, mis endaga praeguse Europa-sõja kaasa tõid. Europa-sõda on ammu eette kuulutatud, kaua oodatud, paratamatuks peetud, aga siiski möödapääsemist loodetud. Nüüd on ta ükskord käes. Sõdimas on praegu juba Austria, Saksamaa ja Türgimaa ühelt poolt, Venemaa, Prantsusmaa, Inglismaa, Belgia, Serbia, Montenegro, Jaapan ja Marokko teiselt poolt. Sõda ähvardab veel laiemaid ringisid enda keerdu tõmmata, ähvardab üleilmliks sõjaks muutuda. Greekamaa, Italia, Rumenia ja Bulgaria on sõjavalmis; teised riigid on end ka enam-vähem täielikult sõjariistu pannud. Võib ütelda, et kogu Europa pääläest kuni jalatallani sõjariistus on. Kui kergelt ei või niisugusel korral sõjatuli edasi kantud saada! Praegust sõda ei võigi enam Europa-sõjaks nimetada: sõda on käimas vaenuliste riikide asumaadel Afrikas ja Asias, sõdijate hulgas on kaks riiki väljaspool Euroopat.

Missuguse kuju on küll nüüd kulturi rahvaste elu võtnud! Miljonid täiskasvanuid, kõige tervemaid ja elujõulisemaid mehi seisavad sõjariistus üksteise vastu, saadavad miljonitest püssidest miljonid surmavaid kuulisid üksteise pihta, torgivad üksteist püssitikkudega, pistavad piikidega, raiuvad mõõkadega, külvavad tuhandetest suurtükkidest tuld ja surma, niidavad tuhandete kuulipildujatega meeste ridasid. Kõik abinõud, mis meie aja tehnika üksteise hävitamiseks anda võib, on tarvitusel. Kümned tuhanded mehed lamavad surnutena ja haavatutena oma vere sees lahinguväljadel. Põlevad linnad ja külad muutuvad öitsevatest inimeste elupaikadest mahajäetud rusuhunikuteks. Põgenevad omast kallist kodust mehed, naised ja lapsed, kõike oma varandust saatus hooleks jättes, vastu minnes puudustele ja viletsustele võõrsil. Tapetakse, piinatakse ja riisutakse metsikuks läinud sõjameeste poolt kaitseta mehi, naisi ja lapsi, vägistatakse naisi. Inimese elu, mis rahu ajal nii kallis, on oma väärtuse kaotanud. Tegu, mis kodanlises elus rängaks kuritööks peetakse, mille eest süüdlasi surmanuhtlusele või sunnitööle mõistetakse, on sõjas vägitööks, mille eest aumärkisid antakse. Mitte ilma külma värinata ei lugenud see, kelle tundmused veel sõja meeoludest tumestamata, ajalehtedest kasaku Krjutschkovi vägitööst, kes üksinda

üksteistkümmend sakslast maha tappis. Meie otsekohene moraalne tunne tõrkus kaua üheteistkümmne inimese tapmist vägiteoks tunnistamast; läks intellekti survet tarvis, enne kui see tegu sõja paratamata konsekventsina tõelise vägiteona meie silmade ette kujunes.

Üleüldise Babiloni segaduse on sõda endaga kaasa toonud. Ei saa enam üksteisest aru ka need, kes seni kõige paremas üksmeeles elanud, kellel mingisugust majanduslist, poliitilist või rahvuslist vaenlustunnet üksteise vastu ei olnud. Prantsuse sotsialistid kuulutavad Prantsusmaa iseseisvuse, prantslaste vabaduse ja au hädaohus olevaks, kutsuvad Prantsuse sotsialistid üles võitlema sakslaste vastu, sellega ühes oma seltsimeeste Saksa ja Austria sotsialdemokratide vastu. Need jälle omalt poolt tõendavad end Saksa rahva iseseisvuse ja vabaduse nimel võitlevat. Säälujuures on Prantsuse sotsialistidele Saksa rahva iseseisvus ja vabadus kallis, kui ka ümberpöörduvalt, Prantsuse rahva iseseisvus ja vabadus Saksa sotsialdemokratidele. Missugune vastastikuse arusaamatuse tragism! See tragism saab aga meile kergelt seletatavaks, kui meie sotsialistide seisukorda sõdivates riikides lähemalt vaatleme. Sotsialistide võim ei ole sõdivates riikides mitte nii suur, et riikide välise poliitika pääle otsustavalt mõjuda. Väline poliitika seisab riikides enam kui sisemine valitsevate klasside mõju all. Teiselt poolt on aga iga riigi sotsialistide saatus paratamatult oma riigi saatusega ühendatud. Sõda on vastu sotsialistide kõige paremat tahtmist tulnud, sõja tagajärgi tuleb sotsialistidel aga ühes kõigi teiste riigikodanikkudega kanda. Hädast ja viletsusest, mis Saksa vägede sissetungimine Prantsusmaale toob, saavad ka Prantsuse sotsialistid osa. Veel suuremast hädast ja viletsusest osasaamine ootab neid sellel korral, kui Saksamaa Prantsusmaa ära võidab. Tuletame ainult seda meele, et Saksa tagurlased, ja võib olla mitte üksi tagurlased, neljakümne kuni viiekümne miljardilisest kontributsionist unistavad, mis võidetule Prantsusmaale pääle panna. Saksa sotsialdemokratid, kuigi nad teavad, et Saksamaa, õieti Saksamaa valitsus ja valitsevad klassid, sõjas pääsüüdi kannavad, — nad peavad siiski võitlema, et Saksamaa pinda sõja koleduste eest kaitseda, meeles pidades, et neil tahtmata ühes teistega Saksa riigi tegude eest tuleb vastutada, et võidetule Saksamaale võitjate poolt mingi armu ega õiglust oodata pole. Teavad ju kõik, missuguseid tagajärgi sõda harilikult võidetule poolele toob. Saksa sotsialdemokratide sõjatuju tõstab veel see asjaolu, et vastaste hulgas vihatud Venemaa võitleb. Kõigist sellest tragismist ei ole sotsialistidel mingi pääsemisteed. Olgu, kui nad võimu riikides oma kätte saaks.

Tragismist, mis praegune sõda riikidele ja rahvastele toonud, võib veel palju teisi näitusi tuua. Kõige esimesena sai sõja koledusi tunda väike Belgia. Mispärast see nuhtlus Belgia töökale, rahuarvastajale ja kultuurilisele rahvale esimesena osaks sai, üleüldse osaks sai? Ainult sellepärast, et temal õnnetus on Saksamaa ja Prantsusmaa vahel olla, paigas, kust läbipääsemine Saksa-

maalt Prantsusmaale hõlbus, seega ka üksteisele pääletungimine kerge. Asjaolu, mis rahuajal Belgiale õnneks on, on sõja ajal tema õnnetuseks muutunud. Et väike Belgia julges vägevale naabrile, Saksamaale, „sõbralikust naabrivahekorrast“ nõutud teenistuses ära ütelda, on tema Saksamaa viha aluseks saanud. Belgiat, kellel mingi osa ei ole arvete õiendamises Saksamaa ja Prantsusmaa vahel, purustatakse ja laastatakse, tema elanikkude kallal tarvitatakse kõige tooremat vägivalda, teda sunnitakse Saksa sõjaväe hääks kuulmata suuri kontributsionisid maksma, lõpuks ähvardatakse ta iseseisvust röövida.

Õnnetus ja tragilises seisukorras on Poola rahvas, kelle maa sõja tallermaaks on, kelle pojad Venemaa, Austria ja Saksamaa sõjavägedes võideldes üksteist tapma peavad. Igas ühes neist riikidest peavad poolakad riigitruuduslist patriotismi üles näitama ja vaimustusega sõtta minema. Ja see armastus, mis neile nüüd igalt sõdijalt poolelt osaks saab, see paneb neid piinlikusse seisukorda, milles neil püssitikkude vahel olles raske on valida. Niisama on paljud Austria rahvad oma parema tahtmise ja tundmise vastu sunnitud Austria sõjavägedes Venemaa ja Serbia vastu võitlema.

Mis sõjakoledusi suurendab, on tõeolu, et praeguses sõjas neid rahvusvahelisi määrusi rikutakse, mis riikide poolt lepingute teel sõja koleduste ja kareduste vähendamiseks maksma on pandud. Ajalehed toovad ühtelugu sõnumid, kuidas Saksa ja Austria sõjaväed rahulikka elanikka riisuvad ja tapavad, naisi vägistavad, haavatute ja vangide vastu toored ja halastamatud on, keelatud sõdimise abinõusid tarvitavad jne. Nagu ei oleks neist abinõudest, mis rahvusvaheline sõjaõigus sõdijal lubab tarvitada veel küllalt, et vastasele kahju ja piina sünnitada! Kõik toored instinktid, mis praegustel kulturi-rahvastel oma metsikutelt esivanematelt päritud, näivad lahti pääsenud olevat. Mitte ilmaasjata ei kaebata, et kultuur ja tsivilisatsioon hädaohus on. Sakslaste poolt kuuleme kaebtusi, et ka vastaste poolt rahvusvahelist õigust rikutavat ja muid lubamatuid tegusid tehtavat. Lugu on täbar selle poolest, et nüüd, kus pea kõik suurriigid sõjast osa võtavad, enam võimused ei ole, kes rahvusvaheliste määruste-täitmise järele valvaks ja nende rikkumisest tagasi hoiaks. Kes hoolib nüüd väikeste erapooletute riikide häälest, kui Balkani-sõja ajal suurriikide häälest palju ei hoolitud, kus päälegi väikesed riigid sõdijad olid.

Praegune sõda puutub ka meisse eestlastesse Baltimaal lähemalt, kui teised sõjad, mis Venemaa viimasel poolaastasajal pidanud. Baltimaad ähvardas hädaohu sõja tallermaaks muutuda. Ainult tänu Inglismaa laevastikule oleme julged, et sakslane meie maale ei tule. Üle hulga aja oleks Baltimaa jälle purustatud ja laastatud, ta elanikud hirmu ja ahastust tunda saanud!

Kui vähe tundus meil Baltimaal Vene-Jaapani sõja mõju! Vene-Jaapani sõja ajal oli sõjategevus meist kümned tuhanded verstad kaugel, nüüd on vaenlase kuulid juba Baltimaa pindagi puudutanud. Seekord viidi meilt ainult tagavaraväelised ära, nüüd

on pääle tagavaraväeliste ka osa esimese järgu maakaitseväemehi võetud. Majanduslikes elus andis end Vene-Jaapani sõda vaevalt tunda, ehk ta küll poolteist aastat kestis. Nüüd valitseb majanduslikes elus kitsikus juba sõja algul. Iga sammu pääl on sõja mõju tunda. Meie elu lonkab, liigub ainult tasasel sammul edasi. Sellest majanduslisest tõusust, mis viimastel aastatel meie majanduslikes elus tunda võis, ei ole enam midagi järele jäänud. Kõik ettevõtmise himu on inimestel kadunud, paljud ärid ja ettevõtted jäävad seisma või vähendavad oma tegevust, tuhanded perekonnad jäävad ilma tööta ja leivata. Meie võime end ainult sellega trööstida, et teistes riikides lugu palju halvem on. Võib endale ette kujutada, näituseks, kui raske praegu elu uhkel ja rikkal Saksamaal on.

Tahtmata tõuseb küsimus, mis on käesoleva sõja põhjusteks, kes on temas süüdi? Nende küsimuste pääle ei ole sugugi nii kerge vastata. Kui ühe suure ajaloolise sündmuse põhjustest kõnelda, siis peab meeles pidama, et tarvis on otsekoheseid nähtavaid põhjusid ära lahutada sügavamatest kaudsetest põhjustest. Esimesed annavad sündmuste arenemiseks tõuke, teised on aluseks, mis sündmusi valmineda lasid, neid võimalikuks tegid ja teataval määral nende kuju ja käigu määravad. Praeguse sõja nähtavaid väliseid põhjused on igal ajalehelugejal tuttavad. Sügavamaid sisemisi põhjusid katsume siin üleüldistes joontes ära määrata. Et praegusel sõjal oma sügavamad põhjused on, tõendab juba see asjaolu, et teda ammugi oodati, paratamatuks peeti.

Üheks kõige tähtsamaks põhjuseks, mis riikide huvisid vastamisi ajab, neid sunnib üksteise võitu end sõjariistu panema, tuleb tööstuslike ja kaubanduslike kapitalismi edenemist ja sellest tingitud võistlust maailma turgude pärast pidada. Üleüldiselt tuttav on tõeolu, et majandusline edenemine tööstuse ja kaubanduse edenemise poole viib, et paljudes riikides juba rahva enamus tööstusest ja kaubandusest elab. Need tõeolud tingivad oma poolt uut tõeolu: võistlust maailma turgude pärast. Võistlusest maailma turgude pärast järgneb riikide asumaade poliitika. Kõige suuremateks võistlejateks maailma turgudel on Europa riikidest Saksamaa ja Inglismaa. Kuni hilja ajani ei olnud Inglismaal Europas ühtegi suuremat võistlejat. Saksamaa kiire majandusline edenedamine viimastel aastakümnetel lõi temast Inglismaale kardetava võistleja. Saksa kaup hakkas maailma turgudel Inglise kaupa välja tõrjuma, Saksa kaubalaevastik Inglise kaubalaevastikult tööd ära võtma. Saksamaa soetas omale tugeva sõjalaevastiku ja hakkas selle pääle toetades omale teiste riikide eeskujul asumaid muretsema. Inglismaa, kes peaaegu ainult tööstusest ja kaubandusest elab, kellel kõigis maailma kaartes laialised asumaad ajajooksul omandatud, tundis jalgealust oma all kõikuvat. Inglismaa tarvitab nüüd juhust, et oma võistlejale hoopis anda, mis teda võitluse võimetuks teeks. Enam ettekäändeks on see, kui Inglismaa seletab, et ta sõda sellepärast algas, et väikeste rah-

vaste (ev. Belgia) erapooletust ja iseseisvust kaitseda. Ei ole ju Inglismaa ise väikeste rahvaste iseseisvusest hoolinud. Tõendusks olgu Lõuna-Afrika buuride vabariikisid meelde tuletatud. Kui suurt osa asumaade himu rahvusvahelises poliitikas etendab, näeme sellest, et Saksamaa Inglismaad erapooletuks jääma kaubeldes Prantsusmaa piiride puutumatus Europas iubas, aga sama Prantsusmaa asumaade kohta mitte. Saksamaal näis suur himu olevat Prantsusmaa asumaade järel Afrikas. Prantsusmaa tugev-nemine Põhja-Lääne Afrikas on talle alati pinnaks silmas olnud. Tuletame ainult meelde, et Saksamaa kuidagi Prantsusmaa protektorati Marokko üle maksvaks ei tahtnud tunnistada. Ta pidi sellepärast kas või sõda algama. Ainult tüki maa eest Prantsuse asumaadest jäi ta viimaks rahule. Kokkupõrkamiseks Saksamaa ja Prantsusmaa vahel on, nagu näeme, majandusliste huvide võistlus teed valmistanud.

Huvide kokkupõrkamine majanduslisel alal pidas Venemaa ja Saksamaa vahekorda juba mõnda aega pingul. Saksamaal ei ole oma viljast küllalt, vaid ta peab seda sisse vedama. Kõige lähem ja kergem on vilja sisse vedada Venemaalt. Teisest küljest leiavad Saksamaa tööstuse saadused Venemaal läheda ja suure turu. Kahe aasta pärast, 1916. aastal, lõpeb Saksamaa ja Venemaa vaheline kaubaleping, mis 1904. aastal Vene-Jaapani sõja ajal tehtud. Saksamaa tarvitab tol ajal Venemaa rasket seisukorda selleks, et omale kasulikku tingimisi välja nõuda. Ehk küll kaubaleping alles 1916. aastaga lõpeb, algasid eeltööd uue lepingu tegemiseks kummagil pool juba paari aasta eest. Venemaa tahtis uue kaubalepingu tegemisel oma kasusid kõvasti kaitseda, Saksamaa kartis endiseid kasulikke tingimisi kaotada, või koguni sunnitud olla halbu tingimisi vastu võtma. Sellest saadik kui ettevalmistused uue kaubalepingu tegemiseks käimas, hakkasid mõned Saksa ajalehed Venemaa vaenulisi juhtkirju avaldama ja sõja võimalusest Venemaaga kõnelema. Oli silmnähtav, et see sõjaga kollitamine ainult selleks sündis, et Venemaad järeleandmisele sundida. Ei või aga tunnistamata jätta, et need sõjajutud meeli vastastikku ärevile ajasid ja seega sõja lahtipääsemiseks kaasa mõjusid. Jätkeb ehk nendest nähtustest eelpool nimetatud väite põhjendamiseks.

Mitte ainult majanduslised huvid üksi ei ole aluseks, mille põhjal riikide ja rahvaste vahel vastastikune vaenlus ja võistlus juuri ajab. Ei või rahvuslist, koguni rassilist momenti praegustes võitlustes eitada. Ega Vene ajalehed praegust sõda ilmaasjata võitluseks slavismi ja germanismi vahel ei nimeta. Tähelepanemise väärt on, et võitlust slavismi nimel mitte üksi parempoolne ajakirjandus ei õhuta, vaid ka edumeelne, nende hulgas koguni end radikalseks pidav „День“. Võitluseks slavismi ja germanismi vahel võib ainult sõda Ida-Europa sõjaväljadel nimetada. Lääne-Europa sõjaväljadel võiks sõda suure ühekülgusega võitluseks romanismi ja germanismi vahel nimetada. Austria-Serbia sõda,

mille järelalusena praegune Europa-sõda tekkis, algas pääle muu vihavaenu tagajärjel, mis iseseisev Serbia, kui Austria serblaste rahvuslise iseseisvuse püüete toetaja, n. n. kõiksaksluse poole hoidvates Austria valitsuse ringkondades äratas. Austria sakslased tahavad Austria riigi valitsejad olla, selleks rõhuvad nemad Slaavi rahvaid ja katsuvad neid ümber rahvustada. Ungaris ajavad ungarlased sedasama poliitikat. Tugeva rahvuslise liikumise pärast Slaavi rahvaste keskel Austrias ei taha sakslaste püüded korda minna, nad on sunnitud suurematele ja kultuuriliselt enam edenenud rahvastele, nagu tschehidele ja poolakatele, nende rahvuslise iseseisvuse püüetes aegapidi järele andma. Seda enam katsuvad sakslased oma võimu ja mõju ülejäänud väikeste ja kultuuriliselt madalal järjel seisvate rahvaste keskel maksma panna. Selles Saksa rahvuslikes võimupoliitikas leiab Austria valitsus kõige suuremat tuge Saksamaa poolt. Venemaa, kes oma mõju Balkani poolsaarel maksma katsub panna, toetab ja kaitseb Balkani iseseisvaid Slaavi riikisid Austria vastu, unistab Austria lõhkumise ja Austrias elavate venelaste ühendamisest Venemaaga. Viimastel aastatel on Venemaa vahekord Austriaga mitu korda põnev olnud. Alles mineval sügisel ähvardas Venemaa ja Austria vahel sõda tulla, kui Austria Balkani sõja lõpul Serbia püüetele, mere randa pääseda, vastu seisis. Juba kogusid mõlemad pooled sõjavägesid oma piiri äärde. Sõjariistadega kõlistasid mõlemad riigid 1908. aastal, kui Austria Bosnia-Hertsogovina annekteeris. Venemaa, kes küllalt sõjavalmis ei olnud ja asja olusid omale hädad ei leidnud olevat, ei ajanud tüli-küsimusi äärmuseni, mille pärast sõjad tulemata jäid. Austria-Serbia sõja puhul oli Venemaal kindel nõu ja tahtmine kas või sõjariistadega oma Slaavi venda Serbiat Austria vastu toetada. Kuidas asjad selle tagajärjel kujunesid, seda me teame. Olgugi juttudel Venemaast kui Slaavi rahvaste vabastajast ja kaitsejast mõne ajaloolise sündmuse kohta järele vaadatud vähe põhja all, kuid raske on eitada, et Venemaad tema välises poliitikas slavismi idee ei juhi, kuigi väga omakasuliselt. Seda enam, kui juba Saksa ajalehed hollandlaste kohta tõendada julgevad, et nende sõbralik erapooletus seletatav olla tõega, et veri paksem on kui vesi.

Kuigi meie teame, et sõjal oma suured ja sügavad sisemised põhjused on, arusaamatuks jääb siiski, miks riigid ja rahvad just selle tee on valinud omavaheliste küsimuste õiendamiseks. Kas riikidel tõesti teist teed ei ole valida, kui seda vägivaldla teed, mis läheb üle sadade tuhandete meeste surnukehade, toob häda ja hukatust maale ja rahvale? Teisi teesid on küll, aga meie peame, kahjuks, konstateerima, et kõige inimessoo kultuurilise edenemise pääle vaatamata, sõda *ultima ratio*'ks on jäänud rahvusvaheliste küsimuste otsustamises. Praeguse inimessoo kultuur ja sõda — kui suur vastolu! Kultuuriline edenemine püüab sinna poole, et inimeste ühiselus igasugune vägivald kaoks — sõda ei ole muud kui vägivald vägivaldla vastu. Meie kultuur nõuab, et iga üksiku

elu hoolega kaitstud oleks, ta annab inimese elule nii kõrge väärtuse, et ka kõige suuremaid kuritegijaid surmanuhtlusega karistada ei luba — sõjas surmataks ilmsüütaid inimesi sajad tuhanded. Kultuur nõuab inimese elu peenendamist ja ilustamist — sõda eden-dab toorust ja metsikust, ta päästab kütkest kõige halvemad met-sikutelt esivanematelt päritud instinktid. Küllalt võrdlustest! Loo-dame, et praegune sõda, mis kultuurirahvad kõige tema koleduste ja pöörasustega oma naha pääl õige valusalt tunda saavad, nende silmad avab, neid sunnib järele mõtlema ja ühinema hüüdega: kadugu sõda! missugune hüüe praegusegi sõja eel kõigi riikide sotsialistide suus kõlas. Ega rahvad nii sõjahimulised ei olegi. Paljud sõjad oleks tulemata jäänud, kui rahvad ise oma saatuse juhtijateks oleks olnud, ise sõja ja rahu küsimuste üle otsustanud. Rahvas, kelle kanda kõik sõja raskused langevad, ei kuuluta nii kergesti sõda. Julgesti võib ütelda, et Saksa ja Austria rahvaste enamus iialgi neil põhjustel, mis nüüd sõja tekitanud, sõda kuu-lutama ei oleks hakanud. Valitsused, aetud auahnusest ja või-mupüüetest, toetatud valitsevate klasside poolt, panevad sõjavankrid veerema, ilma et nad rahva verest ja hääst käekäigust hooliks. Praeguse sõja otsekohene käimapaneja on Saksa keiser Wilhelm II. oma poegadega. Wilhelm oma poegadega on ammu oma sõ-jakuse poolest tuntud. Nii suurt huvi sõjaasjanduse vastu ei ole vististi keegi teine riigivalitseja tundnud, kui Wilhelm II. Missu-gune himu on tal oma arvatavat sõjatalenti tegelikult näidata! Räägitakse, Wilhelm II. olevat omal ajal inglastele sõjaplaani val-mistanud buuride võitmiseks; sõjaplaanide valmistamisest sõja korraks Venemaa ja Prantsusmaaga olevat ta isiklikult osa võt-nud. Veel enam sõjahimuline on tema vanem poeg, praegune kroonprints. Mineval aastal, kui ta Danzigi surmahusaride polgust lahkus, kelle juhatajaks ta oli, avaldas ta mälestu-sed oma sõjamehe elust, kus muu seas mõtet avaldab, et mõök igaveseks ajaks kõige ülemaks otsustajaks jääb tüli küsi-mustes riikide ja rahvaste vahel, et ta endale midagi õnnelikumat ja kaunimat ei mõista ette kujutada, kui oma ratsaväe polgu ees vaenlase kallale tormata. Juba seekord avaldasid Saksa edu-meelsed lehed kahetsust, et sellel mehel, kellest kord Saksamaa riigipää saab, niisugune ilmavaade on, mis riigi tuleviku pärast kartust äratav. Käesoleva sõja kohta kirjutasid ajalehed, et Wilhelm ise kahelnud sõda algamast, pidanud aga poegadele ja nende taga seisvale sõjaerakonnale järele andma. Sellega kokku-kõlas on teine ajalehtede sõnum, et Wilhelm sõja kuulutamise järele tõsise ja mõttese vajunud näoga Berliini uulitsaid mööda sõitnud, kuna kroonprints nägu aina rõõmust säranud. Austria ei talitanud mitte iseseisvalt, vaid näpunäidete järele Berlinist. Sellega oleme küsimuse ära vastanud, kes praeguses sõjas otse-kohe süüdi on. Kõik vastutus sõja algatamise eest langeb Berliini pääle, Berlinis — Hohenzollernite pääle.

Millega võiks käesolev sõda lõppeda? Missugused tagajär-

jed võivad tal rahvaste edaspidise edenemise kohta olla? Raske on prohvetiks hakata, aga mõnda võib kummagi küsimuse kohta siiski oletada. Kui midagi ettenägematut ei juhtu, siis on kindel, et Austria ja Saksamaa võidetud saavad. Liig ülekaaluvad jõud on neil vastas. Pikapääle ei jõua Saksamaa kõige oma suure sõjaväe, eeskujulise tehnika, vahvuse ja üleiniimliste jõupingutuste pääle vaatamata Venemaale, Prantsusmaale ja Inglismaale vastu panna, kellel võimalik on lugemata hulk sõjavägesid koguda, kelle majandusline ja sõjaline olukord lubab sõda pikale venitada, kelle sõjaväed mitte vähema vahvusega ei võitle, keda haritud rahvaste enamuse kõlbline poolehoidmine toetab. Lüüasaamise tagajärjel võib Saksamaal juba enne sõja lõppu revolutsion puhkeda, mis Hohenzollernid troonilt heidab ja sõjale peatse lõpu toob. Austria ja Saksamaa kaotavad sõja järel suured osad oma territoriumist. Võib olla, et Austria-Ungari riik üleülse ajaloo näitelavalt kaob, maad andes uutele iseseisvatele riikidele Ungarile ja Tschehimaale. Loodame, et võitjad venelased ja prantslased oma vendi ja poolvendi Saksamaalt ja Austriast endiga ühendades mitte Balkani riikide eeskujul ei talita, vendi mõõgaga jagades ja ühendades, vendade soovisid ja tahtmisi küsimata, vaid neile vaba enesemääramise õiguse jätavad. Võidetud maade elanikkude õige soovi määrab ära kõige paremini plebiscit. Plebisciti on juba varem niisugustel kordadel tarvitatud, nii 1860. aastal Savoya ja Nizza ühendamisel Prantsusmaaga; leidku see ka praegusel korral tarvitamist. Huvitav, et just Saksa õpetlased elanikkude nõusolemist võidetud maa ühendamiseks rahvusvahelise õiguse seisukohalt tarviliuks ei taha tunnistada. Ei tea, kas praegune sõda suudab neile paremat arusaamist rahvusvahelisest õigusest õpetada. Europa rahvad aruvad ja leiavad pärast läbielatud põrutusi tee, kuidas tulevikus rahvusvahelisi küsimusi rahulikult õiendada ja niisugust pöörast abinõu kui sõda igaveseks ajaks ajaloo kolikambrisse heita. Seda teed on kerge leida, sest ta on juba rahvusvahelises õiguses tuntud: rahvusvahelised kohtud. Militarism hakkab surmale vaaguma, selle järel kui see oma tähtsama edustaja, Hohenzollernite Saksamaa näol kõva hoobi saanud. Saksa rahvas ei lase tulevikus mitte enam oma kroonikandjaid niisuguste armsate, kuid kulukate ja hädaohklikkude mängukannidega kui soldatid, püssid, suurtükid, kuulipildujad ja sõjalaevad, end lõbustada. Võitjad rahvad, õpetatud Saksamaa kurvast saatusest, ei lase end sõjaväelise hiilguse teele avateleda, vaid hakkavad kokkuleppimise kaudu sõjariistu maha panema. Kõik rahvad paralüseerivad niisuguste juhtumiste kordumist, kus valitsejad vastu rahva tahtmist sõja käima panevad, sellega, et nad oma saatuse juhtimise enam kui seni ise oma kätte võtavad. Algab militarismi rõhuvast koormast vabanenud rahvaste kiire majandusline ja kultuuriline edenemine. Käesolev sõda jääb viimaseks sõjaks Europas. Önn meile, kui me hääd prohvetid oleme.

Rudolf Pabo.

Intelligentlikust liikumisest meil.

(Järg).

Venestamise vooluga tungis uus faktor meie avalikusse elusse, mis mõnesugusid ajalooliselt sissejuurdunud seltskondlikka arvamisi ja arusaamisi ümber muutis. Balti Saksa mõisnikud olid kauaaegse piiramata poliitilise omavoli ja majanduslise ülivõimu tõttu riigivalitsuse tähtsust rahva silmis täielikult varjata suutnud. Rahvale oli igal sammul tunda antud, et kõik võim mõisnikkude käes seisab ja et kõik, mis ilmas hääd sünnib, ikkagi mõisniku armust ja heldusest tuleb. Isegi pärisorjuse kaotamist kuulutasid õpetajad kantslitest, kui armutegu, mis mõisnikkude hääst tahtmisest rahvale osaks saanud. Sarnane piiramata isiklise omavoli moral ei võinud oma kahjulikku, demoraliseerivat mõju seltskondlikkude vaadete pääle avaldamata jätta. Vabanenud orjade hingeelu on, teatavasti, harilikult nende herraste hinge vastuhelk. On sellepärast arusaadav, miks meie avalikus elus juba alguses isiklise „rusikaõiguse“ ja ei mitte ühiskondliku organiseerimise ja solidariteedi põhjuse võimule pääsis. Venestamise tulekuga sai küll see keskaegse rusikaõiguse türanni, kes aastasadasid nii väeramata Balti omavalitsuse troonil istunud, sellest tagandatud, aga sinna asemele Vene bürokrat oma politsei regimiga asetatud. See võimude vahetus ei toonud mingi põhjusemõttelikkude pööret Balti poliitilises elus kaasa; selle tähtsus seisis ainult selles, et ta endist, väeramatuks peetud võimu seltskonna silmis väeras ja vihatud Saksa „mongoli-ikke“ murdis, ja sellega üleüldist südamesoovi, mis kaua lootusetu vaevlenud, rahuldab ning uusi, olgugi petlikku, tuleviku lootusi ergutas. Kui ka positived kulturi püüded, mis otsekohe rahva huvidest välja võrsusid, uue bürokratliku korra juures niisamuti maha suruti kui rüütlike võimupäevil, siiski seisis vahe nüüd selles, et seltskondlik arvamine vähemalt oma eitava seisukohta endiste rõhujate vastu avalikumalt välja ütelda võis, nii ütelda, neid arvustada tohtis. See võrdlemisi väikene võimalus ja vabadus süttas, nagu eelpool nägime, 80-te aastate esimesel poolel „hurrapatriotismi“ õletule loitma, mis meie mitmesugused tegelased ja ringkonnad, kui isamaalist teenust ühiselt näikse taga õhutavat. Tõepoolest aga ei suutnud see õletuli kedagi ühendada ega õieti vaimustada. Mida enam reformide tõsine iseloom ilmsiks tuli, seda kiiremini jahtus see lõke ja seda sügavamaks muutus lõhe seltskonnategelaste ja nende rühmade vahel. Nagu Schahovskoi dokumentidest selgus, ei seisnud valitsuse venestamise poliitika mitte ainult välistes reformides, vaid ka selles, et rahvas sisemiselt, vaimliselt ümberpööratud pidi saama. Selleks võeti äge tormijooks selle usu vastu ette, mis rahvas aastasadasid tunnistanud ja mis temal tema seniste rõhujatega ühine olnud. Võitluse mõõk sai sellega otsekohe rahva süda-

messe pistetud. Abitu seisukorda langesid eestkätt just need meie rahva-tegelased, kelle lipukirjaks oli: „Eesti“ ja „rahvus“. Igale rahvuslasele on ju esimese järgu tähtsusega just rahva usk, kool, keel, kirjandus jne. Rahvakirikuid, mis rahva huvidele ja südamele lähedal oleks seisnud, ei olnud meil olemas. Balti Lutheri usu kirik kujutas enesest ja kujutab praegugi oma välimise korralduse ja sisemise vaimu poolest asutust, mis igal ajal ja igal võimalusel valitseva mõisnikkude kihi poliitiliste huvide eest on seisnud, ja kannab õigusega mitte rahva, vaid herraste kiriku nime. Selle kiriku poole hoida on igale Eesti rahvuslasele, kes enam-vähem tõsisemalt asja pääle vaatab, otse võimata. Teiselt poolt oli Vene-õigeusu kirik rahva iseloomule, kes protestantismi vaimus üles kasvanud, täiesti võõras. Tema vaimulikkude lihtsus ja rahvalikkus tegi teda ainult väliselt Lutheri usu kirikuga võrreldes lähemaks, kodusemaks. Siin ei valitsenud see kõrk junkru vaim, ilma milleta Balti Lutheri usu pastorid ette kujutada ei saa. Osalt selle rahvalikkuse tõttu ja veel teistel põhjustel, mille hulgas ka ainelistel kasulootustel oma mõju oli, läks Vene-õigeusul korda enesele laialdast pinda võita rahva keskel. Usuvahetus ühes kaasas käiva kasvatusena tõi renegeeride ringkonnas vaimlise pöörde kaasa, mis protestantilisest ilmavaatest järsult lahku läheb. Kui seni kõigis meie kulturi püüetes üleüldiselt ja vastuvaidlemata Balti Saksa kulturi traditsioonidest kinni oli peetud, siis tuli venestusega siin muudatus: tekkis vool, mis avalikult nendest taganes ja endise seisukoha arvustustule alla võttis, missuguses negatiivses ülesandes selle voolu püüeteks on seisnudki. Eesti erakond, kes algusest pääle Jakobsoniga radikalsele ajulele asus, pidi suuremate kultuurivoolude kokkupõrkamisel vaibuma, ning selle poolehoidjatel tuli, kui nad vaikida ei tahtnud, ühe ehk teise külge liituda. Jakobsoni järelkäijatel, kellest Jaak Järv oma „Virulasega“ temale vahest kõige lähedamal seisis, ei olnud tarvilikku andi ega osavust sellest seisukohast kinni pidada, mis Jakobsonil meie avalikus elus oli. Raske oleks muutunud oludes ka Jakobsonil enesel olnud omast endisest seisukohast kinni pidada. Rääkimata välisest poliitilisest survest ei võinud, nagu eelpool kirjeldatud rahva ühiskondlikust ja majanduslisest olukorrast järeldada võib, tema esitatud radikalne vool ajajärgu domineerivas väikekodanlikes olluses kohast pinda leida ja oleks nii kui nii alla andma pidanud. Sellepärast ei leidnud kõik need, kes Jakobsoni jälgedes edasi sammuda katsusid, mingi ühiskondlikku seljatuge ja pidid abitult sinna libisema, kuhu neid tõugati. Nii pidi popularsem tegelane Järv oma tööd sellega lõpetama, et teda maalt välja saadeti. Kõrv, kes alguses ka Jakobsoni juhtimõtetest kinni hoida püüdis, libises üsna kiiresti Vene bürokraatia kaenlasse, kelle otsekohesesse teenistusesse ta oma häälekandja „Valguse“ pani, mis enesest tüüpilist renegeeride organi kujutas. Nii lagunes see ringkond, kes ennemalt Jakobsoni ümber koon-

dunud oli. Jakobson ise suri õigel ajal ja temal ei tarvitsenud oma püüete kokkulangemise tunnistajaks olla.

Jannseni edustatud väikekodanlik-kiriklik vool võttis aga, selle vastu, muutunud oludes uut hoogu, sest ühiskondlik arenemise käik valmistab sellele voolule õige kohase pinna. Enne sai juba tähendatud, et Jannsen talupoja kihi kiriklik-tagurlise osa, s. o. just selle olluse ideologia esitaja oli, kes oma vaadete ja kalduvuste poolest väikekodanlusele väga lähedal seisab. Ajajooksul ei kasvanud selle olluse arv mitte ainult suuremaks, vaid temale tekkis linnades uus Eesti väikekodanluse kiht juurde. Linna väikekodanlus ei omandanud Jannseni talupoja kohast ideoloogiat muidugi mitte sõnasõnalt, vaid põhjusemõttelikult, mispärast nimetatud kihi esinemisega mingi pööret meie seltskondliku mõtte arenemise loos ära tähendada ei või. Valitsusele oli väikekodanline ollus siiski oma püüetega teatavas mõttes pinnaks silmas, sest et ta Balti Saksa traditsioonide poole kaldus ja Lutheri usu kirikust kinni pidas. Päälegi pidas see vool ennast ka „rahvusliseks“, ning püüdis laiemates rahvaringkondades omapärase rahvuslise kulturi pähe endiseid Saksa traditsioone venestuse vastandina ikka sügavamale juurida, selles suurt patriotilist teenust nähes. Balti sakslusest kinnipidamine oli selle ringkonna meelest seesama, mis Eesti rahvuse eest võitlemine. Mis ime siis, kui Schahovskoi teda ülikardetavaks pidas. Õieti oli see ringkond poliitiliselt puru-vana-meelne ja tema tegevus ei seisnud mitte ühiskondlikus organiseerimises, vaid ennem õpetamistes, manitsemistes, moraliseerimistes ning muudes vagades soovides ja tegudes, nagu Eesti keele hari-mises Saksa keele reeglite järele ning vanavara korjamises jne.

Talupojalik-väikekodanline ajajärk esineb kahe oma unustamata kangelase — Grenzsteini ja Tõnissoniga. Isekeskis verivaenlased on saatus neid sellest hoolimata ühe ja sama koorma ette rakendanud, ühe ja sama kihi huvide esitajaks teinud, nii palju muidugi, kui nende mõlemate tegevuses ja püüetes ühiskondlikku elementi üleüldse leidub. Nende kahe tegelase keskel on ajajärgu pääosad ära jaotatud. Kuna Grenzstein oma enam vähem kindlalt väljakujunenud tegevuse ajal talupojalik-väikekodanlise olluse materjalistlike kalduvuste esitajana ilmub, kujutab Tõnisson enesest tegelast, kes selle aatelisemaid püüdmisi esitab. Võib sellepärast, olgugi väga tingimisi, rääkida Grenzsteini **r e a l p o l i i t i k a s t** ja Tõnissoni aate ehk õigemini **t u n d e p o l i i t i k a s t**.

80-tes aastates oli väikekodanlik-kirikliku voolu silmapaistvaks ja mõjukamaks esitajaks õpetaja Jakob Hurt, nii et seda ringkonda otsekohe „Hurti parteiks“, ehk lihtsalt „õpetajate“ parteiks hüüti. Hurtil aga oli oma ameti pärast piinlik avalikult erakonna juhtimisest osa võtta ja sellepärast oli tarvis selle etteotsa isikut mahutada, kes mitte õpetaja ei oleks ja kes selle ülesandega siiski toime saaks. Pea leidis selleks kohane isik Aadu Grenzsteinis, kes ennemalt rahvakooliõpetajana kodumaal tegev oli

olnud ja nüüd oma kooliõpetaja hariduse täiendamiseks Vieni Dittes'i pädagogiumis lõpule oli jõudmas. Mitte kirikuõpetaja, vaid kooliõpetaja pidi pukis istuma ja „poliitilise“ erakonna ohje oma käes hoidma, kuna esimesed endid rahulikult rattile asetasid ja kutsarile komandeerisid, kuhu ja kuidas sõita tuleb. See amet näis Grenzsteinile tema avaliku tegevuse karjääri algul nii väga imponeerivat, et ta need vabameelsed vaated, mis Dittes'i pädagogiumis valitsesid, ilusasti ära unustas. Kuna Dittes vabameelsust ja rahvameelsust mitte ainult sõnas, vaid ka teos üles näitas ja demokraatlikel alusel seistes, rahvaharidust kirikliku mõju alt vabastada püüdis, sai tema õpilane meil sellega toime, et ta avalikult kiriklaste leeri üle läks. Grenzstein ei ole seda vabameelset haridust kunagi omandanud, millega ta pärastpoole nii mitmel korral kelkida armastab. Temale meeldis igasugune „kutserdamise“ võimalus rohkem, kui abstraktlistest põhjusemõtetest kinni pidamine.

Oli ainult tarvis nimetada ja varsti seisis Grenzstein kiriklaste erakonna pukis. Aastal 1881, kohe pääle Jannseni surma, astub Grenzstein „Eesti Postimehe“ toimetajaks. Oma tegevuse aluseks ja juhtnööriks seab ta põhjusemõtte: „K a o t a h a l b a, k a s v a t a h ä ä d“^{*)}). Arusaadavalt ei või sarnane igapidi veniv ja mitte midagi ütlev sõnakõlks kellegi seltskonnategelase juhtnööriks olla. See tähendab umbes sedasama, kui „hääle pai ja pahale peksta“ ütlemine lastele. Sarnase põhjusemõtte pääle ehitatud uduse ja pika Grenzsteini programmi artikli kohta tähendab juba siis Jakobsoni „Sakala“: „Meie läksime vaikselt sellest veidrast kirjast mööda, mis „Eesti Postimehe“ uueks programmiks nimetati ja mis küll kõige imelikum sõnakõlin oli, mille sarnast kusagil trükitud ei ole leidnud.“ See trehvav märkus vilunud tegelase poolt ei võinud algajale ja pääle pistete vastu ülihellale Grenzsteinile mitte mõjuta olla ja meie näeme teda otsekohe Jakobsoni ja tema „saatanliku kildkonna“^{**)} vastu seisukohta võtmast. See ei kestnud aga kaua, sest et Jakobson pea suri. Selle järele tunneb Grenzstein oma kursi tõusu ja muretseb a. 1882. Hurti ja G. Blumbergi sobitusel uue „sõiduriista“ „Oleviku“. Hoolimata välisest muudatusest jäi sõidukurs endiseks ja pea kuni 80-te aastate lõpuni (1888) kihutab tema tuttavat laia teed mööda kiriku ja mõisa vahet, nii kuidas saksad soovisid. Kui siis Vene „saksad“ rattile istusid, oli Grenzstein valmis ka neid „kutserdama“. Senise ameti pidamisega oli ta aga oma renomee nende silmis sedavõrd rikkunud, et tal uut karjääri raske teha oli: teda ei usaldatud ja ähvardati isegi maalt väljasaatmisega, nagu Schahovskoi kirjadest selgub. Siit pääle algas Grenzsteini kui avaliku tegelase traagika ja ta hakkab ühte ja teist poliitika vallas järel mõtlema. Et mitte üksinda jääda, oli tarvis kellegi poole hoida ja Grenzstein ei olnud rumal aru saama, kelle poole 80-te aastate lõpul kasuli-

*) „Eesti Postimees“, 1881, nr. 1.

**) Nii nimetati vastaste poolt Jakobsoni erakonda.

kum hoida oli, kas endiste või uute peremeeste poole. See murang, mis 1888. aastal algab ja 90-te aastate lõpuni kestab, on tema teine ja peab ütlema, kõige iseloomulikum ja tähtsam tegevuse ajajärk, kuna kolmas, mis kodumaalt lahkumisega algab, tema viimast ja langemise järku tähendab. Grenzsteini sotsiaal-poliitiliste vaadete kirjeldamise juures tuleb iseäranis tema keskmise arenemise järgu (1888—1902) tegevust ja töid silmas pidada. See ülesanne ei ole aga sugugi nii kerge, kuna Grenzstein pea kunagi otsekohe oma mõttid välja ei armasta ütelda ja neile ääriveeri mööda kõlavate sõnakõlksude ehk võrdluste ja umbkaudsete tähenduste kaudu läheneb; ilma et lugeja teine kord aru saada suudaks, mis õieti ütelda on tahetud. Päälegi leidub tema töodes sagedasti risti vastamisi käivaid kohti, sest et ta nii mitmel korral oma seisukohta olude järele on painutanud ja terve oma eluaeg, kui nii ütelda võib, rahvuslist ja poliitilist „selgroo pehmenemist“ põdenud, millest ta ka Pariisis ravitsusel lahti pole saanud. Peatame iga tema üksiku arenemise ajajärgu juures eraldi.

„Oleviku“ esimene eeskavaline juhtkiri („Olevik“, 23 XII, 1881, nr. 1) on väga iseloomulik selle aja ja selle ringkonna kohta, mille häälekandja ta esialgu oli. Programmi pähe on ajalehe esimesele kohale kirjatükk mahutatud, mis peälkirja „Lugejatele“ kannab ja mille motoks: „Raiu rada ajaloole, anna õnne Eesti soole.“ Kirjatükis leidub õieti vähe seda, mis harilikult ajalehe eeskavaks peetakse. Selles räägitakse teatavas järjekorras kõigepäält Jumalast, siis Keisrist ja kolmandaks — ajalehe toimetajast enesest, ja nimelt, kes tema on ja mis tema kõik teab. Lõppude lõpuks seisab ka midagi eeskavalikku: „Isamaa ja rahva tarvis oleme „Oleviku“ asutanud, nende kasuks tahame meie temas ka tööd teha. Meie tahame oma püüdumised Jumala ja inimeste ees puhtad hoida, et tema ja nende poolt abi võiks loota.“ Sellega oli siin kõik öeldud, mis selle aja kohta tarvis öelda oli. Isamaalise ülesande täitmiseks lastakse „Olevikus“ arutihti esimeste juhtkirjadena kõmulisi artiklisi ilmuda, mis nagu tähendatud, Jannseni tuttavate laulusõnadega, hümnu eeskõla teine kord lauluraamatu sõnadega lõpevad. See Grenzsteini ja tema ringkonna „hurrapatritismi“ ajajärk vältab 80-te aastate lõpuni, kus ta niisama kiirelt kustub kui tõusis, kibedat vingu järel jättes. Omas esimeses ajajärgus töötas Grenzstein ühiskonnategelasena nende samade põhjusemõtete järele, kui Jannseni alganud, muud kui võrdlemisi enam kultuurilisel kujul. Temal olivad võõrad rahva ühiskondlikud ja majanduslised vahekorrad ja nende pääl põhjenevad üksikute kihtide huvid.

Nendest aru saada, nendesse tungida ja nende kohaselt oma tegevust korraldada ta ei püüdnudki. Erakondade sotsialiseerimise mõiste ja tarvidus oli temale täieline *terra incognita*. Samuti kui Jannsen vaatas tema rahva kui ühtlase halli „karja“ pääle alla, keda osav ja tark karjane sinna võib juhtida, kuhu ialnes soovib. On ainult tarvis, et rahvas sõnakuulmises, aukartuses ja usus üles kasvatatud saaks. Kõike, mis rahvale tarvis läheb,

seda teadis kõige paremini rahvajuht ja rahval enesel ei olnud kõige selle kallal tarvis pääd murdagi; oli küllalt kui ta oma juhile truuduses ja tänumeeles järele sammus. Rahvast peeti alaealiseks, väetiks just kui koolilapsi, kes kõigist sellest aru saada ei jaksa, mis kooliõpetaja neile nende hingeõnnistuseks sisse tuubib. Sellepärast oli Grenzsteini ja tema ringkonna ühiskondliku tegevuse ülemaks tarkuseks ja juhtnööriks: karjataka, juhataka, manitseda, õpetada, noomida ning moraliseerida. Selles seisis kõik nende tegevus. Sarnastest vaadetest kinni pidades ei võinud Grenzstein teisiti kui pidi poliitikas alalhoidlisele ja kirikusõbralisele seisukohale asuma. Selle karakteriseerimiseks kirjutab Kampmann järgmist:

„Grenzstein tahtis „E. Postimehes“ ja pärast „Olevikus“ kirikuvastasele vabameelsusele, mille seisukohalt Jakobson, kui ka mitte igakord kõige paremate abinõudega, rahvuslikku poliitikat oli ajanud, risti vastu astuda ja nagu Jannsen enne seda, kõigepäält kommet ja morali juhtnööriks võtta ja rahva asju ning huviseid selle alla painutada. Et kiriklikul moralil ja rahva huvidel ning poliitikal teed vahest ka lahku lähevad, seda oli küll Jakobsoni tegevuses nähtud, kuid hukka mõistetud. Kui Jakobson mõisniku seisuse ja kiriku majanduslikku ning poliitilist ülivõimu püüdis kahardada, siis leidis Grenzstein, et see tegevus rahva hukatusesse viib, sest et rahvas sääli juures usu ja sõnakuulmise ülemate vastu kaotab. Need olivad aga rahva iseloomu kasvatamise juures ärajätmata tarvilikud abinõud. Sellepärast pidas Grenzstein pääasjus alalhoidvast, kirikusõbralisest poliitikast kinni, muud kui jättis lehest vaimulikud uue-aasta teretussõnad välja ja asus positivsele ülesehitavale haridustööle.“

Milles seisis see positivline haridustöö? Rahvale kooli tähtsuse selgitamises, Eesti keele harimises, usu elu kinnitamisega jne. — s. o., kõik mis ülemaal ettetoodud põhjusemõtetega kokkukõlas seisis. Pääle selle avaldas Grenzstein „Olevikus“ Jules Verne'i romaniseid ja populariseeris Smilesi elutarkust, mida ta teine kord koguni oma tarkuse pähe välja andis. Kõik see kuulub tema positivse haridustöö hulka ja on nii mitmeti tähelepanemisväärt. Selles haridustöös ei ole märgata mingi püüdi süveneda Eesti omapärasusse, tõu iseäraldustesse, rahva hingesse. Puudus nähtavasti üleüldse arusaamine rahvuslisest kultuurist ja usk Eesti omapärasusse. Grenzsteini ja tema ringkonna rahvuslus seisis Balti Saksa kulturi traditsioonide mehanilises järelaimamises ja labastatult ületoomises meie seltskondlikusse elusse. Balti sakslusest kinnipidamise otsekoheseks järelduseks oli kirikus, sest iga õige baltlase silmis on kohalik Lutheri usu kiriku tema omapärasuse kõige kindlamaks nurgakiviks, mis teda „asiatilisest“ Vene kultuurist eraldab. Ka meie „rahvuslased“, kes Eesti rahvakirikuga kunagi ei ole rehkendanud, sest et teda olemas ei ole, on venestuse voolu vastu sunnitud olnud Balti parunite kiriku jüngriteks, ehk õigemini, variseerideks hakkama. Ka Grenzstein ei võinud, kui ta oma ringkonna etteotsa tahtis jääda, teist rada käia. Seni kui ta seda tegi, oli ta alati oma mehena tervitatud ja tema selleaegset tegevust oldaks ka nüüd veel valmis ülistama, mis aga erapooletusest tunnistust ei anna. Meie seltskondliku mõtte arenemisloole seisukohalt otsustades tuleb sellele murrangule, mis

Grenzstein 90-tes aastates läbi tegi, kõigist eitavates omadustest hoolimata, silmapaistvam tähtsus anda, kui tema tegevusele 80-tes aastates.

80-te aastate lõpul oli igale ühele selge, mis reformide õige siht oli. „Olevik“ peab siit pääle tulusaks oma seisukohta ajakohasemaks muuta. Eesti rahvast täisealiseks tunnistades astub ta kõigest avalikust tegevusest tagasi, nagu: seltside tegevusest, näitemängude, rahvapidude, laulupidude korraldamisest jne. Ainult vanavara korjamisest leiab ta veel võimaliku olevat osa võtta. Ta paneb avalikult selle erakonna lipu, mille kandjaks ta seni olnud, maha ja tõmbab „rahulipu“ üles. Ta kuulutab rahu „Eesti ajalehtedes, rahu Eesti seltsides ja igas Eesti ettevõttes.“ 1888. aastal paistab „Olevik“ täiesti ilma seisukohata jäävat. Tema rahukuulutusi võtavad teised lehed umbusaldusega vastu ja heidavad temale kindluseeta meelt ette.*) 1893. aastal avaldab Grenzstein oma muutunud seisukoha kindlamalt. Uue positsiooni võtmise puhul kirjutab siis „Olevik“, et „tema toimetaja olla Petrilinnas ja teistes kodumaa suuremates linnades käinud, ning nende uste pihta koputanud, kus ta sündsäl kombel võinud teada saada, kuidas üleval pool neist asjadest mõeldakse, millest tema kirjutada tahab.“ Selle ringreisi tagajärjel kahetseb Grenzstein oma endisid tegusid ja nimetab neid „ekslikudeks“ ja Aleksandri kooli soovisid „vasimisteks“. Eesti poliitika juhtmõte olgu siit pääle: „tundkem oma nõrkust, tundkem teiste tublidust“; tema eesmärki: „Kodumaa ja rahva lignemine suurele isamaale ja tema pää rahvale.“ See oli küllalt selge keel ja selle järele ei võinud endine ringkond Grenzsteini oma „pukis“ kauem sallida. Iseäranis astub Grenzsteini vastu üles Dr. Hermann oma „Postimehes“, mille ümber nüüd järjest ikka rohkem ja rohkem õpetajaid ja nende meelseid haritlasi koguma hakkab, aga üsna abitult ja jõuetult.**)

*) E. Ü. S. album, VI, 1901. „Eesti ajakirjanduse ajaloo“.

**) Hermann, kes kuidagi viisi rahvuslise romantismi süsa hõõgval püüdis hoida, on oma vaadete ja arusaamiste poolest ajajärgule nii mitmeti väga tüüpiline. Ruumi puudusel ei ole võimalik tema juures kauem peatada. Toome paar näitust tema sotsial-poliitiliste vaadete kohta. „Postimehes“ (1889., nr. 103) kirjutab tema „Eesti ajalehtede kohustustest uuenduste vastu“ muu seas: ajalehed pidada rahvale seadust seletama ja uuele seadusele usaldatavat vastutulemist valmistama, sest „vana mahakiskumine ja uue ülesehitamine ei ole mitte ajalehtede asi, vaid see on riigivalitsuse voli ja tegemine. Riigivalitsus teab, mis tarvis maha kiskuda ja mis tarvis asemele panna. Siin ei ole ajalehtedel midagi ütelda . . . Meie püüame ka omalt poolt asja nii joonde seada, et just seda ütleme, mis riigivalitsus „tõesti soovib“, koolide ja kohtute venestamise kohta kirjutab Hermann 1888. aastal: „Teisiti ei või olla ega saagi meie rahvas olemas, kui et tänuhulikult vastu võtab, mis Riigi-Valitsuse poolest meile antakse . . . Tema on kõigeaga juba täiesti rahul, mis Riigivalitsus teeb.“ Tartu voorimeeste streigi puhul samal aastal avaldab Hermann oma ühiselulisi vaateid järgmiselt: „Tartu voorimehed on veidra tüki ära teinud: nad on kõik nagu üks mees kõik korraga sõitmise seisma jätnud. Terves linnas ei ole mitte ainust voorimeest leida. Kes käia tahab, kõmpigu jala, kellel rutt, andku jalgadele valu; hobust saada ei ole. Mehed on sellepärast töö seisma pannud, et nad uue taksiseadusega rahul ei ole. Seadus on aga kubermangu

dega oma teravamama mõistuse ja osavamama sulega kergesti valmis. Aga mis tähtsus oli sellel pöördel, mis Grenzsteini tegevuses 90-tes aastates ilmsiks tuli, meie seltskondliku mõtte arenemisloos?

(Järgneb).

P. Ruubel.

Vaba kunst ja vabaduseta kunstnikud.

Saatuse käsi lasub ka kõige modernima kunsti ja tema prohvetite pääl. Ma ei kujuta fatumi mitte ette olevuse näol, kes meie ilmaga kõike võib teha oma tuju järele, kes ei pruugi muid seaduseid kuulata, kui neid, mis ta iseenesele annab. Õigem on, kui tõeks võtame, et meie ilm nagu mehanism käima on pandud teatud seaduste alusel, mis muutumatud on; kui kaua, seda meie ei tea. Kõik on seega põhjuslikes olenemises. Kuidas niisugusel korral kunstnikkudele ja kunstile nähtavasti omast tujukust ära seletada? Kunstnikule ei või keegi mingisuguseid määrusi ette kirjutada, mille järele ta töötama peab, ka tema ise, sest järelemõtlemine loomistöö juures segab. Artiklis „Inimlisest vabadusest“*) tähendasin, et vabadeks neid inimesi tuleb pidada, kellel võimalus on oma iseloomulisi eeskirju täita.

Kui inimesed on kunstnikud tihti seltskonnas maksvast kõlbusest kaugel ära. See näib kunstniku loomuses olevat, et ta teatud morali eeskirju miskiks ei pane. Meie esimese definitsiooni järele (vaata nimetatud artiklis) peaks kunstiprohvet seega kõige mittevabam inimene olema. Meie ei saa siin muidu selgusele, kui peame tema hingeelu ligemalt tähele panema.

Elada oskamine selle sõna äripäevases mõttes ei ole mitte kunstniku ega ka teadusemehe iseloomu üks puudumata omadustest. Kui inimene, nagu Archimedes, oma kodulinna pääle tormijooksmist ei kuule ja võitluse kära saatel sissetungivale sõjamehele muud ei ütle, kui: *noli turbare circulos meos!* — ära puutu minu joonistusi, siis ei või tema käest oma enese isiku eest hoolitsemise osavust nõuda. Ja teadusemehed on üleüldse kui veidrad subjektid tuntud. Kunstnikud on hariliselt niisama „haledad“, kuid teisel sihil: nemad on mingisugused kurjast vaivast vaevatud, nagu millestki tagasihutatud elupõgenejad (Lermontovi prohvet), rahutud vaimud (Byron, Puschkin), ehk lustilised lõbutsejad, nagu Puschkini Salieri Mozarti kohta tähendab. Ühe

valitsuse poolt kinnitatud ja teda ei ole üleüldse võimalik muuta. Tartu Saksa leht ütleb, et säärane sõidu seisma jätmine Tartu voorimeeste rikkusest tunnistust annab. Nad nuriseda kasina sõidu raha üle, aga võida siiski teenistust seisma panna. Neile endile olla see kahjuks, aga hobustele kasuks, sest loomad võida puhata.“ („Postimehe“ album.) Sarnased vaated ei olnud tüüpilised mitte ainult isiklikult Hermannile, vaid tervele ringkonnale, kellele iseloomulik: ühelt poolt rahvuslus, teiselt poolt abitu, kuid silmakirjalik allaandmine venestamisele, ning täieline teadmatus ühiskondlikutes küsimustes.

*) Vaata „Vaba-Sõna“ nr. 6.

sõnaga, poliitikat ei tunne nad mitte põrmugi. Väline, mõistlikkuse igasuguste seaduste rikkumine on nähtavasti seismise fatalsuse järeltus. Teadusemees on oma teaduse külge nii kinni kasvanud, et ta midagi kuulda ega näha ei või, mis tema ümber sünnib. Niisama meelitab kunstnikku, luuletajat midagi oma järele. Sokrates jäänud tihti mingisugust nägemata demoni kuulutama. Plato otsis ilu ideali. Archimedese demon oli geometria vigurites. Üks meieaja matemaatiker, hiljuti surnud Prantsuse akadeemik Henri Poincaré kirjeldab*) oma üleelamisi, mis muistse Süra-kusi inseneri ülespidamise arusaadavaks teevad.

Poincaré tõenduse järele on temaga matemaatiliste ülesleiduste tegemise juures järgmist juhtunud. Ta istub laua taha ja töötab tunni, paar tundi, päeva, mõne nädala, kuid teoreemi tõenduse kokkuseadmine ei lähe ega lähe korda. Äratüdinult jätab ta oma ülesande pooleli ja hakkab midagi muud tegema, sõidab, näituseks, suvitama. Mere ääres jalutades ja mitte sugugi geometria pääle mõeldes tuleb talle korraga tõrges teoreem meelde ja ühes sellega ka pääs teadvuseta valmiskujunenud tõendus, nii et Poincarél muud teha ei jäänud, kui laua äärde istuda ja üles kirjutada. Ajakiri *l' Enseignement Mathématique****) on ühe ankeedi abil hulga teiste matemaatikeride käest nende töötamise viisi kohta teateid kogunud, mis üleüldiselt teadvuseta ajutegevuse osa matemaatiliste ülesleiduste juures kinnitavad. Küsimus on aga, kuidas seda ära seletada, et matemaatiline probleem lahendatult ootamata meie teadvuse piirkonda ilmub. Poincaré juhib tähelepanekut selle pääle, et niisugune ilmumine alati äkilise valgustuse nähtusega ühenduses on: hariline mõttekäik saab segatud ja inimesel on teoreemi ette kujutades iseäraline kindlaoleku tunne, et ülesanne tõesti välja arvatud on. Tema hüpoteesi järele oleks teadvuseta mina (le moi subliminal) tegevus järgmine. Eelkäiva teadvuslise töötamise abil sünnib meie ajus liikumine mis oma sihil siis edasi kestab, kui meie enam kirjutuslaua taga ei istu. Lugemata kombinatsioonid kujunevad meie pääs automaatsiliselt, kuid ainult huvitavamad nendest tungivad teadvuse piirkonda. See on õige müstiline. „Mis on põhjuseks, et meie teadvuseta tegevuse tuhandest tootest mõned üle teadvuse läve astuma on määratud, kuna teised ukse taha jäävad? Kas see on lihtne juhtumine, mis nendele selle eesõiguse annab? Silmnähtavalt ei; näituseks, kõige meie tundemeelte läbi saadud muljete seast peatavad, meie tähelepanekut ainult need, mis intensiivlisemad on, vähemalt niisugusel korral, kui see tähelepanek mitte välistel põhjustel nendele osaks pole saanud. Üleüldisemalt, privilegeeritud nähtused teadvusetuse vallast, need, mis suudavad teadvusliseks saada, on niisugused, mis kas otsekohe või kaudselt kõige rohkem meie tundelikkust puudutavad.“

*) *Science et Methode.*

**) *Matemaatika õpetus.*

Võib selle üle imestust tunda, et matemaatiliste tõenduste juures tundlikkusest räägitakse, kuna need ometi ainult mõistust huvitada võivad. See tähendaks aga matemaatilise ilutunde äraunustamist, numbrite ja matemaatiliste vigurite harmooniast, geometrilisest elegantsist mittearusaamist. See ilutunne on tõsine esteetiline tundmus, millega kõik matemaatikerid tutvavad on.

Nii siis, missugused on need matemaatilised olevused, millel meie sarnase ilusa ja elegantse iseloomu leiame olevat ja mis meis teatud esteetilist emotsiooni suudavad äratada? Need on niisugused, millede elemendid on harmooniliselt koondatud nii viisi, et meie mõistus neid kergesti ette kujutada saab, selle juures ka põhjalikult üksikasjadesse tungida võides. See harmonia rahuldab meie esteetilisi tarvidusi ja on abimeheks mõistusele, keda ta aitab ja juhib. Ja selsamal ajal, meie silmade ette hästi korraldatud ühendust seades, laseb ta meid matemaatilisel seadust ette aimata. Nii siis: ainukesed matemaatilised kombinatsioonid, mis meie tähelepanemist omandada ja kasulikud olla suudavad, on need, mis meid mõnda matemaatilist seadust tundma õppida lasevad. Meie teeme sellest niisuguse järelduse. Kasulikud kombinatsioonid on tõepoolest ka kõige ilusamad, ma tahan ütelda niisugused, mis seda iseäralist, igale matemaatikerile tuttavat tundlikkust kõige rohkem vangistada suudavad. Võhikud ei tea niisugusest tundevoimalusest ja on tihti valmis selle üle naeratama.

Mis sünnib siis matemaatikeri hinges? Kõigi nende lugemata kombinatsioonide hulgast, mis teadvuseta mina on kokku seadnud, on pea kõik huvituseta ja kasuta; ning just selle tõttu ei mõju nad meie esteetilise tunde pääle; teadvusline mina ei saa neid ilalgi teada; ainult mõned on harmoonilised ja, järjekult, ka kasulikud ja ilusad ning suudavad seda iseäralist geometri tundlikkust, millest ma praegu rääkisin, puudutada, mis kord üles äratatud, meie tähelepanemise nende kombinatsioonide pääle juhib ja nendele niiviisi võimaluse annab teadvuslisteks saada.

Poincaré lisab siia juurde, et kui ka alati kõik kombinatsioonid, mis meie teadvuse piirkonda ilmuvad, kriitikat välja ei kannata, siis ometi ikka leida võib, et nemad, kui nad õiged oleks olnud, meie loomulikku matemaatilist ilutunnet rahuldada oleks võinud.

Et kunstnikku ilu ideal juhib, see on teada ja iseenesest mõistetav, sest ilu abil mõju avaldamine on ju kunsti ülesanne. Matemaatikeri ilutunne ei ole vähemalt laiemale publikumile arusaadav, kuna matemaatikat üleüldse niisuguste asjade hulka loetakse, mis harilisele surelikule õudse tundmuse pääle ajab. Ja nüüd korraga matemaatiline esteetika! Siit ei ole kauge küsimiseni: kas ei ole mitte esteetika matemaatikaga ligidas ühenduses? Teiste sõnadega, kas ei valitse mitte kunstis ka matemaatiline seadusepärassus?

Plato, kunstnik ja teadusemees ühtlasi, ütleb absoluutlise ilu, ilu ideali, iseseisvalt olemas olevat, kuna maalistel asjadel ja olevustel sellest ilust enam ehk vähem osa on. Kunstitooted on ka puudulised ilu idealiga võrreldes, sest nad ei ole muud, kui püüde, ilu idealile ligineda, kehastused. Seega oleks Plato järele kunstnikuga seesama lugu, mis Poincaré matemaatikeriga: mõlemad otsivad seda, mis juhuslikus jäädavalt. Hippolyte Taine kirjutab: „Kunstitoote eesmärk on mõnda olulist või iseäranis tähtsat iseloomulist joont, see tähendab, mõnda domineerivat ideed selgemalt ja täielikumalt meile ette tuua, kui see loomulikkude asjade juures sünnib.“ Domineeriv idee, iseloomuline joon on see, mille abil meie midagi ära määrata võime. Ära määrata võimine tähendab aga seda, et midagi leitakse, mis püsiv on, mis iga silmapilguga ei muutu, veel rohkem, millel miski asjaga ilmas sarnasust on, vähemalt meie ettekujutuses. Kui midagi võrdlemiseks ei ole, siis ei saa ju ütelda, et siin on domineeriv idee. Meie mõistuse tegevus seisab täiesti võrdlemise võimaluse alusel. Mis on matemaatiline seadus? Lause, mis nähtuste tähelepandud kor-duvuse ära ütleb. Matemaatika tähtsusest kunsti alal saame kõige paremini aru, kui neid tõeasju tähele paneme, mis kõige teadus-likumalt kindlaks tehtud perioodilikkuse pääl põhjenevad. Võtame muusikalise tooni. Ta ei ole muud, kui õhu lainetamine, mis juures laine hulk sekundis terve aja jooksul ei muutu. *Do* toon, näituseks, on õhu võnkumise sünnitus, mis 261 lainet sekundis meie kõrvu toob; *re* tooni lained on sekundis $\frac{9}{8}$ *do* tooni lai-nete arvust jne. Nii pea, kui need matemaatilised vahekorrad muu-tuvad, ei ole Beethoveni muusikat enam olemas. Samuti maali-kunstis. Mis on värv? Eeteri lainetamine, mis nii ja nii palju biljonisi laineid meile sekundis silma toob. Värvide sega-mine ei ole muud midagi, kui niisuguste ainete kokkuseadmine, mis soovitud pikkusega eeteri laineid tagasi viskavad. Kaoks siit seadusepäralikkus, siis poleks meie silmadele enam kunsti ole-mas. Ja meie ise oleme terveni looduse, s. o. matemaatiliste, seaduste sünnitus. Kui ollused, millest meie keha koos seisab, oma keemilisi omadusi muudaks, silmapilk kustuks maa pääl elu. Meie oleme tõepoolest kehastanud matemaatika. See, mis meis koordineeritud matemaatilist on, see ongi elav. Juhusline asi rikub elu, sünnitab inetust. Sümmetria ja proportsionaliteet on matemaatilised mõisted ja elava olevuse juures seda silmapaistva-mad, mida kõrgemal arenemise astmel ta on. Paleontoloogia jutus-tab meile, et maakera pinnal seda koletumad, üksluisemad ole-vused elasid, mida kaugemast geoloogia ajajärgust nende jäänu-sed pärit on. Ernst Haeckel on huvitava katse teinud*) loomariigi esitajaid stereomeetriliste vormide abil klassifitseerida, s. o. temale paistab elavate olevuste juures geometriline korrapärasus vastu,

*) Generelle Morphologie.

muidugi ainult idealse sheemina. See on seda enam tähelepänemisväärne, et Haeckel ise anderkas kunstnik on. Leonardo da Vinci, teine kunstnik ja teadusemees ühtlasi, on niisama kunstis matemaatilisi põhjusjoooni näidanud. Et aga kunsti mitte vormelitesse mahutada ei saa, see oleneb, nii võib praegu igatahes mõelda, meie teadmatusest ära. Elu on meile veel liiga keeruline nähtus. Matemaatika tungib aga juba õige edukalt psühholoogiasse, just sellesse valda, mis kunstiga kõige ligemas ühenduses. Statistilised meetodid elunähtuste uurimises kõnelevad sedasama keelt.

Joh. Jans.

Saksa rahvuslus.

Saksa rahvuslusest on palju kõneldud, iseäranis aga viimseil sõja-päivil, kus on tuttavaks saanud Saksa õpetlaste ja kirjanikkude „üleskutse rahvustele“ ja popularsemate Saksa vaimliste juhtide prof. Harnacki, W. Wundti ja G. Hauptmanni „isamaalised ülesastumised.“ On huvitav sellepärast lühemat pilku selle rahvusluse tekkimise ja kujunemise loosse heita.

XVIII. aastasada nimetatakse õigusega kosmopoliitiliseks; temale järgnev aeg aga on oma poliitiliste ja kultuuriliste püüete poolest palju rahvuslikum. Tõuke niisuguseks pöördeks andis suur Prantsuse revolutsioon 1789. aastal. Revolutsioon parandas inimkonnale uue arusaamise rahvusest, kui kollektiivsest vaimlisest isikust, kel õigus on vabaduse ja enesemääramise pääle. Rahvaste poole pööratud üleskutsed vabadusele avaldasid kahtlemata suurt mõju XIX. aastasaja alguse rahvuslikkude liikumiste pääle. Revolutsioonile järgnes Napoleoni ajajärk oma maadevõitmise sõdadega. Ike, mis see suur riikide hävitaja Europa rahvustele pääle rõhus, äratas viimaste juures kõige kibedamat rahvuslikku viha ja iseteadvust. Rahvuslik tunne, mille ärkamiseks revolutsioon nii palju kaasa oli mõjunud, kasvas Napoleoni sõdade mõjul edasi. Sõjad, mis selle rahvaste orjastajaga Hispanias, Vene- ja Saksamaal peeti, olid sügav rahvuslikud, milles rahvuslik iseteadvus suurt osa etendas.

Kõige kosmopoliitilisem rahvus XVIII. aastasajal olid sakslased, kuid Napoleoni mõjul muutus nende seisukoht. Veel 1804—5. aastal harutas Fichte küsimust, kus on tõsiselt haritud europlase isamaa ja leidis, et selleks „terve maailm“ on: ainult igapäisemaile inimese-lastele olla isamaaks maamuld, metsad, jõed ja järved, kuid valgusele tungiv hing ihkavat ainult sinna, kus rohkem vabadust, haridust ja päikesepaistet. „Ja selles üleilmlises kodaniku-meeles,“ lausub Fichte edasi, „püsime meie kõikumata kuni oma päevade lõpuni . . .“ See kõikumatus ei kestnud aga paari aastatki. 1805. aastal said preislased Jena juures otsustavalt lüüa ja juba järgmisel 1807—8. talvel pidas Fichte Berlinis oma avalikka ettelugemisi, mis ta pärast päälkirja all „*Reden an die*

deutsche Nation“ välja andis. Neis kõnedes kutsus Fichte sakslasi üles ühinemisele, et sel teel omale vabadust saavutada, ja püüdis näidata, et ükski inimene ilma isamaata elada ei saa ja et kodumaa, selle sõna tõsisel mõttes, ainult sel on, kes rahvusest, kui jumaliku vaimu igavesest avaldusabinõust aru saab. Kuid sellest oli Fichteleg veel vähe, ta tõestas, et ainult sakslased suudavad mõtte ja elu sügavustest tõsiselt aru saada, ta oli kindlas usus et „das deutsche Volk in dem Gesamtwerthe seiner Kräfte, weitaus das erste Volk der Welt ist.“ *) Nii sai ilmakodanikust Saksa isamaalane, kes oma idealistilisele mõttetarkusele äärmiselt rahvusliku värvi andis. Samasugust laadi oli ka Hegeli ajaloo filosoofia, mis Saksa ilma Maailma Vaimu viimseks ja lõplikuks kehastuseks pidas. Sakslaste rahvuslik tunne oli kasvamas, mis muu seas ka nende ühinemise püüetes avaldus. Kuid veel kolmekümnendates aastates olid need püüded Saksa seltskonna edulisemais ringides võrdlemisi nõrgad. Alles hiljem, kui 1840. aastal Preisi ja Prantsusmaa vahel sõda ähvardas tulla, võis sakslaste keskel hoogsamat rahvusluse kasvamist märgata. Paljud Saksa valitsejad toetasid seda rahvusliku iseteadvuse tugevnemist oma alamate juures seni, kui väline hädaoht varitses. Oli aga see möödas, siis hakati kartma, et kas see isamaalsus vahest hädaohtlikuks ei saa. Preisi valitsus oli ainukene, kes sakslaste ühinemispüüdeid toetas.

Saksamaa lõpulik ühinemine Hohenzollernite valitsuskepi all teostus 1871. aastal, selsamal ajal lõppes ka sakslaste võidurikas sõda Prantsusmaaga. Need kaks sündmust etendasid Saksa rahvusluse arenemise loos määratumat osa. Saksamaa oli esimese koha Europa riikide kontserdis omandanud, nagu seda varsti Berliini kongress näitas. Sakslaste unistustele „ilmariiki“ (Weltmacht) luua oli kindlam alus pandud ja militarismi, samuti ka rahvusliku kõrkuse kasvamisele ning „muulaste“ saksastamise poliitika tugevnemisele võimas hoog antud. Iseäranis ägedalt avaldus sakslaste rahvuslik vaen prantslaste vastu Elsass-Lotringimaal ja poolakate vastu Preisimaa ida-provintssides. Saksa valitsusele ja rahvuslastele olid need „sisemised vaenlased“, kellega visa ja sage-dasti väiklast võitlust peeti. Elsass-Lotringimaal asuti kohe pääl 1871. aasta võitu vägivaldsele saksastamisele. Oli ju see maa Saksamaa osaks saanud, Saksamaa aga võis ju ainult sakslaste ja ei kellegi muu päralt olla — nii seletas Saksa rahvuslaste loogika. Saksa keel seati igalpool sisse, nii koolis, kohtus, kui valitsusasutustes, nõuti, et uulitsa sildid tingimata saksakeelsed oleks, Pariisi lehtede lugemine keelati ära, samuti ei lubatud mingisuguseid prantsusõbralisi meelevaieldusi (Prantsuse värvidega lippusid, prantsusõbralisi kirjutusi jne.) Niisugusele poliitikale läänes vastas täielikult poolavaenuline poliitika ida-piiril.**)

*) Saksa rahvas on oma jõu kogu väärtuse poolest esimene rahvas maailmas.

**) Preisimaa poola vaenulisest poliitikast pikemalt „Vaba Sõna“ nr. 7/8.

Ülemalkirjutatud ridades oleme võimalikult lühidalt neid ajaloolisi aluseid ja põhjusid puudutanud, mis Saksa rahvusluse tekitasid ja seda arendasid. Missugune on aga selle rahvusluse ideeline sisu ja „filosoofiline“ põhjendus?

Sakslaste toorus käesolevas sõjas on laialiselt tuttav.

Saksa soldat otsib loorberisid mitte üksi püssi all oleva vaenlasega võideldes, vaid ka kaitseta elanikka rüüstates, naisi vägistades jne. Saksa vägede ülemjuhatajad saavad sellega toime, et nad aastasadade vältusel hoolega kogutud ja alal hoitud kunstivarandusi meelega hunikutesse varistavad jne. Kogu haritud ilm avaldab oma vihasemat protesti niisuguste metsikuste vastu. Kuid kas pole iseloomulik, kuidas sakslased ja nende vaimlised juhid selle pääle reageerivad: mitte valusa vaikimisega, ega tooruste hukkamõistmisega, ei, vaid koguni nende õigustamisega. Nii Hauptmann, Sudermann, osalt ka Wundt ja lugemata arv teisi. Kuidas on võimalik niisugune võõrastav ülesastumine meeste poolt, keda meie pääläest jalatallani, läbi ja läbi kultuurilisteks, selle sõna kõige tõsisemas mõttes, oleme harjunud pidama? — Selektus on lihtne. Sakslastele on ükskõik, mis teised kulturi rahvad neist arvavad. Neil valitseb enese jõu kultuur. Iga jõu avaldus vaenulikkude rahvuste vastu, olgu see kui kare ja häbemataalt ülekohtune, on õigustatud, kui see Saksamaa huvide pärast sünnib. Saksamaa huvid aga langevad ühte, — sakslaste lapsiku arusaamise järele, — inimkonna kõige kõrgema ja edulisema osa huvidega. Sakslaste ülesanne ajalooos olevat — kulturi väärtusi laiali laotada ja maailma tsivilisatsiooni edasi viia. Teised rahvad ei tohtivat sakslasi selle ülesande täitmise juures mitte segada, vaid pidavat alandlikult nende ülemjuhatus alla andma. Kes Saksamaa vastu hakkab, olla ka kõrgema kulturi vastane. Niisugune suuruse hullustus ei valda mitte ainult keiser Wilhelmit, vaid temaga on märgitud ka Saksa vaimu kõrgemad esitajad.

Mõte, et sakslased esimene, valitud rahvas siin maakera pääl on, kellel määratu kulturi ülesanne täita, on möödalanud aastasaja algusest pärit. Tema esimene avaldaja oli Fichte. Pärastiste Saksa õpetlaste, mõtteteadlaste, antropoloogide, ajaloolaste ja seltskonna tegelaste poolt töötati teoria välja, mille järele Germani tõugu rahvad, iseäranis aga sakslased, inimkonna kõige andekam ja täielikum haru on. Vaimline üleolek ja geografiline seisukoht „Europa südames“ määravat sakslasi kurnatud ja jõuetute Romani rahvaste ning barbarse ja harimata Slaavi ilma valitsejateks. Saksa antropoloogid on palju vaeva näinud selle tõestamiseks, et sakslased ka oma füüsiliste tunnuste poolest teistest rahvustest ja tõugudest kõrgemal seisavad. Vana Germani tüüp, mis iseloomustub pika kasvuga, valvaka juukse värviga, sinakate silmadega, pikerguse päaga (dolihokefaalsusega), tunnistati kõige täielikumaks inimkonnas. Näidati veel pääle selle, et Germani veri ka teiste kulturi rahvuste elus väga tänuoliku osa on etendanud. Seda on muude hulgas ka L. Woltmann omas kahes suu-

res teoses teinud („*Die Germanen und die Renaissance in Italien*“ ja „*Die Germanen in Frankreich*“). Määratu hulga uurimiste ja näopiltide läbivaatamise põhjal on Woltmann püüdnud näidata, et Italia ja Prantsusmaa suuremad geeniused sakslaste järeltulijad olid ja et kulturi loojaks neis maades just Saksa tõug oli, mis aga viimaks välja suri, mille tagajärjel ka Romani ilm hiljem langema pidi. Autor tõendab, et peaaegu kõik suuremad Italia kuulsused, nagu Dante, Tasso, Petrarca, Boccaccio, Michel-Angelo, Rafael, Machiavelli, Savonarola, Kolumbus, Galilei, Volta, Garibaldi, Verdi ja paljud teised vere poolest sakslased olnud. Edasi leiab Woltmann, et prantslastega lugu niisamuti olnud; nii näit., peab ta Mazarnit, Montaigne'i, Descartes'i Voltaire'i, Rousseau't, Corneille'i, Robespierre'i, Napoleon I, Lavoisier't jne. kõiki Saksa tõust pärit olevateks. Mõned sakslased on võimalikuks pidanud kinnitada, et koguni Kristus Germani tõugu olnud.

Saksamaa ja kultuur — need on lahutamata asjad. Sellepärast peab Saksamaa igale sakslasele „üle kõige“ olema.

„Deutschland, Deutschland über Alles, Über Alles in der Welt.“ See Hoffmann von Fallerslebeni väike isamaaline laul on Saksa rahvalauluks saanud. Ja see on väga iseloomulik Saksa hoopleva rahvusluse kohta.

Ennast „üle kõige“ pidades on sakslased ka slaavlaste kohta väga halvast arvamisest. Slaavlaste peavad nad täiesti andeta, passivseks tõuks. Seda kinnitavat Slaavi lihtrahva vaesus, harimatus, laiskus, joomine, ebausku. Niisamuti tunnistavat seda ka korratud slaavlaste riiklikus ja seltskondlikus elus algupärasuse puudus, kergemeelsus jne. Slaavi ajalugu ei pakkuvat midagi õpetlikku, väljaarvatud need ajajärgud, kus slaavlaste poliitilist ja vaimlist elu Saksa vaim juhtimas oli. Slaavlaste teaduses, kirjanduses ja kunstis puuduvat igasugune algupärasus ja iseseisvus. Slaavi tõu jõuetus avalduvat ka veel neis kaotustes, mis tal läänes ja lõunas on olnud: perekad suguharud on sakslastele alla pidanud jääma ja ära saksastatud. Kuulus Saksa ajaloolane Treitschke püüdis tõestada, et kõik slaavlaste püüded Saksa ülemvalitsuse alt vabandada asjatud ja mõttetud on. Kui see ka ajutiselt peaks juhtuma, siis kannataks selle all kõige rohkem slaavlaste ise, sest et nad oma Maailma Valitseja poolt määratud käskijatest ja õpetajatest ilma jääks. Saksa jõud peab idapoolse Slaavi ilma tungima. Seda nõudvat ristiusu ja europaaliku hariduse käik ja praeguse kulturi kõrgemad huvid. Nii kirjutas Treitschke 1865. aastal. Kolm aastat hiljem jutlustas Kinkel koguni ristisõda Venemaa vastu („*Kreuzzug gegen Russland*“).

Et sakslased oma suuri „ajaloolisi ülesandeid“ edukalt suudaksid läbi viia, selleks oli tugevat ja sõjakat väge tarvis. Soldati metsikust ja hoolimatust vaenlasemaal peavad Saksa rahvuslased üheks kindlamaks võidu pandiks. On huvitav, et niisugust metsikuse ja jõu kultust Saksamaal juba enam kui 50 aastat tagasi jutlustati. Nii ilmus 1859. aastal kellegi Dr. Kochi poolt teos

milles püütakse näidata, et Preisimaa tugevaks sõja riigiks peab tõusma. Et see võimalik oleks, selleks olla tarvis rahva sõjakat vaimu ja suursuguseid rööv-instinktisid (*die edelu Raubtiertriebe*) õhutada. Missugust vilja see „õhutamise“ töö on kannud, näitab kõige selgemini praegune sõda.

Paljud on veel arvamisel, et praeguse sõja sünnitajaks ainult Wilhelm II. on. Teataval määral on see muidugi nii, kuid oleks täiesti ekslik arvata, et Wilhelm sõda kuulutades oma rahva soovide vastu toimetas. Tema toetas kahtlemata sakslaste suurema osa kaastundmuse pääle. Oma suureks üllatuseks vist leidis Wilhelm enesele liitlase säält, kust ta seda oodatagi ei teadnud — sotsialdemokraatia, kes rahuajal teiste maade sotsialistidega käsikäes käies nii palju ilusaid mõtteid pääletungimise sõja vastu avaldanud, nüüd aga sõjas just Saksa rahvuslastele omasel viisil Saksa ilma suurte ajalooliste ülesannete täitmise abinõu näeb, olgugi isesugusel viisil: sakslased pidid Vene absolutismi hävitajad olema (Haase). Oo, missugune pööraner enesepettus, Preisi junkurlus Vene isevalitsuse kukutaja! — See Saksa sotsialdemokraatia sõja õigustamine on selgemaks tunnistuseks selle kohta, kui sügavale junkurlik rahvuslus omad juured Saksamaal on ajanud. Kõik — Berliini tundmatust uulitsapühkijast kuni sotsialistide juhtideni ja prof. Wundtini on sellega läbi imbnud. See on rahvuslik haigus, mis Saksa vaimu ilma nii raskelt kurnab ja niisamuti ka teiste rahvaste edasitungimise pääle ähvardavaid sandarmi pilkusid heidab ja väga sagedasti veel palju kurvemat osa etendab, traagiliste rahvusvaheliste konfliktide tähtsamaks eelduseks olles. Seda tõbe võib osalt ainult Saksamaale õnnetu sõda parandada, muud „seletusabinõud“ ei mõju enam, nagu seda minevik tõendab. Saksa rahvuslik inimsvihkamine peab murduma! Ja selleks ei ole tõesti par emat silmapilku, kui praegu, kus Saksamaa vastu nii määratumad jõud ühinenud, nagu see veel võimalik. Nüüd on aeg, kus pääletungiva Saksa rahvusluse küsimus otsustatud peab saama.

H. Kruus.

Äikse ilm.

Sumbustel pöuapäevadel on nõidade saunapäev: süütavad keskpäeval sinised leilituled värisema õhku, asuvad ise vihtlema leilisse ja ammutavad maast, õhust vee omale saunaveeks.

Sõkuvad sood kuivaks, tallavad maa paekõvaks, aelevad soohigis — kenitamiseks nahka voolides käsna, või kõõmatavad end nõiavihtadega viheldes, et oleksivad ilusad . . .

Aga leilikumusest punetab päikese pale, kuid pillutakse leili leitsakule lisaks, aududes pöuapalavikus paharäti sugu — siis pööravad saunalised oma vaadet, vahtides hirmunult saunalavadelt, soolaugastelt; peatab leiliheitmine päivakerisele, vaikib vihtade ropsimine:

Tuul, vile taevakoer on päästnud end päitsetest ja hiilinud taeva väravale ilma vaatama. Säält, silmates vihtlejaid päikese leitsakus, lendamas viledatel jalgadel alla pillutama ülemealikus nõiakarja.

Kilamas põrgunaised, hirmunult nõiavihtadega oma niidusid varjates; ruttamas lennus kärpsekarjana põrgusuu poole, — kuid kaotavad hirmul tee ja jäävad salgana keerlema paigallennus, kui oleks see tuulispask tuulehoos.

Kuid juba on kuuldud vihtlejate kisa: harjaseks kõrbenud rohulatvil jooksmas hämblejalgadel päälüüd; kiirelt-kiirelt veerevad nõtkuvatel jalgil ja — peatavad häkki, et üleval jooksu ei märga taks, — kuid taeva vahitulpadel oli märgatud põrguluurajaid:

Tuulest paoli jäetud taevavärvate vahelt kuuldub sõjariistade kõlin, ja oli taevas noolte valmistamine, odaterade haljastamine ning Muistne Sõdija, — ambunoolte pillutaja pingutamas noole-ritva, asendades vaskset noolt.

On süttimas sõda nõidade ülemealususe, tuule tembutuste tõttu Maa-Taeva vahel.

Põrgusuitsus, tolmupilvedena põrgusuust ülesseajavas, vuramas tõllad sõjapäälikutega, sammumas tolmusammastena sõjaväed . . .

Vuravad villastel ratastel tõllad, pillutavad tõllad põrgusuust sõdijaid, — tulejad sukkades, et tulekut ei kuulduks: sukkades hobused ja sukaväel tulejad sõjaväed — sulgedes lendajad, lestades sõdijad, kõik varjatud nägudega, et neid ei tuntaks . . .

Marsivad sukaväel tulejad sõjaväed, venib nende hulk . . . ning rebeneb villase lõngana :

Mõirgab Lõvi taevalael, Härg vihaselt luikab, kisab kõledalt kotkas, valgenevad luitanud taevavagade käed — vihaseid loomi rahule silitajad.

Vuravad tõllad : sukkades hobused, pukkides kutsarid, astuvad tõldadest silmised ülemad — näod kaetud, et oleksivad tundmatad. Läkatab põrgusuu uusi sõdijaid — marsivad jalgadel nõtkuvad sõjaväed. Puhub sõjasarv : uikab vihmakull sarvesuus.

Lainetab lennule taplusvägi : kistakse mõõgad küljekontide peidust ; vajuvad vingupilvena taeva alla sõdijad — säärelihaksed ihutud väistele tupeks, hiilijad ülesse nahkkilpide kaitsel.

Äga seismas vastas taevased noolelaskjad ja nendega Muistne Sõdija ammukaarilt noolt vibutaja, ja temaga vardsete kilpide hoidjad. Vuhiseb noolena vaskne välk — murdudes tagasi lennus raudkilpide vastu, mis löögist mürisevad . . .

Läkatab põrgusuu lisaks sõdijaid, — kui tuulehoost paisatud tõusevad pilvena lendu sünnitused, mis magatud Kalaga ja kudest sünnitatud, ja olivad magatud Linnuga ja munast hautud, — omas määras suur : igast ollusest, mis sigimise võimeline, sünnitatud pooltes, veerandates, kümnendates end algupärandist . . .

Äga lennuhoos vaskne nool välgutules, — lohiseb alla päälangejate pilv : käed laiaili, surmale haavatud ja heidab surses sugu — valmimata kudet, mis heitluse palavikus kiirelt kaladeks idaneb, millel üksi keha, või pää — kehata, kes sulgistes tiivades ja veeta sigijad, mis kerides, keereldes taeva alla kerkib, mis lahingu väljaks, kus seismas müürina vastas hall odade sein.

Mürtsub taevas sõjatantsus, nahkkilpide parinas odade läigatus, kust helgib taevasel ambul nool vaskses läikes.

Lehivad maa-taeva vahel luurajad — silma vardas hoidjad, mis põleb kui latern. Kihutamas sõjakäskude kandjad perustel luuke-rest hobustel, mis tohles vaipades ; suurendavad nuuskurid tähelepanemist, — hakkavad silmad vardas tahilambina suitsema . . .

Vajub lennus põgenejate pilv, — kuid valvel on pääülem pöörlevate silmadega — pöörab sõjaväe silmi, ja tulnud jälgedesse põgenedes, — tungimas tagasi lennus taevalistele mustas uuesti pääle.

Kuid seismas on taevapilvistes kilpides taevavägi : sõdijad õhetavates tiivades välgutulede läigatuses. Tuulehoona langevas odade seinas vaatub tagasi must põrguliste pilv ; odade vihinas lendavaist vasevälkudest taarumas alla lindkuradid, munedes hirmunult nahkmune, kiirelt see juures karva muutes, — ajades siilina nõelu nahast kaitseks, siis tolmupilveks end kibendades, kadudes peitu alt tõusvate sõdijate vahele, — jättes hõljuma munetuid mune, mis hirmunult veeredes paisuvad, tursuvad omades otsades, — paisub üks ots, lõhkeb : säält vahib välja pääta moonutus, et tulenoole eest pääseda, — kuid ei pääse ; vajub muna lohku, muhkeb villina teine ots, lõhkeb tursudes, — rabeleb moonutis välja :

käteks jalad, jalgeks käed, ja hirmul põgenemas munasünnitused suurtesse ablastesse suudesse, neelatult jätkades põgenemist uutena moonutustena, kes nimeta, lendu tõusvatena tiivuta lindudena tagasi odade otsa.

Läkitab põrgusuu abiks väge, appi tõttajad — pääsõdijad, sõnnkuradid, kes taplusest ei tagane, kes kärbestes, — lahingu palavikku omade tiivadega jahutajad. Julged sõdijad, viinalähker kõhuks, mis janunedes — jalgadelt veereb end upitades suule, ning tühjendatult tagasi vajub — täissaamiseks vanale paigale. Tõtates kiirelt sõdima, loksutavad viina lompidena teele; läkitab põrgusuu peatamata lisa: jooksurutus, üle lompide hüpates, ruttamas Joojatele järele Sööjad, — kes alaliselt jooksuhoos, kellele isu täitmata: üks ühelt tagaselja ühe palju söögiks hammustades, — kasvab söödud paik sedamaid uuesti söödavaks: ja alaliselt seedides, mis valju, kui käsikivide mürin, — ruttavad taevasele taplusele, teelt taganemata, taevasõdijatele äkki päälle tungides, küüniseid käppasid taeva äärtele heites . . .

Äkki seismas on taeva äärel sarvedega kaevades valjult luidaka Härg, vihaselt mõirgades lakka raputaja Lõvi, lendu rabelemas taevane Kotkas kõledas kisas ja nendega leegitseja silmine Taeva Sõdija, ning Taevaalune lahingu väljaks, kus seismas välgutulede läikes hall odade sein maast kerivale, kerkivale, keerlevale põrgusõdijatele, mis alla paisatult uuesti tõusmas tagasilennus . . .

Langeb tuulehoona hall odade sein, tulejoana vaskne nool, kallamas maha vesist verd. Vaarumas vaenlane alla hirmunud südame värinas, mis kui munaloksumine, kust välja kallumas rebu. Mahapaisatult, lõhestud haavades, jättes moonutamist, — kibedalt ametis põrguarstid — haavarätsepad, sõdijate haavu nõeludes, lappides, paigates: maa vesiloikudes ja muld seda ablas suuga joomas.

Astuvad mürades taeva äärelt vihased taevaloomad, tuul uuesti päitsekütkes vahti pidamas taeva väravate all. Raugeb kaugusse taevaloomade tormikisa.

Muistne Sõdija on kärkinud põrguperega, kes ilma leiliseks ajavad; laotades ammukaart taevalael, — vajuvad lahti vaikselt sinised taevaluugid, kust alla vahivad naerul vagade näod, ning nende naeratusest kui muheneks ise taevas õndsas naerus ja taevaga — maa.

Aleksander Tassa.

Malmö näituselt.

Mida rohkem lõuna poole, seda enam alaneb Põhja-Rootsi mäginine maa. Väljad muutuvad tasasemaks. Põllud lähevad lopsakamaks. Niidud on laiemad. Okaspuu metsad seganevad lehtpuu metsadega.

Hakkab ka rohkem talumaja taolisi ehitusi nähtavale tulema. Külased, rootslastele nii iseloomulikka, punaste hoonetega, ei puu-

tunud Stockholmi ümbruses sugugi silma. Siniste järvede kallastelt ja aedade keskelt paistis peaaegu ainult herraslaadilisi majasid ja majakesi, ilusaid, puhtaid ja maitserikkaid, valgete seinade ja telliskivipunaste katuseviiludega.

Linköpingist päälle vaheldab punaste talumajade tüüp kolaste ja valgetega mitmesugustes varjundustes. Näeb ka mõne värvimata maja, aga harva. Üleüldse ei ole ehitused enam nii moodsad kui Stockholmi pool. Aedade asemel lokkavad põllud. Ürgavad mitmesuguste osaihisuste tehased.

Läbi lehtpuu metsade vöö jõuame viimati Skoone lagedale maale, „Rootsimaa viljaaita“, mille päälinn on Malmö oma 100.000 elanikuga.

Kuna loodus Linköpingist kuni Hässleholmini tublisti lõunapoolset Eestit meelde tuletas, muutub pilt Malmöle liginedes hoopis. Metsad on kadunud. Väljad ümberringi. Sõit läheb läbi ühetoonilise tasandiku. Üksikud kivist talude rühmad, üksikud puude salgad siin ja sääl. Skoones näen esimest korda tuulikuid Rootsimaal. Ka kirikutornid tulevad rohkem nähtavale.

Need tuulikud, need kirikutornid: mida tuletasid nad korraga meelde? Saaremaad.

Päev jõuab juba õhtule. Tumedad pilved kerkivad üles Daanimaa poolt, päeva heledaid värvisid varjutades. Legendik hakkab end hämarasse mähkima. Ei lehvitata enam treppidelt ja väravatelt. See pilvesid viirastav taevast, see tumenev, sumbunud suveõhtu: kuidas see kõik nukrust võib välja hingata ühetoonilisel legendikul!

Kuid juba kerkivad hämardava legendiku rannal särama Malmö rõõmsad tuled.

Järgmisel hommikul ühe Malmö hotelli toas ärgates märkad, et öösel vihma on sadanud. Meelde tulevad kõrbenud nõmmed ja nurmed, eila tee ääres nähtud. Öö on nende janu jootnud mõne ahtra pisaraga. Ilm on jahedamaks ja värskemaks muutunud. Karastavad tuulepuhangud käivad läbi aedade, puiestikkude ja uulitsate.

Ei ole paremat ilma näituse vaatamiseks.

Uulitsa otsast mööda käival elektriraudteel näed vagunit päälkirjaga: *Baltiska utställningen* — Balti näitus. Astud päälle. Vaatled näitusele sõitvat seltskonda. Enamasti kõik sihvakad ja saledad rootslased, paari tüsedama maamehe ja berlinlasega hulgas. Silmad Malmö tublisid, korralikka, aga vähe igavaid ehitusi. Mööda aedadest, mööda puiestikkudest. Siis avaneb äkki näituse avar väli oma tornide, hoonete, väravate ja lehvivate lip-pudega.

Neli Läänemere riiki: Rootsi, Daani, Saksa ja Vene peavad siin teatavasti oma toodangu võistluspidu.

Nende ridade kirjutajat huvitas kõigepeält koondatud kunstiline võistlus. Mul on tuttavaid soomlasi, kes näitusele ainult kunstiosakonna pärast sõitsid. Kus saakski Läänemere maade

uueaegset kujutavat kunsti paremini võrrelda ja tundma õppida kui mitte Balti näitusel? Nii siis. Seadsin oma sammud kunstikoja poole. Arhitekti peenetundelikkus on selle paigutanud näitusevälja tagumisele servale, õuede, paviljongide ja väikese virvendava järve taha. Teel sinna võis imetleda näituse arhitekti Bobergi kunsti. Mitmesugustest näituse büroodest mööda käies, näituse postist, pangast ja eesõues kerkivast kõrgest valgest tornist mööda jõudes tuleme keskõue, millest pääseb näituse mitmesugustesse osakondadesse. Valged ehitused sümmeetrilises kauguses üksteisest, valged arkadide käigud, telliskivipunased katuseviilud, sihvakad haljad puud siin ja sääl, dekoratiivselt asetatud, kõik on samas läbikäivas stiilis peetud. Kõik on avar, puhas, lihtne, ilus, põhjamaalik. Esimene mulje oli parem kui olin lootnud.

Kunstikoja esises leiame võistlevate maade skulpturi teoseid. Siit avanevad sissekäigud saalidesse, nelja maa nimega ära tähen-datud. Ühe ukse kohal seisab: Venemaa ja Soome. Algame Rootsimaaga. Esimene saal on pühendatud Rootsi kõige populaarsemale kunstnikule, loomade ja lindude maalija Bruno Liljefors'ile. Tema õlimaalide jäljendusi võib iga! pool näha, nii kaug-gele kui Skandinavia hariduselu ulatab. Kahtlemata hoolas loo-made ja looduse uurija ja tõsine realist. Vahest mitte iseäranis sügav, vahest mitte iseäranis viljakas, olgugi et õpetlik oma laa-dis. Järgmist saali täidavad Carl Larssoni õlimaalid, akvarellid ja joonistused. Toodangu paljuse mõttes väga viljakas ja Rootsis väga lugupeetud kunstnik. Ka Saksamaal kiidetud. Tema eriala on kodanlise perekonnaelu ja lastekambri pildid. Mõnus tähele-panija, hää joonistaja, kena kolorist. Kuid alles kolmandasse ja neljandasse saali jõudes tunned lõvikäppa Rootsi uueaegse kunsti meistrite keskel. Need kaks saali mahutavad Anders Zorni. Õli-maalid kolmekümne ümber, sööditud piltisid (radierungid) paar sada, siis veel mõned akvarellid ja skulpturid. Kõige jõulisem, kõige algupärasem Rootsi praegustest kunstnikkudest. Paistab silma kõigepäält tema vanem, reproduktsionide läbi tuttav kal-duvus maalida. Lihavad, paksude tagapooltega, alasti naised: „Ema ja tütar“ näituseks. Rootsi naised jätavad üleüldiselt saleda ja sihvaka mulje. Zorni, tüsedat jõmakat, on nähtavasti lõbusta-nud alasti naistemaailma luua oma palge järele. Ta on selles teatavasti suurepäraselt õnnestanud. Kuid Zorn oskab ka ülimum-lik olla. Mitte ainult Rootsi kõrgema seltskonna kihi maalijana (näituse mitmetest Oskar II portreedest on Zorni oma kõige ise-loomulikum). Kogu Zorni uuem arenemine näib sihtivat paksust peenikese ja lihavast eeterliku poole, ja oma hilisemas kunstistiilis ei ole ta sugugi mitte vähem huvitav kui endises. Tema söödi-tud joonistuste (radierungite) saal käsitab kõike taeva ja maa vahel. Iseäranis tähelepandavad ja lugupeetud on tema paljude vana ja uue maailma kuulsuste pildistused. Zorni Auguste Rodin'i, Anatole France'i või Paul Verlaine'i radierungid võib näha ka

Parisi kunstikaupluste akendel. Järgneb prints Eugeni maalide saal. Rootsi kuningakoja liikmed ei armasta endid mitte ainult maalida lasta; mõned neist, nagu prints Eugen ja printsess Margareta, tahavad ka ise maalida. Kas ei olnud Balti näituse kunsti- osakonna juhataja prof. Björck kummagi kunstnikulist võimist siiski liiga kõrgelt hinnanud, printsi õlidega tervet saali täites ja printsessi vesiseid väljavaateid lossi aknast välja pannes? Aga sääl on ka Björck ise, kunstinäituse ainuvõimuline korraldaja. Tema esitab ennast Rootsi kuningakoja, Rootsi kõrgema aadeli ja rahaaristokraatia õuemaalijana. Armastab ka eneseportreesid pakkuda ja väljavaateid oma balkongilt näidata. Tema joonistus on professorlikult korralik, nii pidulikku rühti kui edvistamist edasi andes. Tema oskus kollase siidi, kulla ja teemandi helkisid tabada silmapaistev. Edasi tulevad juba Rootsi kunstnikkude laiemad kihid hulga kaupa üles riputatud piltidega. Veel 17 saali Rootsi maalikunsti. Veel üks kuningate, krahvide, krahvinnade, ülemdirektorite ja elumeeste erimaalija. Siis saate kõiksugu kirikute, parkide, losside ja mõisa aedade keskel viimaks vähe ka Rootsi talupoega, Rootsi töölist, Rootsi metsa, Rootsi merd näha. Õieti meeldis Anselm Schultzbergi „Õhtu miilmetsas“ ja „Hall“. Rootsi naiskunstnikkude ühisuse näitus ei paku omadusliselt palju. Siiski mõni sarnase sisuline pilt nagu Hilda Heymani „Väikest imetletakse“ on päris kena ja Ruth Milles'i neli väikest dekoratiivset joonistust neidudest ja lilledest väga ilusad, väga ilusad. Mis Rootsi naiskunstnikkudele sugugi ei õnnesta, on meesteportreed, (samasugune nähtus ka mujal). Selle vastu on näit. Edith Fischerströmi daamiportreed õieti iseloomulikud. Veel terve rida mitmesuguseid maalijate rühmasid, enamasti vaba õhu maalijaid, realistisid ja vanemaid impressionistisid. Sääl on Artur Bianchinil, Oscar Sievertzenil, Elsa Backlundil, Emil Zoiril, Charles Luckil, Oscar Hullgrenil ja teistel ühte või teist viisi huvitavaid looduse valguse efektide või rahva tüüpuste uurimisi. Mõned õige rõõmsad ja heledad asjad. Kuid mitte midagi iseäranis üllatavat. Suurte, mitte midagi ütlevate lõuendite ja keskmise impressionistliku väikekunsti keskel pakuvad hubast vaheldust paar Louis Sparre suursugu portreed ja rida Ossian Elgströmi fantastlikka joonistusi laplaste mõttekujutuse maailmast. Juba Elgströmi nimed on midagi: „Tagasi surmariigist“, „Tarras ehk viis jumalat Torneo orus“, „Hinge rändamine“, „Virmalised“, „Nõid tõstab tormi ühe soomlase üle“, „Piksejumal Horagalla“ jne. Meie Prometitel oleks temast õppimist. Rootsi puulõike ja joonistajate ühisuse näitus on üks Rootsi kunsti huvitavamate osakondadest. Muu seas on paar naist väga nägusaid raamatu ilustusi välja pannud. Siin silmame ka Rootsi kõige kuulsama karrikaturisti Albert Engströmi joonistusi. Haruldane, et Rootsi praegune hariduselu niisuguse tüüpuse on võinud sünnitada nagu Albert Engström. Nii võrd kui rootslased üleüldse peened, kombelikud ja herraslaadilised püüavad olla, nii võrd hoolimata, jämedajooneline ja rahvalik on Albert Engström. Jõuame Rootsi kõige nooremate kunst-

nikkude rühmade juurde. Näeb mitmesuguseid kalduvusi ja mõjusid. Ei märka mingi suuremat jõudu, julgust, hoogu. Rootsi paar kubisti on õieti jõuetud ja mõttetus. Kõige jõulisemad noortest on expressionistid. Lõpuks pakuvad Olle Hjortzberg ja Gunnar Hallström suuri vaimulikku ja ilmalikku dekoratsioonid. Esimene töötab Italia kirikkunsti oma kodumaalaste jaoks ümber. Teise gobelinid on väga ehtsad ja põhjamaalikud. Näit. ta gobelin „Põhjavanke“. Mitte midagi muud kui tuttav põhjavankri tähepilt avaral tumesinisel põhjal. Kuid õieti mõjuv. Ei või nimetamata jätta ka Rootsi gobelini-kunsti õpetaja Gustaf Fjaestadi oskumnäiteid („Voolav vesi“). Rootsi skulptoritest äratav kõige rohkem tähelepanemist Carl Milles, kelle „Tiivad“, brongs, juba kunstikoja ees pilgu enese pääle tõmbas. Milles on kõige julgem katsetegija Rootsi skulptorite hulgas. Tema Göteborgi muuseumisse ostetud seinapurtaskaev purtskab vett naise nisadest. Tema granitkujud taotavad uusi monumentalseid võimalusi.

Nõnda oleme kiirkäigu teinud läbi laialdase Rootsi kunsti näituse. Kui lugeja veel mitte ei ole ära väsinud, jatkame läbi naabrimate saalide.

Daani jaoskonna esimeses saalis tutvustame end kõigepäält selle maa skulpturiga. Mõju ei ole mitte iseäranis valdav. Daanlased armastavad muu seas kullatud brongsi. Õige iseäralikuna, õige romantilisena paistab silma N. Hansen-Jakobseni tumeda „Nõia“ ettesirutatud kogu tuules lehivate riietega. Aga L. Brandstrupi Brandes'i rinnakuju ja üleüldse daanlaste kujud — nad avaldavad vähe monumentalistset mõju. Ka siis kui nad elusuurused on. Hulk tehniliselt siledaid ja kenasid asendid, kahtlemata. Kuid kõige huvitavamad, kõige vaatamisväärilisemad on daanlaste väiksed stiliseeritud statuetid. Neis on nad meistrid. Daani maalijate juurde jõudes jõuame Daani ranna ja Daani kalameeste juurde. Sää! on M. Ancher oma kojutulevate kalameestega. Midagi Daani 80. aastate realismusest on neis raskelt astuvates kogudes, elutõsidust nende päevatanud nägudel. Sää! on Vilh. Th. Fischer, sää! on prof. Chr. Blache oma Daani madala ranna piltidega: helesinistena rullivad tasased lained, pikkade jalgadega linnud rannal, kerged pilved taevas. Sää! on teised selletaoliste motiividega. Kuid mitte ühtegi nii suurt meistrit nagu rootslastel Zorn. Teisest küljest on aga Daani jaoskond, mis ainult 6—7 saali enese alla võtab, vabam tühisest ja ühtlasem kokkukujutatud Rootsi omast. Daani maalikunst on kõige armastusväärilikum keskmine kunst, mis ma olen näinud. Suured mõttekujutuse puhangud, valu, võitlus vapustavad teda veelgi vähem kui Rootsi oma. Kui ta erandlikult titanlikkust, mässutungi, püüab kujutada, langeb ta maitsetusesse nagu Einar Nielsen oma suure „Hiobiga“. Ja maitsetus, see on niisama erakorraline nähtus kui titanlikkus Daani kunstis. Daani kunst on maitserikkalt kodanline, õdusalt, realistlik, loodust armastav ja rahvalik. Rannalt, kalameeste juurest tuleme sohval istuvate vanade daamide juurde,

väikeste tüdrukukeste juurde lilledega, noorte daamide juurde sinises riides, noorte daamide juurde raamatuga, noorte istuvate, selja tagant kujutatud daamide juurde (iseloomuline asend Daani maalikunstis). Näeme kopenhagenlasi nende mõnusate uulitsate, aedade ja tubade ümbruses. Daani linnakodanlise kunsti tähelepanavam meister on Vilhelm Hammarshöi, kes Rooma näitusel 1911. a. *grand prix* koju tõi. Aga säälsamas näeme ka Theodor Philipseni väga armsaid vasikapäid, näeme Peter Hanseni kündvat meest, telliskivikoja töölisi ja mängivaid lapsi. Mõned nooremad kunstnikud, nagu Siegfred Neuhaus, nõiuvad nähtavale õrnu kevadiste aedade meeleolusid ja mõned vanemad, nagu Joakim Skovgaard, unistavad õige dekoratiivselt Adamast, Evast, paradisist ja hääst karjast. Igavad on enamate Daani kunsti professorite pildid. Daanlaste graafiline väikekunst — jällegi huvitav.

Saksamaa oma tosina saalidega. Rohkesti igavat tosina-kunsti. Sakslased armastavad suures kaustas kujutada. See oli juba kunstikoja esimeses vaateruumis silmapaistev nende skulpturi teiste maade skulpturiga võrreldes. Kuid kohmakast suuruselt monumentalsuseni ja siledusedet hingeni kerkivad harvad. Max Klinger näib Saksa kujuraiujate hulgas ikka veel esimesel kohal olevat. Tema Brandes'i marmorist rinnakuju: kui palju iseloomulikum, kui palju vägevam eelpool nimetatud daanlase Brandstrupi brongsist! Selle vastu ei löönud Franz von Lenbachi, selle kuulsa Saksa maalikunsti meistri Björnsoni portree vähemalt nende ridade kirjutajat mitte imetlusega. Samati tema paradilised keiser Wilhelm I. ja feldmarschall von Moltke portreed. Huvitavam oli juba üks Lenbach'i talupoja pää. Oleks tahtnud nii Lenbachist kui Böcklinist tõesti enam näha kui ainult mõningaid nende portreesid. Selle eest: kui paljudest oleks soovinud vähem näha! Vilhelm Trübneri ja krahv Leopold von Kalckreuthi kõledatest saalidest jalutad ruttu edasi, et parem silmapilguks mõne Christian Landenbergi lihtsa „uinuva tüdruku“ ees peatada või Franz Defreggeri mõnusat vanamoelist pintslit tarvitamist vaadelda. Fritz von Uhde ja Franz Stuck on teiste paljude keskel väheste maalidega edustatud. Kuid see edustus on ometi niivõrd mitmekülgne, et üsna hää aime saab nende võimisest. Kes ei oleks kodumaalisteski perekonnalehtedes aastate eest näinud jäljendusi Uhde „Kristusest Emause teel“? See pilt ei ole nende ridade kirjutaja maitse. Kuid ei või salata originali isesugust südamlikkust ja usulikku ärdust. Rohkem meeldis mulle Uhde „vaevaline rändamine“: kaks vanakest udusel teel. Stuckilt oli väljas asju nagu: „Patt“, „Suplev nümf“, „Inferno“, Adam ja Eva“, „Päikese loojaminek“, „Ehatäht“. Stucki pattu sümboliseeriv naine mao rõngastega piiratud, reproduktsionide läbi nii tuttav, oli nende ridade kirjutaja meelest alati kuidagi viisi labasevõitu tundunud. Originali nägemine ei suutnud seda muljet kaotada. Selle vastu misugune vägev raskus, missugune suurepärase joonistus ta „Inferno“ alla kummardavates inimesekujudes! Või jälle missugune

kokkusulav õrnus ta „Ehatähes“. Heleroheline taevastähe ehatähe ja õhtu kauge puhang, ojatire läbi tumerohelise maastiku, tumedad puude rühmad, kaks armastajat, kes suudlevad: kõik täiendab üksteist, kõik otsekui kutsub suudlema ja kokku sulama suve-öö õndsuses. Ka Saksamaa jaoskond pakub graafilist väikekunsti. Ainuke huvitav on siin tuttav Müncheni karrikaturistide kool, Thomas Theodor Heinega eesotsas. Kuna teiste pilge enamasti enese ja teiste lõbustamisest ja kilpkodanikkude naeruvääriliseks tegemisest kaugemale ei ulata, on Th. Heine karrikatuuridel sügavam sotsiaalne sisu. Võtame kas või ta karrikatuuri „Surmaotsuse täidesaatmine“. Timukas, tsilinder pääs, valge vest seljas, paks uurikett tüseda kõhu ümber, tõstab hukkamõistetut üle suurt kirvest. Surmaotsuse täidesaatmise juures seisab pääle valitsuse ja poliitsei asemikkude Lutheri ja Katoliku usu vaimulik, viimasel käed koos. Nende kõrval kast surnukeha jaoks päälkirjaga: „*Eilgut an die kgl. Anatomie zu* —“. Rändame jälle läbi paari igava vaateruumi, siiski mitte ilma paari kosutatava vahenähtuseta. Kui kohmakad võivad aga Saksa daamid olla oma siidikleitides! Tuuleme Max Liebermanni saali. Siin on jälle midagi vaadata. Max Liebermann maalib kõike: salanõunikka ja töölisi, hobuseid ja daamisid. Ta teeb seda sama kuiva, aga trehvava oskusega. Ei idealiseeri midagi, stiliseerib ainult natuke. Üleminekut vanema ja kõige noorema sugupõlve vahel edustavad edasi mõnede meeldivate õlimaalidega Arthur Kampf ja Max Slevogt. Dora Hitz „proua Gerhart Hauptmanni“ portrees äratav nii modell kui selle tõlgitsemine tähelepanemist. Üleüldse, mida ligemale kõige uuemale ajale, seda meeldivamaks muutub Saksa jaoskonna ühismulje. Kõige noorematest jäävad meelde iseäranis Ludvig von Hoffmann oma kompositsioonide „Adonise kurtmise“, „Tantsu“ ja „Kollase purjega“, Ulrich Hübner oma värvirikka „Lübecki novembriga“ ja Erich Heckel oma kubistliku maastiku ja suplejatega. Neist avaldas Hoffmann kõige rõhukat mõju. Kui rütmilised on tema naised punaseid loorisid tõstes!

Saksamaa on imelikude vastolude maa. Valitseb igav ja kõle keskpärasus. Keset seda ametlikku, keset seda harilikku puhkevad aga siin ja sääal nähtavale kunsti ja inimsuse suggestiivsed kujud.

Venemaa on veelgi imelikumate vastolude maa.

Eksib, kes barbarliku Venemaa kunsti ülekaaluvat ilmet barbarlikuna ette kujutab. Otse vastuoksa: Vene kunsti vähepoolne jaoskond, 6 saali, on üks näituse kõige peenematest. See on näituse kõige peenem ja huvitavam, tunnistab Rootsi arvustus. Muidugi ei puudu üksikuid nähtusi ka Vene jämedast ja metsikust kunstist. Niisugune on kohe esimeses saalis vana Vasnetsoffi kolektiline pildimürakas „Võitlus lendava maoga“. Niisugune on noorema sugupõlve toodangust, näit. õige jõulise Kosma Petroff-Votkini „Punast hobust ujutatakse“ ja „Tööline“. Kuid mis Vene jaoskonnale kunstiariistokratliku tegumoe annab, see on Vene uue-

aegse kunsti teistsugune äärmus. See on europaseeritud vähemuse enamus: need on Seroff, Roerich, Goiovin, Kustodieff, Dobushinski ja teised oma valitud kunsti käsituse ja veetlevate maalidega. Kahe esimese meistri tööde jaoks on kummalegi ise saal korraldatud. Ei ole peenemat portreemaalijat kui Seroff: hallid, kahwatanud värvid, kindel, õhuke joonistus, vähesed jooned. Kuid tean, et ta mõnda portreed kuude ja aastate kaupa on maalinud! Tema kompositsionidest teenib maiustajate tähelepanemist „Europa ja härg“. Mõni väike maastik, nagu „Soomes“, mahe ja maitseline. Seroffist üllatavam ja maailmavõõram on Roerich, kelle toodang luulelisi kangaid lahti rullib muistsest Venemaast ja vikingite ajast kuni kiviajani. Ta kunstnikuline mõttekujutus toidab end unistustest ja legendidest. Sää! on tema „Inglite varandus“, mis nähtavasti mõnes Vene vagajutus põhjeneb. Näeme ligi paarimeetrilist sinistes ja kollastes põhitoonides peetud lõuendit inglite ilustusliste väehulkadega. Kuid need inglite trobikonnad, laiad Vene pühapildikroonid pääs, misjaoks ja missugust varandust nad õieti valvavad? Maal näitab seda küll, kuid ei ilmuta. Kas kunstnikule üleüldse soovitav on oma loomist liiga lähedalt kirjanduslike ainetega siduda, see on kahtlane. Kuid kunstiliste abinõudega lõpuni väljendamata meeoleolu, ainult teatud rahvajutu tundmise läbi täiesti arusaadav — on vähem harilik Roerichi kunstis. Tema „Ilmutus“, tema „Õhtu“, tema „Siinine mägi“, tema „Vikingi meri“, tema „Nõiakoobas“, tema „Muistne Venemaa“, tema „Kiviaeg“ ei tarvita seletust: need on nägemused, mis otsekohe mõjuvad, need on kujud, värviakkordid, viirasused, mis iseenese imetaoliku tõelikkuse keelt kõnelevad. Pääle nimetatute, kui palju hääd ja huvitavat veel venelastel! Kuid viiks liiga pikale nende nooremate meistrite juures peatada. Niimetan ainult Igor Grabari liigutavalt ilusat „Muinasjuttu hallast ja tõusvast päikesest“, olgugi et see vahest mitte küllalt valida tehnikaga ei ole teostatud. Tuletan mõne sõnaga ka Vene kõige uuemaid meelde. Nende ismused on kõige julgemad ja õhetavamad kogu Balti kunstinäitusel. Sää! on Vassili Kandinsky oma „improvisatsioonidega“. Tõepoolest: „ei saa aru“. Kuid pean lugu sellest, et ta teatud kunstilise ismuse äärmuseni, kui tahate võimatuseni on viinud. Ka see on parem kui mõnede teiste leige ja mitte midagi ütlev „kubo-futurismus“.

Lõpuks Soome väike jaoskond.

Vene kõige uuemate juurest astume otsekui teise maailma: Edelfelti, Gallën'i, Järnefelti, Halose maailma. Kui vanamoelisel tundub juba Edelfelti „Luxembourgi aed“, tema „Ruokolahe eided“, tema proua Aino Achté portree! Ka Gallënilt on ainult vanemaid asju, enamasti kõik Ateneumi kogudest Helsingist. Gallëni uuem toodang on enamasti Venezia näitusel. Järnefelti varasemad maalid on juba oma suurema kausta poolest silmapaistvamad kui ta hilisemad, Jaapani dekoratiivset stiili taotavad väiksed gouachid. Isesugune nooruslik kohmetus (mitte kohmakus), ise-

sugune nurgelikkus, isesugune tõsidus Soome meistrite vanemates töödes, Edelfelt osalt välja arvatud. Galleni tuttavad Kalevala ainelised freskode kartongid löövad mõjuvama tundmuste akkordi kui, ütleme, ta uuem lodevate, värvidega, aga akademilise joonistusega käsitatud kompositsion „Väinamoise venesõit“. Samati Järnefelt. Kui soomeline, kui loomulikult jõuline näit. tema „Kütis“ või „Venesõit“, ja kui õhukeses valgustuses esinevad Soome jändrikud männad Järnefeldi viimastes dekoratiivsetes gouachides! On nagu liiguks Soome vanemate meistrite praegune arenemine miskisuguse moodsa akademismuse tähe all, millest Gallen oma uute katsetega siiski rohkem välja kaldub kui teised. Kuid uut nooruslikku värskest toovad ja akademilise joonistuse käristavad järgmises saalis alles niisugused noored bohemplased nagu Tykö Sallinen, Jalmary Ruokokoski, Valle Rosenberg. Sallise hoolimatult visatud elurõõmsad „Pesijad tüdrukud“ lühikeste siniste undrukute ja suurte punaste suudega: vastand mõne Ateneumi joonistusõpetaja igava daamiportreega on kosutav. Kolmas saal mahutab „Septem“ nimelise kunstnikkude-rühma tooteid. „Septemi“ püüd on europoliku peensuse viimast sõna ütelda Soome maalikunstis. See püüd käib kõigepäält välja Magnus Enckellist, rühma vaimlikust ja sündimise poolest aristokratlikust juhust. Enckelli enese kunst ilmutab end kõige rohkem viljakas kokkukõlas ta aristokratliku kunsti põhjusemõttega, kuigi ta suured pannood ja portreed Balti näitusel ei üllata. Ta ametivendadel, päale Rissase, on vähe algupärast, kuid oskavad prantslasi õige peenemaitiselt jäljendada ja teisendada. Vene skulptoritest esineb kõige algupärasemana Sergei Konenkoff (muu seas oma viguriväntliku puust „Stribogiga“). Soome omadest seisib esimeses rinnas Emil Vikström (Robert Kajanus, granit, Tuonela perenaine, brongs). Üleüldiselt oli Soome ja Vene skulptur väiksearvuliselt ja nõrgalt edustatud.

Hommikupoolest oli juba lõuna saanud, kui mööda kunsti-koja järve kallast tagasi sammusin, surnukeha põletamise näituse, krematoriumi ja tuhaastjate aia poole keerates. Jõuvahekorrad, mõtlesid hiljutisi kunstilisi nägemusi veel kord kogudes: rahvuslikud, kihilised ja isiklikud jõupingutused praeguse ainelise haridusele tähelepandavamad vaimlikud ilmed Läänemere kaldal. Balti kunstinäitus, ja mitte ühte Balti sakslast, lätlast või eestlast.

Gustav Suits.

Werner von der Schulenburg.

Minu mälestussamba avamine.

Kirjutatakse 1981. Mina olen kauemat aega surnud, ja kroonikeridele ei ole täitsa selge, kas ma nälja tüüfusesse surin, või saatis mind tänulik isamaa mõnel teisel teel paremasse maailma. Lõpulikult on see ju ka ükskõik. Nüüd aastal 1981. on see

kõik unustatud: minu raamatuid ostetakse hullupööra, Inseli kirjastus*) annab välja minu töid päris pöörases kaustas, Jaapani paberil, Sebaldus Cliffe-Weddingtoni joonistatud kirjaga, üks asutus kannab minu nime ja jagab kõrgemeelselt õitsvatele andevaeustele aupalkasid: lühidalt minu sajaaastane sünnipäev on kätte jõudnud.

Ma palusin enesele vaba aega nõndanimetatud paremast maailmast, kus mind nektari ja ambrosiaga siia tulekul kaunis hästi kosutati. Vaba aega minu kodu linna minekuks. Sest midagi suurt sünnib säääl. Minu mälestussammast tahetakse avada. Vana Goethe naeris küll vähe, kui ma temale oma vabaks palumisest kõnelesin: „Niisuguseid asju peab kõrgelt seisukohalt vaatama,“ arvas ta. „Ma ei oleks kunagi Elüsumis, kui ma iga oma ausamba avamisele maa pääle läheks.“ — „Õige, teie ekstsellentsi ausambaid on nagu versta-posta Saksamaal. Aga minule on niisugune ausamba avamine veel midagi ebaharilikku. Ja mind huvitab väga, mis inimesed minust kõnelevad . . . Just minu kodukohas.“ — „Mindagu,“ ütles Goethe, kes ka taevas vähe kaprali mängis. „Küll tullakse varsti tagasi.“ — Ma läksin. Minu mask oli kahekümneviie aastase oma; noor, rõõmus ja täis ootusi tulin ma üle Piima uulitsa Öhusõidu uulitsale oma Holsteini kodumaa linnakeses. Kui liigutav, et inimesed maikuu päeva selleks pidustuseks valinud olid, mitte kurva detsembri päeva, millal ma selle maailma kahtlast valgust esimest korda nägin. Kas nad sellega minu rõõmsat meeleolu sümboliseerida tahtsid, minu elu maitsemise rõõmu? Ma sammusin piduliste hulgas, kes raudteejaamast tulid. Need olid inimesed Hamburgist, enam jagu noored mehed kirjataskutega, noored naised riiete moodidega. Viimased leidsin ma väga sündsad olevat. Aga hulk inimesi oli säääl, kes mulle vähem meeldisid. Need olid väga vanad olevused, hirmsalt riides, kaenla all mõninga minu tööde anded Inseli kirjastuse iluväljaandes, Jaapani büttenipaberil, Sebaldus Cliffe-Weddington'i joonistatud tähtedega ja mediumistlisel teel autori (see tähendab minu) poolt alla kirjutatud. Sellest allakirjutamisest ei teadnud ma midagi. Selie eest aga oli lõpulikult ju medium vastutav.

Nii tammusin edasi kõigist neist ühekindsetest majadest mööda, toredate õitsvate aidadega, milledes toredad klaas munad läikisid. Üle uulitsate oli pärgi tõmmatud, samasuguseid pärgi, mis ma ise juba lapsena meie tüdrukutega punusin kui mõni laulu-pidu tuli ehk tuletõrjude pidu oli. Pööningu akendest rippusid lipud, sinine-valge-punane, must-valge-punane, vahete vahel ka mõni must-valge. Kindlasti ma ei tea, ja ma palun nende lippude järele mitte mingi järeldust minu kodumaa 1981. aasta poliitilise seisukoha üle teha. Aga kõik kokkuvõttes oli see väga ilus. Tõesti väga ilus. Väikestel tütarlastel olid heledad riided

*) Sellenimeline kirjastus (Insel-Verlag) on Saksas tuntud oma iluväljaannete poolest.

seljas, ja mehed kandsid suuri, paendumata surnumütsisid. Kaugelt kõlas vali muusika.

Liikumine jäi turu ligidal seisma. Ma tundsin hästi neid kõrvalisi teesid, mis turule viisid. Kui lihunik Paulseni juurest küüni tagant läbi latt-aia pugeda, siis üle herra Jochimssohni heinamaa putkata, kui aga vanamees ise akna juures ei seisa ja kisenda, et patt on, läbi rohu minna, — siis võib kergelt Trettau keegliaeda ja turu platsile jõuda. Armas jumal, kuidas ma seda kõik teadsin!

Õeldud, tehtud. Palju ei olnud midagi minu nooruse ajast saadik muutunud. Paulseni juures oli raud-aed tehtud, mis ma õieti kahetsesin, aga Paulseni pärijatelt latt-aia romantika äratundmist nõuda, oli küll vähe liig. Ilus, valkjajuukseline noor tüdruk seisis raudaia najal. Õnne kombel olin Goethelt aurahad laenanud, mis tema enese ütelse järele rahva möllus nii mõnegi tõuke ära hoida. Nii ütlesin siis ülevalt alla, et ma keegi väljapoolne asemik olen, ja valkjatukaline tüdruk viis minu läbi aasade ja Trettau aia turuplatsile, mille eest ma hääsüdamiselt tema palet näpistasin.

Ah: kirjeldamata hulk inimesi liikus minu sündimise maja ees. See oli liikumine ja kiikumine, värvide säramine, nii närvi-line ja rõõmust särav rahutu pilt, et ma tõsiselt vaimustatud olin.

Lippude plagin kõrgetel lattidel käis üle selle liikuva hulga, päike naeratas sõjaväemuusika koori pillide pääl, ja särav maitaevassinetas platsi kohal.

Keset turgu seisis rätikute sisse mässitud midagi. See oli mälestussammas. See olin mina. Brongsist või marmorist. Ei, see oli tõesti ülev. Mis läksid mulle korda kõik mahategevad arvustused, mis 70 aasta eest minu üle olid voolanud! Mis tähendas minule arhivari professori Dr. Macki, kes minu „Stechinelli“ vagaduses ja ettevaatlikult oli ära kitkunud, mahategevad otsused! Köhn daam minu ees luges mõned read minu esimesest romaanist „Söderburgi linna kroonika“ ette, ja kõik leidsid selle hiilgava olevat. Ehk küll see daam luges, nagu oleks ta liiga palju kurgi salatit söönud. Aga see olenes vahest ehk Sebaldu Cliffe-Weddingtoni kunstlikudest tähtedest.

Sääl pärnade all oli kolmekümne aastases sõjas Tilly lamunud, kui krahv Schaumburgi suurtüki-vägi temale naha pääle põletas. Kui sagedasti ei seisnud ma poisikesena selle nurgelise kivi ees, ja mõtlesin, et selle pääl üks nendest kõige suurematest on puhanud. Küll üks nendest, keda ma lapseliku ägedusega vihkasin, aga kangelane, sõjamees ja geenius. Ja nüüd: nende lehvivate lippude taga seisin — mina. MINA. Ja Tilly kivile oli „Die Woche“*) ülesvõtja asunud, paks nummer „7“ apparadi pääl ja kiikus kivil, nagu kapten okeani laeval, kui tuule kiirus 8 on. Apparadi toru oli lehviva, paisuva müraka pääle juhitud, ja herra hüüdis

*) „Die Woche“ (Nädal) — Saksa pildi-ajakiri.

alatas: „Palun mitte tõugata, minu herrad, mina olen kõige eeskujulisema perekonna lehe „Nädala“ asemik. Palun, palun . . .“

See on tõesti ülev. Kõik minu pärast. Ja see peenikene herra paksu seitsmega tuule kiiruses 8 kiikles ainult minu pärast sääl üleval . . .

Seda peab läbi elama. Muidu ei või sellest aru saada.

Minu ees seisis noor paarikene. Neiu ilus, valgetukaline, tugev, lihastatud marmor, nagu kõik neid minu kodukohas. Mees „iludus“, riides nagu moodilehepilt 1977 aastast. Mehe liigutused olid väljakutsuvad häbematad, ja vahete vahel pani ta käe valgetukalise neiu piha ümber.

„Kas see nõidus varsti lahti läheb,“ küsis ta blaseeritud toonil, mis vähese haridusega noortele inimestele tihti omane on.

Noor neiu noogutas. „Kell neli algab. Ah, see on ometi nii ilus. Kui mõtelda, tema, kes meile kõige peenema kunsti kinokinud, tema, kes meid materialismuse rabast välja viis . . .“

„Nii, tegi ta seda?“ arvas iludus.

„Muidugi.“ Imekena valgetukaline sai päris äritatud. „Mõtle ometegi, kes olid sel ajal tüüriil? Kõik need lollid, need raha eest kirjutajad . . .“

„Äga ärist ei teadnud ta palju. Nii päris selge ta vist küll ei olnud.“ „Iludus“ näpistas oma pitsimanschettisid. (Need on minu viimase romani põhjal veel 1981. aastal moodis. Goethe ütles minule, et see uute moodide loomine romanidega olla „Wertherimoe“ labane plagiat).

„Äri, äri. Sa tead ometi, mis ta olla oma kirjastajale ütelnud?“

„Ei.“

„Kui raamatukaupmees Palmist jutt oli, kes Napoleoni käsu pääle maha lasti, et ta raamatu „Saksamaa oma kõige suuremas andluses“ autori nimetada ei tahtnud, ütles ta oma kirjastajale „Teie auline, kas teie ka ennast minu pärast maha lasta laseksite? Teie ei taha mulle rahagi ette maksa lasta.“

„Iludus“ hirvitas armulikult. „See ei ole halb. Nalja heita on see mees ikka mõistnud. Tema töödest võiks ju mõnda lugeda.“

„Sa ei ole veel . . .“ Valgetukaline tegi suured ümmargused silmad. Ta oli kohkunud.

„Iludus“ vaatas vähe põlglikult neiu otsa. „Mina loen gummituru teateid ja sporti osa. Oma kõrgema mina jaoks kaviar-kalendrit.“

See oli sellele ilusale tüdrukule liig vali. Ma nägin paar vaikset pisarat tema silmist valguvat. Nii, siis ka selles olin süüdi. Ei, see oli tõesti ülev.

Vaheajal oli selle lehviva ja paisuva hirmutise ees liikumist märgata. Muusikamehed asusid koomale, juht tõstis takti-keppi ja siis mürtsus Weberi juubeli ouvertür üle platsi.

„Mis need mehed sülgavad,“ arvas „iludus“.

„Neil kõigil on päris punased pääd.“

Tilly kivil seisev herra tõmbas esimese platti kastist ja keeras selle ümber. „Aga palun . . .“ juubeli ouvertüri pärast ei ole hästi kuulda — „kõige suursugusem perekonnaleht . . .“

Siis astus linnapää sinine-valge-punasega üle löödud kõnetooli. Ta kandis sinist frakki („puudusid ainult kollased saapad,“ ütles Goethe) ja kindad käes, mis liig lühikesed olid. Kinnaste ja krausitud manschettide vahelt oli punane käteliha näha. Vaikus. Linnapää pühkis otsaesist. Siis tõstis ta pää nagu karp tiigis püsti. Happ. „Austatud koosolejad.“

Tilly kivil seisev herra tõmbas teise platti välja.

„Sada aastat on sest ajast möödas, kui selles majas üks kõige kõrgematest vaimudest, keda Saksamaa omaks loeb, siit ilma valgust nägi.“

„See on suur luiskamine,“ ütles „iludus“. „Seda on nad ilustamise ühisusest näpanud, et palju väliseid võõraid tuleks. Ta on ju detsembris sündinud, aga detsembri kuul ei tule keegi siia viltsasse pesasse.“

Mina muutusin rahutuks. Kõne oli minule — see on arusaadav — ometigi liig huvitav. Ma kuulasin põnevusega ja aukartusega.

„Tema noorus oli valguse ja rõõmu aeg. Ta oli oma kooliõpetajate ja rahva pailaps.“

Tuhat ja tuline, mõtlesin mina, kust see küll oma teated on võtnud. Ja mul oli päris häbi, kui „iludus“ ütles: „Ah nii! Niisugune eeskujulik poiss.“

„Tema kõrge vaimuand, mis ennast hiilgavates koolitunnistustes peegeldas —“

Kas nõudmised sellest ajast saadik nii langenud on, mõtlesin mina. Ja ma kuulatasin edasi.

„Tema armastus Lotte ja Ella, Klara, Frieda, Paula, Hermine, Violette, Margarethe vastu . . .“

„Tulise pärast,“ tähendas „iludus“, „see mees huvitab mind.“

Valgetukaline ohkas: „Jah, see tore. Oh oleks ta minu juurde tulnud — o, ma ei oleks ühtegi tema palvet täitmata jätnud.“

„See oleks veel puudunud,“ hirvitas noormees, ja tõukas paberossi suu nurka.

Aga valgetukaline oli nagu nõiutud. „Missugune kuulsus! Minu luuletaja! Ma oleks teda tuhande mehe hulgas ära tundnud. See sügav pilk tema silmadest, see õrn huulte värin, o, ma oleksin maha kummardanud, oleksin oma pää alla surunud ja ütelnud: „Võta mind, jumalik, ja talla mind siis põrmuks.“

Ma vilistasin Toreromarschi.

„Tuhat ja tuline, jätke ometi see äraneetud vilistamine,“ tähendas „iludus“. „Kui Teil kirjanduslisi huviseid ei ole, siis on siin ometi küllalt inimesi, kes oma suurt kirjanikku austavad.“

„Vabandage,“ ütlesin mina, „mis olete siis teie tema töödest lugenud?“

„Enam kui teie, teie aurahade kergats.“

„Suur kirjanik ei ole aga ei gummi turule veel vähem spordi osale ega ka kaviarkalendrile töötanud.“

„Teie olete üsna häbemata inimene, Teie paks loom,“ kisedas gummimees, ja valgetukaline lisas juurde: „Minu peigmees on nii palju aastaid hindade alandamisest „Generalanzeiger'is“, toimetusele saadetud kirjade hulgas kirjutanud, et teie nende kallal nokkida ei suuda.“ Neiu vaatas välkuvatel silmadel minu otsa, kuna ma kaugelt kuulsin: „Tema peenikene, armastusvääriline nali, tema osavus seltskonnas juttu ajada kütkestas igaühte, kes tema lähedusesse juhtus. Ükski inimene ei suutnud temale vastu panna. Ta pidi suggestiivselt kaasaeglaste pääle mõjuma, suggestion, mis meie veel kõik tema töödes tunneme.“

See kinnitas jälle minu uhkust. Valgetukaline oli ka imekena. Ma kummardasin vähe neiu poole ja ütlesin: „Minu armuline preili, ärge pahandage. Ma tean, et mees, keda teie oma peigmeheks nimetate, teie hinge sügavusi sugugi ei tunne. Teie kannatate tema valjuse all.“

Valgetukaline tõstis pää ninakalt üles.

Sel silmapilgul mängis muusika koor t u s h i. Mõmin käis rahva hulgast läbi, ja mees tuule kaheksalises kiiruses tõmbas alatasa plattisid välja ja pani sisse. Koguni pikkamööda langesid linad säält ülevalt ja mälestussammas tuli nähtavale. A . . . See olin mina. MINA . . .

Mõtetes, kõhn noormees istus toolil, missugust mul kunagi ei olnud, ühel „*sella curulis*“. Pikkade lokiidega pää oli käele toetatud ja vaatas tarretanud pilgul, nagu kütkestatud oma saapaninade pääle, mis mingi teki alt välja paistsid. Tema põlvedel oli mingi leht. See kõik kujutas nagu mõnda kopsuhaiget, kes meeltheites uut rohutähte vaatab.

„Kui ilus,“ ütles valgetukaline.

„Üsna kena,“ arvas „iludus“.

Äga valgetukaline neiu värises. „Jah, nii olen ma teda näinud, seda vaest luuletajat. Nii tuli ta minu juurde. Ma võtsin ta pää oma kätte vahele ja suudlesin ta otsaesist . . .“

„Sina, tibukene, kas näed, säääl saab linnapää ülempresidentilt auraha.“

Äga tibukene õhkas edasi. „Midagi ei keelaks ma talle. Talla mind puruks, ütleksin ma talle. Ma olen sinu.“

Ma usun, igaüks võib arvata kuidas minu meeoleolu oli. See valgetukaline, uhke neiu lõhnas värskest heinast, ja ma aimasin tema ilusaid lihakseid läbi õhukese kleidi. „Minu preili,“ ütlesin ma tasa, -- „tulge minuga. Jätke see mees maha.“

„Jätke mind rahule. Teil ei ole ju mingi tõsine nõu.“

„Väga tõsine,“ hüüdsin ma kogemata liiga valjult.

„Iludus“ oli seda kuulnud. Ta omas väga indigneeritud ilme.

„On kombeta daami tülitada,“ ütles ta minule õpetlikul toonil.

„Ma tänan teid,“ vastasin, „kui teie selle säääl üleval tööde tervet kogu olete lugenud, siis ei püsi teie mitte ikka selles arvamises.“

Nüüd kähvatas nooresmehes.

„Mu herra, teie olete ju päris häbemata olevus. Teie ehite ennast aumärkidega, mis mitte teie omad ei ole.“

See oli õige ja sellepärast sain ma vihaseks.

„Närukael,“ hüüdsin ma ja andsin talle vastu kõrvu. Nüüd oli kisa lahti. Kepid tõusid ja vihmavarjud. „Niisugune hulgas,“ hüüdsid mitmed hääled. Seisukord muutus täbaraks.

Korraga kostis naise hääl: „Sellel herral on ju aurahad.“

Kepid langesid. Minu ümber muutus vähe vaiksemaks.

See seisukorra muutumine oli „iludusele“ vastumeelt. „Need on ta varastanud! Need on ta varastanud!“

Ja valgetukaline karjus: „Lugu on just samasugune, nagu meie luuletaja seda on kirjeldanud jutustuses „Minu mälestussamba avamine“. Aga säääl oli ta ise. Siin on keegi petis.“

Mis jäi minul üle? Seisukord oli tõesti keeruline. Ma märkasin, et meeoleu jälle minu vastu pööras, nii siis lükkasin ühe tõukega valgetukalise kõrvale, tõukasin daami minu Inseli kirjastusel ilmunud tööde koguga büttenipaberil Sebaldus Cliffe Weddingtoni tähtedega ümber, nii et raamatud maha kukkusid ja jooksin läbi vabaks saanud tee Trettau aeda. Trobikond järgnes minule jalapäält. Kaks töömeest veeretasi aias suuri õllevaatisid telki. Ma hüppasin üle ühe vaadi ja jõudsin selle läbi vähe ette. Varsti olin üle Jochimssohni aasa ja ainult kaugelt kuulsin: „Võtke kinni! Võtke kinni!“ Lihunik Paulseni krundil oleva raud-aia ukse tõmmasin ma enese järele lukku. Jumalale tänu, et lihunik Paulseni pärijatel latt-aia vastu romantilisi tundmusi ei olnud . . . Ma tormasin läbi Öhusõidujaama uulitsa ja nägin veel, et kaks meest töös olid vana uulitsa nimelaudade äravõtmisega ja uute, mis minu nime kandsid, asemele panemisega. Ja minu selja taga kajas mõirgamine: „Võtke kinni . . .“ See oli tõesti ülev.

Öhusõidujaama uulitsast jõudsin Piima uulitsale, ja nüüd olin päästetud. Öhtul andsin vanale Goethele rahad tagasi. „Oli tore?“ — „O jah, väga.“ — „Nii,“ ütles ta vähe pilkavalt ja läks oma aiamajasse.

Järgmisel päeval saime Goethega kokku. Kui ma sisse astusin, tõusis Goethe üles ja ulatas mulle vaikides minu kodulinna päevalehe. Säääl seisis „Seda ja teist all“:

„Suurt häbematus lubas enesele keegi võõras (hamburgilane?) eilasel mälestussamba avamisel. Ta oli enesele meie kirjaniku väikesel pilkeloo „Minu mälestussamba avamine“ eeskujuks võtnud, sest ta katsus aurahadega ehitult kedagi daami tülitada ja aukartuses viibijate piduliste hulgas rahutust sünnitada. Sel jultunud, kellele tubli nahatäis kurja ei oleks teinud, läks, kahjuks, korda ära põgeneda. On kahjatsemisväärt, et isegi meie suurte kõige paremat

tööd (milleks meie ka „Minu mälestussamba avamist“ peame) ulaka-loomulistes inimestes niisuguseid tooruseid vallastavad.“

Goethe naeratas pilkav kibedalt. „Ja, ja,“ ütles ta, „õpetagu mind inimesi tundma.“ Siis läks ta aeglaselt lugemissaa-list ära. Ma vaatasin ringi, jumalale tänu, ühtegi suurtest pilka-jatest ei olnud sääli. Wieland mängis väljas Pascaliga shahi. Ai-nult Kleist istus ühes nurgas. See ei kuulnud midagi. Aga ta naeratas lõbusalt, mis tema juures muidu harva juhtus. Ja see tegi mind õnnelikuks, sest ta luges minu novelli: „Minu mälestus-samba avamine.“

Autori loaga Saksa keelest E m i l l a L i n d e.

Kirjandusline ülevaade.

Linnu lennult.*)

Enne üksikasjaliste referaatide juure üleminekut lubatagu mulle mõned meie seniste kirjandusliste ülevaadete jooned ja üksikute joonte murdekohad ära tähendada.

Seni on seisukord niisugune olnud, et kirjanduslistes ülevaa-detes enamatel juhtumistel pea alati „Noor-Eesti“ see oli, mille ümber keereldi, mis arvustati ja mille pääle arvustajad ka arutihti komistasid. Ei puudunud isegi sarnased iseloomustavad juhtu-mised, et aasta kirjanduse ülevaate mõni osa koguni ära jäi ja sel lihtsal põhjusel, et „Noor-Eesti“ aasta jooksul sel alal ei olnud produtseerinud: nii mineval aastal Eesti Kirjanduse Seltsi luule ülevaade.

Nüüd teeb „Noor-Eesti“ ise ka algust kirjandusliste ülevaade-tega, küll mitte selle tagamõttega, et oma ülesandeid kunsti loo-vatel aladel unustada. Ei, vaid koguni selle vastandina: et tööd loovatel aladel õhutada, sellele hoogu anda.

Meie ülevaated ei pea mitte võistluseks olema teisel juba varem korraldatud ülevaadetele, vaid sellelt seisukohalt välja min-nes, et vaimlisel alal iga ühekülgsus juba teatud määral vaikist hääbumist, tagurpidi minekut tähendab, et eri lähtekohtadelt välja minnes, eri seisukohalt vaimlisi nähtusi vaadeldes ja hinnates loo-mulikum nähtus on, et e r i otsustele jõutakse; et meie ajal mitte enam kõik teed Rooma ei vii, — neid üleüldisid tõdesid tunnista-des tunneme ka elavamat tarvidust oma lähtekohtadelt kirjan-duslis-kunstilisi küsimusi o m a seisukohalt valgustada.

Sellel alal ette võetuid tegelikka sammu ainult lõhkuva võist-luse seisukohalt näha, võib üksi see, kes ei taha tunnistada, et aatelised võistlused vaimlisel alal kaugelt mõjuvamad ja kandva-mad tegurid on kui võistlus majanduslisel alal, et vaimlises v õ i s t l u s e s õieti juba kõik vaimline edu, progress just peitubki.

*) Järgnevad read sisaldavad ettekande peamõtteid, mis olid üleüldi-seks sissejuhatuseks tänavu kevadel Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ kir-jandusliste ülevaadete koosolekul.

Päälegi peavad meie ülevaated oma sihi ja laadi poolest kogu teist iseloomu kandma kui Eesti Kirjanduse Seltsi omad. Ma ei tea küll kui suurel määral Eesti Kirjanduse Seltsi tänavuse aastase ilukirjandusliku algupärase ja tõkelise proosa, luule ja draama referendi sõnades programmilist võib näha, kui ta ütles: „meie ei saa siin sedavõrd üksiku juures peatada, vaid peame kirjandusajaloolase seisukohale asuma ja ainult kirjandusajaloolise väärtusega töid ära tähendama.“ Kuid nende sõnadega püüdsid ka kokkukõlas olla need üleüldistes sõnades tehtud kokkuvõtted pea kõikide referentide juures.

Mitte arvustamise mõttega ei ole eelpoolne öeldud, vaid meie seisukoha täpiperäsemaks äratähendamiseks, mis peab olema otse eelpoolse vastandiks.

Juba H. Taine ütleb, et selleks, et õiglaselt, et kirjandusajalooliselt, objektiivselt kirjanduslisi nähtusi hinnata vaja on 50. aastast vahet vaadeldavatest nähtustest. Kui ehk ka vaja ei ole nii kaugele tagasi minna, jääb ometi tõeks, et meie oma ümbruse, kus ise kaasa elatakse, töötatakse ja võideldakse, õiglasteks kohtumõistjateks mitte just kõige sündsamad ei ole. Kuigi meie kirjandusajaloolistele kõrgustele asudes ehk ei tarvitseks karta, et meie kirjanduslisi fenomenisid tähele ei suudaks panna, et meie Oscar Wilde'i (Uaild'i) Oskar Wildega ära vahetame või Kasimir Tetmayeri Poola lagemaalt Skandinavia kõrgustikkudele paigutame, nagu seda omal ajal hra M. Kampmann ja tänavu hra Hugo Raudsepp Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul tegi, — kuid meie arvates on kaugelt otstarbekohasem püüda olevikku iseloomustavaid nähtusi kinni naelutada, lootusi ja edu eneses kandvaid jõudusid vaatlemise alla nihutada, uusi andeid leida ja nende pääle tähelepanemist pöörata, uutele uusi teesid kätte juhatada. Selles meie ümber kihavas võitluses kandvaid jõudusid ja lõövaid mõõkasid näha. Ning vast ehk ka tagasihutava hüüdega läbiarimiseks lähemaid ja sündsamaid raõasid kätte näidata.

Tõsi, see kõik tüürib ka kirjandusajaloo õperaamatute sadamasse, ei ole seda praegu aga õnneks veel mitte, vaid ainult kaasvõitlejate sõnad kaasvõitlejate keskel; oleviku momentisid tabada püüdev inimene oleviku võitlustes.

Kui tekivad uued keskkohad, uued jõudude koonduused, siis olgu meie kohuseks neid vaatlusele võtta, ka sel puhul kui see vast ehk ka ainult on „üks moment paberist labürindis“, mis olevikus veel suurt midagi ei paku; võimatute võimaluste otsijatele saavad mõnikord ka võimatused võimalikuks, kui aga tahtmist ja püsivust kirjandusliste nähtuste lahendamiseks ei puudu. Kuid need lahendused kandku üleüldisemat laadi; kui nähtused enam vähem tähelepanemisväärilised, siis ärgu lepitagu vähemaga kui monografiaga, esseega.

„Noor-Eesti“ on seni pea üksi kirjanduslis-kunstilise rühmana esinenud; sellena tahab ta ka aasta ülevaadetega tulla: vähemalt esialgu jääb meie vaatluste objektiks kirjanduse ja kunsti küsimused, milles ennast senised „Noor-Eesti“ edustajad ka kõige rohkem kodus tunnevad. Kodumaalise kirjanduse ja kunsti ülevaadetega kõrvu ja käsikäes aga käigu selgitavad kõned ja ülevaated kirjanduslistest ja kunstilistest vooludest, mis mujal laineid sünnitavad. Käesoleval korral olgu Joh. Semperi kõne nimetatud, mis käsitleb pääasjalikult futurismust, kunstivoolu, mille esimese Eesti edustajana „Noor-Eesti“ kunstinäitusel, mis 18/II 1914. avatakse, kunstnik Adolf Wabbe esineb.

Ilma et meie tarvitseksime omadest tõekstundmistest loobuda, võime meie, siiski tõsise tahtmise ja püüdega neid mõista, aru saada, läheneda ka neile äärmistele kunstivooludele, mis meile sisemiselt võõrad, millede mõistmiseks meil nähtavasti praegu veel tarvilised eeldused puuduvad; nagu impressionistlik maal oleografiide „kunsti“ kasvatust saanud isadele mõistatuseks oli, — nii seisame meie pojad, uue põlve ees, kes kuulutavad „oleviku aimuvõimalikuks kunstiks“ kubismust ja futurismust, nende saladusliste üksikute joonte ees, mis peavad olema kas tantsijanna pas'de süntees või meremaastik vaadeldud korruga kolmelt kohalt.

Ja kui aeg liialdused kustutab, kui äärmuste kaudu on võidule jõutud ja meie võidetuna uue kunsti nägemises eeldusi kogunud, siis ehk näeme, et meie järeltulev põlv sammu edasi on astunud, mis meile aga alguses samm tagasi näis olevat.

Esteet ei lähene millelegi ilu taotavale eelarvamisega, vaid tõsise püüdega oma maitsmise valla piirisid laiendada.

*

Neile sissejuhatavatele sõnadele pean lisama paarisõnalise ülevaate 1913. aasta koguväljaannetest. Minu ülesandeks on lühikest pilku heita koguväljaannete „Oma maa“ III, „Päevalehe“ Aastaraamat 1913. a. ja „Woog“ I pääle.

„Oma maal“ on nähtavasti ülesandeks eduerakondlisi kirjanduse- ja kunsti-huvisid edustada. Meil on aga asjaolud nii kujunenud, et „Postimehe“ ringkond just ilukirjandusliste jõudude poolt on kõige kehvem. See on mujalgi harilik nähtus, et parempoolsed ringkonnad kunstiahtrid on: nii venelastel, sakslastel, prantslastel j. t.; vaimline kodanlus, enesega rahulolev, ei ole kunagi viljakaks pinnaks kunstile, ka nõndanimetatud „kroonu-kirjandusele“. Äärmistest vooludest on äärmine pahempoolne alati elujõulisem, hoogsam, tundmusterikkam, — ka siis kui need tundmused affekteeritud on. Nii ka meie äärmiste voolude edustajad, ühelt poolt: „Moment“ I ja Richard Roht ning teiselt poolt „Oma maa“ ning Jaan Tõnissoni novellid. Kui meie kedagi kellegi juurde õppima saadame, siis viimaseid esimeste juurde.

Kirjanduslis-kunstiliste nõuandjatena esinevad „Oma maa“ III Marta Reichenbach ja Hugo Raudsepp, luule on edustatud Leidini, Marie Underi ja M. J. Eiseni kaudu, kelledest proua Marie Under

kõige meeldivamana tundub. Veel kahvatum on proosa, kirjeldused ja jutustused. Silmapaistvamad on siin Karl Rumor, nähtavasti juhusline kaastööline, ja S. Talvik. Kujutavat kunsti edustavad Parikaste ja teiste fotograafide ülesvõtted.

Kaugelt parem, sisukam on „Päevalehe“ Aastaraamat 1913. a. Siin leiame juba esimese järgu nimesid: luuletusi Juhan Liivilt ja Gustav Suitsilt; teaduslisi kirjutusi Friedebert Tuglaselt, A. H. Tammsaarelt ja H. Prantsilt. Viimaste hulgas on kõige parem Friedebert Tuglase kirjutus „Juhan Liiv luuletajana“, päätükk sama autori monografiast „Juhan Liiv“, mis osaühisuse „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaandel ilmunud. Friedebert Tuglasele omase vaimurikkuse ja kergusega jutustab ta meie klassikerist luuletajana, kellen Juhan Liiv oma toodangu parema, väärtuslisema osa on loonud. Tuglase kõigile esteetilistele kirjutustele on omane esprit, vaimukus, tabav kõrvujoonte nägemine ja põhijoonte trehvv äratähendamine. Neile esseeledele võiks ainult ühte etteheidet teha: et nad oma ainesse põhjalikumalt ei süvene, aga pääliskaudsuses ei või neid siiski keegi süüdistada.

H. Prantsi „Eesti kaubalaeva-selts „Linda““ on ülevaatlik ajalugu, mis on kirjutatud autorile omase katalogiseeriva üksikasjalikkusega, ilma et kirjutaja tagaseina, millel väline ajalugu sünnib, valgustada suudaks.

A. H. Tammsaare on oma artikli kahjuks liiga kavandliseks jätnud, väljatöötusest loobudes, kuna Hugo Raudsepp nii käesolevas raamatus leiduvas „Teatri vaimlisest kriisist“, kui ka „Oma maa“ III „Meie näitekirjandus ja teatrikultur“ nimelises kirjutuses Julius Babi, Saksa teatriarvustaja, mõtteid populariseerib, neid kord oma, kord Babi firma all turule saates. Selle teatri-estetikaraahvalikkude mõtete viljaka Saksa popularisatori kahtlased näitekirjanduse-jaotused on teiste arvustajate poolt mõjuvalt ümber lükatud ja Julius Bab enda kordamisele andunud. Kahju ainult, et Hugo Raudseppale tema Babi jäljendusel viimased arvustused tundmataks on jäänud ja Eesti autor neid kindlas usus kordab.

Gustav Suitsi luuletused „Helgid ja vastuhelgid“ (Tsüklistest „Rohtaed“) näitavad, et luuletajas kolmas ajajärk on algamas, „Elu tule“ ja „Tuulemaaga“ võrreldes. „Tuulemaa“ stiilimeister, julge ja kindel oma tehnilistes võtetes, läheneb ainete käsitamise laadi poolest „Elu tulele,“ aga a i n e d i s e o n u u e d. M. Sillaotsa novell „Elupäästja“ on sama kahvatu kui R. Kamseni luuletused, mis Gustav Suitsi omi jäljendavad.

Kogumõju sellest raamatust on siiski sümptilisem kui ühestki teisest 1913. a. koguväljaandest, ka suuremas stiilis kavatsetud „Woog“ I nimelisest kogust.

Kuna eelmised koguväljaanded ajalehtede kaasannetena enam vähem varju jäävad ja kirjanduslis-kunstilistes küsimustes mõjule ei pääse, äratavad iseseisvad albumid suuremat tähelepanekut lugejas publikumis ja Eesti vaimlistes vooludes üleüldse.

Sarnastena on meil lähemas minevikus ja olevikus ilmunud: „Ääsi tules.“ „Mõtted“ ja „Noor-Eesti“ albumid, milledele läinud aastal lisaks tulid „Moment“ I ja „Woog“ I, kuna „Ääsi tules“ seisma jääda, nähtavasti senise kandva voolu kokkukuivamisel. Pääle „Moment“ I on kõik teised albumid sellega oma tegevuse käiku alganud, et nad teoretiseerivates kirjutustes oma seisukoha ära määrasid — „Noor-Eesti“ vastu, nii „Ääsi tules“, „Mõtted“ ja „Woog“. Kui mõnedele „Noor-Eesti“ eestvõitlejatele ette on heidetud, nad tarvitada oma poliitilise seisukoha äramääramiseks mõnda praegu olevat Eesti parteid, siis võiks oma korda ütelda, et Eesti kirjanduslik-kunstiliste voolude iseseisvate kandjate seisukoha äramääramises „Noor-Eesti“ veel suuremat osa etendab: nad on ikka kas pahemal või paremal pool „Noor-Eestit“, mis viimase seisukoha muutmise puhul igakordist revisjoni ja o:nakordseid muudatusi nõuab.

Sarnasteks „Noor-Eesti“ vastu seisukohta võtvateks artikliteks albumis „Woog“ I võiks pidada Hugo Raudseppa „Individualismus meie rahvusliku kulturi ja kirjanduse uuendajana“ ja J. W. Weski „Eesti kirjakeele edasiarendamise-teedest“. Esimeses artiklis kõneleb autor edumeelse ajaloolase, nähtavasti, Wipperi järele renaissance'ist, mis kõigile neile, kes keskkooli esimese kõrgema, V klassi kursuse unustanud on, üliväga kasulik kordamiseks lugeda, ja mis seda kergem on, et hra Hugo Raudsepp kõik uudsuse hooga refereerib ja paatose võrtsiga ette kannab. Teine osa hra Raudseppa kirjutusest on „Noor-Eestile“ pühendatud, mis lõpeb kadukuulutusega „Noor-Eesti“ üli-individualismusele — M. Metsanurga „Orjade“ paras-individualismuse kaudu. Meil on oma ajal põhjust olnud rõõmustada, kuidas „Mõtte“ II albumi teoretiker „Noor-Eesti“ teoretilistest artiklitest palju kasulikku oli õppinud, ja selle pääle tähelepanemist juhtida, kuidas seda kasulikku siis „Noor-Eesti“ vastu püüti tarvitada. Sama asjaolu konstateeris ka Dr. J. Luiga ühes hiljuti ilmunud artiklis H. Raudseppa ülemalnimetatud kirjutuse kohta ja tegi seda meie arvates täie õigusega: ka hra Raudsepp on pääle keskkooli alamate klasside õperaamatute tarkuse ohtralt „Noor-Eesti“ hallikatest hoovanud.

J. W. Weski keelelistele märkustele, mis pääasjalikult V. Grünthali ja Joh. Raviku keeleuuenduse liialduste vastu sihitud, võib ka „Noor-Eesti“ ringkonna enamus, pääle mõne üksiku punkti, peri olla.

Hugo Raudsepp on oma kirjutuses näitlejannast Hilma Rantasest rohkem kui vähe kahtlastele kõrgustele tõusnud: ta ei leia proua Rantasele vastavat annet paremategi väljamaa teatrite näitlejannade juures. Aga kas ei seisa proua Rantasest tema kinonäitlemise kunstis Asta Nielsen palju ja palju kõrgemal? Kõnelemata Soomegi Rahvusteatri parematest näitlejannadest.

„Woog“ I ilukirjanduslikes osas esinevad novellidega Mait Metsanurk, Karl Rumor, M. Sillaots ja Fr. Tuglas. Viimane juhulise kaastöölisena oma novelliga „Unede kuristik“, äratrükk kogust

„Liivakell“. Kõige väärtuslikumateks tuleb pidada Karl Rumori novellisid, mis ehk küll hoolikamal läbitöötamisel veelgi oleksid võitnud. Kahvatuks jääb Mait Metsanurga „Pyramus ja Thisbe“, kuna M. Sillaotsa novellid käisest raputatutena ja õige vesistena tunduvad.

Luuletajatena võtavad sõna Marie Under, Jaan Kärner ja T. Sander. Esimene oleks nagu kahvatumaks muutunud, kui ta seda oma esimestes luuletustes oli. Teine on oma arenemise algul. Kolmas, kellel anne ei näi puuduvat, on ka oma edenemise esimestel astmetel. Võib olla et tema pääle „Woog“ I luuletajate rühmas kõige rohkem lootusi võib panna. *)

Seni kui meie oma rahva vähese arvu tõttu puhas ilukirjanduslist ajakirja üleval ei suuda pidada, langeb selle ülesande osaline täitmine jaolt koguväljaannete pääle. Kuna senised vanemad albumid „Noor-Eesti“ ja „Mõtted“ enam vähem kindla ilmelised on, ei või uutelt juurdetulejatelt kohe esimeses väljaandes kõikide mobiliseeritud jõudude paraadi nõuda, kuid ettetoodud jõud lasevad realismuse juhtivat osa aimata, kuigi palju ehk aja kulumisel oma nägu võib muuta. Eks näita tulevik kumb kahest, kas „Woog“ või „Moment“, haljamaks läheb ja vast ka õitsemä hakkab.

Bernhard Linde.

Toimetusele saadetud kirjandus:

55. Uus sõjaväeteenistuse seadus. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas, 1913. hind 20 kop.
56. Prof. K. Tiander, Kuidas inimene alkoholi üles leidis. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas, 1914. 50 lhk., hind 30 kop.
57. Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi 1913. a. aruanne 1. jaanuarist 31. detsembrini. — T. E. P. S. 1914. aasta eelarve.
58. Tallinna Eesti Põllumeeste Selts. Tallinna Eesti juubelinäituse aruanne 1915.
59. Ivan Jakovlef, Praktiline Vene keele õperaamat eestlastele. III. anne. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas. Hind 50 kop.
60. Dr. med. P. Schebotajev, Õhu- ja päikese-vannid, mere- ja jõe-supelused. Eesti keelde tõlkinud stud. med. J. T. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas. 30 lhk., hind 20 kop.
61. Akad. prof. J. Pavlov, Looduseteadus ja pääaju. Tõlkinud J. Depman. „Ühiselu“ kirjastus, Peterburis, 1912. 32 lhk., hind 20 kop.
62. Prof. A. Klossovski, Ilmade ettekuulutamise küsimuse praegune seisukord ja S. Gribojedovi ettekuulutused. Tõlkinud J. Depman. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas, 40 lhk., hind 20 kop.

*) Üle mitme kuu neid ridu uuesti lugedes, ei saa kurba lisamärkust tegemata jätta: T. Sander on praeguses sõjas Soldau linna all langenud. Sõda on kõigile lootustele kareda lõpu teinud. Rahu luuletaja T. Sanderi põrmule!
B. L.

63. Peeterburi Eesti Jaani koguduse minevik ja praegune seisukord. Peterburis, 1914. 33 lhk., hind 20 kop.
64. M. Höfler, Elektrivalguse tarvitaja käsiraamat. Elektrikellade tarvitaja käsiraamat. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas. 47 lhk., hind 60 kop.
65. N. Dmitriev, Oma kodukolle. „Hariduse“ kirjastus, Tallinnas. 52 lhk., hind 80 kop.
66. Kiir-kalender 1915. Seitsmes aastakäik. „Tähe“ trükikoja trükk. Hind 12 kop.
67. Ühistegevuse-kalender. 1915. III aastakäik. Eesti Ühistegevuse-Büroo väljaanne. A. Laurmanni trükk, Tallinnas. Hind 7 kop.
68. Heino Anto, Kui torm vaikib. Kolmevaatusline draama. Rahva näitemängud nr. 227. Kirjastaja H. Leoke, Viljandis. E. Huntija A. Sammuli trükk, Viljandis, 1914. 53 lhk. Hind 50 kop.
69. J. Normann Põhjalane, Armsal õhtul. Laste jõulumäng lauludega. Rahva näitemängud nr. 321. Kirjastaja H. Leoke, Viljandis. E. Ringi trükk, Viljandis, 1914. 19 lhk., hind 20 kop.
70. J. A. Normann, Jõulupuu all. Laste jõulumäng lauludega. Rahva näitemängud nr. 232. Kirjastaja H. Leoke, Viljandis. E. Ringi trükk, Viljandis, 1914. 16 lhk., hind 15 kop.
71. Anton Jürgenstein, Jutta. Neljajärguline kurblik luulelugu. Teine trükk. Rahva näitemängud nr. 182. Kirjastaja H. Leoke, Viljandis. J. Mällo trükk, Tartus. 1914, 56 lhk., hind 60 kop.
72. A. Raha, Isa ne tüdruk. Tükikene teoorjuse ajast. Tallinnas, J. E. Meigase ja J. Kehlmanni kirjastus. 16 lhk., hind 10 kop.
73. Comité International du Monisme. Le monisme comme but de la civilisation par Vilhelm Ostvald. 1913. Édité par le Comité International du Monisme Hambourg 36.
74. Der Deutsche Monistenbund.
75. International Committee of Monisme. Monism as the goal of civilisation by Vilhelm Ostvald 1913. Edited by the International Committee of Monism Hamburg 36.
76. Eesti Rahva Museum. 1913. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 8. 1914. 107 lhk.
77. Kristjan Raud, Eesti muinastööst. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 4, 10 lhk. hind ?
78. Dr. phil. Friedrich von Stryk, Eesti rahvakunsti algus ja tulevik. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 9., 1914. 7 lhk. hind ?
79. Захватъ дворянскими учрежденіями управленія земскими дѣлами Прибалтійскаго края. Краткій очеркъ столѣтней попытки русскаго правительства упорядочить земское дѣло въ Прибалтійскомъ Краѣ. На правахъ рукописи. Типографія Э. Фельсбергъ и А. Тетерманъ, Ревель. 23 lhk.
80. O. Luts, Mahajäetud maja. Dramatiline kavand. Osahisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus, 1914. J. Mällo trükk, Tartus. 31 lhk., hind 40 kop.

Vastutav toimetaja: **Kornelius Tüür**. Vast. väljaandja: **Bernbard Linde**.
Tegev toimetaja: **Rudolf Pabe**.

Дозволено военною цензурою — Юрьевъ, 26 ноября 1914.

„Sõda ja Saksa poliitika.“

Paul Rohrbach, laialt tuttav ja üleüldiselt hääks ja asjatundjaks Saksa imperialismuse ajakirjanikuks tunnistatud teadusemees on nüüdsama praeguse sõja ja Saksa poliitika üle raamatu kirjutanud.*) Rohrbachi raamat on tähtis, sest et siin mitte tühine sõnadetegija ette ei astu, vaid mees, kes teab mis ta kirjutab, ühtlasi aga ka sellepoolest, et siin Saksa kodanlise ilma seisukohast kohtlaselt ja selgelt praeguse sõja iseloomu selgitada katsutakse. Selleks ei võinudki paremat meest soovida kui Paul Rohrbach on. Sest tema on mees, kes Saksa imperialismuse jõu sisse usub. Nõnda ei katsu tema oma põhjendustega sugugi kõrvale ehk varju hoida, vaid ta keel on tänuväärt avalik.

Rohrbach ei lähe mitte kaugetest hallidest aegadest põhjusi otsima, et näidata, kuidas hundid Saksa tallekese kallale tungivad, sellega Saksa ilmsüütust tunnistada tahtes. Ei! Rohrbach niisuguseid abinõusid ei tarvita. Tema alustab oma seletusi näidates, kuidas Inglismaa pääle Napoleoni sõdasid tööstuse- ja asumaade riigina kogu ilma üle valitsema sai. Aga sedamööda, kuidas Europa mannermaa riikide kapitalistline edu ikka rohkem alust võitis, kahanes Inglise üleolek, ja jäi viimase aastasaja viimasele veerandil koguni alla, s. o. Inglise üleolek jõudis lõpule. Aegajalt hakkasid kõik Europa maad maailma turu pärast võistleva ja selle tõttu hakkasid nad ka maailma poliitikat ajama. Selle otstarb oli: maid võita, kuhu võimalik kaupasid müüa ja kust tooreid aineid ning eluhoidmiseks tarvilikka produktisid saada — asumaade nõutamine; teiseks hakati nende maade pääle, keda otsekohe ära võita, allaheita võimalik ei olnud, laenu andmise, poliitilise abi ehk surve teel „mõju avaldama“, et neid enam ehk vähem oma käsualusteks teha.

Niisuguste maailma poliitikat ajavate Europa mannermaa riikide eesotsas sammub Saksamaa. Rutulise majanduslise edene-mise, kapitalistlise jõu tõusmise kõrval võis Saksamaa oma suure sõjaväelise võimu pääle toetada. See tähendas Inglise üleolemisele

*) Paul Rohrbach: „Der Krieg und die deutsche Politik.“ Dresden 1914. Verlag des Grösseren Deutschlands. 100 lehekülge, hind 2 marka.

hädaohtu, mis sääl aga kuni minevase aastasaja viimase aasta-kümneni tähele ei pandud. Alles 1890. andis Inglise valitsus Helgoland saare Saksamaale, mis pääle selle hääks kaitse-kantsiks Inglise vastu sai. Oleks Inglise poliitikameestel juba sel ajal Saksa poliitika kohta selge pilk olnud, ei oleks nad Helgoland käest andnud, vaid sellega oleksid nad Saksamaal kurgust kinni hoidnud, nagu Rohrbach ütleb.

Kui Saksamaa omale sõjalaevastikku nõutama hakkas, kipus Inglise valitsuse nägemine avanema. Aga veel lootsid nad hädaohust pääseda, kuna nad Saksamaale maailmamajanduslisi lähedusi lubades seda oma poole võita lootsid. Aga Saksamaa ei olnud veel „kaugeltki tugev küllalt“, et Inglismaaga liitu sobitada: sõjalaevastiku puudusel oli iseseisev väljaastumine võimata, sellepärast oleks inglastega liidusobimine ainult seda tähendanud, et sakslased oleksid nende raasukestega pidanud leppima, mis Inglise kapital oma lauvalt jäänustena Saksa kapitalile omaks oleks poetanud. Sellepärast ei võtnud Saksa kapital liidusobitusi vastu, ta ihaldas kõrgemale ja ehitas sellepärast oma laevastiku kallal vapralt edasi. Ühtaegu sai ka nähtavaks, kui hädaohtlik Saksamaa majandusline edenemine Inglismaale on: „Kuue aasta jooksul, s. o. 1902—1907, kasvas Saksamaa kaupade sisse- ja väljavedu kiiremini, kui neli korda pikema ajajärguga enne 1902. a. Kuna 1902. a. üleüldine kauplemise summa — s. o. väljavedu ja sissevedu kokku — mitte täit 11 miljardi marka ei kandnud, ulatas see 1907. a. juba umbes 17 miljardini.“ — Kahekümne aasta eest arvas Schmoller Saksa rahva varandust (teadagi: jõukamate klasside varandust) 200 miljardi pääle; Saksa panga direktor Helfferich rehkendab seda summa nüüd 300, Steinmann-Bucher koguni 350—400 miljardi pääle. See on suurem, kui sellekohane varandus Inglis- ja Prantsusmaal — s. o. Saksa suurkodanikkude rikkus ulatab Inglis- ja Prantsusmaa sellesama klassi rikkusest üle. Inglismaa pidi seda jõudu kartma hakkama, mis sedaviisi silmanähtavalt kasvas; ta pidi ette nägema, et niisugune tugev riik enesele asumaid ja mõju maailma poliitikas püüdma hakkab. Kahtlemata pidi ta kartma hakkama, et Inglise võim selle juures ainult kaotada võib, kaotama peab, ja seda iga sammuga. Sellepärast pidi ta vaatama hakkama, kuidas oma asumaid kindlamini kõita. Ta hakkas kavatsema, kuidas Lõuna-Afrikat Egiptusega ja Egiptust Indiaga ühendada. Ilmasuurte dreadnoughtide ehitamisega lootis ta Saksamaast kaugele ette jõuda, arvates, et Saksamaa seda sammu astuda ei jaks. Viimaks püüdis ta Saksamaad vaenulikkudest jõududest ümber piirata, kuna ta Prantsus- ja Venemaaga ühte astus. Saksamaa katsus kõigest väest vastu panna ja enesele tuge soetada. Ta toetas Türgi võimu militarliselt, näit. Bagdadi raudtee ehitamisega. See tee on Türgi võimule sõjaväeliselt väga tähtis; aga Saksa kapitalile, millega tee ehitati, töotab see väga suurt kasu, kuna Inglise soov, selle teega Egiptust Indiaga ühendada, luhta läks. Sest Saksa kapital hoiab tee valitsemise

oma käes. Ühtlasi ehtas aga Saksamaa ka dreadnoughtisid ja muutis Inglise seisukoha merede üle valitsemises sellega nõrgemaks. Sest kui dreadnoughti mürakad mõõduandjaks sõjalaeva tüüpuseks said, siis pidid Inglise sõjalaevad, kellega ta Saksamaast ees oli, oma tähtsuses alanema. Ümberpiiramise vastu katsus aga Saksamaa ennast ettevaatliku poliitika läbi kaitsta: nõnda kaua kui ta enese veel nõrga tundis olevat, hoidis ta suurtest maailma poliitika löökidest targu eemale. Missugust ettevaatust siin vaja oli, näitas Marokko sekeldus väga hästi. Marokko sekelduste üdikoht oli see, et Saksamaa mitte enam lubada ei tahtnud, et Inglise- ja Prantsuse võimud seni jagamata maaosadega oma pääd — ilma Saksamaad tähelepanemata — talitavad, sellepärast aga ka sõda alata ei soovinud. „Nagu teada, tegid n. n. kõiksaksa (= allduitsche) poliitikerid Marokko sekelduste aegu — 1911. — valitsusele etteheiteid, et see oma poliitikaga nõrkust näidanud. Aga see ei olnud õige. Tuletatagu meeles, et sel ajal kui „Panther“ Agadiri alla saadeti, Kieli merekanali ümberheitus otse poolt oli, Helgolandil kindlustused veel valmis ei olnud ja et meie sõjalaevastik Inglise omaga võrreldes kaugelgi nõnda tugev ei olnud, kui kolm aastat hiljem. Niihästi kanal, Helgoland, kui ka sõjalaevastik olid kolme aasta eest oma sõja väärtuse poolest praeguse ajaga võrreldes palju tagasi ja osalt koguni sõjakõlbmatad. Enneaegu sõda alata kuna kindlasti teada on, et seisukord vähe hiljem hoopis palju paremaks muutub ja võidujulguse kindlaks teeb, oleks ometi lihtsalt meeletu tegu olnud,“ ütleb Rohrbach oma raamatus (lhk. 41). Marokko sekeldused lõppesid sellega, „et me prantslasi nende vanematest õigustest lahkuma sundisime, mis neil Berliini Kongo lepingu põhjal käes olid ja mille pääle toetades neil õigus oli sel korral, kui Belgia oma Kongo asumaid — osalt või tervelt — käest ära tahab anda — ainsa ostjana välja astuda. Ühtlasi saime meie ise Kongo õhtupoolseks naabriks, kus meil Inglise kasudega mitte kokkupuutumist ei ole. (Lhk. 46.) Selle järele lõppes siis Marokko jonn sellega, et Saksa võim suure asuma omandamise lootuse sai. Olgu küll et Marokko sekelduste aegu sõja eest hoida püüti, oli tõsine sõjahädaoht siiski karta. Selle pääpõhjus oli Inglise kartus, et Saksamaa üht Lõuna-Marokko sadamat omale tahab, kust ta sõja aegu Inglise toiduainete vedu Lõuna-Amerikast tõsiselt takistada võiks. Et sõda siiski tulemata jäi, oli esiteks selle läbi võimalik, et Saksa valitsus targu tasu poliitika roobastesse astus. Nagu teada, sai Saksamaa osa Prantsuse Kongo-asumaast omale ja — selle kõrval sai ta lootusi uute asumade pääle. Aga oli ka veel teisi tegurisi: „Kui Saksa valitsus hoolimata oma kolmesugusest löögijõu nõrkusest — Kieli kanal, Helgoland, sõjalaevastik — siiski oma sõjalaeva Agadiri alla saata julges, siis tegi ta seda selgesti teades, et

Venemaa sõjaliselt mitte löögivalmis ei olnud. Jaapani sõja läbi sai Vene sõjavägi nõrgestatud, ja selle uuesti korraldamine ei olnud veel mitte nõnda kaugele edenenud, nagu inglaste ja prantslaste kõrval võitlusest tegelikult osavõtmine oleks nõudnud.“

Marokko sekelduste rahulik lõpp laskis Inglise ja Saksa vahelise põnevuse ajutiseks vähe suikuda. Näis, nagu katsutaks ja usutaks sõpruse sobimise kordaminekut. Rohrbach põhjendab seda sellega, et inglased Bethmann-Hollvegi usaldama hakanud ja ka ära näinud, et sakslased oma sõjalaevastiku suurendamisest ei lahku; Inglise rahaasjad saanud sotsialkinnituse-seaduse läbi nõrgendatud, kuna Saksa rahaasjad 1911. a. sõja kartuse all mitte sämpu ei läinud ja viimaks — Saksa eelolek õhulaevanduse ehituses. Aga veel tuntavamalt võis see teadmine mõjuda, et maailmaturul ruumi mõlemi rahva jaoks arvati olevat. Sest hoolimata Saksa ilmaturu kauplemise osa jõudsast kasvamisest hakkas ka Inglise osa päale 1903. a. jälle märksa kasvama, s. o. päale selle, kui teatavast põdemise ajajärgust enne 1903. a. üle oli saadud. Selle lepliku oleku saaduseks võib mõlemi võimu kokkusobimist Türgimaa asjus pidada, milles võrdlemisi kaunis kaugele oli jõutud.

Rohrbach näitab, kuidas Saksa ja Inglise kapitali kasude kokkupõrkamine 1905—1911 sõjatuld ikka hoogsamini oli sütitanud ja kuidas just ähvardava kokkupõrkamise pilgust päale kokkuleppimise teele asuti ja vastolude teravusttasandada katsuti. Aga kuidas seda seletada, et nüüd ometi sõjatuli leekima sattus? Selle kostmiseks ütleb Rohrbach: „Kui me praegust Europa seisukorda 1908. ja 1909. aastaga võrdleme, siis näeme kohe, et suured muutused seitsaadik maad on võtnud. Europale, pääasjalikult aga Saksamaale ei ole mitte enam Inglismaa, vaid Venemaa, mis mõtlema paneb. Inglismaa on Saksamaa sissepiiramise poliitika mahajätnud — kas ainult ajutiseks või jäädavaks, see jäägu seletamata.“ (Lhk. 61).

Sellega lõpetab autor oma raamatu esimese jao. Teises jaos harutab ta järgmisi mõtteid.

Saksa-Inglise kasude vastolud, mis 1911. Saksa ja Prantsuse vahekorra otse sõja-hädaohtlikuks tegid, juurdusid selles, et kaks kapitalistlist majanduskonda teineteisega vastastikku sattusid: üks majanduskond pidi seda kaitsema, mis ta aastasadade vältusel oma rööv- ja kurnapoliitikaga omandanud oli, kuna teine enesele maailmapoliitikas küünarnukivabadust, laienemisvõimalust võita tahtis. — Kuidas on lugu Vene- ja Saksa vahekorraga, mis juba 1909. maailma sõja põlema ähvardas panna ja millest praegune

sõda tekkis? Vene maailmapoliitika (Weltpolitik) on pääle Ida-Asias saadud löökide jälle Europa poole pööranud. Tema piilub Dardanellide poole, ta tahab Vahemere väravate peremeheks saada, ta ihaldab Armenia ning selle piirkonna Väike-Asia maade järele. 1908. kui Inglismaa omale Saksamaa vastu liidu meest otsis, sobisid nad omavahel sellekohase eeskava kokku. Selle eeskava järel tuli Türgi võimu nõrgestada, sest muidu ei olnud neid plaanisid hästi võimalik teoks teha. Algust tehti Makedonia reformi nõudmistega. Sellest ütleb Rohrbach sõnasõnalt järgmist:

„Türgi sisemistes asjades oli Makedonia reformide läbiviimine üks raskematest punktidest. See oli sõlm, mille harutamise kallal võõrad riigid sebida katsusid ja mille sebmist nad oma poliitika kasude seisukohast toimetasid. Mis sellega taheti, seda teadis Saksa valitsus väga hästi ja täna ei ole see enam kellegi saladus, et niihästi teiste Europa riikide sõjalaevastikud, nagu ka Saksa oma, otsekohe sõjavalmis seisid ... Seekord oleks Saksamaal sõja või rahu üle otsustada olnud.“ (Lhk. 32.) Aga Noor-Türgi revolutsion lükkas need plaanid edasi. Mitte Inglis-, Prantsus- ega Venemaa ei hakanud Europa Türgimaad jaotama, vaid Austria, kuna ta 5. okt. 1908. Bosnia ja Hertsegovina omale võttis. Serbia nägi ennast selleläbi oma rahvuslistes paisulootustes petetud ja ta protesteeris ägedasti Austria teo vastu. Venemaa toetas Serbiat. „20. märtsil 1909. anti Saksa poolt Petrogradis Vene valitsusele teada, Saksamaa olla selles arvamises, et Austria oma asju Bosnia ja Hertsegovina küsimuses ilma teiste vahelesegamata õiendada peaks võima, tarbekorral olla Saksamaa valmis lepinguosalist oma võimubinõudega kaitsema.“

Selle märguandmise pääle vaikis Venemaa, sest et ta „tõelikult sugugi marssivalmis ei olnud.“ Aga seda Saksa poliitika mõju hoopis ei unustatud Vene pool, sestsaadik algas Saksa vaen Venemaal paisuma, ja muutus aegamööda praeguse teravuseni. Venemaa ei lahku oma sihtidest. „Januari kuul 1913., oli ta valmis Türgi-Armeniasse tungima.“ (Lhk. 56). „Sääl ei jäänud Saksa valitsusel jälle muud üle, kui Petrogradis mõista anda, et niisugune samm Venemaa poolt Europa rahu kaalu pääle paneks. Nagu 1909. nõnda tundis Vene poliitika ka 1913., et meie temal teel ees olime ja sõjariistu kätte võtta ähvardasime.“ (Lk. 58).

Venemaa pidi jälle tagasi astuma, sest et ta mitte sõjaks küllalt ettevalmistud ei olnud. „Me saame aru — ütleb Rohrbach — et säältpoolt meie pääle mitte armsa silmaga ei vaadata. Sunnitult taganedes mõisteti sääl väga hästi, et Saksamaa ja Austria vastuoleku murdmiseks hoopis suuremaid ja ulatavamaid ettevalmistusi tarvis on.“ — Rohrbach näitab nüüd kuidas Vene valitsus sestsaadik hoopis suurema südidusega sõjale ette valmistama hakkas, kuidas Prantsusmaal selle tõttu kolme

aastase sõjaväeteenistuse juure tagasi mindi. Aga miks oli Saksamaa selle vastu, et Venemaa Väike-Asia poole sihtis, kuna ta kaugel Idas Vene laienemise-poliitikale mingisuguseid takistusi teha ei katsunud?

Selle pääle vastab Rohrbach järgmiselt:

Kui Venemaa Armenia omale oleks võtnud, „oleks Türgi-Asia järgmise kaju saanud: Türgi riik oleks koguni kokkukuivanud, temale oleks mõlemil pool merekitsust vähe maad jäänud, mis Asias vast kuni Ereglini või Sinopeni, Angara ja Smürnani oleks ulatanud. Vene omandus oleks aga laialt läbi Armenia, Kurdistani ulatanud, Ida-Anatolia kuni Kilikiani (Zilizien) ja Aleksandrette neemeni (vastu Küprust) oleks Vene omaks saanud. Vesikaarde kokkusurutud Türgi riik oleks selle võimu vastu liiaks nõrgaks jäänud, et tasakaalu hoida. Mesopotamia, Babülonia, Arabia ning Süria oleksid Türgi küllest ära pudenenud ja Prantsuse ning Inglise vahel jaotusele tulnud — vastakute piirisid siludes ja maid vahetades. Sellega oleks siis ka Inglis-Arabia Islami riik valmis olnud, Kairo, Jerusalem ja Mekka oleksid üheskoos Inglise valitsuse alla tulnud. Võimalik, et üleüldise jaotamise aegu ka Saksamaale ja Italiale Väike-Asiast mõni riba oleks antud, kui nad selleks soovi oleksid avaldanud. Aga — ilma pikema seletusega on arusaadav, et Türgi riigi lõpetamisega, kuna ju Saksamaa sääl juures täielikult hoopis kõrvale oleks jäänud, Saksa poliitika laienemise võimalusele tegelikult ots pääle oleks tehtud.“ (Lhk. 60).

Ligemaks põhjenduseks olgu veel mõned, eelpool leiduvad seletused üles märgitud. Nõnda ütleb Rohrbach ühes kohas: „Aga kuigi Türgimaad jaotades meile võrdlemisi suur tükk osaks saaks, siis sünnitaks see meile aina otsata raskusi; sest Venemaa Inglismaa, teatavas mõttes ka Prantsusmaa ja Italia on praeguse Türgi-riigi naabrid. Neil on võimalik oma osa olgu mereit ehk maalt, ehk ka mõlemil teel kaitsta ja oma vägesid sinna saata. Meie piirid aga sinna ei ulata, Saksamaal ei ole Hommikumaaga mingisugust otsekohest ühendust . . . Meie sääse osa kaitsemine ja käeshoidmine tähendaks Saksamaale praeguste olude juures ainult suuri kulusid ja koonnatusi. Ainult siis võiks selle pääle mõtelda, et Väike-Asia või Mesopotamia Saksa omaks võiks saada kui Venemaa ja sellega ühes Prantsusmaa enne löödud ja oma sääsetest plaanidest lahkuma sunnitud saaksid, s. o. kui enne seda suur maailma sõda Saksa kasude võiduga lõpeb.“ (Lk. 36—37.)

Lühidalt kokkuvõttes on Vene-Saksa vaenu põhjused Rohrbachi seletuste järel järgmised: Saksamaa geografiline olek ei luba teda Türgimaa jaotamisest sedaviisi osa võtta, et tema kasud — praeguste poliitiliste olude juures — sellega suurt võidaksid. Ta võiks ainult maaribasid omaks saada, mille hoidmine ja kaitsmine raske. Pääosa langeks Venemaale ja Inglismaale saagiks. Saksamaale on palju kasulikum Türgi iseseisvust toetada, sest et see maa Saksa majanduslist laienemist hästi võimaldab. Praegu ei ole Saksa poliitika võimu otsekohene sinna poole sihtimine mitte võimalik. 1913. saadik oli kindel, et Venemaa Türgi paranduse jagamise mõtet enam ei jäta. „Need olid meie viimase sõjaväe suurendamise ja milliardilise sõjaväemaksu tõsised põhjused. Niihästi see kui ka teine oleks tarbetu olnud, kui me oleks lubada tahtnud, et Venemaa Armenia, ja ühes sellega kogu Väike-Asia hommikupoolse osa — kuni Vahemereri enesele oleks võtnud.“ (Lk. 59.)

Nõnda arvab Rohrbach Vene-Saksa vastakute seisvaid püüdmisi selgelt näidanud olevat. Jääb ainult veel küsida, mispärast Venemaa Balkani poolsaarel alatasa Austria vastu vaenu õhutanud, näit. Serbiat ässitades, kuna ta ometi ise Balkani päält maid omandada ei taha. Rohrbachi seletuste järel olla Venemaa sellepärast Balkani sekelduste poolt olnud, et sellega suurt osa Austria-Ungria vägesid sääl kinni hoida. See aga tähendanud Saksa jõu nõrgendamist ja Saksamaa Väike-Asiast tagasi hoidmist. Ja Saksamaa Austria toetamine ei tähenda muud midagi, kui oma jõudu nõrkemise eest hoida: „Austriat ära purustada lasta, tähendaks oma seljatuge otsustava võitluse ajaks, millest me ometi mööda ei pääse, katki lüüa lasta. Seda Saksamaa ei vöi!“

Ka sellest, kuidas praegune sõda õieti lahti pääsis, kirjutab Rohrbach väga avalikult ja kohtlaselt. Selle juure tuleme vast teinekord tagasi. Täna tahaksime ainult seda toonitada, et Rohrbachi põhjendused, nii tõenäitlikud kui nad ka on, ühes asjas kahtlema äratavad: kui lugu nõnda on, et mitte enam Inglismaa Saksa imperialismuse pää patuoinas ei ole, kuidas siis seda seletada, et praegusel silmapilgul sakslaste viha ja vaen kellegi vastu kibedam ei ole, kui inglaste vastu? Kõnelevad ju koguni usutavad hääled, et Saksa valitsus Vene valitsusega rahu sobitama valmis olla, aga Inglise võimuga ta seni võidelda, kui see — murtud, purustatud on! Siiski: Rohrbach on „asjamees“, kelle sõna ja arvamine kaalub . . .

Väga huvitav on silmas pidada, et hr. Rohrbach „õiguse“, „aususe“ jne. hoopis kõrvale jätab. Võim, see on kõik! Ta ei katsugi selle vastu vaielda, et Vene imperialismuse kasud Väike-Asia poole tungimist pakil nõuavad. Ta ei hakka ennast sellega vaevamagi, et näidata, nagu ei tarvitaks Vene imperialismus vaba

teed läbi Dardanellide. Ta teab seda väga hästi, et Vene imperialismus seda õigusega oma eluküsimuseks peab, millal see kitsas veevärav Vene võimu alla saab. Tema juures argub küsimus lihtsalt võimu-küsimuseks: Saksa imperialismus on tugev, ta suudab teiste võimu-laienemisele takistusi teha, et ta seda suudab, siis on tal ka õigus ja iseenese olemise ning laiendamise võimaluse vastu kohus seda teha.

Nõnda seisab meil imperialismus halasti ees. Me võime teda avalikult vaadeida ja uurelda. Nagu jumalavits käib ta üle maade ja rahvaste, sest et ta seda võib . . .

M. Martna.

24. nov. 1914.

Meie omavalitsuse poliitika põhjasmõtetest.

Eestlaste käes on praegu kõik vallaomavalitsused Eesti- ja Põhja-Liivimaal ning mitu linnaomavalitsust, nagu Tallinnas, Valgas ja Võrus. Sellepärast oleks meie tegelastel väga tähtis selgusele jõuda nende põhjasmõtete üle, mis igal omavalitsuse tegelasel igal pool ja igal ajal silmas tuleb pidada, oleks kasulik meie tulevaste võitude läbiviimiseks laiale hulgale näidata, mis poolst meie omavalitsuse poliitika, meie püüded ja soovid sellel alal meie ajalooliste naabrite, sakslaste omadest lahku lähevad ja soovitamamad on.

Pean konstateerima, et meie tegelaste senises tegevuses päältvaatajatel raske on kindlaid põhjasmõtteid üles leida. Tegelasel enestel on ju muidugi teatavad põhjasmõtted, kuid viimased avalduvad nende tegevuses liig juhtumisi, kõrvalseisjatele, keda meil, kahjuks, suurem hulk on, tihti arusaamatalt.

Praegu maksvate seaduste sunnil on ka nende ridade kirjutaja ainult päältvaataja osaga sunnitud leppima, kuna ta aga omavalitsuse asjale, nagu paljud teisedki, soojalt kaasa tunneb. Tahaksin loota, et meie tegelased seda mitte pahaks ei pane, kui mõni mitte-tegelane nende tegevuse kohta sõna julgeb võtta.

I.

Üheks meie tegevuse põhjasmõtteks peaks saama selguse ta o l e k u ä r a k a o t a m i n e. Kui kellelgi huvi on ja tahtmine tekiks omale selget pilti saada selle üle, kuidas meie omavalitsuse asutused töötavad, kas hääde või halbade tagajärgedega, kas neid mitte ligemas tulevikus mõni kitsikus ei ähvarda, siis on praeguse asjade seisukorra juures see temal peaaegu võimalik. Et seda väidet ligemalt selgitada, luban omale mõne näituse tuua. N. vallategelane tahab teada saada, kuidas viimase 10—15 aasta jooksul selle valla majapidamine on muutunud. Ta pöörab oma vallakirjutaja poole ja palub selle käest nende aastate kohta teateid. Harva saab ta neid; ja kui ta ootamata õnne-

lik on ning arvulist materjali kirjutaja käest saabki, siis ei paku need arvud temale veel liig palju: esiteks, on nad liig puudulikud; teiseks, täiesti läbi töötamata, ning, kolmandaks, ei ole võimalust neid arvusid millegagi võrrelda, sest kõikide naabri kirjutajate käest ta neid teateid ei saa: on ju tükk tööd neid välja kirjutada. Peab üsna imestama, kui vähe meil on selle asja peäle rõhku pandud. Mitte üksnes huvitav, vaid hädasti tarvilik oleks igale maksumaksjale selgust muretseda, kuidas üks ehk teine valla- või linnaomavalitsuse tegevuse haru ajajooksul on välja kujunenud, sest üksnes see, kes hästi minevikku ja olevikku tunneb, võib ka tulevikku ette aimata, võib „halastamata saatuse“ raske löögi eest ennast parajal ajal kõrvale hoida. Teine näitus M. valla volikogus on kooliõpetaja palga tõstmise küsimus päevakorral. Ühed volimehed on tõstmise poolt, teised vastu. Pooltolejad harilikult ei suuda oma mõtte kaitseks muud midagi ette tuua, kui üleüldist seltskonnas valitsevat arvamist, et see nii tarvis on, et see väga kasulik on. Mispärast see just nii tarvis on, mis poolest ta just kasulik, seda ei suuda palju keegi seletada, ammuigi veel oma arvamist kindlate faktidega kaitseda. Sarnane õhus heljuv arvamine, kuigi ta iseenesest väga õige on, mõjub vastuolejate peäle üsna vähe ja nad kinnitavad ikka aastast aastasse, et „üks kooliõpetaja või suvel küllalt suuliseks olla ning talve eest on temale 100 rubla ülearugi.“ Teine oleks seisukord, kui meie omavalitsuse tegelastel oleksid kindlad arvud käepärast, mis päevaselgelt näitaksid, kuidas hariduse peäle rohkem välja andmine valla majanduslise ja kõlblise seisukorra tõstmise peäle tuntavalt kaasa mõjub; kui tegelased võiksid oma vastastele naabri valdadest nende aruannete põhjal näitusi ja tõendusid tuua, siis, usun ma, jääksid, nii mitugi eksisammu tegemata, mis nüüd tihti naabri valdadeski korratakse, kaugematest valdadest rääkimata. Veel üks näitus. T. linna volikogus on joogikohtade pühapäevase kauplemise aja kindlaks määramine käsil. Kõrtsmikude asemikud kaitsevad „vabaduse“ põhjusmõtet. Vastastel on tarvis ette tuua kindlad arvud, mis näitaksid, kui tuntavalt mõjub joogikohtade pühapäevane lahtiolemine linnaelanikkude peäle (kafelused, rahurikkumised, esmaspäevade äraviitmine jne.). Kust aga võtta neid teateid, kui nende peäle kas mõteldud ei ole ehk kui nad kusagil akti kaante vahel kopitavad? Jne. Jne. Jne. Näitusi selle kohta võiks tuua terved tosinad. Kuid aitab vist nendestki. Arvatavasti ei hakka keegi selguse tarvilikkuse ja kasulikkuse vastu vaidlema.

Sellepärast oleks minu arvates meie omavalitsuse tegelaste kohus nii linnas, kui ka maal, valdadest, nõudma hakata, et iga omavalitsuslase asutuse eelarve kui ka iga aastane aruanne trükitaks nii suures arvus eksemplarides, et iga maksumaksja tarbekorral makсутa, võõrad aga väikese tasu eest seda saada võiksid. Kui meil iga enam-vähem suurema seltsi tegevuse aruanded ära trükitakse

ja maksuta liigetele kätte saadetakse, siis võivad seda valla- ja linnaomavalitsused ammugi teha. See väikene kulu, mis trükkimine maksma läheb, ei tähendaks vallale midagi, asjale enesele tooks see aga suurt kasu. Kui meie oma seisukorra üle oleme selgusel, siis teame ka, mis ja kuidas tuleks aidata, ja ainult siis.

Selles asjas läheksime meie oma vastastest täiesti lahku. Nagu teada, võitlesid meie mõisnikud, kelle käes praegusel ajal terve meie maaomavalitsus seisab, kaua aega maaomavalitsuse eelarvete ja aruannete avaldamise vastu. Nad ei tahtnud neid teateid isegi valitsusele anda, ammugi mitte maksumaksjatele talupoegadele. Ainult senati ähvarduskirjad mõisnikkude päämeest kaelakohtulisele vastutusele võtta sundisid neid oma eelarveid 80. aastate keskel esimest korda valitsusele saatma. 1905. a. saadik avaldatakse eelarved kubermangu ajalehtedes, aruandeid ei avaldada aga tänapäevani.

Ühel pool oleksid siis asutused, kes oma tegevuse üle igale ühele häämeelega teateid annavad, kes selle läbi alati seltskonna avaliku kontrolli, selle kõige valjema revidendi silma all töötaksid, teisel pool keskajast päritud, Hiina müüriga ümberpiiratud „maapäevad.“ Kumma päralt tulevik, seda otsustab muidugi ajalugu. Nende kontrastide avalikuks tegemise läbi kiirustaksime meie aga märksalt selle otsuse tegemist. Sest igal ajal on piir. Niisama on ka piir asjaolude tumedal ja tundmata olekul, mis meie mõisnikkudel seletada lubab, nagu tasuksid nemad üksipäinis kõik maaomavalitsuse maksud ja nagu oleks nendel sellepärast üksipäinis õigus nende maksude üle otsust teha. Ma ütlesin, mida varem need kontrastid avalduvad, seda rutem tuleb aeg, kus valitsus maaomavalitsuse asja kindla korra alla tahab ja suudab panna, kus hulkade õiglased nõudmised täitmist leiavad.

Iseenesest mõista, aruanded ja eelarved võivad ja peavadki pääle kuivade numbrite veel kokkuvõtlikka ülevaateid üksikute tegevuse harude ja komisjonide üle pakkuma, nii et võimalus oleks igalühel näha, kuidas iga tegelane oma kohuseid on täitnud.

II.

Teiseks juhtnööriks võiks soovitada praeguse majapidamise süsteemi päält, mis vanast ajast päritud ja inertliselt aastast aastasse edasi valitseb, nimelt maksuvõtmise süsteemi päält majandusliste ettevõtete eksploateerimise süsteemi pääle üle minna. Nagu teada, on meie valdade pää sissetuleku allikaks, tihti koguni ainsakski, vallamaksud. Üue passi-seaduse väljaandmise läbi sai see süsteem üsna tugevasti kõigutatud: uut passi, kui vana alles on, võib nüüd igalt poolt saada, ilma et vallavalitsus seda teaski. Ja nii on kergesti võimalikuks saanud vallaliigetel oma elukohta vallavalitsuse eest varjata. Selle kurb tagajärg on: vallamaksud jäävad sarnaste vallaliigete käest sisse nõudmata. See sisse-nõudmata summa kasvab iga aastaga, ja mõnede valdadele, nagu ajalehed teatavad, ähvardavad need võlad suuri raskusi tuua.

Tahes või tahtmata peaksid meie omavalitsuse tegelased selle üle mõtlema hakkama, kuidas valla sissetulekuid kindlamale alusele seadida. Ja siin võiksime teistelt nii mõndagi õppida. Meil räägitakse õige palju ja tihti ühistegevusest. Meie peaksime minu arvates teiste rahvaste eeskujul ka omavalitsuseasutuste tegevuses ühistegevuse põhjused maksma panema, nii palju kui see vähegi võimalik. Inglismaa omavalitsuse asutuste sissetulekud ei põhjene mitte oma enamuses, nagu meil, liigete maksude pääl, vaid suures osas sissetulekute pääl mitmesugustest omavalitsuse ettevõtetest. Omavalitsuse ülesanne on kohalikkude elanikkude kasusid kaitsta, kõikidele kohalikkudele elanikkudele võimalust muretseda paremini ja korralikumalt elada. Ja selles sihis võib tema seaduse järele nii ühte kui teist ette võtta. Need ettevõtted võivad väga ning väga eeskujulikult töötada ja juba oma eeskuju läbi ümberkaudsetele elanikkudele kasulikud olla. Vähe seda, nad võivad tihti koguni kasulikud olla selle sõna otsekohesemas mõttes. Ma juhiksin siinkohal üksnes tähelepanemist, näit., selle pääle, et seadus (valla kogukonna sead. 1907. a. v. par. 10) meie valdadel lubab liikumata varandust omandada ja mitmesugusid asutusi luua. Mis takistaks meie valdadelkui mitte üksikult, siis kahe, kolme valla pääle kokku mõnda talukohta omandamast ja säääl eeskujulikku majapidamist sisseseadmast; ehk väikese teatri-maja avamast, mis vallas asuvad seltsid kas maksuta ehk vähese tasu eest igal ajal tarvitada võiksid? Sise-Venemaal on semstvodel oma põllumasinate kauplused, raamatukogud, lugemistoad jne. Kui palju on meil katsutud sellel alal ära teha? Seaduse põhjal siin suuremaid takistusi vist ei saaks teha. Ja kuigi meile esialgul ehk ei tuldaks laiali laotatud kätega vastu, siiski peaksime siin katseid tegema, peaksime seda tahtagi oskama. Meil asutati hiljuti kihelkonna ajalehti ja tervitati seda nähtust, kui kultuurilist versteposti meie ajaloo. Aga mis oleks, kui meie vallad omavalitsuse asjade arutamiseks omale ühise kuukirja asutaksid. Ma usun, et kuukiri võiks väga hästi omaga välja tulla, kui iga vald seda telliks ja tarbekorral väikese summaga toetaks. Kasu oleks sellest meie kulturile vast rohkem, kui kihelkonna lehtedest.

Muidugi on võimata lühikeses artiklis kõiki neid ettevõteteid üles lugeda, mis vallad teha võiksid, kui nad kord selle põhjusemõtte omale juhtnööriks võtaksid. Ühine kuukiri aitaks kõigi võimaluste kaalumiseks tähtsalt kaasa.

III.

Avalikkuse ning selguse ja ettevõtlikkuse kõrval peaksid meie valdade omavalitsused praegu ülemaalse maaomavalitsuse korralduse kohusetäitjatele — maapäevadele kui ka riigivalitsusele rohkem oma hädasid ette kandma ja tarbekorral abi nõudma. Seadus lubab vallavolikogudel oma seltskondliste hädade ja kasude avaldamiseks palvekirjasid anda. Oleks õige huvitav, näituseks, teada, kas on meil mõni vald maapäevalt oma koolide jaoks abi

palunud. Eestimaa maaomavalitsus annab koolide otstarveteks kõigest 0,66% oma budgetist välja, kuna Sise-Venemaal vastavad korraldused harilikult 15—20% oma väljaminekutest koolide pääle kulutavad. Tahaksin häämeelega teada, kuidas maapäev sarnase abipalve tagasi lükkaks.

IV.

Eesti omavalitsuse tegelased on harilikult demokraatlisemad, kui Saksa omad. Seda on nad juba loomu sunnil, sest et neid laiem mass asutusesse valib, kuna maapäevade tegelased oma varanduslise ja seisuslise õiguse põhjal toimetavad, ilma et nende selja taga veel keegi muu seisaks. Kuid kõige selle juures ei tohiks meie tegelased kunagi ära unustada, et praegune seadus, mis omavalitsuse asutuste tegelastelt teatavat majanduslist tsensust nõuab, küllalt kaugel veel on idealst, et igal ühel, sugu, seisuse ning varanduse pääle vaatamata, ühesugune õigus peaks olema kohaliste asjade ajamisest osa võtta. Sellepärast püüdku iga tegelane, kes ühes või teises komisjonis tegev, oma ümber võimalikult palju ka neid koguda, kes seaduse sunnil mitte-tegelase seisukorraga leppima peavad. Neid on seaduse põhjal võimalik asjatundjatena omavalitsuse tööst osa võtma kutsuda. Ärgu hoitagu oma kavatsusi nii suures saladuses seltskonna eest, sest seltskondline asjaajamine peab alati avalikult sündima, alati võimalikult laiemal hulkade kasudele vastama. Ainult siis on sellel tegevusel oma elustav mõju ja ainult sarnase tegevuse esitajate päralt on tulevik.

Rein Eliaser.

Intelligentlikust liikumisest meil.

(Järg.)

Kõigepäält tähendas see pööre iseteadlikuma ja arvustavama seisukoha võtmist Balti saksluse ja selle kulturi traditsioonide vastu. Ka enamalt oldi Balti saksluse vastasele seisukohale asunud. See oli aga rohkem instinktiivse rahvuslise sallimatuse avaldus, mis nii ütelda „zooloogilise“ rahvusluse tunde pääl põhjenes, kui mõistusliselt selgitatud seisukoha äratundmine. Ehk küll Grenzstein edaspidisel arenemisjärgul usu väike-rahvaste iseolemise sisse kaotas ja nende rahvuslisi püüdeid asjataks pidas, peab siiski tema arvustavat tööd Balti saksluse tolmunud koli mahakiskumises teenuks pidama, millel oma ajalooline tähtsus meie seltskondliku iseteadvuse arenemisloos ei puudu. Grenzsteini juures tuli loobumine Balti saksluse traditsioonidest teravamalt ja põhjusemõtte-likumalt ilmsiks, kui ühegi teise juures enne teda. Tema tundis Balti sakslust põhjalikult ja oskas selle varjukülgi osavasti ära näidata. Vähem kui rahvuslist vastolu arvustas, Grenzstein

Balti iganenud õiguslist ja majanduslist olukorda. Temal näis aga nendes asjades põhjalikum arusaamine puuduvat. Pääle oma murrangut võtab ta eeskätt Balti hariduse arvustuse alla. Selle keskkohaks oli Tartu ülikool ühes üliõpilaste korporatsioonidega. „Olevikus“ leidub terve rida kirjeldusi, mis ühel ehk teisel juhtumisel nende asutuste, kui Balti hariduse pesapaidade, vastu on sihitud. Kokkuvõetuna on Grenzsteini vaated Balti hariduse kohta sellesama nimelises lendkirjas olemas. Lendkiri algab järgmiste sõnadega :

„Ütle mulle kust sa oma hariduse oled välja võtnud ja ma ütlen sulle, missugune ta on. Baltia tõi oma hariduse Preisi junkrute maalt, toojad olid junkrud, junkrute hääks seati ta sisse ning junkrud juhatajad teda omaks otstarbeks tänaseni päevani. Junkur valitses kooli, kirikut, kodumaad ja seadis kõik nii sisse, et ta oma eluaset Jumala-maakeseks võiks nimetada. Põld kandis vilja tema kasuks, aas õitses tema õnneks, lind taeva all ja kala vees olid tema omandus, isegi vesi ajas veskiratast ja tuul veskitiiba junkru juhatusel, junkru hääks. Ja inimene? Ka tema päralt. Jumal oli maailma temale loonud.“

Balti sakslust edustav aadel on seega oma hariduse, kasvatuse ja ilmavaate poolest seesama, mis hommiku pool Elbe jõge asuv Preisi aadel, kes oma kõrkuses ja eraldatud olekus ajavoolust maha jäänud poliitiliseks ning ühiseluliseks soolasambaks on muutunud. Grenzstein toob selle kohta kellegi v. S-i sulest ilmunud karakteristika ajakirjast „Preussische Jahrbücher“ 1897.

„Engherzigkeit, Beschränktheit, Mangel an gründlicher, allseitiger Bildung, Einseitigkeit, Verbohrtheit — kitsarinnalik olu, tõlpus, põhjaliku, igakülgse hariduse puudus, ühe külgsus, sihilollus — seda lasu veab hommiku Elbe aadel oma enamuses enese, maa ja teiste seisuste ja edu suureks kahjuks enesega ühes. Ja märkigi ei ole näha, et vanameelse laeva juhatajad katsed teeksid, surnut, rusuvat koormat maha heita, et priskesti edasi sõita. Paljud pääsid poolelt gümnaasiumi õpetuselt kodu tagasi ja ei oska nüüd Saksa sõnu õigesti kirjutada. (Ka meie juures Baltias!) Meie päevil on neil enamasti ülikooli haridus. Aga aadeli ringkondades ei peeta teadusest lugu, paiguti põlatakse teda. Seda tuleb enamasti neist perekonna isadest ütelda, kes parlamendi liikmed on. Nad elavad päevast päeva ja loevad „Kreuzzeitungi“ (nende Ristirahva pühap. leht). Muud ilma ei ole neil olemas. Rahvamehi, juuta ja professorisi sõimatakse mehiste. Iga ajakohane uus seadus on neile põlastav „hukatus“ ja „mässumärk“. Liikumised, mis rahva hingest välja voolavad ja teda elustavad, tulevad nende soovil vägivaldselt maha rusuda. Kristlusest peavad nemad kõrgeks, kuid see peab nende kristlus olema, nende poolt hääks kiidetud kujudega ja omadustega . . . Nende kristlus (Christenthum) ei ole neil mitte vaba usk, sotsiali tegu, ta on neil nende päritud vägev abinõu rahvast vanal harjunud teel paigal hoida . . . Kui ka nende juures täiesti kristlisi aadeli perekondi olemas on, siis peavad ka needki ristiusku ometi parteiasjaks ja ainuüksi vanameelsete parteiasjaks.“

See kirjeldus sünnib Grenzsteini arvates ka meie isandate kohta ja veel täielisemal määral. Kitsam kodumaa piir on neile ka kitsama silmaringi andnud ja selle muust maailmast eraldatud seisukord on kaasa mõjunud, et junkrulik haridus siin iseäranis lopsakaid õisi kuni viimase ajani kanda võis. Missugused on Balti hariduse iseloomulikud omadused? Toome siin Grenzsteini avaldatud väited jaolt sõnasõnalt, jaolt kokkuvõetult :

1. Balti haridusel on junkrulik omakasu aluseks, enam kui kui seda mujalt leiame.“

2. „Balti haridus on pääliskaudne, annab väikse silmaringi ja jääb ilma haridusest eemale.“

3. „Balti haridusel puudub edaspidmine.“

4. „Balti haridusel puuduvad ajakohased kõrgemad aated (Ideale ja Ideen), mis teda kannaks, talle elukat sisu annaks, teda suure ilmaga ühendaks.“

5. „Tublid, tähtsad mehed teaduse, kunsti, kirjanduse, poliitika põllul, mehised karakterid (laadid). Kui eredalt nad meie piirides külitud?“

6. „Poliitika küpsus on Balti haridusel aruldane taim, mida vähe tuntakse, aga seda enam kihvtiks peetakse... Üksikute käes õitses Standespolitik Landespolitik'i nimel (seisuse poliitika maapoliitika nimel) ja kandis Jumala-maakeses vilja... Poliitika põllul on vaesel Baltial üleüldse kaks hinge. Ühega elab ja igatseb ta väljamaal, teisega kodumaal.“

7. „Üks Balti hariduse raske puudus on kõrkus (Dünkel) ning selle kaaslasena kindel, kuid kõver otsustamine.“

8. „Kõlbluse ja usu põllul on Balti haridus tardunud ja ei paku midagi värskendavat“

9. Rahva ette langeb Balti hariduse laualt ainult sandi raasuke. Balti rahvahariduse ülem-põhjusmõtet kujutavad ühe siinse junkru poolt kellegile rahva kooliõpetajale öeldud iseloomulikud sõnad: „Lehre sie, lehre sie, aber mach mir die Teufel nicht klug.“ (Õpeta neid, õpeta neid, aga ära tee neid kuradid targaks). Terve rahvakooli töökava seisib lugemise, katekismuse ja kirikulaulude tuupimises, kuna rehkendus hoolega välja oli jäetud, sest „das 1×1 macht den Menschen frech!“ (Üks kord üks teeb inimese häbemataks).

Rahvakool, mis sarnaste hariduse printsiipide pääle oli rajatud, võis ainult rahvakooli haletsemisvääriline karrikatur olla. Teda õigusega hukka mõistes hakkas Grenzstein ministeriumi koolisid ülistama, mis niisama palju tähendas, kui vihma käest räästa alla minek. Kirjeldatud põhjustel on Balti haridus põhjusmõttelikult hukkamõistetav ja sellest loobumine edu esimeseks tingimiseks.

Balti hariduse kahjulik mõju ei avaldu mitte ainult teaduses ja koolides, vaid ka usuelus. Õpetajate parteile selga pöördes võtab Grenzstein Balti Lutheri usu kiriku ja vaimuliku seisuse terava arvustuse alla.

Eesti mõjurikas kiriklaste ringkond pastoritega eesotsas pidas venestuse tulekul Balti ajalooliselt väljaarenenud kirikust, kui niisugusest, kramplikult kinni. Selle vastu pöörasid aga võrdlemisi suured rahvahulgad endisele usule selja ja läksid teise usku üle. Missugusele seisukohale pidi sellel murrangu ajal Eesti seltskonna-tegelane asuma? Grenzstein sai selle probleemi otsustamise suurest tähtsusest õieti aru. Üsk on üks tagurulisematest võimudest, mis sügavasti rahva hingeelusse on juurdunud ja teda kõvasti oma dogma ja kultusega köidab. Usu vahetus ei ole igatahes mitte nii lihtne, kui vana kuue vahetus uue vastu. See oli Grenzsteinil selge. Teiselt poolt sai tema aru, et Balti Lutheri usu kiriku oma välimise korralduse, kui sisemise vaimu poolest täiesti ajast ja arust läinud oli. Ta oli saksluse propaganda ja

mõisniku seisuse poliitiliseks organiks muutunud, millel tõsise usuelu ja rahva kasudega midagi ühist ei olnud. Eesti seltskonnategelasel oli sama võimata temast kinni pidada kui rahva usku läätsaleeme vastu ümber vahetada. Pidi mõnesugune kesktee üles leitama. Ja Grenzstein katsus seda leida. Ta jättis dogma ja kultuse puutumata ning nõudis aga, et Balti Lutheri usu kirik saaks uue, enam demokratlikuma korralduse, mille kaudu ühtlasi ka kiriku natsionaliseerimist kätte oleks võidud saada. Grenzstein oli esimene, kes Eesti ja Läti professuride asutamise küsimuse, veel enam Eesti ja Läti vaimuliku akademia asutamise küsimuse üles võttis, ning põhjalikuma kiriku korraldamise projektiga avalikult ette astus. Valitsuse saksluse vastane meeleolu andis siis lootust, et kiriku uuendus mitmeti täide oleks võinud minna. Saksluse võim oli aga visam murda, kui arvata võis ja Balti kiriku korraldus on pidanud tänapäevani vanale alusele jääma. Tuntavaks tõukeks oli Grenzsteini ülesastumine siiski. Tema pühendas kiriku korraldamise küsimusele oma pikema ja, peab ütleva, parema töö, mis ta üleüldse on kirjutanud ja nimelt: „Herrenkirche oder Volkskirche,“ mis oma mõju mitte ainult kodumaa mõjuvates ringkondades avaldamata ei jätnud, vaid ka valitsuse ringkondades tähelepanemist leidis. „Es jammert mich des Volkes,“ nii on raamatu motto. Ta on vähem teaduslik töö, kui haavatud hinge vali protest selle materdamise ja hävitamise töö vastu, mis junkrulik vägivald aastasadasid rahva vaimuelu kallal korda saatnud.

Pääle hariduse ja usuküsimuse ei võinud Grenzstein ka rahvuse küsimusest vaikides mööda minna. Tema esinemine sellel alal tähendas loobumist rahvuslisest romantismist ja kaldumist materjalistliku ilmavaate ning realpoliitika poole. Reformide järele oli võimata endisest rahvuslisest unistus-poliitikast kinni pidada. Siis maksis sõna: *Vim vi repellere licet!* (Jõule tuleb jõuga vastu panna). Jõudu meil aga ei olnud ja selles seisis seisukorra terve traagika. Rahvuslise romantismi poole kaldujad olid, nagu seda Hermanni juures tähele panna võime, oma jõuetuses sunnitud venestusele silmakirjaks päri olema, kuna nad südames teisiti mõtlesid. Sarnane seisukoht tekitas kahekeelsust, mis oma demoraliseerivat mõju avalikus elus avaldamata ei jätnud. Peab veelgi kordama, et puudus seltskondlik kiht, kes ajajärgu üleüldises opportunismis ennast sirgeks oleks suutnud ajada, puudusid ka tegelased, kellel ühiskondlikkudes ja poliitilistes küsimustes kindel ilmavaade ja sirge selgroog oleks olnud. Grenzsteinil puudus üks kui teine. Tema ühiskondlikkudes ja poliitilistes vaadetes esineb väga iseloomulikult talupojalik-väikekodanliku olluse paendlikkus aineliste kasude taganõudmise sihis. Libe ja mage utilitarism oli see alus, mille pääl Grenzsteini ühiskondlikud vaated põhjenesid. See paistab iseäranis teravalt rahvuse küsimuse arutusel silma.

„Herrenkirche oder Volkskirche“s käsitab tema oma seisukohta järgmiselt:

„Olgugi et rahvuse küsimus miljonisi puudutab, ei ole see imelikul viisil veel mingisugust täielikumat teoreetilist põhjendust leidnud. See töö võiks siis alles tehtud saada kui tarvilik materjal kokku on kogutud. Peaks võimalikult paljudelt rahvastelt nende rahvuslase liikumise kohta teateid olema, et nendest neid üleüldisi seadusi järeldada, mis selles tähtsas küsimuses juhtnöörideks võiksid olla. Et sellele asjale lähemale jõuda, olen ma suurema hulga Europa riikidest ja osa Väike-Asiast läbi reisinud, ei ole aga oma tööga tarvilise aja puuduse pärast mitte lõpule jõudnud. On tarvilik selles asjas selgusele jõuda ja kui see käes, siis ei kahtle ma sugugi, et väikerahvaste kultuurikasuhüüdsõnaks saab olema: **V ä i k e s t e s u u r t e k ü l g e l i i t u m i n e l** Suured tarvitavad väiksid vähem, kui väikesed suuri.

Tähtis on inimene ise, tema keha ja vaim. Ühe rahvuse loomulikuks ja sisulikuks aluseks on ta teatava inimeste hulga ühine päritolu, mis õieti väga veniv mõiste on. Keel ei ole nii tähtis. See on välimine vorm, vaimu tööriist, isikute vahelise vaimlise läbikäimise abinõu. Rahvas võib oma keelt teise vastu ümber vahetada ilma et ta antropoloogiliselt teiseks rahvaks muutuks. Rahvusline liikumine ei ole kunagi ega kusagil sihtiseneses, ega lõpusiht olnud. Lõpusiht on rahva hää käekäik. Rahvuslus on üks abinõu sihi kättesaamiseks, sild ja pääleegi mitte ainsam sild sihile pääsemiseks. Rahvusline liikumine peab rahvast teenima ja ei mitte rahvas teda. Viimane juhtumine näikse ainult ajutiselt õigustatud olevat ja ainult siis, kui suuri kõrgeid sihtisid kätte saada püütakse. Sääli kus mitmesuguste rahvaste rahvusline liikumine üksteise vastu on sihitud ja selle tõttu tõuvõitluseks (Rassenkampf) muutub, tähendab see kollektiivset võitlust olemise eest (kollektiiverkampf ums Dasein), mille põhjus selles seisab, et elatamise abinõud inimestel ainult vähesel määral kättesaadavad on. Suured vaimlised liikumised, nagu renaissance ja reformation, minevase aastasaja ratsionalismi ajajärk ja meie aegne sotsiaalne liikumine on alati rahvusvahelist laadi kannud, sellest hoolimata, missugusest rahvusest nemad alguse on saanud. Nii siis kõht lahutab, pää ühendab.

Et rahvast õieti hinnata, peab vahet suurrahva ja väikerahva ja nende rahvaste vahel tegema, kellel oma isesugune riiklus on ja kellel seda ei ole. Täieliselt korraldatud elu tarviduseks tuleb ka isesugust riiklust arvata, samuti kui rehepeksu masinale aurukatalt. Viljapeksu masina värgid on aga suupõllupidajatele kättesaadavad. Raudteed on igatahes tähtsad meie-aegsed kulturi ülesleidused. Soovivad aga kaks küla oma vahele raudteed ehitada, et õitsema lüüa, siis saavad nad hävitatud. Terve kulturi elu on hulkade kaastegevuse päale rajatud. See puudub aga väikerahvastel ja see teeb neid kulturi vaesteks lasteks. Nemad peavad võõral rinnal imema. Ja sellegi võimaluse kättesaamine nõuab neilt suuri ohvrid. (Näitused). Igaüks võib oma rahvast ühesuguse soojusega armastada, aga nende kultuuriline väärtus on siiski mitmekesine. See väärtus tõuseb rahva arvuga. Ei ole mitte õnneks, et maailmas nii palju väikerahvaid olemas on. Kes selle all kannatab on nemad ise. Ainult see rahvus, kes oma liikmeid üle kümne miljoni arvata võib, on oma-pärase kulturi ülesehitamiseks ja edasiarendamiseks kutsutud.

Praegustel oludel vaadatakse rahvuse vahetamise päale küll põlastavalt. Ei soovi isegi eraldatud tatarlane kirgisiks saada. On aga igatahes võimalik, et ka see ideal, nagu teisedki muutuse seaduse alla käib, et ta kord üleüldiselt õigeaks peetakse: suurte külge liida end, ühes suurtega üles taeva poole! Ainult suurtega siin maa pääl võid sa suureks ja õnnelikuks saada.*) Juba nüüdki on seda püüdi märgata, sest suured saavad ikka suuremaks ja väiksed väiksemaks. Ikka ja alati väikseks jääda ei või kellegi idealiks olla ja kui rahvuslusest selleks küllalt oleks, et inimesi õnnelikuks teha, siis peaks juba terve ilm ammu õnnelik olema.

*) An die Grossen schliess dich an, mit den Grossen himmeln! Nur mit Grossen hier auf Erden, kannst du gross und glücklich werden.

Rahvuse kadumisega ei läheks aga rahvas veel mitte kaduma. Inimene jääb alles ja see on pääasi. Rahvuslise äravõrustamise (Entnationalisierung) asemel oleks õigem ümberrahvustamine (Umnationalisierung) ütelda, sest et siin mitte äravõtmisega, vaid ümbervahetamisega tegemist on, ja see ümbervahetus käib kõigepäält ainult keele kohta. Kõik füüsilised omadused ja vaimlised võimed jäävad enamasti eridisteks. Kui oleks võimalik võõrast keelt mõne nädala jooksul ära õppida, siis saaks rahvuse küsimus vaevalt üles võetud.

Mis väikerahvaste riiklisesse iseseisvusesse puutub, siis teame meie, et see midagi ihaldavat ei paku. Nii mõndagi väikerahvast tuleb tõsiselt kahtseda, et ta oma riiklist majapidamist üleval pidama peab. Suur Saksa rahvas oleks võinud väikeriikluse ohvriks langeda.

Nii näib siis igapidi järele kaaludes rumalus olevat, et väikerahvad suuri järeloomata püüavad. Kes neile hädad soovib, juhib nende tähelepanemist teiste ülesannete pääle. Rahvuslik au ei saa neile mitte osaks; aga see ei olegi mitte ainsam ning kõrgem inimlik au. Tahab väikerahvas omapäraliselt esineda, siis võib see siis sündida kui ta mõnes asjas iseäranis anderikas on. Selle omaduse eest peaks ta siis iseäraldi hoolitsema ja silma paistma, ning inimessoole kasulik olema. Ka selleks on oma raskused. Kes vaimliselt midagi tähelepanemise vääriks luua tahab peab kõige jõuga ilmarahvuse sisse tungima, peab seega palju rohkem omandama, kui tema väikerahvusel temale võimalik pakkuda on. Aga kehaliselt terve ja vaimliselt värske, vahva ja iseloomukindel, töökas ja hoolas, aus ja õiglane, vooluslik ja truu olla ning selle järele püüda on inimesele ka ilus ja aeteline ülesanne, mille kättesaamiseks väikerahvad parema järeltöötajana võivad. Kui nad selles mõttes midagi kätte saavad, teevad nad enesetele ja teistele rõõmu, ning teenivad lugupidamist. Need on väärtused, mis ka siis oma tähtsust ei kaota, kui inimene oma rahvust muutma peab."

See on kokkuvõetult Grenzsteini seisukoht rahvuse küsimuses. Lähemalt vaadeldes selgub, et Grenzstein rahvuslisest ilma vaatest ei ole vabanenud, vaid et ta ainult usu väikerahvaste iseseisvuse sisse on kaotanud. Üleüldse on aga raske õieti otsustada, missugusele seisukohale Grenzstein rahvuse küsimuses kaldus, kuna tema töödes selge ja kindel vastus puudub. Tuntud „Eesti küsimuse“ järele otsustades põhjenesid tema vaated selles asjas iseväärki fantastilise rahvaste „verese gamise teoria“ pääl. Üleüldse kujutab see kirjutus enesest mitmeotsalistest sofistide kogu. Nii loeme „Eesti küsimuses“:

19. „Rahvuse raudvara esimene asi on ta suguveri. Selle võtab iga rahvas igas muudatuses, isegi ka ümberrahvastamises, ligi ja jääb sellepärast endisele rahvasteaduslisele alusele.“

11. „Europa rahvad said esimesteks kulturi ülesehitajateks ja kandjajateks, sest et Europa seks sünnis oli, aga veel enam selle läbi, et nad ise selleks tublid olid, ja see tublidus kasvis suurel osal nende rahvaste veresegamisest välja. Europa rahvaste ühtesulamine oli Europale umbes sedasama, mis Saksa riikide ühendus sakslastele on.“

12. „Rahvaste vere segamine on rahvaste elujõu ja hariduse aluse kasvatamine.“

13. „Kord tuleb aeg, mil inimeste elujõud väsima hakkab, sest et veresegamise materjal rahvaste ühtesulamise läbi liig ühesuguseks on läinud.“

14. „Rahvaste ühtesulamise eemalehoidmine on inimessoo elujõu ja hariduse aluse kasvatamise takistamine“; ja siis edasi: „kõikide rahvaste täielik ühtesulatamine aga on inimessoo värskendaja hallika kinnipidamine. Mil aetakse nende kahe vahele õige tee? Mil seatakse selles küsimuses mõistlik majapidamine korrale?“

Eesti rahvuse küsimuses seletatakse :

28. „Meie ei soovi Eesti rahvuse hävitamist, aga meie ei soovi ka mitte Eesti rahvuslist tuhinat. Hävitamine oleks loomuvastane, teeks rahva kosumisele takistust ja ei saadaks kellegile kasu. Tuhin, mis aga algul ja põhjusel rahvast eluta kehaks ja rahvust elavaks hingeks peab, on meie rahva kosumise vastane, sest et ta pääle rahvusliku haridusallika teised peab kõrvale heitma, kuna eestlane just võõrast allikast peab jooma.“

45. „Ütleb keegi, see ehk teine olla Eesti rahvuse vastu, siis on see pea niisama, nagu ütleks ta, see ehk teine on mägede ja jõgede vastu. Eesti rahvus käib ilma sellepääle vaatamata, mis üks ehk teine temast mõtleb ehk ütleb, oma ajaloolist ja rahvasteaduslist rada edasi. Ütles ta, et mõned Eesti rahvusliku liikumise pääle kriitikalikult vaatavad, ja ta oleks meie pääle sihtinud.“

50. „Mitte Eesti rahvuse, vaid Eesti rahva tõstmine varanduse ja vaimu asjus olgu eestlase esimene töösiht. Selles võib kaugele saada, kuna esimeses asjas õige tee ainult külakooli läveni ulatab.“

52. „Eestlastel on nende rahvuslik liikumine tänini vahest enam kahju kui kasu toonud.“

53. „Eesti rahvuse kosumise takistused on tänini enam seespoolt kui väljaspoolt tulnud. See lugu pöördub edaspidi ümber, ja nimelt seda rutiini ja põhjalikumalt, mida suuremat rahvuslist tuhinat meie keskes püütakse tõsta.“

Rahvusliku tuhina õhutamise panna eestlaste eest kõrgemate kutsete ukseid lukku, hoida neid koolist, kohtust, valitsuse ja ülema sõjaväe teenistusest eemal. Eestlastel olla aga oma haritud poegade tarvis töökohti väga vähe anda, sellepärast tulla suure isamaa värava pihta koputada, ja kui see ei peaks avanema, kodus kängu jääda ehk võõrale maale välja rännata. „Hoidkem sellepärast suure isamaa väravad oma poegadele lahti.“

62. „Soome sild, millest Eesti luuletused meile laulavad, on valmis ja see on soomlaste ja eestlaste lsevalitseja, Vene Keiser. See poliitika sild on põline ja ta suudab neid rahvaid kanda ja edasi aidata. Laulgem temale ja loodkem tema pääle. Muud silda ei ole meil olemas ega tulemas.“

Eesti-Saksa ja Eesti-Vene vahekorra kohta leiame et :

77. „Eestlasel ei ole põhjust ega otstarbet, kodumaa sakslase vastu vaenu näidata; kuid Eesti hariduse allikas ei seisa enam sakslaste, vaid venelaste õues, ja juba sellepärast on eestlastel venelane esimene, saksiane teine.“

Eestlasel olla tüli sakslasega kahel põhjusel tulnud — esiteks, et sakslane ta maa ja priiuse võttis ja teiseks, et sakslane ta rahvuslist ärkamist takistas. Need põhjused ja tülid olla nüüd lõppenud. Edaspidine tüli võiks aga ainult uuel põhjusel tulla ja nimelt „kui sakslase lahkus eestlaste vastu nii suureks läheks, et venelane eemale peaks jääma. Mida ajalugu on kokku pannud, seda ei pea lahkus lahutama.“ Eestlane ei tohi aga mitte pilliroona kahe rahva vahel kõikuda. Romanlased olla mineviku, germanlased oleviku ja slaavlased tuleviku rahvas. Ei või sellepärast mingi kahtlust tõusta, kelle külge neil liituda tuleb. Päälegi elavad nemad viimastega ühe katuse all. Kui väikerahvas ei jõuda ega saada eestlased enestele oma jalal seisvat haridust üles ehitada ja nemad pidada endid ühe suure hariduse najale toetama, mis mitte Saksa, vaid Vene haridus on. Nii loeme :

95. Tehke Vene haridus meie nooresoo silmis halvaks ja teie teete meie nooresoo silmis hariduse üleüldse halvaks, sest et tal muud haridust saada ei ole. Vene hariduse laitmine on hariduse kaevukihvitamine.“

Need Grenzsteini „Eesti küsimuses“ toodud sada juhtmõtet rahvuse ja poliitika elust on tervele ajajärgule väga iseloomulikud. Neist peegeldab ajajärgule omane katmata opportunism ja utilitarism selgesti vastu. Rahvuse raudvaraks peetakse „suguverd“, mis igas võimalikus muutuses iseenesest alal jääb, ka siis kui keel ja meel ning teised niisugused asjad kaovad. Sellepärast on viimased väärtusetu ja neid võib igal juhtumisel ära anda kui aga midagi vastu saab. Ja nende tühiste asjade eest ei loodetagi nii väga vähe saada. Suure rahva „kulla mäed“ pidid nende tahtsiks rüppe langema. Missugune kasulik kaup? Rahvus jääb „suguverena“ nii kui nii iseenesest alale ja päälegi võib väärtusetu koli äraandmise kaudu üle öö „miljonäriks“ saada. Rikkaks saavad aga vaheltkauplejad ja teised sahkerdajad, kuna aga rahvas endist viisi vaesust kannatas.

Grenzsteini opportunismist hoolimata vilksatab tema töödes siiski niisugusid mõtteid, millel demokratiline iseloom ei puudu ja mis, nii ütelda, miskisuguseks ülemineku formeliks on romantismist tegelikule realpoliitikale. Grenzstein on vististi esimene, kes meil selle põhjusemõtte: „Mitte rahvus, vaid rahvas“ välja ütles. Tema ei osanud aga sellega midagi päale hakata, olgugi et ta laialisi töökavasid kokku seadis, mis terve Eesti rahva tegevuse ära pidid määrama. Grenzstein oli ikkagi rohkem kooliõpetaja kui poliitikamees ja ühiskonnategelane ja tema sepitsetud kavad kandsid enim koolilaste tunniplaanide kui poliitiliste programmide laadi. Kuna tema ühiskondlikkudes vaadetes mõnesugusi kalduvusi, olgugi selgusetu ja üleüldisel kujul, rahvameelsuse ja realpoliitika poole ilmutab, jäi ta poliitilistes küsimustes lähemas mõttes ka päale oma murrangut muutmata tagurliks. Tema ühiskondlikkude vaadete kirjelduseks olgu lendkirjast: „Lõpuks sam nooreestlaste ja vanasakslaste keskes,“ mõned tsitadid ette toodud.

„Que aja poliitika kooli katusel lehvib ju lipp, mille päale selgel sõnal on kirjutatud „Realpolitik“, see on asjapoliitika, mitte aatepoliitika. Lapse eas, ja ka rahval on oma lapse iga, on aatelised mõttelehnutud nii armsad, et inimene täiel nooruse joovastusel ta rüppe tormab. Pärast, kui ta oma pääd juba küllalt puid kända vastu peksnud, läheb ta kainemaks . . . Asjad, mitte aated . . .“

Võitluste viimane põhjus ei ole mitte rahvus, vaid varandus, kõigepäält igapäine ilmlük varandus ja selle jälgil ka kõrgem vaimlik varandus . . . Mitte rahvus, vaid seltskondlik eluvõitlus on meie kodumaa kisklemiste viimne aluspõhi . . . Meie ei võitle mitte oma rahva hiiguse eest, meie ei võitle mitte mõne teise rahva seisuse vasta, meie võitleme lihtsalt sedasama suurt eluvõitlust, mille sisse iga inimene siin päikese all on pandud. Meie tahame oma sugurahva elujärke parandada ja ülesse valguse poole tungida.“

Sarnaste üleüldiste sõnakõlksudega lõpevad harilikult kõik Grenzsteini kavatsused. Teod on mõtetest kaugel. Reformisid ja nende tähtsust eestlaste kohta ei suuda Grenzstein küllalt ülis-

tada. Kellel vähegi poliitilist arusaamist olla, pidada neid suureks õnneks pidama, mille sarnast meil vististi enne veel ei ole olnud ja ka edaspidi nii kergesti oodata ei ole. Need tähendavad suurt pööripäeva ja olla meie ainsamaks tuleviku aluseks, mille eest meie lõpmata tänu võlgneda.

„Teist ei ole! Kes teistest unistab, on unenägi ja teiste eksitaja . . .“
 „Oleks meil see võimalik olevat, meie saadaksime viimselt kui Eesti hingelt kodumaa reformide eest südamlise tänu ülesse poole ja paluksime ühtlasi meie kodumaale veel *ma ja n d u s e* (semstvo) reformi selsamal põhjusel, nagu endisedki reformid, s. o. niisugusel põhjusel, millel ühelgi seisusel ega seltskonnal meie maa majanduse küsimuses eesõigus ei ole. Kui see soov siis meil täide läheks, siis kirjutaksime meie kuldtähtedega oma tänuliku Eesti kodumaa ukse pääle: „Tere tulemast! Tänu andjale!“

Grenzsteini ühiskondlikus võitluses näis alandliku palumise, sandiliku tänumeelsuse ning tagatreppide tallamise süsteem tähtsast osa mängivat, mille kaudu ta bürokratist armu ja halastust vaadetele ja jõuetule Eesti rahvale ära teenida lootis. Tema poliitiliste vaadete illustreerimiseks leidub „Eesti küsimuses“ järgmist:

1. „Ilmuks mul ingel unes ja kannaks paremas käes meie rahva praegust riiklikku seisukorda, pahemas käes kõiki teisi valitsuse vormisid, ma suuteleksin ta paremat kätt ja paluksin Jumalat, et ta seda inglikätt põlvest põlve meie pää kohal hoiaks.

2. Meie rahval on oma põlise raudvara kõrval ka jäädav kuldvara, ja see on tema Keiser. Nii kaua ja nii palju kui Tema meid kaitseb, oleme kaitsetud. Tema armuvääriline olla — meie esimene püüd.

3. Keisritruudus on meie kõikide, eestlaste, sakslaste ja teiste, esimene ja viimane, aga mitte ainus asi, sest riiklik elu nõuab truuduse kõrval veel palju muud, mille täitmine riigivalitsejale rõõmu teeb ja mille täitmata jätmine teda kurvastab.“

Kodumaalt lahkumisega algab Grenzsteini viimane tegevuse järk, mis õigusega tema langemise ajaks võib nimetada. Seda tõendab tema viimane pikem töö „Kodumaa korraldus“, mis isiklikkusest, sallimatusest, väiklusest ja närususest nõretab ja mis tema poliitiliste ja ühiskondlikkude vaadete täielisest pankrotist tunnistust annab. Terve kodumaa korraldusega arvab Grenzstein üsna naivlikult sellega valmis saavat, kui eestlased omale ühe seltsi asutaks, mille nimi „Kaleva“ ja mille eesmärk „Eesti eluaate“, s. o. „eestlase ülestamise“ hääks töötamises seisaks. Nimetatud kirjeldus on ennem vanaduse nõrkuse produkt, kui vilunud poliitika-mehe ja seltskonnategelase ärakaalutud töö.

Grenzstein kõneleb meie ajale ja selle tegelastele just kui hauast. Meie ei mõista teda, tema ei mõista meid. Tema tähtsust meie seltskondliku arenemisloos võib ära tähendada kui: 1) iseteadlikuma seisukoha võtmist Balti saksluse vastu ja 2) loobumist rahvuslisest romantismist ning kaldumist tegelise realpoliitika poole. Tema eitav tähtsus seisab demoraliseerivas opportunismis, mis selle rahvuslise pettumuse ja renegatsiooni vastukajaks tuleb pidada, mis venestusega kaasas käis.

Eesti kiriklaste partei, kelle juhiks Grenzstein oma karjari algul oli ja kes venestuse päivil Balti sakslusest veel kõvemini kinni

hoidis, kui enne, ei võinud arusaadavalt Grenzsteini pääle tema murrangut oma eesotsas sallida. See ringkond, kes enne Grenzsteini „pukki“ upitas, taganes nüüd temast, teda ümberrahvustajaks ja äraandjaks tembeldades, ja kogunes Hermannini „Postimehe“ ümber. Grenzstein ei suutnud mingi kindlat erakonda koondada ja pidi ikka enam ja enam üksildusesse jääma. Hermann ei olnud aga kellegi erakonna juht. Tema kompromitteeris ennast oma naivlikkusega avaliku arvamise ees pea igal sammul. Oli sellepärast tarvis uut, kohasemat tegelast leida. Just nagu õpetaja Hurt 80-te aastate algul kohast juhti oma ringkonna ette otsa sobitas, nii sobitas seda 90-te aastate algupoolel õpetaja Reiman. Kohane isik selleks leidis seda korda Jaan Tõnissonis.

Peeter Ruubel.

Kohtu-uuendus Vene- ja Baltimaal.

Keskpärase inimese arusaamises ei ole kohus populaarne asutus. Ta astub tema lävest üle ainult hädasunnil: kui enam kuidagi ei saa, siis . . . Juba kohtukutse sünnitab hirmuvärinat. Ja kui lõpuks kohtulaua ees seistakse, on kõik see aeg tunne, et õigust ei tehta. Ka advokadid on ostetavad ja ülekohtused. Kes kohut käib, on oma varandusest lahti, lausutakse sagedasti. Mida vähema haridusega rahvakiht, seda vähem otsib ta kohtult enesele õiguslist kaitset. Igasugused juridilised aktid, vahekorrad otsustatakse omavahel. Kui siis pärast mõnesugused nõudmised-kostmised tõusevad, lõpetatakse ka need allaandmisega, samuti haavamiste ja väheste kahjusünnituste korral. Öeldakse, et Vene lihtmees ennem mütsi pääst haarab ja herrase jalga kaapab, kui temaga kohtusse läheb. Siin tuleb meelde Vuolijoki U d u t a g u s t e s t tüseda ja iseteadva Mulgimaa peremehe Villemi kuju, kes igal juhtumisel mõisnikka ning õpetajaid siunas, kuid nendega isiklikult asjaajamises kokku puutudes isegi pää paljastamiseni viisakas oli ning kõik tüliasjad h ä ä g a, s. t. allaandmisega lõpetas, sest ta tundis, et ei ole kasulik s u u r t e vastu õigust otsida.

Niisugust arusaamist, kartust ja kohmetust on halb kohtukord ning õiguseta olek aastakümnete, isegi -sadade jooksul kasvatanud ja palju, palju jõukulu on tarvis uuendatud kohtul, mille kordkorralisel rajamisel meie seisame, et hirmutatud inimese hingeelu muuta.

Juba Vana Rooma juristid tõendasid, et õigus riigikorralduse aluspõhi ja õigusmõistmine ühiskondlise rahu loomulik kaitseja on. Sama tõde on aastatuhandil seisma jäänud ning kõigis uuendatud riigikorraldustes maksyaks tunnistatud. Ka meie riigi 1906. a. põhjusseaduse § 84 ja 86 järele rajatakse Vene keisririigi valitsemine kindlale seaduslikule põhjale. Samuti on kodanlise kohtupidamise-korra seaduse § 1 järele iga-

sugune vaielus eraõiguses kohtu otsustada ning keegi Vene riigi kodanik ei või kaelakohtulise kohtupidamise-korra seaduse § 1 järele kuriteo ega üleastumise pärast vastutusele võetud saada, kui ainult seaduses ettenähtud kordadel ning ettenähtud korra järele. Nõnda määrab siis õigus igas riiklises korralduses kindlaks, mis võib ja mis ei või ning kuidas võib ja kuidas ei või. Vastandline, õiguseta seisukord tähendaks mitte ainult korralagedust, vaid ka sisemist vaenu ning omavahelist sõda.

Iga õigus peab kindlalt kaitstud olema. Kaitseta õigus ei ole enam õigus vaid valitseva võimu hääksarvamine, omavoli, mis õigusotsija kasuks ehk kahjuks võib kalduda mitte mõnesuguse erapooletu, objektiivse mõõdupuu, kriteeriumi järele, vaid lihtsalt mõnesuguse tuju, kõrvalsihi järele. Õiguskaitse ja õigusmõistmine on kindlal jalal, kui see kindlates seaduslikkudes piirides sünnib, kus kõik vormilisest küljest ettenähtud ning piiratud oleks, et sellega valitseva võimu hääksarvamisel põhja alt võtta. Hääd õiguskaitse abinõud tähendavad ühiskondliselt juba suurt võitu ja sellepärast leiame ka neid konstitutsionalistest riikidest. Piiramata isevalitsus teeb õiguskaitsest juttu paberil, kuna ta tegelikult ikka piiramataks jääb, sest õiguskaitse mõte nõuab loomulikult ka isevalitsuse piiramist. Paremaks tõenduseks on siin Venemaa kohtulugu, kus uuendused enne ette võeti, kui konstitutsioni-korraldus, ja sellega kohtukord liivale rajati.

Õiguse ainumaks radikalseks kaitsekohaks on k o h u s, kellel materjalse tõe väljaselgituseks kõige paremad abinõud käepärast on ja kes selleks välispidistest kõrvalmõjudest küllalt kindlustatud oleks. Kohtu kaudu kaitseb parlamentlise riigi kodanik mitte ainult oma nõude- ja süüasju, vaid ka oma kodanlisi isikuõigusi, sõna-, südametunnistuse-, koosoleku, korteri-, omanduse- jne. vabadusi. Kohtulisele kaitsele vastandiks on a d m i n i s t r a t i i v i l i n e kaitse, mis muud ei ole kui valitsusvõimu hääksarvamine, omavoli.

Kohtukorralduselugu seisab sellepärast isiku vabanemisloos esimesel kohal ja kui meie kuskil maal isikuvabadust uurime, siis vaatame eestkätt säälsel kohtukorraldust, et otsusele jõuda, kas seisavad õigused ainult paberil, või on nad ka elus teostatud. Siit selgub kohtu tähtis koht meie poliitilises ning kultuurilises elus ja imestama peab meie vähest huvitust kohtu-küsimuste vastu, mis vahest küll meie madala poliitilise haridusega seletatav on, kuid igatahes mitte soovitatav. Sellepärast peaksime kaasakistud olema küsimustest, mis Vene- ja Baltimaa kohtu-uuenduse juubeli puhul haritud seltskonnas liikumas.

20. nov. s. a. sai sellest 50 aastat, kui Venemaal Aleksander II. aegsete juristide poolt valmistatud kohtukorra-eelnõu kinnitati. Kohtu-uuendus oli teistest kuuekümnendate aastate riiklistest uuendustest tingitud. 19. nov. 1861. a. vabastati talupojad. 1864. a. asutati semstvo omavalitsus. Vabastatud isikul, kellele päälegi omavalitsuse funktsionid anti, pidi ka võimalus olema en-

nast õigusliselt kaitseda. Vana kohtukord oli selleks purumäda. Endisel isikul ei olnud õigusi, ega õiguste sanktsioni. Võideti õigused, järjekult pidi ka sanktsion võidetama, mis kohtu-uuenduses nähti.

Katsume siin lühidalt endist kohtukorda karakteriseerida.

Enne kohtu-uuendust oli meil n. n. inkvisitsiooni-kohtus. Inquisitio mõiste on meile üleüldlikult tuttav ja tuletab midagi keskajast meele. Meie ühendame inkvisitsiooni mõistega piinamist. Kuid need mõisted ei ole oma ulatuse poolest sarnased. Piinamist tarvitati inkvisitsiooni aegu kohtulikustõenduseks, piinamisest kui karistusest meie siin ei kõnele, et formalset tõde välja pressida. Kui inimene hirmsas piinas ennast süüdlaseks tunnistas, siis mõisteti kohut, vaatamata sellest, kas ta tõeliselt, s. t. materjalselt süüdi on. Piinamist tarvitati ka n. n. jumalikku ehk absoluutse tõendusena. Kui kahtlusalune vette visati ja vesi teda pääl kandis, siis tähendas see kahtlemata süütust.

Inquisitio tähendab otsimist, uurimist, tõenduste korjamist kellegi süüdistamiseks ja oskussõnana — uurimiskohut, sellega teatavat kohtukorra süsteemi. Praegusaja kohtust läheb ta põhjalikult lahku. Süüteo uurimiseks andis põhjust harilikult rahva kuulujutt (infamia). Sellele järgnes faktide otsimine rahva keskel otsitud tunnistajate ülekuulamise abil. Siis loeti kahtlustatavale korjatud teated ette ja kuulati teda vande all üle ning tehti otsus. Inkvisitsiooni-kohtu pääelemendiks on, järjekult, süüteo ühekülgne uurimine ja selle põhjal otsustegemine, ilma et süüdistatavat lastakse enesekaitseks vastastõendusi, tunnistusi tuua, s. t. ennast iseseisva poolena kaitseda. Süüdistatav esines ainult uurimise objektina. Umbes samasuguselt oli ka meie vana kohus ehitatud. Ta langes, nagu praegugi, kolme järku: eeluurimine, kohus ja täidesaatmine, kuid need järgud olid hoopis teisiti korraldatud, kui nüüd. Eeluurimise järgus tehti kahtlusalune ja süüteo iseloom kindlaks ning korjati kõik tõendused kokku. Asja toimetas politsei. Kohtuniku ülesandeks oli korjatud materjali põhjal otsuse tegemine. Kohtunikudeks olid pääasjalikult valitsusasutused ning vähemates asjades isegi politsei. Otsused kinnitas kuberner.

Seletatust järgneb, et inkvisitsiooni-kohtus puudusid võitlevad pooled ja erapooletu: süüdistaja, kaitsja ning kohtunik. Viimane pidi oma isikus pääle selle, kui ta politsei käest süüdistuse materjali kätte sai, süüdistaja, kaitsja ning kohtumõistja olema, s. t., ise kõik *pro* ja *contra* kokkuvõttes õiglase otsuse tegema. Kuid võib kindlasti öelda, et võitlevate poolte ja erapooletu puudusel iga kolmas otsus kas sihilik ehk teadmatalt õiglusega oli. Kohtupidamine oli kinnine ja salajane ning kõik sündis kirjalikult. Ka otsus tehti kirjalikkude tõenduste põhjal. Elava inimese sõnamõju ei lastud salajasse kohtukantseleisse ja -kabinetti. Eeluurimist, kui ka kohut ei määratu miskid vormid ega tähtjad ja sellepärast

võisid kohtuasjad kantseleist kantseleisse aastakümneid käia ja siin maksis ametnikkude omavoli täiesti, sest kohtualuse õigused ei olnud millegagi kindlustatud ja sagedasti tuli ette, et kohtualune kui uurimise objekt ei teadnudki, milles teda süüdistatakse. Suureks puuduseks oli ka, et kohtualust katsuti igasuguste abinõudega sundida oma süüdi üles tunnistama. Niisugusel korral tehti ka kohe otsus. Praegune kohus paneb ülestunnistuse pääle vähe rõhku. Ta katsub poolt ja vastu tõenduste põhjal materjalset tõe leida, sest igakord ei tähenda ülestunnistus veel tõsist süüdi olemist, kuna formalseks süüdiolemiseks seaduse mõnesuguse normi põhjal sellest küllalt oleks. Vanas kohtus valitses formalne tõde.

Mis otsuse tegemisesse puutub, siis ei käinud siin kohtunik tõetundmise, oma südametunnistuse järele, vaid oli n. n. formalsete tõendustega seotud, s. t., et kohtunik pidi alati otsustama seaduses ettenähtud tõenduste ja nende rohkuse järele. Kui oli näit., öeldud, et iga inimene, keda salakoosolekult leitakse, on poliitilises kuritöös süüdi, ehk iga inimene, kelle juurest veine nuga leitakse, on tapmises süüdi, siis oli kohtunik sellega seotud (kui neid tõendusi veel mitu, siis sunduslikult seotud), ilma et mõnesuguseid teisi tingimisi oleks võinud arvesse võtta, mis asja põhjalikult oleks muutnud, näit., kogemata, ettevaatamata koosolekule sattunud jne.

Kohtu ehituse kohta võiks veel tähendada, et ta täiesti seisuline oli ja et kohtu võim valitsuse võimust ei olnud lahutatud. Seda tarvitas valitsus muidugi oma kasuks, mis laialdasele omavolile maad andis.

20. nov. 1864. a. tehti inkvisitsiooni-kohtule lõpp. Kuulutati, et sellest päevast peab Vene kohus olema õiglane, kõigile ühetaoline, kiire ning suusõnaline.

Milles sündis muutus kohtupidamises?

Kõigepäält lasti pooled kohtutuppa oma õigusid ja huvisid kaitsema. Kaitsemine sünnib suusõnaliselt. Kohus teeb otsuse oma parema arusaamise ja südametunnistuse järele, kus juures ta ainult neid tõendusi silmas peab, mis pooltelt kättenäidatud ja mis asja harutamisest selgunud. Iga tõendust võib ta vabalt tema tõsise vääruse järele hinnata, ilma et miski formalsusest seotud oleks. Kohtuotsuse otstarbeks on süüdi nii formuleerida, nagu süütegu tõesti on olnud, aga mitte nii, et ta ainult määrustele ning seadustele vastaks: materjalne tõde, mitte formalne. Oma õiguskaitsemises on pooled üheõiguslised. Tõe leidmisel ei tohi ühe poole õigused teise kahjuks kitsendatud olla. Iseäranis peavad kohtualuse õigused kaitstud olema, sest vastasel korral muutuks kohtupidamine lihtsaks süüaluse materdamiseks. Kohus on avalik. Salajane ning kinnine kantselei-asjaajamine ei ole säälsallitud. Igal kodanikul on õigus kohtusse astuda ja õigust mõistmist päält kuulata. Avalikkus mõjub kohtunikkude pääle

hästi ning kasvatab rahvas usaldust kohtu vastu, mis vanas kohtus, nagu meie nägime, täiesti hävitatud oli. Kohtualune on riigi kodanik ja kõik tema kodanikuõigused peavad otsuse tegemiseni puutumata seisma. Tema kohta ei tohi põhjendusega ühtegi kahtlust olla, vaid kogu süüdistuse ajal peab valitsema *praesumptio boni viri*: arvamine, et kohtualune õige on. Kui tema kohta ainult kahtlused on, s. t., kui kahtlusi millegagi tõendada ei saa, siis ei tohi kohtualust kunagi kahtlusaluseks, politsei valvuse alla jätta, nagu see vanas kohtus oli; *in dubio — pro reo*: kahtlus — kohtualuse kasuks. Kohtuotsus on ainult kahesugune: süüdi, ei ole süüdi.

Kohtukorraldusse toodud uued põhjused pidid ka kohtu ehituse uueks looma. Literatuuril valitseb riigivõimu eralduse õpetus juba XVIII. aastasaja algusest, kuid tuntud Montesquieu oma klassikalise töö „L'esprit des lois“ ilmutas, kuid tegelikult ei ole see õpetus veel praegugi igalpool maksmas. Venemaal on siin pöördepunktiks 1864. ja 1906. aasta. Idees on riigi võim üks, kuid tegelikult eraldub tema kolme: seadusandev-, valitsev- ja kohtuvõim. Eraldamine sünnib otstarbeliselt. Esimene funktsioneerib seadusandluse alal, teine valitseb antud seaduste piirkonnas riiki sisemiselt ning väliselt ja kolmas valvab, et riigis seadust õieti tarvitataks, et omavoli ega vägivald ei valitseks. Hädaohtlik oleks kahte ehk kolme neist funktsionidest ühe võimu kätte anda. See sünnitaks täieliku omavoli tarvitamise. Näit., kui valitseval võimul oleks ka seadusandline võim, nagu monarhiates, kes talistaks teda siis igal ajal oma meelepäraseid seadusi andmast, ehk, näit., kui kohtuvõim oleks valitseva võimu käes, kas ei teeks ta kõik meelevastased elemendid, nagu poliitikasüüdlased jne. enesele kahjutaks.

Aleksander II. aegsete juristide teenuseks tuleb lugeda kohtuvõimu eraldamist valitsevast võimust Venemaal. Kohtunik oli vana korra aegu kas ise ametnik, ehk kinnitati kõik tema otsused ametnikkude poolt. Temal puudus ka iseseisvus. Iga kõrgem ametnik võis teda ametist lahti lasta ehk teisele kohale paigutada. Kohtu-uuendajad kuulutasid aga kohtuniku iseseisvaks. Sest saadik võis teda kõrvaldada ainult kohtu kaudu ja teisele, kuigi kõrgemale kohale paigutada ainult kohtuniku enda nõusolemisel. Nõnda sai siis kohtunik oma tegevuses vabaks ning võis tõetundmise ning südametunnistuse järele käia.

Kohtu-uuendus tõi ka rahvaesituse kaelakohtusse. Asutati vannutatud meeste kohus, kes ringkonnakohtus otustab, kas kohtualune süüdi on, või ei ole, neis kuritegudes, mille karistus vähemalt iseäraliste õiguste kaotamise kaasa toob. Vannutatud meeste kohus on praegu terves riigis sissesetatud, väljaarvatud Balti- ja Poolamaa, Kaukasus ning mõned kohad Siberis. Praegu kõneldakse vannutatud meeste kohtu asutamisest ka Baltimaale. Vannutatud mehed valitakse teatud korra järele rahva keskel. Maksab varandusline tsensus. Vannutatud mehed teevad

lõpuliku otsuse: ja ehk ei, ainult oma südametunnistuse järel. Ei nõuta otsuse põhjendamist. Appellatsiooni ei ole. Võib kasseerida.

Tähtsaks uuenduseks tuleb ka v a n n u t a t u d a d v o k a t i d e s e i s u s e asutamist pidada. Enne seda ei tuntud Venemaal advokaturi. Teiste nimel asju ajada võis igaüks. Arusaadav, et seda piiramatust kurjasti tarvitati. Võeti altkäe maksusid ja aeti korraga mõlemi poole asju. Kes osavam, libedam ja heldem oli kantseleides, see tegi hääd äri.

Advokatur sai omale seisuslise omavalitsuse ning distsiplinaarvõimu oma liigete kohta, et seisuse eetikat kõrgel hoida. Advokatur on kohtukorralduses sama tarvilik, kui õiglus ise. Vähe-malt meie ei tea ühtegi moderni maad, kus puuduks advokadi seisus. Kuid sellest vaatamata oldi tema vastu mitte ainult Vene seltskonnas umbusklik. N i k o l a i I. silmis oli Prantsuse revolutsiooniline poliitikategelane R o b e s p i e r r e suurematest advokatidest. N a p o l e o n oli valmis igal advokadil keele ära lõikama, kes valitsuse vastu sõna võtab ja vabariiklane R o b e s p i e r r e ise nõudis monarhisti C a p p e t i kaitsja hukkamist. *) Kuigi advokadid seisusesse astudes riigipäale vande annavad seadusepiirides ja riigihuvides töötada, nõuab nende ameti põhjusemõtte õigluse mõtte kaitsmist ning sellepärast on nad monarhistlikes ja isegi konstitutsioonilistes riikides valitsusega alatise vastolus. Sama põhjusega peab ka Vene advokadi vähest loialust valitsuse silmis seletama. Asjata ei ole vannutatud advokadi seisusesse saamine nii suurte raskustega seotud. Näit., 5 aastane vann. adv. abiliseks olek, kuna kohtunikuks juba 3-aastase ettevalmistusega ja eraadvokadiks veel praegu vähese haridusega võib saada. Kuid mida kindlam riik õigusliselt, seda popularsem advokat, kui õiguse kaitsja.

Aleksander II. kohtuseadused on sümpatilisematest uuendustest kogu Vene riigi uuendustes, sellepärast peaks nad laiemat käsitust leidma. Me peaks veel kõnelema rahva keskel valitavatest rahukohtunikudest, mis meil Baltimaal jällel tundmata on, kuid lepime mõne väitega kohtu-uuenduse saatusest.

Radikalne kohtukorraldus sattus, nagu nimetatud, reaktsionilisse õhkkonda ja sellepärast algas kohe kärpimine. Juba päale esimeste protsesside nägi administratsioon, et iseseisev kohtuvõim temale hädaohtlik on. Iseäranis paistis see silma poliitika, ajakirjanduse ja ametnikkude süü asjus. Valitsusele ei meeldinud, et „uulit-sakohtus“, nõnda hakati vannutatud meeste kohut hüüdma, „poliitika-süüdlased“ õigeks mõisteti ja ametnikka karistati, et advokadid kohtus sõnavabadust tarvitasid ning nõudsid õigeksmõistmist kohtualustele, kelle administratsioon oleks ilma kohtuta asumisele saanud. Sellepärast võeti ära vannutatud meeste kohtu kompetentsist 1866. a. novelli järele ajakirjanduse asjad ja 1878. a. novelli

*) „Право“ 1914, № 47, lhk. 3198.

järele poliitilised asjad ja ametnikkude süüteod. 1884. ja 87. aastal kõrgendati vannutatud meeste varanduse tsensust. Valitsusele ei meeldinud ka kohtuniku iseseisvus. Sellepärast anti 1885. a. kohtuministrile luba kohtunikka lahti lasta ja ümber paigutada. Kõige suurema ulatusega oli aga 1889. a. novell, mis Aleksander II. kohtuseadusele laia kriipsu pääle tõmbas. Asutati m a a ü l e m a amet, kes kohtuasjus rahukohtuniku asemele astus ja administratsiooni asjus talupoegade omavalitsuse üle valvas. Sellega anti ametnikule kohtuvõim ja patustati võimude-eralduse põhjusmõtte vastu.

Rõõmustaval moel hakkame aga praeguses uuendatud riigikorras uuesti Aleksander II. kohtuseaduste poole tagasi liikuma ja klub veel mõni aasta, enne kui kõik vead parandatakse, mis viiekümne aasta jooksul sihilikult tehtud. Tähtsaks pöördeks tuleb selles sihis 15. juuli 1912. a. kohaliku kohtu uuenduse seadust pidada, mis maaülemate kohtufunktsionid ära kaotab ja valitavad rahukohtunikud uuesti ametisse seab.

1914. a. on ka Baltimaa õiguslise korra uuenduses juubelik. 9. juulil sai sellest 25 aastat, kui Aleksander II. kohtuseadused meil maksma pandi. Millega 25-aastast viibimist seletada?

Õigusid võidetakse harilikult higi ja verega, kuid sagedasti langevad nad ka kätte annetuseks, ilma vaevata. Kui nad aga kord on kätte saadud, siis võivad neid osavad juristid osava diplomatia abil kaua alal hoida. Viimane väide maksab just meie Balti olude kohta. Siin on palju peremehi olnud: poolakad, rootslased, venelased, kuid keegi neist ei ole suutnud meie Saksa soost maavõimude poolt valmistatud seadusi ning eesõigusi kõigutada. Esimesena kinnitas Balti olud Poola kuningas Sigismund August sakstega tehtud lepingu kaudu: *Privilegium Sigismundi Augusti* 1561. a. Ainult rootslased sõandasid XVII. a. teisel poolel sakste eesõigustele käe külge panna, kui nad need mõisad riigi varanduseks tunnistasid, mille omandamisõigust ei saadud kindlaks teha. Kuid tuli uus maavõitja, kes endise korra jällegi kinnitas: *Peeter Suur* andis 1710. a. tähtsates Liivimaa allaandmise-määrustes sakstele kõik õigused ning omavalitsuse tagasi, mis neil Rootsi valitsuse aegu enne reduktsiooni ehk mõisate äravõtmist oli. Ja kogu XVIII. aastasajal valitses meil piiramata m a a riigi korraldus, *Landesstaat*, kelle eesotsas maamarshal seisab. Ainult XIX. aastasaja teisest veerandist algab huvitav võitlus sakste ainuõiguste vastu: Vene valitsus ja kohalik rahvas ühelt poolt ning sakslased teiselt poolt, milles etteastuvad: valitsus ettepanekute, meelituste, isegi ähvarduste kaudu, rahvas oma kehaliku jõu, rahutuste kaudu ning sakslased kavaluste kaudu. Kuid võitlusest tulevad võitjatena sakslased, kuigi väikeste kompromissidega. 1819. a. vabastatakse Liivimaal valitsuse päalekäimisel talupojad, kuid neilt võetakse selle eest maa ära, mis 1804. a. talupojaseaduse järele talupoja käes päritavas pidamises oli, nüüd aga mõisniku kätte läks, kes teda vabalepingu põhjal võis

tagasi rentida. 1819. a. talupojaseaduse põhjal seati ka talupoegade seisuksline kogukond sisse, korraldati talupoegadele politseivalitsus ja kohus, kuid kõik see jäi mõisniku võimu alla. Sama talupojaseaduse järele eraldati küll orjus- ehk talumaa mõisamaast, kuid juridiliselt ning ka faktiliselt tunnistati kõik maapind mõisniku omanduseks kitsendusega, et orjusmaad mõisnik ainult talupoegadele rendile andmise ehk müügi teel tarvitada võis. Teatava mõisa maade (orjusmaa + mõisamaa) orjusmaa piirkond sünnitas kogukonna. Kogukondist ja mõisatest kujunes kihelkond. Kõigis neis oli aga mõisnik võimumees. Vallakohus oli tema valuse all; kihelkonnakohtus istus tema sees; maakohust võttis ainult siis talupoja asemik osa, kui sääl talupoegade asju seletati. Politseivõim oli mõisniku käes sillakohtute kaudu. Valla kogukonna järele valvas kihelkonnakohtus. Valla ja kihelkonna rahvakooli valitsesid ülemmaakooli- ja maakoolikomisjonid. Kirikus istus isenesestki mõista mõisnik ehk mõisnikumeelne. Ja isegi Baltimaa seadusandlus oli kui mitte *de jure*, siis *de facto* maapäevade käes. Nõnda siis sõna täies mõttes maariik — Landesstaat. Kõik riiklise võimu elemendid — matrikuleeritud Saksa suurmaapidajate käes: seadusandlus, administratsioon ja kohus.

Seletatuga tahtsime näidata, missuguse võimu mõjul meil Aleksander II. kohtuseadused 25 a. viibisid ja missugune oli meil kord enne 1885. a.

Kaheksakümnendates aastates tõusis Vene ametlikus ringkonnas ja seltskonnas Balti küsimus päevakorrale. Venestamise idee mõjul ja selle tagajärjel sünnib 1885—1890. a. vahel meie maariigis tähtis pööre, mis Saksa suurmaapidajate mõjukonna ainult maa omavalitsusse alale jätab. Politseivalitsus seatakse maakonnaülemate, linnapolitsei pristavi ja kordnikkude näol sisse ja kaotatakse sellega sillakohtud ära. Koolide ülemuseks seatakse rahvakoolide inspektorid ja direktorid, siin juures jäetakse aga endised maakoolide komisjonid alale ja sellega on, praegu näit. vallakoolil juridiliselt kolm ülemust: inspektor, maakooli komisjon ja valla-volikogu.

Kõigist neist uuendustest tuleb kohtu-uuendust kõige tähtsamaks pidada. Nagu eespool nimetatud, oli meil vana korra aegu kohtuvõim instantside järele järgmiselt jaotatud: vallakohus, kihelkonnakohtus, maakohus (Landgericht) ja õuekohtu talupoegade jaoskond (Hofgericht). Nende asemele asutati: vallakohus uuendatud kujul, appellatsiooni instantsina ülemtalurahvakohus ja kassatsiooni instantsina rahukogu; siis rahukohus, appellatsiooni instantsina rahukohtukogu ja kassatsiooni instantsina senat; ning ringkonnakohtus, appellatsiooni instantsina kohtukoda (palat) ja kassatsiooni instantsina senat. Talurahva omavalitsuse valvuskord võeti kihelkonnakohtu alt ära ja asutati selleks talurahva kommissarid, kes omakorda kubermangu talurahva asjade komisjoni võimupiiri kuuluvad.

Aleksander II. kohtuseadustesse käivad: 1. kohtuasutuste asutamiskord; 2. kaelakohtu kohtupidamiskord; 3. kodanlise

kohtupidamiskord ja 4. notarial-asutuste-kord. Kõik need osad laiendati ka 1889. a. 9. juuli seaduse põhjal Baltimaade kohta, kuid mõnesuguste muudatustega, iseäranis kodanlikes kohtupidamises ja notarial- ning kreposti-asutustes, mis kohalikkudest tingimistest ja Balti eraseadusest olenevad. Liikumata varanduste ja nende pääl lasuvate laenude (hüpotekide) registreerimiseks asutati Vene vanemate notariuste asemel, kes ringkonnakohtu juures on, meil kreposti jaoskonnad rahukogude juure.

Kaheksakümnendate aastate kohtu- ja politsei-uuendusele tuleb kohaliku Saksa võimu murdmises ja õiguskaitse jalaleseadmises suur tähtsus anda. Seda tähtsust vähendab meie silmis ainult uuendustega kaasas käiv venestustung, mis aga oma hädaohtu meie kultuurilise arenemisega ja Venemaa poliitilise uuenduse süvendamisega ning kodanliste õiguste kindlustamisega kaotab.

K. Einbund.

Sundusline ja vabatahtline karskus.

Venemaad võib nüüd karskuse küsimuses suurte sündmuste maaks nimetada. Mõni aasta tagasi ei tundud veel tema laialistes rahvaste hulgas alkoholi hävitavat mõju. Inimesed ajasid kõiki oma majapidamise toimetusi kogu laia riigi piirides ainult alkoholi õnnistusega. Kui sel ajal keegi oleks julgenud tõendada, et needsamad inimesed, kes nagu alkoholisse ära uppunud olid, ilma uimastava vedelikuta läbi võivad saada, siis oleks niisugust meest meelevigaseks ehk koguni hulluks või ässitajaks peetud ja tema oleks oma elukorteriks väga hõlpsasti hullu- või vangimaja saanud.

Nüüd on aga need inimesed juba mõnda kuud sellest varemalt nii tarvilisest vedelikust ilma. Tahes või tahtmata tõusevad küsimused keelele: kuidas peaks see ometi võimalik olema? Ja kas ei ole nii häkiline „kuivaks jäämine“ kuidagi mitte loomulisele edenemiskäigule kahjulik?

Nende küsimuste pääle peame rahva enese käest ja tema majanduslise elu käigust vastusid otsima.

Arusaadavalt on karskuse ajajärk meil küllalt veel nõnda lühike, et meie sellest kuigi põhjalikku vastusid eespool ülesseatud küsimuste pääle saada ei või. Kuid siiski on selle mõne üksiku kuu pikkusest karskest ajajärgust meil mõndagi märgata, mis tõendavad, et rahvas ilma alkoholita läbi saab ja üleüldine rahva karskus, kuigi see ka meil iseäraliselt järsku tuli, majanduslisele edukäigule kuidagi takistuseks ega kahjulik ei ole.

Ennem aga, kui seda küsimust lõpulikult ära vastata, kas võib Vene riigis täieline karskus sunduslise määruse järele nüüd järeldavalt maksuma jääda, vaatame esiteks pisut neid aluseid, mille pääle täielist alkoholita olekut üleüldse põhjendada võib.

Nagu teame, on karskuse küsimuse lõpuliku otsustamise kohta kahesuguseid arvamisi olemas. Ühed arvavad, et alkoholi tarvitamine täieliselt inimese vabast tahtmisest oleneb. See tähendab: alkoholi tarvitamise kohta ei ole nende arvates inimese pääle mingisugust välist mõju olemas, vaid iga üks võib oma vabast tahtmisest otsustada, kas ta alkoholi tarvitab või mitte. Inimestele on tarvis selgeks teha, kui suurt kahju alkohol neile saadab ja nad jätavad selle tarvitamise kohe maha. Juba lapse eest pääle peab sellepärast inimessoole kodus ja koolis alkoholi kahju selgitatama. Terve ühiskond peab tahtmisjõu poolest nõnda tugevaks ja vastupidavaks kasvama, et see iialgi midagi oma tahtmise vastu ei tee ja sellepärast sunduslised määrused ja seadused asjataks saavad.

Selle vaate päätuum seisab selles, et inimest arvatakse täiesti iseenese üle valitseda võivat, kui ta seda aga ise tahab. Teadusemeeste seas on selle üle kaua mõtteid vahetatud. Ühed arvavad, et inimene oma tegudega täiesti oma tahtmise võimu piiris seisab, kuna teised sellele vastu vaidlevad ja tõendavad, et inimese tahtmise vabadust välised mõjud suurel määral ära piiravad.

Kui kuulus filosoof Spinoza omal ajal tähendas: „Inimesed petavad ise ennast sellega, et mõtlevad endid vabad olevat. See arvamine põhjeneb õieti selle pääl, et nad tahavad oma tegude juures iseteavad olla, kuid ei tunne neid mõjundisi, mis nende teod ära määravad. Sellega, kui nad ütlevad, et nende teod olenevad nende tahtmisest, tunnistavad nad, et sõnu räägivad, millest neil kõige vähematki aimu ei ole.“ Sel ajal vaieldi juba ägedalt teadlaste seas inimese tahtmise võimu piiride üle. Vaheajal on see arvamiste lahkumine ükslugu selgema kuju omandanud.

Kui neid kahesuguseid vaateid inimese tahtmise vabaduse kohta tegeliku eluga võrdleme, siis märkame, et niisuguste teadusemeeste arvamine õigem näib olevat, kes tõendavad, et inimese tahtmine välistest mõjudest ja ajaloo edukäiku juhtivatest teguritest oleneb. Selle tõenduse põhjenduseks võime terve rea faktisid ette tuua. Isegi niisugustest ühiskonna kihtidest, kes ajaloolise materialismuse ilmavaatetest kõige kaugemal seisavad ja igal juhtumisel inimese tahtmise vabaduse ja individuumi pääle oma õpetust põhjendavad, võime lugemata arvu sarnaseid näituseid saada, mis tõendavad, et inimene oma tahtmisega mitte vaba ei ole.

Võtame keskaja mungad ja nonnad. Need olid inimesed, kellel ideale ilmavaate kohast tahtmisjõudu ei puudunud. Kuid nad ei julgenud oma tahtmisjõu sisse uskuda ja läksid sellepärast kloostrisse, et mitte patu sisse langeda. Ja asi ei olnud isegi kloostri patu pärast muidu kindel, kui pandi korra üleval hoidmiseks ka säääl valjud sisemised määrused ja seadused maksma.

Ja kui meie suuri ja paksusid seaduse- raamatuid sorime, siis näeme et need kõik ainult selleks kokkuseatud on, et inimesi nende kalduvustest ära hoida.

Mis nüüd alkoholi tarvitamisesse puutub, siis võime märgata et üksiku inimese tahtmine siin õige vähe korda saata suudab. Suurem osa joodikuid tunnevad ja teavad tihti väga hästi alkoholi kahjuliku mõju ja tahaksid selle käest lahti rabeleda, kuid neil puudub selleks silmnähtavalt tahtmisjõud. Ühiskondline olukord, mis nende ümber valitseb, mängib nende inimeste tahtmisjõuga nagu kass hiirega.

On üleüldine nähtus, et mitmesuguste teadusemeeste, kirjannikkude, kunstnikkude j. t. kõrgemal hariduse astmetel seisjate ühiskonna liigete seas väga palju ja suuri joodikuid on. Keegi ei või ometi arvata, et neil inimestel alkoholi kahjulik mõju majanduslise, tervislike ja moralse elu pääle tundmata oleks. Nõndasama võiksime öelda, et klassiteadlisel töölisel alkoholi kahjud väga selged on, kuid ta joob siiski. Töölisele tulevad alkoholi hävitavad pildid iseäranis alasti silmade ette. Tööline, perekonna isa joob oma viletsa palga natukese ära ja teab seda tehes väga hästi, et tema ise ja ta perekond, selle tagajärjel näljas, poalasti ja puudulise korteriga peavad elama. Ta kirub tihti järgmisel päeval pääle porojommitamist alkoholi mustaks ja mullaks ning töötab oma perekonna ees pisarsilmil, et ta alkoholi enam ialgi oma suhu ei võta. Tuleb aga järgmine palgapäev, siis unustab mees oma pühama töotuse, oma kallimad kohustused perekonna ja iseenese vastu ja — joob. Ta joob, mitte sellepärast, et ta alkoholi hävitustööd ei tunneks, vaid sellepärast, et ümbritsevad olud teda seda teadmist ära unustama sunnivad.

Väga tähtsa tunnistuse annab meile veel alkoholi tarvitamise kohta vabatahtline karskustöö. Vabatahtlist karskustööd on meil kui ka võõrsil palju aastaid jätkatud. Kas on selle läbi kusagil alkoholi tarvitamine vähenenud? Selle küsimuse pääle on isegi kõige ägedamad karskustegelased sunnitud vastama: ei, alkoholi tarvitamine on igal pool ükslugu kasvanud. Isegi meie venas-rahva soomlaste juures, kus karskusliikumine väga laialine on olnud, pole alkoholi tarvitamine, pääle selle ajajärgu, kui maal kogukonnad alkoholi allikad kinni sulgusid, mitte ilmaski üleüldine tarvitatud alkoholi määr vähenenud, vaid alaliselt kasvanud.

Eespool toodud nähtusid lühikeses kokkuvõttes selgitades, võime julgesti tõendada, et alkoholile kindlate piiride panemiseks mitte üksiku inimese tahtmisjõud ei aita, vaid selleks üleüldiseid sunduslisi määrusi ja seadusi tarvis läheb.

Minu poolt seni ettetoodud näitustest võib ehk lugeja järeldama hakata, et ma vabatahtlist karskustööd täiesti eitatan. See ei ole aga õige. Vabatahtlist karskustööd ja selle tagajärgi ei saa keegi täiesti eitada. Sellel on ja jääb sellest hoolimata, kuigi üksi selle pääle põhjendades mitte üleüldist karskust maksma panna ei saa, ühiskonna kasvatusline mõju karskuse küsimuse põllul. Ja see kasvatusline külg on üleüldise karskuse maksmapanemise korral enam kui tarvilik. Oleks meie suures riigis karskuse sisuline kasvatus sügavamale juurdunud olnud, kui

ta tõepoolest oli, siis poleks praeguseid sunduslisi määrusi alkoholi keelu asjus mitte nii suureks ja ootamata üllatuseks peetud, kui seda nüüd näeme. Siis poleks ka vast kahjatsejaid topsitajaid nõnda palju olnud, kes nüüd ase-ainetega oma janu kustutavad.

Maailma sõja tähtsus saab Venemaale praegu juba kahes ühiskonnale kasutoovas nähtuses avalikuks. Ühest küljest viis see teda karskuse küsimuses suure sammu edasi, teisest küljest sai riigi sisemine edenemine kasvamiseks nagu uut mulda. Sõja algusest saadik on sisemises tööstuses nähtused ilmsiks tulnud, mis ilma sõjata eneste pääle vast kaua veel oodata oleks lasknud. Näituseks oli pääle sõja algust kohe puhastatud puuvillast suur puudus, sest et see seni kõik valmis ainena väljamaalt sisse veeti. Paar kuud tagasi ilmus aga juba esimene oma vabrikute valmistatud puuvill tarvitusele, mis oma väärtuse poolest väljamaa omast sugugi halvem ei ole.

Muidugi ei või ju sõja hävitavaid järeltusi keegi Venemaa kohta väheseks pidada, kuid need saavad eespool toodud nähtuste õlul siiski kergemad ära kanda ja pääle sõja lõppu hõlpsamad paranema olema.

Juba üksi alkoholile surmaotsuse kuulutamine, mis ainult sõja läbi võis võimalikuks saada, omandab riigi ja rahva majanduses nii suure tähtsuse, mis meie praegusel silmapilgul enestele ettekujutadagi ei oska. Sõda tegi, mitte üksi Venemaa rahvastele, vaid tervele maailmale selgeks, et ainult sundusliste määruste ja seaduste läbi ka sääl, kus rahvas nagu vägijookide merde ära uppunud on, hävitust külvajale alkoholile surmahoopi võib anda. Pääle selle on see nähtus kõigile selgeks teinud, et häkiline alkoholi surm ei riigile ega rahvale õnnetuseks ei ole, vaid enesega alati ainult õnne kaasa toob.

Joh. Kirkmann.

Popi ja Huhuu.

1.

Sel hommikul tõusis Isand väga vara.

Ümmarguste ähmaste ruutude kaudu voolas natukene rohekas-halli valgust. Tuba oli veel pime, ja Isand süütas küünla vasksel jalal.

Ta ajas punase pihiku selga ja sinised püksid jalga, kõik aeg kangesti kõhides. Siis kängitses ta jalad ja tõmbas musta maani ulatava kuue selga. Kui ta kingapandlaid sidus, tuli tal kõva läkastus.

Ta ohkas, võttis paela ümmarguste mustade helmedega ja hakkas neid näppude vahel veeretama, ise tasakesi huuli liigutades.

Popi omal asemel valvas tema toimetusi pruunide niiskete silmadega. Ta tundis nende helmede lõhna. Neis oli midagi imal-kanget, ja nad ei meeldinud talle. Isanda nägu oli ikka siis igav ja kurb, kui ta helmi veeretas.

Isand jäi vait ja vaatas liikumata küünla leeki. Tema lumi-valge pää oli ette kummardud ja värisevad sõrmed veel koos. Küünla taht põles pikaks, hakkas suitsema, kuid Isand ei pannud seda tähele.

Ta oli viimasel ajal üleüldse imelik. Ta tuli hilja öösel koju, istus küünla juures, murdis leiba, kuid unustas söömata, pidas palukest käes ja rääkis iseenesega.

Öösi kuulis Popi Isandat läbi une raskelt ohkavat. Siis tõusis ta üles ja lähenes Isandale. Ta liputas hända, lakkus Isanda käsa ja katsus teda kõigiti trööstida. Kuid Isand ei tunnud seda.

Ta näis hirmsaid unesid nägevat, nagu Popigi, kui talle viirastasid tundmatud länavad, täis võõraid vihaseid koeri.

Isand ohkas veel kord, tõusis üles, pani päha karvamütsi suure nõõbiga kesk päälage, puhus küünla, kükitas Popi ette ja patsutas teda selga.

„No — no — no!“ häälitsetes ta armastavalt ja silitas koera sammetpehmet pääd. Popi sirutas tema käe all, liputas hända, haigutas ja ulatas oma rulliva keele kaugele välja.

Kui hää oli ometi Isand, kui ta sääls tema ees istus, must kuub põrandal voldis! Ta nägi vaevalt tema pehmet naeratust hommiku videvikus.

Kuid siis tõusis Isand üles ja läks nurka, kus Huhuu suur puur seisis. Miks peaks ta ometi tema juurde minema! mõtles Popi kadedalt ja jooksis Isanda kõrval, kõik aeg hända liputades.

Kuid Isand ei annud Huhuule midagi, nagu Popi oli kartnud. Ta ainult ähvardas teda sõrmega ja ütles noomivalt: „No — no, sina säääl.“

Huhuu oli alles praegu ärkanud. Ta oli unine ja tal näis külm olevat. Ta hõõrus õlga vastu puuri ja pidas ühe käega kuklast kinni. Isanda ähvarduse pääle urises ta ainult kurgu häälega.

Siis pööras Isand ümber. Popi jooksis ta ees turu korvi juurde, mis seinal rippus, kuid Isand ei pannud seda tähelegi. Norus pääga astus ta ukse juurde.

Väljas oli valgemaks läinud. Lahtise ukse kaudu paistis sakiline müür ja peen torn ning selle taga roheline taevas.

Otse Popi nina ees lükkas Isand ukse kinni. Ta kuulis, kuidas Isand aeglaselt üle õue läks, värava lukust lahti keeras ja jälle lukku pani. Siis jäi kõik vait.

Popi seisis mõne silmapilgu kinnise ukse taga, pää viltu, üks kõrv pahurpidi, ja kuulatas. Kuid ta ei kuulnud enam midagi. Siis pööras ta tagasi.

Ta ei too täna liha, mõtles ta pettunult. Juba mitu päeva ei ole ta toonud. Kuid miks ta ei too? Tal oleks see nii kerge.

Ta tegi paar ringi ilma miski otstarveta toas. Tema küüned käisid kriipa-kroõpa ruudulisel põrandal. Tema pikk händ ja terav nina jooksid peaaegu maad mööda.

Oli veel nii pime, et ta komistas ja omi kõveraid põlvi asju vastu löi. Oli vana naha ja mööbli lõhn. Aga pääle selle tundus veel kõigil pool Isanda sõbralik mälestus.

Oli veel liig pime, jahe ja lgav, et valvada. Popi pööras tagasi omale matratsile ja tõmbas kerasse. Oli nii hää lamada, isennast soendada, tukkuda ja unistada.

Nüüd läheb Isand tänavaid mööda, mõtles ta. Palju tänavaid, palju majasid ja isandaid. Kuid ükski pole nii hää kui see maja ja see Isand.

Ta avas teise silma ja vaatas üles. Väljas oli veelgi valgemaks läinud. Kaks rida ähmaseid ruutusid õhkus roosalt. Põrandal näisid varjud.

See on parem Isand kui ükski teine, mõtles Popi ja pigistas silma kinni. Tema tarkusel ei ole piirisid. Ta läheb välja tühja korviga ja tuleb tagasi, korv täis liha. Kes võib seda teha pääle Isanda!

Popi avas jälle silma. Oli veelgi valgemaks läinud. Toas oli nii valge, et täistopitud krokodilli nahk laes selgelt näha oli. Säääl ta mustas, jalad laiali ja lõuad lahti. Kuid Popi teadis, et see oli surnud. Ja rahulikuna sulus ta jälle silma.

Või kas ta ei olnud näinud teisi isandaid! mõtles ta. Oma Isand võttis ta vahel kaasa. Säääl oli neid äraarvamata palju tänavatel ja turgudel. Kuid kõik nad olid nii tigidad, et Isand ta nende pärast ahelas pidi pidama.

Kuis oli ta nii hää Isanda saanud? mõtles ta. Ta oli ise hää, sellepärast oli tal nii hää Isand. Ta oli selle teeninud. Tigidatel tänava-koortel on ka tigidad tänava-isandad.

Kuis oli ta siia juhtunud? Ta ei teadnud omast minevikust midagi. Talle näis, nagu oleks ta alati olnud. Ainult tema olemine lõppes äkki nagu miski musta müüri ees.

Oma kasvamist ei olnud ta tähele pannud. Vaevalt mäletas ta, et kord tema käpad pehmemad ja selgroog painduvam oli.

See oli siis, kui maailm veel nii naljakas oli, kui ta asju elavatest olevustest eraldada ei suutnud ja mööblilegi hända liiputas. Kauge aeg, äraarvamata kauge aeg!

Oli nii hää mõtelda ja unistada. See oli peaaegu niisama hää kui elada ehk veel paremgi. Sest unistustes oli Isand alati temale hää ja Huhuule kuri, ning söögist ei olnud iial puudus.

Ta ärkas äkki sellest, et kirp teda kesk selga pures. Ta löi hambad vihaselt selja karvadesse. Siis sirutas ta ja haigutas.

Ta oli kaua maganud. Tuba oli täis heledat kullakarva valgust. Ülemine aken, milles kuus ruutu tinases raamis oli, oli lahti. Väljast kuuldus varblaste sirin.

Popi käis paar ringi toas, nuusutas põrandat ja õhku, lähenes siis uksele ja tuli otsusele, et Isand veel tagasi ei olnud tulnud. Ta oli kauaks ära jäänud.

Popi kõndis edasi, kogu aeg terav nina põrandal. Näis, nagu ei oleks jalad pääd kannud, vaid pää jalgu vedanud. Ta riivas astjakirstu, lõuka ja raamaturiiuli lõhnade piirkonda.

Vanad lõhnad, kuid igal hommikul ometi uued ja õpetlikud. Oli imelik, et väliselt samasugused asjad oma loomu poolest nii mitmesugused olid.

Läbi kirstu lõhnasid vanad tinataldrikud ja kannud. Lõuka juures lõhnas torupilli magu, pihid, nahklööts ja kaks suurt õllekruusi, kumbki omal viisil. Raamatutes oli naha, koi ja juudi lõhn.

Kuid kõige paremad lõhnad tulid ometi köögist. Ja Popi jooksis oma nina taga ajades sinna. Ainult ta pikk händ vilksatas poikvile jäänud ukse vahel nagu siug.

See oli kõrge ja kitsas hoone, mille keskel neljakandiline lõugas oli, millest alt lai ja üleval ikka kitsamaks ja kitsamaks minev korsten otsejoones üles tõusis. Lõukas mustasid raudkolmjalad, pannud ja nõgised orad.

Popi tõstis koonu üles ja liigutas märgi sõõrmeid. Lõhnas nõgi. Läbi korstna lõõri kuuldus siingi varblaste sirin.

Ka siin oli palju kasutuid lõhnu, mis ei rooga ega üleüldse midagi ei tähendanud. Ka siin oli Isand tina ja vaske sulatanud ning kõrtisid keetnud, mida ta ise ei söönud ega ka teistele pakkunud.

Ka siin oli rohelisi retorte, lähkrid, toope, tinapudelid, kruuse pikavartega pisukesi pannusid ja palju muud raudkraami.

Kuid siin-sääl imbus õrn juustu, rasva ja liha lõhn poti kaane vahelt. Köögi laud hoovas lõhnu, mis Popi sõõrmeid ägedalt liikuma ja südame kloppima panid.

Siis tundis ta jälle äkki maa, rohu ja vee lõhna: nurgas suures vitskorvis olid segamini kurbitsad, melonid, lillekapsad, artishokid, porknad ja tomatid.

Popi süda läks vesiseks, ja ta tuli köögist välja. Ta jäi kesk tuba seisma, nagu oleks katsunud midagi meelde tuletada, mis ta ära unustanud.

Äkki liigutas Huhuu, ja nüüd tuli Popil meelde, mis ta oli unustanud: Isand ei olnud kodus.

Huhuu liigutas jälle, ning Popil tuli kohe teine mõte: Vahest on Isand tagatoas, magab või istub laua juures ja on vait? Ning ta läks sinna.

Selles toas olid hoopis teistsugused aknad kui eelmises. Need olid laiad piidad, mida lugemata-värvilised, mitmesuurused ja mitme-kujulised pisukesed ruudud tinastes raamides täitsid.

Kui päike heledasti paistis, siis langes valgus põrandale, seinetele ja mööblile sinililla, oliiviroheliste ja kosheniilipunastena lap-pidena. Ja neis lappides võis näha inimeste päid, vonakesi, lil-lesid ning tähti.

Õhtupoolikutel tuli Popi siia end soendama. Iga värvilapp andis isesugust sooja. Popi tõstis koonu üles ja vaatas pilusilmil klaase. Talle näis, nagu oleks iga värv ise viisi lõhnanudki.

Toa ühes nurgas punase baldakiini all, millest tolmused nõö-rid tupsudega alla rippusid, oli Isanda voodi. Muu osa tuba oli peaaegu ääreni täis mööblit.

Siin oli kõike hunikusse kuhjatud, nii et sammu ei võinud astuda: mosaiik-ustega kappe, nahktoole ja vanu kellasid, mis tunde, päivi ja kuusid näitasid, maa ja taeva kaartidega.

Siin oli spinette, gitarresid ja noodipulte, raudkaantega juudi-raamatuid, kiivrid ja mõõku, klaasiseid ja metalliseid peeglid, vaipu, patju ja kuldseid ning purpurikuubi.

Ja laest rippus kullatud laevamudel: Mehed istusid kahes reas laeva lael ja masti-korvis seisis mees punases feskis ning näitas kaugele. Meeste keskel kesk lage istus kuningas troonil, kroon pääs, õun ja valitsuskepp käes.

Seda mudelit vaatles Popi tihti, nina üleval ja kõht peaaegu vastu maad. See oli igatahes midagi tõelikku, midagi olevat, mil-let olemuse kohane lõhn oli.

Kuid selles toas oli ka palju pettust ja valet. Võiks öelda, siin oli otse viirastusi ning unenägusid.

Siin oli isandaid, kes ometi isandad ei olnud. Oli võõraid koeri, hobuseid ja linde, kes ainult näisid olevat. Ja siin oli roogi, mis kellelegi isu ei äratanud. Nende olu oli niisama tühine ja petlik kui unenägudes.

Nad olid nimelt seintel, kangal, varisenud kuldraamides.

Siin olid pildid, mis esitasid seinu, täis roogitud loomi, sisi-kondi, kopse, keeli, päid ja nahku.

Siin olid lauad tallede, hanede, luikede, kalkunite, haugede, forellide, lutsude, angerjate ja merevähkede virna all.

Ja siin olid korvid nagu küllussarved, täis tomate, peterelli, küüslauki, sparglid, artishokke, kurbitsaid ja lillekapsast.

Aga siin olid veel pildid viinakobarate, kapjuliste faunide ning põgenevate nümfidega.

Ja seinavaip esitas jahti; nooredmehed mandoliinide ja neitsid tuilindudega, õhus paabulinnud ning papakoid.

Ja siin oli pilt kirikute, tuulikute, saameeste ja raagus metsaga jäise soo rannal, mida õhukene lumi peitis.

Ning sääl pimedas nurgas mustunud kobrus kangas, mis esitas väävilendu nahkhiirte, põislendajate, muikude, tiivangerjate ja ninajalgsetega.

Kõik viirastused olid omil paigul, kõik unenäoliked isandad naeratasid seintel, kuid tõelik Isand ei olnud siin.

Popi lähenes voodile. Ta nuusutas Isanda argikuube ja tema öömütsi ning liputas neile hända. Nad tuletasid talle nõnda Isandat meelde, et ta silmi suludes teda lõhna järele nägi.

Kuid see oli ometi paljas ettekujutus ja pettus. Ja Popi tuli jälle kurvalt eestuppa.

Päike paistis läbi pudelipõhja taoliste ruutude. Huhuu puuri ümber värises kuldne tolmu. Oli vaikne. Varblased ei siristanud enam. Ja — korraga tundus Popil õudne.

Ta hakkas kärsitult tuba mööda edasitagasi jooksuma, ühtesoodu nuutsudes, nagu üksi jäetud laps.

Miks ei tule Isand? küsis ta. Miks ei tule Isand? Kuhu on ta jäänud? Ta ei ole iialgi nii kaua ära olnud. Kus ta on? Kus ta on?

Siis istus ta matratsile, tõmbas hännaga enese ümber, kuulatas, nuutsus vahetevahel tasakesi ja väristas nahka piha ümber, nagu oleks tal külm olnud.

2.

Kuid Isand ei tulnud. Aeg kulus, juba oli keskpäev mööda, — kuid ta ei tulnud. Päike pööras enese teisele poole, ainult lüngi riivasid ta kiired veel ähmu aknaid, — kuid Isand ei tulnud ikkagi veel.

Huhuu kõndis ägedalt omas puuris edasi-tagasi. Nähtavasti piinas teda nälg. Ta lõgistas puuri pulkade kallal, ulatas siis oma käe küünarpääni välja, korjas salati lehti ja pistis aplalt suhu.

Kui imelik ta oli, kui ta sääl kükitas; nagu vastu puuri pulke ja kaks kõhna kätt välja sirutud, nagu vana naine, kes kangast seab.

Popi vaatas pilusilmil oma seltsilise poole, pää maha painutud. Tema silmad käisid Huhuu käte järel. Kes on Huhuu? küsis ta eneselt mitmes kord.

Ta tundis ennast, — ta oli lse. Ta teadis ja tundis ka Isandat. Ta teadis ka teisi võõraid koeri ja võõraid isandaid. Kuid kes oli Huhuu?

Sääl ta istus, salati lehekene käes. Tema sõrmed olid kõhmad, õrnad ja süsimustad, nagu oleks tal peened nahkkindad käes olnud.

Kõrb-hallid karvad katsid kogu ta keha. Ta juuksed kuklas olid püsti, sest ta hoidis tihti säält käega kinni, nagu oleks tal päävalu.

Isegi ta nägu oli karvane, ja sellepärast ei saanud iial aru, mis ta mõtles, kas ta rõõmus või kurb oli. Ta võis tundide kaupa liikumata omade kurbade silmadega vaadata.

Ta oli kahtlemata halb. Mitte muidu ei oleks Isand teda puuris pidanud. Iialgi ei võetud teda kaasa, ja ta ei teadnud tänavatest, turgudest ning teistest isandatest vist mitte midagi.

Ta ei olnud seda väärt, otsustas Popi. See oli talle paras, et ta puuris oli. Roogagi anti talle palju halvemat kui Popile: salatit, õunu ja muud mitte-söödavat.

Kuid ometi, Huhuu oli nii Isanda sarnane; ta kõndis kahe jala pääl ja tal olid sõrmed. Kes ta oli? Kas mõni teine isand? Üks kuri ja tige isand, keda peab kinni pidama?

Nälg vaevas Popit. Ta tõusis, läks oma saviastja juurde ja võttis säält luu. Selles ei olnud liha, kuid närida võis teda aja- viiteks ometi.

Ta näris mõne silmapilgu pörandal kõhuli lamades ja esimeste käppadega konti hoides. Kuid sellest tuli ainult vesi suhu.

Siis jättis ta luu sinna paika, tõstis koonu üles ja vaatles aknaid. Ta südant pigistas valu ja miski hirmus aimus.

Korraga läks päike pilve alla. Tuba muutus esiteks kollaseks ja siis tuhakarvaliseks. Kuuldus, kuis tuul paar korda korstna lõõris tõmbas, ja siis rabises kaks-kolm suurt piiska aknaruudule.

Popi nuutsus kõvemini ja kergitas korda mööda esimesi käppe, neid silmapilguks konksu tõmmates, nagu oleks ta jääl istunud.

Mõni silmapilk jätkus seda igavat ja jahedat vaikust. Kuuldus ainult Popi peen ja õrn vingumine.

Huhuu istus ja kuulatas. Siis äkki turtsatas ta, hüppas kaks korda nelja küünarnuki pääl, peatas, kuulatas, prahvatas kõledalt naerma ja hüppas jälle, nii et luud kolksusid.

Popi tõmbas hirmunult laiad taksikõrvad ligi pääd. Kui õudne, kui õudne oli! Kus oli Isand?

Siis hakkas Huhuu püstijalu puuris edasi-tagasi jooksuma, kätega kord ühest, kord teisest pulgast kinni haarates ja neid võngutades.

Õredad kollased pilvetordid ruttasid päikesest mööda, toa valgustus muutus igal silmapilgul. Popi nägi selles tuhkkes videvikus ainult, kuis Huhuut nagu musta varju edasi-tagasi heideti.

Siis raksatas äkki puuri uksepeel. Huhuu peatas silmapilgu, — ja kuuldus, kuis tuul aknaid vastu lõõtsus. Siis tõukas Huhuu ust, — see läks tasakesi pärani lahti.

Huhuu oli ehmatanud, ta ei olnud seda ootanud, ta ei teadnud, mis teha. Siis lähenes ta avausele, istus lävele, väga ettevaatlikult ja tagasihoidlikult, käega piidast kinni hoides.

Popi vaatas omalt madratsilt hirmunult tema poole, pool-istuli, tagasääred konksus, küür seljas ja karvad püsti.

Huhuu istus ainult silmapilgu sääli imestades. Siis ajas ta rinna ette, vajutas lõua vastu rinda, tõmbas hänna kõveraks ja astus puusast kinni hoides kaks väikest sammu Popi poole.

Ja siis korraga turtsatas ta ja näugus ning hüppas!

Popi vajus huluvana kerana astjakirstu alla. Sääli jäi ta lõmitama, sest kirstualune oli madal. Ta süda lõi nõnda, et ta küüned põranda kivil rabisesid, kuigi ta ise liikumatu oli.

Esiteks oli mõni silmapilk vaikust. Siis kuulis ta, kuis Huhuu pehmetel kätel põrandal kõndis, siis peatas ja jäi vait.

Popi roomas tasakesi kirstu ääreni, nii et ta silmad nägema ulatasid.

Väljas oli õhtu jõudnud, toas oli videvik.

Kesk hämarat tuba kükitas Huhuu ja sõi salati lehte, mõlema käega sellest kinni hoides. See lõppes otsa. Siis vaatas ta ümber ja nägi suurt purpurlist vaipa, mis üle tahatuppa viiva ukse oli visatud.

Ta lähenes vaibale, katsus sõrmedega narmaid ja rapsas siis käega vaipa. See langes alla ja peitis enesega Huhuu. Ta vaasis selles mõne silmapilgu hirmunult, kuid pääsis siis vabaks ja taganes, kõik aeg umbusklikult vaiba poole piiludes.

Ta hakkas jälle toitu otsima. Ta leidis laual mõne lilleoa ja sõi need. Siis juhtus ta köögi lävele, ja kohe oli ta aiavilja korvi kallal.

Popi kuulis, kuis ta porknaid pures. Kuid siis näis tal teine nõu tulevat. Ta sikutas korvi vangu mööda tuppa ja lükkas ümber. Kurbitsad, melonid ja tomatid veeresid põrandal laiali.

Ta istus nende keskel ja sõi vaheldamisi õuna ning lillekapast. Popi oli temast ainult mõni samm eemal, lõug vastu külma põrandat vajutud ja teine esimene käpp teisel pool lõuga.

Ta mõtted olid hirmu pärast segi. Ta vaatas Huhuu poole violettide silmadega, karvad kuklas püsti.

Huhuu jättis varsti söömise pooleli ja hakkas suurt kurbitsat põrandat mööda veeretama. Hämaras toas kuuldus ainult kurbitsa naging ning Huhuu paljaste jalgade müdin.

Kuid siis veeres kurbits laua alla pimedasse ja Huhuu kaotas ta. Ta peatas. Tuba oli hämar, ja ta näis seda kartvat.

Tagatoa aknast hõõgus õhtukuma läbi punase klaasi. See tuba oli õhtuti valgema ja säält voolas eestupagi lahtise ukse kaudu kahvatu valguse joon.

Huhuu jäi umbusklikult lävele seisma. Siis astus ta mõne sammu, ja Popi nägi, kuis tema peen karvutu händ ukse piida taha kadus. Siis kuuldus riiete kahin ja Huhuu üksik naeru katse, ning siis ei kuuldunud enam midagi.

Popi ootas kaua hirmust põksuva südamega, kuid kõik jäi vait. Siis roomas ta tasakesi kirstu alt välja ja lähenes kartlikult tagatoa lävele.

Läbi kirju akna imbus kitsas joon tumepunast ja tumevioletti ehapuna. Purpurist baldakiini all Isanda voodil istus Huhuu, Isanda

öökuub seljas ja öömüts pääs, kuue kaelus üle kõrvade tõmmatud, ning magas.

Popi vaatas teda mõne silmapilgu liikumata, koon voodi poole tõstetud. Siis taganes ta tasakesi jälle kirstu alla ja roomas värisedes kaugemasse nurka.

Tema väikesed ajud olid segi minemas. Miski uni, miski jamps sündis ta ümber, tema aga lömitas kirstu all, koledusest värisedes.

Mis oli juhtunud? Ta ei teadnud seda isegi. Kuid midagi õudset, midagi arusaamatut oli liikvel.

Kuna ja kuidas oli see juhtunud? Popi katsus meelde tuletda: Isand oli kodust ära läinud, ta oli istunud ja ootanud Isandat. Siis läks päike ära, tuul tõusis, tuba oli kollane, Huhuu hüppas puuris —.

Kuid mis oli siis sündinud? Mis oli sündinud kollases hämaruses? Kes oli rullinud purpurist vaipa, kes oli veeretanud kurbitsat põrandal.

Kus oli Huhuu? Oli see Huhuu, kes baldakiini all istus, kollane kuub seljas ja punane müts pääs?

Toas oli kottpime, väljas niisama. Tuul lõõtsus vastu aknaid ja seinu. Siis hakkas vihma rabisema, esiti harva ja siis tihedalt, mitu tundi.

Kus oli Isand nüüd? mõtles Popi. Kuhu on ta läinud? Kuhu on ta jäänud? Kas ta tuleb?

Ja kogu öö läbi valvas Popi külma seina ääres, vabisedes külma ja hirmu pärast. Ta kuulas vihma kurba rabinat ning ootas Isandat. Kuid Isand ei tulnud, ei tulnud iialgi enam.

Alles hommiku koidikul suikus Popi silmapilguks. Ja ta nägi und:

Oli õhtu, ja tema oli ühes Isandaga teel koju. Taevas oli tuhkhallides madalates pilvedes. Tänavad olid hämarad ja läksid silmnähtavalt hämaramaks.

Popi ei teadnud, kust nad tulid. Nad olid juba väga kaua teel. Tänavale järgnes turg ja turule tänav, kuid kodu ei tulnud ikkagi veel.

Popi vantsis väsinult, ühelt kõveralt jalalt teisele vaarudes, neid lõputuid mudaseid tänavaid. Oli nii imelik, et kõik nii hall ja tühi oli.

Isand läks tema ees, pää kumaras ja küür seljas. Ta astus väsinud sammul, Popit nõõri otsas talutades, tahavaatamata ja peatamata.

Kui väikeseks ja kõhnaks oli Isand jäänud! Tema must kuub lohises maad mööda ja tema pääd ei olnud nahkmütsi all nähagi.

Popi väsis ikka enam ja enam. Ta jäi Isandast ikka kaugemale. Tema nõör tõmbus sirgeks ja Isanda käsi paindus kaugele taha. Isand ise aga sammus peatamata ja tahavaatamata.

Popi vaatles õhtu hämaras Isanda kätt. See oli väikene ja karvane. Tema sõrmed olid süsimustad ning pikkade küüntega. Ja korraga tundus Popil nii õudne.

Kust nad tulid? Kuhu nad läksid? Ja kes talutas teda nõöri otsas? Oli see Isand?

Nimeta hirm haaras äkki Popi südame kesk halli hingetut tänavat. Ta vabises üleni ja ei jõudnud enam minna. Kuid eesmineja sikutas teda kaasa, tahavaatamata ja peatamata.

Nii läksid nad veel mõne sülla. Popi nõrkes ikkâ enam ja enam, nii et ta peaaegu järel lohises. Tema kaelus surus kurku ja nahk ta otsaesisel läks volti, nii et tal raske oli silmi lahti hoida.

Siis äkki mõistis ta koledas hirmus: ei, see ei olnud Isand! Ja ta löi käpad vastu ning tema küüned kriiksatasid kivil. Nõör pidi tema pää otsast kaksama.

Siis käänas eesmineja esimene kord pääd ja vaatas taha, ning Popi nägi tema nägu —.

Hädaldava kisaga kargas Popi astjakirstu alt kesk tuba, üleni vabisedes. Ja selsamal silmapilgul nägi ta Isandat seisvat tagatoa lävel, käega uksepiidast kinni hoides, argikuub seljas ja öömüts pääs.

Mõne lühikese silmapilgu vaatas Popi teda uimaselt, minutise rõõmu riivatud. Kuid siis tõusid karvad tema kuklas äkki püsti ja tema silmis kujunes ääretu hirm:

See oli seesama, keda ta oli näinud unes!

3.

Sellest päevast algas nende ühine elu. See oli tõde, viiras-
tuslikum kui uni, ja uni, hirmsam kui tõde.

Popi ei teadnud, kus elu piirid lõppesid ja unenägu algas. Ta ei usaldanud enam kumbagi, ning elas päevast päeva, vabisedes kahe äärmuse vahel.

Hommikutel ärgates, kui päike tuppa paistis ja ta eneses uut elujõudu tundis, oli tal veel lootust, ärgata sellest jamsist.

Endine Isand tuleb koju, mõtles ta, võidab Huhuu, paneb uuesti puuri, ja õnnelik elu algab jälle.

Kuid see oli paljas unistus.

Varsti kuulis ta Huhuu räuskamist teisest toast, ja peatselt ilmus ta isegi lävele.

Tal oli pea iga päev ise ülikond. Ta avas kapid ja pööras kirstud pahurpidi ning ajas enesele selga, mis meeldis.

Tundide kaupa ehtis ta end peegli ees nagu laps mängides. Ta asetaskolm peeglit nurka, servad koos, ja vaatles edvistadss end kord eest, kord tagant.

Ta kallaskolm juukseõli selga ja hõõrus omi põski kui naine, kes mingib. Siis käänaskolm selja peeglile ja püüdis oma kukalt näha, silmad pahurpidi.

Ta oli õnnelik ja rõõmus kui laps. Neil silmapilkudel oli ta leplik, ja Popi võis kartmatult põrandal söögi jätiseid nuuskida. Huhuu ei lasknud siis end millestki segada.

Tema maitse riiete valikus oli kõige imelikum. Ta ajas vahel kolm ülikonda pääliti, ehk ta pani kasuka alla ja särgi pääle ehk siis ilmus ta jälle täiesti alasti, ainult kübar pääs ja pitskrae kaelas.

Ta tuli vahel rüütli mustas sammetkuues, kroogitud käiste, tressitud kaeluse ja suurte läikivate nõopidega, põueoda vööl.

Ehk ta oli vahel kui kometi-näitleja, tumepunases kuues, millel suur kõht ette õmmeldud, ning helepunases kolmeharulises kübaras, mille harudes kuljused kõlisesid.

Või ta tuli, ehitud kui kuningas laevamudelil: purpurmantlis, piibernahkse voodri ja lohiseva hännaga, keed kaelas.

Kuid siis ilmus ta äkki kui tõusnud surnu, kolletanud linarüüs, must rist rinna kohal ja pääkott otsaesisele tõmmatud.

Kuid ometi oli ta riiete kandmises korratu. Ta käristas riideid lõhki, rebis nad tunni pärast seljast ja unustas põrandale. Ta leidis muid asju, mis teda huvitasid.

Kõigepäält ta sõi. Ta avas kõögikapid ja võttis esile söögikirstudest, mis kätte sai. Ta krõbistas karaskid ja biskviite. Mis üle jäi, pillas ta põrandale. Ja neist toitit end õnetu Popi pimedatel öödel tasakesi seinääril liikudes.

Pääsjalikult sõi Huhuu aga aiavilja. Siis toppis ta põse täis lehttubakat ja muid vürtsisid. Need meeldisid talle. Tema suu hakkas vett jooksuma, ja ta sülitas kui meremees.

Tema päev kulus mängudes. Ta kogus purpurist vaibale heledaid pallikesi, kunstasju, lauariistu ja helmi. Neid võis ta tundide kaupa pihus veeretada kui laps nipkikive.

Ta istus vahel ka laua taha tööle. Kuid tal ei olnud endise Isanda püsivust. Ta lõi katki prilli klaasid, murdis jala päält gloobuse ning rebis raamatud lõhki.

Ta istus põrandal ja rullis pergamendi lahti, kuid selle asemel, et silmadega uurida, katsus ta seda hambaga. Ja ta viskas rulli kõlbmatuna eemale.

Siis kangutas ta lahti suure seinakella. Ta murdis ära tunninäitajad ja rebis masinavärgi välja. Käsa silmi ees hoides uuris ta pisukesi rattaid ning kistavarsi.

Ta lõhkus ja hävitas. Ta rikkus pildid, aknad ja peeglid. Ta kiskus seintelt alla ja laekadest välja, mis aga suutis, kuid ei pannud enam midagi tagasi.

Ta tuletas kõigiti meelde Isandat, ja ometi oli ta midagi hoopis muud. Ta oleks võinud olla hää ja tark, kuid ta ei tahtnud seda. Sest ta oli juba ükskord tige ning halb.

Kuid kõige hirmsam oli ta õhtupoolikutel, kui ta mängust väsis. Siis hakkas ta Popid piinama, ja tema tigidusel ei olnud piiri.

Ta kihutas teda tuba mööda taga, pildus köögiriistadega ning torkis ta mööbli alt raudoradega välja.

Ta lõi talle kepiga päha, kallas vedelikka kaela ja pistis ta kõrvad täis aukusid. Popi ainult vingus ta käes hirmust ning valust.

Ta katsus vahel küll vastu panna. Ta klähvis kirstu all vihaselt haukuda ja lõi hambad larinal orasse, millega Huhuu teda torkis. Kuid kõik oli asjata.

Tema ainus päästepaik oli astjakirstu alune. Kuid see oli liiga madal, nii et tema jalad sääl all veelgi kõveramateks kasvasid. Et ta tihti liig ruttu sinna pidi põgenema, siis kulusid karvad ta kuklast ja seljast, ning tema nahk oli kobras.

Ta sai viletsalt süüa ja kannatas päevade kaupa hirmsat janu. Tema magamine oli rahutu ning täis hirmu, kuna uni tõelikkust täiendas.

Ja tema aju pimenes. Tema mälu jäi väga nõrgaks, ja ta ei suutnud enam vahet teha mineviku ja oleviku, tõe ning viirastuse vahel.

Ta kaotas sideme endisega. Tal oli veel hämar mälestus mineviku õnnelikust elust, Hääst Isandast ja kaugest Kuldsest Ajast. Kuid see oli viirastuslik, oli niisama kui uni ning pildid.

Millal oli ta näinud Hääd Isandat? Sellest oli ääretu aeg, kui ta läks. Oli see täna, eila, kuude või aastate eest?

Ta unustas ikka enam ja enam Hää Isanda hääle ja näo. See muutus uduseks ning kadus kui kauguses.

Üksi unes nägi ta teda veel selgemalt. Ta nägi tema lumi-valgeid juukseid ja pehmet naeratust. Ta ärkas, ja talle näis, nagu oleks teda Hää Isand hüüdnud.

Kuid kui ta täiesti virgus, siis nägi ta ainult tõelikkust: Kurja Isandat ja rüüstatud tuba.

Ta ootas vahel veel kedagi tulevat. Ta ei teadnud, kas Isandat või keda. Ta kuulis mõnikord koguni hääli üle müüri ja puukot-tade klobinat tänaval. Kuid keegi ei tulnud.

Ja ta leppis uue Isandaga. Ta oli harjunud kedagi kartma ja austama. Ta oli vana, haige ning ogar. Temale sai sellestki Isandast.

Ta teadis küll, et see õieti Huhuu oli. Kui ta seda enam muust ei oleks tunnud, siis vähemalt lõhnast.

Kuid ta kaotas usu lõhnadesse, nagu ta oli kaotanud selle muusse. Tema haistemeel läks sandiks, ja ta eksis lõhnades. Kõik oli petlik maailmas, isegi lõhnad!

Ta vahetas ära mõlemad Isandad. Õieti sulasid nende olemused ühte. Need olid ainult sama isiku kaks poolt.

Ja nagu ta oli imetlenud kord endise Isanda tarkust, hää-dust ja ilu, nii imetles ta nüüd uue Isanda kurjust, tujukust ning inetust.

Peaaegu kõik tegi uus Isand vastuoksa, võrreldes endisega, kuid ometi peitus selleski salatud tarkus ning saavutamatu osavus.

Kui endine Isand ukse kaudu oli käinud, siis tegi seda nüüdne Isand akna kaudu. Ta hüppas lauale, lükkas akna lahti ja kadus. Popi jäi imetledes kesk tuba ootama.

Ta võis vahel tundide kaupa õues olla. Mis ta tegi, seda ei teadnud Popi. Kuid talle näis see niisama saladuslik ja tähtis olevat, kui endise Isanda äraolu kodust.

Huhuu tassis vahel riideid, raamatuid ja patju õuue. Asemele tõi ta õuest halge, tühje ankruid ja teliskiva.

Ta täitis kirstud õlgedega ning ammutas aknast kapaga vett sisse.

Tal näis olevat teistsugune arusaamine asjade väärtusest. Ja ta muutis tubade lõhnad põhjalikult.

Ta jäi vahel kauaks ära, ja toas oli hääletu. Siis hakkas Popil tema järele igav. Ta oli rahutu, ta jooksis ühest toast teise ja nuutsus kui endise Isanda järele.

Ta oleks tahtnud, et ta oleks tulnud ja teda kas või löönud, kui ta aga ainult ei oleks pidanud üksi olema.

Mis aga kõige imelikum, — ka uus Isand näis Popi eest hoolitsevat. Ta tegi seda küll omal kalgil ja tujukal kombel, kuid Popi oskas seda ometi hinnata.

Ta tõi nimelt kord liha.

Ta oli kaua ära, ja kui ta tagasi tuli, oli tal võõras turukorv kaasas. Selles oli aiavilja ja leiva all päntsak verist liha.

Huhuu kummutas korvi põrandale, ehmatas verest ja läks eemale. Popi aga haaras liha, puges kirstu alla ja näsis seda mitu päeva.

Kuid sellest päevast pääle tõusis Huhuu väärtus Popi silmis ja ta mõistis, et see oli tõesti Isand.

Pea pärast seda ronis Isand veel kord üle müüri. Kuid ta tuli varsti tagasi, ja tänava-koerte käre haukumine saatis teda.

Tema kuub oli narmastes, nahk lõhki, ja tema käpad jätsid veriseid jälgi, kuhu nad puutusid.

Tema ronis kõige üksildamasse nurka. Sääl ravitses ta kaeblikult urisedes omi haavu, ja oli kaua haige.

Siis tundis Popi, kui lähedal ta temale õieti oli. Ta lähenes talle öösiti ja hommikuti nagu endisele Isandalegi, et oma haletsust ja kaastunnet avaldada.

Isanda sinihallid karvatud silmalauad olid kinni, kuid ta hingas nii tasakesi, et tema uni põgus ja erk näis. Tema näol oli sügav tõsidus ja ta lohus põsed olid ime-kurvad.

Ja Popil tuli temast hale. Ta muretses nagu vana teener oma jälle lapseks saanud herra eest:

Kui vanad ja vaevased olid nad mõlemad! Kui üksikud ja mahajäetud!

Nende elu muutus veelgi kurvemaks. Päevad olid lühikesed ja päikesekehvad. Hommikust õhtuni sadas külma vihma.

Popi värises matratsil. Huhuu oli enese vaipadesse mässinud, oli kohmetu ja kange mängima, istus lõdisedes ning tuimalt enese ette vahtides.

Ühel päeval leidis ta köögist väikese ankru ja veeretas tuppä.

Ta pani kõrva veereva ankru vastu ja kuulatas, — sees sulises. Ta nuusutas tapiäuku, — oli ime raske, magus ja uimastav lõhn. Siis kangutas ta tapi eest.

Sellest päevast pääle hakkas ta jooma.

Tal ei olnud enam muud muret ega muud rõõmu, kui aga pää täis sõada.

Ta ärkas hommikuti, pää pohmelusest raske, karvad kõhnal näol püsti ja silmad punased. Siis tõstis ta ankru suu juurde ja võttis tihedate söömudega, kuni tuju hääks muutus.

Varsti kakkas ta tantsima ja tralli lööma. Ta kargles ja kepsutas kuni väsis. Siis istus ta jälle põrandale, tõstis ankru ja jõi nii, et punane viin kahes joas põski mööda jooksis.

Ja joobnuna jäi ta magama, ankur süles, käed ankru ümber ning nägu naerul.

Nii meeldis ta Popile. Ta tuletas sarnasena meelde kedagi teist, kes ka õhtuti tule juures oli istunud, kannu tõstnud, muhelenud ja enesega rääkinud. Aga kes, — selle oli Popi unustanud.

Nüüd ei kartnud ta enam Huhuid. Nad magasid ühes ja soendasid üksteist. Purjus Huhuu otsis Popi pääd ja Popi lakkus tema käsa.

Nad joobusid mõlemad, Huhuu joomisest ja Popi pääasjalikult viina lõhnast, mis kogu maja täitis. Ja nad ei mäletanud enam midagi.

Kui üks ankur tühi oli, otsis Huhuu teise. Nüüd oli talle selleks iseäralik anne. Ta aimas lõhna järele, mis tuju tõstis. Ta avas pudelid ja tõmbas tapid eest — ning jõi.

Ühel päeval hakkas lund sadama, laia kui villa. Kahvatu kuma langes lakke, ja värvid muutusid. Läbi katkise akna hõõgus lume jahedus ja vaikne tuulehingus kandis räitsakuid rüüstatud mööblile.

Kaks vana joodikut tõstsid pääd, — kõik oli nii valge!

Kuid kõigepäält: viin oli otsas. Vaevalt oli Huhuu pärast uinakut alata saanud, kui ju lõpp tuli. Ja ta tuigerdas kööki uut otsima.

Ta otsis kaua, kuid ei leidnud enam midagi. Ta pildus vana koli ümber ja pööras kõik pahurpidi. Siis leidis ta viimaks mürgiselt lõhnavate kruuside ja kannude hulgast, kuhu endine Isand omi keediseid oli valanud, ühe nõu.

See oli neljanurgeline karrast kast, igast servast kinni joodeud. Kuid Huhuu arvates pidi siin viin olema. Ta arvas isegi selle lõhna tundvat. Ja ta tuli kastiga tuppä tagasi.

Sel päeval oli Huhuu seljas punane vateeritud vammus. Popi istus ta ees, koon üleval ja pikk händ vastu põrandat.

Huhuu katsus kasti avada. Ta urgitses küünega ja katsus hambaga. Siis tõstis ta kasti üles ja viskas vastu põrandat.

Kuuldus hirmus plahvatus ja leek tõusis kuni laeni. Huhuu lendas vastu üht ja Popi vastu teist seinat. Ning maja vajus müüri pooleks.

Friedebert Tuglas.

J. Barbarus.

Nägemus.

. . . Jäin seisma unistaja vaibudes
 Vee kaugustesse, väsind vetetõrde,
 Täis õhtund päiksekihvti, vahul suuga merde
 End kastsid laotused ja viimsed kiirteparved
 Mul jooksul ulatasid oma katsesarved . . .
 Neid suutsin suudleda ja vähe toibudes,
 Näen säääl, kus kustund horitsondid,
 Nüüd tõusmas viirastused — tondid :
 Kõik kiskjad loomad, nastulised maod,
 Ürgelajad, kes seni püsind paos,
 Kes täitsid ilma kui veel oli kaos,
 Kel muskliks raud ja kihvaks teras, — ime, —
 Neil Adam pole mõistnud anda nime,
 (Neist puudu museumis kondikava jaod!).
 Neid üksi nägin, — hirmust looma tõugu
 Üksteisi neeldes, laotamas lõugu :
 Kel murdus kihv, kel argus kõhust soolik,
 Kel sorgu lõug, kel saba losa, — poolik,
 Nii joobnud verest — kaosi sumbund aurus,
 Ju võitu pühitses jälk eluk — ihtiosaurus,
 Kui häkselt tulehülge vete vahus
 Sai nähtavale — laintest lahus, —
 Ilm vaikis järsku sõjakärast :
 See oli võitlus päikse pärest . . .

Eesti draama 1913. aastal.

1913. aasta Eesti dramatilist toodangut läbi vaadates, paned need kümme-kond läbi loetud raamatut teatud pettumuse-tundega kõrvale: veel ei ole see kirjandusline kultuur, mis luules ja jutustavas proosas võitusid on saavutanud, Eesti draamat sugugi puutunud, väljaarvatud vast ehk üks erand. Jälle peame oma lootused aasta pääle edasi lükkama.

Rikas ei ole läinud aasta ka dramatiliste toodete arvu poolest; kui O. Lutsu „Kapsapää,“ „Pärijad,“ „Ärimehed“ ja „Paunvere“ maha arvata, kuna need ainult raamatuna ilmumise kaudu läinud aasta toodangusse kuuluvad, jääks uudistena järele kõigest neli tööd: Eduard Wilde „Pisuhänd“, O. Lutsu „Laul õnnest“, Heino Anto „Merepojad“ ja F. Karlsoni „Kalevipoeg ja Sarvik“.

O. Luts on meile oma kolme ühejärgulise ja „Paunvere“ kaudu tuttav, kui laia rahvanalja heitev ja elu kopeeriv kirjanik. Mõtleja inimesena eluveidruste keskel viibides ei ole talle tähelepanemata jäänud madalamal seisva ümbruse veidrad ilmutused. Isegi hoolega on O. Luts seda kõike tähele pannud ja mees pidanud, nagu kaasa elatud memoarisid kunagi. Memoarilist laadi kannab kogu O. Lutsu toodang, nii novelli kui ka draama alal, kuid sõna paremas mõttes. O. Lutsule on omane mingisugune talupoja humoristik, mis ennast ei lase siduda poolharitud maitsega, vaid maha murdes selle kilpkodanlise maitse seadused esile tungib kogu algjõulise hooga. See algjõuline hoog ja poolharitu maitse eitamine ongi, mis O. Lutsu töödele meeldivuse laenab, ka nende silmis, kellele see lai nali võõrana tundub: see ei ole Jannseni epigonide taltsaks tehtud, peenem naljatamine, vaid juba kaugelt sarnasem Jannseni naljadele ning loomulikuna ja realsena tunduv rahvanali oma esialgses tuseduses ja jõus.

O. Luts peab nähtavasti oma kirjanduslise loomise pääala dramatilises luules ja selleks annab talle kahtlemata palju õigusi ja põhjust tema elav dialog, mis oma rahvalikkusega võidab ja köidab. Meie näeme kirjandusajaloos, et elav dialog saagedasti ainsa eeldusena ja põhjusena kirjanikka jutustava proosa alalt dramatilisesse luulesse juhib. Dialog on, nagu epigrammi, kokkusurutud, kõige suurema potentsiga märgusõnad, mis vastastikkusele tegevusele, võitlusele põhjust ja hoogu annavad. See makstab nii draama kui ka novelli dialogi kohta. Lähemal vaatlusel tahaksime siiski vahet teha draama ja novelli või romani dialogi vahel. Jutustavas proosas võib dialog ilma koonduseta mitmeti ja mitmele poole laiali valguda, lühemaks ehk kauemaks ajaks paigal püsida ja liikudes vähem reeglipärane olla. See laialine vabadus aga puudub draama dialogil: viimane on kõigepäält tsentrifugalne; kogu tegevus on koondatud ühe keskkoha ümber ja see tingib, määrab ära dialogi potentsi ja selle sihi. Siit jookse-

vad kõik lõngad välja ja see keskkohk määrab ära alatasase liikuvuse, mis just dialog kõigepäält kandma peab, et dramatilist harendust, iga draama ilmtingimata tarvilist, nõnda ütelda algjoont saavutada. Sest ilma dramatilise harenduseta jääb iga draama sisemiselt paigal püsivaks, liikumatuks ja ei olegi sellepärast õieti draama, vaid dialogiseeritud novell.

Päale nende üleüldis-tähtsate, dramatilise luule pääjoonte esitamist ühejärguliste juure üle minnes, tahaksin tähendada, et dramatiline harendus ühejärgulises dramatilises tootes võib olla vähem, kuid rohkem koondatud, ühel pinnal liikuv; kuid ka sedagi kõike rohkem välimusliselt, pinnaliselt, kuna aga dialogi potents ehk suuremgi peab olema, kui tahetakse saavutada liikuvuse ilmet paigalgi püsides.

O. Lutsu ühejärgulistes on dialogi hoog, jõud, potents õige suur ning selle kandja, dialog ise, elav, liikuv. Neis nagu kogu oma naljamängulises toodangus oskab Luts tabada kõigile arusaadavaid nalja keeli, kuigi tema poognatõmbel ehk sügavam tundmus puudub ja nali selle tõttu rohkem pinnapoolseks püüab jääda, olukordade naljana ununeb. Aga ka see olukordade nali voolab hooga: meie unustame esteetilised konarused ja maitseme neist hoolimata. Nii „Kapsapääd“ ja „Ärimehi“, kuna „Pärijate“ nali nagu pikale on venitatud: pilt on liiga liikumata, mis päälegi stereotüüpilised laused ja ütelused suurendavad.

Harilik nähtus dramatilises luules on nõrk esimene ja viimane vaatus: draama sidumine ja lõpulik lahendamine. Meisterlikkus, millega näit. H. Ibsen sõlme seob ja seisukorra selgitab esimeses vaatuses, ongi kogu ilma dramatilises luules eeskujuna mõjunud. Ilmkahtlemata on O. Lutsul dramatilise konflikti sidumises teatud osavus, kuid vähem hästi näikse tal seisukorra selgitamine õnnestavat: see mis draama saamisel põhjuseks, kui ka kogu eelmine sündmustik ei esine jõurikka plastikaga, vaid paljugi jääb olukorrast veel järgmiste vaatuste selgitada, nii „Paunvere“ teine vaatus. O. Lutsu nõrk külg on aga kahtlemata viimane vaatus. „Paunveres“ aitab ta ennast ja hoiab kogu vaatuse päälvee vananenud *qui pro quo'dega* ja päälegi mitmekordsetega, mis lugejale ja vaatajale piinlikkudena tunduvad.

Draamale sõna kitsamas mõttes oma „Laul õnnest“ üle minnes, on O. Luts kiitvate arvustajate juures fiascot kannatanud. Kuigi selle draama esimesed kaks vaatust õredapoolsetena tunduvad, ei saa salata, et autor oma tehnilistes võtetes enam kogevana esineb.

Mis aga „Laul õnnest“ dramatilise väärtuse purustab, on asjaolu, et kirjanik kaks elementi segamini on paisanud. Tundub nagu elaks autor mingis ülemineku ajajärgus, kus ta ise oma endistele kalduvustele selga pöörata tahab, ei suuda ennast aga vanadest jumalatest täiesti vabastada ja uute kummardamises tundub kohmetus, mingi vale toon. See on laia rahvaliku realismuse ja stiliseeritud draama vaheline võitlus. See on üleminek elu ko-

peerimisest elu kunstilisele ümbertöötamisele. Sellest need lahkeliid selles draamas: ei ole veel kirjanik vabanenud endistest, kaugelt kergematest võtetest ega pole ta suutnud ka aine ümbertöötamise uuesse metoodisse seda võrd süveneda, et stiili üle valitsemises võnkumisi ära hoida.

Kahtlemata saab ükskord kirjandusajalugu O. Lutsu nende kirjanikkude hulgas nimetama, kes dramatilisel alal tüüpustega kujutamises viimase sõna on ütelnud, vahest küll ühes Eduard Wildega. Luts lõpetab vana ajajärku meie näitekirjanduses ja lõpetab seda andrikkalt. Kas O. Lutsul aga ka jõudu jätkub ise uut ajajärku alustada, see on küsimus, mille vastamiseks meil praegu andmed puuduvad, mis praegu veel varane on. O. Luts töötab dramatilisel alal tüüpustega, nagu seda ka A. Kitzbergi dramatilises toodangus näeme. Kuid dramatilised tüüpid, see on tarviline edenemine, millele järgneb iseloomude dramatiline luule, kus puuduvad tüüpuste kindlad piirjooned, kujude kindlad algained. Tüüpustega kujutamisele omasel viisil lõikab ka O. Luts, muutes mis muuta vaja, oma kujusid, mis ehk küll iseseisvalt loodud, kuid meile siiski vähe shablonilised tunduvad, nagu iga tüüp.

„Laul õnnest“ realistlikud kujud tunduvad enam õnnestanutena, kui need, keda autor oma mõttekujutuse järele on loonud: stiliseeritud kujud on marionettidena esinevad inimesed, kes aga kumbki ei ole, ei inimesed ega ka marionetid. Meie ei saa neid kummanagi võtta ega kummanagi armastada.

Kahesugune stiil, kahesugune käsitusviis ongi, mis O. Lutsu draama lõhub, kaheks osaks purustab, nagu kaks võhivõõrast olust, mis on pandud kõrvu liikuma, ilma et nad kokku pörkaksid. O. Lutsu ühejargulised ja „Paunvere“ laskis oletada, et nende autoril vähem eeldusi iseloomude õrnade alatoonide, iseloomude peente luuleniitide sebumiseks ning keelemuusika võimsate akkordide võtmiseks leidub. Nendest oletustest, iseäranis kahest esimesest sunnib meid loobuma sama autori hilisem toodang, kuna viimast oletust autor seni veel pole ümber lükanud. Kui O. Luts keeles muusikalisi akkordisid võtma hakkab, langeb ta sentimentalismusesse. On ju harilik nähtus, et need, kes realse eluga nii sitkete sidemetega on köidetud, nagu O. Luts oma kirjanduslise toodangu algul, igapäevasest elust end vabastada püüdes tahtmata teisesse äärmusesse langevad: sentimentalismusesse. Isegi meie väikeses kirjanduses ei puudu selle väite tõenduseks otse klassiline näitus: Jaan Lintrop. Ja kui veidralt ei tundu nad siis uues miljöös. Kuigi „Laul õnnest“ mitte just algusest lõpuni ebaõnnestatuks ei tule lugeda, — siin on ikkagi kaks õige korralikku vaatust, iseäranis esimene, — ei saa sellele draamaile siiski suuremat tähendust anda, kui kirjaniku edenemise pöörde-koha oma: „Laul õnnest“ tähendab O. Lutsu toodangus murrangut, selle draamaga lõpetab autor oma edenemise esimese järgu ja algab ühtlasi ka uut. Veel ei

ole autor vanast sedavõrd vabaneda suutnud, ega ka uut sedavõrd omandada jõudnud, et uues ühtlane olla.

Nähtavasti tunneb autor isegi seda kahepaiksust, milles ta sipleb, uue ja vana vahel heideldes. Ning kui ta tunneb end sentimentalsuses liiga kaugele minnud olevat, siis püüab ta ennast mõne hädavõttega vee pääl hoida: laseb Hannese Jõuramile haamriga pähe lüüa. Küll ei ole kahju Jõurami küsitava väärtusega päaluust, vaid kahju on, et O. Luts sarnaste hädavõtete, millede väärtus alati väga kahtlane on, ka oma draama viimase vaatus ja sellega ühtlasi kogu draama kunstilise väärtuse purustab, rusude alla matab, nagu Hannes langeva kellatorni rusude alla maetakse.

Ümbertöötus oleks „Laul õnnest“ juures ehk paljugi päästa suutnud, iseäranis mis viimasesse vaatusesse ja viimastesse etteastetesse puutub. Viimane vaatus — see näikse ka O. Lutsule komistuskiviks olevat, nagu seda A. Kitzbergi, Chr. Rutoffi juureski tähele panna võime. Ka „Paunvere“ viimases vaatuses aitab autor oma draamat igasuguste *qui pro quo* de abil vee pääl hoida. Hää on esimene vaatus; langemist märkame teises vaatuses, kus koolimajas Ärakute partei mürgelt teeb ja kooliõpetaja seda oma saamatusega kroonib. Nõrk on aga viimane, kolmas, vaatus, juba sellepärast et tegevuse niit mitmes kohas katkestatud on.

1913. aasta dramatilise kirjanduse naelaks on kahtlemata Eduard Wilde „Pisuhänd“.

Kõik meie viimase aja kiire arenemine kannab oma otsa ees tõusikluse märki, iseäranis selgelt aga tunduvad selle märgi eitavad küljed meie seltskondlises olemises. Muidugi avaldub Eesti tõusiklus end kõigepäält ja kõige suuremal määral meie elu majanduslisel poolel, kuid vastukaja ei puudu ka vaimlisel alal.

Kui meie kirjandusele mõnelt poolt etteheiteid on tehtud, ta ei peegeldada küllalt selgelt meie seltskondlist elu, mis kirjandusest kõrgemal, enam arenenud olla, siis oleme meie mõnigi kord pidanud tähelepanemist selle pääle juhtima, kui vähe kristalliseeritud veel meie seltskondline elu ise, kui segased isegi selle piirjooned on. Kui tunnistama hakata meie maa talupidajate, linna majaomanikkude ja haritlaste püüdmisi, siis võib neile kõigile omastada ühise ilmena mingi pinna loomise ja kindlustamise püüdeid, rühkiinist ja küünarnukkidega teetegemist oma uue pesa poole, kuna suurem hulk mitte oma isade radadesse ei astu, vaid vanast seisusest lahkudes, enamasti hariduslistel põhjustel, uude olukorda ennast sisse nihutades, nii ennast olukorra kui ka olukorda enese järele painutada püüab. Tõusikluse ilme on omane nii maa talupojale, kui ka linna majaomanikule ja haritlasele.

Eesti draama on esimesena seda tõusiklust kujutanud: nii A. Kitzbergi „Kauka-jumal“ kui ka Eduard Wilde „Pisuhänd“ on ühe ja sama aine käsitusele pühendatud ja see on: Eesti tõusik.

A. Kitzberg on selle kandjaks maa suurataluniku valinud ja sellest draama loonud, vähe sentimentalse, arhitektoniliselt mitte

just kõige paremini õnnestanud, kuid suurepärane tüüpus Mogri-Märt suudab siiski üksikuid pilta koos hoida. Eduard Wilde on Eesti tõusikluse kandjaks linnast majade ja kruntidega angeldaja majaomaniku valinud. Keskkujule, vana Vestmannile, nagu kohaseks ümbruseks haritlase Ludvig Sanderi paigutanud. Ning need kujud on naljamänguks tarvitatud.

„Tabamata ime“ puhul täendasime selle draama puuduste pääle ja oletasime, et Eduard Wilde esinemine naljamänguga lootusrikkam tohiks olla. Meie oletus on kõige hiilgavamalt täide läinud: Eduard Wilde on kunstiväärtuslise naljamängu loonud, mis niihästi oma tehnilise külje kui ka kujude väljatöötuse poolest paljunõudlikugi arvustaja ees hääkskiitmist võib leida. Tegevus on koondatud ja argneb ilma vahelülideta ja hüpedeta. Nali ise on dialogidesse paigutatud, väljaarvatud ainult üksikud olukorra naljad Piibehele juures.

Eesti arvustajate etteheide autorile, nagu oleks ta oma naljamängu väiklase idee pääle rajanud: Eesti Kirjanduse Seltsi pilkamine ja kättemaksmine, ei ole küllalt põhjendatud. Meie arvates on „Pisuhänd“ pilke-näidend Eesti tõusiklusest, mille harunka Eesti Kirjanduse Seltsil pilkealuste kildas tuleb olla, aga üleüldiselt on seda pilget, mis nimetatud seltsile osaks saab, seda võrd vähe, et keegi, kes vähegi erapooletult asja pääle vaatab, siit naljamängu ideed, kandvat osa ei või otsima hakata.

„Pisuhänna“ pää kuju on vana Vestmann. Võib küll olla, et autor teda just esimesele plaanile pole tahtnudki mahutada, aga kui hästi läbiviidud tüüpus omandab Vestmanni kuju näidendis pää taskuse. Vana Vestmanni kuju on palju ühtlasem, sirgejoonelisem linna-tõusikuna, kes majade ja kruntidega angeldab, kui Mogri-Märt maatõusikuna.

Ehitus-insener Ludvig Sanderis esineb meile haritlane-tõusik iseloomulisi isiklisi jooni vähe avaldades, aga seda rohkem jällegi tüüpilisi omadusi ilmutades. Läbitöötuse poolest on see kuju vähem järjekindel ja ühtlane. Tiit Piibeheleht — Eesti bohemi ilma edustaja, Eesti kirjanik vast ehk küll vähe liigagi karrikaturliseks monutavas peeglis vaadelduna, koondab esinedes küll pea kõik tähelepanemise enese pääle, rohkem küll oma olukorralise karrikaturlusega, ei ole aga siiski mitte küllalt reliefne kuju, ei oma individualisusega ega ka tüüpusega, vaid jääb lähemalt analüseerides ikkagi õige kahvatuks, kuigi ta näitelavale ilmudes nalja sünnitab. Ja Naljavana osa täidab Tiit Piibeheleht päris rahuloldavalt, iseäranis vähem peenemaitselise publikumi juures.

Mathilde ja Laura on õied Eesti suur-kodanliselt taimelavalt. Esimene tundub oma eitavate omadustega enam realsena kujuna, kui idealiseeritud Laura, kes Eduard Wilde kõigile idealsetele naistele omast verepuudust näikse põdevat.

Kõike kokkuvõttes jääb „Pisuhänd“ siiski Eesti ainukeseks kunstiväärtuslikeks naljamänguks. Kord Eesti näitekirjanduse ajalugu kirjutades tähendab ajaloolane J. Kunderi „Kroonu onu“ ja

Eduard Wilde „Pisuhännaga“ meie dramatilise luule arenemises kahte ajajärku ära.

Meil jääks veel kahest näidendist kõnelda H. Anto „Merepojad“ ja F. Karlsoni „Kalevipoeg ja Sarvik“.

Kui raske on sellest kirjutada, kus sa oma lootustes petetud oled! Nende ridade kirjutajat valdab ka sarnane meeleolu, kui Heino Antot nimetada tuleb. Juba mõni aasta on sellest mööda, kui H. Anto esimese draama läbi loetult kõrvale panin. Näha oli: inimene on draamasid lugenud, mõistab dramatilisi silmapilkusid näha ja tabada. Mis sellest, et kõik nii kaotiline veel on? Küll see ajajooksul kaob. Kahjuks ei ole see aga ajajooksul H. Anto juures kadunud, vaid rutiniks tardunud. Võõrsilt loetud dramatilised võtted on arvustamata omandatud ja igapäevaseks tarvitamiseks võetud. Selle kõige juures näikse H. Antot mingisugune hirm valdavat, et dramatilistest silmapilkudest küllalt ei jatku ja ta kuhjab neid üksteise otsa ja lööb seega ise sõjariistad oma käest maha, nõrgendab ise oma dramatiliste võtete mõju. H. Anto on nagu mõne väikese näitelava näitleja, kes puhvetiski kangelase liigutuse ja miimikaga — Vieni vorsti pääle sinepit paneb. Meie aga kaotame usu Hannus Raudi suuremeelsusesse, Laosi nõiduvusesse ja Todi tarkusesse. Tundub mingisugune pool-elu suurte liigutustega, mille taga väiksed tunded peituvad. Kui ma ei eksi, on Heino Antot uus-romantikeriks draama alal nimetatud. Sel on ju oma põhjendus, aga sama õige on, et kedagi ei saa mingi voolu edustajaks nimetada, kui see teatud voolu eitavaid omadusi üksi edustab. Seda peame ka H. Anto kohta ütleva: ta on omandanud uus-romantilise draama shestid, ilma et need tõsised sise-mise ilma avaldused oleksid. H. Anto on tehniker, kes kunstdraamasid teeb, nagu keemiker kunstsoolasid, hambatehniker kunst-hambaid jne.

Mis ütelda F. Karlsoni uuemast tootest „Kalevipoeg ja Sarvik“? Lootusi äratas ka oma ajal sama autori „Vale“; võib olla, ainult sel lihtsal põhjusel, et Eestis inimene leidis, kes nähtavasti H. Ibseni seltskondlisi draamasid oli lugenud. Neil pimedatel aegul võis sedagi suureks edusammuks lugeda. „Vale“ ongi H. Ibseni lugenud, oma seltskonnas haritud Eesti inimese kirjutatud, kes Norra kirjaniku kirjelduste ja meie tolleaegsete olude vahel sarnasust tähele pani ja muutes mis muuta vaja, oma tähelepanekud võõra vürtsiga draamaks valmistas.

Nüüd on aga F. Karlson esimese Eesti isamaaliku ja ajaloolise kino filmi jaoks teksti kirjutanud, lindi pikkus 5000 meetrit. Tõsi, aineks on kõik võetud, mis näppu on juhtunud, mille tõttu draama kirju on, nagu kaubaselli fantasiavest, stiili ja mõjude segu, nagu Ado Grenzsteini maja Tartus ja mitmemaitseline nagu rassolje-supp. See on algupärasust taotav, kuid võõrastest mõjudest segamini paisatud Eesti kroonukirjandus, kõige viletsamates vemmelveärsides kirjutatud. Kuid miks autor oma raamatut „Neile, kel veel usku on Eestisse“ pühendades, nende tublide koda-

nikkude usku purustada tahab, jääb vähemalt nende ridade kirjutajale mõistatuseks. Või peab F. Karlson Eesti publikumi tõesti nii tunde ja mõistuse ahtraks, et sarnanegi „luule“, nagu see meile „Kaljuvalla legendas“ „Kalevipoeg ja Sarvik“ esineb, usku Eestisse ei suuda purustada?

Kuid ärme laseme endalt võtta: usku paremasse Eestisse, parema Eesti dramatilise luule tekkimise võimalusesse. Kui Teie selles usus kõikuma lööte, lugege „Pisuhända“, „Kapsapääd“ „Ärimehi“ ja „Pärijaid“, ja Teie lootus paisub, Teie usk läheb kindlamaks. Lõpulikusse võidusse kindel olles, tunnete jõudu isegi uutele pettumustele vastu minna. Eesti draama uuesti sündimine, õigem küll sündimine, võib enese pääle ju mõnegi aasta oodata lasta, kuid tulemata ta ei jää, nii tõesti nagu meie luule ja jutustava proosa uuesti-sündiminegi tulnud on.

Bernhard Linde.

Johannes Semper.

Anduvus.

Ta tuleb jälle murtuna,
kui sügisene raske georgiin,
ja ütleb silmi tõstmata:
— Ma olen siin,
ma tahan taga käia varjuna
su jälgedes,
et sina mind ei kuuleks!
Ma tahan saada vaikseks tuuleks,
mis sinu kannul käib, sind suudeldes,
või põlvita su ette, otsa vaatamata,
su ori olla, kõike, mida annad, kanda,
ka põlgamist!
Kõik võid mus hävita, kuid jäta
mus järele veel ühte — sinu ihkamist!

Kuid see, see ongi kõige raskem mulle kanda.

Jutt mungast, Maarja maalijast.

Ühes kloostris, mille kuulsus seisis Jumala Ema maalides, mida see klooster Kirikule kui vagadele inimestele valmistas, — oli noor munk, nimega Lelio, kes tahtis ilusamalt maalida Maarjat, kui seda senini oli tehtud.

Omades soovides tungis tema kaugemale, kui ta eikäiad — vaga Beato, Benozzo, Jacopo ja teised, ning sügavas meeleliigutuses Jumaliku Neitsi vastu, — missugune hardus temale õrnatundelisem teiste omadest näis olevat, — oo, nooruse meeletust! — igatses ta omale eeskujuga saada Maarja enese jumalikust ilust, ei mitte linna neitsite ilust, keda pühapäiviti kirikus vennad vaatlesivad, kes oma vaga iluga nende pilkusid oma pääle kiskusivad — täiendades tööd oma ettekujutusega, sest kunagi ei suuda maine ilu taeva iluni üleneda.

Ja ei olnud tema omas kärsituses ei enesega rahul, ega omalt õpetajalt, vagaisalt Filippolt kättejuhatatud värvisaladuste mõistmisega, mida imelikus rikkuses Jumala käsi loodusse inimestele tallele pannud, — vaid otsis värvisi, mis Maarjale kohased, üksi temale — Taevaneitsile; otsis kahvahõbedasi toonisi, mis koidu eel taevalael, oli talvised ööd valvel, et vaadelda tähte hõbesära, silmitsedes seda säravat palvete hulka, mis saadetud Maarjale maa päält, — sest iga palve, mis Maarjale palvetud, saab täheks taevatähte hulgas, — kuid seda tema ei leidnud, mida ta otsis.

Siis targatas temale meelde, et jumalikud värvid üksi Jumalale omased, ja varjatud maisetelt ning tema ei jatkanud meeleärduses otsimist — valgus soovisse: näha Jumalikku Neitsit — meeletus! võib sureliku vaade näha taevavärvisid pühas jumalikus harmoonia muusikas, mis näha üksi vagadele ja taeva inglitele!

Kuid tema vaade eksis ikkagi tähtise taeva all, saates palveid, et mõistaks maalida Maarjat, — aga tähed ei ilmutanud talle Jumalikku kuju: talvise taevas oli tähte valgus virve ja külm, ja tema ootas ihates kevade tulekut, kus valgus üle taeva laotatud, millal päike veel loojeneda ei saa, kui tõusmas kuu, ja loojeneb kuu alles päikse tõusus.

Aja kaldumisega kevadesse, tuli aeg — kus päike ei saanud veel loojeneda, kui kuu taeva tõuseb, ja päike kuuga valguse laotajad algavasse öösse, mis läbipaistev, kui lihvitud kivi, milles varjendab end rohukõrs kui puuleht . . .

Ei olnud und valgel kevade ööl, ja öö on kõnet täis, mida kõnelevad lilled ja lehed, — ning ühel varasel hommikul, kui päike omale udukastega teed hõbetas, kui magas lind veel nokka tiivusse varjates, paistis taevast kuuveerg, mis loode vajas. Sele-

tamata igatsuses akent avades, et vaadelda kuu loojenemist, — kuulduv õine armujutt, puhub tuulehoog kambri, mis kui kaasa enesega mesilast toonud, mis ämarikus nägemata, mida tiivade kahinast enese ligi oleks kui ära tunnud.

Kättega enesest tiivus lendlejat tõrjudes ja millegiga end tema eest varjata püüdes, — kuid see oli asjatu: tundus valu rinnus, kui oleks see südames, missugune valu temale armas oli . . .

Koitis roosalt taevaäär, aeg oli varane, ei laulnud lind, — kuid omas südames tundis lindusi laulvat, kui oleks see saanud hommikuseks lilleaiaks.

Kui unenäos olles, puhkeb temas hüüd: Ilmuta minule, kes Sa lillele, lehele end näitad, kes Sa astudes hallikaid tantsima hüpatad, Sina kevadisem kevadest, lillelisem lilledest!

Ja omast ihkavast hüüust kui ärkades, — kuuldumas hüüu kajasse kauguses kutsuv hääl:

— Sinu igatsus on kuulnud, kuid nähes mind — suureneb see . . .

Oleks kui liginemas olnud hommik; kuu vajus taevalt loode ja oli kui sirbis laevuke, mis kauguses ujub pilvistes purjedes. Olivad Maarjavärvid üle taeva end laotamas, — kahvatu hõbe, mis koidu eel taevalael.

Ja pilvistes purjedes hommikule liginedes, öösinetusest alla hõljuvas kuusirbises laevukeses, roosatavate purjede vahel kui seismas näha oli Taevalist Neitsit, kui muistset jumalannat Dianat Kupido saatel.

Ümbritsetud aotähtega, mis temale kaelakeeks, roosapilvistes purjedes, süles Jumalikku lapsukest hoides, vajub maale laevuke, lilleliseks muutudes, kui oleks lilledest põimitud . . .

Kui tuulelennust oleks hüütud nägijale: — Tõuse, tõuse, tulemas oodatud! Sellepääle kui oleks sein end avanud, lehtede, lillede õnnevärin tema hingesse valgunud; värisevas õnnetundes, kellegi nägemata ligisust tundes, kes end ilmutamas sammude kahinas — oli seismas tema eel See, kelle sammud kuldhaamerdega hõbekelladesse löömine, See, kelle kõne — mahe vilede mäng.

Kätt aknalauale sirutades, säält tõstes kannu nurme-lilledega, põrandale asetades ja põlvitades valgete nurmelilledel vahel Neitsi jalge eel, kummardades maani Taevalikku Tulejat, — naeratab Maarja nurmelilledel ees, - - sest Maarja käib üksi taevarooside vahel, — ajamas kannusuust taevalilledel, — sest Maarja taevalõhnas üksi elab!

Hingades pühadust taevalõhnast, jääb kummardaja üksisilmi Imeväärilist vaatlema, kes on neitsilisem neitsidest, omas süles Jeesust kandja, kelle kättes mängukannina ilmademuna, mis kui jahtunud merevaht, milles vikerkaari värvid, millede vaheldusvaadet kütkevandav — keerleb see pihus ning vastuhelgina liginemas mered kui maad, hõllutab seda, — tõusevad rappudes mäed, vajuvad orud, laseb veereda omadel kätteil — jooksmas jõed omas rutus, ruttamas pilved lennus, ning jumalikus mängus liginevad

lilleloikudes rohuaiad, lehtivad end puud, ja puude okstel hüppamas linnud, lauldes imevääriliselt. Maa õitekattes, puud tihedust täis ja linnulaulu, mis ääretusse kaugeneb, kui tagasirutus igavesse kevadesse, mis rikkusest otsasaamatu, kust tulnud Jumalik nägemus, ja kuhu See, üürisuses end ilmutades, uuesti kaduma hakkab.

Ja kaasa sinna tahtes, kuhu ta saada ei võinud, sirutab ta käed kaugeneva Nägemuse järele, täis igatsust hüüdega :

— Nähes sind roosilisem roosidest, igatsuses Su järele tulla, Sinu jälgedes tahan käia . . .

Ja kuu!dusivad tuuleõhus sõnad, kui naeratuses lausunud :

— Kes saab minu jälgedes käia! — saaksid sa käia libliku-tantsus, lehtevärisas . . .

Kuid oli Taevasele järeleandmata noorusest meeletu :

— Siis, Sinu jälgi tahan kummarduses suudelda . . .

Kordusid tuuleõhus läkitatud sõnad :

— Tahad sa minu jälgi suudelda! — suudle siis lillelõhna, suudle siis tuulekahinat . . . — tõustes ära pilvisele laevale, kust lindude sirinas hommiku udusse taevalik nägemus, jättes tuulehoogu puistama lillelõhna.

Oli see unes või oli ilmsi, — oli aken avatud : väljast kuulduvad lindude laulus allika hüpatavad kõned, puistamas tuulehoogu õiehelbeid ning lillelõhna, lendlemas liblikad tuulises tantsus . . .

Kummardab maani, et suudelda jälge, kus seisatanud Taevalik nägemus, — puudutavad huuled õiehelbeid, mis tuulehoost lillilise jäljena põrandale puistatud . . .

Aga rahu ei toonud tema südamesse algav päev, ei toonud seda järgnevad päevad ; tema jättis küsimused vastamata, kui ei oleks tema suu kõnelda tahtnud, ja käis kui unenägija ja töö sünnitas temas kurblikku igatsust, — sellega olivad seotud kättesaamatad mälestused, nähtud Taevalikkust temale alaliselt meelde tuletades, mis ära kadunud, mitte enam korduv.

Küll kogus munk samasuguseid illesid aknalauale, mis sääl õilmitsenud olivad ööl, mil Taevalik nägemus end temale oli ilmutanud, mis tema rahu kaotaja oli, — kuid nägemus ei kordunud temale. Ja mälestustele andunud, mis kättesaamatud, näis tema elule surnud olevat, mille tõekssaamine tähelepanemata sündis — hommikul, kui kevadelilled suvistega niitudel olivad vaheldanud ; ja kellegis ei sünnitanud kurbust see surm : sest kõik, kes Maarjale surevad, saavad lilledeks taevases Maarjaaias, kus Maarja käib lillelõhna suudeldes ; ei õitse sääl lilled ära, ei hõngu nendest lõhn, — sest taevalilled südamed täidetud täevaõndsusega.

Surres — omadele õpilastele maalisaladusi pärimata jättes, kes oleksivad seda kunsti omil elupäivil täiendanud, — ühtlasi see oli üleliigseks saanud, see oli täiusele temalt viidud :

Järele jättes üht pilti, mis oli kattega hoolsalt varjatud, — o valt oli üks vendadest katte taha vaadanud, kui ta ruttas teiskku hõikuma, vaatama uut Jumala Ema : oli kate pildilt tagan-

datud, — esines vaatajate silmadele ülimaapäälses ilus Taevalik Neitsi, kelle ees palved huuldele ei tõuse, vaid kiidulaul; seda vaadeldes oleks Aeg seisatanud, ununemataks tehes kujutust taevalikus ilus, mis taevaliku rõõmu enesest kui laotanud . . .

Ja arvasivad kokkutulnud omas meelelihtsuses, et see hää on, et vend Lelio oma tööd enam ei jatka, — inimesesilm seda vaadelda ei suudaks, sest pimestaksivad värvid inimese maiset vaadet ja tema saaks sõgedaks — nägija asemel. Nemad võtsivad pildi ja kandsivad hellunult, püha Maarja altarile seda paigutades.

• See on tõsi, millest kõneleb muistne jutt, et olla hoiatud Maarja nähatahtjat, — kes Teda ilmsi näeb, sellele läheb kõik igavaks, see sattub igatsusse, mis teda suretab. **Aleksander Tassa.**

* * *

Anna Ahmatova.

Ma tulín su asemele, õde,
metsas loitua tule äärde.

Hallíd su juuksed. Písarad
tumestand, ähmastand silmad.

Ei mõista sa lindude laulu,
ei tähti sa näe, ei koitu.

Unustand kuljustrummi färina,
kuíd tean, et vaikust kardad sa.

Ma tulín su asemele, õde,
metsas loitua tule äärde.

Sa mind matma tulid,
kuíd kus sul labidas, kangid?

Sul käes on pajupill ainuli.

Ei sind süüdistata taha ma,

ehk on kahju, et ammuigi . . . kunagi
mu hääl vaikinud jäädavalt.

Mu riidesse end pane,
unusta mu kartused,
las tuules mängida juuks.

Sa lõhnad kui õitsev sireli oks,
ehk tulid küll vaevalisist teed,
et siin valguses helkida.

Ja lahkusid üksinda, taganedes,
kohta teisele jättes,
ja eksinuli tammusid pimedana
kiitsast, tundmata teerada.

Ja ikka tall' näis, et ligidal
leek. Kuljustrumm käes.

Ja naine kui valge puri,
ja naine kui majaka valgus.

Tõlkinud Bernhard Linde.

Poiss ja liblik.

Metsaga põhjatuulte eest varjatud aasal kasvas ilusal kevadel palju lillesid. Aga asjata ootasivad nad noppijat ja nii mõnigi oli oma õilmed enne oodatava tulemist poetanud. Sumises küll mesilane, aga see ei noppinud, lendles liblik, aga see ei murdnud.

Ja juba hakkasivad lilled lootust kaotama ning nurisedes pöörasivad nad Jumala poole. Ja Jumal saatis nende juurde poisi, kes lilli armastas ja neid häälmeelel noppis.

Ja kui poiss aasale astus, tuli lilledesse suur rõõm ja nagu ühest suust hüüdsivad nad :

„Nopi mind! Nopi mind!“

Ja nende magus lõhn täitis õhku.

Joovastuses lähenes poiss esimesele lillele. Juba sirutas ta käe, et teda murda, kui liblik lendu tõusis: tükki siidi, teine sametit, ja siis nagu kalliskivi-sädemed, lumehelbe petlik helk — niisugune oli liblik, kui ta tiibu lehvitas.

Ja ainult pisut lendas ta edasi, jällegi lillele lastes, kus ta omad tiivad päiksepaistel laiali ajas.

„Lase, ma võtan su kinni,“ ütles talle poiss, lillesid unustades.

„Püüa,“ vastas liblik.

„Ega ma haiget tee, vaatan ja lasen jällegi lahti.“

„Püüa.“

„Ma ei puutugi, ma ainult vaatan lähedalt,“ rääkis poiss ärdalt.

„Võta kinni, siis võid kõik.“

Ja poiss hakkas püüdma.

Esiteks hiilis ta salaja liblikale lähemale; aga vaevalt sai ta mõne sammu astunud, kui liblik juba teisele lillele liugles ja nagu narrides omi ilusaid tiibu lehvitas.

Poiss sai kärsituks.

Algas jooksmine, püsimate tagaajamine: samm siia, teine sinna, hüpe paremale, teine pahemale poole, üle mätaste ja väikeste põõsaste, ikka põiklejale liblikale järele, kes kord lõunasse, seitsamast põhja, kord madalasse lilledesse sekka, siis üles päikese poole virvendas. Ikka edasi tormasivad poiss ja liblik; üks oma painduvatel, väledatel jalgadel, teine tiibadel, siidina, sammetina, kalliskividena säravil. Ei väsinud põgeneja ega jätnud tagaajaja.

Viimaks tõusis liblik kõrgele ja lendas üle metsa, mis aasa põhjatuulte eest varjas.

Alles nüüd jäi poiss hingeldades seisatama ja vahtis äreval pilgul, palavikupuna palgil, liblikale järele, nagu loodaks ta tema tagasitulekut.

Aga kui poiss nõnda seisis ja üksisilmi metsa taha vahtis, lehvitas tuuleõhk talle joovastavat lõhna ninasse: ja meelde tulivad ununenud lilled, mis noppijat ootasivad. Lõhnast heldununa, äritatuna pöördus poiss ja oli valmis lähema õie poole kummardama, aga jahmatanult jäi ta paigale ja ta palgedelt kustus leegitsev jumi: liblikat püüdes oli ta kõik lilled ära tallanud.

Nukralt istus poiss maha ja hakkas kibedasti nutma: ta armastas ju lillesid nii väga ja noppis neid häälimeel.

Punasel Lagedal 1912.

A. H. Tammsaare.

Liikumata tunnid.

Kuis liikumata tunnid suigutavad tunded vargsi unne, mähkides nende ümber pehmed rammetuse eied!

Kõik mis mind piirab, on kui kasetoht mu leegi ümber: see kokku rullib, lõõmu kustutab ja sööks teeb.

Neil tundidel ma imbun kõigesse mis ümber: raamatusse, toolisse või seinapaberisse muskustükina.

Need saavad, päevad läbi, osaks minust, minu mõtetega, tunnetega, mis on välja pandud asjuks hanguma.

Üks varjukäsi kutsub toolile ja teine avab viirastuses noodi, neidsamu sõrmi klahvidele oodates.

Sääl voodi, hämaras, näib ahvatlevat oma sülle, et unes nopiksime samu õisi, samu vilju mida ikka.

Tuul, pilved, päike võlutud on sama horitsondi võrru, ju eila, üleela, ammu, ammu.

Põldude luitund põlled, lehte kahin, vankri põrin maanteel, ah see häälg, sinine ja paitav, ikka sama, sama, sama.

Kõik on kui haa põhjas vait ja ümber selle puusärk, loiu hoiatuse kana tiivust mantel.

Korraga naeratlevad lindude teed, mis teistesse vöödesse viivad, automobiilid, maanteede igavust söövad, lennukid — mardikad sinises taevavees,

mastide tipud minekuks valmis, rongide maid — läbistavad kolmesilmised maod,

pikse avantüristi hüpped pilvede mustadest loiutavist padjust!

Ah need tuleviku kangrud, käes poolid täis verevat tantsu ja teljed heledad dissonantsi!

Kõik nagu kivi, mis lõhkedes käed pillub kõigile kaareile.
Külvates õhku tuliseid sõnu neile, kes varju võrku kujuvad
mugavaks puhkuseks.

Ühel päeval lähen ma, loobudes kõigest mis vait on, mis
paigal, kaebustest, tüütusest,

naisest — molluskist, raamatust, mälestuste rullidest, kõigest
mis ankrus on.

Ühel päeval lähen ma tallama teid ja radu, teine poole soid
ja rahu, teadmata mis ees,

mis aeg on, mis kultuur, mis inime, mis minevik, kõlblus
või kõrged aated.

Ühel päeval kaon ma, joobudes tuulest ja päiksest, nõtkest
neitsist, naerust ja mängust,

tulistest lippudest, sõja ja mässu eksootistest lõhnadest, troo-
pikast, põlevaist sheetidest,

tundlite hämarast ööbest, telingute küünte vahel majadest,
hulkurite unetusest.

Kaon äripäevast, hinges liikuv kera, sädemeid tikkiv, rõõmu
ja ilu, välku ja päikest

elu lainelisse vaipa!

Johannes Semper.

Vana madrus.

Minul juhtus au kord mahakäinud inimese viimaste silma-
pilkude saatjaks olla. Et lõppeva ülespidamine enne lõpulikku
äraauramist nii huvitav iseäralikult mu ajudesse mõjus, siis pean
üsna põhjendatuks ta avaldusi siia paberile üles tähendada.

Jutt kujuneks umbes niisuguselt:

Kui see isane inimene piibu täie üle poole oli suit-
setanud, nägin ma, et vanal veel rohkem jõudu mu arvates oli,
kui seda voodi lõppemiseks vaja oli. Sureja vastu pole mingisu-
gust põhjust viisakas olla: ei enese ega teiste pärast. See mees
su aule-kuulsusele juba enam kardetav ei ole. Ja meest veel
viimast korda tülitada, seda meest, keda paha naine kunagi tüli-
tanud ei ole — see oli mu meelest nii loomulik tung, et algasin:

— Noh, oled nüüd, nagu näed seitsinatsest hädaorust ära mi-
nemas: kas siis süda vaevab ka mõne iseäralise patu pärast, olid
eluaeg pea siin, pea säääl maailma meredel ja linnades, juhtusid
paha seltsiga kokku (tahtsin veel ütelda: istusid pilkajate kildas).
Kas sa vahest ka kedagi naisterahvast ei ole petnud?

Siia juurde pean lugupeetud lugejale tähendama, et ma selle
korra kui preestri seisuse asemik eneses küllalt kõlblikku julgust

leidsin kõiki inimesi, vähemalt oma koguduse liikmeid ja muidu talupoegi, ikka sinatada. Kõne, iseäranis kui see kellegi sureja kohta oli sihitud, oli ikka täis kunstlist paatust ja pastorst elukutselisi tähendusi . . .

Kõdunev isane inimene sülgas seina pääle. Ma istusin ju voodi ees, ja pastorliku aupaistuse läbi sülgada pidas vana madrus juba mereviisakuse järele võimataks. Ilma et mu kõnelemisele iseäralikku tähtsust oleks suutnud anda, hakkas rakukestevaene vanamees pääle :

— Sa kõnelesid patust — mis see on ? Sa vast mõtlesid tükrukute pääle. Ma juba ütlesin, et ma kellegiga abielu elanud ei ole. Ma põlgasin seda kavalat sugu, kes meeste naha pääl ilmast läbi elada tahab. Ära pane pahaks, et ma kui meremees väga toorelt räägin. Aga naisterahvaid olen ma eluaeg väga madalaks pidanud . . . ja ennast nii uhkeks, et kordagi musutanud ei ole.

Mul oli natukene paha: vanamees räägib enne surma niisugust roppu juttu. Võib olla surebki siis, kui ta kõige kaugeemale on jõudnud. Ning läheb hukka — minu süü. Parem juba kohe vaimulik talitus toime panna. Aga — siis ei tohi niisugustest asjadest kõneleda: õnnistuse ja sakramendi mõju varisevad hinge päält ära.

— Ma ei oleks tahtnudki maal surra, jutustas madrus edasi. Väga häbistav minusugusele koiku vagusi jääda. Küla naised tulevad veel pesemagi . . . inetud ! Aga seltsimehed, kura did, ei taha enam laevas pidada, kellegil, räägitakse, ei ole aega järele valvata. Nagu oleks ma seda tahtnudki ! Ka surra ei lasta sind ükski. Sündimise juures on käijad koos. Siin jälle ole aga teistele huvituseks algusest lõpuni. Ja suremisel pahem kui sündimisel see teiste inimeste järelevaatus : siis hakkavad oma odavat kaastundmust, seda inimese enesearmastuse rikendit, sulle pääle valama. Paha on, et ka mõistlikult surra ei lasta.

Meremees on meremees, mõtlesin. Aga olin enne ka madrusid matnud. Niisugune tundmusteta ülge oli esimene. Üsna paha, et laev siia ligidale sadamasse oli keeranud ja selle vanapoisi siia otse minu koguduse piiridesse mäele saatnud. Pean ju jumalale vastust andma hingede eest. Aga, näe, on päris võimata, niisugust inimeseks teha. Ei tea, kas võtab armuleiba vastugi, vii veini kann niisama puutumata koju. Seda on niisuguste juures ennegi ette tulnud, et nende kuivanud hing ja tohkunud tundmused pühadest asjadest enam aru ei jaksa saada.

— Mõtle ka otsa pääle, algasin ma õige etteheitvalt. Kas sa ei võiks vähemalt naistega, naisterahva sooga ometi enne surma ära leppida. Sa jääd kangeks oma vihkamise sisse, sa sured põlgusega. Nii ei pärita jumala-riiki. Taevas on ainult nendele lahti, kes meelt parandavad, andeks paluvad ja ülepea — alandlikud on.

Oleks see meremees mul esimene katse olnud, siis oleksin vast veelgi pühadest asjadest temale kõnelenud. Aga teadsin juba nende luuleta ajusi. Sää! on ainult jultunus ilmaelul vastu, ükskõiksus surma kohta, naermine ja pilkamine sündimise üle. Temale juba surm ei tee suuremat hirmu kui hommikune laeva põranda pesemine, ei ka suuremat huvitust kui ankru välja kiskumine. Natukene kärsitust ainult on hinges, et nii jõuetuks peab jääma enne täielist seismajäämist.

Vanamehe päikese karva rind nagu tõusis ja jällegi rääkis ta tahkunud lausetega :

— Naistega tahad sa mind ära lepitada ! Ära vea neid siia, neid. Kunagi ei taha ma seda sorti inimesi tunda, inimesi, kes närust ilma elu kõikide kannatuseks edasi jätkavad. Ma tahan mullaks kopitada — nii on häa. Aga naisterahvaga leppida on võimatu. Ma põlgan neid mõtteteaduse põhjal.

Vaata, mõtlesin ma, see vana madrus on juba filosofiline ilmapõlgaja ! Siin pole lihtsa rumala ja patutuimaga tegemist. See on hingeliselt parandamata pessimist. Tarvis oleks püha sakramendi tööga algust teha — aga nii paha on, kui ta ka seda ei taha.

— Tahtsin juba enne kellegiga kokku saada, jätkas vana madrus. Tahtsin ütelda : ärgu minu haul lobisetagu ega töinatagu. Ma pole tervel elamisajal virisejat inimest sallinud, ei seda, kes armastab. ega seda, kes kisab. Kõik viskaksin üle parda merde, kes kodanliselt kaastundmust avaldavad, kes pääle keha liikumiste lõppemiste veel omaaja usutempusid teevad. Valetage enne, aga mitte pärast. Inetu on inimese kohta midagi ütelda, kes ise midagi vastaia ei saa. Laske juba keha muutmise järgu algus ilma kärata mullaks-minemist pääle alata. Nii on uhkem, nii on ausam ! Meremees ei suuda enne lõppemist seda ajutist teadmist välja kannatada, et pääle surma veel naljasid tehakse nende inimeste poolt, kes teda terve liikumiste avalduse protsessi pikkusel ei ole järele jätnud käskimast, kannatamast, põlgamast, häbistamast — niisama ka austamast, kiitmast. Ühesugune tüütav on niisugune praht kõik : Laske inimene rahule jääda, ärge tülitage teda, olge vähegi viisakad. Häa oleks olnud merepõhja tundmatusesse kaduda. Nüüd aga

Missugune tume hing ! Missugune must ilmavaade ! Nagu vana määnd tundmata metsas. Saladusline uhke, ilmarmuta julge.

Ma ütlesin, et oma tuleku pää asja juurde jõuda :

— Oled vist muidugi kaua ilma jumalaarmuta olnud. Mu kohus on ametikutselist toimetust ette võtta. Jää rahule. Mõtle otsa pääle, mis enam kaugel ei ole. Su aju näikse juba korratult töötavat.

Mehe suure näo pääl ilmus imestus, rohkem aga kaastundmus lolluse vastu. Siis ka hooletu pilge ja isegi uhke väikeseks pidamine.

— Kas sinul patuhirmu ei olegi, sa tuim inimesloom, ütlesin poolägedalt, kui ta uhket surmanägu nägin. Läksin kärsituks, et oma tahtmist läbi viia ei saanud, s. o. ei jõudnud meest

sellele mõttele viia, et ta armutalitust himustanud oleks. See oli elukutselisele jonnile vastuhakkamine! Madrus!

Kõigepääle vaatamata püüdsin veel selgeks teha, kui hirmus põrgu on ja kui raske patt ilma sakramendi saamata lõppeda.

— Ma olen tugev olnud, vastas madrus. Olen nõrkade pärast kannatanud, kirgesid ei kunagi teeninud, ikka oma kohust täitnud. Pattu ma ei tunne. Ma ei saa muust aru, kui et ma nüüd oma keha nõrkuse pärast ümbermuutmise teele lähen. Nii on loodus —

Kui ma abinõud, milledega sakramendi nähtust teha saab, käekorvist välja olin võtnud, pööras madrus näo ja keha seina poole.

Vana madruse valjuid õiguse silmi ei näinud ma enam. Aga ta raudsõnad olivad teadmata mu päaluusse vajunud.

Jätsin oma töö maha — vale ja elamise . . .

Jaan Oks.

Kolm luuletust.

1.

J ä r v e n u r g a s .

Järve nurgas vaikne vesi,
õitsvad valged vesiroosid,
kõrkjas hoogab tasakesi,
kobralehfil tigutoosid.

Rannal kõnnib naine noor,
paendub lillepeenra ette —
õlal õõtsub kerge loor —
heidab mõttes õie vette.

Järve nurgas vaikne vesi,
õitsvad valged vesiroosid,
kõrkjas hoogab tasakesi,
kobralehfil tigutoosid.

Päike helgib lõunataevas.

2.

S i i s l a s e m e l a h t i k õ i k p u r j e d .

Kui taevasse tõusevad pilved hallid
ning mühiseb tuul läbi formi ja kõue,
kui vägevalt veerevad voogude vallid —
see lainetama lööb su piinatud põue —
siis laseme lahti kõik purjed.

Veft peksab vahule rahutu tuul,
 sää1 formi käes keerlevad vihased kajakad,
 kui hirmunult sosistab palveid huul
 ning kustuvad kauguses viimsedki majakad,
 siis laseme lahti kõik purjed.

Vaata, ju ligineb mere poolt voog . . .
 O, sää1 kaugel on õnn — siin ootub töö!
 Närb kaldale murdub pilliroog —
 tuleb nüüd omefi ihatud õõ.
 Nüüd laseme lahti kõik purjed.

3.

M õ õ d a m i n n e s.

Sa ära nuta suure armastuse pärast,
 vaid nuta ainult siis, kui tantsusaali kärast
 sa joovastuses oled, kui haiget mulle teed —
 Sa ära nuta suure armastuse pärast.

Sa hoia tagasi siis omad silmaveed,
 kui nuutsudes veel viimsed silmapilgud need
 pääd alla norutad, mind jättes jumalaga.
 Siis hoia tagasi sa omad silmaveed.

Ju ise tead, et sa ei olegi nii vaga,
 et ainult minuga sa pisaraid ei jaga.
 Miks sirutad siis paludes mu vastu käed,
 kui ise tead, et sa ei olegi nii vaga.

Meid kauaks siduda ei suuda mingid väed,
 me vahel tõusvad läbipääsemata mäed, —
 ning ära tahagi, et arm su uhkust murraks.
 Meid kauaks siduda ei suuda mingid väed.

Seepärast ole minu ainult selleks korraks.

Martin Puru.

Vastutav toimetaja: **K. Tüür**. Vastutav väljaandja: **Bernhard Linde**.
 Tegev toimetaja: **R. Paabo**.

Дозволено военною цензурою. — Юрьевъ, 20-го декабря 1914.